

**SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN 100.
YILI: 1921 YILININ ASKERİ VE SİYASİ
GELİŞMELERİ ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU
(11-12 EYLÜL 2021)**

**100th ANNIVERSARY OF THE BATTLE OF
SAKARYA: INTERNATIONAL SYMPOSIUM
OF MILITARY AND POLITICAL EVENTS IN
1921
(11-12 SEPTEMBER 2021)**

**Yayına Hazırlayanlar
Temuçin F. Ertan
Hakan Uzun**

Ankara - 2022

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 761
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları No: 66

ISBN: 978-605-136-581-7

Ankara Üniversitesi Basımevi
İncitaşı Sokak No: 10
06510 Beşevler/ANKARA
Tel: 0 (312) 213 66 65
Basım Tarihi: 30.09.2022

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI	7
SUNUŞ	9
ÖNSÖZ.....	11
AÇIŞ KONUŞMALARI	13

BİRİNCİ OTURUM

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN 100. YILI VE HAYMANA'YA DAİR I

Prof. Dr. Ömer Özkan (Akdeniz Üniversitesi)	27
Abbas Güçlü (Milliyet Gazetesi)	29
Turan Erdoğan (Çine Kaymakamı)	31

İKİNCİ OTURUM

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN 100. YILI VE HAYMANA'YA DAİR II

Prof. Dr. Orhan Çeker (Necmettin Erbakan Üniversitesi).....	35
Prof. Dr. Erol Duran (Uşak Üniversitesi)	39
Dr. Selim Erdoğan (Doğa Koruma ve Milli Parklar Uzmanı, Yazar)	43

ÜÇÜNCÜ OTURUM

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE HAYMANA TARİHİNDEN KESİTLER

Prof. Dr. Hale Şıvgın: Yeniden Diriliş: Sakarya Meydan Muharebesinin Yankıları	53
Prof. Dr. Nejla Günay: Haymana'ya İskân Edilen Kafkas ve Rumeli Göçmenleri	69

Prof. Dr. Mehmet Karayaman: CHP Parti Müfettiş Raporlarına Göre Haymana Kazasının Sosyo Ekonomik Durumu (1935-1950)	85
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kılınç: Cavit Binbaşıoğlu'nun Haymana Bölgesi Gezici Başöğretmenlik Yılları (1949-1953) ve Bu Dönemin Türk Eğitim Tarihine Etkileri.....	109

DÖRDÜNCÜ OTURUM – I

MİLLİ MÜCADELE VE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Öğr. Gör. Okan Ceylan: Sakarya Meydan Muhaberesi Öncesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Savaş Ekonomisine Dair Tartışmalar: Tasarruf Tedbirleri ve Türkiye Kırsalındaki Üretim Faaliyetleri.....	125
Gizem Magemizoğlu: Sakarya Meydan Muhaberesi'nden Büyük Taarruz'a: İstiklal Harbi'nin Finansmanı.....	151
Doç. Dr. Yücel Yiğit: Komitacı ve İstihbaratçı Serkomiser Bulgar Sadık Sakarya Savaşı'nda.....	173
Prof. Dr. Zeki Çevik: I.TBMM'de Sakarya Meydan Muhaberesi'ne Katılanlara Verilen Ödüller: Görüşme ve Değerlendirmeler.....	197

DÖRDÜNCÜ OTURUM – II

MİLLİ MÜCADELE VE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ

Prof. Dr. Necdet Aysal: Sakarya Zaferi'nin Birinci Yıldönümünde Komutanların Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne Vermiş Oldukları Demeçler.....	223
Dr. Erdal Korkmaz - Deniz Kurt: Tayyareci Vecihi Hürkuş'un Sakarya Meydan Muhaberesi Hava Harekâtındaki Yeri: Arşiv Belgeleri Işığında Bir Değerlendirme	255
Prof. Dr. Ahmet Altıntaş: Sakarya Zaferi'nden Afyonkarahisar (Güzelimdağı Muhaberesi) Muhaberesi'ne Giden Süreç	277
Prof. Dr. Şaban Ortak: Sakarya Savaşı'nda Üstün Fedakârlık Gösterenlerin TBMM Tarafından Ödüllendirilmesi	299

BEŞİNCİ OTURUM – I

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ’NİN

YANSIMALARI

- Dr. Sevcan Başboğa Özen: Anadolu Ajansı Bültenlerinde Sakarya Savaşı Öncesi Türk Yunan Mücadelesine Dair İç ve Dış Basından Haberler 333
- Dr. Sinan Kıyanç: Ankara Hükümeti’nin Askeri, Siyasi ve Diplomatik Başarılarının ABD Kamuoyunda Etkisi Üzerinde Bir Değerlendirme..... 351
- Doç. Dr. Mustafa Özyürek: Fransa Basınında Sakarya Meydan Muharebesi ve Ankara İtilafnâmesi..... 367
- Doç. Dr. Gürhan Yellice: Zafer mi Hezimet mi? Sakarya Savaşının Sonuçlarına İlişkin Yunan Basınındaki Değerlendirmeler 389
- Prof. Dr. Necdet Hayta – Dr. Öğr. Üyesi Hatice Yıldırım: Sakarya Savaşı Sonrası Yunanistan’da Yaşanan Gelişmelerin Türk Basınına Yansımaları 413

BEŞİNCİ OTURUM – II

MİLLİ MÜCADELE’YE DAİR DEĞERLENDİRMELER

- Doç. Dr. Ali Ulvi Özdemir: Bilimsel Çalışmalarda Çokça Kullanılmayan Bazı Askeri Kaynaklarda I. İnönü Savaşı ve Sonuçları Hakkındaki Değerlendirmeler..... 431
- Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Özkandaş: Başkumandanlık Kanunu’nun Kurtuluş Savaşı Kamuoyuna Yansıması 457
- Prof. Dr. Kemal Yakut: Mütareke Dönemi’nde İttihâd-ı Anâsır ve Vatandaşlık Üzerine Tartışmalar 473
- Doç. Dr. Hüseyin Kalemli: İstanbul’un Düşman İşgalinden Kurtuluşunun Mizah Basınına Yansıması 495

SEMPOZYUM KURULLARI/COMMITTEES OF SYMPOSIUM

Düzenleyen Kurumlar/Organizing Institutions

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Haymana Belediye Başkanlığı

Düzenleme Kurulu/Organizing Committee

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu (Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı)
Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü)
Özdemir Turgut (Haymana Belediye Başkanı)
Gamze Berklin (Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Yardımcısı)
Enver Yurtdaş (Haymana Belediye Başkan Yardımcısı)
Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi)
Prof. Dr. Hakan Uzun (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü)
Doç Dr. Çağla Derya Tağmat (Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü)
Hüseyin Tosun (ATAM Bilimsel Çalışmalar Müdürü)
Ferdi Çakmak (Haymana Belediyesi Kültür İşleri Müdürlüğü Sosyal İşler Yöneticisi)
Aynur Yavuz (Yüksek Kurum Uzmanı)
Erdem Ünlen (Yüksek kurum Uzmanı)

Bilim Kurulu/Scientific Committee

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu (Atatürk Araştırma Merkezi Eski Başkanı)
Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal Arı (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Zehra Arslan (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem Atnur (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal Aydoğan (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halil Bal (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Tülay Alim BARAN (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin (Artvin Çoruh Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Tamara G. Bogdanova (Moskova Şehir Pedagoji Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Canatar (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt Çelebi (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Çolak (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut Erşan (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Hacısalihioğlu (Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet Hayta (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdullah İlgazi (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami Kılıç (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Usama Abdul Rahman Nuran Al-Duri
(Head of the Dept. Of History-College of Arts/University of Baghdad-Irak)
Prof. Dr. Barış Metin (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Rahmi Deniz Özbay (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Özkan (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf Sarımay (TOBB Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Ali Satan (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Recep Şkriyel (Novi Pazar Devlet Üniversitesi-Sırbistan)
Prof. Dr. Mehmet Temel (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Stefano Trinchese (Univ. G.D'Annunzio Chieti Pescara-İtalya)
Prof. Dr. Sadiye Tutsak (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman Umar (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk Ural (Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Turan Akkoyun (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Liliana Elena Boşcan (University of Bucharest-Romanya)
Doç. Dr. Nurten Çetin (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice Güzelmumyılmaz (Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Feyza kurnaz Şahin (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Yüksel Özgen
(Çankırı Karatekin Üniversitesi/Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Doç. Dr. Çağla Derya TAĞMAT (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Gültekin Yıldız (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Adem Başpınar (Kırlareli Üniversitesi)
Dr. Öğretim Üyesi Sedef BULUT (Ankara Üniversitesi)

SUNUŞ

Türk milletinin tarihine bakıldığında, varlığını ve bağımsızlığını tehdit eden olay ve olgular karşısında çok güçlü reflekslere sahip olduğu görülür. Türk milleti, her zora düştüğü zaman, ayağa kalkmasını bilmiştir. Bu nedenle de, anılması ya da kutlanması gereken çok sayıda zaferin kazanıldığı şanlı bir geçmişe sahip olmuştur. Yüzüncü yılında andığımız Sakarya Meydan Muharebesi de bunlardan birisidir.

Ankara'yı ele geçirmeyi hedefleyen Yunan ordusu, Sakarya Nehri doğusunda 22 gün süren şiddetli bir muharebede ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bu zafer, Türk milletinin kendini yeniden keşfettiği, kendine olan güvenini tekrardan kazandığı çok önemli bir dönemeç olmuştur. Her şeyden önce, emperyalist bir saldırıya uğramış olan Anadolu'nun, her açıdan zor dönemde olduğu bir sırada kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi ile Yunan ordusunun mağlup edilebileceğini gören Türk milletinin nihai zafere olan inancı artmıştır.

Türk milletinin büyük fedakârlıklarına sahne olan ve topyekûn bir savaş olma özelliği gösteren Sakarya Meydan Muharebesi'ni başkomutan olarak yöneten Mustafa Kemal Paşa'nın ise bu zaferin kazanılmasındaki rolü son derece büyüktür. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın muharebe sırasında, "*Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça terk olunamaz.*" şeklinde verdiği emir, yeni bir savunma anlayışını yansıtarak tarihe geçmiştir. Türk milleti de, bu zaferin kazanılmasındaki rolü nedeniyle, kendisine Gazilik unvanı ve Mareşallik rütbesi vererek, büyük bir ahde vefa örneği sergilemiştir.

Ankara'ya bağlı Polatlı ve Haymana ilçeleri dâhilinde ve civarında yaşanan bu tarihi olayın geçtiği coğrafya, Milli Park olarak ilan edilmiştir. Bu sayede de, her yıl çok sayıda kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Böylelikle, toplumsal hafıza canlanmakta ve güçlenmektedir. Ancak bu tek başına yeterli değildir. Türk milletinin kaderini olumlu anlamda

değiştiren böylesi özel günlerdeki faaliyetler daha da artırılmalı ve bilimsel etkinlikler düzenlenmelidir. Bu tür etkinlikler, sadece toplumsal hafızanın canlı tutulmasına katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda konuyla ilgili olarak bilimsel bilginin üretilmesine de kaynak teşkil eder. Üretilen bilimsel bilgi ise Türk milletinin millet olma sürecine ışık tuttuğu gibi, yeni nesle tarihin gerçekçi bir şekilde öğretilmesi konusunda kaynak sağlar.

Nitekim Üniversitemizin köklü Enstitülerinden biri olan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü de bu bilinçle hareket ederek, 2013 yılından beri Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili olarak düzenlediği sempozyumlarına, söz konusu muharebenin kazanılmasının 100. yılında da devam etmiştir. Enstitümüz, 12-13 Eylül 2020 tarihinde Atatürk Araştırma Merkezi ve Haymana Belediyesi ile ortaklaşa bir uluslararası sempozyum düzenlemiştir. Sunulan bildirilerle, Sakarya Meydan Muharebesi tüm yönleriyle ele alınarak, incelenmiştir.

Her yıl olduğu gibi bu yıl da sempozyumda sunulan bildirilerin basılması Milli Mücadele tarihi üzerine araştırma yapan bilim insanlarına önemli katkılar sağlayacaktır. Sempozyumun düzenlenmesinde ve sunulan bildirilerin kitaplaştırılmasında emeği geçen kişi ve kurumlara teşekkür ederim.

Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR
(Ankara Üniversitesi Rektörü)

ÖNSÖZ

Milli Mücadele sırasında ülkenin işgalden kurtarılması için Doğu, Güney ve Batı olmak üzere başlıca üç cephede mücadele edilmiştir. Ancak kesin sonuçlu askeri başarının sağlandığı cephe, Batı Cephesi olmuştur. Bu cephede başlangıçta, Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde kısmi bir başarı yakalanmasına rağmen, ardından gerçekleşen Kütahya-Eskişehir muharebelerinde ağır kayıplar verilmiştir. Temmuz 1921’de gerçekleşen söz konusu muharebelerin ardından, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle, başarılı bir geri çekilme planıyla ordu Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilip, geniş bir cephe hattında yeniden savunma düzeni almıştır. Yunan ordusu ise Ankara’yı ele geçirmek, TBMM’nin varlığına son vermek ve Sevr Antlaşması’nı kabul ettirmek amacıyla buradaki Türk mevzilerine taarruz etmiş ve şiddetli çarpışmalar olmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi’nin en kritik çarpışmaları Haymana istikametindeki Çal Dağı ve Mangal Dağı çevresinde yaşanmıştır. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında gerçekleşen, başka bir deyişle 22 gün 22 gece süren muharebenin sonucunda Yunan ordusu yenilgiye uğratılmıştır.

“*Ya istiklal ya ölüm*” parolasıyla yürütülen Sakarya Meydan Muharebesi, Türkler için ya son savaş ya da bir diriliş olacaktı. İşte bu anlayışla sürdürülen Muharebenin kader anlarından biri ise Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği “*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath, bütün vatandır. Vatanın, her karış toprağı, vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, terk olunamaz*” emri olmuştur. Mustafa Kemal Paşa bu emri sonrasında yaşananları Nutuk’ta şu şekilde anlatmıştır:

“*İşte ordumuzun her bireyi, bu kurala göre her adımda en büyük özveriyi gösterip düşmanın kuvvetlerini yok ederek, yıpratarak sonunda onu, saldırıyı sürdürme gücünden ve yeteneğinden yoksun bir duruma getirdi.*”

Sakarya Meydan Muharebesi’ni, Türk tarihinde kazanılan önemli muharebelerden biri olarak gören Mustafa Kemal Paşa bu konuda şunları söylemiştir: “*...yeni Türk devletinin tarihine, dünya tarihinde pek az olan, büyük bir meydan savaşı örneği yazdı.*”

Gerçekten de, son derece zor koşullar altında kazanılan Sakarya Meydan Muharebesi askeri açıdan dünya savaş tarihi literatürüne girdiği gibi, Milli

Mücadele'nin gidişatında da önemli bir dönüm noktası olmuş, Anadolu'nun Yunan işgalinden kurtarılması, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ve bağımsızlığın kazanılmasında kilit bir rol oynamıştır.

Türk ordusunun 13 Eylül 1921 tarihinde elde ettiği zaferle, Yunan ordusunun saldırı gücü kırılmıştır. Ayrıca elde edilen moral ve motivasyon sayesinde gerekli hazırlıklar yapılarak 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Muharebesi kazanılmış, Batı Anadolu işgalden kurtarılarak TBMM Hükümeti'nin Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış görüşmeleri sırasında eli güçlenmiştir.

Bu açıdan bakıldığında, Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı münasebetiyle düzenlenen bu uluslararası sempozyum son derece önemli ve anlamlıdır. Türk tarihinde hayati denebilecek bir öneme sahip olan Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili olarak sempozyum sırasında sunulan bildirilerle toplumsal hafızaya yeni bilgiler kazandırılmış ve yüz yıl önce yaşananların yeniden hatırlanmasıyla toplumsal hafızanın daha da güçlenmesi ve canlı tutulması sağlanmıştır.

Söz konusu sempozyumun düzenlenmesine destek olan Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Necdet Ünüvar'a, Atatürk Araştırma Merkezi önceki başkanı Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu ile yeni başkanı Doç. Dr. Yüksel Özgen'e, Haymana Belediye Başkanı Özdemir Turgut'a ve Haymana halkına teşekkür ederiz. Ayrıca hazırladıkları bildirileriyle sempozyumumuza en büyük katkıyı sağlayan değerli bilim insanlarımız ile emeği geçen herkese teşekkürü bir borç biliriz.

Temuçin F. ERTAN - Hakan UZUN

AÇIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
(Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü)

Sayın Bakanım, Rektörüm, Türk Tarih Kurumu Başkanım, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanım, Belediye Başkanım, Haymana'nın Saygıdeğer Yöneticileri ve Saygıdeğer Halkı, Değerli Meslektaşlarım ve Değerli Konuklar.

Öncelikle Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı sempozyumuna, bu sempozyumun düzenlendiği "Son Kale" Haymana'ya hoş geldiniz diyorum.

Ankara Üniversitesi olarak Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanıldığı 90. yılda buradaydık, 100. yılda da buradayız. Bir gün bizler görevlerimizi bir başkasına devredeceğiz. Ancak bundan sonraki kutlamalarda da Ankara Üniversitesi kurumsal kimliğiyle Haymana'da olacak, Haymana Belediye Başkanlığı ve Haymana Kaymakamlığı ile bu etkinlikleri sürdürecektir. Çünkü burası gerçekten "Son Kale".

Bundan tam 100 yıl önce bu coğrafyada, bu topraklarda çok şiddetli çatışmalar oldu. Bizim için bu savaş, ya son savaş olacaktı ya da bir diriliş olacaktı, bu nedenle de burası "Son Kale" olmuştur. Bu savaş Türklerin son savaşı olsaydı ne olurdu? Bir tersten okuma yapalım, belki de tarihçiliğin metodolojisine çok da sığmayan bir şeyi konuşmak istiyorum. Yani Sakarya Meydan Muharebesi kazanılmasa ne olurdu? TBMM bir ihtimal Kayseri'ye taşınacaktı. Ama aynı Meclis olmayacaktı. Başkomutanımız, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderi Mustafa Kemal Paşa, Gazi ve Mareşal olarak anılmayacaktı ve belki de lider olarak tanıyamayacaktık. Cumhuriyet sonrasındaki modern Türkiye kurulamayacaktı.

Ben hep söylerim bizim bütün zaferlerimiz bedeli ödenmiş zaferlerdir ve içinde hep bir hüznün de vardır aslında. Sakarya da öyledir. Büyük bir direniş ve mücadelenin sonunda, şehitler vererek elde ettiğimiz bir zaferdir. Bu nedenle, bizim kutlamalarımız kısmen de olsa ağırbaşlı, vakur olur. Çünkü içimizde o şehitlerin acısı vardır ve kutlamalarımızı o şehitleri de anarak, buruk bir sevinç içinde gerçekleştiririz.

Aslında Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. yılı için ülke genelinde çok ciddi anma ve kutlama programları yapılmaktadır. Ancak bu süreçte, düzenlenen akademik etkinlikler de son derece değerlidir. Böylelikle Sakarya zaferi sadece anılmakla kalmayıp, aynı zamanda konuyla alakalı akademik derinlik de oluşturulabilmektedir. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü olarak, Haymana Belediyesi'nin de katkısıyla, çok uzun bir süreden beri Sakarya zaferiyle ilgili sempozyum düzenledik ve sempozyumlarda sunulan bildirileri de basılı hale getirdik. Böylelikle söz konusu alana çok ciddi bir akademik katkıda bulunup, genelde Milli Mücadele özelde ise Sakarya Meydan Muhaberesi ve Haymana hakkında çok ciddi bir külliyat oluşmasına katkıda bulunduğumuzu düşünüyorum. Bu şekilde de 100. yılı kutlarken yüzyıllarca devam edecek olan bir bilgi birikimini bizden sonra gelecek olanlara aktarmış olduk.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. yılı için düzenlediğimiz bu sempozyuma katkıda bulunan Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Necdet Ünüvar hocamıza, Haymana Belediye Başkanı Özdemir Turgut'a, Atatürk Araştırma Merkezi önceki başkanı Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu ile yeni başkanı Doç. Dr. Yüksel Özgen hocamıza çok teşekkür ediyorum. Katılımcı olarak değerli bildiriyle sempozyuma katkı sağlayacak tüm hocalarımıza ve sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün personeline de teşekkür ediyorum, hepinize saygılar sunuyorum.

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN
(Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)

Sağlık Bakanım, Sayın milletvekilim, Sayın Rektörüm, Sayın Tarih Kurumu Sayın Belediye Başkanımız, Sayın Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Müdürümüz, çok değerli meslektaşlarım, dinleyiciler, basınımızın değerli mensupları...

Atatürk Araştırma Merkezimiz, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Haymana Belediyesi işbirliğinde 11-12 Eylül 2021 tarihlerinde üniversitelerimizden bilim insanlarının, diğer kurum ve kuruluşlardan araştırmacıların katılımıyla düzenlenen Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yılı: 1921 Yılı'nın Askeri ve Siyasi Gelişmeleri Uluslararası Sempozyumumuza hoş geldiniz.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı'nın gerçek manada bir dönüm noktası olan Sakarya Meydan Muharebesi'nin ne kadar önemli olduğuna Sakarya Melhame-i Kübrası sözleriyle işaret etmiştir.

Siyasi ve askeri sonuçları bakımından fevkalade önemli olan Sakarya Meydan Muharebesi'nin yüzüncü yılında konuyu ilmi olarak tartışacak bilim inanlarıyla bir arada olmaktan mutluluk duyduğumu ifade etmek istiyorum.

Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin hazırlıkları için gerekli olan zamanı da kazandıran Sakarya Zaferi'nin sadece askeri sonuçları değil, siyasi kazanımları da son derece önemlidir.

Yüzüncü yılını sempozyum düzenleyerek andığımız Sakarya Meydan Muharebesi ve Milli Mücadele sürecindeki diğer savaş, anlaşma, şehirlerimizin düşman işgalinden kurtarılması gibi günler fevkalade önemlidir. Bugünlerde yaptığımız bilimsel etkinliklerin toplumsal hafızanın canlı tutulmasına önemli katkıları olmaktadır. Yine bu anma günlerinde yaptığımız etkinlikler Türk milletinin bir millet olma, cumhuriyet ve demokrasimizin kazanımlarının hangi

süreçlerden geçtiğini görmemiz açısından da fevkalade önemli olduğunu altını çizmek istiyorum.

Değerli misafirler, Sakarya Meydan Muharebesi iki gün boyunca siz değerli bilim insanları tarafından her yönüyle tartışılacak ve değerlendirilecektir. Ben meselenin akademik kısmının konuşulmasının oturumlarda yapılmasını arzu ediyorum.

Ben sizlerin huzurunda konuşmamı çok fazla da uzatmadan Atatürk Araştırma Merkezimizin faaliyetleri hakkında bazı bilgiler vermek istiyorum. Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı kendisine yasayla verilen görevlerinin ilmi bir disiplin içinde ciddiyetle yerine getirmeye gayret etmektedir. 29 Ekim 2020 tarihinde iletişime açılan ve açıldığı günden bu yana yaklaşık 850.000 okuyucunun erişim sağladığı Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk'ün yaşadığı dönem, Atatürk'ün çevresi ve Cumhuriyet tarihinin önemli konularını içerisine alan ve şu anda çalışmaları bir taraftan çalışmaları devam eden bugün itibariyle 700 maddenin yüklenmiş olduğu elektronik bir ansiklopedidir. Merkezimizin son yıllarda yaptığı en önemli faaliyetlerden birisidir. Bunu sizlere bildirmek isterim.

Yine başkanlığımız tarafından telif eserler basılmakta hem ilim dünyasının hem kamuoyunun hizmetine sunulmaktadır. Bu kapsamda başkanlığımız tarafından üç ciltlik Türkiye Cumhuriyeti Tarihi çalışmaları bitmek üzeredir. 2020 yılında 40 adet, 2021 yılında da yaklaşık yine 40 adet eseri okuyucularımızın ve bilim dünyasının hizmetine sunduğumuzu ifade etmek isterim. Başkanlığımız, Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinin her aşaması ve her yönüyle ilgili kongre, sempozyum, panel, konferans gibi bilimsel etkinlikler düzenlemekte ve diğer kurum ve kuruluşlara da bu tür etkinlikleri düzenlemeleri konusunda destek vermektedir. Yine Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli hususlarıyla ilgili yüksek lisans ve doktora yapan öğrencilere burslar vererek çalışmalarını desteklemektedir.

Değerli misafirler, bugün başlayacak olan sempozyumumuzun Atatürk, Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti alanındaki çalışmalara yeni katkılar sunmasını temenni ediyorum. Ay yıldızlı, al bayrağımızın gölgesinde, özgürlük ve refah içinde yaşamamıza imkân sağlayan başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere tüm şehit ve gazilerimizin manevi huzurunda hürmetle eğiliyor, tüm katılımcıları Başkanlığımız ve şahsım adına saygıyla selamlıyorum.

Özdemir TURGUT **(Haymana Belediye Başkanı)**

Önceki dönem Sağlık Bakanımız, Sayın Milletvekilim, Sayın Rektörüm, Tarih Kurumu Başkanı, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanımız, değerli öğretim üyeleri, basınımızın güzide temsilcileri, kıymetli konuklar,

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün, Melhame-i Kübra diye nitelendirdiği Sakarya Meydan Muharebesi'nin geçtiği, İkinci Viyana Kuşatması'ndan beri süren gelen çekilmenin son bulduğu topraklar olan Son Kale Haymana'ya ve Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Haymanamızın Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki rolü ve önemini tüm dünyaya duyurduğumuz bu sempozyum sayesinde tarihimizin en önemli destanlarından birinin Son Kale Haymana topraklarında geçtiği gerçeği daha çok bilinir oldu. Bu noktada emeği geçen, katkı sunan yerli ve yabancı akademisyenlerimize şahsım ve hemşerilerim adına teşekkür ediyorum.

Bu büyük destanın 100 yılını kutluyor oluşumuz, sempozyumumuzu ve 23 Ağustos'tan beri gerçekleştirdiğimiz etkinlikleri bu sene daha anlamlı ve özel kılıyor. Bu bilinçle yüz yıla yakışır etkinlikler, programlar geliştirmek için geçtiğimiz yıldan beri hummalı bir çalışma içerisindeyiz. 23 Ağustos'ta Anıtkabir'e çelenk sunumuyla başlattığımız etkinliklerimiz aynı günün akşamı binlerce kişi elimizde meşalelerle Mangal Dağı'nda gerçekleştirdiğimiz yürüyüşle devam etti. 6 Eylül'de ise Metro Sanat Galerisi'nde "Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana" konulu fotoğraf sergimizin açılışı ve Ankara Ticaret Odasının ev sahipliği yaptığı "Melhame-i Kübra: Bir Milletın Kaderi" belgesel filmimizin galasını gerçekleştirdik. Etkinliklerimiz iki gün sürecek sempozyumun ardından çocuk şenliğı, yöresel sanatçılar konseri ve Şehit Binbaşı Hüseyin Avni Alparslan'ın anıt mezarının açılışı ve ardından 13 Eylül akşamı gerçekleşecek Kıraç konseriyle sona erecek.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. yılına ve Haymanamıza yakışır olması için birlikte yoğun bir çaba sarfettiğimiz ve etkinliklerimizde iş birliği yaptığımız Haymana Kaymakamlığına, Ankara Büyükşehir Belediyesine, Muharebenin Haymana topraklarında geçtiğini birlikte düzenlediğimiz sempozyumlarla duyuran Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsüne, Atatürk Araştırma Merkezi ve ismini saymadığım birçok kurum ve sivil toplum kuruluşlarına teşekkür ediyorum.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden 94 yıl sonra yani 2015 yılında ilçemizi tarihi milli park ilan ederek Son Kale Haymanamızın tarihteki önemini gün ışığına çıkaran Cumhurbaşkanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan ve Bakanlar Kurulu'muza, o tarihten itibaren gerçekleştirdikleri çalışmaları için Tarım ve Orman Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğümüze de ayrıca teşekkürü bir borç biliyoruz.

Adeta bizden biri gibi gerek sahada yaptığı çalışmalar, programlar gerekse kaleme aldığı eserlerle Sakarya Meydan Muharebesi'nin Haymana'da geçtiğini vurgulayan, araştırmacı yazar Selim Erdoğan hocamıza da ayrı bir parantez açıp tüm Haymanalıları adına minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Önceki dönem Kaymakamımız Turan Erdoğan, hemşerimiz gazeteci yazar Abbas Güçlü, hemşerilerimiz Prof. Dr. Ömer Özkan, Prof. Dr. Orhan Çeker ve Prof. Dr. Erol Duran'a da aramızda oldukları için ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Son olarak bu topraklarda huzur içinde yaşıyor geleceğe güvenle bakıyorsak bu uğurda tereddüt etmeden canlarını feda eden Gazi Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere Kurtuluş Savaşımızın aziz kahramanlarını rahmetle ve minnetle anıyorum. Ruhları şad olsun.

Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR
(Ankara Üniversitesi Rektörü)

Sayın Bakanım, Sayın Milletvekilim, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Tarih Kurumu Başkanım, Sayın Atatürk Araştırma Merkezimizin Başkanı ve bir önceki Başkanı, değerli Emniyet Müdürüm, Komutanım, Ankara Üniversitesi'nin çok değerli Rektör Yardımcısı, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nün çok değerli Müdürü ve değerli misafirler hepimizi saygıyla, muhabbetle selamlıyorum.

Öncelikle bu önemli kongreyi düzenlediği için kurumlarımıza çok teşekkür ediyorum. Tarihi unutmamak önemlidir. Ama unutturmamak daha da önemlidir. Bu kongre tam da bu amaçla yapılan, hakikaten Milli Mücadele'nin yüzüncü yılına yakışır bir kongre. Bu nedenle emeği geçen bütün arkadaşlarımıza çok teşekkür ediyorum.

Konuşma metnimde yok ama, benden önceki konuşmacılardan ilham alarak yaşadığım bir olayı anekdot olarak aktarmak isterim. Ben 15 Temmuz 2016 hain darbe girişinde Mecliste milletvekiliydim. O dönemde yaşadıklarımız herkesin malumudur. Hem Mecliste, hem de sokaklarda, caddelerde ve meydanlarda bu millet darbecilere pabuç bırakmadı. Bu ülkeyi ve özgürlüğünü gerekirse canı pahasına korumasını bildi. Bu nedenle de 250 vatandaşımız olaylar sırasında şehit, 2000 vatandaşımız da gazi oldu. Ama bütün bir millet gerçekten kalbinden, derin bir şekilde etkilense de yıkılmadı.

Ben bir süre sonra, o geceyi anlatan bir kitap yazdım. Söz konusu kitap, dokuz dile de çevrildi. Kitabın basımında, TİKA'nın ve Meclis başkanlığımızın çok rolü olmuştur. Kitabı yazarken, okumalar yaptım. Böylelikle, bilmediğim bazı bilgileri öğrenme bazılarını da hatırlama fırsatı buldum. Bunlardan biri de, 1922 yılında tam Temmuz, Ağustos aylarında Yunan ordusu Polatlı'ya kadar yaklaşmışken Yunan ordusunun attığı top atışlarının Meclisten duyuluyor olmasıyla ilgiliydi. Bu konuyla ilgili olarak o döneme ait Meclis tutanaklarını okudum ve Meclis tutanaklarında enteresan bir malumatla karşılaştım.

TBMM’de, Meclisin Kayseri’ye taşınması tartışmaları yapılıyor. Meclis ele geçerse Türkiye düşer diye düşünülüyor ve Meclisin taşınması fikri Mecliste ufak çapta da olsa, terennüm edilmeye başlanıyor. Bu tartışmalar sırasında, dönemin Erzurum Milletvekili Mustafa Durak şöyle bir konuşma yapmıştır. Bugün diyor, Ulus’ta ahali arasında dolaştım ve ahaliden şöyle ifadeler, şöyle serzenişler duydum. Duyuyoruz ki siz Meclis’i Kayseri’ye taşımak istiyormuşsunuz. Ancak sizler, bu Meclis’i Kayseri’ye taşımak yerine gerekirse canınız pahasına savunmalısınız. Sizin gücünüz yetmiyorsa biz elimizdeki taşla, sopayla gelir o Meclis’i korumayı biliriz. Daha sonra Dersim Mebusu Diyağ Ağa yerinden doğruluyor ve efendiler, biz bu Meclis’i Ankara’dan, Kayseri’ye taşımak için gelmedik. Gerekirse canımız pahasına korumak için buradayız diyor. İşte o anda, o iki mebusun konuşmasından sonra, Meclis’teki atmosfer bir anda değişiyor ve Meclisin Kayseri’ye taşınma fikri ortadan kalkıyor. Bunu şunun için anlattım, bu millet gerçekten her zora düştüğü zaman, ayağa kalkmasını bilmiştir.

Yine o dönemde yaptığım okumalardan birisine daha değinmek istiyorum. Çok fazla baskı yaptığı için, acaba bu kadar baskıyı hak ediyor mu? Etmiyor mu? Diye kafamda soru işaretlerinin olduğu ve bu nedenle de hep şüpheyle baktığım, Turgut Özakman’ın, “*Şu Çılgın Türkler*” kitabının yaklaşık on sayfalık bir önsözü gerçekten müthiş bilgiler içeriyor. Turgut Özakman, daha sonra TRT’de senaryo yazarlığı da yapmış, rahmetli olmuş, Allah rahmet eylesin, bir tarihçi, yazar. 1948 yılında Polatlı civarına on kişilik bir heyetle seyahat ediyorlar. Birkaç gün geçiriyorlar. Daha sonra arkadaş grubu Ankara’ya dönüyor, kendisi ise on gün boyunca Polatlı’daki Milli Mücadele’nin geçtiği yerleri inceliyor ve orada görüyor ki, burada ecdadın ayak izleri var. Hakikaten o Milli Mücadele döneminde ecdat, burayı canı pahasına korumayı bilmiş. 22 gün 22 gece süren, Haymana’nın da içinde bulunduğu Sakarya Meydan Muharebesi gerçekten çok önemlidir ve onun ruhunu unutturmamak, yaşatmak lazımdır.

“Z” kuşağı diye tabir olunan, yeni nesille ilgili konuşulurken, maalesef hep hiçbir şey bilmiyorlar ifadeleri kullanılıyor. Ancak ben bu kuşağa haksızlık yapıldığı kanaatindeyim. Gençlere yerli imkânlar sunulmadan, ağır bir şekilde eleştirildiğini düşünüyorum. Yeni neslin geçmişi bilmesi için tarihi olay ve olgularla ilgili film yapmak gerekir, onların okuyabileceği nitelikte yayımlar yapmak gerekir. Ellere 300-500 sayfalık kitaplar verildiğinde okumuyorlar. Diyor ki bunun üç dakikalık, beş dakikalık sosyal medya paylaşımı var mı? Sonuç olarak teknolojinin yeni bir öğrenme şekli yarattığı bir dünyada onları anlamamız gerekir. Yeni neslin anlayabileceği, algılayabileceği işler yapmak bir zorunluluktur artık. Gerekirse anlatmak istediğimizi animasyonla ya da çizgi

filmle anlatmanın bir yolunu bulmalıyız. Onların zihnine, dimağına hitap edecek bir metinsel yapının sağlanması lazım. Tarihi ancak bu şekilde sevdirebileceğimize inanıyorum.

Küreselleşme çağında, sınırlarımız sadece serhat boylarıyla sınırlı değildir. Artık sınır kavramı değişmiştir. Bir de dijital dediğimiz sınır var. Dijital sınır asla herhangi bir sınır tanımıyor yani sizin evinizin içine o yanlış ve yanıltıcı bilgiler çok rahatlıkla girebiliyor ve hem de en cazip şekliyle giriyor. Onun için bizim gerçekten yeni nesle genç kitleye tarihimizi doğru bir şekilde anlatmak için adımlar atmamız lazım. Biz Ankara Üniversitesi olarak gerçekten hem teknik, hem fiziki, hem bedensel, hem de ruh olarak buna hazırız ve bu konuyla ilgili çalışmak istiyoruz diyen herkese kapımız, gönlümüz açıktır.

Milli Mücadele'nin 100 yılında bu önemli sempozyumu tertip eden kurumlarımıza çok teşekkür ediyorum. Atatürk Araştırma Merkezi, Haymana Belediyesi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü gerçekten çok yoğun bir şekilde çalıştı. Ama bunu burada bırakmamamız lazım. Bu salonda konuştuklarımız, buradaki insanlar zaten belli bir bilinçle geliyor. Asıl bu salona gelmeyenlere burada konuşulanları ulaştırmanın yolunu, yöntemini bulmamız gerekir diyerek hepinizi saygıyla sevgiyle selamlıyorum. Milli Mücadele'de hayatını kaybeden başta Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere bütün şehitlerimizi, gazilerimizi rahmetle minnetle yad ediyor, hepinize saygılar sunuyorum.

BİRİNCİ OTURUM
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN
100. YILI VE HAYMANA'YA DAİR

Prof. Dr. Ömer ÖZKAN
(Akdeniz Üniversitesi)

Sayın Bakanım, Rektörüm, Kaymakamım, Belediye Başkanım ve değerli Haymanalılar yıllardır böyle bir sempozyumu gelenekselleştiren değerli Temuçin hocama ve ekibine çok teşekkür ediyoruz. Gerçekten Haymana'nın bir yerlisi olarak bu durumdan çok mutlu olduğumu söylemeliyim. Böylelikle Eylül ayının ilk haftasını, yıllardır bir coşku içinde yaşıyoruz.

Haymana Belediyesi'nin Milli Park ilan edilen sahada yaptıkları da mutluluk verici, son birkaç yılda Belediye tarafından yapılan alt yapı çalışmalarının dikkat çekici bir hale geldiğini söylemeliyim. Eğer bu çalışmaların miktarı artırılırsa ve iyi bir tanıtım da yapılırsa, Haymana da bundan payını alacak ve daha da tanınır olacaktır. Hatta sadece kaplıcası ile değil, Kurtuluş Savaşı'ndaki önemi nedeniyle de öne plana çıkacağını düşünüyorum.

Yeniden sempozyum konusuna gelecek olursak, uzun süredir dinleyicisi olduğum bu sempozyumların her oturumda bir şeyler öğrendim. Üstelik bu oturumlarda sunulan bildirilerin belgelere dayanması, verilen bilgilerin güvenilirliğini artırmaktadır. Biliyorsunuz aslında ben tarihçi değilim ve bir tıp doktoruyum. Ancak bilimsel bilginin de önemini bilirim. Bu nedenle yeniden vurgulamam gerekirse, yıllardır düzenlenen bu sempozyumları benim açımdan değerli kılan en önemli özelliği verilen bilgilerin güvenilir olmasıdır.

Burada dikkat çekmek istediğim bir başka konu ise yine verilen bilgilerle, alan dışından biri olmama karşın, Milli Mücadele sırasında yaşanan tüm sıkıntıları, yapılan fedakârlıkları her ince ayrıntısına kadar öğrenmem oldu. Bu şekilde bu zaferin önemini daha iyi kavramış oldum.

O yüzden de, bu tür sempozyumları önemsiyorum ve yapılmasından mutluluk duyuyorum. Umarım gelecekte daha geniş katılımlarla ve daha üst desteklerle bu iş, çok daha uzun süre devam eder.

Abbas GÜÇLÜ (Milliyet Gazetesi Yazarı)

Sakarya Meydan Muharebesi'nin 100. Yıldönümü nedeniyle yapılan bu sempozyuma katılan herkesi selamlıyorum. Ben, bir önceki toplantıda çağırırsam kesinlikle katılırim demiştim ve buradayım. Uzun süredir Ankara Üniversite ile Belediyemizin ortaklaşa düzenlediği sempozyumlar zincirinin Haymana'ya çok katkısı olduğuna inanıyorum. Ancak burada, hemen her toplantıda dile getirdiğim gibi, bir konuyu yeniden hatırlatmak istiyorum. Sakarya Meydan Muharebesi ismi yerine doğru olan eğer Haymana Meydan Muharebesi ise adını doğru koymakta yarar olduğuna inanıyorum. Bu konuda yapılacak çalışmayı halen merakla bekliyorum.

Ayrıca bir şeyi daha belirtmek isterim ki, “*Son Kale Haymana*” tabiri tescilli bir isimdir ve gerçekten de “*Son Kale*” Haymana’dır. Haymana aşıldığı anda, Ankara’daki TBMM’de düşmüş olacaktı. Ama şimdi bakıyorum da, “*Son Kale Ankara*” diye konuşulmaya başlandı. Bu ifadeyi Ankara’da sahiplendi gibi görünüyor. Dolayısıyla bizim ilçemizin unvanına sahip çıkmamız gerekir. Aslında Ankara, Polatlı, Haymana hepsi bu vatanın topraklarıdır. Ama eğer biz ilçemize Milli Mücadele sırasında üstlendiği misyona uygun bir tanımlama yapmışsak, buna sahip çıkmak ve sürdürülebilirliğini sağlamamız gerekir.

Kaç yıldır dile getirdiğim konulardan biri de, milli doğa tarihi müzesi ile ilgilidir. Haymana’da savaşın geçtiği yerler Milli Park İlan edildi. O günden bugüne kadar çok güzel işler yapıldığını da kabul ediyorum, ancak yeterli olmağını ve bu söz konusu alanların daha ziyaret edilebilir hale gelmesi lazım olduğunu da belirtmek istiyorum. Özellikle de, çocuklarımızın tarihi çok iyi öğrenmesi lazım ki bundan sonrakilere de bugünün tarihini çok iyi öğrensinler. Peki, Milli Eğitim Bakanlığı ya da Ankara, Polatlı, Haymana Polatlı Milli Eğitim Müdürlükleri bu konuda bir aldı mı? Ankaradaki her öğrencinin ilkokuldan üniversiteye kadar bu milli parkları ziyaret etmesi yönünde diye bir karar alınsa bu topraklarda yaşayan herkes bu toprakların önemini kavramış olacak.

Ayrıca bu tür sempozyumlarda, haymana'nın daha eski tarihsel süreçlerine yönelik çalışmaları da görmek isterim. Ben mesela Haymana'nın bin yıl önceki tarihini de merak ediyorum. 100 yıl önce bu topraklarda kimler vardı, 800 yıl önce kimler vardı. Hep Haymana'da 72 milletten insan var diye biliriz Kürt köyü var, Çerkeş köyü var, Boşnak köyü var, Laz köyü var bunun cumhuriyetle birlikte başladığını sanıyordum. Atatürk'ün karma mozaik bir Türkiye projesi olarak algılıyordum ama öğrendik ki bu Haymana mozaiği çok çok daha öncelerden geliyormuş. Gelme nedenlerinden biriside, doğudan batıya, kuzeyden güneye tüm göç yolları buradan geçermiş ve her defasında bir tortu bırakmış ve bu tortular köyleri dolaşmış. Bunun dışında bir kentin binlerce yıl ayakta kalması mümkün değildir. Bir ticaret vardır o ticaret olmadan o yerleşim merkezlerinin ayakta kalması mümkün değildir. Haymana ticaretin merkezi miydi? Burada insanlar nasıl doyuyorlardı? Nasıl ticaret yapıyorlardı? Nasıl binlerce yıl ayakta kaldılar? Bu tabloyu da öğrenmemizde yarar var.

Turan ERDOĞAN
(Çine Kaymakamı)

Sayın Bakanım, Sayın Rektörüm, Saygıdeğer Belediye Başkanım, Kaymakamım, çok değerli Komutanım

Sakarya Meydan Muharebesi'ni ve Haymana'yı konu alan bu sempozyumlar, yıllardır kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Haymana Kaymakamı olarak görev yaptığım süre içinde ben de bu sürecin bir kısmına dahil olmuşum.

Görüyorum ki, o günden bugüne kadar hiçbir şey değişmemiş, aynı kadro aynı heyecanla çalışmış ve akademik bir toplantıda yine çok sayıda değerli hocamızı Haymana'da buluşturmışlar. Haymana ile fiziki bağımız koptuğu bir gerçektir. Ancak manevi bağım halen devam etmektedir ve ben de ayrı bir yeri olduğunu da söylemeliyim. Bu nedenle burada olmaktan son derece memnunum ve bu sempozyuma beni de davet ederek burada olmamama vesile olan, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Temuçin Ertan hocama teşekkür ediyorum. Ayrıca beni mutlu eden bir başka gelişme de, Ankara Üniversitesi Rektörü Sayın Necdet Ünüvar hocamızın da toplantıya ev sahipliği yaparak şu an aramızda olmasıdır.

Bu bölgede dört yıl boyunca çalıştığım sürede gördüm ki, coğrafyadan bağımsız tarih araştırması da, anlatısı da eksik kalır. Dolayısıyla Sakarya Meydan Muharebesi'nin geçtiği Haymana'da bu sempozyumun düzenlenmesi, coğrafya etkenini düşündüğümüzde daha da kıymetli olmaktadır.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin, Milli Mücadele tarihi içindeki yeri gerçekten çok önemlidir. Ama bu savaşın Haymana için de önemi vardır. Son Kale Haymana için.

Türkleri bu topraklardan ilelebet atmaya, sürgün etmeye çalıştıkları Haymana'da hayal kırıklığına uğramışlardır. Sakarya'da kazanılan zaferle, dönemin emperyalist güçlerinin desteğiyle Anadolu'ya çıkarılmış olan Yunan ordusunun Anadolu'dan geri çekiliş süreci başlamıştır. Geri çekilişin başladığı yer de Haymana olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin geçtiği Haymana topraklarının Milli Park olması için zamanında ben de emek verenlerden biriydim. Bugünkü geldiği nokta belki bazılarına yeterli gelmeyebilir, ancak o günden bugüne kadar hiçbir şey de yapılmamış değildir. Artık dışarıdan bir gözlemci olarak söylemek isterim ki, bazı alanlarda çok iyi gelişmeler kaydedilmiş olduğunu bizzat gördüm. Bu durum gerçekten son derece memnuniyet vericidir. Gördüğüm kadarıyla, şimdilerde yapılması gerekenlerin en başında gelen, parkın tanıtımının yapılmasının ve ziyaretçi sayısının artırılmasının önemli olduğunu düşünüyorum.

Bu yıl yapılacak sempozyumun da, diğerleri gibi başarılı olmasını temenni ediyorum ve katkı sağlayan herkese teşekkür ediyorum.

İKİNCİ OTURUM
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN
100. YILI VE HAYMANA'YA DAİR

Prof. Dr. Orhan EKER
(Konya Necmettin Erbakan niversitesi)

nce müsaadenizle kendimi kısaca tanıtayım: Haymana'nın Sındıran köyünden/mahallesindenim. İlkokulu kymde okudum. 1965'te mezun olduktan sonra Yozgat İmam-Hatip Okuluna gittim. Orayı 1972'de bitirdikten sonra Konya Yüksek İslam Enstitüsüne gittim. Orayı da 1976'da bitirince 5 ay kadar Siirt/Batman Kız Meslek Lisesinde ğretmenlik yaptım. 1977'nin başında Konya Yüksek İslam Enstitüsüne Fıkıh (İslam Hukuku) asistanı olarak geri döndüm. 1980'de Bağdad Mustansiriye niversitesine gittim. Orada Edebiyat Fakültesi dahilinde Arap Dili Enstitüsünü bitirdikten sonra Konya'ya döndüm. Yüksek İslam Enstitüleri, İlahiyat Fakültelerine dnstrlnce orada hazırladığımız ğretim yeliğİ tezleri doktora tezi yerine kabul edildi (1986). 1988'de doçent ve 1996'da profesör oldum. Halen Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapmaktayım.

Efendim, Haymana ismi, Ertuğrul Gazi'nin annesi, Osman Beyin babaannesi 'Hayme' isminden gelmektedir. Osmanoğulları ilk önce Haymana'nın gneydoğuy istikametinde, Kulu'ya 15 km mesafede 1739 m. rakımlı Karacadağ etrafına yerleşmişlerdir. Boy halkı, Hayme Hanıma, Hayme Ana derlermiş. Boy, Ege taraflarına gç etmeden önce büyük ihtimalle Hayme Ana vefat edip burada kalmış. Ege tarafına olan gçten sonra Hayme Ana'yı ziyarete gelip giderlermiş. Bu geliş gidişlerde 'Hayme Ana'ya gittik, Hayme Ana'dan geldik' söylemleri bu çevrenin Haymana (Hayme Ana) adı ile anılmasına sebep olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi ismini biz Haymanalılar olarak yadırgıyoruz. Muharabe, tümden bu civarda geçmesine rağmen Sakarya adıyla anılması tarihi gereğey aykırı düşmektedir. Muharebenin Sakarya ile hiç ilğisi yoktur. Bu söylemin tarihi gereğey uygun hale getirilmesini haklı olarak, Haymanalılar olarak yetkililerden talep ediyoruz.

Bu savaştan ‘Melhameyi Kübra’ diye de bahsedilir. Arapça melhame, kanın gövdeyi götürdüğü, ortalığın insan cesedi ve etleriyle dolu dolu olduğu savaş demektir. Kübra da zaten büyük anlamındadır. Demek oluyor ki bu savaş zihinlere böyle bir manzarayı kazımış.

Efendim, Haymana (Sakarya) Meydan Muharebesinin 18 gününün geçtiği yerlerden birisi bizim köyün bizzat kendisidir. Hala bizim topraklardan patlamamış fişek ve top mermileri çıkmaktadır. Buraya gelmeden önce Giresun Göreleli ilkokul öğretmenim Şefik Öner’le görüştim. 1962-66 yılları arasında bizim köyde öğretmenlik yapmıştı. Dedi ki ‘o zaman sizin köyde bulduğum mavzer fişeklerini hala saklıyorum.’ Bizler ilgili hatıraları o günleri bizzat görmüş olan büyüklerimizden epeyce dinledik. Babam o günlerde 12, büyük halam 10 yaşında imiş. Büyüklerimizin anlattıkları hatıralardan bir kısmını sizlerle paylaşayım. Bir de burada bir arzumu belirteyim; keşke o günlerle ilgili hatıralar kaybolup gitmeden önce derlense ve kitap olarak bastırılrsa ve böylece hatıralar ebedileştirilse.

Yunan, köye tam harman zamanı gelmiş. Harmanlar henüz tam sürülmüş değil. 1921 ağustos ayının ikinci yarısı, eylül ayının başları. Tabii ki hatıra anlatanlar ‘Yunan’ kelimesinden ziyade ‘gavur’ ismini kullanarak anlatırlar. Hatta ‘gavur’ ismi köyümüzde tarih başlangıcı gibi anlatılır. Mesela yaşlılar yaşını söylerken ‘gavur’a göre söylerler. Babam Latif ‘gavurda 12 yaşında idim’ derdi. Büyük halam gavurda 10 yaşında, küçük halam ‘Fadime’ 6 aylık kadarmış. Annem Zühre ‘gavurda 5-6 yaşlarında idim’ diye söylerdi.

Gavurlar, büyüklere eziyetler ederlermiş ama küçüklere dokunmaz, onları severlermiş. Mesela bir ara babam şöyle anlattı: ‘Bir gün babam (Ali), Fadime’yi gavurlar götürdü. Ben almaya gidersem, beni döverler. Siz gidin alın’ dedi. Ben de büyük halanla birlikte gittik. Gavurların yanına varınca baktık ki henüz 6 aylık kundaklı olan kardeşimiz Fadime’yi (voleybol) topu gibi birbirlerine atıp seviyorlar. Neyse ki ellerinden aldık getirdik’.

Harman vakti olunca gavurların şöyle yaptıklarını anlatırdı babam, büyük amcam ve diğerleri: Gavur askerleri kelleli sapları yerlere serer. Yan yana atları bu sap üzerinde dolaştırırlar. Atların ayakları taneleri kelleden ayırıp yere düşürünce bu sefer sapları kaldırırlar ve yere dökülen buğdayları alıp ekmek vs. yapıp yiyorlardı. Tabii ki başıboş hayvan da çoktu. Et çok. Canları ciğer istediği zaman hayvanı kesmeden canlı canlı karnını yarar ve karnından ciğerini söküp yerlerdi. Yarık karından hayvanın bağırsakları hayvana bağlı bir ip gibi yerde sürünürdü. Hayvan da bağıra bağıra ölürdü. Bunu babam; ‘bizzat gözlerimle gördüm’ derdi.

Evlerin kapılarında içeriye pek girmezlerdi. Hane halkı ‘devriye’ diye bağırıldığında oradan uzaklaşırlardı. Bu kelimeden niçin çekinirlerdi bilmiyoruz, ama sanıyorum bizim milisler zaman zaman baskınlar yapıyorlardı. Belki bu kelime devriye gezen bizim milisleri akıllarına getiriyordu.

Yunan askerler bizim köyde mevzilenmiş, bizimkiler ise köyümüzün kuzeyindeki Uludağ ve diğer sıradağların arkasında bulunuyorlarmış. İki ordu, birbirlerine dağ aşırı top atışları yaparlarmış. Bu dağların arkasındaki köyler Güzelcekale, Çalış ve Totak (Durupınar) köyleridir. Çalış köyü ile ilgili şöyle bir hatıra dolaşır bizim oralarda: Bizim paşalar, aralarında İzzettin Paşa da olmak üzere Çalış köyünde bulunuyorlarmış. O köyden bir kadından ayran mı pilav mı bir şeyler istemişler. O kadın; ‘bu gavurlar buralarda duruyorken bir de benden ayran mı istiyorsunuz, utanmıyor musunuz! Gidin o gavurları kovun sonra gelin’ diye çıkmış. Bu olaydan bir süre sonra Yunanlılar, Uludağ’da bozguna uğrattılıp geri çekilmek zorunda kalmış. İzzettin Paşa’ya da burada yaptığı kahramanlıklar sebebiyle soyadı kanunu çıkınca ‘Çalışlar’ soyadı verilmiştir.

Yunan askerler, bizim köye önce güneybatı tarafından girmeye çalışmış, fakat bizim toplar onları geri püskürtmüştür. Aradan kısa bir zaman geçtikten sonra ikinci vakitlerinde yön değiştirip tam güneyden köye girmişler. Bizim topların o mevki dövmesi sivilleri yok edebilirdi. Belki de bu yüzden engel olunamadı. Onlar köyümüze girdikten sonra köyün içinde mevzilenmeye başlamışlar. Köyümüzde üç tane topçu bataryası olduğunu söylerdi babam. Hatta bir tanesinin kurulu olduğu yer, ‘aha şurası’ diye bana köyün yukarısında Çakırgilin evinin arkasını, Sığırcık yolu çıkışında şimdiki İbo’nun çeşmesinin oradaki yolun güney yakasındaki tümseği göstermişti.

Yine babam anlatmıştı; ortalık herc u merc... Sahipsiz dolaşan çok hayvan vardı. Kim kimin, ne neyin belli değildi. Babam (Ali) bir at yakalamış, başına bir ip takmış; ‘bunu eve götür. Kendim götürürsem gavurlar benden alır. Sana bir şey yapmazlar’ diye bana verdi. Atı yolda getirirken bizim köyden bir adam onu benden zorla almaya kalktı. Ben de vermemek için mücadele ettim. Oradan geçen bir gavur asker ile bizim köyden biri adama girişti. Böylece atı sağlamca eve getirebildim.

Nihayet 18. günün sonunda Yunan askerleri bir gece gizlice toptan orayı terk etmişler ve Haymana tarafına doğru gitmişler. Bir tane asker gece karanlığında bizim orada uyuya kalmış, tertipleri de onu orada unuttu. Ertesi sabah bu asker uyanınca tek başına Haymana istikametinde giderken bize 7 km mesafedeki Şerefli köyü halk onu öldürmüşler.

Bizim köyden halen sağ olan Sadık Kart, İsviçre’de işçi olarak çalışırken yanındaki Yunan işçinin; ‘dedem sizin Haymana’da öldürülmüş’ dediğini söylemiştir.

Haymana Meydan Muharebesi hatıralarının derlenmesi ricası ve beklentisiyle noktalıyayım.

Prof. Dr. Erol DURAN
(Uşak Üniversitesi)

Sayın Bakanım, Sayın Kaymakamım, Sayın Belediye Başkanım, salondaki diğer katılımcılar, hepimizi saygıyla selamlıyorum. Siz Haymanalılarla, memleketlilerimle bir arada olmaktan dolayı çok mutluyum.

Sakarya Meydan Muharebesinin 100. Yıl Etkinlikleri kapsamında düzenlenen bu sempozyuma davetleri için Sayın Belediye Başkanımız Özdemir Turgut Bey'e ve Başkan Yardımcısı Enver Yurtdaş Bey'e teşekkürlerimi sunuyorum. Onur duydum.

Haymana Belediyemizce, Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili etkinliklerin yıllardır yapılıyor olması harikulade bir olay. Bu yıl ise 22 gün 22 gece süren etkinlikler oldukça manidar. Ayrıca 22 gün 22 gece süren; çok çeşitli etkinlikler içeren; yüksek düzeyde katılımlı bu tür organizasyonlar büyük emek ister. “Son Kale Haymananın” tescilinin alınmış olmasını da kıymetli buluyorum. Bu emekleri için önce başkanımıza ve tüm görevlilere minnettarız.

Öncelikle kısaca kendimi tanıtmak isterim. 1976 yılında Haymana'nın Çalış Köyünde doğdum. Çalış Köyü İlkokulu ve Ortaokulunda eğitim aldım. Çocukluk ve gençlik yıllarım Çalış köyünde geçti. Çocukluğumun ve gençliğimin geçtiği bu topraklarla bağımı hiç koparmadım. 13 yıldır Ankara dışında, Uşak'ta yaşıyorum. Şu an Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktayım.

Haymana ile ilgili hislerimi, hatıralarımı anlatmak isterim kısaca; Öncelikle, Kurtuluş Savaşı'nın Son Kalesi Haymana'nın evladı olmaktan onur duyuyorum. En önemli hissiyatım budur.

Çocukluğumda Çalış köyünde yaşadığımı belirtmişim. O tarihlerde Dedem ve Babaannem bazı aylar Haymana'daki evlerinde yaşarlardı. Ben o zamanlar hep Haymana'ya gitmek istedim. Masallarda gitmek istenen diyarlar vardır ya; benim erken çocukluğumda da gitmek istediğim diyar Haymana idi. Dedem ile

Babaannemin yanı. Elbette, amcamın beni kaplıcalara götürmesi ve yüzdürmesi bu isteğimi perçinleyen diğer bir durumdu. Haymana ile ilgili kitaplar dolusu anılarım var. Elbette bunları zamanı gelince kitaplaştırmak görevim.

Sempozyumun konusu ile ilgili söylemek istediğim bazı hususlar var. Bir eğitimci olarak, bu tür muharebelerin çocuklara ve gençlere anlatılmasının gerekliliği üzerine konuşmak ve bunu kendi eğitim hayatımdaki bir anı ile örnekendirerek anlatmak isterim:

İlk ve ortaokul eğitimimi Haymana'nın Çalış Köyünde aldığımı söylemiştim. Yanlış hatırlamıyorsam 1986 veya 1987 yılı idi. Ortaokul öğrencisi idim. Derste öğretmenimle şu konuşmayı yaptığımızı hatırlıyorum:

“Öğretmenim, bizim köyde bir tane ev var. Atatürk Evi diyorlar. Bizim evin hemen arkasında. Tek katlı küçük bir ev. Köylüler diyor ki; Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı sırasında bizim köye uğramış. Yanında askerlerde varmış. O anlatılan evde istirahat etmişler ve kalmışlar. Köylüler Onlara yemek ve ayran ikram etmişler. Hatta bizim köyde bila dağı isimli bir dağ var; o bölgeye top mermileri düşmüş. Annemim bir akrabası Atatürk ile konuşmuş. O da konuştuklarını Anne anneme anlatmış. Bu konuşmalar köyde her evde konuşulur. Hatta bununla herkes övünür.”

Bu konuşmalar sırasında öğretmenimin bunları doğrulayan ifadeler kullandığını hatırlıyorum. Ama kısaca geçtiğini de hatırlıyorum. Sakarya Muharebesinin Haymana topraklarında geçtiğine dair saatlerce ders yapması gerekirdi. Çünkü eğitimde “yakından uzağa” ilkesi vardır. Ayrıca öğrencilerin yakın çevrelerinin coğrafyası ve tarihi ile ilgili bilgiye sahip olmaları elzem bir durumdur. O eğitimim sırasında, Sakarya zaferinin bizim topraklarda geçtiğinin öğretilmemiş olmaması beni üzen bir durumdur. Millî Tarih ve Millî Coğrafya derslerimiz mevcuttu. Kurtuluş savaşı ile ilgili konuları işlerken Sakarya Meydan Muharebesinden defalarca bahsedilmesine rağmen; bu savaşın Haymana topraklarından bahsedilmemesini doğru bulmuyorum. Öğretmenin o tarihlerde bize bu bilgileri vermesinin nedenlerini bilmiyorum. Hep merak etmişimdir.

Geçen yıl bir öğretmen ile tanıştım. On yıl önce Haymana'da öğretmenlik yapmış. Sakarya Meydan Muharebesinin Haymana topraklarında geçtiğini biliyordu. Elbette sınıfta da bundan hiç bahsetmemişti. Ama, Haymana'nın evlatlarının bu bilgiden ve bilinçten uzak kalmaları artık eskide kaldı. Özellikle Belediyemizin bu hususa el atması; etkinlikler yapması Haymana halkında ve özellikle çocuklarında ve gençlerinde üst düzey bir bilinç oluşmasına katkı sağlamıştır, sağlayacaktır. Muazzam bir katkı sağlayacaktır hatta. Artık

Haymana'daki eğitim kurumları da bu hususa ciddiyetle eğiliyorlardır diye düşünüyorum.

Haymana'nın Son Kale olduğu bilgisinin, çocuklara ve gençlere aktarılmasının bir faydası da şudur: Tarih bilincinin gelişmesi kişilerde köksüzlüğü önleyen bir husustur. Vatana, millete, toprağa aidiyeti artıran bir durumdur. Atalarının bu topraklar için verdikleri mücadelelerin bilincine varan insanların aidiyetleri de yüksek olur. Ait oldukları coğrafyanın faydasına olan faaliyetler yapmak isterler. Ayrıca şunu da belirtmek isterim ki; aidiyet duygusu kaygıyı azaltan bir durumdur.

Eğitimci kimliğim nedeniyle ifadelerimi bu minvalde söylemeye devam edeceğim. Yöresini tanımayan dünyayı tanıyamaz. Yerel farkındalık geliştirilmeden; bölgesel, ulusal ve evrensel farkındalık geliştirilemez. Dünyayı tam olarak anlamlandırmaz. O sebeple eğitimde yakından uzağa ilkesi en önemli ilkelerden biridir.

Önerilerim

Sakarya Meydan Muharebesinin eğitim öğretim süreçlerinde yer almasına yönelik bazı önerilerde bulunmak istiyorum:

- Belediyemizin Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili bir sanal müze kurmasını öneriyorum. Bu müze için gerekli somut materyaller ve görseller mevcut. Elbette Türkiye'deki her vatandaşın bu topraklara gelip savaşın geçtiği coğrafyayı gezmesi arzumuz. Ancak her kişi için bu mümkün olmayabilir. Bu kişilerin bu müzeyi sanal olarak gezmelerine imkân tanınmış olur. Ayrıca öğretmenler derslerde bu sanal müzeyi bir eğitim materyali olarak kullanabilirler. Bu da Haymanamızın tanınırlılığına katkı sağlayacaktır.
- Haymana'da eğitim gören her öğrencinin bu harp coğrafyası gezdirilmeli ve eğitimler orada verilmelidir. Bu teknik, kalıcı öğrenmeye katkı sağlayan bir eğitim tekniğidir.
- Ankara'mızın, Bölgemizin ve Türkiye'nin çeşitli illerinde öğrenim gören öğrencilerin bu Coğrafyaya ziyaretlerinin olması için gerekli reklamlar artırılmalıdır. Sanal müze ve elbette bu sempozyumlar reklam görevini gören etkinlikler olacaktır.
- Sakarya Meydan Muharebesi anlatılırken, tarih kitaplarında Haymananın adı geçmiyor. Bu eksikliğin giderilmesi gerekir. Bu eksikliğin giderilmesi için öncelikle, Sakarya Meydan Muharebesinin Haymana'da yapıldığına

dair bilgilerin, Sosyal Bilgiler 4-7. sınıf müfredatına; Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi müfredatında ve Lise ve Lisans Tarih müfredatına girmesi gerekir. Müfredata girdikten sonra ders kitaplarına ve yardımcı kaynaklara yansması zorunlu olmaktadır. Ders kitaplarına ve kaynak kitaplara girdikten sonra da öğrenci bu bilgiyle karşılaşacak ve bilinç-farkındalık oluşacaktır.

Sözlerime son verirken, beni davet ettikleri için Başkanımız Özdemir Turgut'a ve Başkan Yardımcımız Enver Yurtdaş'a tekrar teşekkür ederim.

Saygıdeğer Haymanalılar beni sabırla dinlediğiniz için müteşekkirim. Allah Bizlere bu değerli toprakların kıymetini bilen evlatlar yetiştirmeyi nasip etsin.

Her birinizi saygıyla selamlıyorum. Sağlıkla kalın.

Yüzyıllık Utanç: Sakarya'nın "Kayıp" Şehitleri

Dr. Selim ERDOĞAN

Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü olarak Sakarya Meydan Muharebesi sahasını koruma altına almak için etüd çalışmalarına 2014 yılında başlamıştık. O dönem etüt ekibimiz altı kişiydi ve önceliğimiz korunması gereken sahanın sınırlarını belirlemektir. Sonunda sahanın yaklaşık 14.000 hektarlık kısmı Şubat 2015'te Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Parkı olarak koruma altına alındı.

Etüd ekibinin görevi sona ermişti ama muharebe sahasının ancak 23-27 Ağustos tarihleri arasındaki dönemi kapsayan yaklaşık 1/4'lük kısmı tescil edilebilmişti. Siperlerin çok az bir kısmı bilinmekteydi ama daha da önemlisi, binlerce şehitler kayıptı. Söylenen ve yıllardır resmi sayı olarak ifade edilen 5.713 Sakarya şehidi olduğuydu ama ortada üç şehitlikte toplam 201 şehit vardı. Geri kalan 5.512 şehit neredeydi?

Başlangıçta tek sorunun bu olduğunu sanıyordum.

Bu nedenle sahada çalışmaya, araştırmaları sürdürmeye karar verdim.

Sahada geçen her gün asıl sorunun çok daha büyük olduğunu gösterdi. Resmi kayıtlara KAYIP olarak kaydedilen, muharebeler sırasında başına ne geldiği anlaşılamadığı için listelere KAYIP olarak geçmiş 8.600 Mehmet daha vardı.

Resmi kayıtlara göre Sakarya Meydan Muharebesi sonunda Türk Ordusu'nun zayıfatı arasında şehit ve yaralılar arasında 828 esir, 5.639 firar da vardır. Peki defterlere "kayıp" olarak kaydedilen bu askerlere ne olmuştur?

	ŞEHİT	YARALI	ESİR	KAYIP	FİRAR	TOPLAM	ŞEHİT	YARALI	ESİR	KAYIP	FİRAR	TOPLAM
	SUBAY						ER					
1. Grup	54	189	6	13	0	262	1.036	4.053	398	2.721	332	8.540
2. Grup	75	318	5	10	0	408	1.340	3.983	75	2.524	193	8.115
3. Grup	56	168	3	2	1	230	1.097	2.887	40	1.089	2.907	8.020
4. Grup	49	196	5	2	0	252	950	3.264	100	927	622	5.863
5. Grup (Süvari grubu)	4	14	1	0	2	21	257	142	18	68	841	1.326
12. Grup	Veri yok						Veri yok					
Mürettep Kolordu	Veri yok						Veri yok					
Batı Cephesine Doğrudan Bağlı Birlikler	39	173	3	0	1	216	756	3.093	174	1.273	740	6.036
TOPLAM	277	1.058	23	27	4	1.389	5.436	17.422	805	8.602	5.635	37.900
Künyesi belli şehit + kayıp asker sayısı	304						14.038					
Tahmini Toplam Şehit Sayısı	14.342											

Genelkurmay Başkanlığı kayıtlarına göre Sakarya Meydan Muharebesi Zayıt Cetveli.

Sahayı iyice tanıyınca, Türk ve Yunan arşiv belgelerinde, fotoğraflarında gezdikçe aslında bu aslanların kayıp olmadığını anladım. Oysa o gün listeye düşülen KAYIP notu bugünkü kuşaklar tarafından FİRARİ olarak algılanmaktadır. Yani devletin ilgili kurumları vatan için dövüşüp ölmüş bu kahramanlara hain muamelesi yapılmasına göz yummaktadır.

Bozkırın ortasında bulduğum ilk şehitten beri ısrarla savunduğum; "Sakarya'da 5.713 değil, en az 12.000 şehit var. TSK kayıtlarına KAYIP olarak giren 8.629 asker de şehittir".

Bu iddianın hem görsel, hem fiziki, hem de yazılı dayanakları var.

Her şeyden önce, Sakarya Meydan Muharebesi'ne damgasını vuran savunma stratejisinin, yani Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın alan savunması emrinin nasıl uygulandığını doğru anlamak gerekmektedir. 26 Ağustos 1921 gecesı gelen bu emirden sonra Batı Cephesi Komutanlığı'na bağlı tümenler dövüşe dövüşe düşmanı kuzey/doğu yönünde bozkırın içine doğru çekmiş, bu

sırada Yunan Ordusu'nu sayıca eritmiş, ancak kendileri de çok ağır zayıt vermiştir. Bir başka ifadeyle, adım adım savunma yaparken bir yandan da Yunanlar küçük taktik başarılarla ikmal hatlarından uzaklaştırılmıştır. Bu strateji muharebe sırasında düşmana arazi terk etmeyi de gerektirmiştir. Arazi terk ederek dövuştüğünüz bir muharebe! Ağustos ayında bozkırın sıcağı ve sürekli el değıştiren mevziler. Çoğu kez asker, bir daha ihtiyacı olmayacağını düşünerek, şehit arkadaşını terk ettiğı mevzie defnediyor. 2014 yılından beri Mangal Dağı'nda, Kel Tepe'de, İkiz Tepeler'de bu şekilde mevzie defnedilmiş çok sayıda şehit bulduk. Ancak sıklıkla da Mehmet'in arkadaşını defnedmeden çekilmesi gerekmiştir. Bu durumda şehitler terk edilen sahada kalmış ve ya Yunanlar tarafından topluca, ya da köylüler tarafından İslami usullere uygun şekilde gömülmüşlerdir. İşte terk edilen sahalarda bırakılan ve bir daha haber alınamadığı için kayıtlara "kayıp" olarak geçen Mehmetlerin bulunabilmesi açısından Yunan arşivleri çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Yunanlıların çektikleri muharebe fotoğraflarında çok sayıda Sakarya şehidi var. Bunların TSK listesindeki 5.713 isim arasında olma ihtimali yok, çünkü şehit olunca düşman tarafında kalmışlar. Sakarya Meydan Muharebesi'nin doğası ve savunma stratejimiz nedeniyle bölüklerin şehit defterlerine kaydedilmiş olmaları olanaklı değil. Oysa Yunanların Sakarya Meydan Muharebesi sırasında çektiğı yüzlerce fotoğraf var ve pek çoğunda bu "kayıp" denen şehitler de, düştükleri yerler de açıkça görülmekte. Bu fotoğraflardan yola çıkarak o kadar çok şehidimizin yerini bulduk ki...

Örneğin bu fotoğrafta 2 Eylül 1921 günü, Güzelce kale Muharebeleri sonrasında Uludağ sivrisini ele geçiren Yunan askerleri askerlerimize ait tüfekleri toplamaktalar. Elinde tüfekleri tutan Yunan askerinin hemen önünde, yerde yatan bir şehidimiz görülmekte. İşte bu Mehmet'e 100 sene sonra bu fotoğraf sayesinde ulaştık.

Nikos Vasilikos Sakarya Meydan Muharebesi süresince düzenli şekilde tuttuğu günlüklerle döneme ilişkin çok değerli bilgiler sağlayan bir Yunan askeri. Nilüfer Erdem Vasilikos'un günlüklerinden 3 Eylül 1921 günü kaleme aldıklarını şu şekilde aktarmakta: *"...Terk edilmiş siperlerde yok oluş ve ölüm havası devam ediyor. Ölüm uykusundaki silahşörlerin cesetleri üzerinden siyah sinek bulutları kalkıyor. Davul gibi şişmiş ve çürümüş cesetler. Genç saçlar dalgalanırken, insan eti toprağa gidiyor. Ölüm Türk ve Yunan cesetlerini kardeş kucaklamasıyla birleştirmiş..."*

Bu fotoğrafta ise "III. Tümen, Toydemir" yazıyor. Görüntünün Toydemir Muharebeleri'ne ait olduğu doğru, ancak yer tam olarak muharebelerin ilk üç gününün geçtiği Kocaderetepe'nin batı eteği. Fotoğrafta 5nci Kafkas Tümeni'nden 20 aslan görülmekte. Sayıyı tam olarak verebilmemin sebebi ise bu şehitliği bu fotoğraf sayesinde 2018 yılında bulmuş olmamız. Oysa bu 20 şehit TSK'nın Sakarya Şehitleri listesinde yer almamaktadır.

Mevzilerde, tarlalarda, dere yataklarında köylülerin, Yunanların ya da alalecele silah arkadaşlarının defnettiği binlerce Mehmet var. 2014 yılından beri Haymana- Polatlı topraklarında Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Park

Müdürlüğü adına yürüttüğümüz harp coğrafyası araştırmalarında 153 noktada 4.000'den fazla şehit bulunmuş, bunların bazıları da düzenlenerek ziyarete açılmıştır. İşte bulunan bu şehitler, TSK listelerine "kayıp" olarak kaydedilenlerdir.

Şehidimizin Bilgileri			
TC Kimlik Nu.:	-	Sicil Nu.:	-
Adı:	NAZIM	Soyadı:	-
Baba Adı:	-	Anne Adı:	-
Memleketi:	-	Doğum Tarihi:	-
Harp:	KURTULUŞ SAVAŞI (1919-1922)	Tarih:	-
Statü:	-	Sınıf:	-
		Birlik:	4.FIKRA
		Rütbe:	KAYMAKAM(YARBAY)

Konunun üzücü bir yanı TSK'nın 5.713 kişilik şehit listelerinin son derece özensiz, dikkatsiz hazırlanmış ve hiçbir kontrole tabi tutulmamış olmasıdır. Çok basit bir örnek: İstiklal Savaşı boyunca şehit olmuş üç tümen komutanımız var: Yarbay Mahmut Nedim (Hendek), Miralay Nazım ve Miralay Reşat (Çiğiltepe) beyler. Bunları bile şehit listesine mükerrer yazmayı başarabilmişler: Şehit Miralay Nazım gibi Milli Mücadele'nin en bilinen şehidini bile mükerrer yazmışlarsa, varın eratin durumunu siz düşünün!

Şehidimizin Bilgileri			
TC Kimlik Nu.:	-	Sicil Nu.:	-
Adı:	MEHMET NAZIM BEY	Soyadı:	-
Baba Adı:	CEMAL	Anne Adı:	-
Memleketi:	İSTANBUL	Doğum Tarihi:	-
Harp:	KURTULUŞ SAVAŞI (1919-1922)	Tarih:	-
Statü:	-	Sınıf:	ERKAN-I HARP(KURMAY)
		Birlik:	4.FIKRA
		Rütbe:	MIRALAY(ALBAY)

Listelerde tarihlerde, şehadet yerlerinde, isimlerde, birlik adlarında öylesine fahiş hatalar var ki...

Bir başka sorun: Listelerdeki şehitlerin % 75'i yaralı olarak getirildiği sahra hastanelerinde şehit olanlar. Bu nedenle künyeleri biliniyor, akıbetleri belli. Listede şehadet tarihi kısımlarına bakmak bile yeterli! Oysa buna gelene kadar şehit listelerindeki isimlerin çok büyük bir kısmının ne birliği, ne de şehit olduğu tarih belli. Dolayısıyla hangi muharebenin şehidi olduğu da anlaşılamiyor. Neye göre Sakarya Meydan Muharebesi listesine dahil edildiği tam bir muamma.

KUVV	SINIF	RÜTİ	ASKERLIK ŞUBESİ	İDU	İLORU	İKA	AY	BUR	İLUK	ÖZE	HARP	CEPHE	ÖLÜM YERİ	ÖLÜM	ÖLÜM SEBEBİ	
91	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	20/09/1337	ŞEHİT	
92	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
93	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
94	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
95	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
96	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
97	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
98	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
99	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
100	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
101	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
102	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1336	ŞEHİT	
103	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
104	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
105	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	37/09/1338	ŞEHİT	
106	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
107	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1336	ŞEHİT	
108	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1336	ŞEHİT	
109	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
110	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
111	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
112	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1336	ŞEHİT	
113	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1336	ŞEHİT	
114	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1338	ŞEHİT	
115	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
116	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1336	ŞEHİT	
117	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
118	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1336	ŞEHİT	
119	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
120	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1336	ŞEHİT	
121	K	*BO*	ER	ORHANGAZI	0	0	0	0	0	0	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	MEYDAN HARBI	00/00/1337	ŞEHİT	
122	K	*BO*	ER	BURSA	0	0	11	127	2	0	İSTİKLAL SAVAŞI	*BO*	MÜKESŞİR HASTAHANESİ	03/03/041	HASTALIK	
123	K	*BO*	ER	BURSA	0	0	4	24	1	2	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	ANKARA HERİZ HASTAHANESİ	28/09/037	YARALANARAK ŞEHİT	
124	K	*BO*	ER	İHTİYAT	MILAZİM	BURSA	0	0	190	2	5	İSTİKLAL SAVAŞI	GARP CEPHESİ	KARATİPE SIRTILARINDA	28/03/137	ŞEHİT
125	K	*BO*	*BO*	BURSA	0	0	0	6	1	1	İSTİKLAL SAVAŞI	İÇ İSYANLAR	SEYH SAİT HAREKATINDA	17/03/041	ESİR	

Hataların kaynağı ise Osmanlı Türkçesi okuyan ve transkripsiyonu yapan ya da yeni yazıya çevrilmiş metni bilgisayara aceleyle aktaran ATASE memurlarının hiçbirinin bu muharebeleri, muharebe sahasını, birliklerin detaylarını bilmemeleri.

Yeniden kayıp Sakarya şehitlerine dönecek olursak: Muharebe günlüklerinin ayrıntılı okuması yapılırsa bile bu gerçek ortaya çıkar: Yalnızca Güzelcekale Muharebelerinde (27 Ağustos - 1 Eylül arası) şehit sayımız 3.824. Mevcudu bir alaya kadar düşen ve bu yüzden lağvedilen tümenler var. 190^{nci} Alay 31 Ağustos sabahı Gülçeşme Yaylası'ndan geriye ancak bir bölük mevcutla inebiliyor. 13^{ncü} Kafkas Alayı 16 Eylül'de Kemikli Burnu'nda uğradığı felakette neredeyse 300 şehit veriyor. Azıcık Sakarya Meydan Muharebesi'ni bilen hiç kimse 5.713 sayısına inanmaz.

General Papoulas'ın Sakarya'da uğradığı hezimetini gizlemek için yazdığı rapor ve Yunan Genelkurmay beyanının ne derece sağlıklı olduğu tartışılır ama İngiliz istihbarat raporları ve bugün gerçekleri yazabilen bazı Yunan tarihçilerin ifadeleri çok açık:

"Yunan tarafından 18.000, Türk Ordusu'ndan 13.000 asker ölmüştür."

Bu durumda, *"Sizin bulduklarınız bu kayıp olanlarsa, TSK listelerinde yer alan, künyesi bilinen 5.713 şehit nerede o zaman?"* sorusu akıllara gelmeli.

Maalesef çoğu Ankara'nın göbeğinde, bir özel açık otoparkın altında!

Muharebeler sırasında Ankara'daki Cebeci ve Gureba hastanelerine, kurulan diğer mecruhinlere getirilen ve burada hayatını kaybeden şehitler Namazgahtepe'nin kible (güney) yamaçlarına defnedilmiş. Bunun bırakın kayıtlarını, fotoğrafları bile var. Namazgahtepe günümüzde Resim Heykel ve Etnoğrafya müzelerinin olduğu, Kızılay'dan Ulus'a giderken sağımızda kalan tepe. Müze sahası namazgah olduğu için burada defin yok ama tepenin güney yamaçları ve yamaç altı şehitlerle dolu. Nereden mi biliyoruz? Ankara Valiliği'nin talebi doğrultusunda bu yamaçta ve altındaki otopark alanında jeoradar taraması yapıldı ve sonuç: *"Yamaçta altı, otoparkın altında ise yüzlerle ifade edilebilecek kadar çok şehit defni var"*

İlgili kurumların bu "kayıp" saçmalığını ve tembelliği bırakarak üzerlerine düşen işi ciddiyetle yapması, firari muamelesi gören Sakarya kahramanlarının hak ettiği itibara kavuşması ve Namazgahtepe Şehitliği'nde yatan aslanlara reva görülen otopark zulmünden bir an evvel kurtulması tek dileğimizdir.

ÜÇÜNCÜ OTURUM
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ
VE
HAYMANA TARİHİNDEN KESİTLER

YENİDEN DİRİLİŞ: SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİNİN YANKILARI

Hale ŞIVGIN*

Giriş

Bazı savaşların ulusal ve uluslar arası alanda yarattığı etkiler savaşın kendisinden daha büyük olabilmektedir. Sakarya Savaşı, geniş bir alanda cereyan etmesine rağmen en önemli çarpışmaları Ankara'nın Polatlı ve Haymana İlçesi ile Sivrihisar'da gerçekleşmiştir. Ancak Sakarya Savaşı'nın içeride ve dışarıda yarattığı siyasi, askeri, diplomatik, psikolojik ve sosyal etkileri tarihin seyrini değiştirecek ölçüde çok daha geniş bir etki alanına sahip olmuştur. İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinin yanı sıra Asya ve Afrika'nın birçok bölgesinde derinden hissedilmiştir.

Tarihten silinmeye, yok edilmeye çalışılan Türk Milleti Sakarya Savaşı ile yeniden şaha kalkmıştır. Sakarya Zaferi, öldü bitti zannedilen Türk Milleti'nin yeniden dirilişinin başlangıcıdır. Eğer Sakarya Zaferi olmasaydı bir yıl sonra ne Yunan ordusu Anadolu'dan atılabilir ne Mudanya Mütarekesi, Lozan Anlaşması imzalanabilir ne de bağımsız bir Türk Devleti kurulabilirdi. Eğer bugün biz demokratik, laik, sosyal bir hukuk devletinde yaşıyorsak bunu Sakarya Savaşı ile açılan kapıya borçluyuz. Sakarya Savaşı olmasa idi bugün başları bir türlü beladan kurtulamayan sınırları cetvelle çizilmiş, büyük güçlerin güdümünde olan herhangi bir Orta Doğu ülkesi olabilirdik.

Sakarya Savaşı'nın Yurtiçindeki Yankıları

Mustafa Kemal ordunun kazandığı büyük zaferi 14 Eylül 1921'de harp karargâhından millete bir beyanname yayınlayarak duyurur: “Yunan ordusunun

---

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, hale.sivgin@hbv.edu.tr

mukaddes topraklarımızı çiğneyerek ordumuzu yok etmek ve Ankara'ya girmek isterken mağlup edildiğini, ordumuzun karşı taarruza geçmesi üzerine ricatına aman verilmediğini, mühim bir kısmının Sakarya'nın doğusunda imha edildiğini, Sakarya'nın batısında Türk ordusunun harekâtına devam ettiğini, düşmanın dünyanın en güçlü devletlerince desteklendiğini, buna karşılık Türk Milletinin tüm imkânlarını seferber ettiğini ve ordumuzu Konstantin'in ordusuyla teçhizat bakımından hemen hemen denk bir duruma getirdiğini, bu inanılmaz mucizenin Anadolu halkının fedakârlığı sayesinde gerçekleştiğini canımızı, namusumuzu almak üzere Haymana Ovalarına kadar gelen düşmanın esir düştükleri zaman âlicenap askerlerimizden ilk olarak bir parça ekmek istirham ettiklerini, kendini beğenmiş düşmanlarımızın bu hallerinin mânâlı bir tablo oluşturduğunu ifade etmiş ve silahlarını ancak maksadın, Türk Milletinin meşru haklarının alınmasından sonra bırakacaklarını bu anın da Allah'ın yardımıyla çok yakın olduğunu belirtmiştir.”¹ Mustafa Kemal, Eylül'de savaşta olağanüstü yararlılık gösterenlere ödül verilmesine ilişkin bir yasa teklifi sunmuştur. Mustafa Kemal'in zaferi müjdeleyen bildirisinin ardından halkın morali yükselmiş, kutlamalar şenlikler başlamıştır. Gazeteler zaferi oldukça etkili biçimde duyurmuşlardır. Anadolu'nun tüm illerinde büyük bir sevinç yaşanmıştır. Mustafa Kemal 17 Eylül'de cepheden Ankara'ya gelmiştir. Aylardır İzmir'de, Bursa'da Ankara'ya girmek için haber bekleyen Konstantin değil Mustafa Kemal Ankara'ya girmiştir. Mustafa Kemal'e Ankara'da büyük bir karşılama töreni yapılmıştır. Mustafa Kemal, başında Astragan kalpağı ve sivil kıyafetler içince halkın yoğun tezahürat ve sevgi gösterileri arasında Ankara'ya girmiştir.

19 Eylül'de Fevzi ve İsmet Paşaların 14 Eylül'de meclise Mustafa Kemal Paşa'ya gazilik unvanı ve müşirlik rütbesi verilmesi hakkındaki kanun teklifi kabul edilmiştir.² Aynı gün Mustafa Kemal mecliste uzun bir konuşma yaparak³ Sakarya Savaşı'nı anlatmış tüm amaçlarının Ankara'yı işgal edip meclisi dağıtarak tüm Anadolu'yu ele geçirmek ve Türklüğü yok etmek isteyen düşmana karşı Türkün gücünü göstermek ve bağımsızlığımızı kazanmak olduğunu ifade etmiştir. Aynı gün meclise bir de teşekkür konuşması yapmıştır.⁴ 29 Eylül günü

---

¹ **Türk İstiklal Harbi**, 2. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 258-259.

² **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 12, 79. İçtima 19.9.1337 (1921), Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1958. s. 263; **Türk İstiklal Harbi**, 2. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap Sakarya Meydan Muharebesi, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 323.

³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. 1-3, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s. 188-201.

⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, a.g.e., s. 201; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. 12, 79. İçtima 19.9.1337 (1921), Türkiye Büyük Millet Meclisi Matbaası, Ankara 1958. s. 264.

Fevzi Paşa'ya orgenerallik İsmet Paşa'ya tümgenerallik, yararlılıkları görülen 129 kişiye takdirname 234 kişiye de istiklal madalyası verilmesine karar verilmiştir.⁵

Mustafa Kemal, kendisine gazi ve müşir unvanları verilmesi üzerine 20 Eylül 1921 günü orduya minnet ve şükranlarını ifade eden bir beyanname yayınlamıştır. Burada özetle “Böyle bir ordunun başkumandanı olmaktan gurur duyduğunu ifade eder. Kumandanları ordunun sevk ve idaresinde gösterdikleri başarıdan, zabitleri gösterdikleri kahramanlıklardan dolayı tebrik ederken neferlere de şöyle seslenir dünyanın hiçbir ordusunda yüreği seninkinden daha temiz daha sağlam bir askere rast gelinmemiştir. Zaferin en büyük payı senindir. Mustafa Kemal, ordunun her kademesindeki askerlere bu şekilde şükranlarını ifade etmiş ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin verdiği unvan ile kendisine yapılan iltifat ve teveccühün doğrudan orduya ait olduğunu söylemiş ve şöyle devam etmiştir. Milletten verdiği bu rütbe ile yükselen en şerefli en ulu gaza ile mümtaz olan yine ordudur. Allah kesin zaferi nasip etsin” diyerek mesajını sonlandırmıştır.⁶

Sinop'ta, İnebolu'da, Kastamonu'da, Bolu'da, Trabzon'da, Kayseri'de, Adapazarı'nda coşkulu kutlamalar ve şenlikler yapılmış doğuda Kazım Karabekir'in talimatıyla şenlikler ve kutlamalar yapılmış, yardımlar toplanmış orduya para, giyecek ve yiyecek vs. toplanmıştır. Bu toplanan yardımlar gönüllü kollarınca cepheye ulaştırılmıştır.⁷ İstanbul'da da 14 Eylül'de halk sokaklara dökülerek zaferi kutlamış, şehit ve gazilere dualar edilmiştir. Camiler ışıklandırılıp fener alayları düzenlenmiştir. Henüz Fransız işgali altında bulunan Adana civarında da kutlamalar yapılmış ve bu kutlamalara Fransızlar ses çıkarmamışlardır. Hatta Zonguldak'ta ve bazı yerlerde bizzat kendileri de kutlamalara katılmışlardır.

Sakarya Zaferi'nin önemi halk tarafından ilk günden idrak edilmiştir. Ne anlama geldiği fark edilmiştir. Bu şenliklerin çoğu kendiliğinden gerçekleşmiştir. Belli bir ferahlama bir umut doğmuştur. Halk Sakarya'yı nihai zafer için bir umut bir başlangıç olarak görmüştür. Ulusal ve manevi hisler coşmuş ve beslenmiştir. Pek çok yerden orduya katılmak için gönüllü alayları meydana gelmiştir. Büyük Taarruz'a giden en önemli basamaktır. Yunanlıların

---

⁵ **Türk İstiklal Harbi, a.g.e., s.380.**

⁶ **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri,** Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, C. 4, Ankara 1991, s. 435-436.

⁷ Çağla Tağmat, “1921 Sakarya Zaferi Şenlikleri”, **Sakarya Zaferi ve Haymana IV,** Yay. Haz.: Prof. Dr. Temuçin F. Ertan, Öğr. Gör. Meryem Orakçı, Ankara Üni. TİTE Yayınları, Ankara 2016, s. 159.

Anadolu'da kalamayacakları anlaşılmıştır. Orduya katılım artmış, ilan edilen seferberlikle beraber şenliğe dönüşmüş, millet olma bilinci yükselmiştir.

Sakarya Savaşı'nın Yurtdışındaki Yankıları

Sadece ülke içinde değil Afganistan'dan, Sovyetler Birliği'nin muhtelif bölgelerinden, Batum'dan Azerbaycan'dan Mustafa Kemal'e ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çok sayıda kutlama mesajları gelmiştir. Hindistan'da büyük sevinç yaşanmış, kutlamalar yaşanmıştır. Doğunun ezilmiş insanları Türk Milli Mücadelesini çok yakından takip etmiş, kendi davaları gibi benimsemişlerdi. Türk Kurtuluş Savaşı'nı desteklemek için çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardı. Dernekler kurup, paralar yardımlar toplamışlardı. Seslerini İngiliz yetkililere duyurmaya çalışıyorlardı. Pakistan'ın ünlü şairi Muhammed İkbâl, Atatürk için şiirler yazıyor: "Türk aslanı yine kükreyecek, düşmanı titretecek" diyordu. Hinduların lideri Mahatma Gandi, Müslüman hareketiyle birleşti. Mahatma Gandi "İngilizler Türkleri yok etmeye kalkarsa bizim tek alternatifimiz bağımsızlıktır." diyordu.⁸ 27 Aralık 1921'de Mahatma Gandi'nin başkanlığında toplanan Hindistan Ulusal Kongresi, Sakarya Zaferi dolayısıyla Mustafa Kemal'i kutladı. Fransız sömürgelerinde de Fas'ta, Tunus'ta kaynaşmalar başlamıştı. Fransa ve İtalya bir an önce Mustafa Kemal ile anlaşarak sömürgelerdeki kaynaşmaları yatıştırmayı düşünüyorlardı. İngiltere'de ikilik baş göstermişti. İngiliz askeri makamları ve Hindistan işleri Bakanlığı, Mustafa Kemal ile bir an önce barış yapılmasını istiyorlardı. Buna karşılık Lloyd George ve Lord Curzon tam tersi görüşü savunuyorlardı. Türkiye'ye ödün vermek Mustafa Kemal'in önünde boyun eğmek olacaktı. Bu İngiliz prestijini adam akıllı sarsacak Hindistan'daki kaynaşmayı daha da güçlendirecekti. Bunun sonucu Hindistan İmparatorluğu'nun yıkılması demektir. Bu nedenle Mustafa Kemal'i ezmek sömürgelerdeki bağımsızlık ateşini söndürmek gerekiyordu. İngiltere'de çarpışan bu iki görüşten Lloyd George ve Lord Curzon'un görüşü ağır bastı. İngiltere Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmadı, daha da sertleştirdi.

Türk Kurtuluş Savaşı, Atatürk'ün dediği gibi sadece Türklere ait değildi. Atatürk İran elçisinin Ankara'ya gelişi münasebetiyle 7. 7. 1922'de verilen ziyafetteki konuşmasında: "Biz sadece kendi nam ve hesabımıza çalışmış olsaydık, mücadelemiz daha kolay, daha az kanlı olur ve daha kısa zamanda biterdi ama biz bütün ezilen şark milletleri adına savaştık. Türkiye'nin müdafaa

---

⁸ Bilal Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 205-206.

ettiği bütün mazlum milletlerin bütün şarkın davasıdır”⁹ Milli mücadele bunun için zorlaşıyor uzadıkça uzuyordu. Sakarya Zaferi’nden kaygıya kapılan sadece Hindistan Genel Valisi değildi. Irak’taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir P. Ceox’da paniğe kapılmıştı. Türklerin Yunanlıları denize döktükten sonra Musul’a saldırabileceklerini söylüyor, İngilizlere bir an önce Mustafa Kemal ile anlaşmalarını tavsiye ediyordu.¹⁰

Ne yönden bakılırsa bakılsın İngiliz emperyalizmi için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Mustafa Kemal ile anlaşmanın tehlikeyi savuşturacağını söyleyenler az değildi. Ama İngiltere, Türkiye’nin Misak-ı Milli sınırlarını ve tam bağımsızlık isteklerini tanımaya yanaşmadı. Son söz yine silahlara kalıyordu.¹¹

Sakarya Savaşı’nın Yunanistan’daki Yankıları

Yunan orduları komutanı Papoulas 11 Eylül’de panikle ordusuna Sakarya’nın batısına geçip elverişli bir hatta tutunmaları emrini verir. Yunan ordusu adım adım geri çekilmeye başlar. Papoulas 12/13 Eylül’de verdiği emirle tüm ordunun Sakarya’nın batısına geçişinin tamamlanmasını bildirir.¹² Türk taarruzu karşısında çekilme planları unutulmuş, Yunan ordusu bozgun şeklinde kaçmaya başlamıştır. Yunan ordusu Sakarya’nın batısına atılmıştır. Yunan ordusu komutanı Papoulas 13 Eylül’de yayınlanan bildiride özetle şöyle diyordu: “Temmuz harekâtı ve Eskişehir Muharebelerinden sonra ordunun Uşak-Afyon-Eskişehir-Karaköy demiryolunu ele geçirerek çekilen Türk ordusunu takip ettiğini Sakarya’da Türkleri nehrin öbür yanına attığını fakat Türk ordusunu takip etmenin sonuç vermeyeceğine karar verdiğini Sakarya’yı dar bir cepheden geçerek batı kıyısını işgal ettiğini”¹³ bildirmektedir. Papoulas geri çekilmelerini Sakarya’nın batısını işgal etme yani bir başarı gibi göstermeye çalışmaktadır. Papoulas bildiride görüldüğü gibi çeşitli kelime oyunları ile yenilgiyi gizlemeye çalışıyordu.¹⁴ Fakat ne kadar gizlerse gizlesin Polatlı ve Haymana’da ne kadar zorlanıp Türkleri buradan bir adım geri itemediği ve geri çekilmek zorunda kaldığı apaçık ortadaydı.¹⁵ Yunan Ordusu Savunma Bakanı Theotakis’in emri doğrultusunda

---

⁹ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **ATAM**, Ankara 1989, c. 1-3, s. 44.

¹⁰ Şimşir, **Doğunun Kahramanı**, s. 208.

¹¹ **a.g.e.**, s. 209

¹² Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı**, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s. 423.; **Türk İstiklal Harbi**, s. 244-245.

¹³ **Türk İstiklal Harbi**, s. 261.

¹⁴ Müderrisoğlu, **Sakarya**, C. 2, Denizbank Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 338.

¹⁵ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 339.

Sakarya'nın batısından Eskişehir Afyon çizgisine çekildi. Yunanlılar şimdi Türklerin takibinden endişeliydi. Başbakan Gunaris politikacı olarak askeri yenilginin sorumluluğunu almak istemiyordu. Temmuz ayında Ankara'da olacağız gibi demeçler veren Gunaris şimdi kaypak ağızla konuşuyor, başarısızlığı Papoulas'a yıkmaya çalışıyordu.¹⁶ Ankara'ya girmemelerini sanki kendi kararlarıymış gibi göstermeye çalışıyorlardı.¹⁷ Kral Konstantin ise 24 Eylül 1921 günü Atina'ya dönmek üzere Bursa'dan İzmir'e hareket etmişti. Giderken Yunan ordusuna yayınladığı bildirisinde: "Türkleri kalbinden vurmuştu. Ancak ordusunun Ankara'ya kadar gelip yeni külfet ve özverilere katlanmasına gönüllü razı olmamıştı. Çünkü şimdiye kadar yapılanlar amaç için yeterliydi."¹⁸ Yani Konstantin diyordu ki biz zaten Ankara'ya gitmeyecektik bu kadar bizim için yeterli diyordu. Ama asıl hedeflerinin Ankara olduğu çok açıktı. Yunan ordusu 28 Temmuz'da Kral Konstantin başkanlığında Gunaris Harbiye Bakanı Theotakis, Baş Komutan Papoulas, Genkurmay Başkanı Dosmanis, Kurmay Başkanı Pallis ve Askeri Danışman Stratigos'un katılımıyla bir savaş meclisi toplamışlardı. Burada vakit kaybedilmeden Ankara'ya doğru ilerleme kararı alınmıştı.¹⁹ Hatta Türk ordusunun Sivas'a, Harput'a kadar çekileceğini Ermeni ve Kürtlerin de ayaklanarak Türkleri sıkıştıracağı değerlendirilmişti.²⁰

Geri çekilme Yunan ordusunun moralini bozmuştu. Savaş istek ve azimlerini kaybetmişlerdi.²¹ 1921 Kasımında Afyon bölgesindeki birlikleri teftiş eden veliaht Georgios'u askerler terhis terhis diye protesto etmişlerdi.²² Yunanistan Komünist Partisi de başından itibaren Anadolu işgalinin yanlış olduğunu söylemekteydi.²³

Sakarya Savaşı'ndan sonra Atina'da büyük bir ekonomik kriz baş göstermiştir. Atina Borsası çökmüş halk ellerindeki drahmileri yabancı hesaplara yatırmaya başlamışlardı. Bir İngiliz lirası 80 drahmiye fırlamıştı. Hükümet buna çare aramaktaydı. Bu durumun Sakarya'nın bir sonucu olduğunu halktan gizlemeye çalışıyorlardı. Halkın alım gücü düşmüştü. Enflasyon fırlamıştı.²⁴ Sakarya Savaşı sonrası Yunanistan'ın içine düştüğü ekonomik, siyasi, psikolojik bunalım, dönemin yerli ve yabancı gazetelerine yansımıştı.

---

¹⁶ A.g.e., s. 354.

¹⁷ A.g.e., s. 355.

¹⁸ A.g.e., s. 383.

¹⁹ Erdem, a.g.e., s. 407.

²⁰ A.g.e., s. 410.

²¹ A.g.e., s. 443.

²² A.g.e., s. 441.

²³ A.g.e., s. 442.

²⁴ **Tercüman-ı Hakikat**, "Atina Matem Günleri Geçiriyor", 19 Eylül 1921.

Gunaris Hükümeti, sallantıdadır, zar zor güvenoyu alabilmiştir.²⁵ Şimdi Başbakan Gunaris ve Dışişleri Bakanı Baltacis yardım istemek için Paris'e ve Londra'ya gitmişler fakat umdukları yardımı alamamışlardır. Başbakan ve Dışişleri Bakanı uzun süre yurtdışında kalmış ancak elleri boş dönmüşlerdir. Çünkü İngiltere ve Fransa'nın Yunanistan'a bakışı Sakarya Savaşı'ndan sonra büyük değişikliğe uğramıştır. Yunanistan'a olan güvenlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Gazetelerde sansüre rağmen kayıp listeleri, kol ve bacağı kaybetmiş Yunan askerleri halkın moralini bozmaktaydı. Ekonomik kriz işçi grevlerini tetiklemişti. Başkent Atina ışsız tramvaysız kalmıştı Anadolu harekâtından sorumlu olanların yargılanmaları isteniyordu.²⁶ Gunaris 23 Şubat 1922'de uzun bir rapor hazırlayarak Lord Curzon'a takdim etmişti. Yunan ekonomisinin kötüleştiği, Türk askerinin her yönden güçlendiği dolayısıyla Yunanistan'ın ekonomik ve silah yönünden desteklenmesini istemiş aksi takdirde Anadolu'dan çekilmek zorunda kalacaklarını bildirmiştir.²⁷ Yunanistan'da ekonomik ve siyasi kriz devam etmiştir.

İyonya Muhtariyeti

Sakarya yenilgisinden sonra daha önce girişimleri yapılan İyonya Muhtar Devleti kurulması İzmir Rum ileri gelenleri ve İzmir Metropoliti Hristosmos'un liderliğinde hız kazanmıştır. Anadolu Rumlar Yunanistan ordusunun Anadolu'yu terk etme ihmaline karşı otonom bir devlet kuracaklardı. Yunan Orduları Baş Komutanı Papoulas konuya sıcak bakmıştı. 30 Temmuz 1922'de törenle İyonya Devleti'nin kurulduğu ilan edilmişti. On sekiz bin kilometrekarelik bir alanda ve bir buçuk milyon nüfuslu bu devletin başkenti İzmir olacaktı. Ancak İyonya Devleti başarılı olamadı. Papoulas İyonya hareketine destek olunmadığı için istifa etti. Yerine Hacıanesti atandı. Zaten bir ay sonra 30 Ağustos zaferiyle bu girişim de sona erdi. Hacıanesti Afyon'dan Trakya'ya kuvvet aktarımı yapmıştır. Yunanlılar Ankara'ya giremeyince şimdi de İstanbul'u işgal etmeyi planlamaktadırlar. Daha sonra Hacıanesti İstanbul'u işgal etmek için Anadolu'dan iki tümeni Trakya'ya sevk ettiği ve büyük taarruz öncesi Yunan ordusunu zayıflattığı için sorgulanmıştır. İngiltere İstanbul'un işgali teklifine hayır demedi. Fakat Fransa ve İtalya bu plana karşı çıktılar. Çünkü bu durumda Boğazlar ve İstanbul İngilizlerin eline geçmiş olacaktı. Dolayısıyla bu plan uygulanamadı.²⁸

---

²⁵ Erdem, **a.g.e.**, s. 445.

²⁶ **A.g.e.**, s. 441.

²⁷ **A.g.e.**, s. 444.

²⁸ **A.g.e.**, s. 455-458.

Sakarya Zaferinin Sovyetler Birliği'ndeki Yankıları

Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra dış politika alanında ilk girişimi 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği resmi mektuptu. Sovyet Rusya'dan emperyalistlere karşı yardım ve destek istenmişti. Verilen cevap olumluydu. Sovyetlerle dostluk ilişkisi bu şekilde başladı.²⁹ 1920 19 Temmuz'unda Dışişleri bakanı Bekir Sami Bey Lenin ile görüştü. 24 Ağustos 1920'de Türk-Sovyet delegeler arasında bir dostluk antlaşması yapıldı. Bu antlaşma 16 Mart 1920 'de yapılacak olan antlaşmanın temelini teşkil etti. Türkiye'ye yardım edilmesi kararlaştırıldı.³⁰ Fakat yardım Ermenistan talepleri yüzünden uzadı. 3 Aralık 1920'de Ermenistan Taşnak Hükümeti ile Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşma Sovyet idaresi tarafından kabul edilmedi. Çünkü Ermenistan Sovyet yönetimine girmişti. Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin birden bire şark vilayetlerinden önemli bir bölümünü Ermenistan'a terk etmemiz talebinde bulundu. Bunun sebebi İngilizlere yaranmaktı. Çünkü Sovyetler Birliği o sıralarda İngiltere ile bir ticaret antlaşması yapacaktı. Rusya'nın bu ikiyüzlü tutumu bizde emniyetsizlik yarattı. Çiçerin ne İngiltere'ye yaranabilmiş ne de Türkiye'nin tam emniyetini sağlayabilmişti. Bize yardım vaadi ise bir oyalama taktiği idi. Kendi imkânlarımız ile doğudaki Ermeni ordusunu mağlup etmemiz, garp cephesindeki mevzi başarılarımız (I. İnönü ve Çerkez Ethem Meselesi), Klikya'daki başarılarımız neticesinde Fransızların bize temayülü, Londra Konferansı'na Ankara'nın davet edilmesi Rusya'nın bize karşı güttüğü politikasında değişime sebep oldu. Bu değişimin en önemli göstergesi Moskova Muhaedesi'nin imzalanmasıydı. Moskova Muahedesi, 16 Mart 1921'de imzalandı. Muahede'yi Yusuf Kemal, Rıza Nur, Ali Fuat Cebesoy Sovyetler adına ise Çiçerin ve Celil Korkmazof imzlamışlardı. Rusya Misak-ı Milli'yi tanıyor. Kars Ardahan Türkiye'ye veriliyor. Batum Gürcistan'a kalıyordu. Türk Heyeti Moskova'da iken bir de Türk-Afgan ittifakı yapılmıştı. Moskova Antlaşmasından sonra Sovyet yardımlarının önemli bir bölümü gelmeye başladı. Fakat temmuz ayında Eskişehir-Kütahya Savaşları'ndaki Yunan başarısı Batı'da sulhu geciktirmek bakımından aleyhimize bir değişiklik yapmıştı. Buna mukabil Fransa ile Klikya meselesinin pek yakında hallolacağı anlaşılmıştı. Ancak Fransızlar da tam emin olmak için Sakarya Savaşı'nın sonucunu beklemişlerdi. Sovyet Rusya ise Yunan muvaffakiyeti üzerine Ankara'nın dağılıp dağılmayacağından çok şüphelenmiş, dağıldığı takdirde Anadolu Milli İdaresi'nin Enver Paşa ve arkadaşlarıyla yeniden kurulabilmesi için hemen Enver Paşa'yı Batum'a

---

²⁹ A. M. Şamsuddinov, **Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev. Ataal Behramoğlu, İstanbul 1999, s. 187-189.

³⁰ **A.g.e.**, s. 191.

göndermişti. Arkadan önemli Müslüman kuvvetleriyle Enver Paşa'yı takviye edeceği vaadinde bulunmuştu. Rus Hariciyesi bu gelişmeleri Türk Büyükelçiliği'nden saklamış ama Türkiye başka kaynaklardan öğrenmişti.³¹ 1921 Temmuz sonlarında Ankara'nın Kütahya-Eskişehir Savaşını kaybetmesi ve Sakarya'nın doğusuna çekilmesi bazı kişilerde Ankara Milli İdaresi'nin dağılıp bozulacağı şeklinde bir kanaatin oluşmasına ve ihtiraslarının tekrar uyanmasına sebep oldu. Enver Paşa da bunlardan biriydi. Enver Paşa, Çiçerin ile görüşerek 30 Temmuz'da Moskova'dan ayrılarak Kafkasya'ya gitmiştir. Daha sonra Halil Paşa'nın da bulunduğu Bakü'ye gelmiştir. Sovyet Rusya, Ankara Hükümeti'nin dağılma ihtimaline karşı Enver Paşa'yı ve Kızıl Ordu'dan bazı kıtaları Güney Kafkasya'ya göndermeyi düşünüyordu. Rusların olumsuz hareketleri sadece bunlar değildi. Kürt kabileleri arasında kışkırtmalara girişmiş, Yunanistan ile bir ticaret muahedesi yapmak istemiş, Pontuslu Rumlara Gürcüler vasıtasıyla nakdi yardımlar yapmıştı. Bütün bu olumsuzluklar Sakarya Muharebesi'ne kadar devam etti. Sakarya Zaferi'nden sonra Türkiye'nin Rusya'dan istediği silah ve yardım malzemelerinin gönderileceği Çiçerin tarafından ifade edilmiştir. Moskova'daki Türk Büyükelçisi Fuat Paşa, Çiçerin'e Enver Paşa meselesini açmış, onun Batum'da Rus desteği ile Türkiye'ye girmek için beklediğini neden resmi Ankara Hükümeti yerine Enver Paşa ile irtibat kuruyorsunuz diye sormuştu. Çiçerin verdiği cevapta "Enver Paşa hakkında tatbik edeceğimiz her nevi cebri muamele Rus Müslümanlarını gücendirir diyordu.³² Yani Rusya, Enver Paşa'nın Rus Müslümanları üzerindeki prestijinden ve saygınlığından yararlanmak istiyordu. Enver Paşa'nın I. Dünya Savaşı sırasındaki Panturanist ve Panislamist politikaları Sovyet Müslümanları arasında bir hayli taraftar bulmuştu. Eğer Sakarya Savaşı'nda Türkler mağlup olsa idi Rusya Enver Paşa liderliğinde Sovyet Türk ve Müslümanlarından bir orduyu Anadolu'ya gönderecek bu şekilde hem Anadolu'daki Milli İdare'nin başına Enver Paşa'yı geçirecek hem de bu sayede Türkiye'yi Sovyetleştirecek Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna gibi kendisine tabi bir devlet kuracaktı. Plan buydu. Ancak Sakarya Zaferi'yle bu plan tersine döndü. Ruslar Sakarya Zaferi'nden sonra Ankara'nın zayıf değil bilakis çok kuvvetli olduğunu anlamıştı. Enver Paşa'nın Kafkaslardan başka bir yere gönderileceğini duyurmuştu. Rusya Sakarya Zaferi'nden sonra artık Enver Paşa'yı desteklemekten ve yardım etmekten vazgeçti. Enver Paşa da 1921 Eylül sonunda Batum'dan Buhara'ya geçti.³³ Sakarya Zaferi'nden sonra Kars'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Kafkas Cumhuriyetleri (Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan) ile 13 Ekim 1921'de bir muahede imza edildi. Bu muahede esas

---

³¹ Ali Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 253.

³² **A.g.e.**, s. 257.

³³ **A.g.e.**, s. 290.

itibarıyla 16 Mart 1921'deki Moskova Antlaşması'nın aynısı idi. Türk murahhas heyeti Kazım Karabekir, Burdur Mebusu Vehbi Bey, Muhtar Bey, Azerbaycan Mümessili Memduh Şevket Bey idi. Rus temsilcisi de bulundu. Sakarya Zaferi'nin bir yansıması olan Kars Antlaşması Kafkasya'da savaş tehdidini kaldırmak transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında dostluk ve iyi komşuluk temelleri atacak büyük siyasal öneme sahipti. Türkiye'nin Kuzeydoğu sınırlarının dokunulmazlığını güvenceye alıyordu. Doğu cephesindeki askeri birlikleri Batı cephesine kaydırma imkânı sağlıyordu. Ayrıca anlaşma iki taraf arasında ticari ve mali sorunları da düzenliyordu. Özellikle Sovyet Azerbaycan'ı Türkiye'ye maddi manevi tam destek verdi. Aslında Türkiye, bu cumhuriyetlerle tek tek anlaşma yapmak istiyordu. Fakat Rusya tek anlaşmada ısrar etti. Çünkü bunlar Sovyet yönetimine girmişlerdi. Onun için tek antlaşma, Kars Antlaşması imza edildi. Ruslar Moskova Dostluk Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdikinden sonra Kafkasya'da oldukça kuvvetli bir durumda olan ordularının önemli bir kısmını çektiler. Bu şekilde Kafkaslardan bir endişeleri kalmadığını göstermek istemişlerdi.

1921 yılı mayısında Ukrayna Sovyet hükümetinin girişimiyle Ukrayna-Türkiye görüşmeleri başladı.³⁴ Kızıl ordu'nun seçkin komutanlarından Frunze olağanüstü elçi olarak atandı. 13 Aralık 1921'de Ankara'ya vardı. Türkiye bu sırada Sakarya Savaşı'ndan muzaffer çıkmıştı. Ancak orduyu donatacak silah ve malzeme ihtiyacı vardı.³⁵ Türkiye-Ukrayna Konferansı'nın açılışı uzuyordu. Çünkü Türkiye bu sırada Fransa temsilcisi Bouillon ile görüşme yapıyordu. Yusuf Kemal Bey, Fransa ile Ankara Antlaşması imzalandıktan sonra Ukrayna meselesine döndü. Frunze 20 Aralık 1921'de bir söylevde bulundu. Emperyalistlerin Türkiye politikasını eleştirdi. Türkiye'nin kısa bir sürede düşmana yıkıcı bir darbe vuracağından hiçbir kuşkularının olmadığını, Sakarya Zaferi'nin umutlarının gerçekçi temelleri olduğunu kanıtlandığını söyledi. Sovyetler adına Anadolu ordusuna selam ve kutlamalarını ilettiler. Türkiye'nin Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmesini diledi. Frunze'nin konuşması mecliste olumlu bir etki bıraktı. Bu konuşma 21 Aralık 1921'de gazetelerde yayımlandı. Frunze cepheden henüz dönmüş olan Mustafa Kemal'e itimatnamesini takdim etti. 25 Aralık 1921'de Ukrayna-Türkiye Konferansı törenle açıldı.³⁶ 2 Ocak 1922'de Türkiye-Ukrayna antlaşması imzalandı.³⁷ Bu antlaşmanın da büyük siyasal önemi vardı. Moskova ve Kars Antlaşması'nı kabul ediyordu. Ekonomik

---

³⁴ Şamsuddinov, a.g.e., s. 224.

³⁵ A.g.e., s. 226.

³⁶ A.g.e., s. 227.

³⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s. 248.

bağların gelişmesi konusunu da içeriyordu. Mustafa Kemal mecliste bir konuşmasında Ukrayna ile yapılan antlaşmanın önemine değindi. Frunze, Türkiye'ye Sovyet yardımlarının sürdürülmesinden yanaydı. Türkiye'nin başvurusuyla Sovyetlerin 100 000 tüfek, 100 000 fişek, 3500 makineli tüfek, 80 000 makineli tüfek şeridi, 220 top, 550 000 adet mermi üniforma ve giyim eşyaları isteniyordu. Bunların önemli bir kısmı gönderildi.³⁸

Sakarya Zaferinin Fransa'daki Yankıları

Fransa Kilikya'da zorlanmaya başladığı 1920 yılından beri Türklerle anlaşmayı düşündü. Ankara ile temas aramaya başladı. Çünkü burada sürekli para ve asker kaybediyordu. Türkiye'ye karşı izlediği politikayı sorgulamaya başladı. Fransa Sevr Antlaşması'nın değiştirilmesini isteyen ilk Batılı devlet oldu. Fransa kamuoyunda gazetelerde: "Fransa Doğu'da neden bu kadar para ve asker kaybediyor. Ne için kim için?" soruları sorulmaya başlanmıştı. Yunanlılar ve İngilizlerin menfaati için neden Türklerle çatışıyoruz diyorlardı. İşgalimiz altındaki Suriye'den neden Türk bölgelerine girdik, hem Arapları hem Türkleri kendimize düşman ettik diyor bunun yanlış olduğunu söylüyorlardı.³⁹ İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiser Rumbold bile 20 Ocak 1921'de "Mustafa Kemal'i artık bir çete reisi olarak görmek lüzumsuzdur."⁴⁰ Diyordu. Nitekim 25 Ocak 1921'de Lord Curzon, Paris'teki toplantıda II. Londra Konferansı'na Ankara temsilcilerinin de davet edilmesini teklif etmişti. Tabii ki bunda Ankara'nın askeri başarıları (I. İnönü) önemli rol oynamıştı. Ayrıca İngilizler Irak'ta çok rahat değillerdi.⁴¹ İşte bütün bunlar Türklerle bir anlaşmaya varılmasını gerekli gösteriyordu. 21 Şubat 1921 ile 12 Mart 1921 arasında Londra'da toplantılar yapıldı. Ankara Heyeti'nin başkanı Bekir Sami Bey'di. Bu konferansta Fransa ve İtalya dâhil Sevr'de küçük değişiklikler yapılmasını öneriyorlardı.⁴² Misak-ı Milli esaslarını ciddiye almadılar. Aynı gün Fransızlar Antep'i işgal ettiler (8 Şubat 1921). Buna rağmen Fransa Güneydoğu'da yerleşmenin kolay olmayacağını anladı. Heyet başkanı Bekir Sami Bey, konferanstan bir netice çıkmayacağını gördü ve devletlerle ayrı ayrı sözleşmeler imzaladı. Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşmalar Misak-ı Milli ile çelişen noktalar olduğu için Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedildi ve Bekir Sami Bey görevden alındı.⁴³ Bekir Sami Bey, Briand ile 9 Mart 1921'de

³⁸ Şamsuddinov, a.g.e., s. 233.

³⁹ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya**, C. 4, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 30-31.

⁴⁰ A.g.e., s. 32.

⁴¹ A.g.e., s. 34-35.

⁴² A.g.e., s. 44.

⁴³ Atatürk, **Nutuk**, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Kutlama Koordinasyon Kurulu, C. 2, s. 399-403.

antlaşma imzalamıştı. Bu antlaşma Türkiye Büyük Millet Meclisince reddedilince Fransa Türklerle yeni bir antlaşma yapmayı lüzumlu gördü ve Franklin Bouillon'u 9 Haziran 1921'de gayri resmi olarak Ankara'ya gönderdiler.⁴⁴ Mustafa Kemal ile Bouillon'un uzun görüşmeleri oldu. 1921 Temmuzundaki Yunan taarruzu ve Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekilmesi Fransızlarda bir kararsızlık en azından sonucu bekleme durumu yarattı.⁴⁵ Franklin Bouillon ile Yusuf Kemal ve Fevzi Paşaların katılımıyla uzun görüşmeler oldu. İki taraf da savaşı arzu etmiyordu. Türk tarafı Misak-ı Milli'de ısrar ediyordu. Bunun dışında bir antlaşmanın söz konusu olamayacağını belirtiyordu. M. Kemal Bekir Sami-Briand Antlaşması'nın bu sebeple reddedildiğini ifade ediyordu. Ne bekleniyordu. Fransa ve Türkiye arasında kesin antlaşma yapılabilmesi için biraz daha zaman geçmesi gerekti. Belki beklenen şuydu. I. ve II. İnönü Muharebeleri'nden sonra Türk milli varlığının daha büyük bir eserle ispatlanmış olması... Gerçekten de Franklin Bouillon'un kesin karara vararak imza ettiği Ankara Antlaşması, Sakarya Savaşı'ndan otuz yedi gün sonra imzalanmıştı ve Ankara Antlaşması Sakarya Savaşı'ndan doğmuş bir belgeydi. 20 Ekim 1921'de imzalanan bu belge ile vatan toprağının önemli parçaları işgalden kurtulmuştu. Bu antlaşma ile Milli Davamız ilk olarak Batılı bir devlet tarafından açıkça kabul edilmişti.⁴⁶ Sakarya Savaşı'nın en şiddetli günlerinde Fransız gazeteleri artık Sevr Antlaşması paramparça olmuştur. Şu halde işimizi Türklerle çözmek ve İngiliz politikasının arkasından gitmeyip bir Fransız politikası izlemek zorundayız gibi yorumlar görülüyordu.⁴⁷ Bu antlaşma ile Fransız kamuoyu tatmin olmuş Fransa'nın Kilikya'daki ordusu geri çekilmiş, burada asker ve para sarf etmekten kurtulmuştur. Fransa artık İngiltere'nin dümen suyuna gitmediğini bağımsız bir politikası olduğunu göstermiştir. Fransa bu antlaşma için kimseden izin almamıştı. Fransa Lloyd George'un vesayetinden kurtuluyordu. Hareket serbestisi kazanıyordu.⁴⁸ Ankara Antlaşması'ndan İngiltere ve Rusya çok rahatsız olmuşlardı. Özellikle İngiltere'de kıyamet kopmuştu.⁴⁹ Fransa bu antlaşmanın İngiltere menfaatlerine dokunur bir yanı olmadığını anlatmak için çok uğraşmıştır. Aslında tüm Kilikya'nın, Bağdat Demiryolu bağlantısı olan Mersin Limanı'nın tamamen Türklere geçmesi İngilizler açısından Musul bakımından bir tehlike arz edebilirdi.⁵⁰ Ankara Antlaşması Türkiye açısından büyük faydalar sağladı. Türk toprakları 4 Kasımda boşaltılmaya başlandı. Adana,

---

⁴⁴ **A.g.e.**, s. 421; Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 209.

⁴⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s. 210.

⁴⁶ **Nutuk**, s. 421-424.

⁴⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s. 211.

⁴⁸ **A.g.e.**, s. 216.

⁴⁹ Tansel, **a.g.e.**, s. 53.

⁵⁰ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016, s. 224.

Antep kurtarıldı. Buralara Türk bayrağı çekildi. Ankara Antlaşması ile Türk-Fransız Savaşı sona erdi. Türkiye'nin Batılı Devletler arasındaki yeri sağlamlaştı. Türklere karşı kurulan cephe parçalandı. Fransa Misak-ı Milli'yi resmen tanıdı. Türkiye bu cephedeki kuvvetlerini Batı Cephesine sevk etme imkânı buldu. Fransa giderken çok sayıda savaş malzemesi silah araç gereç bıraktı. Türkiye ayrıca Fransa'dan malzeme satın aldı. Fransa'nın Ankara Antlaşması'ndan sonra artık örtülü biçimde de olsa Türkiye'yi desteklediği söylenebilir. Fransa Türklerin azınlık haklarını koruduğunu görmüştü. Briand "Mustafa Kemal ve arkadaşlarının azınlık haklarını koruduğunu söyledi. Bunu söylemezsem hak yemiş olurum." dedi.⁵¹ Fransa, Ankara Antlaşması'nın imzalanması ve kabulünden çok memnundu. Masraflı ve kanlı bir savaştan kurtulduk diyorlardı. Briand'ın parlamentoda Ankara Antlaşması'nın imzalandığını bildiren konuşması uzun uzun alkışlanmıştı. Briand'ın parlamentodan ezici bir farkla güvenoyu almış olması da Ankara Antlaşması'na Fransız Parlamentosu'nun onayını gösterir.⁵²

Müttefikler Sakarya Savaşı'nın devam ettiği günlerde tarafsız kalacaklarını açıklamışlardı. Fakat Lloyd George Konstantin'e para ve silah vermeye devam etmişti. Sakarya'dan sonra 22 Mart'ta Paris'te bir araya gelen Curzon ve Poincare bir mütareke projesi hazırladılar. Projenin amacı beklenen Türk taarruzunu geciktirmektir. Yunan tarafı teklifi hemen kabul etti. Ankara da iyi karşıladı ancak karşı teklifte bulunacaktı. Bu karşı teklifler kabul edilmedi.⁵³ 1922 Ağustosunda Türkiye Büyük Millet Melisi'nin İçişleri Bakanı Fethi Bey barış görüşmelerinde bulunmak için Londra'ya geldi. Fakat Lloyd George tarafından kabul edilmedi. Foreign Office'den "İngiltere şimdi müzakere istemiyor." denilerek bütün barışçı yolları kapadılar.⁵⁴ Anadolu'da kesin sonucun askeri bir başarıyla konulacağı anlaşılmıştı.

Malta Sürgünleri

Malta Sürgünleri olayı Türk milli mücadelesinde Türk-İngiliz ilişkilerinin ilginç bir yönünü teşkil eder. Mondros Mütarekesi imzalanınca İngilizler, çeşitli suçlarla suçladıkları yüz kırk kadar Türkü 1919-1920 yıllarında tutuklayarak Malta Adası'na sürdüler. Bunlar içerisinde Sadrazamlar, Nazırlar, Mebuslar gibi devlet adamlarının yanı sıra Genel Kurmay Başkanı ve üst düzey askeri komutanlar ayrıca yazarlar, düşünürler, gazeteciler gibi aydınlar vardı.

---

⁵¹ Akyüz, a.g.e., s. 221.

⁵² A.g.e., s. 220.

⁵³ Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle**, s. 279, 284.

⁵⁴ Tansel, a.g.e., s. 157.

Türkiye'nin kalburüstü diyebileceğimiz kişileri bu sürgüne dâhil edildi. Milli Mücadele'den uzak bırakıldılar.⁵⁵ İngilizlerin bu tutuklama ve sürgünlerine karşılık Mustafa Kemal Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanmasına karar vermiştir. 22 Ocak 1920 günü Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki kolordu komutanlarına bu yolda emir vermiştir.⁵⁶

Mustafa Kemal, tutukluları Malta zindanlarından kurtarmak için her fırsattan yararlanarak mümkün olan her teşebbüste bulunmuştur.⁵⁷ Anadolu'daki İngiliz subayların tutuklanmasından sonra İngilizler Malta sürgünleri konusunda Mustafa Kemal'i hesaba katmak zorunda kalacaklardır. Başta Rawlinson olmak üzere tutuklanan İngiliz askerleri Malta sürgünlerini kurtarmak için en önemli koz olacaktır. Anadolu'da tutuklanan İngiliz sayısı belli değildir. Bu subayların hepsi bir anda değil aralıklı olarak birer ikişer tutuklanmıştır. İngilizler de tam sayıyı bilemezler.

Esirlerin değiş tokuşuyla ilgili ilk girişimler 1920 Mayısında başladı fakat İngilizler Malta sürgünlerini bırakmaya yanaşmadılar.⁵⁸ Yarbay Rawlinson'un kardeşi Lord Rawlinson 16 Ağustos 1920 günü Lord Curzon'a başvurdu. Kardeşinin serbest bırakılmasını istedi. Ancak İngilizler bu olayı Sevr Antlaşması ile birlikte düşünüyorlardı. Yani Sevr-i imzalatmak için Malta sürgünlerini bir koz olarak kullanmayı düşünüyorlardı. Mustafa Kemal bu İngiliz girişimlerine çok sinirlendi. Tutsak değişimi bir hükümet işidir. Bir yolu yöntemi vardır. Londra Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ne başvurması gerekir. Türkleri hor görme alışkanlığından vazgeçmeleri gerekir dedi.⁵⁹ Bir İngiliz binbaşısının mektubunu bu gerekçeyle reddetmişti. Mustafa Kemal de İngiliz rehinelere Ankara Hükümeti'ni tanıtmak için bir koz olarak kullanmak istiyordu. Lord Curzon'da Malta sürgünlerini bırakmak için Türklerin Sevr Antlaşması'nı kabul etmelerini istiyordu. Bu durumu Sakarya Savaşı'nın gidişatı belirleyecekti. 3 Aralık 1920 günü İngilizler eski sadrazamlardan İzzet Paşa başkanlığında bir heyeti İngiliz tutsaklarının salıverilmesi için Ankara'ya gönderdiler. Mustafa Kemal heyeti 5 Aralık 1920 günü Bilecik İstasyonu'nda karşıladı. Birlikte Ankara'ya döndüler. Mustafa Kemal heyeti bir süre Ankara'da alıkoymdu. Hatta heyetin Ankara Hükümeti'ne katıldığı söylentileri çıktı. Heyet sadece İngiliz esirlerin serbest bırakılması için ricacı olmaya geliyordu.⁶⁰ Mustafa Kemal bunu kabul etmedi. Bu

---

⁵⁵ Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s. 9.

⁵⁶ **Nutuk**, Belgeler, C. 3., Belge No: 226a-226b, s. 181-182.

⁵⁷ **Nutuk**, C. 1., s. 280-281.

⁵⁸ Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 327.

⁵⁹ **A.g.e.**, s. 333.

⁶⁰ **A.g.e.**, s. 338.

arada I. İnönü Zaferi kazanıldı. Müttefikler Ankara Heyeti'ni Londra'ya davet ettiler. Burada Bekir Sami Bey İngilizlerle bir antlaşma yaptı. Buna göre tutsaklardan 64 kişi serbest bırakılacak 54 kişi yargılanmak üzere Malta'da kalacak 4 kişi de İstanbul'a dönmek üzere serbest kalacaktı. Her yönüyle sakat olan bu antlaşmayı Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal kabul etmedi. Çünkü İngilizler kalanların bir kısmını da yargılayacaklardı. Mustafa Kemal bunu çok yanlış buldu ve bu antlaşmayı tanımadı.⁶¹ İngilizler II. İnönü Zaferi'nden sonra 40 kişiyi salıverdiler. Türkiye'de buna karşılık 10 kadar İngiliz tutukluyu serbest bıraktı. Ama bunların içinde Rawlinson yoktu.⁶² Bu arada tutsaklar arasında bulunan ittihatçıların komitacılarından Kara Kemal ve 16 arkadaşı Malta'dan kaçmayı başardılar. İngilizler şaşkına dönmüşlerdi.⁶³ Bu kaçıştan sonra kalanlara baskı ve zulüm çok arttı. Ancak Sakarya Zaferi'nden sonra durum tamamen Türklerin lehine dönmüştü. İnisiyatif Ankara'ya geçmişti. İngiltere artık Ankara'yı muhatap almak zorunda kaldı. İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold ile Ankara Temsilcisi Hilal-i Ahmer Heyeti 2. Başkanı Hamit Bey arasında 23 Ekim 1921'de imzalanan bir antlaşmayla tutsakların tamamı serbest bırakıldı.⁶⁴ İnebolu'da karşılıklı takas yapıldı. Bu Sakarya Zaferi'nin sonuncu başarısıydı. 1920 Temmuzunda "Artık Türkiye yoktur." diyen Lloyd George'a 1921 Sakarya Zaferi ile "Anadolu'da Türkler vardır." denilmiştir.⁶⁵

Sonuç

En şiddetli çarpışmaları Haymana ve Polatlı'da cereyan eden Sakarya Savaşı'nın yankıları tüm dünyada hissedilmiştir. Sakarya Zaferi, Avrupa'da Müttefik cephesini parçalamış İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya Sakarya Zaferi'ne göre yeni politikalar geliştirmek zorunda kalmışlardır. Doğuda şark milletlerindeki uyanış, bağımsızlık hareketleri Sakarya Zaferi ile umut ve hız kazanmıştır. Emperyalizmin ve sömürgeciliğin beli kırılmış, sömürgeci devletler çatırdamaya başlamıştır. Sakarya dünyada emperyalizme karşı verilmiş ilk başarılı mücadeledir. Türk tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Türklüğün yok olmadığı yeniden dirilişe geçtiği "artık Türkler yoktur" diyen Lloyd Georgelara "Türkler vardır" şeklinde Türklerin verdiği tokat gibi cevap olmuştur Sakarya Zaferi ...

---

⁶¹ Nutuk, C. 2., s. 399.

⁶² Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s. 382.

⁶³ A.g.e., s. 383..

⁶⁴ Nutuk, C. 2., s. 366.

⁶⁵ N. İler Ertuğrul, "Sakarya Savaşı'nın Uluslararası Sonuçları", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz.: Prof. Dr. Temuçin F. Ertan, Doç. Dr. Hakan Uzun, Ankara 2015, s. 219.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Sürelî Yayınlar

Tercüman-ı Hakikat

Kitap ve Makaleler

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, TTK Yayınları., Ankara 1988.

Atatürk, **Nutuk**, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılına Kutlama Koordinasyon Kurulu, C. 1, C. 2, C. 3.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. 1-3, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, C. 4, Ankara 1991.

Cebesoy, Ali Fuat, **Moskova Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı**, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Sakarya**, C. 2, Denizbank Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

N. İlder Ertuğrul, "Sakarya Savaşı'nın Uluslararası Sonuçları", **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz.: Prof. Dr. Temuçin F. Ertan, Doç. Dr. Hakan Uzun, Ankara Üni. TİTE Yayınları, Ankara 2015.

Şamsuddinov, A. M., **Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923**, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul 1999.

Şimşir, Bilal, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2016.

Tağmat, Çağla, "1921 Sakarya Zaferi Şenlikleri", **Sakarya Zaferi ve Haymana IV**, Yay. Haz.: Prof. Dr. Temuçin F. Ertan, Öğr. Gör. Meryem Orakçı, Ankara Üni. TİTE Yayınları, Ankara 2016.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya**, C. 4, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

Türk İstiklal Harbi, 2. Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1973.

HAYMANA'YA İSKÂN EDİLEN KAFKAS ve RUMELİ GÖÇMENLERİ

Nejla GÜNAY*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin bazı savaşları kaybetmesinden sonra elden çıkan topraklarda yaşayan Türklerle Müslümanlar elde kalan Osmanlı topraklarına göç ettiler. Özellikle 1860, 1878 yıllarında Kafkasya'dan Anadolu'ya yoğun bir göç hareketi oldu. 1912-1913 Balkan Savaşlarının ardından Rumeli'deki toprakların büyük kısmı kaybedildi ve burada yaşayan Türk ve Müslüman ahali Anadolu'ya göç etti.¹Kafkasya ve Balkanlardan Anadolu'ya gelen göçmenler Marmara'nın güneyi ile Anadolu'nun iç bölgelerine iskân edildiler. Biga, Hüdavendigâr, Konya ve Ankara vilayetleri en çok göçmen iskân edilen yerler olarak dikkat çekmekteydi.

XIX. yüzyılın sonlarına kadar Ankara vilayetinin idarî yapılanmasında Ankara merkez sancağıyla birlikte Kayseri, Yozgat, Kırşehir sancakları bulunmaktaydı. XX. yüzyılın başında bu idari yapılanmada bazı değişiklikler oldu ve Yozgat sancağına bağlı Çorum kazası da sancak hâline getirildi. Ankara sancağı içerisinde 11 kaza ve bu kazalara bağlı yedi nahiyeye bulunmaktaydı. 1871 yılında Ankara sancağının kazaları; Zir, Ayaş, Beypazarı, Kurupazar, Mihaliççık, Sivrihisar, Haymana, Bala, Çubukabad ve Yabanabad idi. Bu kazaların bazalarına yeni kurulan nahiyeler bağlıydı. Haymana kazasına da Şeyhbezenli nahiyesi bağlanmıştı. Ancak 1878 yılında Ankara'daki nahiyeye

---

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi, ngunay@gazi.edu.tr

¹ Kafkasya ve Balkanlardan Anadolu'ya yapılan göçler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999; Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-4913)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

sayısının azaltıldığı ve Haymana'nın da nahiyesi olmayan merkezlerden biri hâline dönüştürüldüğü, 1882 yılında Şeyhbezenli nahiyesinin Haymana kazasına bağlı bir idari birime yeniden dönüştürüldüğü tespit edilmektedir. Ancak 1883'te Haymana'nın hiç nahiyesi olmadığı, 1891 yılında Şeyhbezenli nahiyesinin yeniden Haymana'ya bağlandığı ve bu durumun 1906 yılına kadar hiç değişmediği, ancak 1907 yılında Haymana'nın yine nahiyesi olmayan yerlerden biri hâline getirildiği görülmektedir. 1907 yılında Ankara'nın idarî yapılanmasında yeni bir değişikliğe gidildiği, merkez kaza oluşturularak Zir ve Çubuk'un bu kazaya bağlı nahiyeler olarak yapılandırıldığı saptanmaktadır.²

1907-1910 arasında Haymana'ya bağlı 145 köy bulunmaktaydı. Yabanabad kazası 175 köye sahipti. Yabanabad'ı 145 köyle Haymana takip etmekteydi. Merkez kazaya bağlanan Çubukabad'a 30, Zir'e 15 köy ilave edilerek merkez kaza sınırlarındaki köylerin idaresi nahiyeye statüsü verilen bu yerlere devredilmiştir. Böylelikle Ankara merkez kazasının kırsal alandaki yükü nahiyelere devredilip şehir merkeziyle daha çok ilgilenmek hedeflenmiştir.³ Haymana kazasının köy sayısı daha önceki sayımlarda belirtilmemişken bu sayının 1309 (1891) yılında 145, 1311 (1893) salnamesindeki kayıtlara göre 141; 1318 (1900) salnamesinde 150 olduğu ve 1907 yılında 156'ya yükseldiği görülmektedir.⁴

1882 yılında Ankara sancağının toplam nüfusu 109.964 idi. Haymana'nın nüfusu tamamı Müslüman 10482 kişiden oluşmaktaydı. 1891 yılında ise Ankara sancağı toplam 274219, Haymana kazası 25538 nüfusa sahipti. 1900 yılında Ankara'nın nüfusu 327461 iken Haymana'nın nüfusu 28176'ya; 1907 yılında ise Ankara'nın nüfusu 363550'ye, Haymana'nın nüfusu 33725'e yükselmişti.⁵

Göçmenlerin Ankara'ya Yerleştirilmesi

Ankara, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'ya Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenlerin en çok iskân edildiği vilayetlerden biriydi. 1860'lı yıllarda Anadolu'ya gelen Kafkas göçmenlerinden bir kısmı Ankara'ya iskân edildi. Ankara vilayeti Orta Anadolu'da çok geniş bir alanı kaplamaktaydı.

² Asuman Koçak, **Salnamelere Göre Ankara Vilayeti (1871-1907)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 15-25.

³ Yusuf Güler, **Ankara Vilayeti'nde İdari Yapının, Yöredeki Sosyo-Ekonomik Yapıya Olan Etkileri (1880-1919)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2007, s. 24.

⁴ Koçak, **a.g.t.**, s. 48-49.

⁵ Koçak, **a.g.t.**, s. 70, 76, 82, 88.

Ankara vilayetine 1894 yılında Çorum sancağının da bağlanmasıyla vilayet sınırları biraz daha genişledi. Buna rağmen vilayetin nüfusu çok azdı. Üst üste gelen iki felaket nüfusu biraz daha azalttı. Felaketlerden biri 1873-1874 kıtlığı, diğeri 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşıydı. 1873-1874 yıllarındaki büyük kıtlık ve açlık yüzünden nüfusun bir bölümü hayatını kaybetmiş ya da Ankara'dan göç etmişti. 1877-1878 Türk-Rus savaşında ise Ankara vilayetinden 179 bin asker alınmış ve bunların çoğu geri dönmemişti. Bu da nüfusu azaltmıştı. Bunun da etkisiyle 1877-1878 savaşında Kafkasya ve Rumeli'den Anadolu'ya gelen göçmenlerden 50 bin kişinin Ankara vilayetine iskân edilmesi planlanmıştı. 1879 yılında gelen göçmenlerin 30 bin kadarı vilayete gelmiş, bunlardan 7280'i Ankara sancağına yerleştirilmişti.⁶

Ankara'da yeterli miktarda boş arazi bulunmasından dolayı buraya göçmen iskân edilmesi uzun süre devam etti. Mesela 1885 yılında Kafkasya'dan gelen göçmenlerden 1200 hanenin Ankara vilayetine iskân edilmesi kararlaştırıldı.⁷1888 yılında 1200 hane göçmen yine Ankara vilayetine yönlendirildi.⁸ 1891 yılında Ankara vilayetinde iskânı tamamlanmış göçmen sayısı 20735 idi.⁹1893 yılındaki kayıtlar da Kafkas göçmenlerin Ankara'ya yerleştirilme sürecinin devam ettiğini göstermektedir.¹⁰

1878 yılından sonra Anadolu'ya gelen göçmenlerden bazıları Ankara'nın farklı bölgelerine yerleştirildi. Göçmenler bazen mevcut köylere yerleştirilirken bazen de onlar için uygun mahallerde yeni köyler kuruluyordu. Mesela Zir kazasına yerleştirilen göçmenler için Sultaniye mahallesiyle Hamidiye köyü kuruldu¹¹. Ankara'ya göçmenlerin iskânı Cumhuriyet döneminde de devam etti.¹²

Ankara ve kazalarına 1886 yılında da göçmenlerin yerleştirildiği görülmektedir.¹³ Bunun ziraî üretime yansımaları hiç şüphesiz olumluydu.

---

⁶ 1879 yılında Ankara vilayetine 25563 göçmenin geldiği hakkında bkz. İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk**, s. 109.

⁷ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Yıldız Arşivi Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. RES.). 29/27-1,3.

⁸ BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT). 1559/19.

⁹ BOA. Yıldız Arşivi Hususi (Y. A. HUS.). 277/136.

¹⁰ BOA. DH. MKT. 2059/105.

¹¹ Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 313, 319.

¹² Yusuf Sarınoy, "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, Sayı: 80, (Temmuz 2011)'den <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/05-yusuf-sarinay.pdf>, s. 16, 18.

¹³ Murat Tuğluca, **Ankara: Vilayetin Resmî Gazetesi (1870-1921)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003, s. 127.

Ankara'nın vergi gelirlerindeki artış bunu ortaya koymaktaydı. Vilayetin 1879 yılında 6.4 milyon kuruş olan öşür geliri, 1904 yılında 20.9 milyon kuruşa ulaşmıştı.¹⁴

1877 yılında yapılan nüfus sayımına göre Ankara sancağında, 558.534 Türk-Müslüman vardı. Buna karşılık sancakta 11277 Ermeni; 10719 Katolik; 147 Protestan; 3135 Rum ve 840 Yahudi vd yaşamaktaydı.¹⁵ Türk ve Müslüman nüfus yüzde 95'e yaklaşmaktadır. Gayrimüslimlerin toplamı yüzde beş civarındadır. Sancakta 735.766 Müslümana karşılık 15826 gayrimüslim yaşamaktaydı.¹⁶ 1914 yılında Kayseri Sancağı Ankara vilayetinden ayrılmış olmasına rağmen Ankara'nın nüfusunun epeyce artıp milyona yaklaştığı görülmektedir. Bu artışta, Balkan savaşı sonunda gelen Rumeli göçmenlerinin de payı olsa gerektir. Ankara vilayet nüfusunun yüzde 92'si Müslümandır. Yirmi yıl öncesine göre Müslümanların oranı yükselmiştir. Rumeli Türk göçmenlerinin de etkisiyle, vilayetin Müslüman nüfus oranı yüzde beş kadar artmış, yüzde 87'den yüzde 92'ye varmıştır. Gayrimüslimlerin oranı da yüzde 13'ten yüzde 8'e düşmüştür.¹⁷ Haymana'nın nüfusunun tamamı Müslümanlardan oluşmaktaydı. 1892 yılında açılan demiryolu hattının geçtiği Sivrihisar ve çevresine rağbetin arttığı, bunun da nüfus dengelerini değiştirdiği¹⁸ görülmektedir. Haymana, tarım ve hayvancılık açısından uygun bir konumda olduğu için göç vermemiş, aksine göç alarak genişlemiştir. Haymana kazasında 1882 yılında sadece 11 sıbyan mektebi varken bu sayı 1891 yılında 150'ye yükseldi. Bu sayının 1907 yılında değişmediği görülmektedir.¹⁹ Bu da nüfus artışıyla alakalı görülebilecek bir durumdur.

Bu çalışmada; Ankara vilayetinin Haymana kazasına Kafkasya ve Rumeli'den gelen göçmenlerin iskân edilmesi ele alınacaktır. Çalışma, 1860'lı yıllardan 1910'lu yıllara kadar olan dönemi kapsamaktadır.

---

¹⁴ Donald Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, Çev.: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008, s. 38.

¹⁵ Bilal N. Şimşir, **Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 26-27.

¹⁶ Şimşir, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁷ Halaçoğlu, **a.g.e.**, s. 58, 78. Ayrıca krş. Şimşir, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁸ Birsan Edanur Yıldırım, **Ankara Sancağı'nın Tarihi Coğrafya Bakımından Yerleşme ve Nüfusu (1871-1907)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 101.

¹⁹ Koçak, **a.g.e.**, s. 130.

Haymana'ya İskân Edilen Göçmenler

1860 yılından itibaren Kafkasya'dan çok sayıda göçmen Anadolu'ya geldi. Deniz yolu ile Anadolu'ya gelen göçmenler genellikle Trabzon ve Samsun limanlarından karaya çıkmaktaydı. Samsun Limanı'na inen göçmenler bu limana en yakın yerleşim birimlerine sevk edilip geçici olarak barındırılıyor, sonra da iskânları gerçekleştiriliyordu. Samsun'dan Amasya'ya gönderilen 5000 Kırım ve Nogay, 400 Çerkes göçmen, Amasya'nın kaza ve köylerine misafir edilmek üzere dağıtıldı. Göçmenlere yerli halk yardım etmekteydi. Ancak iskân süreci uzayınca göçmenlerin sefaleti arttı ve bazıları geri dönmek istedi.²⁰ Göçmenlerin daha önce Anadolu'ya gelen akraba ve hemşerileri Konya, Sivas, Haymana ve Rumeli'ye iskân edilmişlerdi. Bu sebeple bazı göçmenler kendilerinin de adı geçen yerlere iskân edilmelerini talep etti.²¹ Bunun üzerine geçici olarak Amasya'da bulunan 5000 civarında Kırım, Nogay ve Çerkes göçmenin kalıcı iskân yerlerinin Uzunyayla ya da Haymana olabileceği resmi makamlar tarafından tartışılmaya başlandı.²² Sevk işlemleri zor olduğundan yetkililerin göçmenleri Amasya'da kalmaya özendirmelerine rağmen onların verimsiz ve taşlık arazi yapısına sahip bölgede kalmak istememeleri üzerine²³ Çerkeslerin Uzunyayla'ya, Kırım ve Nogay muhacirlerinin Haymana'ya iskân edilmesi kararlaştırıldı.²⁴

Göçmenlerin geçici iskân yerlerinden birinin de Karahisar-ı Sahip sancağı olduğu, göçmenlerin, bazılarının burada iskân edildiği bazılarının da bir müddet misafir edildikten sonra başka yerlere gönderildiği anlaşılmaktadır. 26 Ağustos 1861 tarihli bir yazışmadan, bazı göçmenlerin Karahisar-ı Sahip sancağından başka bir bölgeye sevk edilmeleri kararı alındığı, fakat daha sonra hükümetin karar değiştirerek yola çıkmayan göçmenlerin burada kalmalarını, yola çıkanların ise Haymana'ya gönderilmelerini emrettiği anlaşılmaktadır.²⁵

Osmanlı topraklarına göçler çoğunlukla topluca yapılmaktaydı. Ancak zaman zaman münferit göçler yapıldığı da görülmektedir. Özellikle bazı

²⁰ 4 Ekim 1860 tarihinde Muhacirin Komisyonu'nun Sadaret makamına yazısı için bkz. **BOA**. Sadaret Nezaret ve Devair Belgeleri (MKT. NZD.). 381/89, 27/05/1278.

²¹ **BOA**. Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Belgeleri (A. MKT. MHM.). 760/77, 19/10/1277.

²² Bu konuyla ilgili bir yazışma örneği için bkz. **BOA**. A. MKT. MHM. 226/76, 12/01/1278.

²³ **BOA**. Sadaret Umum Vilayetler Tahrirati (A. MKT. UM.). 468/80, 19/10/1277.

²⁴ **BOA**. A. MKT. MHM. 227/51, 16/01/1278.

²⁵ **BOA**. A. MKT. UM. 504/39, 02/04/1278.

göçmenler daha önce Anadolu'ya gelip yerleşen akrabalarının yanına gelmek istediklerini bildirip izin istiyorlardı.²⁶

Nogayların Haymana'ya İskânı

18 Ocak 1860 tarihinde Nogayların Yedsan Kabilesinden Gazi Mehmet, Hoca Abdullah Hamit ve Hüseyin Efendilerin liderlik ettiği ve 290 hanede 1034 nüfustan oluşan göçmenlerin Haymana'da iskân edilmesi kararlaştırıldı. Göçmenler, İzmir yoluyla Haymana'ya sevk edilecek ve kendilerine iskân edilinceye kadar toplam bir yük yedi yüz on dokuz kuruş yevmiye verilecekti.²⁷ Nogay göçmenlerin bir kısmının da Samsun Limanı'na inip buradan iskân mahalline intikal ettiği anlaşılmaktadır. Bediškula Kabilesi'nden Amasya sancağına gönderilen 350 nüfus Nogay muhaciri, burada arazinin dağlık ve taşlık olmasından dolayı verimsiz olduğunu belirtip başka bir yerde iskân edilme isteklerini bildirdiler.²⁸ Bunun üzerine Yedsan ve Bediškula kabilelerinin Haymana'da Mandıra adlı mahalle iskân edildikleri ve yerli ahaliyle bazı anlaşmazlıklar yaşadıkları görülmektedir.²⁹

Nogay göçmenlerin Anadolu'ya girişi devam edince Muhacirin Komisyonu onları boş arazileri göz önüne alarak iskân etmeye çalıştı. Göçmenlerden bir kısmı Ankara'ya iskân edilecekti. Ancak onlar daha önce Haymana'da iskân edilmiş olan akrabalarının yanına izinsiz olarak geçince hükümet, Muhacirin Komisyonu'ndan söz konusu göçmenlerin derhal Ankara'ya gönderilmelerini istedi.³⁰ Berson ve Bediškula kabilelerine mensup 200 hane halkı, akrabalarının bulunduğu Haymana'da kalmak için ısrar etti. Bu ısrar üzerine hükümet, göçmenlerden Temür Sultan Beg tarafından verilmiş dilekçeye cevap olarak 28 Ağustos 1860 tarihinde göçmenlerin evlerini kendileri yapmak ve hükümetten yardım istememek koşuluyla Haymana'ya gitmelerine müsaade edileceğini bildirdi.³¹

Nogayların Canbulak Kabilesinden 350 hane Samsun Limanı'na indikten sonra geçici olarak Amasya sancağına iskân edildi. Farklı köy ve kazalara dağıtılan göçmenler, yevmiyeleri ödenmediği için zorluk yaşayınca liderlerinden

²⁶ Örneğin Kırım muhacirlerinden Hacı Mehmet Efendi'nin Haymana'da bulunan akrabalarının yanına gelmek isteğini belirten dilekçe için bkz. **BOA**. DH. MKT. 143/21, 21/03/1311.

²⁷ **BOA**. A. MKT. UM. 410/36, 24/11/1276.

²⁸ **BOA**. A. MKT. UM. 481/89, 28/12/1277.

²⁹ 3 Kasım 1892 tarihli yazışma için bkz. **BOA**. A. MKT. MHM. 246/3, 16/05/1279.

³⁰ **BOA**. A. MKT. MHM. 198/30, 06/04/1277.

³¹ **BOA**. A. MKT. MHM. 219/89, 10/11/1277.

Hacı Bey ve Şevkay Molla dilekçe vererek Haymana'da iskân edilme isteğinde bulundular. Tosya'da bulunan muhacirlerin Haymana'ya sevk edilmesinin zor olmayacağı düşünülerek onların Haymana'ya sevk edilip yevmiye verilmesi kararlaştırıldı.³² Nogaylardan 300 hanenin Yozgat üzerinden Haymana'ya gönderilmesi emredildi.³³ Canbulak kabilesinden Hoca Beşir Ağa, Vayis, Abdülhalim, Ebu Talip ve Hacı Murat efendiler, 301 hanede 1271 nüfusun Haymana'da iskân edilmesi için dilekçe verdi. Yetkililer Haymana'da inşa edilmiş ev olmadığı için buna sıcak bakmadılar. Hükümet, muhacirleri Ankara'da yeni inşa edilmiş 1000 ev olduğunu göz önüne alarak burada iskân etmek istedi. Ancak muhacirler, daha önce akrabalarının iskân edildiği Haymana'ya iskân edilmek istediler.³⁴ Samsun Limanı'na inen Nogaylardan bazıları da Sivas'a geçti. Çestan kabilesinden 500 kişi, Sivas'ın farklı kazalarında misafir edildi. Bu kişiler de yakın akrabalarının bulunduğu Haymana'ya gitmek istediler. Bunun üzerine Muhacirin Komisyonu, baba veya kardeşleri Haymana'da olanların oraya gönderilmesini, diğerlerinin sevki zor olacağı için buldukları Sivas'ta iskân edilmelerini istedi.³⁵

Çankırı'da bulunan Mangit kabilesine mensup bazı kişiler Doğu tarafına firar etme eğilimi göstermekteydi. Hükümet, 22 Eylül 1861'de bu durumdaki kişilerin yakalanması durumunda Sivas veya Haymana'ya gönderilmesini Canik Mutasarrıflığına emretti.³⁶

Haymana'da 1878 Yılından Sonra Göçmenlerin İskânı, Yardımlar ve Karşılaşılan Güçlükler

Göçmenler Anadolu'daki nüfus yapısını değiştirdiklerinden bunların iskânında asayişin korunması³⁷ ve tarım alanlarının işlenerek üretimin artırılması ana amaç olarak belirlendi.³⁸ Bu durum dikkate alınarak Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde göçmenler için çoğunlukla yeni yerleşim birimleri oluşturuldu.

Osmanlı hükümet, 1880'li yıllardan sonra demiryolu güzergâhındaki arazilerin tahririni yaptırmak suretiyle nereye ne kadar muhacir

³² BOA. A. MKT. UM. 481/89, 28/12/ 1277.

³³ BOA. A. MKT. MHM. 232/87, 20/02/1278; BOA. MKT. NZD. 366/42, 05/03/ 1277.

³⁴ BOA. A. MKT. NZD. 327/10, 25/03/1277.

³⁵ BOA. A. MKT. MHM. 219/2, 02/11/1277.

³⁶ BOA. A. MKT. UM. 518/96, 20/05/ 1278.

³⁷ Saydam, a.g.e., s. 165-166.

³⁸ Selim Deringil, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler, İstanbul 1991, s. 435.

yerleştirilebileceğini planlamaya çalıştı. Özellikle Eskişehir –Ankara gzerghi muhacir iskânı için öne çıkmaktaydı. Burada açılacak arazilerde yeni köyler kurmak suretiyle 1500 hane muhacirin iskânı, ziraatın canlandırılması ve demiryolu aracılığıyla mahsulün geniş bir alana yayılması amaçlanmaktaydı. Bu amaçla Haymana kazasına iskân edilecek muhacirlerle ilgili bir cetvel hazırlandı.³⁹

Kaza ve nahiyenin ismi	Ziraatine izin verilen boş miri arazinin dönüm miktarı	İskna mümkün ve caiz olduğunu tahsis u tansip eden	
		Köy sayısı	Hane sayısı
Aziye Kazası	154000	16	2000
Hanbarcık Nahiyesi	63000	7	400
Seyitgazi Nahiyesi	63000	10	800
Eskişehir Kazası	38000	10	420
Sivrihisar Kazası	404500	35	3000
Haymana Kazası	263000	20	4000
Bala Kazası	30000	8	500
Ankara Nahiyesi	8340		91
Zir Kazası	200000	4	582
Yabanabad Kazası	20000	1	150
ubukabad Kazası	20000	1	150
Ayaş, Beypazarı ve Nallıhan Kazaları	2500		171
Mihalık Kazası	64000	8	610
Genel Toplam	1298340	120	12874

³⁹ BOA. Y. PRK. KOM. 8/14, 20/05/1309.

Haymana Kazası için ayrıntılı cetvel şu şekildeydi:

Sıra	Arazinin bilinen adı	Ziraata müsait olan arazinin mesafei sathiyesi	Araziye dair tazizat	Demiryolun badi mesafesi	İskân olunması münasip olan muhacirine dair beyanname	Adedi kurra hane	Mülâhazat
65	Ahrılıkapu	Resmi Mûsahaa kuyudattan olunan 15000	17000	Polatlı	6 Kuban muhacirlerinin iskanna elverişli olduğu	1 200	
66	Karakaya	15000	28000	Polatlı	5 Bu dahi	2 250	
67	Alacorak	1000	12000	Polatlı	1 Be dahi	1 150	
68	Alakulak nam diğer Haber Şeyh		25000	Polatlı	2 Bu dahi	1 100	Bu arazinin öşrü semanınin Hacı Bayram Veli vakfının olduğu
69	Çakalyan	1500	25000	Polatlı	2 Bu dahi	2 200	
70	Kandehor	50000	20000	Maliköy	2 Bu dahi	2 300	
71	Burun Ağyalı	20000	20000	Maliköy	13 Bu dahi	2 200	
72	Ana Kazan	25000	25000	Maliköy	13 Bu dahi	3 300	
73	Karyeler Kalası	25000	25000	Maliköy	11 Bu dahi	2 200	
74	Baycıgayz	25000	25000	Maliköy	13 Bu dahi	2 200	

Sıra	Arazinin bilinen adı	Ziraata müsait olan arazinin mesafei sathiyesi	Araziye dair tazisat	Demiryolun badi mesafesi	İskân olunması münasip olan muhacirine dair beyanname	Adedi	Mülahazat
75	Hacı ? Çerçi?Köprüsü	16000	Mevkii mezkur cismi ovoidan ibaret olup akarsuyu mevcut eder ki	Maliköy	2	1	Mevkii mezkur civarında Ermeni milletinden Ankaralı Karasol namında bir şahsın beş bin dönüm arazi batapu tasarruf ise Karasol işbu araziyi zabt ettiğinden İşbu mevkide iskân olunacak muhacirinin Polatlı'ya iskân mümkün ve caiz olduğunu
76	Eski Polatlı	10000	Şimendiferin kenarında düz ovoidan ibaret çeşme ve kuyuları mevcut idiği	Polatlı	1	1	İşbu mevkide iskân olunacak muhacirinin Polatlı'ya iskân mümkün ve caiz olduğunu
	Yekun Merkez kasaba ile köylerde iskan olunması mümkün olan	142500	263000	20	2250	20	Kazanın idare meclisi tarafından ita geriyeye kalan 165 hanenin dahi beşer onar hane olarak kadim köyler ile çiftliklere iskânı mümkün ve caiz olduğuna
	Yekunu umumi	142500	263000	20	4000	20	4000

Yeni gelen göçmenlerin demiryolu çevresine iskân edilmesi sonucunda tarımsal üretim artırılarak ürünler demiryoluyla ülkenin diğer bölgelerine nakledilecekti. Teftiş-i Askerî Komisyonu üyesi Ferik Muzaffer Paşa tarafından Ankara ve Hüdavendigar vilayetlerinde demiryolu çevresindeki arazilerin etüdü yapılarak boş ve iskâna elverişli alanlar tespit edildi. Demiryolu hattına yakın olan Eskişehir, Haymana, Sivrihisar, Aziziye ve Bala kazalarına iskân edilmek üzere gönderilen göçmenlerin iskânlarının bir an önce yapılması yerel makamlara emredildi.⁴⁰ Bunun sonucunda özellikle Haymana, Sivrihisar ve Bala kazalarında Ferik Muzaffer Paşa tarafından tespit edilen boş arazilere bir taraftan muhacir iskânı devam etti. Ancak bu arazilerin kısa sürede değerinin artması taliplilerinin çoğalmasına ve bu bölgeye göç taleplerinin artmasına sebep oldu. Bunun üzerine Muhacirin Komisyonu Ankara vilayetine, bölgedeki arazilerin kesinlikle amacı dışında kullanılmamasını ve kesinlikle elden çıkarılmamasını, muhacir iskânı için bekletilmesini emretti.⁴¹

Göçmenler, genellikle bütün birikimlerini memleketlerinde bırakıp gelmek zorunda kaldıklarından iskân edildikleri yerlerde üretici duruma gelinceye kadar yardıma muhtaç kalıyorlardı. 1878 yılından sonra yapılan göçlerde hükümetin göçmenlere yardımları sınırlı kaldı. Bazen yevmiye dağıtılmak suretiyle günlük işçileri hükümet tarafından karşılandı. Bazen de bu mümkün olamadığından çevre köylerdeki ahali göçmenlerin işçesi sorumluluğunu üstlenmek durumundaydı. Eğer herhangi bir yardım imkânı yoksa hükümet şartları zorlayıp buğday, arpa yardımı yapılmasını valiliklere emrediyordu. Mesela Haymana'nın Karakıyam adlı mahalline iskân edilen Rumeli muhacirlerinin yardıma muhtaç olanlarına 410 kile buğday dağıtılıp diğer ihtiyaçlarının karşılanması Ankara Valiliği'ne emredilmişti.⁴²

Yerli halkla göçmenler arasındaki ilişkiler her zaman iyi olmuyordu. Çeşitli sebeplerle özellikle de arazi anlaşmazlıklarından dolayı halkla göçmenler arasında sorun çıkabiliyordu. Haymana'ya iskân edilen Çerkes göçmenlerle yerli halk arasında böyle bir anlaşmazlık yaşanmış, bunu çözmek için Vilayet Polis Serkomiseri Ömer başkanlığında üç kişilik bir komisyon kurulmuştu.⁴³ Diğer bir anlaşmazlık sebebi de sahipli arazilerin sahipsizmiş gibi kaydedilmesiydi. Bu durumdaki arazilere göçmen iskânı söz konusu olunca bu, uzun yıllar sürecek davalara konu olmaktaydı. Örneğin Haymana'daki Pire Çiftliği arazisi Karasol

---

⁴⁰ BOA. DH. MKT. 1901/46, 12/05/1309.

⁴¹ BOA. DH. MKT. 141/19, 02/04/1311.

⁴² BOA. DH. MKT. 296/47, 16/04/1312.

⁴³ BOA. DH. MKT. 2085/25, 03/06/1315.

Panayot'a ait olduğu hâlde memurların araziyi boş olarak kaydetmesinden dolayı muhacir iskân edilmesi böyle bir dava açılmasına sebep olmuştu.⁴⁴

Abazalar

166 Abaza ailesi, 24 Haziran 1889 tarihinde Osmanlı Devleti'nin Petersburg Sefareti'ne başvurarak Osmanlı topraklarına göç etmek istediklerini bildirdiler. Bu kişiler, göç etme talebini Rusya'nın Kuban Governörlüğüne de iletmişti.⁴⁵ Osmanlı hükümeti bu talebi kabul ederek onlara Hakkari sancağına iskan edileceklerini bildirdi. Ancak 7 Temmuz 1889 tarihinde, Muhacirin Komisyonu, başka göçmenlerin Anadolu'nun farklı bölgelerine iskânlarının kararlaştırıldığını, bu sebeple yeni gelecek bu göçmenlerin Haymana'ya iskânlarının daha uygun olacağını belirterek göçmenlerin Sinop Limanı'na çıkarılıp oradan Haymana'ya nakledilmelerini emretti.⁴⁶

Çerkes Boyları

23 Nisan 1894 tarihinde Rusya vatandaşı 400 hane halkı, Osmanlı topraklarına göç etme isteğini bildirerek dilekçelerinde iskân edilecekleri yerleri önceden görme arzusunda olduklarını belirttiler. Muhacirin Komisyonu, bu göçmenlerin Haymana kazasında bulunan boş arazilere iskân edilmelerinin kararlaştırıldığını, buradaki halkın daha önce gelen göçmenlere çok yardım ettiğini, yeni gelenlere hükümetin ödenek ayırması gerektiğini yetkililere bildirdi.⁴⁷

1 Mayıs 1894 tarihinde ise Kütahya ve Eskişehir'e iskân edilmesi planlanan 260 hane muhacir Ankara'ya gelmişti. Muhacirlerin iskân alanı olarak belirlenen yerlere gönderilmesi onların sefaletine sebep olacağından Muhacirin Komisyonu, böyle bir duruma meydan vermemek için muhacirlerin Ankara'da kalmasını ve boş arazi bulunan Haymana'da iskân edilmesini kararlaştırdı.⁴⁸ Komisyon, muhacirlerin yolunu şaşırmasının önüne geçmek için indikleri iskele ve limanlarda yanlarına jandarma verilmesini ve onların eşliğinde yola çıkarılmalarını ilgililere emretti.⁴⁹

---

⁴⁴ BOA. DH. MKT. 2408/104, 04/06/1318.

⁴⁵ BOA. Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi (HR. TH). 87/81, 14/03/1889.

⁴⁶ BOA. DH. MKT. 1637/102, 15/11/1306.

⁴⁷ BOA. DH. MKT. 229/43, 10 Nisan 1310.

⁴⁸ BOA. DH. MKT. 242/22, 23/11/1311

⁴⁹ BOA. DH. MKT. 2068/44.

Rumeli Göçmenleri

Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasından sonra burada yaşayan Müslümanlar Osmanlı topraklarına göç etmeye başladılar. 1886 yılında Derezir Köyünden 100 hane Müslüman, Osmanlı topraklarına göç etme talebini bildirince kendilerine Karasi vilayetine bağlı Balya nahiyesi yer olarak gösterildi. Ancak buranın taşlık ve dağlık bir yer olması hasebiyle bundan sonra gelecek göçmenlerin durumdan haberdar edilmesi ve göç kararını ona göre almaları kararlaştırıldı. Bu arada Muhacirin-i İslamiye Komisyonu, bütün vilayetlerdeki arazi durumunu tetkik etmeye devam etmekteydi. Ankara'nın Haymana kazasında 1500 dönüm yaylak, 1000 dönüm tarla olduğu belirlenince komisyon göçmenlerin böyle verimli arazilere iskân edilmesinin daha doğru olacağını hükümete bildirdi.⁵⁰

Rumeli göçmenlerinden bazıları Haymana kazasının Karabostan mahalline iskân edildi. Onlar için kurulan köye önce Memduhiye⁵¹, daha sonra Abadan adı verildi.⁵² Üçpınar mevkiinde iskân edilen Rumeli muhacirleri için kurulan köye de Selimiye adı verildi.⁵³ Rumeli göçmenlerinden bazıları da Haymana'da Karakaya adlı mahalle iskân edildi.⁵⁴ Buraya iskân edilen muhacirler, son derece yoksul oldukları için 17 Ekim 1894 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla kendilerine başta buğday olmak üzere çeşitli gıda yardımı yapıldı.⁵⁵

Rumeli'den gelen göçmenler, Haymana'da iskân edilmeye devam edince ahali mera olarak kullandığı alanları kaybetme korkusuna kapıldı ve bundan rahatsızlık duydu. Örneğin 23 hanede 85 kişilik bir muhacir kafilesi Haymana'ya gönderilince ahali buna karşı çıkıp muhacirleri bölgeye sokmadı. Bu da muhacirlerle ahalinin çatışmasına, hatta çatışma sırasında iki çocuğun vefat etmesine yol açtı. 19 Haziran 1909'da muhacirler de dilekçe vererek yaşadıkları zorlukları anlatıp ya bir an önce iskân edilmelerini ya da Edirne'ye geri gönderilmelerini talep etti.⁵⁶ Muhacirlerle ahali arasındaki ilişkilerin düzelmediği 29 Ağustos 1909 tarihinde Ücret Köyü'nden Mustafa imzasıyla verilen dilekçede Alkılınç adlı meraya muhacir iskân edilmemesinin talep edilmesinden anlaşılmaktadır.⁵⁷

⁵⁰ BOA. Yıldız Perakende Dâhiliye Evrakı (Y.PRK.DH.) 2/2, 28/03/1304.

⁵¹ BOA. İrade Dâhiliye (İ.DH.), 1401/36, 25/06/1320.

⁵² BOA. DH. MKT. 600/33, 20/07/1320.

⁵³ BOA. A. MKT. MHM. 529/64, 19/08/1324.

⁵⁴ BOA. DH. MKT. 296/47, 16/04/1312.

⁵⁵ BOA. Meclis-i Vükela Mazbatası (MV). 81/104, 17/04/1312.

⁵⁶ BOA. DH. MUİ. 15/27, 11/09/1327.

⁵⁷ BOA. DH. MUİ. 8/22, 26/08/1327.

Haymana, Rumeli'den gelen göçmenlerin iskân edildiği ve bunun için demiryolu çevresinin tercih edildiği bir bölge olarak dikkat çekmektedir. 41 haneden oluşan bir muhacir grubunun da Toydemir mevkiine iskân edildiği ve burada aynı adı taşıyan yeni bir köy kurulduğu tespit edilmektedir.⁵⁸ Buraya iskân edilen Bosnalı Müslümanlar için 790 muhacir evi için 24 Haziran 1901 tarihinde temel atıldı.⁵⁹ Zir ve Haymana'da inşa edilen 1100 evin yarısından fazlasının tamamlandığı haberi ise 6 Temmuz 1901'de geldi.⁶⁰ Göçmenlerin sefaletinin bitmesini isteyen hükümet, evlerin geri kalanının da bir an evvel bitirilmesini yetkili kişilere emretti.⁶¹ Ancak bu çok da kolay görünmemekteydi. Çünkü evler ödenek olmadığı için bitirilememişti.⁶²

Muhacirin Komisyonu 22 Aralık 1906'da, Ankara vilayetinde 486 muhacir evi inşaatına başladığını, bunlardan Haymana'nın Karakapı mevkiinde 36, Bezirhane mevkiinde 21, Bağlıpınar mevkiinde 44, Hacı Muratlı mevkiinde 36; Sivrihisar Yakapınarı'nda 190, Ortaklar mevkiinde 35 olmak üzere toplam 362 evin inşaatının bitirilmeye çalışıldığını bildirdi.⁶³

Tatarlar

Haymana'ya 16 hanede 49 nüfus Tatar muhacirin geldiği ve bunların 1890'lı yılların başında Bünyadihamit Köyüne iskân edildiği anlaşılmaktadır. Tatarların son derece yoksul olduğunun anlaşılması üzerine 25 Ocak 1899 tarihinde Meclis-i Vükela, 9900 tutarında bir ödenek ayrılarak göçmenlere tohumluk ve yemeklik zahire verilmesini kararlaştırdı.⁶⁴

Sonuç

Osmanlı topraklarına XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başlarında çok sayıda göç yapıldı. Bu göçlerin en önemli sebebi devletin toprak kaybetmesi ve Müslümanların Hristiyan yönetimi altında yaşamak istememesiydi. Osmanlı Devleti, göçmenleri boş arazilere iskân etmek suretiyle hem onların geçimlerinin sağlanmasını hem de ülke ekonomisinin canlandırılmasını amaçladı. Böyle

⁵⁸ BOA. İ.DH. 1493/50, 10.06.1330.

⁵⁹ BOA. DH. MKT. 2504/6, 10/03/1319.

⁶⁰ BOA. DH. MKT. 2507/120, 21/03/1319.

⁶¹ BOA. DH. MKT. 2521/6, 25/04/1319.

⁶² BOA. Yıldız Perakende Komisyon Evrakı (Y.PRK.KOM.), 16/04/1319.

⁶³ BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.), 291/138, 07/11/1324.

⁶⁴ BOA. MV. 96/94, 13/09/1316. Krş. BOA. İrade Meclis-i Vala (İ.MVL). 38/3, 06/01/1318. Ayrıca bkz. BOA. A. MKT. MHM. 504/15, 19/09/1316.

olunca Orta Anadolu ve Batı Anadolu bölgeleri ve özellikle Biga, Hüdavendigâr, Konya ve Ankara vilayetleri en çok göçmen iskân edilen yerler olarak öne çıktı.

Ankara vilayeti içerisinde boş ve verimli arazileriyle göz dolduran Haymana kazası en çok göçmen iskân edilen yerlerden biriydi. Haymana'ya iskân edilen ilk göçmenler 1860 yılında Anadolu'ya gelen Nogaylar, Çerkesler ve Kırım göçmenleriydi.

Anadolu'ya 1878 yılında Kafkasya ve Balkanlardan çok yoğun göç dalgası oldu. Yüzbinlerce insan Osmanlı topraklarına gelince hükümet, asayişin korunması ve yeni tarım alanları açma çabasına girdi. Yeni gelen göçmenler için yeni yerleşim yerleri kuruldu. Haymana tarım arazilerine sahip olması sebebiyle bu dönemde de göçmenler için cazip merkezlerden biri olarak görüldü. 20 köy kurularak buralara 4000 göçmenin iskân edilmesi kararlaştırıldı. 1880'lerden sonra tarımsal üretim imkânlarıyla birlikte demiryolu geçen bölgeler daha cazip hâle geldi. Haymana bu açıdan da iyi bir konumdaydı.

Göçmenler, bütün birikimlerini memleketlerinde bırakıp gelmekte, bu da onları muhtaç duruma düşürmekteydi. Bu sebeple göçmenler üretici konuma gelene kadar işçileri ya hükümet tarafından ya da yerli ahali tarafından karşılandı. Mera arazilerinin göçmenlere verilmesi yerli halkın hoşnutsuzluğuna sebep olsa da hükümet tarımsal üretimi artırma politikasından vaz geçmedi ve boş arazilere göçmenleri iskân etti. Haymana'da Kırım göçmenlerinin yanı sıra Çerkes, Tatar ve Rumeli göçmenleri iskân edilmiş, bu amaçla birçok köy kurulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi)
- BOA. Dâhiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT)
- BOA. Dâhiliye Nezareti Muhaberâtı Umumiye Kalemi Belgeleri (DH. MUİ)
- BOA. Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Belgeleri (A. MKT. MHM)
- BOA. Sadaret Umum Vilayetler Tahrirâtı (A. MKT. UM)
- BOA. Sadaret Nezaret ve Devair Belgeleri (MKT. NZD)
- BOA. Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi (HR. TH)
- BOA. İrade Dâhiliye (İ.DH.)
- BOA. İrade Meclis-i Vala (İ.MVL)
- BOA. Yıldız Arşivi Resmî Maruzat Evrakı (Y. A. RES.)
- BOA. Yıldız Arşivi Hususi (Y. A. HUS.)

BOA. Yıldız Perakende Komisyon Evrakı (Y.PRK.KOM.)

BOA. Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.)

BOA. Yıldız Perakende Dâhiliye Evrakı (Y.PRK.DH.)

BOA. Meclis-i Vükela Mazbatası (MV)

Kitap ve Makaleler

Deringil, Selim; **19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler**, İstanbul 1991.

Güler, Yusuf; **Ankara Vilayeti'nde İdari Yapının, Yöredeki Sosyo-Ekonomik yapıya Olan Etkileri (1880-1919)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2007.

Halaçoğlu, Ahmet; **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-4913)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

İpek, Nedim; **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon 2006.

İpek, Nedim; **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Koçak, Asuman; **Salnamelere Göre Ankara Vilayeti (1871-1907)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013.

Quataert, Donald; **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, Çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2008.

Sarınay, Yusuf; "Cumhuriyet Döneminde Balkan Ülkelerinden Ankara'ya Yapılan Göçler (1923-1990)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XXVII, Sayı: 80, (Temmuz 2011)'den <http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/05-yusuf-sarinay.pdf>,

Şimşir, Bilal N.; **Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.

Tuğluca, Murat; **Ankara: Vilayetin Resmi Gazetesi (1870-1921)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.

Yıldırım, Birsan Edanur; **Ankara Sancağı'nın Tarihi Coğrafya Bakımından Yerleşme ve Nüfusu (1871-1907)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

CHP PARTİ MÜFETTİŞ RAPORLARINA GÖRE HAYMANA KAZASININ SOSYO-EKONOMİK DURUMU (1935-1950)

Mehmet KARAYAMAN*

Giriş

CHP Parti Müfettişliği Örgütlenmesi

Mustafa Kemal Paşanın öncülüğünde yürütülen Milli Mücadele hareketi sayesinde ülke işgalden kurtarılmış, Osmanlı Devleti ortadan kaldırılarak, milli egemenliğe dayalı bir cumhuriyet idaresi kurulmuştur. Yeni idareyle birlikte başlayan topyekûn modernleşme hamleleri beraberinde demokratik adımların atılmasını gündeme getirmiş, 1923 yılında Halk Fırkası kurulmuştur. Daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi adını alan siyasal oluşum, başta laiklik olmak üzere inkılapların planlanması, uygulanması ve halka kabul ettirilmesinde öncü rol oynamıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde denetimi sağlamak, parti işlerini koordine etmek, halk-parti bütünleşmesini sağlayarak halkın sorunlarının Meclis'e taşınmasına öncülük etmek amacıyla, parti müfettişlik kurumu oluşturulmuştur. 1923 yılında hazırlanan parti nizamnamesinde, “*Teftiş Daireleri*” başlığı altında yer alan 82. Maddede, “*Müteaddid vilayetler bir daire-i teftişîye olmak üzere, memleket teftiş mıntıkalarına taksim olunacak ve her mıntıkada bir müfettiş bulundurulacaktır. Mıntika müfettişi, o mıntıkadaki mutemetler ile fırka teşkilatına merbut heyetleri teftiş ve murakabe eder*”, ifadelerine yer verilmiştir¹.

---

* Prof. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, mkarayaman@bandirma.edu.tr

¹ Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara, 1342-1339, s. 13-14.

Zaman zaman bölge, yetki ve sorumluluklarında değişiklik yapılan parti müfettişleri, görevlendirildikleri bölgeleri gezerek, yılda en az iki defa rapor hazırlayarak parti genel merkezine göndermişlerdir. İçeriği gizli tutulan raporlarda parti örgütlenmesi, idare heyetleri, partilerin gelir-gider, bina durumları, halkla parti örgütü arasındaki ilişkiler, kazalardaki diğer devlet kurumları ve verdikleri hizmetin durumları, hayır kurumları, Halkevleri ve Halkodalarının faaliyetleri, halkın istek ve şikâyetleri, kazaların sosyal ve ekonomik durumu, kültürel özellikleri gibi pek çok bilgi yer almıştır².

Parti müfettişlerinin faaliyetlerini düzenlemek amacıyla 1939 yılında hazırlanan CHP Teftiş Talimatnamesinde teftiş kısmı ile ilgili kısım, *Umumi Teftiş* ve *Muayyen Bir İşin Tahkiki* şeklinde iki farklı başlık halinde düzenlenmiştir. Talimatnameye göre, parti müfettişlerinin mümkün olduğu kadar parti kongrelerine katılmaları, kongrelerin zamanında ve kanunlara uygun bir şekilde yapılmasını sağlamaları, parti faaliyetlerinde zafiyet gösteren, parti aleyhine propaganda yapan kişiler hakkında bilgi toplamaları istenmiştir³. 1943 yılında hazırlanan “*CHP Teftiş Talimatnamesi*” ile müfettişlerin yetkileri ve görevleri artırılmış, özellikle II. Dünya Savaşının getirdiği sıkıntılar, bölgelerindeki azınlıkların sosyal durumları ve iskân siyasetine aykırı olarak atılan adımlarla ilgilenmeleri istenmiştir⁴.

Parti müfettişlerinin hazırladıkları raporlar, CHP Genel Sekreterliğinde değerlendirilmeye tabi tutulmuş, raporlarda yer alan konular, Umumi İdare Heyetinde görüşülerek, parti bünyesinde görev yapan ve Umumi İdare Heyetine bağlı 4 grup halinde çalışan 13 büroya havale edilmiştir⁵. Bürolar, raporlarda yer alan sorunların çözülmesi için ilgili bakanlıklara yazışarak, atılan adımların yakından takipçisi olmuştur.

---

² Cemil Koçak, “Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Parti Müfettişliği”, Yayına Hazırlayan: Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İletişim Yayınları, 6.Baskı, İstanbul 2011, s.136; Aydın Erdoğan, **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri: Dünü, Bugünü 1923-2000**, Berok Matbaacılık, Ankara 2000, s.26-27; **Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı**, TBMM Matbaası, Ankara 1931, s.10; **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931**, İstanbul 1931, s.249.

³ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt:2, İstanbul 1996, s.95-96.

⁴ Bünyamin Kocaoğlu, “CHP Teftiş Raporlarına Göre Kocaeli Vilayeti’nde Parti Halk İlişkileri ve Partinin Siyasi Durumu (1940-1944)”, **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu (3-4-5 Nisan 2015) Bildirileri**, Editörler: Haluk Selvi-Bilal Çelik-Ali Yeşildal, Kocaeli 2016, s.1999.

⁵ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.Basım, İstanbul 2005, s. 328-329.

1950 yılında yapılan seçimleri sonunda Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle, CHP büyük bir maddi sıkıntı içine girmiş ve parti müfettişliği kurumu da eski önemini ve etkinliğini kaybetmiştir.

Parti müfettişleri tarafından kalem alınan raporlar 1935-1950 dönemi kapsamakta olup, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına bağlı Cumhuriyet Arşivinde (BCA.), Cumhuriyet Halk Partisi evrakları başlığı altında tasnif edilmiştir. Parti müfettiş raporları başlıklı klasörde, parti müfettiş raporları dışında, CHP parti örgütlerinin ve Halkevlerinin altı aylık çalışma raporları, bölge milletvekillerinin seçim bölgelerinde yaptıkları inceleme ve teftişlere dair raporlar, rapordaki belirtilen sorunların çözülmesi veya isteklerin yerine getirilmesi ile ilgili olarak yapılan yazışmalar da bulunmaktadır. Raporlar, Cumhuriyet dönemi şehir tarihi araştırmaları için temel bir başvuru kaynağı niteliğindedir⁶.

CHP Parti Müfettiş Raporlarına Göre Haymana Kazası

Parti müfettişleri tarafından kaleme alınan raporlar, teftiş edilen kaza hakkında verilen genel bilgilerle başlamaktadır. Kocaeli Milletvekili ve Ankara Bölgesi Parti Müfettişi Ragıp Akça tarafından, 22 Mart 1937 tarihinde kaleme alınan raporda Haymana hakkında şu ifadelere yer verilmiştir;

“Haymana ilçesi banyoları ile şöhret bulmuş ve mevkiyen yüksek bulunması dolayısıyla da hava ve suyu güzel ve az çok imar görmekte bulunan küçük bir kasabadır. İlçenin genel nüfusu 31.000’dir. İlçe merkezi 1.600 nüfusu ve 300 kadar evi, 40-50 dükkân ve kahveden ibarettir. Diğer kazalara nazaran muntazam binaları da vardır.

İdari iki nahiyesi olup itibari nahiyesi yoktur. Umum köy sayısı 114’dür*. 57 köy ocağı vardır. Merkezde nahiye teşkilatı olmayıp iki mahalle ocağı

---

⁶ Parti müfettiş raporlarının önemi ve içeriği hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Karayaman, “CHP Parti Müfettişlerinin Kaleminden Demokrat Parti’nin İktidara Gelişi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:37, Sayı:103, ss.253-292; Mehmet Karayaman, “CHP Parti Müfettişleri Raporlarına Göre Uşak (1935-1950)”, **Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 3, Eylül 2017, ss.459 – 496; Mehmet Karayaman, “CHP Parti Müfettiş Raporlarına Göre Bandırma ve Yöresi”, **Antik Çağ’dan Cumhuriyet’e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi**, Editör: Ulaş Töre Sivrioğlu, Dora Yayıncılık, Bursa 2018, ss.553-572.

* 1926 yılında Haymana’ya bağlı 113 köy bulunmaktaydı. Merkez, İkizce ve Sındıran Nahiyeleri vardı. Merkez nahiyeye 54, İkizce’ye 17, Sındıran’a 42 köy bağlı idi. 1929 yılında Polatlı’ya bağlı Deveci Köyü Haymana’ya bağlanmış, 1930 yılında Haymana’ya bağlı Hisarlı Köyü, Polatlı’ya dâhil edilmiştir. 1930 yılında Yenice Nahiyesine bağlı Kürt Gökçözü köyünün adı

doğrudan doğruya ilçeye bağlıdır. İlçenin genel üye sayısı 2.500 olup merkezin üye sayısı kayıtlı 120 ve derdesti kayıt bulunanlarla 200'ü bulacaktır. Partinin kendisine ait binası yoktur. Çarşı ortasında ve halkın kolaylıkla ve her zaman girip çıkabileceği bir mevkide ve yıllık 125 liraya kiralanmış iki odalı bir binada bulunmaktadır.

Sayısı beş olan ve yönetim kurulunu teşkil edenler, memleketçe tanınmış ve ahlak ve sıfatları düzgün şahıslardır. Parti başkanı, aynı zamanda belediye başkanıdır. Genel ve milli savaşta müteaddit cephelerde ihtiyat subayı olarak bulunmuş, ağır başlı, çalışkan, görgü ve bilgisi iyi ve dürüstlüğü dolayısıyla da herkesin sevgi ve saygısını kazanmış bir arkadaştır.

83.maddede yazılı defter ve dosyalarındaki intizam iyi bir durumdadır. Haftanın muayyen günlerinde toplantılarına çoklukla devam ederek kararları da imza altına alınmak suretiyle 1/1/1936'dan 8/7/1936 tarihine kadar 27 toplantı yapıldığı görülmüş ise de Mehmet Atak ve Yüzbaşı oğlu Osman'ın arasız altı toplantıya gelmedikleri ve gelmemeleri de köylerinin merkeze 4-5 saat kadar uzak olmasından ileri geldiği anlaşılmıştır”⁷.

1940 yılında CHP Ankara Bölgesi Parti Müfettişi Amasya Milletvekili Esad Uras tarafından kaleme alınan raporda, Haymana ile ilgili olarak şu bilgiler verilmiştir;

“Umumi nüfusu 32.000'den fazladır. Kaza merkezinde 370 ev ve 1513 nüfus vardır. Belediye varidatı 15.960 liradır.

Parti teşkilatı itibariyle İkizce ve Sındıran idari nahiyeleri ile merkeze tabi iki mahalle ocağını ve 25 köy ocağını ihtiva etmektedir. Partiye kayıtlı aza 2.856'dır ki umum nüfusun %9'dur.

Bu kazada en ziyade göze çarpan Kürt kesafetidir. Miktar itibariyle kaza nüfusunun hemen yarısını teşkil etmektedir. Ayrıca Çerkes köyleri de vardır. Haymana'da bilhassa sürü sahipleri Kürtlerdir. Konya istikametinde Cihanbeyli kazasına bitişik mıntikalarda aşiret halinde bulunan 8-10 kadar köy Rışvanlı, 5-

---

Sındıran olarak değişmiştir. 1940 yılında Konya-Cihanbeyli Kazasına bağlı Köstengil Köyü ve Alahacılı Köyü, Haymana'ya bağlanmıştır. 1940 yılında merkez, İkizce ve Yenice olmak üzere üç nahiyeye bağlı 114 köy vardı. 1940 yılına gelindiğinde Sındıran Nahiyesinin isminin Yenice olarak değiştirildiği ve Sındıran'ın nahiyeye merkezi yapıldığı görülmektedir. Bkz. Bilal Tunç, “Cumhuriyet Döneminde Haymana İlçesinin İdari Yapısındaki Düzenlemeler”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2018)**, Yayına Hazırlayan: Temuçin F. Ertan-Bahar İzmir, Ankara 2019, s.72-73.

⁷ **BCA.**, 490.01/616.19.1.

6 köy Halikan ve Celikanlı, 4-5 köy de Terkânlı Kürtleridir. Aralarında Kurmanç denilen asıl Kürtçe konuşurlar.

Kürt köyleri öteden beri sarp yerlerdedir. Haymana'nın cenup taraflarındakilerin arazileri yok gibidir. Eskiden şekavet yapan bu adamlar bugün tamamıyla müstahsil halindedirler. Aralarında muhacir iskân edilen veya civarında Türk köyleri bulunan, Türkler arasına girmiş olanlar gün geçtikçe benliklerini kayıp etmektedirler. Mektep bulunan Kürt köylerinde, Türkçe taammüm etmiştir.

Haymana'ya tabi İkizce Nahiyesi merkezinde 50-60 tane, Şahzib ve İkizce'ye bağlı Höyük'te 30-40, Hacımuratlı Köyünde 15-20 kadar Besnih Çerkesleri vardır.

Kaza merkezinde, köylerde iskân etmiş olan Tatarlar son derecede çalışkandırılar. Bunlar bilhassa yeni usulde ziraat yapmakta ve alet-i ziraiye kullanmaktadırlar"⁸.

1927 yılında kaleme alınan Haymana Kazası ve köylerine ait nüfus kayıtlarında merkez kazadaki Tatar Mahallesinde 154 hanede 554 Tatar'ın bulunduğu, Ahırlıkuyu Köyünde 89 hanede 439 Tatar bulunduğu, Ahıboz Köyünde 65 hanede 219 Tatar bulunduğu, Mandırhane (?) Köyünde 29 hanede 166 Tatar olduğu, Çingirli Köyünde 42 hanede 169 Tatar olduğu, Çayırılı Köyünde 15 hanede 95 Tatar olduğu, Seyitahmetli Köyünde 25 hanede 87 Tatar olduğu, Haymana'nın toplam nüfusunun 27.944 olduğu, kazada 10.207 Türk, 762 Çerkes, 172 Boşnak, 14.984 Kürt, 1.629 Tatar, Hacımuratlı 42 hane 168 Çerkes, İkizce 98 hane 313, Çerkeshüyük 60 hanede 281 Çerkes bulunduğu ifade edilmiştir⁹.

---

⁸ **BCA.**, 490.01/271.1084.2.; **BCA.**, 490.01/617.21.1. 1943 yılı teftiş raporunda Haymana'ya bağlı 114 köyden 67'sinin aşiret köyü olduğu ifade edilmiştir. Bkz. **BCA.**, 490.01/618.25.1. Tatarlar, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Haymana'ya bağlı Ahırlıkuyu, Cingirli, Çayraz, Eskipolathı, Karakaya, Karakuyu, Karapınar, Karayavşan, Sakarya, Taşpınar, Tatlıkuyu, Toydemir, Yenidoğan Köylerine yerleştirilmiştir. Bkz. Enver Yurtdaş, **Geçmiş İle Buluşan Haymana**, Ankara 2018, s.44.

⁹ **BCA.**, 272.65/6.5.11. Mesut Çapa tarafından kaleme alınan çalışmada 1927 yılında Haymana kazasının toplam nüfusu 29.085 olarak verilmiştir. Bkz. Mesut Çapa, "Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde Haymana'nın Tarihi Gelişimi Üzerine Bir Deneme", **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2018)**, Yayına Hazırlayan: Temuçin F. Ertan- Bahar İzmir, Ankara 2019, s.91. Haymana'ya başta Kırım Tatarları olmak üzere göçmen iskânı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Pınar Çevik Azap, "Tanzimattan Cumhuriyete Haymana'nın Tarihine Panoramik Bir Bakış", **II. Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu (21-22 Eylül 2017)**, Yayına Hazırlayan: Temuçin F. Ertan-Alper Bakacak, Ankara 2018, s.108-113.

Kocaeli Milletvekili ve Ankara Bölgesi Parti Müfettişi Ragıp Akça tarafından 22 Mart 1937 tarihinde kaleme alınan raporda ilçe merkezinde Kürt, Tatar, Türk bulunduğu, dört Tatar ve iki Çerkes Köyü olduğu diğerlerinin Türk ve Kürt köyleri olduğu, ilçenin büyük oranda çiftçilikle geçindiği, Kürtlerin bir kısmının hem çiftçilikle hem de koyunculukla uğraştığı ifade edilerek şunlar belirtilmiştir; “Kürtleri teşkil eden halk kitlesi kendi işleri ve güçleri ile uğraşmakta ve merkezi kaza ile temasları ancak işleri düştükçe vuku bulmaktadır. Anane itibariyle ufak tefek işleri kendi aralarında hal etmektedirler. Hükümet icraatını bilmekte ve Cumhuriyetin feyzini görmektedirler. Menfi ruh taşıyan yoktur ve bu itibarla hükümete bağlılıkları iyi durumda sayılabilir. Tatarlar, çok çalışkan ve hükümete ve partiye candan bağlıdırlar”¹⁰.

1943 yılında kaleme alınan raporda Haymana'nın, 18.725'i kadın, 18.351'i erkek olmak üzere toplam 37.076 nüfusa sahip olduğu, merkez kazada 2.238 hanede 14.030 kişinin yaşadığı ifade edilmiştir. 1942 yılında 524 kız, 615 erkek çocuk dünyaya gelmiş olup, bunların 15'i gayrimeşru ilişkiden doğan çocuktur. Aynı yıl 565 ölüm, 406 evlenme, 11 boşanma gerçekleşmiştir¹¹.

CHP Parti Teşkilatı

1934 yılında gönderilen yazıda Haymana'da 3 nahiye, 57 ocak teşkilatı olduğu, partiye kayıtlı üye sayısının 2.600 olduğu, Reyhan Daldaloğlu, Fenni Gözlükçü Rıza Tevfik Gözlükçü ve Çiftçi Mehmet Halaçlı'nın Vilayet Umumi Meclisi azası olduğu belirtilmiştir¹².

9 Ocak 1935 tarihinde yapılan kaza kongresinde CHP Haymana teşkilatı idare heyetine Belediye Başkanı Fahri Daldal (Daldaloğlu)¹³, Dava Vekili Eşref,

---

¹⁰ **BCA.**, 490.01/616.19.1. 1943 yılı teftiş raporunda Haymana'ya bağlı 114 köyden 67'sinin aşiret köyü olduğu ifade edilmiştir. Bkz. **BCA.**, 490.01/618.25.1. 1923 yılında Kırım'dan gelerek Haymana'ya yerleşen Tatarlara yardım edilmesine yönelik bir talep için bkz. **BCA.**, 272.12/41.49.3.

¹¹ **BCA.**, 490.01/618.25.1.

¹² **BCA.**, 490.01/130.526.3.

¹³ Bekir Fahri Daldal, 1889 yılında Haymana'nın Kötek Köyünde dünyaya gelmiştir. Üsteğmen olarak, I. Dünya Savaşında Çanakkale, Yemen, Filistin Cephelerinde uzun yıllar görev yapmıştır. Askerlikten terhis olduktan sonra, 1925 yılında Haymana Belediye Başkanlığına seçilmiş, bu görevini 1946 yılına kadar sürdürmüştür. Bir süre Ankara Halkevi muhasebecisi olarak göre yapan Bekir Fahri Bey, 1979 yılında Ankara'da vefat etmiştir. Bkz. Sami Ümüt, “Kuruluşundan Buyana Haymana'nın Belediye Başkanları Kimler!”, **Gölbaşı Gazetesi**, 09 Haziran 2010 <http://www.golbasigazetesi.com/arsiv-haber.php?hid=2311> (Erişim Tarihi: 03.05.2020); **BCA.**, 490.01/393.1665.1.

Tütün İnhisar Memuru Mahmut, Ziraat Bankası Memuru İhsan, Yukarı Mahalleden Ali Bahadır seçilmiştir. Heyet, bir araya gelerek Fahri Daldal'ı tekrar idare heyeti başkanlığına, Dava Vekili Eşref'i kâtipliğe, Bankacı İhsan Beyi muhasipliğe seçmiştir. Vilayet kongre azalığına ise İdare Heyeti Reisi Fahri Daldal, Dava Vekili Eşref, Halaçlı'dan Mehmet, Kütükçü oğlu Feyzi, Avukat Ekrem seçilmiştir¹⁴.

1936 yılında Fahri Daldal'ın Haymana parti idare heyeti başkanı, Dava Vekili Eşref, Vilayet Umumi Meclis Azası Mehmet Halaçlı, Ankara Belediye Meclis Azası Feyzi Kütükçü ve Ankara Belediye Meclis Azası Avukat Ekrem Beyin de idare heyeti üyesi olduğu görülmektedir¹⁵. Haymana belediyesinin 1942 yılı bütçesinin 28.035 TL, 1943 yılı bütçesi 32.620 TL olup, belediyenin su işleri için 38.000 liraya, fenni mezbaha için 20.000 liraya ihtiyacı vardı¹⁶.

1940 yılına ait teftiş raporunda Haymana'daki parti teşkilatının yeterli olduğu, ancak Haymana'ya 25-30 km uzaklıkta bulunan Sındıran resmi nahiyesine bağlı 42 köyden sadece 19'nda ocak teşkilatı olduğu ifade edilerek, ocak sayısının artırılması istenmiştir¹⁷.

1940 yılında CHP Ankara Bölgesi Parti Müfettişi Amasya Milletvekili Esad Uras tarafından kaleme alınan raporda Haymana kazası CHP teşkilatının 1938 yılında 20, 1939 yılında 49 toplantı yaptığı ifade edilmiştir¹⁸.

Kocaeli Milletvekili ve Ankara Bölgesi Parti Müfettişi Ragıp Akça tarafından, 22 Mart 1937 tarihinde kaleme alınan raporda, CHP Haymana parti teşkilatının gelirleri hakkında bilgi verilmiş, halktan toplanan yardım paraları ile 1934 yılında 15 lira gelir, 1935 yılında 60,40 lira gelir-50,23 lira gider, 1936 yılında 23,60 lira gelir-20,70 lira gider olduğu, 18 liraya alınan bir saat bedeli ile kâtip maaşının ödenmediği ifade edilmiştir¹⁹.

CHP Haymana teşkilatının gelir-gider durumu ile ilgili bir başka belgede, 1/6/1935-31/5/1936 tarihleri arasında azalardan yardım toplayarak 420 lira gelir elde edildiği, bu paranın 120 lirasının katip ücreti, 10 lirasının kırtasiye, 100 lirasının harcırah, 100 lirasının mefruşat, 90 lirasının diğer giderler başlığı altında harcandığı görülmektedir. 1.6.1936-31.5.1937 tarihleri arasında ise 230 lirası üyelerden, 50 lirası belediyeden yardım olmak üzere 280 lira gelir elde

---

¹⁴ BCA., 490.01/97.377.5.

¹⁵ BCA., 490.01/128.509.1.

¹⁶ BCA., 490.01/618.25.1.

¹⁷ BCA., 490.01/617.21.1.

¹⁸ BCA., 490.01/271.1084.2.; BCA., 490.01/617.21.1.

¹⁹ BCA., 490.01/616.19.1.

edildiği, bunun 105 lirasının aylıklara, 50 lirasının harcırah, 125 lirasının da çeşitli masraflar için harcadığı görülmektedir²⁰. Parti müfettiş raporlarında 1940 yılında 900 lirası üyelere, 300 lirası belediyeden ve 500 lirası çeşitli kaynaklardan olmak üzere toplam 1.700 lira gelir elde edildiği, 1941 yılında üyelere 927,78 lira yardım topladığı, Partinin kiralık bir binada faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır²¹.

1943 yılında CHP Haymana idare heyeti tarafından gönderilen çalışma raporunda Selametli Köyünde yeni ocak teşkilatı açıldığı, 256 yeni üye kaydı yapılarak üye sayısının 2.856'ya çıktığı ifade edilmiştir. 1945 yılında Haymana CHP ilçe teşkilatına kayıtlı üye sayısı resmi bucaklardan İkizce'de 868, Sındıran'da ise 1.065, merkez kazada 1.567 üye olmak üzere toplam 3500'e yükselmiştir²².

Tablo 1: 1945 Yılı Haymana Kazasında CHP Üye Sayısı

Ahıboz	29	Gedik	25	Mandıra	45
Ahırlıkuyu	84	Germiyik	30	Oyaca	120
Alahacılı	45	Gölbek	45	Runkuş	21
Altılar	60	Güzelcekele	31	Saatli	18
Atkafası	35	Hacımuratlı	15	Sebilisüfla	25
B. Hüyük	58	Halaçlı	51	Selametli	70
B. Konakgörmez	15	İkizce	65	Sındıran	60
Balçıkhisar	30	Kaltaklı	60	Sinanlı	32
Bostanhüyük	31	Karacaviran	36	Sivri	34
Boyalık	71	Karadağ	55	Soğukkuyu	70
Bumsuz	40	Karagedik	105	Soğulca	29
Bumsuzşerefli	30	Karahoca	90	Şerefliökgöz	75
Cingirli	15	Karapınar	43	Tepeköy	29
Culuk	81	Karasüleymanlı	52	Topaklı	30
Çalış	88	Kerpiç	75	Totak	82
Çayırli	33	Kırkpınar	60	Türkşerefli	45
Çeltikli	66	Kızılkoyunlu	104	Üceret	62
Dereköy	40	Kirazoğlu	15	Velihimmetli	55
Deveci	34	Kömüşini	18	Yamak	28
Emirlerkesifkavak	95	Köseabdallı	48	Yaraşlı	40
Erif	36	Köstengil	78	Yeniköy	45
Evliyafakı	26	Kötek	53	Yeşilyurt	31

Kaynak: BCA., 490.01/618.25.1.

²⁰ BCA., 490.01/97.377.5.

²¹ BCA., 490.01/617.21.1.; BCA., 490.01/1573.403.1.

²² BCA., 490.01/618.25.1.

Tarım ve Hayvancılık

1940 yılı raporunda Haymana, Beypazarı ve Cihanbeyli kazalarından yapılan ihracatın Polatlı üzerinden gerçekleştiği ve en çok ihtiyaç duyulan şeyin buğday, yapağı, tiftik ve hayvan olduğu ifade edilmiştir²³.

Hayvancılığın çok gelişmiş olduğu Haymana kazasında, sütün değerlendirilmesi, süttten kaliteli peynir yapılması için önemli adımlar atılmıştır. Haymana'da, 1916 yılında seyyar sütçü mektebinin açılması gündeme gelmiştir. İzmir bölgesinde görev yapan seyyar sütçü mektebinin Haymana'ya gelmesi, burada halka peynir yapımı konusunda eğitim vermesi için teşebbüse geçilmişse de ülkenin savaş koşulları içinde olması, mektepte görev yapan kişilerin silah altına alınması, görevlilerden birinin Bursa taraflarında diğerinin de yurt dışında görevlendirilmesi nedeniyle bu girişim sonuçsuz kalmış, gerekli eğitimin verilmesi için bir ziraat memurunun bölgeye gönderilmesi kararlaştırılmıştır²⁴.

1942 yılında kaleme alınan raporda Balâ ve Haymana kazalarında davarcılığın çok ilerlemiş olduğu, bol miktarda süt ve yağ elde edildiği, büyük mandıralarda Edirne Peyniri yapmak için çalışıldığı, bu iş için Edirne'den Yahudi ustalar getirildiği ancak bunların sanatlarını gizledikleri ve halka öğretmedikleri belirtilerek müsait bir mevsimde peynircilik kursu açılarak ustalar yetiştirilmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir²⁵.

1943 yılından kaleme alınan raporda, Haymana ve Balâ Kazalarında mahsullerin uzun müddet yağmur altında kalarak ziyan olduğu, mahsullerin saklanması sıkıntı olduğu, geçen sene inşasına karar verilen ambarların geciktiği ve seneye yetiştirilebileceği ve bunun da köylüyü zor duruma soktuğu, devlet yüksek fiyattan ordu için saman satın alırken halkın buralarda, saklayacak yeri olmadığı için, samanlarını yakmak zorunda kaldıkları ifade edilmiştir²⁶.

1946 yılında kaleme alınan raporda Haymana'da, tahılı yabancı maddelerden ayırmak için kullanılan selektörlerden 4 adet olduğu, 2 adet selektöre daha ihtiyaç olduğu, ruam hastalığı nedeniyle 290 atın öldürüldüğü, kazada yaşanan hayvan sıkıntısının giderilmesi için askeri kurumlar tarafından satılan hayvanların, aracılardan eline geçmeden, Haymana halkına doğrudan

---

²³ BCA., 490.01/617.21.1.

²⁴ Azap, a.g.m., s.104-105.

²⁵ BCA., 490.01/617.23.1.

²⁶ BCA., 490.01/618.25.1.

satılması için önlem alınması gerektiği, Zirai Donatım Kurumunun kazada bir şube açmasının yararlı olacağı ifade edilmiştir²⁷.

Yol Durumu

Ankara'dan Haymana'ya gitmek için ya Gölbaşı üzerinden şose bir yol takip edilmesi ya da Ankara'dan tren ile Polatlı'ya (90 km.), oradan da 45 km. uzunluğundaki şose yoldan otomobil veya araba ile Haymana'ya gidilmesi mümkün idi²⁸.

Ankara milletvekilleri Emin Halim Ergun, Eşref Demirel ve Rıfat Araz tarafından kaleme alınan 16 Kasım 1942 tarihli raporda Haymana'nın şose bir yol ile Polatlı demiryolu istasyonuna bağlı olduğu, kışın bu yoldan yazın da kara yollarından Ankara ile bağlantısını temin ettiği, Haymana ile Ankara arasında yeniden bir şose yolun yapılmaya başlandığı, toprak seviyesi, köprü ve menfezleri bitmiş olan bu yeni yolun blokaj ve balasat döşeme işinin de bitirileceği, aynı yolun Eskişehir'e bağlı Sivrihisar kazasına kadar uzatılması için güzergah tayini işinin de müteahhitlere ihale olduğu ifade edilmiştir²⁹.

Yol yapımı ile ilgili olarak Nafia Vekâleti tarafından gönderilen yazıda, Ankara ile Haymana arasında yapımına başlanan şose yolun 57 km uzunluğunda olduğu, 840.000 lira ihale bedeli olan yol yapım işinin, 30 km'lik kısmının 1942 yılında kalan kısımlarının 1943 yılında bitirilmesinin planlandığı ifade edilmiştir³⁰.

Kaplıca

1933 yılında Milliyet Gazetesinde yer alan bir haberde Haymana Kaplıcaları hakkında şu bilgiler verilmektedir;

“Şehirde bir de kaplıca var. Kükürtlü ve çelikli olan bu su, kalker kayaları arasından çıkarak üç kola ayrılır. Kolun biri erkek, ikincisi kadınlar hamamına üçüncüsü de dispansere gider. Hamamlar oldukça temizdir. İçlerinde kurnalar, birer büyük havuz ve müstakil banyolar vardır. Suların şifa hassaları yüksektir.

---

²⁷ BCA., 490.01/618.26.1.

²⁸ Çapa, a.g.m., s.93-94.

²⁹ BCA., 490.01/617.23.1; BCA., 490.01/508.2038.3.

³⁰ BCA., 490.01/508.2038.3.

Romatizma, siyatik ve alelumum adale hastalıklarına iyi geldiği gibi kansızlığa karşı da iyi olduğu iddia edilmektedir.

...Haymana'da hamam yapmak isteyenlere mahsus iptidai şekilde iki han ile pansiyon denen otelimsi bir yer de vardır. Fakat asıl gelenler, orada yerli halkın 15-20 gün müddetle kiraya verdikleri evlere yerleşmektedirler. Bu evlerin bu müddet için kiralari bir odasına 5-10, iki odasına 10-15 lira arasında değişmektedir"³¹.

Ankara milletvekilleri Emin Halim Ergun, Eşref Demirel ve Rıfat Araz tarafından kaleme alınan 16 Kasım 1942 tarihli raporda Haymana Kaplıcasının belediye tarafından işletildiği, *"İptidai şeklinden kurtarılarak sıhhi denilebilecek bir hale ifrağ edilmiş olduğu"*, Ankara vilayeti tarafından tahsis edilen 250.000 liralık bir tahsisat ile Haymana'nın her türlü ihtiyacını karşılayabilecek bir otel yapılmasının kararlaştırıldığı ve planlarının hazırlanması için uzmanların görevlendirildiği, Haymana kaplıcasının sularının tahlil ettirildiği, başlıca romatizma, siyatik ve cilt hastalıkları ile kadın hastalıklarına iyi geldiğinin anlaşıldığı belirtilerek şunlar ifade edilmiştir; *"Bugün değilse bile yarın bir tenezzüh, su ve istirahat kasabası olacağı şüphesiz bulunan buraların imarı ve sıhhi vaziyetlerinin ıslahı ve bilhassa buralarda bulunacak hükümet doktorlarının su tedavilerinde de ihtisas sahibi olmalarının göz önünde bulundurulurak alakalı vekilliklerce şimdiden tedbir almaya başlanmasının ve bilhassa buraların münakale (ulaşım) işlerinin intizamını temin edecek tedbirler alınmasının muvafık olacağı mülahaza ediliyor"*³².

Ankara milletvekillerinin taleplerine ilişkin Nafia Vekâleti tarafından kaleme alınan yazıda, şehircilik uzmanı marifetiyle Haymana kazasına ait bir imar planı ve raporunun tanzim edildiği ve Ankara vilayetinin 3 Temmuz 1942 tarih ve 2811 sayılı yazısı ile Haymana Belediyesine gönderildiği, Bay Oelenet tarafından hazırlanan plan ve rapora göre kazanın haritası, hükümet ve parti bölgesi ile iskân, ticaret, tedavi ve istirahat mıntıklarına taksim edildiği, inşa edilecek kaplıcanın günde 300-400 kişiye hizmet verecek kapasitede olacağı, kaplıcadan bir tedavi mevsiminde 10.000 lira civarında gelir elde edilebileceği bu nedenle de yapılacak imar faaliyetleri için Belediyeler Bankasından kredi almasında bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca kazanın içme suyu sorunu olduğu, mevcut çeşmelerden elde edilen suyun derecesinin yüksek olması nedeniyle içmeye elverişli olmadığı, kazaya 5 km uzaklıktaki Musagür Pınarından su getirilmesi için 4,5 km uzunluğunda demir su boruları satın

---

³¹ **Milliyet**, 18 Ağustos 1933.

³² **BCA.**, 490.01/617.23.1.

alındığı ancak su kaynağının kazanın su ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğu, eldeki boruların suyun getirilmesi için yetersiz olduğu, yeni boru satın alınmasının da mevcut savaş koşulları nedeniyle güç olduğu, eldeki boruların kaplıca için kullanılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir³³.

1943 yılında kaleme alınan raporda Haymana kaplıcasından bir yıl içinde 75.400 kişinin faydalandığı belirtilmiştir³⁴.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında çekilen sıkıntılar nedeniyle, Haymana uzun bir süre modern kaplıca tesislerine kavuşturulamamıştır. Ankara Vali muavinlerinden Halit Akalın 31 Temmuz 1944 günü birkaç mühendisle Haymana'ya gitmiştir. Heyet, kaplıca ve civarında incelemelerde bulunarak “*Müstakbel kaplıca, otel ve gazinonun*” yerini belirlemiştir. Haymana Belediyesi tarafından idare edilmekte olan kaplıcanın çevresindeki binaların istimlak edilmesi kararlaştırılmıştır³⁵. 1944 yılında, “*Haymana kazasında yapılacak olan termal, halk hamamı ve hususi binalar*” için proje yarışması düzenlenmiştir. 15 Mayıs 1945 tarihinde sona eren yarışmaya 12 proje katılmış, Yüksek Mimar Hüsnü Tümer ve Torkum Çubukçu birinci, Yüksek Mimar K. Ahmet Aru ve Orhan Sefa ikinci, Yüksek Mimar Rüknettin Güney ve Feridun Kip üçüncü olmuş, Yüksek Mimar Demirtaş Kamçıl ve Vahdet Dobra ile Yüksek Mimar Eyüp Kömürcüoğlu ve Yüksek Mimar Mehmet Ali Handan da mansiyon kazanmıştır³⁶. Belediye tarafından işletilen Haymana kaplıcalarını, 2 Temmuz 1945 tarihinde Ankara İl Özel İdaresi'ne devredilmiştir. Yenilenmesi kararlaştırılan merkez kaplıca binasının temeli 1946 yılında atılmıştır. Törene, Belediye başkanı Hüdaverdi Çetinkaya, ilçe Kaymakamı ve ilçe halkı katılmıştır³⁷.

1946 yılında kaleme alınan raporda, yeni inşa edilen hükümet binasının yeri ve mimari özelliği ile güzel bir eser olduğu, ancak henüz tamamlanmadığı, kazanın elektrikle aydınlatması işinin yeni yapılacak büyük kaplıca inşaatından sonraya bırakıldığı, burada yapılması planlanan büyük otel ve banyoların Haymana'yı bir su şehri yapacağı, başkente yakın olması ve yeni yapılan muntazam bir şose yolla Ankara'ya bağlanacak olan Haymana'nın bir çekim merkezi haline geleceği ifade edilmiştir³⁸.

---

³³ BCA., 490.01/508.2038.3

³⁴ BCA., 490.01/618.25.1.

³⁵ Çapa, a.g.m., s.99-100.

³⁶ *Mimarlık Dergisi*, Yıl:1, Sayı:6, 1944, s.29; *Mimarlık Dergisi*, Yıl:2, Sayı:2-3, 1945, s.15; *Mimarlık Dergisi*, Yıl:2, Sayı:4-5, 1945, s.27.

³⁷ BCA., 30.18.1.2./108.40.17.

³⁸ BCA., 490.01/618.26.1.

Eğitim

Cumhuriyet döneminde köylerde eğitimin yaygınlaştırılmasına önem verilerek öncelikle 3 sınıflı okullar açılmıştır. 1925 yılı itibariyle Haymana kazasına bağlı sadece dört köyde okul bulunmaktaydı³⁹. Kaza merkezindeki yegâne okul ise, 1928 yılında faaliyete geçen Çaldağ İlkokulu idi⁴⁰. 1931 yılı itibarıyla Haymana'nın 18 köyünde 3 sınıflı okul mevcut olup, 1931-1932 öğretim yılından itibaren seyyar muallimlik teşkilatı uygulamaya konulmuştur. Böylece okulsuz köylere öğretmen gönderilerek 15 köy, bu hizmetten yararlanmaya başlamıştır⁴¹.

Kocaali Milletvekili ve Ankara Bölgesi Parti Müfettişii Ragıp Akça tarafından, 22 Mart 1937 tarihinde kaleme alınan raporda Haymana merkezde beş sınıflı bir ilkokul, köylerde ise üç sınıflı 13 ilkokul bulunduğu ifade edilmiştir⁴².

Ankara milletvekilleri Emin Halim Ergun, Eşref Demirel ve Rıfat Araz tarafından kaleme alınan 16 Kasım 1942 tarihli raporda okul sıkıntısına dikkat çekilerek, Ankara'ya bağlı kazaların hiç birinde ortaokul olmadığı, Haymana'ya bağlı 118 köyden sadece 15'inde okul bulunduğu, bunlardan sadece 8'nin açık olduğu, öğrenim çağındaki 8.000 civarındaki çocuğun sadece onda birinin okula gidebildiği belirtilerek şunlar ifade edilmiştir;

“Haymana, Balâ civarında köylerimiz sekene itibariyle çok karışiktır. Kürt, Tatar, Çerkes ve Abdal köyleri vardır. Bunlar lisanlarını, anane ve adetlerini muhafaza etmektedirler. Bunlar arasında milli kültürü yaymak için mektep açmak çok lüzumlu bir keyfiyettir. Hâlbuki burada mektep bulunan köyler onda bir nispetindedir. Buralarda yatılı ilkokullar açılması onları Türklük camiasına daha ziyade yaklaştıracığı için lazımdır.

Eğitmen Mektebinden çıkanlar, Köy Enstitülerine girememektedir. Eğitmen okullarını bitiren çocuklar için ilkokulun 4.-5. sınıfları olan Eğitmen İkmal Okulunun açılmasını köylerimiz candan dilemektedirler. Bunların belki her köyde açılmasına maddi imkân yoktur. Fakat her 8-10 köye yatılı, tam devreli bir ilkokul açılırsa yakın köy çocukları nehari olarak, uzaktakiler de yatılı olarak girebilirler. Kendi erzaklarını da aynen getirirlerse vekâlet bütçesine fazla bir masraf yüklenmeden, hem mecburi tahsillerini tamamlamış, hem de Köy

---

³⁹ Selahattin Saffet, **Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Ankara Vilayeti**, İstanbul, 1925, s.57.

⁴⁰ Yurtdaş, **a.g.e.**, s.104.

⁴¹ Çapa, **a.g.m.**, s.100.

⁴² **BCA.**, 490.01/616.19.1.

Enstitüsüne şimdi giremeyen birçok köylerimiz bu hakkı kazanmış olurlar. Aynı zamanda tedrisat mektepleriyle klasik lise tahsiline de yol açılmış, müsait kabiliyetlerin inkişafına yardım edilmiş olur”⁴³.

Haymana'nın köylerinde 1943-1944 öğretim yılında biri üç sınıflı yedisi beş sınıflı olmak üzere toplam 8 ilkokul bulunuyordu. Bu okullarda ders yılı sonu itibarıyla kayıtlı 431 öğrenci mevcuttu. 1946-1947 öğretim yılına gelindiğinde köylerdeki okul sayısı ile birlikte öğrenci sayısı da artmıştır. Bu tarihte 12 köy okulunda toplam 1.255 öğrenci öğrenim görmüştür. Kaza merkezindeki ilkokulun mevcudu ise 340'a ulaşmıştır⁴⁴.

1943 yılında kaleme alınan raporda Haymana'da, 1941-1942 istatistiğine göre 8.484 ilkokul çağında çocuk olduğu, bunlardan 507 erkek, 364 kız toplam 871 çocuğun okula gidebildiği, 118 köyden ancak 16'sında okul olduğu ifade edilmiştir⁴⁵. 1943 yılı raporunun sonunda 1'i kaza merkezinde, 15'i köylerde olmak üzere 16 okul varken, Ahıboz Köyünde bir de eğitimli okul bulunduğu ifade edilmiştir⁴⁶.

Tablo 2: 1943 Yılında Ankara'ya Bağlı Kazalardaki Okul Durumu

<i>Kaza Merkezi</i>	<i>Köy Adedi</i>	<i>Öğretmen Okulu</i>	<i>Eğitmen Okulu</i>	<i>Okul Toplamı</i>	<i>Okul Çağındaki Çocuk Sayısı</i>	<i>Okula Giden Çocuk Sayısı</i>
Haymana	118	16	-	16	8.484	871
Balâ	73	12	-	12	6.200	800
Keskin	134	24	-	24	14.834	2.657
Ayaş	40	10	29	39	6.107	2.325
Beypazarı	72	8	33	41		
Nallıhan	63	13	-	13		
Kızılcahamam	154	11	52	63	11.964	2.837
Çubuk	94	10	61	71		
Kalecik	102	15	77	93	7.000	2.976

Kaynak: **BCA.**, 490.01/618.25.1.

1946 yılında Ankara Milletvekili Belkıs Baykan tarafından kaleme alınan raporda, mevcut 16 okuldan 5'nin kapalı olduğu, Haymana merkezde 600 çocuğun öğrenim gördüğü, altı dershaneli ilkokul binasının, ikili öğretim

⁴³ **BCA.**, 490.01/617.23.1.; **BCA.**, 490.01/508.2038.3.

⁴⁴ Çapa, a.g.m., s.101.

⁴⁵ **BCA.**, 490.01/618.25.1.

⁴⁶ **BCA.**, 490.01/618.25.1.

yapılmasına rağmen yetersiz kaldığı, sınıfların 65 kişilik olduğu, köylerde okul olmadığı için köylülerin Haymana merkezdeki ilkokula çocuklarının devam etmesi için bir pansiyon yapmaya karar verdikleri ve hayırseverler vasıtasıyla 9.000 lira toplayarak temelini attıkları ancak binanın tamamlanamadığı ve devletin bu inşaaataya yardım etmesi gerektiği, zira kazada bölge yatılı okulu olmadığından pansiyonunun yatılı okul işlevini yerine getireceği ifade edilmiştir. Devamında 1.200 nüfuslu ve 200 talebesi bulunan Karaköy'deki okul kadrosunun merkeze alındığı ve okulun kapanmak zorunda kaldığı, Sındıran bucağındaki okulun 230 talebesi olduğu ve buraya yardımcı bir öğretmen daha atanması gerektiği, Polatlı ve Haymana'da ortaokul olmadığından halkın çocuklarını yakın kazalardaki ortaokullara göndermek zorunda kaldığı ifade edilmiştir⁴⁷.

Halkodası ve Sosyal Yardım Kurumları

Ankara'ya bağlı kazalardan Kırıkkale, Keskin ve Beypazarı'nda Halkevi, Ayaş, Balâ, Çubuk, Kalecik, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Şereflikoçhisar ve Haymana'da Halkodası açılmıştır. 1945 yılına gelindiğinde Haymana'da bir Halkevinin açık olduğu ve kiralık olarak tutulan ve aynı zamanda CHP ilçe teşkilatının da bulunduğu bir binada faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır⁴⁸.

1940 yılında CHP Ankara Bölgesi Parti Müfettişi Amasya Milletvekili Esad Uras tarafından kaleme alınan raporda, Haymana'daki cemiyetler ile ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir;“*Her kazada hayır cemiyetlerinden Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay gibi teşekküllerin şubeleri vardır. Bunların reisliğinde, idare heyetlerinde bulunanlar da partimize bağlı arkadaşlardır. Parti idare heyetlerinin bunlarla yakın temasları vardır. Gizli ve aşikâr olarak sınıfçı, zümreci, muntıkacı, beynelmilelci fikir ve cereyanlar ve bu cereyanlara kapılanlara, partiye karşı menfi fikir taşıyanlara tesadüf olunmamıştır*”⁴⁹.

1943 yılında kaleme alınan raporda Haymana'daki Türk Hava Kurumu şubesine 5.570 kişinin üye olduğu, 1942 yılındaki umumi gelirinin 42.300 lira olduğu ifade edilmiştir. Çocuk Esirgeme Kurumu şubesinin 1943 yılındaki geliri 350 lira, Kızılay şubesinin 1943 yılı geliri 12.024 lira olduğu beyan edilmiştir⁵⁰.

---

⁴⁷ BCA., 490.01/618.26.1.; Çapa, a.g.m., s.101-102. 1951 yılında açılan Haymana Ortaokulu, önce Çaldağ İlkokulu binasını kullanmış, kısa süre sonra da redif askerleri için 1895 yılında inşa edilmiş olan redif binasına taşınmıştır. Bkz. Yurtdaş, a.g.e., s.104.

⁴⁸ BCA., 490.01/618.26.1.

⁴⁹ BCA., 490.01/617.21.1.

⁵⁰ BCA., 490.01/618.25.1.

Adliye

1943 yılında kalem alınan raporda Haymana kazası adliye teşkilatında iki kâtip kadrosunun boş olduğu, 1942 yılında 2.107 dava açıldığı, bunlardan 1.028'nin sonuçlandığı, 1943 yılının ilk dokuz ayında 1.764 dava açıldığı bunun 965'nin sonuçlandığı, bir ceza bir de hukuk hâkimine ihtiyaç olduğu, halen görev yapan bir hâkim bulunduğu ve bütün davalara yetişemediği, cezaevi koşullarının kötü olduğu ifade edilmiştir⁵¹. 1944 yılında Haymana'ya, sorgu hâkimi yetkisine sahip bir hâkim muavini tayin edilmiştir⁵².

Sağlık

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Haymana kazasında bir sağlık kurumunun olmadığı görülmektedir. 1924 yılı eylül ayında, kaza merkezinde Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti tarafından bir dispanser açılmıştır. Hükümet tabibinin görev yaptığı dispanserde halka ücretsiz sağlık hizmeti verilmiştir⁵³.

Kocaeli Milletvekili ve Ankara Bölgesi Parti Müfettişi Ragıp Akça tarafından 22 Mart 1937 tarihinde kaleme alınan raporda, kazada hükümet doktoru bulunduğu, sıtma ile mücadele edildiği, halka kinin dağıtıldığı belirtilmiştir⁵⁴.

1936 yılında Haymana'nın Ördekgölü Köyü ve Soğulca Köyleri sıtma mücadele mıntikasına dâhil edilmiş, Tabakhane Deresi temizletilmiştir⁵⁵.

1939-1940'lı yıllarda Haymana kazanın muhtelif yerlerinde, sıtma ve frengi hastalıklarına yaygın olarak rastlanılmıştır. Sıtma, özellikle Yenicik Nahiyesine bağlı sekiz kadar köyde çok etkili olmuştur. Frenginin tedavisinde bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Halk, bütün tedbirlere rağmen hastalığını saklamış veya önemsememiştir. Sağlık kurumu olarak yalnız 5 yataklı bir dispanser mevcut olup, eczane olmadığından acil durumlarda ilaç dispanserden sağlanmıştır. Merkezde bir hükümet ve bir sıtma mücadele doktoru ile bir dispanser ebesi ve iki sıtma mücadele memuru görev yapmıştır⁵⁶.

Ankara milletvekilleri Emin Halim Ergun, Eşref Demirel ve Rıfat Araz tarafından kaleme alınan, 16 Kasım 1942 tarihli raporda kazanın sağlık durumu

---

⁵¹ BCA., 490.01/618.25.1.

⁵² BCA., 490.01/618.25.1.

⁵³ Saffet, a.g.e., s.69.

⁵⁴ BCA., 490.01/616.19.1.

⁵⁵ BCA., 490.01/128.509.1.

⁵⁶ Çapa, a.g.m., s.92.

hakkında şu bilgiler verilmiştir; “Kazaların hepsinde az veya çok nispetlerde sıtma vardır. Bilhassa Nallıhan, Beypazarı, Ayaş kazalarının çeltik ziraatı yapan köylerinde Haymana'nın ekser köylerinde ve son zamanlarda Koçhisar kazasında ehemmiyetli denecek derece sıtma hastalığı mevcut ve bilhassa çocuklarda vefiyat çoğalmış olup, bazı kazalarımız sıtma mücadele mıntıkları içerisine alınmış ve buralarda Sıhhat Vekâletince mücadele teşkilatı kurulmuştur”⁵⁷.

Raporun devamında, Ankara'dan Haymana'ya giden yaz yolu üzerinde bulunan 600 nüfuslu Culuk Köyünde sıtma hastalığı görüldüğü belirtilerek, köyün sıtma mücadele mıntikasına dahil edilmesi istenmiştir. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından verilen cevapta, “Haymana kazasına bağlı Culuk ve emsali köylerde mevcudiyeti bildirilen sivrisinek membarından ıslahı mümkün olanlarının Köy Kanununa tevfikân köylü tarafından ıslah edilmesi lazımdır. Çeşme ayaklarından ve kaynak sularından husule gelen basit birikintiler ve ufak tefek işler için hükümetin muzaheretini beklenilmemesi gerektiği”, ifade edilmiştir. Cevabi yazının devamında frengi ile mücadele konusunda, “Köylerimizin sıhhi vaziyetleri, seyyar sıhhat memurları tarafından sık sık gözden geçirilmektedir. Gizli frengililerin bu memurlar vasıtasıyla hükümet tabiplikleri tarafından muayeneleri temin olunmaktadır. Halihazırda Haymana kazasının üç nahiyesinde de frengi nispeti yüzde birden az bulunduğundan umumi surette tarama muayenesi yapılmasına ihtiyaç görülmediği”⁵⁸, ifade edilmiştir.

1943 yılında kaleme alınan raporda, Haymana'da beş yataklı bir dispanser bulunduğu, 1943 yılının ilk dokuz ayında 2.174 hastanın muayene olduğu, bunun 1.153'nün sıtma, 10'nun tifüs hastası olduğu, 116 frengi hastasının takip edildiği, halen görev yapan iki sağlık memurunun yetersiz kaldığı, Haymana'ya bağlı 116 köyden 36'sının sıtma mücadele mıntikasına dâhil olduğu, Mart-Eylül 1943 tarihleri arasında sıtma mücadele dispanserine 2.470 kişinin müracaat ettiği, köylerde 1.880 sıtma hastasının tedavi ve kontrol altında tutulduğu, II. Dünya Savaşından önce kazada 64 kilo kinin dağıtılırken 1943 yılında ancak 22 kilo kinin dağıtılabildiği ifade edilmiştir⁵⁹.

1943 yılı raporunda Polatlı Sıtma Mücadele Şubesine Polatlı Kazasından 33, Haymana'dan 4 ve Beypazarı'ndan 5 köyün dâhil olduğu, bu köylerde toplam nüfusun 10.005 olduğu, bunun 5.334'nün sıtmalı olduğu, nüfusa oranla

---

⁵⁷ BCA., 490.01/508.2038.3.

⁵⁸ BCA., 490.01/508.2038.3.

⁵⁹ BCA., 490.01/618.25.1.

sıtma görölme sıklığıının %53 olduğu, mahalli su birikintileri, askeri sevkiyat, geliş-gidişlerin artması ve kinin kıtlığı nedeniyle 1943 yılında sıtma hastalığının ve tesirinin daha da arttığı beyan edilmiştir⁶⁰.

Dilekler

Parti müfettişleri tarafından kaleme alınan raporların sonlarında, halkın dilek ve şikayetlerine yer verilmiştir.

1935 yılında yapılan CHP Haymana kongresinde halkın dilekleri şu şekilde sıralanmıştır;

- 1- Ankara ile Haymana arasındaki yolun Dereköy civarında bulunan Dereköy köprüsünün yeniden ıslah edilerek, kamyon geçecek kadar genişletilmesi.
- 2- Koç, toklu, teke ve oğlakların hayvan sayımından muaf tutulması.
- 3- Konya köylerinde inhisar idaresinin sattığı beş kuruşluk tütünlerin Haymana'da da satılması.
- 4- Kazadaki mekteplerde görevlendirilen öğretmenlerin vakitsiz bir şekilde başka yerlere tayin edilmesinin önlenmesi, öğretmensiz köylere öğretmen atanması.
- 5- Halka, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Tekâlif-i Milliye çerçevesinde orduya verdiği zahire karşılığında makbuz verilmiştir. Savaş sona erince ordunun elinde kalan hayvanlar, halkın elindeki makbuzlar geri alınarak halka satılmıştır. İstiklal Harbinden sonra ordunun elindeki fazla ve işe yaramayan hayvanların hususi komisyonlar tarafından Tekâlif-i Milliye mazbataları mukabilinde halka satılmasından kaynaklanan borçların sıfırlanması.
- 6- Ağustos ve Eylül aylarında alınan yol vergisi taksitlerinin, Eylül ve Nisan aylarında alınması.
- 7- Kazada dağıtım yapılan dört tekerlekli araba ve pullukların yanı sıra 3-4 demirli ve Rus sistemi ve sandıklı tohum makineleri, 2 demirli yılmaz pullukları, dolaplı biçme makinelerinin verilmesi.
- 8-Ağaç fidanı dağıtılması⁶¹.

---

⁶⁰ BCA., 490.01/618.25.1.

⁶¹ BCA., 490.01/1573.403.1.; BCA., 490.01/128.508.8.

1940 yılı kongresinde ise koyunlarda görülmekte olan kenelerin türlerinin tespit edilerek onlara karşı etkili çareler bulunması gündeme getirilmiştir⁶².

1943 yılında kaleme alınan raporda Haymana halkının dilekleri şu şekilde sıralanmıştır;

- 1- Kömürün, 103 tondan 150 tona iblağı ve vaktinde verilmesi.
- 2- Manifatura ve köylüler için hazır elbise satılması.
- 3- Eczane açılması.
- 4- Tarım Satış Kooperatifine olan borçların ertelenmesi.
- 5- İhtiyaç olan çimentonun temini. Kazanın, 60 ton çimentoya ihtiyacı olmasına rağmen sadece 7 ton çimento gönderildiği ve bunun yetersiz kaldığı.
- 6- Kombina kurulması.
- 7- Az miktarda da olsa kalay temini (Daha sonraki yazışmalardan bu isteğin dikkate alındığı 1944 yılında Ankara valiliğine tahsis edilen 150 kilo kalaydan Haymana halkının ihtiyaç duyduğu kalayın karşılandığı görülmektedir.)
- 8- Ortaokul açılması
- 9- İtfaiye teşkilatının kurulması.
- 10- Dereköy'ün içinden geçen yeni Haymana yoluna çıkılabilmesi ve köyün diğer parçasına geçilebilmesi için basit de olsa bir köprü yapılması.
- 11- İkizce Nahiyesinin 4.200 nüfusun 2.000'i sıtmalıdır. Burada sıtma mücadele faaliyetinin ve kinin tevziatının artırılması, sıtma mücadele mıntikasının genişletilmesi.
- 12- Gaz ve pırtı (giysilik kumaş) verilmesi .
- 13- Çiftçilere orak makinesi, iki demirli pulluk ve araba verilmesi.
- 14- Çiftçiler, mahsullerinden devlet hissesini verdikleri halde ellerindeki mahsulden yarım kilo bile satamamıştır. Bu suretle çiftçi ne vergi ve ne de sair borçlarını ödeyememiş ve evlerine kışlık hiçbir şey alamamıştır. Binaenaleyh ya buğdayların fazlası ile ofise sattırılması veyahut Polatlı'ya vagon verilmek suretiyle serbest piyasanın inkişafına yardım yapılması.
- 15- Ankara'nın Kepekli Boğazından inen şosenin iki tarafı uçurum olduğu için buraya korkuluk yapılması.
- 16- Velihimmetli, Topraklı, Kötek Köylerine tohumluk verilmesi.
- 17- İkizce Nahiye merkezi ile Haymana başında yeni şosenin etrafına dikilmek üzere akasya fidanı temin edilmesi⁶³.

---

⁶² BCA., 490.01/121.480.2.

⁶³ BCA., 490.01/618.25.1.

Sonuç

CHP parti müfettişleri tarafından kaleme alınan raporlara bakıldığında; Cumhuriyet'in ilk yıllarında Haymana Kazasının toplam nüfusunun 30.000'ler civarında olduğu, kaza merkezinde 300-400 civarındaki evlerde 1.500-2.000 civarında kişinin yaşadığı, kaza merkezinin çok fazla gelişmediği, kazaya bağlı 115-120 civarında köy olduğu, bu köylerde Türk, Kürt, Çerkes, Tatar kökenli insanların uyum içerisinde yaşadığı, kazanın geçim kaynağının büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayandığı, sanayi ve endüstri tesislerinin bulunmadığı, halkın ürünlerini büyük pazarlara ulaştırmakta ve modern tarım aletlerine sahip olmada sıkıntılar çektiği, kazanın en önemli zenginliklerden birinin sahip olduğu kaplıcalar olduğu, ancak modern bir kaplıca ve konaklama tesisinin bulunmadığı, 1945'li yıllarda kazanın imar planının yenilendiği ve modern bir kaplıca binasının inşasına başlandığı, kaplıcaların işletmesinin Haymana belediyesinden alınarak Ankara İl Özel İdaresine verildiği, kazanın Ankara'ya yakın olmasına rağmen ulaşım sıkıntısı çektiği, yeni bir şose yolun yapımına başlandığı, kazadaki eğitim kurumlarının ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu, okul çağındaki çocukların ancak onda birinin okula gidebildiği, pek çok köyde okul olmadığı, kaza merkezinde ortaokul olmadığı için çocukların yakın kazalardaki ortaokullara gitmek zorunda kaldıkları, kazada 5 yataklı bir dispanserden başka sağlık kurumu bulunmadığı, halkın sıtma ve frengi hastalığından mustarip olduğu, sağlık personelinin yetersiz olduğu, kinin tedarikinde ve sıtma ile mücadele mntikasının genişletilmesinde sıkıntılar yaşandığı, kazada Halkevi, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Kızılay gibi hayır kurumlarının şubeleri dışında sosyal ve kültürel kurumların bulunmadığı görülmektedir. Halkın dilek ve şikâyetlerine bakıldığında da en çok tarım ve hayvancılık konusunda hükümetten beklentiler içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Parti müfettişleri tarafından hazırlanan raporlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Haymana kazasının sahip olduğu ekonomik ve sosyal koşullar hakkında genel bir panorama çizmekte olup, raporlarda yer alan ve çoğu bir birinden kopuk bilgilerin başka kaynaklardaki bilgilerle yeniden yorumlanmasıyla, Haymana şehir tarihine yönelik araştırmalarda önemli bir boşluk doldurulmuş olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Sürekli Yayınlar

Akşam

Milliyet

Son Posta

Kurun

Mimarlık Dergisi

Kitap, Makale ve Bildiriler

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931, İstanbul 1931.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara 1931.

Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, Ankara 1342-1339.

Çapa, Mesut, “Cumhuriyet’in İlk Dönemlerinde Haymana’nın Tarihi Gelişimi Üzerine Bir Deneme”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2018)**, Yayına Hazırlayan: Temuçin F. Ertan- Bahar İzmir, Ankara 2019.

Çecik Azap, Pınar, “Tanzimattan Cumhuriyete Haymana’nın Tarihine Panoramik Bir Bakış”, **II. Uluslararası Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Sempozyumu (21-22 Eylül 2017)**, Yayına Hazırlayan: Temuçin F. Ertan- Alper Bakacak, Ankara 2018.

Erdogan, Aydın, **Cumhuriyet Halk Partisi Tüzükleri: Dünü, Bugünü 1923-2000**, Berok Matbaacılık, Ankara 2000.

Karayaman, Mehmet, “CHP Parti Müfettiş Raporlarına Göre Bandırma ve Yöresi”, **Antik Çağ’dan Cumhuriyet’e Bandırma ve Yakın Çevresi Tarihi**, Editör: Ulaş Töre Sivrioğlu, Dora Yayıncılık, Bursa 2018.

Karayaman, Mehmet, “CHP Parti Müfettişleri Raporlarına Göre Uşak (1935-1950)”, **Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 3, Eylül 2017.

Karayaman, Mehmet, “CHP Parti Müfettişlerinin Kaleminden Demokrat Parti’nin İktidara Gelişi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt:37, Sayı:103.

Kocaoğlu, Bünyamin, “CHP Teftiş Raporlarına Göre Kocaeli Vilayeti’nde Parti Halk İlişkileri ve Partinin Siyasi Durumu (1940-1944)”, **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu (3-4-5 Nisan 2015) Bildirileri**, Editörler: Haluk Selvi-Bilal Çelik-Ali Yeşildal, Kocaeli 2016.

Koçak, Cemil, “Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi’nde Parti Müfettişliği”, Yayına Hazırlayan: Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İletişim Yayınları, 6.Baskı, İstanbul 2011.

Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Cilt:2, İstanbul 1996.

Tuncay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.Basım, İstanbul 2005.

Tunç, Bilal, “Cumhuriyet Döneminde Haymana İlçesinin İdari Yapısındaki Düzenlemeler”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu (11-12 Eylül 2018)**, Yayına Hazırlayan: Temuçin F. Ertan- Bahar İzmir, Ankara 2019.

Ümüt, Sami, "Kuruluşundan Buyana Haymana'nın Belediye Başkanları Kimler!", **Gölbaşı Gazetesi**, 09 Haziran 2010 <http://www.golbasigazetesi.com/arsiv-haber.php?hid=2311> (Erişim Tarihi: 03.05.2020).

Yurttaş, Enver, **Geçmiş İle Buluşan Haymana**, Ankara 2018.

EKLER

EK 1

6-4-837

Cumhuriyet Halk Partisi
Haymana
İlçe yönkurul başkanlığı

Sayı
48

C. H . P . İl yönkurul başkanlığına

Sen verilen emirlerle ilçemizde fazla mali faaliyet olduğundan evvelce yapılan 866 bütçesinin kâfi gelmediği görüldü. Ve yönkurulumuzca başlı olarak sunulan münzam bütçe tanzim edildi. İl yönkurulca tetkik buyurularak ~~muaf~~ afiksa tasdikine müsaadelerini istirhamla sonsuz saygılarımla sunarım.

C.H.P. İlçe Yönkurul başkanı.

8-4-77
337

İstir.

[Signature]

CHP Haymana İlçe Teşkilatı Tarafından Gönderilen Bir Yazı (BCA.,490.01/97.377.5.)

Şirin ve yeşil Haymana

Havası güzel, suyu bol, kaplıcaları her derde deva bir yerdir

Haymana (Hususi) — Haymana, Ankara'nın 73 kilometre cənubu garbîsinde bulunuyor. Muntazam bir şose ile 43 kilometre şimali garbide Polatlı şimendifer istasyonuna bağlı çok şirin, havası, suyu sağlam ve lâtif bir kazadır. Otomobil ile Ankaraya iki buçuk, Polatlıya bir saatte gidilip

Haymanada pazar yeri

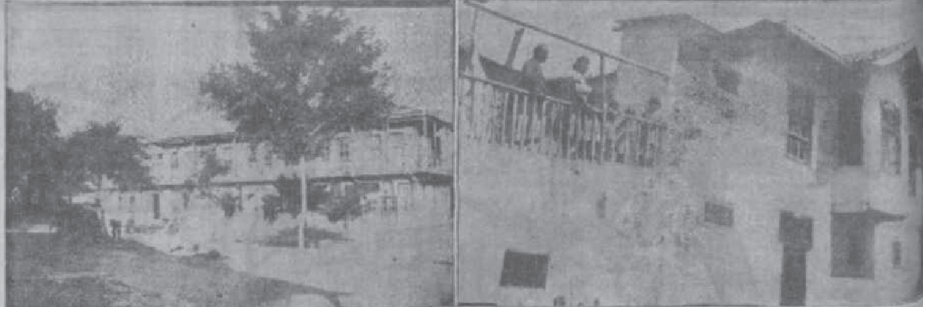
kasabaya gele Türk ve ecnebi mütehassıslar da mevcut kim yevi maddeyi şayanı hayre derecede buluntlar ve etrafa şayan olan bu habere üzerine o zaman mevsimi olmadıği halde bil her taraftan bayolara akın başlamıştı. Esasen mükemmel v asrı tesisata malik olan bu bayoların dahilinde bu sefer de te ve hususi bany

Akşam, 10 Haziran 1934.

Haymana Kaplıcaları (*Milliyet*, 18 Ağustos 1933; *Son Posta*, 10 Temmuz 1935.)

EK 3

Solda Haymana Hükümet Konağı, Sağda Eşref Beyin Meşhur Kübik Pansiyonu (**Milliyet**, 15 Temmuz 1933.)

EK 4

Kurun, 5 Eylül 1935.

CAVİT BİNBAŞIOĞLU'NUN HAYMANA BÖLGESİ GEZİCİ BAŞÖĞRETMENLİK YILLARI (1949-1953) VE BU DÖNEMİN TÜRK EĞİTİM TARİHİNE ETKİLERİ

Mustafa KILINÇ*

Giriş

Toplumu etkileyen bireylerin ortak özelliklerinden en önemlisi bu kişilerin edinmiş olduğu eğitimidir. Cavit Binbaşıoğlu da Türkiye’de reform niteliğinde eğitim kurumu olan Köy Enstitülerinden mezun olmuştur. Bu bağlamda Köy Enstitülerinin insan yetiştirme modeli Binbaşıoğlu’nun eğitimciliğinin ana karakteri olmuştur. Bu noktada Binbaşıoğlu uygulamalı eğitime ve demokratik tutum içinde eğitim faaliyetlerinin uygulayıcısı olmuştur. Binbaşıoğlu Cumhuriyet değerlerinin toplumda yer bulmasında emeği geçen eğitimcilerdendir. Gezici başöğretmenlik döneminde eğitimde belirli bir disiplin anlayışının oluşumu noktasında emek harcamıştır. Bu noktada ifade edilen çizgide önce makaleler yazmış akabinde bu makaleleri kitap haline getirmiştir. Bu uygulamaların en önemli örneği de Haymana Bölgesi Birinci Bölge Gezici Başöğretmenliği döneminde, bulunduğu sahanın eğitim özelliklerini önce farklı dergilerde makale olarak sunmuş sonra da bu makaleleri derleyerek Türkiye eğitimine katkı sunacak nitelikte kitaplar yazmıştır.

Cavit Binbaşıoğlu’nun Hayatı

1925 yılında Antalya’nın Akseki ilçesi Güzelsu Köyü’nde doğdu. İlköğretimini doğduğu yerde tamamlayan Binbaşıoğlu lise eğitimini Aksu Köy Enstitüsü’nde almıştır. Yüksek öğrenimini Hasanoğlan Köy Enstitüsü (1947) ve

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Amasya Üniversitesi, mustafa.kilinc@amasya.edu.tr

Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümünde (1955) yaptı. ¹Bu dönemde Oral² olan soyadını Binbaşıoğlu olarak değiştirdi.³ 1966 yılında ise Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nden mezun olmuştur. Binbaşıoğlu; ilköğretim öğretmeni, ilköğretim müfettişi, ilköğretmen okullarında meslek dersleri öğretmenlikleri görevlerinde bulunmuştur.1961 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Bölümünden de asistanlık görevi akabinde 1964 Bursa Eğitim Enstitüsü,1968 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmenliğine atanmıştır.1968-1982 yılları arasında Gazi Eğitim Enstitüsü ve Gazi Yüksek Öğretmen Okulunda çalışmıştır.1984 yılında ise Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimlerinde öğretim görevlisi iken emekli olmuştur.⁴ 31 Mayıs 2013 tarihinde vefat etmiştir.⁵

Cavit Binbaşıoğlu'nun Haymana'daki Gezici Başöğretmenlik Yaptığı Dönemin Türk Eğitim Tarihine Etkileri

Cavit Binbaşıoğlu'nun Haymana Bölgesi Gezici Başöğretmenlik Yılları 1949-1953

Cavit Binbaşıoğlu Ankara Yüksek Köy Enstitüsü'nde öğrenci iken Yüksek Köy Enstitüsünden mezun olan öğrenciler Köy Enstitüsü öğretmeni, ilköğretim müfettişi, bölge okulu yöneticiliği vb. görevlerde bulunabiliyorlardı. Ancak 1946 yılında Köy Enstitüsü Yönetmeliği değişikliğe uğramıştır. Buna göre Yüksek Köy Enstitüsünden mezun olanlar gezici başöğretmenlik kadrolarına atanmaya başlamışlardır. Binbaşıoğlu da bu değişiklikten etkilenmiştir. Binbaşıoğlu, Yüksek Köy Enstitüsünden mezun olduğu 1947 yılında Ankara'nın Çubuk ilçesinin 2. Bölge Gezici Başöğretmenliğine atanmıştır. Cavit Binbaşıoğlu burada bir yıl gezici başöğretmenlik yaptıktan sonra askerlik için Ankara Yedek Subay Okulu'na gitmiştir.⁶ Askerlik sonrası Haymana Bölgesi Gezici Başöğretmenliğine

---

¹ Cavit Binbaşıoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi**, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.222.

² Binbaşıoğlu bazı yazılarında Cavit Oral Binbaşıoğlu olarak iki soyadını birlikte kullanmıştır. Cavit Binbaşıoğlu, "Öğretim Problemlerimizden: Hayat Konusu ve Ders Planlarımızda Unuttuğumuz Taraflar", **İlk Öğretim Dergisi**,15 Ocak 1950, Cilt 15, Sayı: 287-288, s.7353.

³ Özlem Göğür, **Cavit Binbaşıoğlu'nun Türk Eğitim ve Kültür Hayatına Hizmetleri**, Anı Yayıncılık, Ankara 2013, s.17

⁴ Binbaşıoğlu, **a.g.e.**, 222.

⁵ Göğür, **a.g.e.**, s.VI.

⁶ Göğür, **a.g.e.**, s.25, 26.

atanmış⁷ ve 1949 yılı kasım ayında göreve başlamıştır.⁸ Binbaşıoğlu Başöğretmenlik yaptığı Çubuk ve Haymana'da bulunduğu süre zarfında eğitim öğretim faaliyetleri olarak şu faaliyetleri yerine getirmiştir;⁹

Eğitim bölgesindeki okulların sorumluluklarını almak ve aynı zamanda okul işlerinin uygun şekilde yapılıp yapılmadığını kontrol etmek¹⁰, Köy okullarını ziyaretlerde gideceği okulun ihtiyaçlarını karşılamak, denetleyeceği okullardaki öğretmenlerin mesleki güncel yayınları ve dergileri götürmek, okul ihtiyaçlarının saptanmasında köyün yetkili kişileri ve muhtarıyla işbirliği içinde bulunmak, gittiği bölge okullarının öğretmenlerine hem ders içi hem de ders dışı etkinliklerin nasıl yürütüleceğine dair rehberlik yapmak, özellikle yeni atanan öğretmenlerin Milli Eğitim Bakanlığı ile iletişim halinde olmalarında yardımcı olmak ve öğretmenlerin yönetim işlerinde karşılaştığı işlerde yardımcı olmak, stajyer durumda olan öğretmenlerin stajlarını tamamlatarak stajyerliğini kaldırmak gibi işlerle ilgilenmişlerdir.

Haymana'da köy okulları genellikle 1940 sonrası yapılmıştır.¹¹ Haymana'da 1949 yılında 115 köy bulunmakta; ancak bunların sadece 23 tanesinde okul bulunmaktaydı.¹² Bu 23 okuldaki beş tanesi de Binbaşıoğlu'nun göreve başladığı yıl yapılmıştır (Bumsuz, Selametli, Kırkpınar, Totak)¹³ Okulu bulunan köyler birbirine çok uzak olduğu için Binbaşıoğlu çoğu zaman gittiği köylerde birkaç gün misafir olma durumunda kalmıştır. Diğer zamanlarda ise Haymana'da ilçe maarif memuru İbrahim Akın ile vakit geçirmiş, Akın'dan bu zaman dilimde teşkilat ve idare konusunda bilgiler edinmiştir. İbrahim Akın¹⁴'dan öğrendiği bu bilgileri daha sonra yeni mezun öğretmenlere aktarmıştır. Binbaşıoğlu, Gezici Başöğretmenliği döneminde okullarda yönetsel işlemlerin nasıl yürütüleceğine dair edindiği bilgi ve deneyimlerini önce İlk Öğretim Dergisinde makale olarak

---

⁷ Göğer, a.g.e., s.26.

⁸ Binbaşıoğlu, Ankara Millet Vekili Belkis Baykan'ın 1948 yılında bölgeye yaptığı ziyaret ve bu ziyarette bölgenin eğitim özelliklerinin olumsuzluğu üzerine hazırladığı rapor sonrası atanmıştır. Mesut Çapa, "Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Haymana'nın Tarihi Gelişimi Üzerine Bir Deneme (1923-1950)", **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Bahar İzmir, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Ankara 2018, s.102.

⁹ Mehmet Pınardağ, "Eğitimde Cavit Binbaşıoğlu", Ed.: Hasan Güleriyüz, **Bir Pedagog Olarak Cavit Binbaşıoğlu Sempozyumu**, Özlem Yayınevi, Ankara 2010, s.27-28.

¹⁰ Köy enstitü mezunlarına at, araba, tarım araçları vs. verilirdi. Bunların uygun kullanıp kullanılmadığını denetlemek başöğretmenin görevleri arasındaydı. Göğer, a.g.e., s.25.

¹¹ Cavit Binbaşıoğlu, **Öğrencilik ve Öğretmenlik Anıları**, s.57.

¹² Göğer, a.g.e., s.26.

¹³ Cavit Binbaşıoğlu, **Öğrencilik ve Öğretmenlik Anıları**, s.6, 57.

¹⁴ 1937-1955 yılları arasında Haymana'da görev yapmıştır. Uçak, a.g.e., s.158.

yayımlamış, daha sonra bu çalışmalarını genişleterek 1954 yılında İlkokul Öğretmen ve İdarecilerine Uygulamalı Rehber adlı bir kitap haline getirmiştir.¹⁵ Binbaşoğlu yine aynı şekilde gezici başöğretmenliği döneminde edindiği tecrübe ve uygulamalardan yararlanarak köy okullarının içinde bulunduğu durum ve modern köy okullarının nasıl olması gerektiği ile ilgili düşüncelerini önce makale şeklinde yayımlamış akabinde bu makaleleri derleyip ve yeni konularla genişleterek 1959 yılında Yeni Köy Okulu isimli kitap olarak yayımlamıştır.¹⁶

Binbaşoğlu'nun Haymana yıllarında eğitimle ilgili bazı girişimleri de olmuştur. Bunlardan biri 1952 yılında ABD'li Prof. Dr. Kate V. Wofford'un Türkiye eğitim seminerine katılmıştır. Bu seminerden edindiği tecrübe öğrenci merkezli proje uygulamaları olmuştur. Diğer bir girişimi de bulunduğu bölgede sorunlu çocukların eğitimiyle yakından ilgilenmek istemiş fakat bunda kendini yetersiz görmüştür. Bu bağlamda sorunlu bireylerin eğitimi alanında bilgilerini artırma adına Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji bölümünde ikinci yüksek öğretimine başlamıştır.¹⁷

Haymana'da görev yaptığı dönemde yayımlamış olduğu makaleleri incelediğimizde; Köy Okullarımızı Yenileştirme Problemi: Köy Okullarımızın Yeri Nasıl Olmalıdır? Başlıklı makalesinde; Cumhuriyet sonrası yapılan köy okullarının devlet tarafından yapılmadığı için fiziki şartlar bakımından çok yetersiz olduğu, çocukların oyun oynayacak yerinin dahi olmadığını vurgulamıştır. Bu okullara örnek olarak ta 1930-1935 yıllarında yapılmış olan Haymana'daki Sındıran (Yenice)¹⁸, Çalış, Culuk¹⁹ ve Karacadağ²⁰ Köyü okullarını sıralamaktadır.²¹ Bu okulların fiziki yapısının basık tavanlı, küçük pencere ve dersliklerinin kuzey yönde bulunduğunu ve sağlık şartları bakımından uygun

---

¹⁵ Göğer, a.g.e., s.26.

¹⁶ Cavit Binbaşoğlu, **Yeni Köy Okulu**, İzmir Matbaası, İstanbul 1959, s.3.

¹⁷ Göğer, a.g.e., s.26, 27.

¹⁸ Eski ismi Büyükgökgöz olan köye savaş sonrasında düşmanın sindirildiği yer anlamında Sındıran ismi verilmiştir. Bir süre sonra Yenice ismini alan yerleşme, 2015 yılında Sindiren olarak değiştirilmiştir. Ali Çelik, "Sakarya Meydan Muharebesi Döneminde Sindiren (Büyükgökgöz)", **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Ankara 2017, s.101.

¹⁹ 1868-1874 yılları arası geçici ilçe merkezi olmuştur. Bu Köyün Hitit, Friğyalılar ve Romahlılar döneminde yerleşim yeri olduğu ifade edilmektedir. <http://www.haymana.gov.tr/ilcemiz-haymana>

²⁰ 1940 yılında ismi Yalınayak olarak değiştirilmiştir. Bilal Tunç, "Cumhuriyet Döneminde Haymana İlçesi'nin İdari Yapısındaki Düzenlemeler", **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Bahar İzmir, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Ankara 2018, s.74.

²¹ Binbaşoğlu, **Yeni Köy Okulu**, s.15.

olmadığını belirtmiştir.²²Köy Okullarımızın Yenileşme Problemi: Köy Okullarımızın Yakın Çevresi makalesinde ise; köy okulu uygulama bahçelerinin köyün ihtiyaçlarına cevap verebilecek özellikler taşıması gerektiğini belirtmiş ayrıca öğrencilerin okul uygulama bahçelerindeki bütün işleri yapma imkanı ve gücü olmadığından bu durumda köylerdeki askerliğini yapmamış gençleri uygulama bahçeleri projelerine dahil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.²³ Öğretmen Gözü İle: Dayak Yiyen Çocuklar makalesinde Binbaşıoğlu; ailelerinden dayak yiyen çocukların şu grupta olduklarını ifade etmiştir; çocuk istemeyen ailelerin çocukları, sert eğitim uygulayan ailelerin çocukları, üvey anne elinde büyüyen çocuklar, gayri meşru çocuklar ve yüz güzelliği yeterli olmayan çocuklar olarak sıralamaktır. Aileden dayak yiyen dezavantajlı çocuklara yönelik olarak ta öncelikle okul ortamında çocuğun sevildiğini hissettirilmesi ve kendine güven duygusunu kazanması için birtakım uygulamalar gerçekleştirilebileceğini vurgulamıştır. Bu uygulamalara örnek olarak, bu durumdaki çocuklara oğlum-kızım al şu anahtarımı benim odadan çekmededen kalem getir veya beş kuruş al getir gibi uygulamalarla çocukların kendine güvenildiğini hissettirmek gerektiğini belirtmiştir. Bu uygulamaya örnek olarak ta Haymana Sındıran (Yenice) Köyü'nde bu örnek uygulama karşısında çocuğun anne babasından farklı tepki geldiğini ifade etmiştir. Ailenin çocuğa oğlum neden öğretmenim gönderdiği yere gittin ya senden sonra başkası öğretmenim odasından bir şey çalarsa bunu öğretmenim senden bilirse ne yaparsın sözüne karşılık; çocuğun anne baba siz ne diyorsunuz öğretmenim bana o kadar güveniyor ki herkesin içinde beni odasına gönderdi cevabını verdiğini ifade etmiştir. ²⁴Köy Okullarımızın Yenileşme Problemi: Köy Okullarımızın Öğretim Programı makalesinde Binbaşıoğlu; Haymana'nın Kırkpınar Köyü Okulu'nda, köy okulunda bir problem olarak; köyümüzde giyiniş konusunu işlemeden öğrencilerin kendi köy halkının giyim tarzını beğendikleri, konunun işlendikten sonra öğrencilerin kendi köy halkının giyim tarzlarını beğenmediklerini vurgulamıştır. Yazarın burada vurguladığı nokta herhangi köy problemlerine eğilmekle, sorunun çözülebileceği hususudur.²⁵ Binbaşıoğlu Haymana Bölgesi okullarında gezici başöğretmenlik yaparken ziyaret ettiği okullarla yakından ilgilenmiş okulların bütün eğitim işleri ve fiziki yapılarıyla ilgili gelişmeleri aşama aşama gözlemlemiştir. Bu okullardan biri de Erif Köyü

---

²² Cavit Binbaşıoğlu, "Köy Okullarımızı Yenileştirme Problemi: Köy Okullarımızın Yeri Nasıl Olmalıdır?", **Köy ve Eğitim Dergisi**, Mayıs 1954, s.17.

²³ Cavit Binbaşıoğlu, "Köy Okullarımızın Yenileşme Problemi: Köy Okullarımızın Yakın Çevresi", **İlk Öğretim Dergisi**, 15 Mayıs 1956, Cilt 21, Sayı 408, s.4, 5.

²⁴ Cavit Binbaşıoğlu, "Öğretmen Gözü ile: Dayak Yiyen Çocuklar", **İlk Öğretim Dergisi**, 15 Şubat 1950 Cilt 15, Sayı,289-290, s.3779-3780.

²⁵ Cavit Binbaşıoğlu, "Köy Okullarımızın Yenileşme Problemi: Köy Okullarımızın Öğretim Programı", **İlk Öğretim Dergisi**, 1 Nisan 1953 sayı 353, s.4.

(Sarideğirmen) okuludur. Binbaşıoğlu bu okulu;2 Mayıs 1953'te ve 2 Ağustos 1955 tarihinde iki kez ziyaret etmiştir. Okulun başöğretmeni Tabur Aydını tebrik ederek okuldaki eğitim faaliyetlerinin mükemmel olduğunu vurgulamıştır. Okul öğretmenin bizzat yazdığı Kuvayi Milliye Ruhu adlı piyesi çok güzel bulmuş bu piyesin sunulan okulun da İstiklal Harp sahasında bulunması ²⁶münasebetiyle bu okulda istiklal harbi konularının bu tür etkinliklerle ortaya konulmasının köy tarihinin aydınlatılmasında önemli olduğuna dikkat çekmiştir.²⁷

Binbaşıoğlu'nun Uygulamalı İlkokul İdare Rehberi (İlkokul Öğretmen ve İdarecilerine Uygulamalı Rehber) Kitabının Türk Eğitim Sistemindeki Yeri

1954 yılında 1.ve 2. baskı olarak İlkokul Öğretmen ve İdarecilerine Uygulamalı Rehber adı ile yayımlanan kitap genişletilerek 1957 yılında Uygulamalı İlkokul İdare Rehberi adı ile basılmıştır. Eser içerik olarak; desimal dosyalama işlemleri, resmi yazışma kuralları, okul demirbaşlarının teslim alınması ve teslim edilmesi, öğrenci kayıtlarının yapılması, öğrenci nakil belgelerinin verilme işlemi, öğrenci kaydının silme işlemi, diploma işlemlerinin yürütülmesi, öğrenci sicil defterlerine sınıf geçme işlemlerinin yapılması vs. içeriğe sahiptir.²⁸ Kitabın ismindeki uygulamalı diye ifade edilen tabir kaynağını yazarın gezici başöğretmenlik yaptığı Haymana Bölgesi eğitim- öğretim faaliyetlerindeki uygulamaları ifade etmektedir. Bu uygulama örneklerinden bazıları araştırmannın ekler bölümünde yer almaktadır. Yazar bu eserini kendisinin yetişmesinde birinci derece etkili olan ilkokul öğretmeni Sabit Ünal' a²⁹ armağan etmiştir.³⁰Kitapta yer alan örneklerden biri öğrenci nakil işlemlerinin nasıl gerçekleştirildiğini Haymana'nın Kırkpınar Köyü'nden Tatak Köyü'ne nakil giden Ali Çelik adlı öğrencinin nakil işlemlerini örneklendirmiştir. Başka bir öğrenci nakline ise İkizce Okulu'ndan Ahıboz Okulu'na nakil giden Ali Öztürk öğrencinin nakil işlemlerini örnek vermiştir.³¹Binbaşıoğlu personel nakil işlerine örnek olarak hizmetli inha

---

²⁶ Halil İbrahim Uçak, "Millî Mücadelede Haymana", **90.Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Yayına Hazırlayanlar: Hakan Uzun-Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Ankara 2012, s.19.

²⁷ Cavit Binbaşıoğlu, **Öğrencilik ve Öğretmenlik Anıları**, s.140-143.

²⁸ Göğer, **a.g.e.**, s.34, 35.

²⁹ Sabit Ünal, Sakarya Savaşı esnasında Haymana'da askerlik yapmıştır. Cavit Binbaşıoğlu, "İlkokul Öğretmenim Sabit Ünal", **Bir Pedagog Olarak Cavit Binbaşıoğlu Sempozyumu**, , Ed.: Hasan Güleriyüz, Özlem Yayınevi, Ankara 2010.

³⁰ Cavit Binbaşıoğlu, **Uygulamalı İlkokul İdare Rehberi**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954, s.1, 2.

³¹ Binbaşıoğlu, **a.g.e.**, s.13, 76.

kâğıdı ismi ile Sındıran Köyü 'nden hizmetli kadrosuna açıktan atanan Rasim Dülger'i örnek vermiş ilgili belge araştırmanın ekler bölümünde yer almaktadır.³²Yazar öğrenci sicil defterinin nasıl doldurulacağına ve öğrenci tasdiknamesinin nasıl olacağına dair uygulamada ise Erif Köyü³³'nden Ali Koç ve Veli Yılmaz adlı öğrencilerin dosyalarını örnek sunmaktadır.³⁴Öğrenci takipsizlik işlerinin hangi aşamalardan oluştuğunu burada öğrenciye ihtar mektubundan velisine para cezası akabinde olumsuzluk durumunda öğrenci velisinin mahkemeye verilmesine dair ayrıntılı örnekler Yaraşlı³⁵Köyü'nden³⁶ Ali Uygur adlı öğrenciyle ilgili yapılan yazışmalar sunulmuştur. Bu örnekler dışında farklı konularla ilgili uygulama örnekleri yine Haymana köylerinden örnek verilmiştir.³⁷

Binbaşoğlu'nun Yeni Köy Okulu İsimli Kitabının Türk Eğitim Sistemindeki Yeri

“Yazarın bu eseri 1959 yılında yayımlanmıştır. 8 bölümden ve 62 sayfadan oluşan kitapta Binbaşoğlu, modern bir köy okulu kurulması ve geliştirilmesi için yapılması gereken işleri açıklamakta ve bu süreçte karşılaşılan sorunlar için çözüm yolları sunmaktadır. Bunu yaparken bilhassa gezici başöğretmenlik yaşantılarından faydalandığını belirtmektedir..., köy okullarının buldukları çevrenin, okul binaları ve bölümlerinin taşınması gereken özellikler resimlerle açıklanmıştır. Binbaşoğlu'na göre, bir köy okulu teşkilatı içinde derslik, toplantı ve temsil yeri, okuma odası veya kitaplık, kooperatif, işlik, öğretmen evi, sağlık odası, odunluk, kümes, aralık ve askılık gibi bölüm ve yerlerin bulunması zaruridir. Kitabın önemli bir bölümü köy okullarının öğretim programlarına ayrılmıştır.”³⁸

Bu çerçevede yazar, John Dewey, Georg Kerschensteiner ve Kate Wofford gibi eğitimcilerin önerilerinden de faydalanarak, köy okullarımızın öğretim

---

³² Binbaşoğlu, a.g.e., s.45.

³³ 1862-1868 yılları arası geçici ilçe merkezi olmuştur. <http://www.haymana.gov.tr/ilcemiz-haymana>

³⁴ Binbaşoğlu, a.g.e., s.79, 82.

³⁵ Yunan kuvvetleri Kurtuluş Savaşı esnasında köyde bulunan 72 binanın tamamını yakıp yıkmıştır. Haluk Selvi, “Milli Mücadele’de Hilali Ahmer Cemiyeti’nin Haymana’daki Faaliyetleri”, **Sakarya Zaferi ve Haymana 4**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Meryem Orakçı, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Ankara 2016, s.95.

³⁶ Bu Köy 15 km, Yenice Nahiyesine 25km, Haymana’ya 45 km uzaklıkları dikkate alındığında Kulu’ya daha yakın olduğu için 1956 yılında Konya’nın Kulu İlçesine bağlamıştır. BCA, Fon Kodu: 301101, Kutu No: 257, Dosya Gömleği No: 18, Sıra No: 14, Tarih:14.05.1956.

³⁷ Binbaşoğlu, a.g.e., s.85, 91, 107, 121.

³⁸ Göğler, a.g.e., s.9.

programlarının taşınması gereken özellikleri... ifade etmiştir...- Her sınıfta, öğrencinin yapacağı işler tespit edilmeli, bu işleri başaramayan bir öğrencinin bir üst sınıfa devam etmesi veya mezun olması mümkün olmamalıdır. - Öğretim, yaparak ve yaşayarak öğrenmeye dayanmalı ve daha çok, mevcut bir çevre problemini çözmeyi amaç edinmelidir. Kitapta, öğrencileri sosyal hayata ve demokratik yasama alıştırmaya hizmet eden “okul öğrenci teşkilatı” ve bu teşkilatın yürütmekte olduğu çalışmaları da ayrıntılı olarak inceleyen Binbaşoğlu son olarak, köy okullarının çevre ile münasebetleri ile okullarda ortaya çıkması muhtemel bazı sorunlara değinmekte ve bunların giderilmesi yolunda öneriler sunmaktadır.”³⁹ Binbaşoğlu, köy okullarının çevre ile münasebetlerine olumlu örnek bir uygulamalar olarak ta 1950-1953 yıllarında Haymana’nın Kırkpınar Köyü başöğretmeni olan Mehmet Ersoy’un çalışmalarını vermektedir.⁴⁰

Sonuç

Cavit Binbaşoğlu’nun meslek hayatında Haymana’nın özel bir yeri vardır. Binbaşoğlu gezici başöğretmenlik yaptığı Haymana Eğitim Bölgesinde biryandan yeni eğitim öğretim uygulamalarıyla, kendini eğitim sahasında geliştirirken bir taraftan da hayatı boyunca edinmiş olduğu eğitim tecrübelerini bu eğitim bölgesinde uygulama imkânı bulmuştur. Mesleğe öğretmen olarak başlayan Binbaşoğlu’nun mesleki kariyerini geliştirmesinde; Haymana Eğitim Bölgesinde görev yaptığı zaman diliminde dönemin bazı gazete ve dergilerinde eğitimle ilgili yazmış olduğu yazılar ve bu yazıların genişletilerek kitaplaştırılmasının çok büyük katkısı olmuştur. Cavit Binbaşoğlu, bu eğitim sahasında; yapmış olduğu eğitim uygulamaları, yazdığı makaleler ve eğitim tarihi alanında yazmış olduğu kitaplarla Türk Eğitim Tarihi alanına çok büyük katkılar sunmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Kitap ve Makaleler

Binbaşoğlu, Cavit, “Köy Okullarımızı Yenileştirme Problemi: Köy Okullarımızın Yeri Nasıl Olmalıdır?”, **Köy ve Eğitim Dergisi**, Mayıs 1954, s.17-19.

Binbaşoğlu, Cavit, “Köy Okullarımızın Yenileşme Problemi: Köy Okullarımızın Yakın Çevresi”, **İlk Öğretim Dergisi**, 15 Mayıs 1956, Cilt 21, Sayı 408, s.4-5.

---

³⁹ Göğər, **a.g.e.**, s.39, 40.

⁴⁰ Binbaşoğlu, **Yeni Köy Okulu**, s.49.

- Binbaşıoğlu, Cavit, “Öğretmen Gözü ile: Dayak Yiyen Çocuklar”, **İlk Öğretim Dergisi**, 15 Şubat 1950 Cilt 15, Sayı 289-290, s.3779-3780.
- Binbaşıoğlu, Cavit, “Öğretim Problemlerimizden: Hayat Konusu ve Ders Planlarımızda Unuttuğumuz Taraflar”, **İlk Öğretim Dergisi**, 15 Ocak 1950, Cilt 15, Sayı 287-288, s.7353-7354.
- Binbaşıoğlu, Cavit, “Köy Okullarımızın Yenileşme Problemi: Köy Okullarımızın Öğretim Programı, İlk Öğretim Dergisi”, 1 Nisan 1953, Sayı 353, s.4-5.
- Binbaşıoğlu, Cavit, **Uygulamalı İlkokul İdare Rehberi**, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954.
- Binbaşıoğlu, Cavit, **Yeni Köy Okulu**, İzmir Matbaası, İstanbul 1959.
- Binbaşıoğlu, Cavit, **Öğrencilik ve Öğretmenlik Anıları**, Gül Yayınevi, Ankara 2002.
- Binbaşıoğlu, Cavit, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Bilimleri Tarihi**, Öğretmen Hüseyin Hüsnü Tekişik Eğitim Araştırma Geliştirme Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Binbaşıoğlu, Cavit, “İlkokul Öğretmenim Sabit Ünal”, **Bir Pedagog Olarak Cavit Binbaşıoğlu Sempozyumu**, Ed.: Hasan Güleriyüz, Özlem Yayınevi, Ankara 2010.
- Çapa, Mesut, “Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Haymana’nın Tarihi Gelişimi Üzerine Bir Deneme (1923-1950)”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Bahar İzmir, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Ankara 2018.
- Çelik, Ali, “Sakarya Meydan Muharebesi Döneminde Sindiren (Büyükgökgöz)”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Kadri Unat, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Ankara 2017.
- Göğer, Özlem, Cavit *Binbaşıoğlu’nun Türk Eğitim ve Kültür Hayatına Hizmetleri*, Anı Yayıncılık, Ankara 2013.
- Pınardağ, Mehmet, “Eğitimde Cavit Binbaşıoğlu”, Ed.: Hasan Güleriyüz, **Bir Pedagog Olarak Cavit Binbaşıoğlu Sempozyumu**, Özlem Yayınevi, Ankara 2010.
- Uçak, Halil İbrahim, “Milli Mücadelede Haymana”, **90.Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Yayına Hazırlayanlar: Hakan Uzun-Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Ankara 2012.
- Uçak, Halil İbrahim, **Tarih İçinde Haymana**, Haymanalılar Yardımlaşma ve Tanışma Derneği Yayın No: 1, Ankara 1986.
- Selvi, Haluk, “Milli Mücadele’de Hilali Ahmer Cemiyeti’nin Haymana’daki Faaliyetleri”, **Sakarya Zaferi ve Haymana 4**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Meryem Orakçı, Ankara Üniversitesi TİTE Yayınları, Ankara 2016.
- Tunç, Bilal, “Cumhuriyet Döneminde Haymana İlçesi’nin İdari Yapısındaki Düzenlemeler”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Üçüncü Uluslararası Sempozyumu**, Yayına Hazırlayanlar: Temuçin Faik Ertan-Bahar İzmir, Ankara Üniversitesi, Ankara 2018.

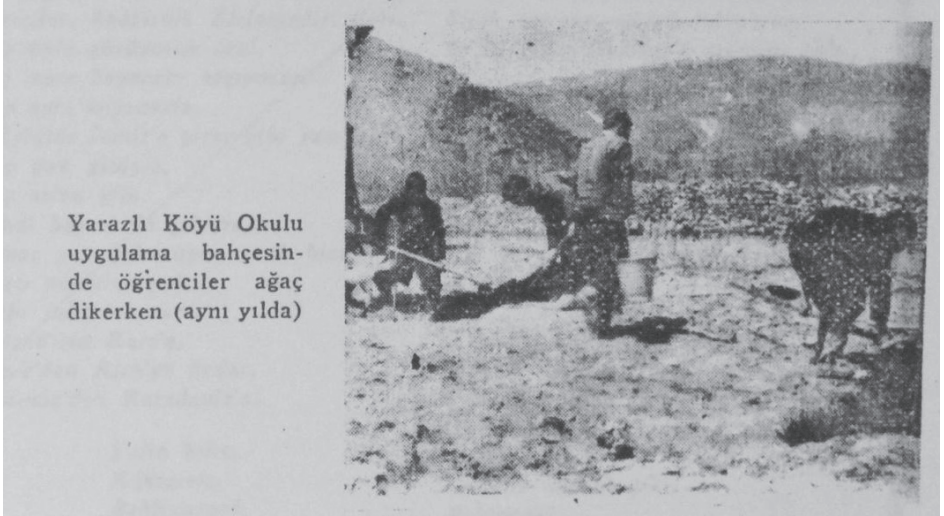
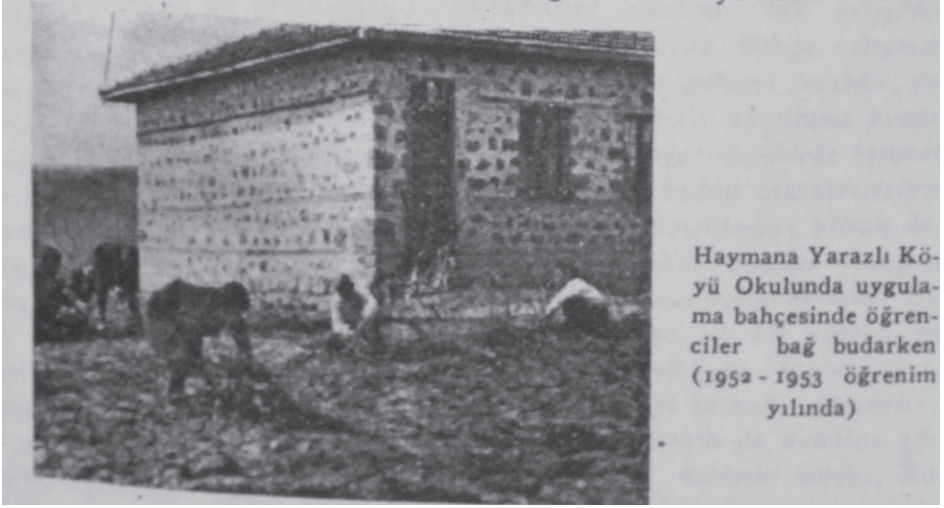
İnternet Yayınları

- <http://cavitbinbasioğlu.org/wp-content/uploads/2014/10/Son21.pdf>
- <http://cavitbinbasioğlu.org/wp-content/uploads/2014/10/Son38.pdf>
- <http://cavitbinbasioğlu.org/wp-content/uploads/2014/10/Son39.pdf>
- <http://cavitbinbasioğlu.org/wp-content/uploads/2014/10/Son40.pdf>
- <http://cavitbinbasioğlu.org/wp-content/uploads/2014/10/Hayat-Konusu-ve-Ders-Planlar%C4%B1m%C4%B1zda-Unuttu%C4%9Fumuz-Taraflar1.pdf>
- <http://www.haymana.gov.tr/ilcemiz-haymana>

EKLER

EK 1

Cavit Binbaşıoğlu'nun Haymana Bölgesi Gezici Başıöğretmenlik Yaptığı Dönemde Köy ve Eğitim Dergisinde Yayımlanan (15 Mayıs 1956 Yılı, Cilt 21, Sayı 408, s.4) Cavit Binbaşıoğlu'nun Köy Okullarımızın Yenileşme Problemi: Köy Okullarımızın Yakın Çevresi Makalesinden Öğrencilerin Haymana Yazarlı Köyü'nde Ağaç Dikerken ve Bağ Budarken <http://cavitbinbasioglu.org/wp-content/uploads/2014/10/Son40.pdf>

EK 2
Yaraşlı Köyü'nün Kulu'ya Bağlanması

E S B A B I M U C İ D E L A Y I H A S I

Ankara vilâyeti Haymana kazasının Yenice nahiyesine bağlı Yaraşlı köyünün Konya vilâyetinin Kulu kazasına bağlanması hakkında yapılan incelemede;

Ankara vilâyeti İdare Heyetinin 23/II/1954 gün ve 1435 sayılı, Umumi Meclisinin 14/I/1955 gün ve 42 sayılı, Konya vilâyeti İdare Heyetinin 31/II/1955 gün ve 1190 sayılı, Umumi Meclisinin 11/I/1956 gün ve 104 sayılı m tal alarında; Yaraşlı köyünün Yenice nahiyesine (25)Klm. Haymana kazasına (45) Klm. Kulu kazasına ise (15) Klm. mesafede bulunduğu, köy halkının Kulu'dan Ankara yoluna çıkmak suretiyle G lbağından Haymana'ya gittikleri Kiş mevsiminde Yenice'ye gitmekte m şkil t çektikleri, Konya y lunun düz muntazam ve her zaman geçide elverişli bulunduğundan ve iktisaden bağlı oldukları Kulu kazasına sık sık gittikleri için resmî işlerini burada g rebileceklerinden sözü edilen köyün Kulu kazasına bağlanmasının uygun olduğu beyan edilmiştir.

Vekâleti izce yapılan incelemede; Her iki vilâyet Yetkili kurulları m tal aları veћile Ankara vilâyeti Haymana kazasının Yenice nahiyesine bağlı Yaraşlı köyünün Konya vilâyetinin Kulu kazasına bağlanması yerinde görülmüş ve işlemi de İl İdareesi Kanunu hükümlerine uygun bulunmuş olduğundan ilişik kararı bu maksatla hazırlanmıştır.

030	11	1	259	18	74
-----	----	---	-----	----	----

EK 3

Cavit Binbaşıoğlu, Uygulamalı İlkokul İdare Rehberi, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954, s.82

TASDİKNAME
(Doldurulmuş bir örnek)

T. C.
Haymana İlcesi
Karpınar Köyü
Başöğretmenliği

Tasdikname No: 20/1

Sayı : **Fotoğraf**

Öğrencinin :
Okul No: 41
Adı soyadı: Veli Yılmaz
Baba adı: Hüseyin
Doğum yeri ve tarihi: Erif, 10/1/1938
Ayrıldığı sınıf: Dört.

Yukarda açık kimliği yazılı öğrenci okulumuzun dördüncü sınıfına devam etmekte iken, 14 yaşını bitirmiş 15 e basmış olduğundan, velisinin isteği üzerine okuldan kaydı silinerek işbu tasdikname kendisine verildi. 22/IX/1952

Başöğretmen
Mehmet Ersoy
(Mühür ve imza)

Not: 1 — Fotoğrafın üzeri okul mühürü ile mühürlenip imzalanır.

2 — 16 yaşını bitirip 17 ye basmış olanlar için «velisinin isteği üzerine» kaydının konmasına lüzum yoktur.

3 — Tasdikname numarası «diplomalar» bahsinde açıklanır gibidir.

EK 4

Cavit Binbaşıoğlu, Uygulamalı İlkokul İdare Rehberi, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954, s.45

T. C.
Haymana İlcesi
Milli Eğitim Memurluğu
Sayı :

HİZMETLİ İNHA KAĞIDI
(Doldurulmuş bir örnek)

Kaymakamlık Yüksek Makamına

Haymana

Tâyini teklif edilen kimsenin :
Adı ve soyadı: **Rasım Dülger**
Doğum yeri: **Haymana - Sındıran köyü**
Doğum tarihi ve askerlik durumu: **1838 Askerliğini yapmıştır.**
Adli ve inzibati işlemler: **Mahkûmiyeti yoktur.**
Açıktan mı, yoksa naklen mi tayin edileceği: **Açıktan**
Naklen tayin edilecekse evvelki görevi ile aldığı aylık miktarı:
Açıktan tayin edilecekse evvelce ne işle meşgul olduğu: **Çiftçi**

Tayin edileceği hizmetin :
Dairesi: **Milli Eğitim**
Çeşidi: **Okul hizmetlisi**
Kadro ücreti: **55 lira**
Ne suretle açıldığı: **A. Yıldırım'ın askere gitmesiyle.**
Bu defa verilecek ücret miktarı: **55 lira.**

Milli Eğitim dairesinin **Sındıran köyü** okulunda münhal bulunan hizmetliliğe **Rasım Dülger'in** tayini uygun görülmüştür. Keyfiyet tasdiklerine arz olunur. **30/1/1950.**

Milli Eğitim Memuru
(İmza)

Tayini uygun görülmüştür.
1/Şubat/1950
Kaymakam
(Mühür ve imza)

EK 5

Cavit Binbaşıoğlu, Uygulamalı İlkokul İdare Rehberi, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1954, s.121

Okuma çağındaki çocukların yazım bülteni		No : I. C.	
(Doldurulmuş bir örnek)		CEVAP	
S O R U		Erkek	Kız
1 —	7 yaşında kaç çocuk vardır	1	3
2 —	8 > > > >	4	15
3 —	9 > > > >	4	5
4 —	10 > > > >	1	—
5 —	11 > > > >	3	2
6 —	12 > > > >	5	2
7 —	13 > > > >	—	0
8 —	14 > > > >	2	3
TOPLAM : ...		20	36
9 —	Bu çocuklardan kaç (5) sınıflı ilkokul mezunudur	3	1
10 —	Bu çocuklardan kaç (3) yıllık eğitimli okul mezunudur	—	—
11 —	Bu çocuklardan kaç okula devam etmeyecek derecede sakat veya malüldür	—	—
12 —	Bu çocuklardan kaç nişanlı veya evlidir	—	—
13 —	(9, 10, 11, 12) nci soruların TOPLAMI	3	1
14 —	Bu çocuklardan kaç kanunen okuma mecburiyetinden kurtulmamıştır	17	35
15 —	Bu çocuklardan kaç halen ilkokullara kayıtlıdır.	17	35

1953 - 54 öğrenim yılı (Eylül ayının 27 nci günü) yapılan okuma çağında çocukların yazımına ait köy muhtarından alınan yazım cetvelinden doldurulmuştur. Doğrudur. 27/9/1953

Çayırh Köyü Okulu Başöğretmeni
N. ÖZTÜRK
(Mühür ve imza)

DÖRDÜNCÜ OTURUM
MİLLİ MÜCADELE VE SAKARYA
MEYDAN MUHAREBESİ-I

SAKARYA MEYDAN MUHABERESİ ÖNCESİNDE TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE SAVAŞ EKONOMİSİNE DAİR TARTIŞMALAR: TASARRUF TEDBİRLERİ VE TÜRKİYE KIRSALINDAKİ ÜRETİM FAALİYETLERİ

Okan CEYLAN*

Giriş

Türkiye'nin kendi Cihan Harbi on yılı aşkın bir zaman diliminde üç evreden oluşmaktadır. Birinci evre 1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları, İkinci evre 1914-1918 aralığındaki Harb-i Umumi (Birinci Cihan Harbi) ve son olarak da 1919-1922 tarihleri arasındaki Kurtuluş Savaşı'dır.¹ Bu çalışma her ne kadar Kurtuluş Savaşı ya da Millî Mücadele olarak adlandırılan son evredeki 1921 yılına odaklansa da toplumsal, siyasi ve iktisadi gelişmelerdeki devamlılıklar ve dönüşümler dikkate alınarak savaşın başlangıcından 1921'dek olan süreç Sakarya Meydan Muharebesi dönemini daha iyi kavrayabilmek açısından bir temel teşkil etmektedir. Tarihi ve diplomatik açılarından Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Millî Mücadelesinin hem son savunma savaşıdır hem de Yunanlıların Meali İdeası ile Türklerin Misak-ı Millisinin çatıştığı bir savaş meydanıdır.² Bu açıdan da Loyd George'un Sevr'i ve Venizelos'un Megali ideası Mustafa Kemal'in Misak-ı Millisine yenilmiştir.

Sakarya Meydan Muharebesi, Ankara Hükümeti için askeri ve diplomatik açılarından bir dönüm noktası olmuştur. Sakarya'daki mücadele emperyalizme

---

* Dr., Ege Üniversitesi, okan.ceylan@boun.edu.tr

¹ Zafer Toprak, "Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunları ve Çocuk Ölümleri", **Toplumsal Tarih**, 281, (2017), s.22.

² Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989, s.150.

karşı ordu millet anlayışı çerçevesinde topyekûn bir savaş stratejisidir. Diplomasinin ve askeri boyutun yanı sıra savaşın kazanılması sürecinde toplumsal ve iktisadi bir boyut da bulunmaktadır. Bu yüzden bu çalışma Sakarya Meydan Muharebesi'ne giden süreçte cephe gerisindeki toplumsal ve iktisadi yaşamı incelemektedir. Böylece, bu çalışma savaş ekonomisi kapsamında bir yandan Türkiye kırsalında maliyet artışına neden olan tarımsal üretim diğer yandan mali bir devlet anlayışıyla savaş koşullarında uygulanan tasarruf tedbirlerini meclis tartışmaları üzerinden açıklama amacındadır. Bir diğer ifade ile bu çalışma Sakarya Meydan Muharebesinin iktisadi direniş cephesini incelemektedir. Bu bağlamda bu çalışma tümden gelim yöntemiyle iki aşamadan oluşmaktadır. İlk bölümde Cihan Harbinin ilk yıllarından itibaren savaş ekonomisi kapsamında toplum, siyaset ve ekonomiye dair genel durum incelenmiştir. İkinci bölümde ise Sakarya Meydan Muharebesine giden süreçte zirai üretim, eğlence kültürü ve giyim kuşama dair kanun tasarıları tasarruf tedbirleri bağlamında Birinci Meclis'in çok renkli parlamento tartışmaları üzerinden ele alınmıştır. Böylece bu çalışma cephe gerisindeki gündelik yaşama ve bunun politik yansımaları üzerine odaklanmaktadır.

Savaş ve Savaş Ekonomisi

1914-1921 Savaş, Toplum ve Siyaset

1911-1922 arası zaman dilimi Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürdüğü son dönemdir. Bu dönem aynı zamanda 19. yüzyılda Osmanlı'nın içine düştüğü iktisadi dar boğazın can boğazına dönüştüğü bir sürecin de yansımasıdır.³ Birinci Cihan Harbi (1914-1918)'nin kaybedilişinin ardından yoksul bir millet, kendi iktidarı peşinde koşan İstanbul Hükümeti ve sultan vardır.⁴ Savaşın sonunda ülkeyi bu krizin dahil eden İttihat ve Terakki'nin baş aktörleri olan Enver, Talat ve Cemal Paşalar ülkeyi terk etmiş olsalar da ileride Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayacak olan ulusal direnişin halk tabanındaki yerel örgütlerini oluşturmuşlardır.⁵ Toplumsal açıdan Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı dönemde 8,000,000'nu günümüz Türkiye

---

³ Tevfik Çavdar, **Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri**, Köz Yayınları, İstanbul 1974, s.115-116.

⁴ Tevfik Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken, Sayılarla Durum ve Genel Görünüm**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001, s.1.

⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.195-199.

sınırlarında olmak üzere⁶ Misak-ı Milli dahilinde 14,118,968 kişinin yaşadığı düşünülmektedir.⁷ Ancak, Anadolu ve Rumeli, 1911-1918 arası dönemde, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve Cihan Harbiyle savaşın ağır maddi ve manevi yükü altında kalmıştır. 1919'a gelindiğinde, cephelerdeki gençlerin ölümleri sonucu toplam nüfusun içinde kadınlar, yaşlılar ve çocukların oranı daha da artmıştır. Bu yüzden Kurtuluş Savaşı döneminde cephede 590,000 civarında Türk askerinin olduğu tahmin edilmektedir.⁸ Neticede Cihan Harbi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen yaklaşık on yıllık süreçte hem nüfus hem de üretimde düşüşler yaşanmıştır.⁹

Cihan Harbi sadece 19. asrı sona erdirmekle ve 20. asrı başlatmakla kalmamış aynı zamanda toplumsal, siyasi ve iktisadi alanlarda bir kırılmaya da işaret etmiştir. Nitekim, 19. yüzyılın liberal dünyasında siyaset ve ekonomi iki farklı alanken ve devletin görev tanımı adalet ve savunmayla sınırlıyken¹⁰ Cihan Harbi ile kentlerin ve ordunun gıda ve iye ihtiyacını karşılamak ve de savaşın ekonomisini idare etmek önemli hale gelmiştir. Milli İktisat olarak addedilen bu sistemde devlet müdahaleciliği altında, kendi kendine yetebilen bir ekonomi politikası ve milli bir burjuvazi yaratmak bağlamında siyaset ve iktisat arasında güçlü bir ilişki ortaya çıkmıştır.¹¹ Bu tarz-ı siyaset Cihan Harbine giren Avrupa ülkelerinde de görülmüştür.¹² Bu açıdan da Türk Milli Mücadelesi sömürge durumunda olan diğer ülkeler gibi sadece siyasi bağımsızlığı elde etmekle kalmamış iktisadi sahada da kapitülasyonların kaldırılmasını ve milli burjuvazinin inşa ile bağımsızlığı amaçlamıştır.¹³

Cihan Harbi Türkler açısından 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkesi ile bitmemiş ve Mondros, yeni işgallere ve bu müdahalelere karşı ulusal

---

⁶ Alptekin Müderrisoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 4, 13, (1994), s.28-30.

⁷ Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken**, s.16; Necmettin Şahin-Akif Yılmaz, **Millî Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri**, Vergi Müfettişleri Derneği, İzmir 2015, s.25.

⁸ Müderrisoğlu, a.g.m., s.28-30; Şahin-Yılmaz, **a.g.e.**, s.21.

⁹ Ali Sarıkoyuncu-Mehmet Kayıran, "Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Tarımı: Atatürk'ün Tarım Politikası ve Sonuçları", **Erdem**, Cilt 11, 31, (1998), s.217.

¹⁰ Zafer Toprak, "I. Dünya Savaşı'ndan Cumhuriyet'e Türkiye'de Devletçilik", **Teori**, 325, (2017), s.10.

¹¹ Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat -Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.7-8; Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.163.

¹² Ivan T. Berend, **20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi**, (Çev. Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.64-65.

¹³ Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Politikası**, (4. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.43.

bir direniş neden olmuştur. 15 Mayıs 1919 İzmir'in işgali Anadolu ve Trakya'da büyük bir infiale neden olmuştur.¹⁴ 15 Mayıs 1919'dan 23 Nisan 1920'ye dek geçen sürede gelirini halktan karşılayan Kuvayı Milliye, hem iç isyanların bastırılması¹⁵ hem de başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin güçlü bir uzantısı olan ve Sevr'i kabul ettirmeye çalışan Yunan ordularının Ankara'ya ilerleyişini durdurmak amacıyla Batı Anadolu'da bir direniş göstermiştir.¹⁶ Akabinde, 11 Ocak 1921'de I. İnönü ve 1 Nisan 1921'de de II. İnönü Savaşı gerçekleşmiştir.¹⁷ Savaşın ilk yıllarında Türkiye ve Yunanistan'ın idaresinde büyük değişiklikler olmuştur. Yunanistan'da Venizelos seçimi, Kral Konstantin karşısında kaybederken, Türkiye'de ise Sevr ile Osmanlı Devleti yıkılmış ve Mustafa Kemal Paşa mücadelede öne çıkmıştır.¹⁸ Tam da bu dönemlerde Yunanistan, bir psikolojik harp tekniği olarak işgal girişiminin amacının "Küçük Asya" da Helenizm'i yeniden canlandırmak ve Hristiyanlığı yaymak olduğu propagandasını yapmıştır. Hatta bu işgal girişimi Yunan iç siyasetinde "Yunan bağımsızlık savaşının" son aşaması olarak da yansıtılmıştır.¹⁹

Başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri, Yunan Ordularının yanı sıra milli direniş karşı iç isyanları da desteklemişlerdir. İsyancıların Ankara Hükümeti'ne karşı en aleyhtar propagandalarından biri de TBMM'nin yeni vergiler koyacağı yönündeki propagandalarıdır. Nitekim, Osmanlı döneminde devlet, köylülerin gelirini arttırıcı tarım metotları veya çeşitli kamu yatırımları yerine onlarla vergilendirme ve askere alımlar üzerinden ilişki kurmuştur.²⁰ Bu yüzden meclisin açılışından sonra ilk çıkartılan kanun olan Ağnam Vergisi hayvan vergisinde bir zam yapılmayacağını belirterek bu iddiaları boşa çıkarmıştır.²¹

---

¹⁴ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015, s.83.

¹⁵ Müderrisoğlu, a.g.m., s.39.

¹⁶ Zurcher, a.g.e., s.198-199.

¹⁷ İsmet Giritli, "Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk (1919-1922)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 3, 7, (1986), s.54.

¹⁸ Hatice Yıldırım, "Türk Basınına Göre Venizelos'un 1920 Seçimlerini Kaybetmesi ve Yankıları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 20, 41, (2020), s.521; Sweeney, Naoise Mac. "Herodotus and the 1919 and 1922- Greco Turkish War", **Herodotus in the Long Nineteenth Century**, Thomas Harrison & Joseph Skinner (Ed), Cambridge University Press, Cambridge 2020, s.227.

¹⁹ Şimşir, a.g.e., s.125-127.

²⁰ Çavdar, **Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri**, s.122-123.

²¹ Müderrisoğlu, a.g.m., s.36.

Meclisin açılmasından sonra ise düzenli ordu kurulmuş ve bir bütçe oluşturulmuştur. Ancak mevcut gelir ve gider tahminleri olmadığından harcamaların avans kanunları yoluyla yapılması amaçlanmıştır. 1919-1922 yılları arası savaş döneminde bütçe gelirlerinin %41'ini aşar vergisi, gümrük vergisi, tuz tüketim vergisi ve hayvanlar vergisi oluştururken en büyük gelir payı tarım sektöründen sağlanmıştır. Giderlerin ise %53'ünü askeri harcamalar oluşturmuştur. Bu dönemde savaş ekonomisi şartları içinde yolluklar, mesai saatleri, telgrafla yazışmalar, ısınma giderleri ve alkollü içki tüketimi kısıtlanmıştır.²² Nitekim halk bir yandan kendisini itilaf devletlerine karşı korumaktan aciz kalan İstanbul Hükümeti yönetimine vergi öderken diğer yandan da emperyalizme karşı direnen ulusal direnişi finanse etmeye çalışmıştır.²³ Bu bağlamda 5 Ağustos 1921 tarihinde Başkomutanlık Yasası ile savaşı yönetmek ve ordunun başına geçmek için olağanüstü yetkiler alan Mustafa Kemal Paşa iki gün sonra 7 Ağustos 1921 tarihinde Tekalif-i Milliye Emirlerini yayımlamıştır. Buna göre bedeli daha sonradan ödenmek üzere gıda ürünü, askeri malzemeler, giyim eşyası, çeşitli araç ve gereçler, sağlık malzemesi gibi ihtiyaçların orduya gönderilmesini ve zanaatkârların zorunlu olarak ordunun bünyesinde çalıştırılması ve çeki hayvanlarının %20'sine el konulmasına karar verilmiştir. Bu durum ülkede endüstriyel üretimin olmadığı ve eldeki kıt kaynaklarla savaşın toplumsal ve iktisadi açıdan idare edilmeye çalışıldığı göstermektedir.²⁴ Ancak ordunun ihtiyaçları için sevk edilen tahılın ya da zahirenin içinde kum taş veya ot gibi yabancı maddelerin oranı %5'i geçtiği takdirde de bu ürünlerin sahiplerine geri iade edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵ Ulaşım altyapısının yetersiz olmasından dolayı Doğu Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi'nden toplanan gıdalar İnebolu Limanı üzerinden "İstiklal Yolu" olarak adlandırılan güzergâh vasıtasıyla Ankara'ya ulaştırılmıştır.²⁶ Örneğin Bafra ve Alaçam (Samsun) orduya 4000 kg tütünlerini orduya bağışlamış ve Erzurum tüccarlarından Hacı Ahmetzade Nafiz Bey 38,000 TL değerindeki iki uçağı orduya hediye etmiştir.²⁷ Nitekim, Sakarya Meydan Muharebesi'nin günümüzde Ankara ilinin güney ve güneybatısı ile Eskişehir

---

²² Müderrisoğlu, a.g.m., s.39.

²³ Ahmet Emin Yaman, "Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 3, 12, (1993),

s.419.

²⁴ Müderrisoğlu, a.g.m., s.42.

²⁵T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) 30-18-1-1/ 2-26-19 (5.1.1921).

²⁶ Müderrisoğlu, a.g.m., s.42.

²⁷ Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşında Anadolu'nun ve Kamuoyunun Durumu", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 2, 5, (1990), 156.

ilinün güneydoğusunda (Haymana ve Polatlı civarı) meydana geldiği düşünülürse İnebolu Limanı, erzakın cepheye ulaştırılmasında çok önemli yeri vardır.

İnönü Savaşları ve Kütahya Eskişehir Muharebelerinin ardından 22 Ağustos-14 Eylül 1921 tarihleri arasında meydana gelen Sakarya Meydan Muharebesi'nde ortalama 122,000 kişiden oluşan Yunan Ordularına karşı ortalama 100,000 kişiden oluşan Türk Ordusu savaşmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi Millî Mücadele'de topyekûn bir savaş stratejisiyle yapılmış ve Millî Mücadele'nin son savunma savaşıdır. Topyekûn savaş stratejisi olması hasebiyle de ordu ve millet bütünlüğünü, milli birlik ve beraberliği sağlaması açısından önem arz etmektedir.²⁸ Savaşta 16,000 şehit verilirken hasta, sakat ve gayrimüslimlerden ise tecil vergisi alınmıştır.²⁹ Sakarya Meydan Muharebesi Mustafa Kemal Paşa'nın gazilik unvanı ve Mareşallik rütbesi aldığı Millî Mücadelenin en önemli dönüm noktasıdır. Sakarya Meydan Muharebesinden sonra İtilaf Devletleri arasında görüş ayrılıkları artmıştır. Böylece İngiltere yalnız kalırken ve Yunan ordularının Batı Anadolu'da konumları zayıflarken İtalya ve Fransa ise Ankara Hükümeti ile diplomatik görüşmelere başlamıştır.³⁰ Nitekim Fransa, 20 Ekim 1921'de Ankara Hükümeti ile Ankara Antlaşmasını imzalamış³¹ ve Misak-ı Milli'yi tanımıştır.³²

Tablo 1: Sakarya Meydan Muharebesinde Tarafların Asker ve Teçhizat Sayıları

Milletler	Subay	Er	Tüfek	Makineli Tüfek	Top	Hayvan	Araba	Kamyon	Uçak
Türk	5,401	96,326	54,572	825	169	32,137	1,284	-	2
Yunan	3,780	120,000	75,900	2,768	286	3,800	-	840	18

Kaynak: Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.162

İngiliz General Thomas Marden'ın 21 Haziran 1921 tarihli raporuna göre İngiltere destekli Yunan ordularının 4'ü Bursa'da 7'si Uşak'ta olmak üzere toplam 11 tümeni bulunmaktaydı. Türk ordularının tümenlerinin ise 1'i Adapazarı'nda, 6'sı Eskişehir'de, 7'si Kütahya'da ve 2'si de Afyonkarahisar'da olmak üzere toplam 16

²⁸ Cemal Avcı, Hüseyin Açıkalın, Turgut Uğurlu, "Sakarya Savaşı'nın Önemi ve Ders Kitaplarındaki Yeri Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri", **Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt 4, 1, (2020), 2-8; Müderrisoğlu, a.g.m., s.42.

²⁹ Müderrisoğlu, a.g.m., s.46.

³⁰ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.164.

³¹ Giritli, a.g.m., s.55.

³² Standford J Shaw, ve Ezel Kural Shaw, "The Turkish War for Independence 1918-1923", **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cambridge University Press, Cambridge 1977, s.361.

tümeni vardı. Hatta, Yunan ordularının gıda ve sağlık imkanları daha iyi durumdaydı.³³ Ancak, Yunan Genelkurmay Başkan Yardımcısı X. Stratigos'un 25 Eylül 1921 tarihinde kaleme aldığı raporunda Sangarios olarak adlandırdığı Sakarya Nehri'nin akış yönünün Yunan ordularının ilerleyişine büyük bir coğrafi dezavantaj olduğunu belirtmiştir. Yunan ordularının bir yandan Anadolu içlerine doğru dağınık ve bilinçsiz ilerlemeleri ve yeniden menziller kurmak zorunda kalmaları diğer yanda da Sakarya çıkmazı, Türk Ordusunun nizami oluşu, Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının büyük askeri dehası Yunan ordularının en önemli kaybetme nedenleridir.³⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın Sakarya'da "hattı müdafa yoktur sathı müdafa vardır o sath bütün vatandır" sözünün bir tecellisi olarak Türk ordusunun askeri taktik olarak geri çekilmesi karşısında mecliste meydana gelen tartışmalar ve askeri ve siyasi olarak atılacak adımlar, Mustafa Kemal Paşa'nın ordunun başına geçmesi, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'e de Refet, Fevzi ve Mustafa Kemal Paşalar tarafından bildirilmiştir. Kazım Karabekir de Batı Cephesi'nde kazanılacak başarıların Doğu'da yaratacağı sevinci ve sadakatlerini dile getirmiştir.³⁵ Bu durum dış basında ise İsmet Paşa'nın Kütahya Eskişehir Savaşlarındaki başarısızlığı üzerine istifa ettiği ve 9 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal'in başkomutan olması şeklinde anlatılmıştır.³⁶

Harita 1: İnönü Savaşları ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin Gerçekleştiği Bölge

Kaynak: New York Times, 27 Mart 1921.

³³ Şimşir, a.g.e., s.108-109.

³⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, Ankara 2015, 453; Bilal N. Şimşir, a.g.e., s.150-164.

³⁵ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz I-II*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.1104-1105.

³⁶ "Kemal Takes Command", *New York Times*, 9 Ağustos 1921.

1914-1921 Savaş, Toplum ve İktisat

Savaşın şekillendirdiği sosyo-ekonomik koşullar cephe gerisindeki toplum psikolojisinde ciddi bir gelecek endişesine de yol açmıştır. Hatta yoksulluk, açlık, zorunlu göçler, hijyenik olmayan koşullar ve yetersiz beslenme verem, trahom, sıtma ve frengi gibi kamu sağlığını tehdit eden bulaşıcı hastalıklara ve yüksek oranda çocuk ölümlerine neden olmuştur.³⁷ Bu durum hem o günün şartlarında cephede savaşacak askerlerin sağlığını ve tarladaki iş gücünü de olumsuz yönde etkilemiş hem de sağlıklı nesillerin yetişmesini tehlikeye sokmuştur.³⁸ Ordunun sağlık raporlarına göre halkın %72'si bittin ve tifüse yakalanma tehlikesinden, %14'ü sıtmadan ve %9'u frengiden mağdur durumdadır.³⁹ Bu yüzden 9 Ekim 1921 tarihinde Zirai Mükellefiyetin Tatbik Suretine dair uygulama ile çoban, traktör kullanıcıları ve çiftçilerin bir bölümü askerlikten muaf tutulmuştur. Böylece savaş yıllarında kıtlık tehlikesini önleyebilmek için en az 40 dekar arazinin işlenmesi ve dul ve yetimlerin topraklarının da imece usulüyle ekilmesi zorunlu kılınmıştır.⁴⁰ Ayrıca, Savaş yıllarında emek kıtlığı ve üretime duyulan ihtiyaç dolayısıyla hem mahkûmlara hem de cephede askerlik yapan çiftçilere hasat zamanında gözetim altında üç aylık izin verilmiştir.⁴¹

Millî Mücadele döneminde mecliste çıkartılan 365 kanunun 111'i mali durum hakkındadır.⁴² Nitekim savaş yıllarındaki can kayıplarının ve savaş psikolojisinin yanı sıra işgal altındaki bölgelerde ciddi düzeyde maddi kayıplar da yaşanmıştır. Örneğin, Yunan orduları Trakya'dan çekilirken dahi Balkan Harbi yıllarında halkın bin bir ekonomik zorlukla satın aldığı hayvanları bile götürmüştür.⁴³ Savaş döneminde askeri teçhizatın nakliyesi için çift hayvanlarına

³⁷ Toprak, "Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunları ve Çocuk Ölümleri", s.23.

³⁸ Türkan Çetin, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, 3, (1993), s.179; Fatma Acun, **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2009, s.198-201; Rabia Duyar, "Millî Mücadele Sürecinin Başlangıcında Nüfus ve Tarımsal Ekonominin Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", **Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklal Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri**, Çankırı, (17-20 Ekim 2019), s.118-119.

³⁹ Sarıkoyuncu-Kayıran, a.g.m., s.217.

⁴⁰ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.161-167; Şahin-Yılmaz, a.g.e., s.26.

⁴¹ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988, s.163; Çetin, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi", s.183.

⁴² Şeref Ertaş, "Bağımsızlığımızı Sağlayan Kanunlar ve Bugün", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, 2, (1981), s.74; Feyza Kurnaz Şahin, "İlk TBMM'nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek: Düğünlerde Meni İsrifat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları", **Atatürk Dergisi**, Cilt 2, 1, (2013), s.29.

⁴³ "Lüleburgaz'da Tevziat", **Paşaili**, 5 Nisan 1923.

da el konulmuştur.⁴⁴ Ayrıca İzmir civarında tarım ürünleri tarlalarda kalmış ve birçoğu pazara sevk edilememiştir.⁴⁵ Nitekim Batı Anadolu’da yaşanan işgaller karşısında eşrafın, toprak burjuvazisinin ve köylülerin iktisadi yaşamını etkileyince bu kesimler direnişe destek vermişlerdir. Ayrıca, savaşın başından beri bazı asker ve sivil aydınlar ve bazı din adamları da toplumun Millî Mücadele ruhunun uyanmasında savaşa destek veren diğer guruplardır.⁴⁶

Mondros Ateşkes Antlaşması, silah bırakışmadan ve çatışmaların sona ermesinden ziyade İtilaf Devletleri’nin Anadolu’da Birinci Cihan Harbi sonrasında coğrafi, stratejik ve iktisadi açılardan önemli bölgeleri işgallere başladıkları ilk adımdır. Buna göre Misak-ı Milli dahilindeki Trakya, Batı Anadolu ve Çukurova gibi ülkenin en verimli tarım alanlarının, gıda ve tekstil başta olmak üzere sanayi tesislerinin ve ticari bağlantıların olduğu bölgeler işgal altına girmiştir.⁴⁷ Örneğin Cihan Harbi yıllarında on kişiden fazla işçi istihdam eden 300 fabrikanın 170’i İstanbul’da 60’ı İzmir’de geri kalan kısmı da İzmit, Bursa, Manisa ve Adana’da bulunmaktadır.⁴⁸ Dolayısıyla Millî Mücadele, yerli ve millî endüstriyel üretimden büyük oranda yoksun olarak ilerlemiştir.⁴⁹ Bu yüzden, Osmanlı’da dokuma uzun yıllar bir tür zanaat olarak görüldüğünden⁵⁰ Askerin giyim kuşam ihtiyacı ise ev tezgahlarında ve küçük atölyelerde üretilmiştir.⁵¹ Endüstriyel üretim ise daha çok küçük işletmelerde emek gücüne dayalı olan gıda, dokuma ve dericilik alanında yoğunlaşmıştır. Sanayinin korunması ve teşvik edilmesi hedeflense de yeterli sonuç alınamamıştır.⁵² 1922 yılındaki tespitite ise hem büyük hem de küçük işletmeler dikkate alındığında 32,721 iş yerinde 75,411 işçinin çalıştığı görülmektedir.⁵³ Ayrıca bu sanayi kuruluşlarının üçte ikisi gayrimüslimlerin elinde olup⁵⁴ bunlardan %81’i özel şirket, %10’unu anonim şirket ve geri kalanı da devlete ait şirketlerdir.⁵⁵ Uygulanan düşük gümrük tarifeleri, kapitülasyonlar ve yabancılara sağlanan kolaylıklar yerli sanayinin

---

⁴⁴ Pamuk, **a.g.e.**, s.167.

⁴⁵ Bülent Durgun, “İşgal Yıllarında İzmir’in Ekonomik Durumu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, 10, (2000), s.4.

⁴⁶ Çetin, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi”, s.179.

⁴⁷ Yaman, a.g.m., s.418-421.

⁴⁸ Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken, Sayılarla Durum ve Genel Görünüm**, s.55.

⁴⁹ Müderrisoğlu, a.g.m., s.31.

⁵⁰ Zafer Toprak, “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova’da Emek ve Sermaye”, **Toplumsal Tarih**, 191, (Kasım 2019), s.74.

⁵¹ Müderrisoğlu, a.g.m., s.31.

⁵² Yaman, a.g.m., s.425.

⁵³ Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken**, s.63.

⁵⁴ **A.g.e.**, s.63-70.

⁵⁵ Haluk Cillov, “Türkiye’de Sanayi İstatistikleri”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 16, 1-4, (1956), s.177.

kurulmasına engel olmuştur.⁵⁶ Ayrıca, 19. yüzyılda ekilebilir toprakların bolluğuna karşın iş gücünün kıt ve pahalı olması dolayısıyla kırsal alanlardaki çiftçi nüfusun büyük çoğunluğu sanayide işçi olmayı tercih etmemiştir.⁵⁷

Ülkenin asıl geçim kaynağının tarım ve hayvancılık olduğu düşünüldüğünde iklim, arazi büyüklükleri, su kaynakları, ürün deseni gibi tarımsal yapılar açısından bölgeler arasında büyük farklılıklar vardır. Gerek ulaşım vasıtalarına gerekse ilkel tarım metotlarına bağlı olarak üretim düzeyi düşük kaldığından Orta Anadolu ve Doğu Anadolu’da geçimlik üretim yapılmaktadır. İzmir, Aydın, Bursa ve Adana dışındaki illerde ekili alanların %80 tahıl olup tarım daha çok sulanabilen arazilerde yapılmaktadır. Hayvansal üretimin yoğunluğuna ve makineleşmenin düşük düzeyde olmasına bağlı olarak da otlakların tarım arazilerinden daha geniş yer tuttuğu görülmektedir. Anadolu’da nüfusun %80’ni köylerde yaşayıp tarımla geçinse de ülkenin gıda ve iaşe ihtiyacının karşılanmasında etkin bir role sahip olmadıkları görülmektedir.⁵⁸ Savaş yıllarında sağlıklı istatistiki veriler olmadığından Cihan Harbi’nin ilk yıllarına ait ekili alan, üretim ve verime dair sayılar da o günün tarımına dair bir fikir vermektedir.

Tablo 2: Birinci Cihan Harbi Başında (1914) Tarımsal Üretim

Ürünler	Ekili Alan (Hektar)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)
Toplam	4,742,251	7,718,724	-
Tahıllar	4,246,227	7,101,169	-
Buğday	2,337,425	4,009,224	1715
Arpa	1,109,462	1,785,647	1609
Mısır	297,464	537,239	1805
Çavdar	218,274	328,606	1840
Yulaf	88,104	162,126	1505
Kaplıca	60,031	84,167	1402
Darı	102,007	154,655	1516
Pirinç	18,354	39,505	2152
Baklagil	259,031	363,673	-
Fasulye	33,286	40,538	1218
Mercimek	26,392	14,302	542
Nohut	34,668	42,136	1215
Bakla	32,657	38,260	1172
Bezelye	1,385	425	307
Börülce	1,597	1,112	696
Fiğ	37,368	71,377	1910
Burçak	91,678	155,523	1696

⁵⁶ Şahin-Yılmaz, a.g.e., s.22.

⁵⁷ Pamuk, a.g.e., s.130.

⁵⁸ Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken**, s.26-28.

Sanayi Bitkileri	236,994	253,882	-
Pamuk	44,859	11,730	261
Şekerpancarı	3,440	13,922	4048
Tütün	50,590	35,819	708
Susam	23,083	13,976	605
Soğan	41,684	80,326	1927
Sarımsak	9,038	8,471	937
Patates	18,470	73,130	3959
Keten (Lif)	11,047	1,666	151
Haşhaş	25,737	14,842 (Tohum)	577

Kaynak: Tevfik Güran, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909-1913 ve 1914, Tarihi İstatistikler Dizisi**, Cilt 3, DİE Matbaası, Ankara 1997, s.6-8.

Tabloya göre ekili arazinin %90'nı tahıl iken %5'e yakını baklagiller, geri kalanı da sanayi bitkilerinden oluşmaktadır.⁵⁹ Tahıllar içinde en çok üretim besin değerinin yüksek olması ve temel insan gıdası olması sebebiyle buğdayda; karasal iklim koşullarına uygunluğu ve hayvan yemi olması sebebiyle de arpada görülmektedir. Buna karşın çeltik ise sulu tarım tekniğiyle yetiştirildiğinden gerek yüksek sermaye gerekse yoğun emek gerektirdiğinden lüks bir tüketim olarak daha sınırlı kalmıştır. Ancak diğer taraftan savaş yıllarında İstanbul, İngiliz kolonisi Hindistan'dan 20,000,000 kg pirinç ithal etmiştir. Anadolu'da Güney Marmara ve Orta Karadeniz'de üretilen pirinç yüksek maliyet ve ithal pirincin kalitesi karşısında rekabet etmekte zorlanmıştır. Cihan Harbi yıllarında artan gıda talebi ve fiyatların yükselişiyle 1914'ten 1915'e giden süreçte yüzde yüz artmıştır. Ancak tarımsal mekanizasyonun iptidai olduğu ve üretim maliyetlerinin yüksek olduğu savaş yıllarında yüksek üretim düzeyinin istikrarlı bir şekilde devam etmesi de zor olmuştur.⁶⁰ Yumru bitkilerden temel tüketim ürünleri olarak patates ve soğan üretimi daha fazlayken sanayi ürünleri içinde de 19.yy'dan beri başta pamuk olmak üzere tütün ve afyon (haşhaş) önemli ihracat ürünleri olarak daha fazla üretim değeri sahiptir. Ancak pamuk ihracatına karşın katma üretim olmadığından pamuklu dokuma ürünlerinin de %75'i ithaldir.⁶¹ Ancak savaş yıllarında hem işgaller hem de ordunun ve toplumun iâşe ihtiyacından dış ticaret çok düşük seviyede kalmıştır. Bakliyat içinde de nohut ve fasulye besin değeri yüksek bakliyat ürünleriyken burçak ise aynı zamanda iyi bir hayvan yemi olarak kullanılmıştır. Ayrıca meyve olarak da 800,000 ton üzüm, 131,000 ton zeytin, 70,000 ton incir ve 30,000 fındık üretilmiştir.⁶²

⁵⁹ Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken**, s.26-28.

⁶⁰ Feroz Ahmad, **Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918**, Çev. Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s.230-231.

⁶¹ Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken, Sayılarla**, s.44-45.

⁶² **A.g.e.**, s.26-28.

Hayvansal üretimde ise savaş yüzünden çeki ve binek hayvanları ordunun denetimine alındığından tarım alanlarındaki üretimden çekilmiştir. Ayrıca, Cihan Harbi yıllarında birçok büyükbaş 19. yüzyılın ortalarından itibaren görülen sığır vebasının yeniden artması ve savaştaki çatışma ortamına bağlı olarak telef olmuş ve bazı hayvanlarda savaşın neden olduğu kıtlık ortamında tüketilmiştir. 72 yıllık veterinerlik deneyimi ile girilen Cihan Harbinde veterinerlik hizmetlerini yürütmek için 14 Haziran 1920’de Umur-u Baytariye Müdüriyeti kurulmuştur. 1914-1918 arası dönemde 45,000,000 hayvanın %57’si ölmüştür.⁶³ Savaş boyunca ortalama olarak sığır sayısı %30, at sayısı%50, eşek sayısı 45, koyun sayısı %40 keçi sayısı %80 ve deve sayısı ise %60 azalmıştır.⁶⁴

Tablo 3: Kurtuluş Savaşı Döneminde Türkiye’de Hayvan Sayısı

Hayvan Cinsleri	Savaşın Başı (1919)	Savaşın Sonu (1922)
Sığır	6,938,306	4,118,000
At	1,050,580	630,000
Eşek	1,373,700	825,000
Katır	144,600	85,000
Koyun	18,721,550	11,200,000
Keçi	16,463,180	2,065,000
Deve	314,000	95,000

Kaynak: Tevfik Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken, Sayılarla**, s.29.

Savaş demografiyi, üretimi ve güvenliği olumsuz yönde etkilemiştir. Savaşın belirlediği toplumsal ve iktisadi koşullarda Ankara Hükümeti bir yandan halkın diğer yandan da cephede mücadele eden askerin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmıştır. Bu açıdan da adeta savaşın içinde bir de hayatta kalabilme savaşı verilmiştir. Ancak bu durum bir çıkmaz gibi bir yandan üretim ekonomisi kapsamında maliyetleri arttırırken diğer yandan da kıtlıklar içinde tasarruf yapmayı zorunlu kılmıştır. Sıradan insanların gündelik yaşamlarına dair sosyo-ekonomik sıkıntıların meclise nasıl yansımaları savaşın cephe gerisinde yarattığı atmosferi anlamak açısından ayrıntılı bir fikir sunmaktadır.

⁶³ Melek Çolak ve Levente Javorka, **Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Türkiye’de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman Oszkar Wellmann**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2017, s.12-15.

⁶⁴ Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken**, s.29.

Tasarruf Tedbirleri ve Üretim Maliyetleri Arasında Birinci Meclis'in Kanunları

Avrupa'ya Gönderilmesi Düşünülen Ziraat Heyeti

Birinci Meclisin çiftçi ve tüccar vekillerinden olan ve aynı zamanda Halkalı Yüksek Ziraat Okulu'nda tahsil görmüş⁶⁵ Mersin (İçel) Milletvekili Yusuf Ziya Bey 10 Mart 1921 tarihinde dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'a İktisat Vekaleti tarafından Avrupa'ya gönderilmesi düşünülen ziraat heyeti hakkında cevaplandırılması için bir soru sormuştur. Bu soruda, heyet tarafından Avrupa'dan getirilecek zirai aletlere olan ihtiyaç, ülkenin genel iktisadi durumu ve savaş ekonomisinin dar boğazında Avrupa'ya para çıkmasının ne derece doğru olduğunu yer almıştır. İktisat Vekili Celal Bey ise cevabında Eylül 1920'den beri son beş altı içinde çiftçilerin ihtiyaç duydukları zirai aletlerin neler olduğunu incelediklerini, daha önceden tedarik edilenlerin çeki hayvanları tarafından kaldırılamadığından kullanılmadığı ve bu aletlerin ülkemizde üretilemediğini belirtmiştir. Avrupa'dan satın alma işlemini Ziraat Bankası Meclis idaresi incelemiş ve Bakanlar Kurulunun müzakerelerinin neticesinde iki uzmanın gönderilmesine karar verildiğini belirtmiştir. İktisat Vekaletinin bu noktada en önemli amacı da savaş ekonomisi döneminde piyasada bulunamayan yer yer de karaborsaya düşen hayvan nalı, pulluk ve göztaş gibi maddelerin çiftçilere satışını Ziraat Bankalarının şubeleri vasıtasıyla sağlamak olmuştur.⁶⁶

Nitekim bu dönemde Ziraat Bankasından beklenti hem bankacılık ve pazarlamada hem de tohumluk, gübre kullanım teşviki ve tarım makinelerinin ithalinde çiftçilere rehber olmasıdır. Bu konular her ne kadar Millî Mücadele döneminde mecliste tartışılıyor olsa da Trabzon Milletvekili Hasan (Saka) Bey'in ifade ettiği gibi Birinci Cihan Harbi döneminde Almanya'dan Kehaym Revatkovst davet edilmiş ama Ziraat Bankası konusundaki önerileri hayata geçirilememiştir.⁶⁷ Buna karşın Ziraat Bankası tarımsal üretimi riskli gördüğü için çiftçiye kredi vermemiş ve çiftçi de tıpkı emek gibi kıt olan sermayesi için tefecilere borçlanmıştır.⁶⁸ İş gücünde, sermayede ve üretim araçlarındaki darlıklar yüzünden Osmanlı'nın tarımsal yapıları savaşın kıtlık ortamına karşı

---

⁶⁵ İbrahim Bozkurt, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mersin Milletvekilleri ve Faaliyetleri", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 42, 2, (Aralık 2017), s.105-106.

⁶⁶ **T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi** D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s.53.

⁶⁷ **T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi** D. I, C.21, 67. Birleşim, 2.07.1922, s.217-220.

⁶⁸ Toprak, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova'da", s.72.

yeteri kadar dirençli değildir.⁶⁹ Osmanlı Devleti tarımsal mekanizasyonu II Meşrutiyet döneminde Adana'da bir numune çiftliği başlamış ve Cihan Harbinden önce buharla işleyen çağdaş tarım teknikleri Çukurova ve Batı Anadolu gibi tarımın kapitalist sürecin içine girdiği bölgelerde görülmüştür. Ancak, bu tarz makineleşme daha çok büyük çiftliklerde yaygın olup bu bölgelerdeki köylülerin büyük çoğunluğu karasabanla topraklarını işlemişlerdir. Ancak, bu aletlerin bozulması durumunda onları tamir edebilecek iş gücü ve yedek parçada bulunamamıştır.⁷⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında da Osmanlı döneminde olduğu gibi nüfus kıt ekilebilir tarım alanı çok ama ekili alanlar, sermaye ve üretim araçlarındaki iptidailiğe bağlı olarak sınırlıydı. Örneğin Orta ve Batı Anadolu'daki işletmeler 10-50 dekar arasında iken Doğu Anadolu Bölgesinde Bitlis, Muş ve Bingöl civarında 85 dekadır.⁷¹ Savaş yıllarında üretim düşse de gıda talebi azalmadığından kıtlıklar, hayat pahalılıkları ve yüksek enflasyon tüm müdahalelere rağmen görülmeye devam etmiştir.⁷² Görüldüğü üzere Cihan Harbi yıllarında da savaş ekonomisi şartlarında üretimi artırma çabalarıyla tasarruf tedbirleri arasında sıkışıp kalınmıştır.

Buna karşın, Konya Milletvekili Mehmet Vehbi (Çelik) Efendi⁷³ Avrupa'dan o zamana kadar tüccarlar tarafından getirilen zirai aletlerin zirai gelişim açısından faydalı olduğunu belirtmiştir. Ancak, daha önceki yıllarda Ziraat Nezareti tarafından Avrupa'ya gönderilen uzman heyetlerin memleketin ziraatını düşünmekten ziyade Avrupa'ya gezmek için gittikleri çalışmalarında da başarılı olamadıklarını belirtmiştir. Savaş ekonomisinin yaşandığı böyle bir dönemde ülkenin ihtiyacını ve iktisadi durumunun düşünülerek hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yüzden Avrupa'ya milyonlarca kuruşun sevk edilmesini eleştirmiştir. Bu konuya bir diğer eleştiri ise Kırşehir Milletvekili Müfid (Kurutluoğlu) Efendi'den gelmiştir. Müfit Efendi savaş koşullarının ve ulaşım altyapısının zayıflığının ticari hayatı sekteye uğrattığına dikkat çekerek Orta Anadolu çiftçilerinin tahıllarını satacak pazar bulamadıklarını, buğdaydan kazanç sağlayamadıklarını ve üretilen tahılların ambarlarda kaldığını belirtmiştir. Böylece üretimden ziyade pazarlama ve geçim boyutuna dikkat çekmiştir. Bu durumda köylülerin vergi verebilecek paraları olmadığını

---

⁶⁹ Pamuk, a.g.e., s.168.

⁷⁰ Toprak, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova'da", s.72.

⁷¹ Çavdar, **Millî Mücadele Başlarken**, s.24.

⁷² Zafer Toprak, "Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İlaş Politikası", **B.Ü. Beşerî Bilimler Dergisi**, Cilt 6, (1978), s.214-220.

⁷³ Remzi Ateşyürek, "Mehmet Vehbi Efendi (1862-1949)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 28, 2003, s.540-541.

söylemiştir. Benzer olarak, bir diğer Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey de yüz kadar köyü ziyaret ettiği seyahatinde limanlara uzak Anadolu'nun iç bölgelerindeki köylerde çiftçinin ürünlerinin elinde kaldığını belirtmiştir.⁷⁴ Savaşta ulaşım ve nakliye sorunun yanı sıra at, katır ve eşek gibi birçok yük ve çeki hayvanı da telef olmuştur. Bu yüzden savaş tarımsal ihracat geliri olmadan finanse edilmiştir. Dolayısıyla, ülkenin kurtuluşundan sonra zirai aletlerin temininin düşünülmesini gerektiğinin altını çizmiştir.⁷⁵

Celal (Bayar) Bey, Avrupa'dan ithal edilecek zirai aletlerin komisyon olmadan alım fiyatı üzerinden çiftçilere satılacağını söylemesi üzerine Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş) Bey ve Kütahya Milletvekili Ahmet Besim (Atalay) Bey ise bu makinelerin Avrupa'dan ithali yerine Ankara Hükümeti'nin bunları üretebilecek bir endüstri kurmasını teklif etmiştir.⁷⁶ Bu bağlamda, 1921 yılının ortalarında dönemin basını Zeytinburnu Fabrikasında üretildiği belirtilen zirai aletlerin üretimde denenmelerinden sonra düzenlenen raporları dönemin Ziraat ve Ticaret Nezaretlerine sunulduğu ve bunların Avrupa'da üretilenlere eş değer olduğu yönünde haberler görmek de mümkündür.⁷⁷ Başta Mersin Milletvekili Yusuf Ziya Bey olmak üzere birçok Milletvekili Birinci Cihan Harbi'nin seferberlik döneminde Avrupa'dan ithal edilen on milyon liralık zirai aletin %20'sinin Konya Ovası'nda hurda halinde çürümeye terkedildiğini belirtmiştir. Bu durumda İktisat Vekili Celal Bey'e bunların toplanıp tamir edilmesi gerektiği ve yurt dışına fuzuli yere para çıkmaması belirtilmiştir. Benzer bir eleştiri de Kütahya Milletvekili Ahmet Besim (Atalay) Bey de gerek Afyonkarahisar deposunda gerekse Erzincan'dan Gümrü'ye kadar yol kenarlarındaki tarlalarda çürümeye yüz tutmuş binlerce saban, pulluk ve taş kırma makinelerinin olduğunu belirtmiştir.⁷⁸

Buna karşın, Kırşehir Milletvekili Yahya Galip (Kargı) Bey, Avrupa'dan alınması düşünülen zirai aletlerin ülkemizin zirai üretimine faydalı olacağını belirterek hazineden çıkacak bu paranın ülke menfaatine kullanılmasını doğru bulmuştur. Aksi takdirde bu paranın Maliye Vekaleti tarafından doğru

---

⁷⁴ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s.54.

⁷⁵ Müderrisoğlu, a.g.m., s.31-32.

⁷⁶ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s.55-59; T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi D. I, C.21, 67. Birleşim, 2.07.1922, s.210.

⁷⁷ "Yerli Ziraat Makinelerimiz", İleri, 10 Temmuz 1921.

⁷⁸ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s.55-59; T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi D. I, C.21, 67. Birleşim, 2.07.1922, s.210.

değerlendirilemeyeceğinin de altını çizmiştir. Hatta, Eskişehir Milletvekili Emin (Sazak) Bey Millî Mücadele döneminde tarımsal işgücünün azaldığı bir ortamda zirai aletlerle üretimin arttırılmasının önemine dikkat çekmiştir. Ama o güne kadar Ziraat Vekaletinin de çiftçiye yardım noktasında başarılı sağlayamadığını da belirtmiştir. Ayrıca, Emin Bey, zirai aletlerin İtalya'dan alınacağını iddia etmiştir. Bu konuda Celal Bey'in politikasına en güçlü destek Kütahya Milletvekili Ragıp (Soysal) Bey'den gelmiştir. Ragıp Bey, hem 1911-1914 arası dönemde Ziraat Bankası vasıtasıyla ithal edilen pullukların hem de Ziraat Umum Müdürü Nesip Bey'in seferberlik döneminde ithal ettiği zirai aletlerin tarımsal üretim noktasında çok işe yaradığını belirtmiştir. Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali (Öğütçü) Bey zirai aletlerin tarımsal alanda ilerleme olduğunu söylemiştir. Abdülkadir Kemali Bey ise yurtdışına ihracat yapılmadığı müddetçe de tarımda makineleşmenin eksik kalacağını belirtmiştir.⁷⁹

Bu eleştiriler karşısında İktisat Vekili Celal Bey, ülkenin işgal altında olduğu bir dönemde üretimin ve üretim araçlarının çok iptidai olduğu, gelişmiş kara ve demiryollarının olmayışına bağlı olarak nakliye masraflarının yüksek olduğunu belirterek bu yüzden üretilen ürünlere müşteri bulmanın zor olduğunu belirtmiştir. Bir diğer konu ise Birinci Cihan Harbi yıllarında ithal edilip o günlerde çürümeye terk edildiği iddia edilen zirai aletlerin tetkiki olmuştur. Celal Bey, bunların mütareke sonrasında Maliye Vekaletinden Ziraat Vekaletine devirlerinin yapıldığını ve çiftçiye ucuz fiyata satılacaklarını belirtmiştir. Ancak en büyük sıkıntının bu aletler için yedek parça ve onları tamir edebilecek ustaların olmayışındır.⁸⁰ Ayrıca, işgal edilen Batı Anadolu'da Aydındaki fabrikaların üretiminden istifade edilemediğinin de altını çizmiştir. Dolayısıyla ithal edilecek bu ziraat aletlerinden muhtaç çiftçilerin faydalanmasını talep etmiştir. Ziraat Bankası sermayesinin yarıya yakınına da Millî Mücadeleye harcamıştır.⁸¹ Bursa ve İstanbul'da ipekböcekçiliğinin geliştirilmesi amaçlanmıştır.⁸² Ancak yapılan görüşmelerin neticesinde meclis Avrupa'dan ziraat aleti ithalini kabul etmemiştir.⁸³

---

⁷⁹ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s.56-57.

⁸⁰ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s.59-60; T.C. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi D. I, C.8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s.410.

⁸¹ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s.60.

⁸² Müderrisoğlu, a.g.m., s.47.

⁸³ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s.60.

Ziraat Memurluğunun Kaldırılması Talebi

Savaş ekonomisinin tasarruf tedbirleri koşullarında bir diğer tartışma konusu ise ziraat memurlarının iş verimlilikleri ve bilgi düzeyleri üzerine olmuştur. Örneğin birçok ziraat öğretmenin teknik bilgisinin olmadığı, Uşak, Gediz ve Simav civarındaki bağlarda görülen filokseraya çözüm bulunamamasıdır. Filokseraya karşı önlem olarak Ertuğrul (Bilecik) iline bağlı Söğüt Kazasında 1920’de filoksera sorununu çözmek üzere bir bağcılık mektebi açılmıştır. Eskişehir, Kütahya ve Ertuğrul dolaylarına Amerika’dan 500.000 bağ çubuğu getirilmiş⁸⁴ve yapılan zirai mücadeleler olumlu sonuç vermiştir.⁸⁵

Bu konu İktisat Vekaletinin bütçesinin görüşüldüğü esnada müzakere edilen maddeler dahilinde de gündeme gelmiştir. İzmit Milletvekili Hamdi Namık Bey (Gör) ziraat memurlarının kırsaldan ziyade kent merkezlerinde yaşadıkları ve üretimi arttırmaya yönelik faydalarının olmayışından bu mesleğin kaldırılmasını talep etmiştir. Namık Bey’in bu konudaki bir diğer önerisi ise ziraat memurlarına ödenmek üzere bütçeden ayrılan ücretin çiftçilerin zirai alet ve edevatı temininde kullanılması olmuştur.⁸⁶ Hatta Namık verdiği örnekte arpacığ ters diken ve domates tohumunu çiçek tohumu diye veren ziraat memurları ve müdürleri gördüğünü de belirtmiştir. Çorum Milletvekili Abdurrahman Dursun (Yalvaç) Bey, köylerde ziraat hayvanı kalmadığını, savaş şartlarında arazilerin ekilemediğini ve köylünün de arazisini işleyebilecek üretim araçlarının kalmadığını belirtmiştir. Çocukları askere alınan ailelerin üretimleri için ve o dönem Samsun Liman’ından ihraç edilemeyen tütünler dolayısıyla ortaya çıkan tütün buhranında iflasın eşiğinde olan çiftçiler ve tüccar için ne yapıldığını sorgulamıştır. Bütçenin %80’nin maaş ödemelerine gittiği savaş ekonomisi koşullarında masa başında oturan ziraat memurlarına harcanacak bütçe yerine ya tasarruf edilmesini ya da okul açılmasını önermiştir. En çok eleştirilen mevzulardan biri de ziraat ile alakası dahi olmayan birtakım müsteşarlara ve onların yardımcılara maaş ödenmesi olmuştur. Namık Beye göre ziraatın ıslahından da önce memleketin asayiş sorununun çözülmesinin şart olduğu ve üreticilerin sorunların da tasarruf tedbirleri kapsamında çözülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir.⁸⁷Bu iddialar karşısında İktisat Vekili Celal Bey, ziraat memurlarının görevlerini usul ve esaslara göre yaptıklarını belirtmiştir. Bu

⁸⁴ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.9, 5. Birleşim, 10.03.1921, s.59-60; T.C. Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi D. I, C.8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s.410.

⁸⁵ Çetin, “Derebeyin Şatosunda”, *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1933.

⁸⁶ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi D. I, C.8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s.405.

⁸⁷ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi D. I, C.8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s.406-409.

memurların bitki koruma ve tarımsal üretimin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi sürecinin yanı sıra tarla anlaşmazlıklarında dahi görev aldıklarını belirtmiş ve ziraat memurluğunun kaldırılmasına karşı çıkmıştır.⁸⁸ Buna karşın, Milletvekillerinin yolluklarının kısıtlanması, kış aylarındaki kısa günlerde resmi dairelerde soba yakılmasının önlenmesi ve öğle tatillerinin kısıtlanması, öğle tatilinin kaldırılması da tasarruf tedbirleri kapsamında alınmış bürokrasiye dönük tedbirlerdir.⁸⁹

Düğünlerde İsrafın Yasaklanması Hakkında Kanun Teklifi ve Tartışmalar

Zirai üretim gibi düğünlerde israfın yasaklanması da bütçe hazırlıklarının görüldüğü bir ortamda olağanüstü savaş koşulları ve toplumsal yaşam şartları göz önüne alınarak getirilmiş bir kanun teklifidir. Tasarruf tedbirlerinin iktisadi üretim kadar savaşın devam ettiği yıllarda cephe gerisindeki sosyo-ekonomik hayatın ve kültürel yaşamı da etkilediği görülmüştür. Bu kapsamda Karesi (Balıkesir) Milletvekili Hasan Basri (Çantay) Bey ve Trabzon Milletvekili Hüseyin (Gerde) Bey'in 3 Haziran 1920 tarihinde düğünlerde israfın yasaklanması yönünde kanun tekliflerinde bulunmuşlar ve 11 Kasım 1920 itibarıyla da bu kanunun görüşülmesine başlanmıştır.⁹⁰ Buna göre köylülerin düğünlerde yapılan harcamalar yüzünden perişan olduklarının ve mutluluk ocağı olarak kurulan ailelerin düğün masrafları yüzünden perişan olduklarını belirtmiştir. Bu yüzden köylülerin iktidardan bir çözüm beklediklerini dile getirmiştir. Bu dönemde Bursa Valiliği düğünlerde israftan kaçınılması gerektiğini içeren bir açıklamada bulunmuştur. Örneğin, kınagecesi içkili ve çalgılı davetler, bohçaların gösterilmesi, hediye verilmesi, düğün için mal mülk satışı ve israf yasaklanmıştır. Zenginlerin bu adetleri yerine getirebilirken fakirlerin yapmakta zorlanmaları düşünüldüğünden bu yasaklar toplumda adalet duygusu, Türk aile yapısının korunmasını⁹¹ ve evlilikleri kolaylaştırarak nüfusu arttırmayı hedeflemiştir.⁹²

Bu kanuna tek itiraz Siirt Milletvekili Mustafa Sabri (Baysan) Efendiden gelmiştir. Sabri Efendi bu kanununun kabul edilse dahi uygulanamayacağını

---

⁸⁸ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi D. I, C.8, 156. Birleşim, 24.02.1921, s.410.

⁸⁹ Kurnaz Şahin, a.g.m., s.29.

⁹⁰ Enise Aslı Öztürk, **Tunalı Hilmi Bey'in I. TBMM'deki Yasal Faaliyetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.297.

⁹¹ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi D. I, C.2, 23. Birleşim, 3. 06. 1920, s.68.

⁹² Kurnaz Şahin, a.g.m., s.30.

zenginlerin gizlice eski adetleri ve masraflı düğünleri yapacağını ifade ederek bu kanunun insanları yalan söylemek zorunda bırakacağını belirtmiştir.⁹³

Hasan Basri Bey, halkın ve hükümetin savaş ortamında temkinli ve tasarruf tedbirleri içinde davranması gerektiğinin altını çizmiştir. Halkın savaş ekonomisinin uygulandığı böyle bir dönemde adetleri yerine getirilebilmek için düğünlerdeki harcamaları dolayısıyla masrafları artmıştır. Bunun neticesinde de fuhuş ve kız kaçırma olaylarının artması ve hatta aileler arası ölümle sonuçlanan davalara dönüşmesi kamu düzeninin ve toplumsal ahlakın bozulmasında bir sorun olarak belirtmiştir. Bu yüzden de bu kanun teklifinin kabulünü arz etmiştir.⁹⁴ Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi (Abdullah Hilmi Tunalı) Bey'de Karadeniz Ereğlisi, kaymakamlık görevinde Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nden bahsetmiştir. Bu cemiyet 16 Ocak 1910 tarihinde kurulmuş olup amacı da Karadeniz Ereğlisi'nde evliliği kolaylaştırmayı ve evliliği teşvik etmeyi amaçladığını belirtmiştir.⁹⁵ Ayrıca Tunalı Hilmi Bey, günlerce süren yemekli düğünlerin masrafları için köylülerin bir iki parça tarla sattıklarını mecliste dile getirmiştir.⁹⁶ Bu kanunun uygulanmasında her kazanın müftüsü, belediye başkanları ve meclis üyeleri görevlendirilmiştir. Kanuna uymayanların ise bir aydan altı aya kadar cezalandırılması ön görülmüştür. Buna karşın, Malatya Milletvekili Mustafa Fevzi (Bilgili) Bey ve İzmit Milletvekili Hamdi Namık (Gör) Bey yetkinin kaymakam ve askeri personelde olması gerektiğini belirtmişlerdir. Sonuç olarak, "Düğünlerde Men'i İsrifat Kanunu", 25 Kasım 1920 tarihinde görüşülerek kabul edilmiştir.⁹⁷ 28 Mart 1921 tarihinde de Resmî Gazete 'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹⁸

Yerli Kumaş Kullanımı Hakkında Kanun Tasarısı

Kültürel ve iktisadi konuların yanı sıra tasarruf tedbirleri giyim kuşamı da etkilemiştir. Yerli Kumaş Kullanımına dair ilk kanun teklifi 1 Ocak 1921 tarihinde Konya Milletvekili Kazım Hüsnü Bey (Nakıpoğlu) tarafından Birinci

---

⁹³ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D 1, C 2, 97. Birleşim 11.11.1920, s.362-363.

⁹⁴ Kurnaz Şahin, a.g.m., s.31.

⁹⁵ Fatma Tunç Yaşar, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Çöpçatanlık Ajansı: Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, (Ağustos 2020), s.424.

⁹⁶ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D 1, C 2, 97. Birleşim 11.11.1920, s.364; Kurnaz Şahin, a.g.m., s.32.

⁹⁷ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D 1, C 6, 102. Birleşim, 25.11.1920, s.36; Kurnaz Şahin, a.g.m., s.33-35.

⁹⁸ Resmî Gazete, 28 Mart 1921; Kurnaz Şahin, a.g.m., s.35.

Meclis'in gündemine getirilmiştir. Buna göre subayların ve memurların yerli kumaşlardan dokunan elbiseler giymeleri mecbur hale getirilirken kanuna uymayanlara ise para ve hapis cezası getirilmiştir. 1921 yılı koşullarında yerli kumaşların hammaddeleri olan pamuk, tiftik ve yapağının bir kısmı iç pazarda katma değerli üretim için kullanılırken geri kalanı da ihraç edilmiştir.⁹⁹ Pamuk ve tiftiğin ihraç edildiği on kat fiyatla elbise ve kumaşlar ithal edilmiştir.¹⁰⁰ Ancak, yerli kumaşların dokunmasında kullanılacak tezgahlar el tezgâhı olup o yıllarda üretim daha çok evlerde gerçekleştirilmiştir. Ancak o dönemde tespit edilen 30,000 tezgâh¹⁰¹ ülke ihtiyacının ancak %5'ini karşılayabilecek düzeydedir.¹⁰²

O dönem işgal altında bulunan Uşak'ta 2000 el tezgahının bulunduğu iki fabrika ile İstanbul ve Karamürsel (İzmit) de fes fabrikaları bulunmaktadır. Halkın yirmi beş milyon metre şayak¹⁰³ kullanmaya ihtiyacı varken bir milyon dahi üretebilecek bir tesis yoktur. O dönemin meclis tartışmalarına yansıyan en önemli konulardan biri de halkın eskiden olduğu gibi kendi dokumasını giymeyip ithal kumaşlara rağbet etmesidir. Bu yüzden de iç üretim Avrupa mallarıyla rekabet edememiştir. Kaldı ki ülke içindeki mensucat şirketlerinin bir kısmı gayri Müslimlerin elindedir.¹⁰⁴ Demiryolları, limanlar, su işletmeleri ve maden işletmelerinin de büyük çoğunluğu yabancı sermayenin elindedir.¹⁰⁵ Bu yüzden Karesi Milletvekili Hasan Basri Bey'e göre Avrupa mallarını yasaklamak talebin karşılanamamasına neden olup bir boşluk yaratacaktır. Bu yüzden Hasan Basri Bey, öncelikle tekstil sanayinin gelişiminin önemini vurgulamıştır. Benzer bir görüş Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey tarafından da dile getirilmiştir. Avni Bey Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu hayata geçirelim önerisini belirtirken aynı zamanda Bulgaristan'ı da örnek olarak göstermiştir. O dönemde Bulgaristan'da yerli kumaş sanayileşme yolu ile üretilip ihraç edilmiş ve halk yerli kumaş giyilmesi konusunda da özen göstermiş ve bunu mutlaka uyulması gereken toplumsal bir norm haline getirmiştir. Hatta Yunanistan'da da yüksek gümrük duvarlarından dolayı halk yerli kumaş giymesi

---

⁹⁹ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.7, 127. Birleşim, 01.01.1921, s.105.

¹⁰⁰ Müderrisoğlu, a.g.m., s.31.

¹⁰¹ Çavdar, *Millî Mücadele Başlarken*, s.46.

¹⁰² T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.7, 127. Birleşim, 01.01.1921, s.105.

¹⁰³ Şayak: Kaba dokunmuş, dayanıklı bir çeşit yün kumaş demektir. Bkz. Türk Dil Kurumu Sözlükleri; <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 27.07.2021).

¹⁰⁴ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.7, 127. Birleşim, 01.01.1921, s.106-107.

¹⁰⁵ Müderrisoğlu, a.g.m., s.31.

için dolaylı olarak teşvik edilmiştir. Ancak yerli kumaş üretiminin sekteye uğrama nedeni olarak da Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey kapitülasyonlara dikkat çekmiştir.¹⁰⁶

Bulgaristan'ın kendi iç politikasının yanı sıra Isparta Milletvekili Hüseyin Hüsnü (Özdamar) Bey ülkemize Bulgaristan Şumnu'dan göç eden Rumeli Türklerinin de kendi arabalarını, kendi çarıklarını ve birçok tüketim maddesini ürettiklerini belirtmiştir. Onu destekler nitelikte Tunalı Hilmi Bey de üretim maliyeti daha pahalı bile olsa yerli üretimin altını çizmiştir. Bu tartışmalara cevaben Nafia Vekili ve Amasya Milletvekili Ömer Lütfi (Yasan) Bey sanayileşmenin öneminden ve Bulgaristan'ın uyguladığı yerli malı üretimi ve kullanımından bahsederek dokumanın zor olmadığını asıl meselenin pamuk ya da yünden iplik elde etmekte olduğunu söyleniştir.¹⁰⁷ Hatta, askeri elbise ihtiyacının karşılanması noktasında halkında desteğiyle bir iplik fabrikasının kurulması o dönem meclis gündemine gelmiştir.¹⁰⁸

Yerli Kumaş giyilmesi hakkında kanun tasarısı 20 Haziran 1921 tarihinde tekrar meclis gündeminde yer almıştır. Nitekim Cihan Harbi ertesinde Avrupa'da devam eden siyasi krizler bir yandan ihracata mâni olurken diğer yandan ülke içinde üretilen kumaşların kaliteleri düşük de olsa dışarıya para çıkmaması için yerli kumaşların üretilip giyilmesi gerektiği tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Buna göre 1 Ocak 1920 tarihli tasarıdan daha ayrıntılı olarak TBMM azalarının, memurların, polislerin, belediye başkanları ve meclis üyelerinin, öğretmen ve öğrencilerin yerli kumaş giymeleri zorunlu tutulmuştur. Daha önceden elinde ithal kumaştan elbise bulunanların ise bu giysileri damgalatarak eskiyene dek kullanabilecekleri belirtilmiştir. Kanunun ihlalinde ise genel olarak para cezası öngörülmüştür.¹⁰⁹

Yerli kumaşların kalite yönünden dayanıksız olduğuna dair ilk eleştiri Kütahya Milletvekili Ragıp (Soysal) Bey'den gelmiştir. Ragıp Bey, ülkenin tüm ihtiyaçları için yerli ve milli üretimi desteklemekle birlikte kumaş üretimine dair bir tasarının gündeme gelmezden evvel etraflıca bir araştırma yapılması gerektiğinin de altını çizmiştir. Yerli kumaşların dayanıksız olduğunu, 1920

---

¹⁰⁶ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.7, 127. Birleşim, 01.01.1921, s.106-111.

¹⁰⁷ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. I, C.7, 127. Birleşim, 01.01.1921, s.108-110.

¹⁰⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA) Kararlar Daire Başkanlığı 30-18-1-1/ 2-28-15 (17.1.1921).

¹⁰⁹ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. II, C. 10, 40. Birleşim, 20.06.1921, s.428-429.

yılında bunlardan giyinen askerlerin elbiselerini iki haftada attığını ve bu yüzden de Müdafaa-i Milliye Kastamonu ve Kayseri’de tezgâhlar açtığını söylemiştir. Her ne kadar İzmir, Uşak ve Bandırma’da ihtiyaca uygun kumaşlar dokunsa da bu bölgeler işgal altındadır. Diğer dokunan kumaşlar ise ne nicelik ne de nitelik açısından uygun değildir. Ragıp Bey, kanunun sağlıklı bir şekilde uygulanabilmesi için birçok mebusun da belirttiği gibi öncelikle sanayileşmenin önemine değinmiştir. Aksi takdirde yerli kumaşların karaborsaya düşme ve pahalıdan satılma ihtimali üzerinde durmaktadır.¹¹⁰ Besim Atalay (Kütahya) da yerli üretimin önemine değinirken bir yandan da İkinci Meşrutiyet Yıllarından beri Rusya’daki Narodnik Hareketinden etkilenmenin sonucu olarak köye artan ilginin bir ifadesi ile¹¹¹ köylüler gibi giyinmenin onlar gibi yaşamının bağımsızlığa giden yolda önemli bir anahtar olduğuna işaret etmektedir. Ancak o yıllarda katma değerli üretim oldukça zordur. Ulaşım altyapısının yetersizliği ve yüksek nakliye masrafları yüzünden yapağılar köylülerin ellerinde çürümüştür.¹¹² Nitekim, İktisat Vekili Celal Bey Malatya’da yapıla dokuma fabrikası ile Cihan Harbi yıllarında 2,500,000 metre kumaş dokunduğunu bu kumaşların herkesin zevkine hitap etmese de marifetin iltifata tabi olduğunu belirtmiştir. Sanayinin hammaddesini korumanın ve sanayileşmenin ordu kadar önemli olduğunu da belirtmiştir. Ayrıca Celal Bey, Bulgaristan ve Romanya’nın yerli dokuma endüstrisini geliştirip halklarını da yerli kumaş giymeleri hususunda bilinçlendirdiklerini söylemiştir. Yalnız o da tıpkı Hüsrev Bey gibi bizdeki engelin kapitülasyonlar olduğunun altını çizmiştir.¹¹³

Bu noktada, Mustafa Kemal Paşa’nın başını çektiği Müdafaa-i Hukuk Gurubu (Birinci Gurup)’nun karşısında konuşlanan ve başkanlığını Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Ulaş Bey’in yaptığı İkinci Gurup (muhalif grubun) sözcülüğünü üstlenen Trabzon Milletvekili Ali Şükrü (Doruker) Bey kanun hakkında eleştiriler dile getirilmiştir.¹¹⁴ Ali Şükrü Bey bu kanunun uygulanmasında nasıl bir ekonomi politikasının izleyeceğini, Avrupa kumaşının yasaklanıp yasaklanmayacağı ve yerli kumaşın üretiminde hükümetin monopol kurup kurmayacağını sorgulamıştır. Ayrıca, Ali Şükrü Bey Avrupa’dan kumaş gelmediği takdirde de ülke içinde kumaş fiyatlarının yükseleceğini ve

---

¹¹⁰ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. II, C. 10, 40. Birleşim, 20.06.1921, s.430.

¹¹¹ Zafer Toprak, “Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler”, **Toplum ve Bilim**, 24 (Kış 1984), s.69.

¹¹² T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. II, C. 10, 40. Birleşim, 20.06.1921, s.430-431.

¹¹³ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. II, C. 10, 40. Birleşim, 20.06.1921, s.432-433.

¹¹⁴ Veysel Usta, “Ali Şükrü Bey 1884-1923”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 1, 2016, s.81.

vurgunculuğun görüleceğini belirtmiştir. Ali Şükrü Bey, tepeden inme kanunlar yerine toplum tabanından doğacak bir talebin bu konuda faydalı olacağını belirtmiştir. Bu konuda yapılabilecek en önemli adımın gümrük tarifelerini yükseltmesi olduğunun da altı çizilmiştir.

Ali Şükrü Bey, karaborsa ve vurgunculuk olabilir iddiasının yanı sıra kanunun yapımındaki aceleciliğe dikkat çekerek Yozgat Milletvekili Süleyman Sırrı (İçöz) Bey, 1912 yılında Sivas Meclis-i Umumisinde yerli kumaş giyme şartı getirildiğinde kendisinin kentte yerli kumaş bulamadığından bahsetmiştir.¹¹⁵ Canik (Samsun) Milletvekili Ahmet Nafiz (Özalp) Bey ülkede yeteri kadar nakit sermayenin olmadığı, Samsun ve İnebolu Limanlarından ithalatın yapıldığını ancak ihracatın gerçekleşmediğine dikkat çekmiştir. Avrupa kumaşlarının yasaklansa da bunların ülkemizde üretilmediğine dikkat çekmiştir. Bu yasak sadece memurlara değil herkese de getirilse hükümetin karaborsacılıkla karşılaşacağını belirtmiştir. Ahmet Nafiz Bey o günün koşullarını da dikkate alarak askerin ihtiyacında yerli veya yabancı kumaş kullanılabileceğini belirtmiştir. Kastamonu Milletvekili Abdülkadir Kemali Bey ise yerli kumaşın teşvik edildiği takdirde rekabete bağlı olarak fiyatlarının da zaman içinde düşeceğini belirtmiştir. Hatta yerli kumaş pahalı dahi olsa dışarıya para çıkmamış olacağını belirtmiştir. Sonuç olarak meclis savaş ekonomisi koşullarında kendi kendine yeterli bir ekonomi politikası öngörürken ve ithalat yoluyla döviz açığını önlemeye çalışırken gerçekte yaşanan ise Avrupa kumaşlarının ülkeye girişinin tamamen önüne geçmenin zor olmasıdır. Celal Bayar ne halkın tamamına yerli kumaş giydirmeye amaçlarının olduğunu ne de Avrupa'dan gelen kumaşları tamamen yasaklama amaçlarının olduğunu belirtmiştir. Asıl amaç Türk Halkında yerli kumaş giyme bilincinin oluşturulması olmuştur.¹¹⁶

Sonuç

Kurtuluş Savaşı, Türkiye'nin Cihan Harbi'nin Harbinin son evresidir. On yıla yakın süren savaş siyasi, toplumsal, iktisadi ve kültürel yaşam üzerinde belirleyici olmuştur. Savaş, ordunun ve toplumun gıda ve iye ihtiyacına neden olduğundan iktisat ve siyaset arasındaki ilişki doğrudan görülmüştür. Sakarya Meydan Muharebesi bir milletin toplumsal, askeri ve iktisadi varlığıyla

---

¹¹⁵ T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. II, C. 10, 40. Birleşim, 20.06.1921, s.435.

¹¹⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi D. II, C. 10, 40. Birleşim, 20.06.1921, s.436.

mücadele ettiği topyekûn bir savaş stratejisi olmuş ve emperyalizme karşı vatan bir bütün olarak savunulmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi diplomatik ve askerî açıdan Ankara Hükümeti'nin Anadolu'da tek egemen güç olmasında önemli adım olmuş ve İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılıklarını da su yüzüne çıkartmıştır.

Bu çalışma Sakarya Meydan Muharebesi'nin yapıldığı dönemde coğrafyaya dikkat çekmektedir. Ülkenin en verimli topraklarının bulunduğu ve dünya kapitalizmine eklenmiş tarım ve sanayi bölgeleri işgal altında olduğundan savaş bu bölgelerin gelirinden yoksun olarak yapılmıştır. Dolayısıyla ulaşım ağlarının zayıf olduğu ve can güvenliği tehlikesinin bulunduğu böyle bir dönemde limanlara yakın bölgelerle iç bölgelerde üretilen tarım ürünlerinin kentlere ulaştırılmasında büyük farklar ortaya çıkmıştır. İkinci önemli husus ise tasarruf tedbirlerini vurgulayan mali devlet anlayışında olan parlamenterler ile üretim ekonomisini vurgulayan iktisadi devlet anlayışını savunan parlamenterler arasındaki görüş ayrılıklarıdır. Bu noktada da kendi kendine yeterli olma politikası, toplumsal düzenin korunması, yerli ve milli endüstrilerin kurulması ve tarımsal mekanizasyon konuları üzerinden üretimin neden olacağı maliyetler ile halkın ihtiyaçları ve tasarruf tedbirleri arasında tartışmaların sıkışıp kaldığı görülmektedir.

Ticaretin ve ulaşımın sınırlı olduğu ve üretimin iptidai olduğu böyle bir dönemde en büyük eksikliğin bilgi, sermaye verimlilik ve emek olduğu bir diğer bulgudur. Ziraî üretimin modernleşmesi bağlamında makineleşme, toplumsal adalet duygusu ve milli birlik kapsamında düğünlerde israfın önlenmesi ve Milli İktisat kapsamında giyim kuşamın yerli bezlerle dokunması gibi parlamento tartışmaları hem o günün toplum yaşamına ışık tutmakta hem de kanun tasarılarına gelen eleştirilerle kanunların nasıl uygulanacağı konusunda fikri tartışmalar ve görüş ayrılıkları görülmektedir. Bu açıdan da TBMM sadece askeri hareketin idaresinde değil aynı zamanda sosyo-ekonomik yaşamın düzeninde de tam olarak milli iradenin yegâne temsilcisi olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Resmi Yayınlar

T.C Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

T.C Resmî Gazete

Sürelî Yayınlar

New York Times

İleri

Kitap ve Makaleler

Acun, Fatma, **Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2009.

Ahmad, Feroz, **Jön Türkler: Osmanlı İmparatorluğu'nu Kurtarma Mücadelesi 1914-1918**, Çev. Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, Ankara 2015.

Ateşyürek, Remzi, "Mehmet Vehbi Efendi (1862-1949)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 28, (2003), 540-541.

Avcı, Cemal-Açıkalın, Hüseyin-Uğurlu, Turgut, "Sakarya Savaşı'nın Önemi ve Ders Kitaplarındaki Yeri Hakkında Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Görüşleri", **Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Cilt 4, 1, (2020): 1-16.

Aybars, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988.

Berend, Ivan T., **20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi**, (Çev. Serpil Çağlayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Bozkurt, İbrahim, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Mersin Milletvekilleri ve Faaliyetleri", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 42, 2, (Aralık 2017), 81-112.

Cillov, Haluk, "Türkiye'de Sanayi İstatistikleri", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 16, 1-4, (1956), 176-196.

Çavdar, Tefvik, **Millî Mücadele Başlarken, Sayılarla Durum ve Genel Görünüm**, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2001.

Çavdar, Tefvik, **Millî Mücadelenin Ekonomik Kökenleri**, Köz Yayınları, İstanbul 1974.

Çetin, "Derebeyin Şatosunda", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1933.

Çetin, Türkan "Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, 3, (1993), 175-190.

Çolak, Melek ve Levente Javorka, **Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'de Hayvancılık Politikası ve Bir Macar Uzman Oskar Wellmann**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2017.

Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan: Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2015.

Durgun, Bülent, "İşgal Yıllarında İzmir'in Ekonomik Durumu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, 10, (2000), 1-40.

Duyar, Rabia, "Millî Mücadele Sürecinin Başlangıcında Nüfus ve Tarımsal Ekonominin Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", **Millî Mücadelede Cephe Gerisi ve İstiklal Yolu Gençlik Sempozyumu Bildirileri**, Çankırı, (17-20 Ekim 2019).

Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.

Ertas, Şeref, "Bağımsızlığımızı Sağlayan Kanunlar ve Bugün", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 2, 2, (1981): 73-100.

Giritli, İsmet, "Samsun'da Başlayan ve İzmir'de Biten Yolculuk (1919-1922)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 3, 7, (1986): 49-58.

Güran, Tefvik, **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909-1913 ve 1914**, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 3, DİE Matbaası, Ankara 1997.

- Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz I-II**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- Müderisoğlu, Alptekin, “Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 4, 13, (1994), 28-30.
- Özkaya, Yücel, “Ulusal Bağımsızlık Savaşında Anadolu’nun ve Kamuoyunun Durumu”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 2, 5, (1990), 151-166.
- Öztürk, Enise Aslı, **Tunalı Hilmi Bey’in I. TBMM’deki Yasal Faaliyetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Pamuk, Şevket, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Sankoyuncu, Ali ve Kayıran, Mehmet, “Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Tarımı: Atatürk’ün Tarım Politikası ve Sonuçları”, **Erdem**, Cilt 11, 31, 1998: 215-242.
- Shaw, Standford J ve Shaw, Ezel Kural, “The Turkish War for Independence 1918-1923”, in **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cambridge University Press, (1977), 340-372.
- Sweeney, Naoise Mac, “Herodotus and the 1919 and 1922- Greco Turkish War”, **Herodotus in the Long Nineteenth Century**, Ed. Thomas Harrison & Joseph Skinner, Cambridge University Press, Cambridge, (2020), 224-243.
- Şahin, Feyza Kurnaz, “İlk TBMM’nin Tasarruf Tedbirlerine Bir Örnek: Düğünlerde Meni İsrifat Kanunu ve Kamuoyundaki Yansımaları”, **Atatürk Dergisi**, Cilt 2, 1, (2013), 25-55.
- Şahin, Necmettin-Yılmaz Akif, **Millî Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri**, Vergi Müfettişleri Demeği, İzmir 2015.
- Şimşir, Bilal N, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya’dan İzmir’e**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1989.
- Toprak, Zafer, “Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki’nin İlaşe Politikası”, **B.Ü. Beşerî Bilimler Dergisi**, Cilt 6, (1978), 211-225.
- Toprak, Zafer, “Erken Cumhuriyet, Nüfus Sorunları ve Çocuk Ölümleri”, **Toplumsal Tarih**, 281, (2017), 22-31.
- Toprak, Zafer, “20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova’da Emek ve Sermaye”, **Toplumsal Tarih**, 191, (Kasım 2019), 70-76.
- Toprak, Zafer, “I. Dünya Savaşı’ndan Cumhuriyet’e Türkiye’de Devletçilik”, **Teori**, 325, (Şubat 2017): 10-15.
- Toprak, Zafer, “Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler”, **Toplum ve Bilim**, 24 (Kış 1984), 69-81.
- Toprak, Zafer, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat -Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Usta, Veysel, “Ali Şükrü Bey 1884-1923”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, (2016), 80-82.
- Yaman, Ahmet Emin, “Kurtuluş Savaşı Ekonomisi ve Maliyesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 3, 12, (1993), 417-429.
- Yaşar, Fatma Tunç, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Çöpçatanlık Ajansı: Teshil-i İzdivaç ve Teşkil-i Aile İdarehanesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 49, (Ağustos 2020), 419-436.
- Yenal, Oktay, **Cumhuriyet’in İktisat Politikası**, (4. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.
- Yıldırım, Hatice, “Türk Basımına Göre Venizelos’un 1920 Seçimlerini Kaybetmesi ve Yankıları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 20, 41, (2020), 509-539.
- Zurcher, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDEN BÜYÜK TAARRUZ'A: İSTİKLAL HARBİ'NİN FİNANSMANI

Gizem MAGEMİZOĞLU*

Giriş

İstiklal Harbi, dünya tarihindeki en istisnai bağımsızlık mücadelelerinden biridir. Dünya tarafından Kemalist Hareket, Türk Milliyetçi Mücadelesi, Milli Müdafaa Harekâtı ve Ankara Hükümeti¹ gibi farklı isimlerle anılan Milli Mücadele, birçok yönüyle aynı zamanda bir model teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bir önder, bir reformcu olarak belirmiş; bu mücadele aynı zamanda Avrupa emperyalizmden kurtulmak isteyen birçok ülke ve ulus için bir varoluş savaşına dönüşmüştür. İstiklal Harbi'nin idari ve askeri yönleriyle incelenmesi başlı başına bir meseledir. Ancak Mili Mücadele'nin iktisadi ve mali boyutları da aynı derece önemlidir. Yıkılmış bir imparatorluğun tebaası, yıllar süren savaşlardan yorulmuş Anadolu insanı, İstiklal Harbi'nde son kez, bu sefer tüm varlığıyla, bir savaşa sürüklenmiştir.

İstiklal Harbi'ni Osmanlı/Türk kaynaklarına dayanarak anlatmak, siyasi ve askeri olaylara odaklanmak tarihçiliğimizin genel çizgisine uygundur. Ancak Millî Mücadele'yi ele alan, İstiklal Harbi'ndeki hadiselerle şahit olmuş geniş bir yabancı literatür Türk tarihçilerini beklemektedir. Aynı zamanda İstiklal Harbi'ndeki bazı uygulamalar ve topyekûn savaş stratejisi dikkatleri üzerine çekmektedir. Keynes'in fikirleri daha dünyaca bilinmiyorken, savaş ekonomisine ilişkin herhangi bir kuram geliştirilmemişken Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları birçok ilke imza atmışlardır. Mustafa Kemal Paşa yepyeni bir yöntem ile Mili Mücadeli'nin başarıya ulaştığının farkındadır.

---

* Ankara Üniversitesi.

¹ Eliot Grinell Mears, **Modern Turkey**, The MacMillan Company, New York 1924, s. 552-553.

Bu çalışmanın ilk bölümünde savaş ekonomisine dair genel tanımlara ve Keynes'in savaşın ekonomi üstündeki etkilerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise genel hatları itibariyle İstiklal Harbi öncesinde Anadolu'nun iktisadi durumuna yer verilmiştir. İstiklal Harbi'nin finansmanı bölümünde ise kongreler döneminden başlayarak Büyük Taarruz'a değin geçen süre içerisinde Ankara Hükümeti'nin aldığı iktisadi ve mali tedbirlerin Milli Mücadele üzerindeki etkisi ele alınmıştır.

İstiklâl Harbi'nin finansmanı, basit bir deyişle, bir savaşın devam ettirilmesinin çok daha ötesinde bir uygulamayı göstermektedir. İstiklal Harbi'nin finansmanı ile birlikte yeni bir ekonomi modeli uygulamaya geçirilmiş, bu ekonomi modelinin sadece savaş dönemine özgü bir yapısı olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde İstiklal Harbi'nin finansman modelinin özgünlüğüne değinilmiş, dünyadaki diğer savaş ekonomisi uygulamalarından hangi noktalarda farklılaştığı vurgulanmıştır

Savaş Ekonomisi Nedir?

Savaş ekonomisi ile üretim, tedarik, seferberlik ve çatışmaların sürdürülebilmesi hedeflenmekte, bu hedefler gerçekleştirilirken ekonomik kaynakların tahsisinin düzenlenmesi ve daha önceden belirlenmiş bazı iktisadi amaçlara ulaşılmasını da içermektedir. Oakes'a göre ise savaş ekonomisi, aşırı bir anlatımla, sivil yaşama dair unsurların asgariye indirilmesini de içeren, savaş için yapılan üretimin azami düzeye çıkarılmasını öngören sürecin genel bir adıdır.² Sivil yaşama dair unsurlar asgariye indirilmekle birlikte devam etmek zorundadır. Bu durum, hanelerin ve bireylerin, kısıtlı bile olsa, savaş için üretim yapmak ya da ek hizmetler için yüklenmesi dışında da bir hayata sahip olmaları anlamına gelmektedir. Savaş ekonomisinin birincil işlevi ve görevi toplumun ve ulusal güvenliğin barış zamanındaki gereksinimlerini sağlamanın yanı sıra ekonomik seferberliği organize etmektir.³

Keynes, savaş ekonomisine dair net bir tanım geliştirmekten ziyade iktisadi gücün ve bu gücün seferber edilme şeklinin savaşa ya da barışa giden yolu açacağını ifade etmiştir. Keynes, I. Dünya Savaşı'nın hemen başlarında klasik bir liberal olmasına rağmen, İngiltere'nin savaşı hızlı bir şekilde kazanmak istiyorsa, tüm iktisadi olanaklarını kullanması gerektiğini belirtmiş, İngiliz

² Walter J. Oakes, **Toward a Permanent War Economy**, Politics, 1944, s. 12.

³ Vusal Süleymanlı, "Savaş Ekonomisi ve Ekonomik Savaş", **Disiplinlerarası ve Stratejik Bilim Alanının Türkiye'de Bir Ders Olarak Eğitiminin Verilmesinin Gerekliği**, Türk Dünyası Araştırmaları, C. 122, S. 240, 2019, s. 178.

hükümetine piyasa faiz hadleri üzerinden borç veren bankaları eleştirmiştir.⁴ Savaşın kısa sürede sona erebilmesi için mümkün olan tüm kaynakların seferber edilmesi gerektiğini düşünen Keynes, süregiden savaşların tıpkı Çarlık Rusya'sında olduğu gibi insanları genel bir yoksulluğa mahkûm edeceğinden korkmuştur.⁵

Savaş ekonomisi, Keynes'in yukarıda sıraladığı sebepler yüzünden sürdürülebilir bir uygulamalar bütünü değildir. Savaş ekonomisinin toplumun üzerine yüklediği yük, bir süre sonra toplumsal şiddet olaylarına ve hatta Rusya'da örneği görüldüğü gibi devrimlere sebep olabilmektedir. Nazi Almanya'sındaki savaşa hazırlanma dönemi ve toplumun savaş ekonomisine göre yeniden örgütlenmesi ise dünyanın karşılaştığı en büyük felaketlerden biri olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Savaş ekonomisi, toplumun üretim olanaklarına ve hızına müthiş bir ivme katar. Ancak savaş ekonomisinin istikametini belirleyen devlet adamlarının ihtirasları makul ve gerçekçi olmazsa toplumlara sefaletle sürüklenmesi, yeni felaketlere yol açması kaçınılmazdır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Keynes'ten çok daha önce savaş tazminatı dâhil olmak üzere birçok konuda ne kadar öngörülü olduklarını göstermişlerdir.

İstiklal Harbi Esnasında Ankara Hükümeti'nin Olanakları

İstiklal Harbi'ni diğer birçok savaştan daha farklı kılan, bir ulusal mücadele olarak sivrilmesini sağlayan asıl unsur Türklerin kendi varlıklarını devam ettirebilmek için silaha sarılmış olmalarıdır. Avam Kamarası'nda İstiklal Harbi hakkında İngiliz vekilleri bilgilendiren bir komutan olan Kenworthy, yaşamları için mücadele eden Türklerin İtilaf Devletleri tarafından maddi ve manevi şekilde desteklenen Yunanlara karşı adamsız, teçhizatsız ve silahsız savaşmaya devam ettiklerini belirtmiştir.⁶

Ankara Hükümeti, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte tüm kaynaklarını sonuna kadar tüketmiş bir Anadolu'da mücadele etmeye başlamıştır. Anadolu'nun her yerindeki tarımsal ve sınai üretim durma noktasına

---

⁴ Markwell, Donald, **John Maynard Keynes and International Relations: Economic Paths to War and Peace**, The Oxford University Press, New York 2006, s. 28.

⁵ João Sicsú, **Keynes's state planning: from Bolshevism to the General Theory**, Discussion Paper 4, Instituto de Economia, Rio de Janeiro 2020, s. 6.

⁶ Near East, House of Commons, Parliamentary Papers, 30 May 1922, C. 154, s. 2035 <https://hansard.parliament.uk/Commons/1922-05-30/debates/1aafc6d6-0a0f-432e-9b1e-9466569af14e/NearEast?highlight=turks#contribution-02c1f0db-4018-4c90-b1b9-022a220dec9a> (Erişim Tarihi: 22/07/2021).

gelmiştir. Söz konusu durum Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin çeşitli raporlarına da yansımış vaziyettedir. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin 1924 tarihli raporuna göre I. Dünya Savaşı'nın arifesindeki Osmanlı hazinesine milyonlarca Sterlinlik gelir sağlayan ipek üretimi, Türkiye'nin yıllar süren savaşlar neticesinde durma noktasına gelmiştir.⁷ İpek üretimi, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu koşulların anlaşılması için gösterilmiş basit bir örnektir. İstiklal Harbi'nin başladığı günlerde Anadolu'da halk geçimlik üretime yönelmiş, sadece karnını doyurabileceği kadar bir zirai ve sınai üretim yapmayı tercih etmiştir.

İstiklal Harbi esnasında ulaşım, Türk ordusunun iaşesini temin eden ikmal kolları için büyük bir kâbus haline dönmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun ana demiryolu hatları işgal edilmiş sınırlar içerisinde kalmıştır. İstiklal Harbi'nin yürütüldüğü sahada sadece Suriye'ye değin uzanan Konya demiryolu hattı ve ile Eskişehir-Ankara demiryolu hattı kullanılabilir vaziyettedir. İç Anadolu ve Doğu Anadolu'daki toprak yolların durumu ise tahmin edilenden çok daha vahimdir. Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Anadolu içerisinde seyahat eden bir grup Amerikan gazeteci, Erzurum yollarında bir köyden başka bir köye arabayla gitmenin yaklaşık sekiz saat sürdüğünü ifade etmiştir.⁸ Bu koşullar altında mevcudu on binlerle ifade edilen bir ordunun ikmal edilmesi, savaş ekonomisi uygulamasının büyük bir başarısıdır.

Osmanlı İmparatorluğu askeri sanayi tesislerini genelde İstanbul ve çevresindeki vilayetlere kurmuş olup Anadolu'da ise ordunun ihtiyacına göre üretim yapan çeşitli imalâthaneler ve evlerde yer alan dokuma atölyeleri dışında orduya yönelik üretim yapan herhangi bir tesis bulunmamaktadır. Askeri sanayi tesislerinin ve diğer üretim dallarının ordunun iaşesindeki etkinliğini kaybetmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na devam edememesinin sebepleri arasındadır. 1918'in son aylarında Türkiye, artık yenilmiş bir ulus olarak savaşa devam edecek maddi ve manevi unsurlara sahip değildir.⁹

İstiklal Harbi'nin Finanse Edilmesi

İstiklal Harbi'nin finansmanı, aslında savaş ekonomisi uygulamasının yepyeni ve topyekûn bir örneği olarak tarihteki yerini almıştır.

---

⁷ Quelques précisions sur l'administration de la Dette Publique Ottomane. Ses origines, Son Statut, Les résultats de son activité, 1924, Jacques Thobie Arşivi, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/126252> (Erişim Tarihi: 09/08/2021), s. 29.

⁸ A. Rawlison, **Adventures In The Near East (1918-1922)**, Dodd, Mead and Company, New York 1924, s. 266.

⁹ Mears, **a.g.e.**, s. 553.

İstiklal Harbi sadece Türk ordusunun ve Kuvayı Milliye güçlerinin silah ile yürüttüğü mücadelelerden ibaret değildir. Yerel ve ulusal kongreler, İstiklal Harbi'nin gidişatını belirleyen tarihi hadiseler arasında yerini almaktadır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve diğer derneklerin önderliğinde toplanan ulusal ve yerel kongreler, Anadolu'nun işgal karşısındaki duruşunu değiştirmiş, topyekûn bir mücadele ile ancak işgalin sona erebileceği kanaatinin yayılmasına yardımcı olmuştur.

İstiklal Harbi'nin nüvesini teşkil eden bu kongreler nasıl finanse edilmiştir? Öncelikle yerel ve ulusal kongreler, düzenleyenlerin ve katılımcıların bireysel fedakârlıkları sayesinde toplanabilmiştir. Ulusal ve yerel kongreler dönemindeki bireysel ve toplu yardım çabaları daha sonra bağışlara dönüşmüş ve nihayetinde Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin uygulanmasına giden sürecin başlangıcını teşkil etmiştir.

İstiklal Harbi'nin ilk aylarındaki finansman sorunu, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Temsil Heyetlerinin bağışları aracılığıyla çözülmek istenmiştir. Milli Mücadele'nin başından Ağustos 1920'ye kadar Çal Heyet-i Milliyesi Milli Mücadeleye 100.000 lira katkıda bulunmuştur.¹⁰ Halk, dernekler vasıtasıyla ordunun iâşesi için elinden geleni yapmış ve bağışta bulunmaya devam etmiştir. Uluborlu'da, özellikle memurların da gayretleri ile elli bin kiloya yakın hububatın cepheye ulaşması sağlanmıştır.¹¹ Başka bir örnekte ise Isparta ve Eğridir'de toplanan bin liranın cepheye gönderildiği bilinmektedir.¹² Anadolu halkı, işgalin başladığı ilk günden Büyük Taarruz başlayıncaya değin, orduyu ve Ankara Hükümeti'ni elinden geldiğince desteklemiş, bağışların cepheye intikal etmesine özen göstermiştir.

İstiklal Harbi'nin finanse edilebilmesi için Ankara Hükümeti'nin başvurduğu ilk yöntem vergilerin arttırılması olmuştur. İstiklal Harbi'nin finanse edilmesinin en kolay yolu Ankara Hükümeti'nin para basması olabilirdi. Ankara Hükümeti neden para basmak yerine maddi olarak tükenmiş Türk milletinden daha çok vergi toplamayı tercih etti? Ankara Hükümeti, İstiklal Harbi'nden sonra ülkenin imarını, halkın alım gücünü düşünerek tercihini daha çok vergi toplamak yönünde kullanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti I. Dünya Savaşı'nı devam ettirebilmek için para basmayı ve borçlanma yöntemlerini tercih etmiş, özellikle kontrolsüz şekilde para basılması ise müthiş bir hayat pahalılığına, yani

---

¹⁰ Necmettin Şahin-Akif Yılmaz, **Millî Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri**, Edt.: Necmettin Şahin, Vergi Müfettişleri Derneği, İzmir 2015, s. 71.

¹¹ Köstüklü Nuri, **Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s.130-134.

¹² Şahin-Yılmaz, **a.g.e.**, s. 71.

enflasyonun doğmasına sebep olmuştur. 1918 itibariyle İstanbul'da hayat pahalılığı Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin endeksine göre, savaştan önceki döneme kıyasla on beş kat, tevzi fiyatları esas alındığı zaman ise sekiz kat yükselmiştir.¹³ Ankara Hükümeti ne olursa olsun halkın yüksek bir enflasyon ile mücadele etmesini istememiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından çıkarılan ilk kanunun aşar vergisinin arttırılmasına ilişkin olması bir tesadüf değildir. Ankara Hükümeti vergi toplayabilmek için gerekli idari altyapıyı henüz kuramadığı için Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ile anlaşmak zorunda kalmış, Meclisin ilk Maliye Bakanı olan Hakkı Behiç Bey, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin Ankara temsilcisi olan Ali Cevat Bey ile görüşerek, “biz harp halindeyiz, vergileri toplayıp bize verin, ancak masraflarınızı da alın, sulh olunca hesaplaşırız” şeklindeki teklifi, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tarafından kabul edilmiştir.¹⁴ I. Meclis döneminde çıkarılan kanunların önemli bir kısmı bütçe ve gelir kanunlarıyla ilgilidir. Savaş ekonomisi kapsamında yapılan başlıca düzenlemelerin bazıları ise şu şekilde sıralanabilir:

- 1) 7 Haziran 1920 tarih ve 7 numaralı kanunla, 16 Mart 1336 tarihinden itibaren İstanbul Hükümetince çıkarılan anlaşma, sözleşme vb. akitlerin geçersiz olduğu kabul edilmiştir.¹⁵
- 2) 26 Haziran 1920 tarih ve 46 sayılı kararname ile Anadolu'dan yabancı ülkelere altın ve gümüşün çıkarılması yasaklanmış, terekeden çıkan altın ve gümüşün ise Ziraat Bankasında saklanacağına karar verilmiştir.¹⁶
- 3) 28 Temmuz 1920 tarih ve 8 numaralı kanun ile ithal ürünlerinden alınan gümrük resmi 5 kat arttırılmıştır.¹⁷
- 4) 5 Ağustos 1920 tarih ve 11 numaralı kanun ile maden kömüründen, gümrük vergisinin haricinde yıkanmışından ton başına 3 lira, yıkanmamışından 2 lira alınması kararlaştırılmıştır.¹⁸

Yukarıda sıralanan kanunlar aslında Büyük Millet Meclisi'nin ilk aylarında savaş ekonomisine yönelik yaptığı düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerin sayısı zaman içerisinde elli beşi bulmuştur. Burada ısrarla belirtilmesi gereken husus, Büyük Millet Meclisinin kurulduğu günden itibaren savaşın finansmanının hayli

---

¹³ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 131.

¹⁴ Şahin-Yılmaz, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁵ **T.B.M.M. Zabıt. Ceridesi**, D:1, C.2, s.139-145

¹⁶ **T.B.M.M. Zabıt. Ceridesi**, D:1, C.2, s. 27.

¹⁷ **TBMM Zabıt. Ceridesi**, D:1, C.2, s.382-383

¹⁸ Şahin-Yılmaz, **a.g.e.**, s. 79.

ciddiye alındığı, savaş ekonomisi kavramı kapsamında her türlü tedbirin alındığı ve gelir yaratabilecek her kaynağın değerlendirilmeye çalışıldığıdır.

Ankara Hükümeti savaşın finanse edilebilmesi için vergilerin artırılmasının yanı sıra borçlanma yöntemini de kullanmak zorunda kalmıştır. 30 Eylül 1920’de Büyük Millet Meclisi’ne sunulan bir yasa teklifi ile bütçe açığının kapatılabilmesi için borçlanma yapmaya, Osmanlı Bankası’ndan avans alınmasına ve cari hesap açılmasına, Hazine’ye ait cari hesap açılmasına ve madeni bozuk para basılmasına Maliye Bakanlığı yetkili kılınmıştır.¹⁹ Ancak Ankara Hükümeti İstiklal Harbi boyunca para basma yöntemini asla tercih etmemiştir. Aynı zamanda Ankara Hükümeti borçlanma yöntemini çok istisnai şartlar altında kullanmayı tercih etmiştir. Osmanlı borçlarının siyasi sonuçları, Ankara Hükümeti’nin borç alabileceği tüm devletlerin İtilaf Devletleri çatısı altında toplanmış olması gibi sebeplerle borçlanmaya sıcak bakılmamıştır.

Ankara Hükümeti’nin İstiklal Harbi’nin finansmanı için başvurduğu bir başka yöntem ise Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin, Osmanlı Bankası’nın ve Tütün Rejisi’nin Anadolu’daki gelir kaynaklarına el koyması olmuştur. Mustafa Kemal Paşa 18 Mart 1920’de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne bağlı kolordulara ve kaymakamlıklara verdiği emirde;

- 1) Ziraat ve Osmanlı Bankaları ile Düyûn-ı Umûmiye ve Reji İdareleri’nin tüm mevcutlarını yerel en büyük mülki ve maliye memuruna bildirmelerini, yapılacak olan işlemlerin memurların kontrolünden sonra üst makamlara bildirilmesini,
- 2) Bu kurumların İstanbul’a para aktarmalarının önlenmesini,
- 3) Yine bu kurumlarla, maliye ve mal sandıklarının ve evkaf sandıklarında mevcut para miktarı ve rehinlerin değeri bildirilerek gönderilmesini istemiştir.²⁰

Bu durum elbette Ankara Hükümeti’nin milli ve iktisadi egemenlik anlayışıyla uyum içerisindedir. Ancak, Türkiye’nin resmi temsilcisi olarak İstanbul’u kabul etmeye ısrarlı bir şekilde devam eden Tütün Rejisi ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Ankara Hükümetinin bu hamlesini farklı şekilde değerlendirmiştir. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin Sir Adam Block tarafından hazırlanan 1920 tarihli bir raporunda, Anadolu’daki Düyûn-ı Umûmiye şubelerin Ankara Hükümeti’nin idaresine geçtiği; Anadolu’da toplanan vergi

---

¹⁹ Ahmed Güner Sayar, “Atatürk’ün İktisat Kafasına Dair Düşünceler”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:15, 1995, s. 61.

²⁰ **Genelkurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, C.VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975, s.14-21.

gelirlerine Milliyetçi Hükümetin memurları tarafından el konulması nedeniyle Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin büyük bir zarara uğradığı belirtilmiştir.²¹ Ankara Hükümeti güçlendikçe Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin gelirleri de daha büyük bir hızla düşmüştür.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin 1921 tarihli bir başka raporunda ise Konya, Ankara, Trabzon, Sivas ve Erzurum gibi eyaletlerin on altı milyon Sterlini bulan vergi gelirine Ankara Hükümeti tarafından el konulduğu ifade edilmiştir.²² Bu raporun dikkat çeken bir başka yönü ise Ankara'daki milliyetçilerin iktisadi bağımsızlık ile ilgili duyurdıkları temel iddiaların hala anlaşılmadığını göstermesidir. Ankara Hükümeti'nin bu gelirleri aslında Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nden ödünç aldığı ve bu sebeple Türkiye'deki savaş halinin sona ermesiyle birlikte 1919-1921 yıllarına ait vergi gelirlerinin Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'ne iade edileceği beklentisi söz konusu raporda yer almıştır.²³

Sakarya Meydan Muharebesi, modern Türk tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. Sakarya Meydan Muharebesi'ni iktisadi ve siyasi tarihimiz açısından da eşi bulunmaz hadiselerden biri kılan iki düzenleme dikkatleri çekmektedir: “Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun” ve “Tekalif-i Milliye Emirleri”dir. Başkumandanlık Yasası'nın kabul edilmesi süreci çok meşakkatli olmuş, Mustafa Kemal'e verilen yetkilerin genişliği Büyük Millet Meclisi'nde birçok tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise vazifeyi şahsen üstlenmekten hâsıl olacak faydaları azami süratle elde edebilmek ve ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami süratte artırmak, tamamlamak, sevk ve idaresini bir kat daha sağlamlaştırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin sahip olduğu salâhiyeti fiilen kullanmak şartıyla bu görevi kabul edebileceğini belirtmiştir.²⁴ Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun topyekûn seferber edilmesi gerektiğini, savaş ekonomisinde yeni bir aşamaya geçilmesi gerektiğini fark etmiştir. Hatta Başkumandanlık Yasası bazı yabancı gözlemciler tarafından The Law of Dictatorship (Diktatörlük Yasası) olarak tanımlanmış; Roma'nın henüz bir kent devleti olduğu esnada, devleti kurtarmak için bir kişiye olağanüstü yetkilerin verildiği tarihi hadiselerle İstiklal Harbi'ni aynı kefeye konmuştur.²⁵

---

²¹ Adam Block, **Special Report On The Ottoman Public Debt Followed By A Translation Of The Annual Report Of The Council Of Administration For The Thirty-Seventh Financial Period (1st March, 1918, To The 28th February, 1919)**, Bradbury, Wilkinson & Co., Limited Printers, Londra 1920, s. 9.

²² Block, **a.g.e.**, s. 8.

²³ **A.g.e.**, s. 8.

²⁴ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015, s. 454-455.

²⁵ Jorge Blanco Villalta, **Atatürk**, Çev. William Campbell, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 300.

Başkumandanlık Yasası ile Mustafa Kemal Paşa'ya bu kadar geniş yetkilerin verilmesinin, aslında Mustafa Kemal'in bu yetkileri talep etmesinin, asıl sebebi Türk milletinin varıyla yoğunluğuyla son bir mücadeleye hazırlanıyor olmasıdır. İstiklal Harbi'ni eşsiz kılan bir başka husus, savaş ekonomisinin hane bazındaki her bir bireyin hayatını etkileyecek şekilde milli mücadeleye sirayet etmesidir. Nitekim Başkumandanlık Yasası ile Mustafa Kemal'e “*Başkumandan ordunun maddi ve manevi kuvvetini azami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik salahiyetini Meclis namına fiilen istimalle mezundur.*” görevi verilmiştir.²⁶ Mustafa Kemal Paşa gerekli tedbirleri almaya başlamış, kendi deyimiyle Ankara'daki mesaisinin tamamını sadece ordunun insan ve nakliye vasıtaları bakımından kuvvetini artırmaya, ordunun iaşesini ve giydirilmesini temin ve tanzime ait tedbirler ve tertibat almakla geçirmiştir.²⁷

Mustafa Kemal Paşa, Tekâlif-i Milliye Emirleri'ni yayımlamadan önce yaptığı konuşmasında bu emirlerin amacını şöyle özetlemiştir:

*“Memleket ve milletin maddi ve manevi bütün kuvvetlerini sonucun elde edilmesine yöneltmek için hiçbir tedbir ve girişimde müsamaha edilmeyerek ne yer ve zaman ve ne de vatan mevhumu karşısında ayrıntıdan ibaret olan diğer düşünceler ile bağlı olmayarak düşman ordusunun yok edilmesinden ibaret olan bu tek amaca ulaşmak için zorunlu olan her şey yapılacaktır”*²⁸.

Mustafa Kemal Paşa hem orduyu hem de milleti topyekûn bir savaşa hazırlaması gerektiğinin farkına varmıştır. Ordunun iaşesi için milletin bütün üretim kaynaklarını, tasarruflarını ve hatta gündelik hayatta kullandığı her bir eşyasını İstiklal Harbi'nin finanse edilmesi için seferber etmek zorunda kalmıştır.

Savaş ekonomisinin uygulandığı diğer tarihi hadiselerle göz atılacak olursa genelde halkın ekonomik faaliyetlere katılımının daha sınırlı bir düzeyde kaldığını söyleyebiliriz. Ancak İstiklal Harbi'nde Türk milleti, özellikle Sakarya Meydan Muharebesi ile birlikte, ordunun iaşesi için üretim yapmaya başlamıştır denebilir. Mustafa Kemal Paşa, Dünya tarihinde ilk kez bu denli sistematik bir şekilde uygulanan savaş ekonomisini ve topyekûn muharebenin amacını şu sözleri ile ifade etmiştir:

---

²⁶ Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun, Kanun No:144, Kabul Tarihi: 5/8/1337 (05/05/1921), **Düstur** 3, C. 2, s. 86.

²⁷ Atatürk, **a.g.e.**, s. 459.

²⁸ <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tekalif-i-milliyemirleri/> (Erişim Tarihi:09/08/2021).

“... Savaş demek, yalnız iki ordunun değil, iki milletin bütün varlıklarıyla, bütün maddi ve manevi güçleriyle, karşı karşıya gelmesi ve birbirleriyle vuruşması demektir. Bundan ötürü Türk milletini, cephede bulunan ordu kadar, fiilen ilgilendirmeli idi.... Gelecekteki savaşların tek başarı şartı bu söylediğim hususlarda mündemiç olacaktır.”²⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda ifade ettiği doğrultuda Tekâlif-i Milliye Emirleri şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Her ilçede mülki idare amirinin başkanlığında bir Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurulacak, bu komisyonlarca toplanan malzemenin, ordunun çeşitli bölümlerine dağıtımını sağlanacaktır.
- 2- Şehir merkezleri, kasabalar ve köylerdeki her ev birer kat çamaşır, birer çift çorap ve birer çift çarık hazırlayarak komisyona teslim edecektir.
- 3- Tüccarın ve halkın elinde bulunan çamaşırılık, Amerikan patiskası, pamuk, yıkanmış ve yıkanmamış yün ve tiftik, erkek elbisesi dikmeye yarayan her türlü kışlık ve yazlık kumaş, kalın bez, kösele, taban astarlığı, sarı ve siyah meşin, sahtiyan, dikilmiş ve dikilmemiş çarık, potin, demir kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve yapılmış nal, mih, yem torbası, yular, belleme, kolan, kaşağı, semer ve urgan stoklarından yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el konulacaktır.
- 4- Eldeki buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, pirinç, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarından yine yüzde kırkına, bedeli sonradan ödenmek üzere el konulacaktır.
- 5- Ordu ihtiyacı için alınan taşıt araçları dışında, halkın elinde kalan taşıt araçlarıyla, yüz kilometrelik bir uzaklığa kadar, ayda bir defa olmak üzere, parasız askerî ulaşım yapılacaktır.
- 6- Ordunun giyimine ve beslenmesine yarayan bütün sahihsiz mallara el konulacaktır.
- 7- Halkın elinde bulunan savaşta işe yarar bütün silâh ve cephane üç gün içinde teslim edilecektir.
- 8- Benzin, vakum, gres, makine, makine yağları, vazelin, otomobil ve kamyon lâstiği, solüsyon, buji, soğuk tutkal, Fransız tutkalı, telefon makinesi, kablo, pil, çıplak tel, yalıtkan maddeler ve bunlar türünden malzeme ve asit sülfürik stoklarının yüzde kırkına el konulacaktır.

---

²⁹ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 343.

- 9- Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç, arabacı esnafları ve imalâthaneleriyle, bu esnaf ve imalâthanelerin iş çıkarabilme güçleri, kasatura, kılıç, mızrak ve eyer yapabilecek ustaların adlarıyla birlikte sayıları ve durumları tespit edilecektir.
- 10- Halkın elinde bulunan dört tekerlekli yaylı araba, dört tekerlekli at ve öküz arabalarıyla, kağnı arabalarının bütün takım ve hayvanlarıyla birlikte binek ve topçeker hayvanlarının, katır ve yük hayvanlarının, yüzde yirmisine el konulacaktır.³⁰

Tekâlif-i Milliye Emirleri sırasıyla uygulanmaya başlanmış, ordunun iâşesi ve kaynakların seferber edilebilmesi için Ankara Hükümeti'nin sözünün geçtiği her yerde Tekâlif-i Milliye Komisyonları kurulmuştur. Tekâlif-i Milliye Komisyonları, gece-gündüz çalışarak Tekâlif-i Milliye ambarlarına çok sayıda yiyecek, giyecek ve silah toplamaya muvaffak olmuştur.³¹

Tekâlif-i Milliye Emirleri çerçevesinde Ankara Hükümeti'nin Anadolu halkından borç aldığı öne sürülebilir. Komisyonlar kendilerine teslim edilen malzemelere karşılık bedeli savaştan sonra ödenmek üzere, senet niteliğinde tutanaklar düzenlemişlerdir.³² Aslında bu senetler bir nevi iç borçlanma senetleridir. Tekâlif-i Milliye'yi iç borçlanmandan ayıran en önemli özelliği ise cebri niteliğidir. Ancak, Ankara Hükümeti'nin toplumu ve elde kalan tüm kaynakları savaş ekonomisi doğrultusunda mobilize ettiği düşünülürse, cebri niteliği daha anlaşılır bir hal almaktadır. Nitekim Tekâlif-i Milliye Emirleri, savaş ekonomisine yönelik uygulamaların en uç örnekleri arasında değerlendirilmelidir. İstiklal Harbi, savaş ekonomisinin en başarılı uygulamalarından biri olarak düşünülmelidir.

Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulanması, komisyonlar tarafından takip edilmiştir. Bu emirlerin uygulanmasında ihmali veya suistimali bulunanlar, emirlerde adı geçen araç-gereç ve maddeleri gizleyenler, yükümlülüklerini her ne şekilde olursa olsun yerine getirmeyenler, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre yargılanmıştır.³³ Sakarya Meydan Muharebesi ve Tekâlif-i Milliye Emirleri aynı zamanda topyekûn savaş stratejisinin bir parçası olduğu için bu denli katı

---

³⁰ Atatürk, **a.g.e.**, s. 459-460,

³¹ Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 87.

³² Feyzullah Ezer, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Tatbikatı", **Turkish Studies**, C. 9, S. 4, 2014, s. 451.

³³ Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 5, S. 15, s. 655.

tedbirlerin alınması son derece doğaldır. Nitekim, Tekâlif-i Milliye Emirlerinde belirtildiği üzere 30 Ekim 1921 tarihine kadar üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmemiş vatandaşlar hakkında takibata devam edilmiştir.³⁴

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun elinde bulunan mühimmat sayısı yıllar sonra Arjantinli diplomatları bile hayrete düşürmüştür. Arjantinli diplomat Villalta'nın 13 Ağustos itibariyle Yunan ordusunun mevcudu ve mühimmatı üzerine verdiği bilgiler Türk kaynakları ile de uyum içerisinde denilebilir. Villalta'ya göre Yunan ordusu tam teçhizatlı bir ordu ile Ankara üzerine yürümeye başlamış; bu ordu yedi bin makineli tüfek, üç yüz top ve yirmi uçak ile donatılmıştır.³⁵ Genelkurmay Başkanlığı'nın kayıtlarına göre ise Yunan ordusu 3.780 subay, 120.000 er, 75.900 tüfek, 2.768 makineli tüfek, 286 top, 3.800 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 adet bir tonluk kamyon ve 18 uçaktan oluşmaktadır.³⁶ Buna karşın Sakarya Meydan Muharebesi esnasında Türk ordusunun mevcudu ve teçhizatı: 5.401 subay, 96.326 er, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32.137 hayvan, 1.284 araba, 2 uçaktan ibaret kalmıştır.³⁷

Anadolu'da teçhizat üretimi için askeri sanayi tesislerinin kurulmaması, İstiklal Harbi'nde Ankara Hükümeti'nin işini son derece zorlaştırmıştır. Kendi silahlarını ve teçhizatını üretemeyen Ankara Hükümeti'nin önünde üç seçenek vardır:

- a) Diğer ülkelerden silah satın almak,
- b) İstanbul'daki depolardan Anadolu'ya silah kaçırmak,
- c) Misak-ı Milli'ye zarar vermeyecek şekilde dışarıdan gelecek silah yardımlarını kabul etmek.

Ankara Hükümeti bu seçeneklerin tamamını değerlendirmek ve kullanmak zorunda kalmıştır. İstanbul'dan ve işgal altındaki diğer bölgelerden silahların kaçırılabilmesi için Müdafaa-i Milliye İstihbarat Grubu adında çatı bir dernek kurulmuş, bu derneğe vatanseverler tarafından kurulmuş olan Muaveneti Bahriye, Felahı Vatan ve Güneş adındaki gizli örgütler de yardım etmiştir. 1921'den itibaren bazen küçük şilepler vasıtasıyla bazen ise büyük ölçekli partiler halinde Anadolu'ya silah kaçırılması faaliyetleri hızlanmıştır.³⁸

---

³⁴ Sürmeli, a.g.e., s. 166.

³⁵ Villalta, a.g.e., s. 303.

³⁶ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz**, c. II, K. 5, Kitap 2, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1973, s. 4.

³⁷ A.g.e., s. 4.

³⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadelede Hatıraları**, C.I, İstanbul 1953, s. 199.

Silah satın almak ve silah yardımlarını kabul etmek ise Ankara Hükümeti'nin saygınlığı arttıktan sonra tercih edilen yöntemler olmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasından sonra Ankara Hükümeti ile Fransa arasında başlayan görüşmeler Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla neticelenmiştir. Ankara Anlaşması ile Fransa'nın Ankara Hükümeti'ne silah yardımında bulunacağını vaat etmesi, teçhizat açısından yavaş yavaş Türk ordusunun yaşadığı sorunların çözülmeye başladığı anlamına gelmektedir. Durumun farkında olan İngiltere ise Fransa'nın Ankara Hükümeti'ni silah ve teçhizat yönünden destekleyecek olmasına fena halde içerlemiş, Fransa'yı ittifak kurallarına uymamakla suçlamıştır.³⁹ İngiltere ve Fransa arasındaki bu çatışma, Amerikan basınında ise farklı değerlendirilmiştir. Anadolu üzerindeki İngiliz ve Fransız çıkarlarının çatıştığını belirten Amerikan gazeteleri, Fransa tarafından donatılmış Türk ordusu ile İngilizler tarafından her türlü imkânın sağlandığı Yunan ordusu arasındaki çatışmaların devam ettiğini ifade etmiştir.⁴⁰ Elbette bu görüşler, Ankara Anlaşması'ndan sonra Anadolu'daki milliyetçi hareketin kazandığı prestiji göstermekte ve Avrupa'da bir önemli bir müttefik kazanıldığını anlatmaktadır. Oysa Ankara Hükümeti'nin ana tedarik kaynağı ya İstanbul'daki silah depoları ya da Anadolu halkı olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılması, Ankara Hükümeti'ne uluslararası sahada büyük bir saygınlık kazandırmış, aynı zamanda İstiklal Harbi'nin finanse edilebilmesi için yeni kaynakların ortaya çıkmasına da yardımcı olmuştur. İstiklal Harbi'nin Türk kuvvetlerince kazanılacağını öngören Fransa, İngiliz belgelerine göre, Ankara Hükümeti'ne uzun vadeli bir savaş kredisi vermeyi teklif etmiş, kısa süre içerisinde Ankara Hükümeti'nin en önemli silah tedarikçilerinden biri haline gelmiştir.⁴¹ Büyük Taarruz için ihtiyaç duyulan toplar, hafif makineli tüfekler, Fransız piyade fişekleri gibi çeşitli teçhizat ve mühimmat Fransa'dan ya da Bulgaristan'dan tedarik edilmiş olsa da cepheye ulaştırılmaları zaman almıştır.⁴² Cephenin ulaştırma araç ihtiyacını karşılamak için, dışardan satın alma çarelerine başvurulmuş, bu arada Fransa'dan 500

---

³⁹ "Britain Mistrusts Angora Agreement", New York Herald, Paris, 7 Kasım 1921, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t53116z/fl.item.r=angora%20governoment.zoom> (Erişim Tarihi: 12/08/2021).

⁴⁰ "Kemalist Movement", The New York Herald, 8 Mayıs 1922, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t51308c/f5.item.r=angora%20governoment.zoom> (Erişim Tarihi: 13/08/2021), s. 5.

⁴¹ "Correspondence between His Majesty's government and the French government respecting the Angora agreement of October 20, 1921", **Great Britain Foreign Office**, Parliamentary Papers, H.M. Stationery Off Basımevi, Londra, 1922, s. 6.

⁴² **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz**, c. II, K. 6, Kitap 2, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1995, s. 302-304.

motorlu ulaştırma aracı satın alma teşebbüsünde bulunulmuş ve bu konuda Fransızlarla bir sözleşme de yapılmışsa da bu araçlar getirilememiştir.⁴³

İstiklal Harbi'nin finanse edilmesinde Ankara Anlaşması'nın bir başka önemli tarafı ise savaşın maddi külfetini üstlenmiş olan nüfusun artmış olmasıdır. Batı Anadolu ve Trakya Yunan işgali altında olduğunda savaşın bütün yükünü Orta ve Doğu Anadolu'da yaşayan altı milyon çekmiştir.⁴⁴ Antep, Adana, Urfa gibi kentlerin Ankara Hükümeti'ne katılmasıyla birlikte savaş yükünün daha dengeli dağıldığı iddia edilebilir. Büyük Taarruz başlarken Anadolu'daki imalathanelerin de yardımıyla silah ve teçhizat bakımından Türk ordusu Sakarya Meydan Muharebesi'ne kıyasla çok daha donanımlı bir hale gelmiştir.

Ankara Hükümeti, İstiklal Harbi'nden sonraki Türkiye'nin imarı için neler yapılması gerektiğini daha 1922'nin ilk günlerinde planlamaya başlamıştır. Ankara Hükümeti bir yandan İstiklal Harbi'nin finansmanı için kaynak arayışlarını devam ettirirken bir yandan da hem savaş sonrası Türkiye'nin imarı için gerekli adımları atabilmek hem de olası bir barış konferansında Amerikan desteğini sağlayabilmek amacıyla Chester İmtiyazları'nı tekrar gündeme almıştır. Chester İmtiyazları genel itibariyle Sivas'tan Musul'a kadar uzanan bir hat içerisindeki tüm madenlerin ve yer altı kaynaklarının Amiral Chester'ın başını çektiği bir Amerikan grubu tarafından işletilmesi esasına dayanmıştır.⁴⁵ Amerikan Ticaret Ataşesi Gillespie, Chester İmtiyazları hakkında Ankara Hükümetiyle görüşmelere başlamış, Rauf Bey ile yaptığı görüşme sonucunda ise Türklerin iktisadi ve siyasi bağımsızlıklarına zarar vermeyecek girişimlerin Ankara Hükümeti tarafından da destekleneceğini Washington'a bildirmiştir.⁴⁶

Ankara Hükümeti ile Chester Grubu arasında devam eden görüşmeler, 1923'te Osmanlı-Amerikan Kalkınma şirketi'ne imtiyazların tanınmasıyla neticelenmiştir. Amiral Chester'ın Amerikalı iş adamlarına yaptığı bir konuşmada Türkiye'de yapılan yatırımların Amerikan iş adamlarına büyük fırsatlar sunacağını, altyapısı mahvolmuş bu ülkenin ABD'den gelecek her türlü yatırımı büyük bir umutla beklediğini belirtmiştir.⁴⁷ Türk Heyeti'nin Lozan'da

---

⁴³ A.g.e., s. 304.

⁴⁴ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 379.

⁴⁵ Edward Mead Earle, **Turkey, The Great Powers, And The Bagdad Railway; A Study In Imperialism**, The Macmillan Company, New York 1924, pp 339-341.

⁴⁶ Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, pp. 154.

⁴⁷ John M. Vander Lippe, "The "Other" Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish- American Relations", **The Turkish Yearbook of International**, No:23, 1993, pp. 43.

ABD'den umduğu yardımı görememesi, Musul Sorunu'nun Milletler Cemiyeti'ne intikal etmesi, Chester'ın yavaş davranması gibi sebeplerle Ankara Hükümeti imtiyaz sözleşmesinin feshedilmesine karar vermiştir. Aslında Ankara Hükümeti için iktisadi bağımsızlığın ne kadar önemli olduğu düşünülecek olursa, Chester İmtiyazları ile siyasi bir araç olarak kullanılmak istendiğini söylemek daha doğru olabilir. Ancak, Chester İmtiyazları ile Anadolu'nun doğusunda ve güneyinde yapılmak istenen altyapı yatırımlarının Cumhuriyet'in ilk yıllarında hayata geçirildiği gözlemlenmiştir. Ankara Hükümeti, iktisadi bağımsızlık ilkesinin bir gereği olarak, Chester İmtiyazlarını feshederken söz konusu projeleri, ülkenin kalkınması adına, benimsemiştir.

Amerikan belgelerine göre 1922 ilkbaharında Türk ordusu tüm ihtiyaçlarını, silah, cephane, top [istihbarat] karşılayan bir süper güce sahip olmamakla birlikte, bir gaspçının ülkelerini işgal ettiğini düşünmekte ve bir bilge adamın onların haklı davasına liderlik ettiğine inanmaktadır.⁴⁸ Yine aynı yıl Ankara Hükümeti'nin Yunan işgaline son vermek için gerekli olanaklardan yoksun olduğu düşünülmektedir. 1922 ilkbaharında devam eden barış görüşmeleri çerçevesinde, Yunanistan'ın Ankara Hükümeti'nin masraflarını karşılayabilmek adına tazminat verme ihtimalinin masada olduğu dile getirilmiştir.⁴⁹

Subay ihtiyacı, İstanbul'dan çeşitli yollarla Anadolu'ya gelenlerle; Ankara Talimğâhından yetişenlerden ve köylerinde kasabalarında oturan savaş görmüş, tecrübeli yedek subaylarla giderilmeye çalışılmıştır.⁵⁰ 26 Ağustos 1922 itibarıyla İstiklal Harbi'nin başından beri Batı Cephesi'nde ilk defa 8.658 subay, 199.283 er bir araya getirilebilmiştir.⁵¹

Bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde taarruz etme kuvvetine ulaşan ordunun iâşesi nasıl yapılmıştır? Öncelikle Tekâlif-i Milliye Emirleri, Büyük Taarruz başarıyla tatbik edilene değin yürürlükte kalmıştır. Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yayımlanmasıyla Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin uygulanmasına yönelik yeni düzenlemeler halka duyurulmuş, Anadolu halkının fedakârlığı ile Türk ordusunun iâşesi büyük ölçüde sağlanmıştır.

İstiklal Harbi'nde genellikle Anadolu'nun Türk/Müslüman ahalisinin Tekâlif-i Milliye Emirleri'ne istinaden yükümlülüklerinin olduğu düşünülse de

---

⁴⁸ Hikmet Öksüz- İsmail Köse, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz", **Türkiyat Mecmuası**, C. 27, S. 2, 2017, s. 216.

⁴⁹ "Allies Make Turk Capital Natural", **New York Tribune**, 27 Mart 1922, <https://www.loc.gov/resource/sn83030214/1922-03-27/ed-1/?sp=2&r=0.559,0.235,0.597,0.296,0> (Erişim Tarihi: 12/08/2021), s. 2.

⁵⁰ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz**, s. 2.

⁵¹ **A.g.e.**, s. 2.

bazı evraklara göre bu emirlerin tatbik edilmesinde gayrimüslimler de aktif rol oynamıştır. Sürmeli'ye göre özellikle elbise ve ayakkabı imalathanesi bölüklerinde çalışan nüfusun %60'a yakını gayrimüslimdir.⁵² Anadolu'da yaşayan gayrimüslim ahalinin de İstiklal Harbi'ne ordunun iâşesi yönüyle katılım göstermesi Milli Mücadele'nin kapsayıcılığı bakımından mühimdir. Zaten Tekâlif-i Milliye Emileri'nin Anadolu'daki gayrimüslim ahaliyi de kapsayacak şekilde uygulanması Mustafa Kemal Paşa'nın emirleri arasındadır.⁵³ Gayrimüslim ahalinin özellikle bazı zanaatlarda uzmanlaşmış olması, onların emek gücünü Türk ordusunun iâşesi bakımından mühim kılmıştır.

Büyük Taarruz'un başarıyla neticelenmesi üzerine Ankara Hükümeti'nin bu sefer karşılaştığı mali zorluk, zaferin kazanılması için mevcudu fazlasıyla arttırılan ordunun iâşesini sağlamak olmuştur. Türk ordusunun mevcudiyetini korumanın maliyeti, Mustafa Kemal Paşa tarafından Fransız elçi Franklin Bouillon'a hatırlatılmış, barış için daha fazla beklenemeyeceği ifade edilmiştir.⁵⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın bu ifadelerinin arkasında yatan en önemli sebep, Türk milletinin ordunun iâşesini devam ettirecek gücünün kalmadığı gerçeğidir. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının Büyük Taarruz esnasında Türk ordusunun ele geçirdiği Yunan birliklerine ait cephaneden faydalanılmasına karar verdiğini unutmamak gerekir. Nitekim Türk ordusunun zaferi o kadar kesin ve büyük olmuştur ki İtilaf Devletleri Türk ordusunun savaşta kazanılan Yunan mühimmatı ve teçhizatıyla Irak'ın ve Boğazların üzerine yürüebileceği ihtimali üzerinde durulmuştur.⁵⁵

Değnilmesi gerekilen bir başka konu ise savaş tazminatı meselesidir. Yunanistan'ın Anadolu ahalisine yönelik sistematik katliam, tecavüz ve yağma politikaları İngiliz meclisinde bile tepkiyle karşılanmıştır. Kenworthy'nin Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Yalova yöresindeki Müslümanlara yapılan Yunan zulmünden söz edilmiş, Yunanların aç bir çakal gibi Anadolu halkına saldırdığı ifade edilmiştir.⁵⁶ İngiltere ve Fransa, Yunan zulmünden haberdar olmasına rağmen İstiklal Harbi'nin sorumlusu olarak Ankara Hükümeti'ni görmüş ve savaş tazminatı Lozan'da masaya yatırılmıştır. Keynes, İngiltere ve

---

⁵² Sürmeli, a.g.e. s. 119.

⁵³ **İkdam**, 2 Eylül 1337/1921, No:8787.

⁵⁴ "M. Franklin-Bouillon's Activities: Transmits copy of telegram from M. Franklin-Bouillon reporting his interview with Mustapha Kemal Pasha", Confidential Papers: Turkey, V. II, 1922, s. 7.

⁵⁵ Mears, Eliot Grinell, *Modern Turkey*, The MacMillan Company, New York, 1924, s. 569.

⁵⁶ Near East", House of Commons, Parliamentary Papers, 30 May 1922, C. 154, s. 2034 <https://hansard.parliament.uk/Commons/1922-05-30/debates/1aafc6d6-0a0f-432e-9b1e-9466569af14e/NearEast?highlight=turks#contribution-02c1f0db-4018-4c90-b1b9-022a220dec9a> (Erişim Tarihi: 22/07/2021).

Fransa'nın savaş tazminatı karşısındaki tutumunu eleştirmiş, tazminat taleplerinin daha büyük yıkımlara ve sefalete neden olacağını ileri sürmüştür.⁵⁷ Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Keynes'in bu görüşleri daha yayılmadan aynı öngörüyle Lozan Barış Konferansı'na hazırlanmış, Yunanistan'dan savaş tazminatı niyetine stratejik önemi haiz Karaağaç İstasyonu'nun Türkiye'ye bırakması talep edilmiştir

Sonuç

Ankara Hükümeti İstiklal Harbi'ni kazanabilmek için deyim yerindeyse her bir başak tanesine, her bir çiviye dört elle sarılmıştır. İstiklal Harbi'nin harcamalarını 147 milyon olarak tahmin eden Eldem'e göre, bu harcamaların %63,9'u bütçeden, %6,8'i bütçe dışı kaynaklardan, %8,8'i Sovyetler Birliği'nin yardımlarından, %4,8'i bağışlardan ve %15,7'si ise el koymalardan sağlanmıştır.⁵⁸ Keynes'in de belirttiği gibi savaşın daha uzun süre devam etmesi Türkiye'nin toplumsal bir yıkımla karşı karşıya kalmasına yol açabilirdi. Bunun farkında olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Barış Konferansı'ndan sonra gerçekçi bir dış politika izlemeye karar vermiş ve Anadolu'nun imarı ilk öncelikleri haline gelmiştir.

Tekâlif-i Milliye Emirleri, Ankara Hükümeti tarafından bir iç borçlanma sözleşmesi şeklinde değerlendirilmiştir. Tekâlif-i Milliye Komisyonlarınca Anadolu'da toplanan mal ve malzemelerin bedelleri Kurtuluş Savaşı'nın bitimiyle kurusu kurusuna ödenmiştir. Büyük bir kısmı nakden, geri kalan önemsiz bir bölümü ise Hazine tahvilleriyle ödenmiş olup bu ödemelerin toplam miktarı 6.003.663 Türk Lirasını bulmuştur.⁵⁹ Genç Türkiye Cumhuriyeti sadece Tekâlif-i Milliye Emirleri çerçevesindeki borçlarını ödemekle kalmamış Osmanlı Devleti'nin borç ilmhâbirlerine göre de on milyon civarında bir miktarı halka ödemiştir.⁶⁰ Savaşlarla geçen uzun yılların ardından tüm iç borçların ödenmesi için 1937 yılını beklemek gerekmiştir. Ancak Tekâlif-i

---

⁵⁷ Keynes, John Maynard, *Versay Sulhu'nun Netâyic-i İktisadiyesi*, çev. Ali Fethi Okyar, Kudret Emiroğlu, Erman Harun Karaduman (haz.), İslık Yayınları, İstanbul 2018, s. 34-35.

⁵⁸ Vedat Eldem, **Cihan Harbi'nin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları, Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s. 387-401.

⁵⁹ Duru, Cihan, Turan, Kemal, Öngeoğlu, Abdurrahman, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap: Mondros'tan Cumhuriyete Mali ve Ekonomik Sorunlar*, Tisa Matbacılık, Ankara, 1982, s. 298.

⁶⁰ Sürmeli, Serpil, *Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 168.

Milliye Emirleri çerçevesinde yapılan ödemelerin %72'si 1923'te tamamlanmış, son ödemenin 1929'da yapılmasıyla Tekâlîf-i Milliye dönemi kapanmıştır.⁶¹

Mustafa Kemal Paşa hem askeri strateji bakımından hem de savaş ekonomisi uygulamaları açısından tamamen yeni bir yaklaşım ortaya koyduğunun farkındadır. Zira okuduğu kitaplar arasında yer alan bir askerin dönüşümü isimli kitapta "... *Harbi beslemek için yanı ikmal işleri için ne eşhas ne malzemece kâfi tedbir hazırlanmamış ve bunun merbut ve mütevakkıf olduğu iktisadi seferberlik hususunda bir şey yapılmamıştı...*" pasajının altını çizen Mustafa Kemal Paşa "*İstiklâl Harbi'nde biz yaptık*" ifadesini ilave etmiştir.⁶² Mustafa Kemal Paşa, İstiklal Harbi'ndeki iktisadi ve mali uygulamalarla da yepyeni bir savaş finansmanı modelini uygulamaya geçirdiğinin farkındadır.

İstiklal Harbi savaş ekonomisinin de en mükemmel örneklerinden biridir. Tüm hanelerin savaşa göre üretim yapması ve etkin olmayan üretim faktörlerinin bile Milli Mücadele'ye katılmasıyla topyekûn savaşın da ilk örneğidir denilebilir. İstiklal Harbi'ni Amerikan ve Alman örneklerinden ayıran en önemli özelliği ise Türkiye'nin işgalden kurtulmasına öncelik vermesi, amacına ulaştıktan sonra ise yerini devletin tabii iktisat uygulamalarına bırakmasıdır. Oakes, savaş halinde tüm kaynaklarını seferber eden ülkelerin, ABD gibi, daha sonra sermaye birikimini hızlandırabilmek amacıyla daimi bir savaş ekonomisine geçebileceklerine yönelik uyarılarda bulunmuştur.⁶³ Ankara Hükümeti ise, Türkiye'nin de maddi ve manevi kaynaklarının farkında olarak, böyle bir model tercih etmemiş, İstiklal Harbi'nin sona ermesiyle birlikte olağanüstü tedbirler de bir kenara bırakılmıştır. Oakes da savaş ekonomilerinin hedefe yönelik olağanüstü tedbirler olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Oakes'a göre ABD, II. Dünya Savaşı'ndan sonra daimi savaş ekonomisini izleyerek sermaye birikimine devam edecektir.⁶⁴

Ankara Hükümeti, belki de sermayenin yoğunlaşmasına ABD'den daha çok ihtiyaç duyduğu halde, böyle bir yöntemi tercih etmemiş, bağımsızlığı kazanabilmek uğruna son gücüyle çabalayan Türk milletini mağdur etmekten kaçınmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, Cumhuriyet'i ilan ettikten sonra I. Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nin acı hatıralarını unutmamış, kalkınma adına alınan tedbirler bu dönemin damgasını taşımıştır. İstiklâl Harbi'ne bu gözle

---

⁶¹ Duru, Cihan, Turan, Kemal, Öngöçlü, Abdurrahman, *Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap: Mondros'tan Cumhuriyete Mali ve Ekonomik Sorunlar*, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1982, s. 298.

⁶² Sürmeli, Serpil, *Milli Mücadele'de Tekâlîf-i Milliye Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 173.

⁶³ Walter J. Oakes, "Toward a Permanent War Economy", *Politics*, 1944, s. 11.

⁶⁴ Walter J. Oakes, "Toward a Permanent War Economy", *Politics*, 1944, s. 15.

bakılması, tüm yönleriyle daha iyi anlaşılmasını sadece siyasi ve askeri bir zafer değil, aynı zamanda iktisadi bir başarı ve dünyada eş benzeri olmayan bir tarihi hadise olarak da değerlendirilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Block, Adam, *Special Report On The Ottoman Public Debt Followed By A Translation Of The Annual Report Of The Council Of Administration For The Thirty-Seventh Financial Period (1st March, 1918, To The 28th February, 1919)*, Bradbury, Wilkinson & Co., Limited Printers, Londra, 1920.

Block, Adam, *Special Report On The Ottoman Public Debt Followed By A Translation Of The Annual Report Of The Council Of Administration For The Thirty-Seventh Financial Period (1st March, 1920, To The 28th February, 1921)*, Bradbury, Wilkinson & Co., Limited Printers, Londra, 1922.

“Correspondence between His Majesty's government and the French government respecting the Angora agreement of October 20, 1921”, Great Britain Foreign Office, Parliamentary Papers, H.M. Stationery Off Basımevi, Londra, 1922.

“M. Franklin-Bouillon’s Activities: Transmits copy of telegram from M. Franklin-Bouillon reporting his interview with Mustapha Kemal Pasha”, Confidential Papers: Turkey, V. II, 1922.

Quelques précisions sur l'administration de la Dette Publique Ottomane. Ses origines, Son Statut, Les résultats de son activité, 1924, Jacques Thobie Arşivi, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/126252> (Erişim Tarihi: 09/08/2021).

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Düstur

Sürelî Yayınlar

“Allies Make Turk Capital Natural”, New York Tribune, 27 Mart 1922, <https://www.loc.gov/resource/sn83030214/1922-03-27/ed-1/?sp=2&r=0.559,0.235,0.597,0.296,0> (Erişim Tarihi: 12/08/2021).

“Britain Mistrusts Angora Agreement”, The New York Herald, Paris, 7 Kasım 1921, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t53116z/fl.item.r=angora%20government.zoom> (Erişim Tarihi: 12/08/2021).

İkdam

“Kemalist Movement”, The New York Herald, 8 Mayıs 1922, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t51308c/f5.item.r=angora%20government.zoom> (Erişim Tarihi: 13/08/2021).

“Near East”, House of Commons, Parliamentary Papers, 30 May 1922, C. 154, s. 2035 <https://hansard.parliament.uk/Commons/1922-05-30/debates/1aafc6d6-0a0f-432e-9b1e-9466569af14e/NearEast?highlight=turks#contribution-02c1f0db-4018-4c90-b1b9-022a220dec9a> (Erişim Tarihi: 22/07/2021).

Kitap ve Makaleler

- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Birinci Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015.
- Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadelede Hatıraları**, C.I, İstanbul 1953.
- Duru, Cihan, Turan, Kemal, Öngeoğlu, Abdurrahman, **Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap: Mondros'tan Cumhuriyete Mali ve Ekonomik Sorunlar**, Tisa Matbacılık, Ankara 1982.
- Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2001.
- Earle, Edward Mead, **Turkey, The Great Powers, And The Bagdad Railway; A Study In Imperialism**, The Macmillan Company, New York 1924.
- Eldem, Vedat, "Cihan Harbi'nin ve İstiklal Savaşı'nın Ekonomik Sorunları", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975, s. 387-401.
- Eldem, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Ezer, Feyzullah, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Tatbikatı", **Turkish Studies**, C. 9, S. 4, 2014, s. 445-456.
- Genelkurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi İdari Faaliyetler**, C.VII, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1975.
- Goodhand, Jonathan, *From War Economy to Peace Economy*, State reconstruction and international engagement in Afghanistan, (London School of Economics and Political Science and University of Bonn, 2003, Londra, <https://core.ac.uk/download/pdf/6610156.pdf> (Erişim Tarihi: 24/07/2021).
- <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/tekalif-i-milliyemirleri/> (Erişim Tarihi:09/08/2021).
- Kayıran, Mehmet, "Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 5, S. 15, s. 639-664.
- Keynes, John Maynard, **Versay Sulhu'nun Netâyic-i İktisadiyesi**, Çev. Ali Fethi Okyar, Kudret Emiroğlu, Erman Harun Karaduman (haz.), İslık Yayınları, İstanbul 2018.
- Köstüklü, Nuri; **Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Lippe, John M. Vander, "The "Other" Treaty of Lausanne: The American Public and Official Debate on Turkish- American Relations", **The Turkish Yearbook of International**, No:23,1993, pp.31-63.
- Markwell, Donald, **John Maynard Keynes and International Relations: Economic Paths to War and Peace**, The Oxford Universtiy Press, New York 2006.
- Mears, Eliot Grinell, **Modern Turkey**, The MacMillan Company, New York 1924.
- Oakes, Walter J., "Toward a Permanent War Economy", **Politics**, 1944, s. 11-17.
- Öksüz, Hikmet-Köse, İsmail, "Amerikan Arşiv Vesikalarında Büyük Taarruz", **Türkiyat Mecmuası**, C. 27, S. 2, 2017, s. 207-238.
- Rawlison, A., **Adventures In The Near East (1918-1922)**, Dodd, Mead and Company, New York 1924.
- Sayar, Ahmed Güner, "Atatürk'ün İktisat Kafasına Dair Düşünceler", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:15, 1995, s. 61-66.

- Sicsú, João, “Keynes’ s state planning: from Bolshevism to the General Theory”, **Discussion Paper 4**, Instituto de Economia, Rio de Janeiro 2020.
- Süleymanlı, Vusal, “Savaş Ekonomisi ve Ekonomik Savaş Disiplinlerarası ve Stratejik Bilim Alanının Türkiye’de Bir Ders Olarak Eğitiminin Verilmesinin Gerekliliği”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C. 122, S. 240, 2019, s. 169-204.
- Sürmeli, Serpil, **Milli Mücadele’de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Şahin, Necmettin, Yılmaz, Akif, **Milli Mücadele Stratejisinin Mali İktisat Boyutu Ve Sosyo-Ekonomik Dinamikleri**, Edt. Necmettin Şahin, Vergi Müfettişleri Derneği, İzmir 2015.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz**, c. II, K. 5, Kitap 2, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1973.
- Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz**, c. II, K. 6, Kitap 2, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1995.
- Villalta, Jorge Blanco, **Atatürk**, çev. William Campbell, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

KOMİTACI VE İSTİHBARATÇI SERKOMİSER BULGAR SADIK SAKARYA SAVAŞI'NDA

Yücel YİĞİT*

Giriş

Bektaş ve istihbaratçı polis memuru Ali Rıza Öge, meslektaş Bulgar Sadık'ı: “Cesur, namuskâr, gözünü budaktan sakınmayan, fedakâr” biri olarak tarif eder.¹ Kuşçubaşı Eşref ve Yakup Cemil gibi gözü pek, bir eylem adamı olarak verilen emirleri sualsiz ifa eden, hayatı abartılarla efsaneleşen Bulgar Sadık, *Büyük Türk Casusu Bulgar Sadık*² isimli tarihi roman ile bu eserden mülhem beyaz perdeye yansıyan *Kaçın Türkler Geliyor*³ isimli filme de senaryo olmuştur. Bilhassa istihbaratçılığı hakkındaki mitleri iyice artırmıştır. 68 yıllık ömrü: Osmanlı Devleti'nin Sofya'daki ataşemiliteri Mustafa Kemal'e suikast planını iması, Teşkilat-ı Mahsusa namına verildiği iddia edilen mesnetsiz görevler, mukim olduğu yerlerdeki arazilerde kilolarca altın saklaması gibi belgelere ve tanıklıklara yaslanmayan birçok hikâyeleriyle örülmüştür.

Efsaneleri bir kenara bırakırsak Emniyet Teşkilatının görünmez kahramanlarından Bulgar Sadık hem polis hem de askeri eğitim almamasına rağmen emniyette serkomiserlik, Milli Mücadele yıllarında da orduda doğrudan yüzbaşı rütbesiyle göreve başlamıştır. Balkanların ünlü komitacısı, eğitimini dağlarda yaşayarak, yaralanarak ve çetelerle çarpışarak almıştır. Bu tecrübe ona

---

* Doç. Dr., Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, yigit21@hotmail.com

¹ Ali Rıza Öge, *İstihbaratçı Bir Bektaşinin Hatıraları (Zabıta Hayatında Neler Gördüm Neler Geçirdim?)*, Yayına Hazırlayanlar: Ali Birinci-Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2018, s.83.

² Murat Sertoğlu, *Büyük Türk Casusu Bulgar Sadık*, İtimat Yayınevi, İstanbul 1966.

³ Senaryosunu Osman Seden'in yönetmenliğini Lütfi Ö. Akad'ın; başrollerini Fatma Andaç, Turan Seyfioğlu, Mahir Özerdem ve Atf Kaptan'nın oynadığı Murat Sertoğlu'nun 'Bulgar Sadık' adlı eserinden 20 Ekim 1954 tarihinde uyarlanan savaş ve tarihi film.

ciddi katkılar sağlamış ve lider karakteriyle etrafına temayüz etmiştir. At üstünde gezmeye, toprakta yatmaya alışık, ruhu kaynayan eski komitacı, polisler nasil iyi bir istihbaratçı ve komitacı olunacağını da öğretmiştir. Silahı gibi keskin zekâsıyla savaş yıllarında birçok istihbarat faaliyetinde başrol oynamıştır. Lakin Kafkas Cephesindeki rolü ile II. İnönü ve Sakarya Savaşlarına katkıları hep istihbaratçılığının ve destansı malumatların gölgesinde kalmıştır. Hele fiilen son defa iştirak ettiği Sakarya Savaşındaki fedakârlıkları neredeyse hiç bilinmemektedir. Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyasıyla taltif edilen Milis Yüzbaşısı Sadık Efendi, mücbir sebeplerden dolayı Büyük Taarruz müstesna neredeyse bütün savaşlarda yer almıştır. Dolayısıyla Bulgar Sadık, bilinenin aksine bir komitacı ve eşkıya tanımlamasının çok ötesinde gerçek bir vatanperver kahraman portresidir.

Bu çalışmanın temel amacı, Sakarya Savaşına giden süreçte Bulgar Sadık'ın kısa hayat hikâyesini, bilgi kirliliğinden arındırarak ve belgelerle takviye ederek en yalın haliyle ortaya konulmuştur. Yine mensubu bulunduğu 3. Süvari Fırkasının Sakarya Savaşındaki rolü de konumuz içerisinde yer almıştır. Öte yandan süvari fırkasına savaşta hangi taktikler ve görevler verilmiştir? Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa neden Bulgar Sadık'ın bölüğünün toplu fotoğrafını çekirtti? Bölüğünün durumu hakkında rapor istenildiğinde neden bir Yunan askeri, rapor yerine karargâha yolladı? Birliğini kuşatan Yunan çemberi nasıl kırıldı? Büyük Taarruzu niçin Ankara'da bir evde karşıladı? gibi sorulara da cevap verilmiştir.

Araştırmanın kronolojik çerçevesi 1921 yılıyla sınırlıdır lakin Bulgar Sadık'ın kısa hayat hikâyesi 1872 ile 1940 yılları arasını kapsamaktadır. Yine inceleme hazırlanırken Devlet Arşivleri Başkanlığı ile Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivlerinden istifade edilmiştir. Ayrıca Sadık Baba tarafından

anlatılan ve Mustafa Razi Yalkın⁴ tarafından kaleme alınan hâtıraları⁵ ile bazı telif eserler de kullanılmıştır. Şüphesiz bu çalışmada Sakarya Savaşının genel safahatından bahsedilmeyecektir. Zira genel tarih yazımı ile bu araştırmannın basılması planlanan özel sayıda, savaşın sebep ve sonuçları, akışı, askeri süreci ve önemi hakkında birçok inceleme okurla buluşacaktır. İki alt başlıktan oluşan inceleme, düşük rütbeli bir subayın gözünden Sakarya Savaşının bir kesitini, büyük fotoğraf içerisinde görebilmeyi arzulamaktadır.

Çalışmanın Sakarya Savaşını kapsayan ikinci alt başlığının ana kaynağı Bulgar Sadık'ın hâtıralarıdır. Lakin hâtıralarda bir takım bilgi, kronoloji ve abarttı kirliliği mevcuttur. Örneğin Sadık Baba bölüğünün de içinde bulunduğu 3. Süvari Fırkası, Sakarya Savaşı başladığında cephe hattının kuzeyindedir. Hâlbuki en kuvvetli çarpışmalar, güneyde Haymana-Polatlı arasındaki coğrafyada yaşanmış ve fırka sonradan güneye kaydırılmıştır. Dolayısıyla Bulgar Sadık, fırkasının ve bölüğünün savaş esnasındaki rolünü gereğinden fazla abartmıştır. Sadık Baba, Beşköprü civarında Yunanlılardan ele geçirdikleri tombazlarla birliğini karşıya geçirdiğini destansı bir dille anlatırken; harp

---

⁴ Mim Sıfır müstear ismiyle süreli yayınlarda değişik tefrikalar kaleme alan ve hatıralar hazırlayan İstihbaratçı Polis Memuru Mustafa Razi Yalkın, 1885'te veya 1886'da İstanbul'da doğdu. 1902'de Galata Yabancı Mallar Gümrüğünde işe başladı. Piyade yüzbaşı rütbesiyle Balkan Savaşına katıldı. Gümrükteki görevinden ayrılarak yedek subay vekilliğinde bulundu. I. Dünya Savaşında 1917'de İngilizlere esir düştü. Talivbo kampındaki esareti üç yıl sürdü. Ülkeye döndükten sonra 27 Haziran 1920 tarihinde polislik mesleğine kabul edildi. Emniyetteki görevi İngiliz istihbaratının içine sızarak bilgi toplamaktı. Temmuz 1923'te İngilizler onu ve meslektaşı Serkomiser Serezli Ahmet'i deşifre ederek tutukladılar. Ağır işkenceye maruz kaldıktan sonra serbest kaldıysa da ciddi düzeyde şuur kaybına uğradı. Ermeni firarileri meselesinden 24 Nisan 1924 tarihinde görevinden azledildi. Ankara Ağır Ceza Mahkemesindeki yargılamadan 2 Ekim 1926 tarihinde beraat etti. Hem yargılama sürecinde yaşadıkları hem de işkence sonucu sağlığının bozulması nedeniyle 1 Ocak 1931 tarihinde emekli oldu. 28 Kasım 1953 tarihinde de vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Razi Yalkın, **Bir Türk Casusunun Mütareke Hatıraları**, Hazırlayan: Serpil Sürmeli, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Erzurum 2007, s. IX-X; M. Razi Yalkın, **Milli Mücadelede İzmir**, Yayına Hazırlayan: Mevlüt Çelebi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2019, s. 12-13; Necmi Uyanık, "Bir Devrin Gizli Çehresi: M. Razi Yalkın ve Eserleri Üzerine", **Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı:17, Konya 2007, s. 181-182.

⁵ Bulgar Sadık'ın hatıraları ilk olarak Mustafa Razi Yalkın tarafından *Tan* gazetesinin 8 Kasım 1938-1 Nisan 1939 yılları arasındaki sayılarında "*Bulgar Sadık (Yakın Tarihin En Esrarlı Çehresi)*" ismiyle yayına hazırlanmış ve 132 tefrika olarak basılmıştır. Akabinde Mustafa Razi Yalkın'ın kaleme aldığı, Mehmet Sadık Poğda'nın anlattığı bu tefrika dizisi, tarihsiz olarak İstanbul'da *Orhan Alkaya Matbaasında* neşredilmiştir. Hatıratın ikinci baskısı, 1944 yılında İstanbul'da bu sefer, *İnkılap Kitapevi* tarafından *Gün Basımında* hazırlanarak okuyucunun hizmetine sunulmuştur. Dolayısıyla ilk hatıratın baskısı 1939 ile 1944 yılları arasında yapılmış olmalıdır. Çalışmada ikinci baskı kullanılmıştır. Hâtıratının baskı bilgilerini bizimle paylaşan Prof. Dr. Ali Birinci ile Prof. Dr. Ahmet Özcan hocalarımıza müteşekkirim.

coğrafyasının Türkiye'deki yetkin ismi Dr. Selim Erdoğan⁶, Beşköprü ve Uzundere civarından Türk birliklerinin Sakarya nehrinin batısına geçmediği daha çok Beylikköprüyü kullandığını ifade emektedir. Buna benzer birçok örtüşmeyen bilgi bulunmaktadır. Dolayısıyla hâtırate her zaman ihtiyatla yaklaşmak elzemdir. Bilgileri, Sakarya Savaşıyla ilgili tarih yazımı içerisinde konumlandırmak en doğrusudur.

1- Bulgar Sadık'ın Kısa Hayat Hikayesi

Emetullah (Katerina) ve Tüccar Abdullah (Dimitri) oğlu Mehmet Sadık daha çok bilinen namıyla Bulgar Sadık, 1872 yılında Kuzey Bulgaristan'ın tarihi şehri Şumnu sancağının Eski İstanbulluk (Volpiçe) kasabasında doğdu. Baba Sadık namıyla bilinir.⁷ Hidayete ermeden önceki ismi Stoyan'dır. Annesi ve babası da Müslüman ismi kullandığına göre onlar da sonradan ihtida ettikleri aşikârdır. Nüfus hüviyetinde orta boylu, ela gözlü, beyaz tenli ve vücutça herhangi bir noksanlığı bulunmayan mühtedi Mehmet Sadık⁸, Şumnu'nun Sumuliç köyünde iptidaiye mektebinde ilk eğitimini aldı. Şumnu rüştiye mektebinden mezun olduktan sonra Bulgar Harbiye Mektebi bünyesindeki Küçük Zabıt Mektebine kaydoldu lakin eğitimini tamamlayamadı.⁹ Buna rağmen kale topçu mülazımı rütbesiyle Bulgaristan ordusundaki yerini aldı. 1907'de Nimet hanımla hayatını birleştirdi. Bu evlilikten 1908'de İbrahim Feridun¹⁰ isimli bir oğlu ile

Fotoğraf 1: Bulgar Sadık, EGM Arşivi

⁶ Dr. Selim Erdoğan'ın Sakarya Savaşının askeri tarihi ile savaşın cereyan ettiği coğrafya hakkında emek mahsulü çok değerli bir eseri mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Selim Erdoğan, **Sakarya Türk Bitti Demeden Bitmez**, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

⁷ EGM Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası**, Belge No:005.

⁸ EGM Arşivi, **Mehmet Sadık'a Ait Nüfus Tezkeresi**, Belge No:13.

⁹ EGM Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası**, Belge No:002.

¹⁰ İbrahim Feridun Poğda, Üsküdar Karacaahmet Mezarlığındaki kabir taşına göre 1909 doğmuş ve 1978'de vefat etmiştir. Aile üyelerinin Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğünde çalıştığını bildiği Poğda, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) adına çalıştığı ancak vefat edince ortaya çıkmıştır. Bu bilgi, torunu *Hande Şefika Poğda* tarafından verilmiştir. Ayrıca aile üyelerinin medfün olduğu mezarlarla ilgili bilgi desteği sağlayan *Deniz İnan*'a da müteşekkirim.

1916'da Asiye Selma¹¹ isimli bir kızı dünyaya geldi. Bulgarca, Sırpça, Rusça ve Fransızca okuyup yazabilen Bulgar Sadık, Türkçe'yi ise sadece konuşabiliyordu.¹² Zira Türkçe okuyup yazamaması sonraki memuriyetlerinde üç defa açığa alınmasının en temel problemi oldu.

Bulgar ordusuna hizmet ederken birlik komutanının muamelelerine dayanamarak muhtemelen 1897 yılında firar ederek komitacılığa başladı. Yıllarca Bulgaristan dağlarında eşkıyalık yaptıktan sonra profesyonel bir komitacı olarak 1906 yılında Osmanlı'ya sığınarak Serez sancağı Demirhisar kazasına yerleşti. Burada İslam'la müşerref oldu ve tabiiyetini değiştirdi ve Gazi Edhem Paşanın himayesine girdi.¹³ Eşkîya takibiyle maruf Bulgar Sadık, 1907 yılının ilk aylarında İstanbul'a geldi lakin başkentte uzun süre kalamadı ve 14 Mart 1907 tarihli bir irade-i seniyye mucibince Rumeli'de eşkıya takibinde görevlendirildi.¹⁴ 14 Ağustos 1907 tarihinde Balkanların meşhur eşkıyalarından Sandanski ve çetesi karşısına çıktı. Çıkan çatışmada karşı çetenin büyük bir bölümünü imha etti lakin kendi de yaralandı. Tedavi edilmek üzere Selanik'teki Hamidiye Hastanesine kaldırıldı.¹⁵

İyileştikten sonra eşkıyayla mücadelesinde gösterdiği başarıdan dolayı 9 Eylül 1907 tarihinde polis ahkâmına mugayir bir irade-i seniyyeyle sivil serkomiserlik rütbesiyle o dönem polis hizmetlerini yürüten Zaptiye Nezaretine ataması yapıldı.¹⁶ Yöneticiler her ne kadar onu kolluk birimine atamışsa da daha çok ellerinin altında tutarak eşkıya ve istihbarat işlerinde kullandılar.¹⁷ II.

¹¹ Asiye Selma, Askeri Fabrikalar Umûm Müdürlüğü Daireler Müdürlüğünde hesap uzmanı olarak çalışan Namık Özen'dir. Bkz.: EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No: 69.

¹² EGM Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası**, Belge No:002.

¹³ EGM Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası**, Belge No:003; Eyüp Şahin, "Serkomiser Mehmet Sadık Poğda", **Türk Polisinden Seçme Biyografiler**, C. I, Ankara 2012, s. 221.

¹⁴ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **ZB**, Dosya No: 610, Gömlek No:9, Rumi: 19 Eylül 1323; **ZB**, Dosya No: 473, Gömlek No:3, Rumi: 22 Kânunuevvel 1322.

¹⁵ EGM Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası**, Belge No:003; Eyüp Şahin, **Mütareke Döneminde İstanbul Polisi**, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2016, s. 90.

¹⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **BEÖ**, Dosya No: 3140, Gömlek No:235476, Hicri: 1 Şaban 1325; **DH.TMIK.S.**, Dosya No: 71, Gömlek No:8, Hicri: 18 Zilkade 1325; **İ.HUS.**, Dosya No:157, Gömlek No:1325, Hicri: 28 Recep 1325; **Y.MTV.**, Dosya No: 299, Gömlek No:1, Hicri: 1 Cemaziyülahır 1325; **Y.MTV.**, Dosya No: 301, Gömlek No:2/3, Hicri: 20 Recep 1325; EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:001.

¹⁷ Birinci sınıf komiserlerden ve halen açıkta bulunan mühtedi Bulgar Mehmet Sadık ve Estoyan'ın İstihbarat Dairesinde istihdamları hakkında. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **DH. MUİ.**, Dosya No: 15/2, Gömlek No:14, Hicri: 12 Şevval 1327.

Meşrutiyet'in ilanından sonra 14 Mart 1909 tarihinde Türkçe okuma ve yazma bilmediği için açığa alındı lakin daha önceki hizmetlerinin hatırına eski görevine iade edildi.¹⁸ Dolayısıyla Türkçe okuyup yazamaması ömründe hep bir ayak bağı oldu. Hâlbuki Türkçe müstesna dört dil bilmekteydi.

13 Nisan-14 Ağustos 1909 tarihleri arasında Mabeyn-i Hümayun Muhafızlığında istihdam edildi. 31 Mart Vakası patlak verince asilere karşı Hareket Ordusunun yanında saf tuttu ve Sultan II. Abdülhamit'e karşı muhalefet etti. İsyan sırasında Zaptiye Nazırı Farukizâde Sami Paşa, ondan bir asker üniforması giyerek Sultan Ahmet Meydanında toplanan asiler hakkında bilgi toplamasını istedi. Ayrıca Veliâht Mehmet Reşat'ın hayatta kalabilmesi için gereken tedbirleri alması emretti. Genel durum hakkında Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşaya gönderilen mektupları İstanbul dışında kendisine teslim etti. Paşanın mektubunu da Veliâht Mehmet Reşat'a ulaştırdı.¹⁹ Sultan II. Abdülhamit'in hal' edilip İttihatçıların iktidara gelmesinden sonra lağvettikleri Zaptiye Nezaretinin yerine 4 Ağustos 1909 tarihinde kurulan Emniyeti Umûmiye Müdüriyetine 14 Ağustos 1909 tarihinde istihbarat memuru olarak atandı.²⁰ Bu dönemde Aydın vilayetinde meşhur Çakırcalı Mehmet Efendinin takibi ile Sultan V. Mehmet'in 1909'daki Bursa ve 1911 yılının ortalarındaki Rumeli seyahatleri sırasında yakın koruma ekibinin içerisinde görevlendirildi. Kadrosunun ilgası üzerine yine bir süre açıkta kaldıktan sonra 14 Haziran 1911 tarihinde Üsküdar sertaharri²¹ memurluğuna getirildi.²² 1911-1912 yıllarında Bulgaristan'da eşkiya takibi ve istihbarat derlemek üzere görevlendirildi. Haziran 1912'de Sofya'da iken Bulgar istihbaratı tarafından yakalandı ve Köstendil hapisanesine konuldu.²³ Kendisinden haber alınmadığı

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **DH.TMİK.S.**, Dosya No: 71, Gömlek No:8, Hicri: 18 Zilkade 1325.

¹⁸ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:008.

¹⁹ Mustafa Razi Yalkın, **Bulgar Sadık (Yakın Tarihin En Esrarlı Çehresi)**, Anlatan: M. Sadık Poğda, İnkılap Kitapevi/Gün Basımevi, İstanbul 1944, s. 110-118.

²⁰ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:010; Ali Rıza Öge, **a.g.e.**, s.83.

²¹ Emniyet Müdürlüğü bünyesinde Asayiş ve Siyasî Şube Müdürlüklerinde suçluların yakalanabilmesi amacıyla somut deliller arayan ve adli tahkikat yapan sivil kıyafetli polis memuru. Bu asli görevlerinin yanında suç tahkikatında istihbarı bir bilgiye ulaştıklarında rapor tanzim ederek ilgili birimlere gönderirlerdi. Katkılarından dolayı Emekli 1. Sınıf Emniyet Müdürü ve Türk polis tarihinin duayen yazarı Eyüp Şahin'e çok teşekkür ederim.

²² EGM Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası**, Belge No:004.

²³ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **DH. KMS.**, Dosya No: 1, Gömlek No:21, Hicri: 19 Zilkade 1331; **DH.EUM.MTK.**, Dosya No: 15, Gömlek No:19, Hicri: 10 Rebiyülevvel 1332; EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:19-20.

sürede ailesinin mağdur olmaması için hükümet, ailesine mali yardımda bulundu.²⁴ Hem Osmanlı hükümetinin devreye girmesi ve konuyu ısrarlı takibi hem de tutuklandığı haberlerinin asılsız çıkmasından²⁵ sonra Bulgar Sadık, Balkanlar'da 29 Aralık 1914 tarihine kadar kaldıktan sonra İstanbul'a döndü ve Üsküdar'daki görevine kaldığı yerden 1 Nisan 1917 tarihine kadar devam etti. Talat Paşa dolayısıyla Teşkilat-ı Mahsusa tarafından yurt dışında verilen görevlerde bulundu. Onlardan bazıları I. Dünya Savaşı yıllarında Petersburg'daki 'Oknita' silah fabrikasını havaya uçurmak ve Rusya'dan Varşova'ya giden tren yolunun Volga nehri üzerindeki köprüyü kullanılamaz hale getirmektir. Bunlardan silah fabrikasını patlatmayı becermişti.²⁶

Nisan 1917'den sonra naklen İstanbul Polis Müdüriyeti kadrosunda geçiş yaptı. Burada birinci sınıf taharri memuru olarak görev yapmakta iken hazırlanan 1 Nisan 1918 tarihli atama kararıyla, kumandanlığını Enver Paşanın kardeşi Nuri (Kılıgıl) Paşanın²⁷ yaptığı Kafkas İslam Ordusu Kısım-ı Siyasi Memurluğu görevine ataması yapıldı. Burada Ermeni ve İngiliz casuslarının takip ve yakalanmasında rol aldı. Kısa bir süre sonra 12 Haziran 1918 tarihinde Gence vilayeti Umûm Hapishaneler Müdürlüğüne getirildi.²⁸ I. Dünya Savaşında mağlubiyeti kabul eden Osmanlı Devletinin, ateşkes talep etmesinden sonra İstanbul'a döndü.

---

²⁴ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:21-22

²⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **HR.ŞFR.**, Dosya No: 278, Gömlek No:78, Hicri: 18 Cemaziyülahır 1330.

²⁶ Mustafa Razi Yalın, **a.g.e.**, s. 158-180.

²⁷ Nuri (Kılıgıl) Paşanın, Bulgar Sadık'la ilgili kanaati şöyledir: “Elyevm İstanbul Polis Müdüriyeti Birinci Şube İkinci Kısım başmemuru Şumnulu Sadık Bey bin Abdullah Efendinin Üsküdar sertaharri memuru iken vazifesi başından alınarak 334 senesi nisan mahında Kafkas İslam Ordusu Kısım-ı Siyasi şehri 3.000 kuruş maaşla bit-tayin vazifeye ibtidar ettirilmesiyle beraber Kafkasya'ya izam kılınmış, Azerbaycan Hükümetinin nakline yakın sene-i mezkûr temmuz mahında merkez-i hükümet olan Gence vilayeti Umûm Hapishaneler Müdürlüğüne naklen tayin edilip ve maaşına da 1.000 kuruş zamlı 4.000 kuruşa iblağ' olunmuştur. İlave memuriyet olarak eşkiya ve Ermeni çetelerinin takibine memur edildiğinde, mühim ve nazik vazifelerin hüsnü suretle ifasına muvaffak olmuştur. Bakü'nün bil-muharebe istirdadını müteakip, mûmâ-ileyh celp edilip Milli Vatanına mühim vazifeler tevdi edilmiş olmakla şayan-ı hayret bir derecede ifa ettiği hizmetlere mükâfaten maaşına tekrar 1.000 kuruş zamlı 5.000 kuruşa iblağ olmuştur. Mûmâ-ileyh muhit-i vataniye ile hüsnü vazife husule getirmiş, cereyan-müteşabişe müstakim ve şayan-ı emn-u itimat bir memur olduğuna mebni işbu vesika talebi üzerine ita kılındı. 20 Teşrinievvel 340”. Onunla ilgili askeri ve mülki erkânın değerlendirmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Eyüp Şahin, **a.g.m.**, s. 226-230.

²⁸ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:10.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesinin akabinde Anadolu'da başlayan işgallere karşı çaresiz, eli kolu bağlı beklemek Bulgar Sadık'ın fitratına tersti. Sadık elemanları ve etrafına toplandığı vatanperverlerden oluşan bir çete teşkil etti. İstanbul'un Anadolu yakasında Üsküdar, Beykoz ve Alemdağ'da Rum ve Ermeni çetelerin takibi ve ortadan kaldırılmasına mesai harcadı. Küçük üniteler halindeki çetelerin çok faydalı olamayacağını idrak edince 16 Mart 1919 tarihinden itibaren Kuvâ-yı Milliye saflarına dâhil oldu.²⁹ Akabinde Karakol teşkilatına intisap ederek, Kara Vasıf ile tanıştı. Cemiyetin yönlendirmesi ve yardımlarıyla Üsküdar'dan Sakarya'ya ulaşan hat üzerinde İstanbul'dan Anadolu'ya gönderilen silah, cephane ve insan naklinde büyük yararlılıklar gösterdi. Örneğin müfrezesiyle İngilizlerin kontrolündeki Maltepe Endaht Mektebinden 120 sandık cephane ile yüz kat elbiseyi gizlice Ankara'ya gönderdi.³⁰ Karakol teşkilatı ondan Damat Ferit'e suikast yapmasını talep edince Rumelihisarı civarında adamlarıyla pusu kurdu lakin olayın faş olmasıyla bir netice alamadı.³¹

Başarılarından sonra Anadolu'da daha fazla görünür olmaya başladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından düzenli askeri birlikler kuruluncaya değin çetesiyle birlikte Çolak İbrahim'in kumandasındaki Kuvâ-yı Seyyare adına mücadele etti. Sorumluluk mıntıkası: Kocaeli Yarımadası, Sakarya ve Düzce mıntıkalarıydı. Burada işgal kuvvetlerinin yanı sıra Rum ve Ermeni çeteleriyle de mücadele ederek onları imhaya gayret etti. Öte yandan sadece azınlıklarla değil Anadolu'da baş gösteren iç isyanların bastırılmasında da rol aldı. Huzur ve sükûnetin sağlaması amacıyla Taraklı, Göynük ve Mudurnu çatışmaları ile II. ve II. Yozgat isyanlarının bastırılmasına iştirak ederek kahramanlık gösterdi. Bu sırasında Geyve boğazında, Batı Cephesi Kumandanlarından Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile teşrik-i mesaisi oldu. Paşanın talimatlarıyla hareket yönünü ve enerjisini Batı Cephesine kaydırıldı. İlk olarak 1920 yılının Ocak ayında mensubu bulunduğu Kuvâ-yı Seyyare birlikleriyle I. İnönü Savaşına katılmak üzere Ankara'dan trenle yola çıktıklarında Yunan ordularının mağlup olduğu haberi gelince fiilen savaşa iştirak edemedi. Maiyetindekilerle II. İnönü Savaşına aktif olarak katılarak sıcak çatışmada yer aldı. Bu savaşta her iki ayakları donma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.³² Bu arada 12 Nisan 1920 tarihinde Milis Yüzbaşı rütbesiyle 3. Süvari Fırkası, 28.

---

²⁹ EGM Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası**, Belge No:006.

³⁰ Eyüp Şahin, **a.g.e.**, s. 94.

³¹ Eyüp Şahin, **a.g.m.**, s. 226; Eyüp Şahin, **a.g.e.**, s. 95.

³² Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 278-286.

Alay, 1. Bölük³³ Kumandanı oldu.³⁴ Bu bölük, Sadık Baba bölüğü ismiyle de bilinir.

Ayağındaki rahatsızlığının ilerlemesine rağmen tam iyileşmeden 1921 yılının Ağustos ayında başlayan Sakarya Meydan Muharebesine dâhil oldu. Şiddetli çarpışmaların yaşandığı Beşköprü, Uzunbey, Alpulu baskını, Hamidiye köyü, Mangal dağının batı yamacındaki çatışmalarda yoğun çaba gösterdi.³⁵ Ayağındaki şiddetli ağrılar artıp yere basamayacak hale gelince 3. Süvari Fırkası Kumandanı Yarbay Çolak İbrahim'den müsaade alarak Bayram Çavuş'un muavenetiyle Ankara'ya dönmek zorunda kaldı. Yakın arkadaşı Ankara Polis Müdürü Dilaver Beyin evine yerleşerek uzun süre ayaklarından tedavi oldu. Yürüyebilecek hale gelince İstanbul'a döndü.³⁶ Hatıralarında Büyük Taarruz'dan sonra Üsküdar Taharri Memurluğu Dairesinde başmemurluğa atandığı ifade etmektedir lakin sicil dosyasındaki göreviyle uyuşmamaktadır. Dosyada görev yeri İstanbul Polis Müdürlüğü gözükmemektedir.

Milli Mücadelenin başarıyla tamamlanması üzerine 21 Aralık 1922 tarihinde İstanbul Polis Müdürlüğü birinci sınıf taharri memurluğu görevine atandı. Takriben burada bir buçuk yıl çalıştıktan sonra 24 Ağustos 1924 tarihinde İstanbul Emniyet Müdürlüğü 1. Şube, 3. Kısım başmemurluğu³⁷ görevine ataması yapıldı. 30 Eylül 1925 tarihine kadar başmemurluk görevini sürdürdü.³⁸ 1925 yılı içinde görevine devamsızlık yapmak, Türkçe okuma ve yazma bilmemesi ve görevinin haricinde ticaretle meşgul olması, görevi esnasında acz ve kabiliyetsizliğinin tahakkuk etmesi gibi sebeplerden dolayı 30 Eylül 1925 tarihi itibarıyla Emniyeti Umûmiye Müdüriyeti Heyet-i İnzibatiyesince Memurin Kanununun muvakkat 1. maddesi gereğince azledildi.³⁹ Kaydı silindi ve Emniyet Teşkilatından ilişiği kesildi. Bunun üzerine Sadık Bey, ilk İstanbul Polis Müdürlüğüne akabinde Başvekâlete, mağduriyetinin giderilmesi amacıyla

---

³³ Bu bölük, daha evvel Kuvâ-yı Seyyarenin bir unsuru olarak bilinirdi. Başında Yarbay Çolak İbrahim vardır. TBMM hükümetince düzenli orduların kurulmasıyla askeri düzene ve hiyerarşiye uygun olarak yeniden yapılandırılmıştır.

³⁴ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:006.

³⁵ EGM Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası**, Belge No:002-006.

³⁶ Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 286-287.

³⁷ Günümüzdeki Başpolis Memuru.

³⁸ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:10.

³⁹ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:48-60.

dilekçeler verdi.⁴⁰ Netice alamaması üzerine 1933 yılında Şûrâ-yı Devlet nezdinde dava açtı lakin altmış günlük başvuru süresini geçirdiği için usul yönünden talebi reddedildi.⁴¹

Hükümün kesinleşmesi üzerine emeklilik işlemleri başladı. Milli Mücadeledeki hizmetleri iki kat hesaplanıp normal hizmet süresiyle birleştirilince, 30 Mart 1929 tarihinde emekli olmaya almaya hak kazandı ve 525 kuruş aylık maaş bağlandı.⁴² Boş durmaya alışık olmayan Sadık Baba, emeklilik sonrası İlyas Bey isimli bir şahsın yanında tütün inhisarı istihbaratında çalıştı. Bu işten ayrılınca Nuri (Kıllıgil) Paşanın çiftliğinin müdürlüğünü üstlendi başladı lakin kangren ayakları daha fazla çalışmasına müsaade etmedi.⁴³ Çünkü Milli Mücadele yıllarında cephede mücadele ederken ayağı donmuş ve tedavi olamamıştı. 60'lı yaşlarda itibaren bu acının ceremesini ciddi şekilde çekmeye başladı ve dayanılamayacak hal alınca her iki ayağının arka tabanları, 16 Şubat 1938 tarihinde Haseki hastanesinde yapılan bir ameliyatla kesildi.⁴⁴ Hayatta koşturmaya ve mücadeleye alışık Bulgar Sadık artık bir bastonla ayakta duracaktı.

22 Nisan 1925 tarihinde Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyasıyla kahramanlığı tescillenen Bulgar Sadık, beşinci dereceden Mecidiye madalyası da almıştı.⁴⁵ Ayrıca mesleki başarılarından dolayı birçok defa harp madalyası, takdirname, teşekkürname, nakdi maaşla de taltif edildi.⁴⁶ 1934 tarihli soyadı kanunu

---

⁴⁰ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:60-62.

⁴¹ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:67.

⁴² EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:69-81. Rıza Yalkın'a yazdığı hatıralarında Sadık Poğda, meslekten tasfiye edildiğinden bahsetmez. Bu noktada duygusallık ön plana çıkmakta ve emeklilik sürecini normal bir işlem gibi olduğunu beyan etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 311-312.

⁴³ Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 312.

⁴⁴ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:68.

⁴⁵ Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), **DH.MKT.**, Dosya No:919, Gömlek No:80, Hicri: 27 Şevval 1322.

⁴⁶ Eyüp Şahin, **a.g.m.**, s. 232; Bütün Avrupa zabıtasınca tanınmış, Fransa'da, İtalya'da, Yunanistan'da mühim sirkatler ifa etmiş ve pek çok kasalar kırmış meşhur kasa hırsızlarından "Jan" isminde Fransız tebaasından birisi yine kasa hırsızlarından "Aleko" ve Büyükdereci arabacı "Koço" namında iki hırsızla birleşerek, Dolmabahçe'deki Hazine-i Hassa kasasını soymaya karar vermişler. Bulgar Sadık ile Ali Rıza Öge'nin de aralarında bulunduğu Osmanlı polisinin Hazine-i Hassa hırsızlarının yakalanması hususunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Rıza Öge, **a.g.e.**, s. 83-96.

mucibince ‘Poğda’⁴⁷ soyadını aldı. İstanbul’da Samatya (Fatih) Tren İstasyonu karşısında Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi İç Kalpakçı Sokak No: 17’de mukimdi.⁴⁸ Çileli bir yaşam sürdükten sonra Bulgar Sadık, 68 yaşındayken 2 Ocak 1940 tarihinde saat 01.30 sularında zatürreden son nefesini verdi. Cenazesi 4 Ocak 1940 tarihinde Merkez Efendi Mezarlığına defnedildi.⁴⁹ Eşi Nimet Hanım da 19 Ekim 1949 tarihinde İstanbul’da hayata gözlerini yumdu.⁵⁰ Bu arada mesleği gazetecilik olan torunu Necati Renda Poğda, ünlü sanatçı Ajda Pekkan ile bir süre nişanlı kaldı.⁵¹

2- Sakarya Savaşında

Bulgar Sadık hatıralarında, 1921 yılının Temmuz ayından itibaren Sakarya Savaşı hakkında bilgi vermektedir. Hatıralarında, kronolojik anlatımdan ziyade toponomik bir anlatımı esas almıştır. Dolayısıyla bu tarz, süreçte boşlukların oluşmasına ve bilgi hatlarının kopmasına kapı aralamıştır. Örneğin falanca yerden filanca yere geçtik, akşam şu köyde dinlendik sabahın ilk ışıklarıyla ileri harekete geçtik gibi kronolojik çerçeveye oturtamadığımız muğlak bilgiler söz konusudur. Şüphesiz bu malumatları verdiğinde yaşının ileri olduğunu

⁴⁷ Bulgar Sadık’ın torunu Necati Renda Poğda’nın kızı Hande Şefika Poğda, Türkiye’de sadece bu soy ismin kendi ailelerinin kullandığını ve Bulgarca ’da “yiğit, gözü pek ve kahraman” anlamına geldiği ifade etmiştir. Öte yandan Ömer Çelikkönmez bir yazısında kelimeyi kıyafet aksesuarıyla ilintilendirmiştir. Onun tespitlerine göre Pogda/Poğda, kare şeklinde örtüdür. Nakışlı poğda beyaz pamuklu kumaş üzerine, tel kırma tekniği ile işlenen ve kenarları pullu firkete oyası ile süslenen başörtüsü bir tür poşu demektir. Dağlarda çetecilik yaptığı günlerde başını sardığı için hatırasını yaşatmak istemiş ve soyadını tercih etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://misyongazetesi.com/yazi/omur-celikdonmez/bulgar-ordusunda-yuzbasi-ustiyarov-turk-istihbaratinda-bulgar-sadik/143/>, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2021.

⁴⁸ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:77.

⁴⁹ **İkdam Sabah Postası**, 4 Ocak 1940, s. 2; **Son Telgraf**, 5 Ocak 1940, s. 2; **Tan**, 4 Ocak 1940, s.2; **Yeni Sabah**, 4 Ocak 1940, s.2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü nezdinde yaptığımız incelemede Bulgar Sadık’ın kabir kayıt ve yer bilgisi, başta Merkez Efendi Mezarlığı olmak üzere İstanbul’daki diğer mezarlıklarda da bulunmamaktadır. Bu bilgi, aile üyelerinden Hande Şefika Poğda tarafından da teyit edildi. Hatta Hande Hanım, kabrinin Türkiye’de olup olmadığını dahi bilmediklerini beyan etti. Merkez Efendi Mezarlığına defnedildiği bilgisi, vefat haberini veren *İkdam Sabah Postası*, *Son Telgraf*, *Tan* ve *Yeni Sabah* gazetelerinde yer almaktadır. Devrin diğer gazete koleksiyonlarında Bulgar Sadık’ın vefat haberine dair bir malumat bulunmamaktadır.

⁵⁰ EGM Personel Dairesi Başkanlığı Özlük Dosyaları Arşivi, **Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası**, Belge No:74-76.

⁵¹ Bu magazin bilgisi *Hürriyet* gazetesini yazarlarından Yalçın Bayer tarafından sütunlarına taşınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: <https://www.hurriyet.com.tr/rizeli-bakkal-endiseli-batakliga-surukleniyoruz-7812965>, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2021.

unutmamak gerekir. Her şeye rağmen eserde, komitacılığı ve istihbaratçılığıyla bilinen Bulgar Sadık'ın hayatının Sakarya Savaşı evresine dair kıymetli bilgiler de bulmak mümkündür. Mustafa Razi Yalkın'ın kaleme aldığı Bulgar Sadık'ın hatıraları toplam 312 sayfadır. Sakarya Savaşını anlattığı kısmın hacmi 7 sayfa civarındadır. Süvari yüzbaşısı, yaklaşık 23 gün önce Sakarya Savaşıyla ilgili ilk bilgileri okuyucuyla paylaşmaktadır.

Bulgar Sadık, II. İnönü Savaşından sonra bölüğüyle üç ay kadar Boğaz köyünde kalmış ve birliğin eksikliklerini gidermiştir. Bu süre zarfında şişen ve mosmor olan ayaklarını İnegöl'deki Çınar hamamında tedavi ettirmiş ve bastonla yürüyebilecek seviyeye gelmiştir.⁵² Dolayısıyla Sakarya Savaşı başladığında Bulgar Sadık'ın fırkası ve bölüğü Bursa'dadır. Verilen emirler mucibince süvari fırkası doğal olarak sürekli hareket halindedir. Yaklaşık 22 gün ve gece süren Sakarya Savaşında 3. Süvari Fırkası, bugünkü mülki yapılanmayı esas aldığımızda sırasıyla Bursa, Bilecik, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Afyon ve Denizli'de bulunmuştur. Nitekim 30 Temmuz 1921 tarihinde tüm cepheye ilk hareketlilik başlamıştır.

Her ne kadar milis yüzbaşı olsa da Bulgar Sadık, subay olduğu için Türk ve Yunan ordularının ana hatlarıyla savaş taktiklerinden ve yığınaklarından bahsederek hatıralarında konuya şöyle değinmiştir: “Yunan ordusu üç ay boyunca yeni kuvvetlerle iyice tahkim edilmiştir. Ayrıca silah, cephane, top ve makineli tüfek sayısı da artırılmıştır. Müttefiklerinden de destek alan Yunan ordusu, Ankara'ya kadar uzanacak ileri harekete geçerek Milli Mücadeleye başlatanlara karşı son noktayı koymak istemiştir. Türk ordusu malzeme, insan ve nakil vasıtaları bakımından Yunan ordusunun oldukça gerisindedir lakin vatanlarını savunmanın verdiği iman ve inanç morallerini oldukça yüksektir. Mustafa Kemal Paşanın savaş taktiği, Yunanlıları hırpalaya hırpalaya Anadolu platosunun içlerine doğru çekmek, mümkünse Sakarya nehrinin doğusuna geçmelerine müsaade etmektir. Böylece onları, yığınak merkezlerinden uzaklaştırarak takviyesiz hale getirerek Anadolu'nun iç kesimlerinde eritmek isteyecektir.⁵³ 3. Süvari Fırkasının temel görevi de bazen Yunan ordusunun önünde bazen arkasında bulunarak onları oyalamak, taciz etmek, yığınak noktalarını imha etmek, lojistik desteklerini kesmektir. Genellikle hız kabiliyetinden dolayı ilk saldırılar süvari fırkasınca gerçekleştiriliyor, arkadan piyade fırkaları gelince mevkiiler onlara devredilmiştir. Ayrıca diğer fırkalara taktiksel zaman kazandırmak amacıyla farklı faaliyetlerde de bulunmuşlardır.

---

⁵²Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 281.

⁵³ Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 281.

Nitekim 3. Süvari Fırkası Kumandanı Yarbay Çolak İbrahim Bey ve silah arkadaşları bu taktikleri, Sakarya Savaşı sırasında başarıyla uygulamıştır.

22 Ağustos 1921 tarihinde Yunan taarruzu başlayınca Bulgar Sadık'ın süvari fırkası, Yunan askerleriyle ilk teması Bursa ve Bilecik civarındaki Kurşunlu, Mezitli deresi ve Pazarcık sırtlarında geçmiştir. Burada Yunan ordusunu birkaç gün oyaladıktan sonra Kütahya ve Altıntaş yoluyla Eskişehir'e doğru çekilmişlerdir. Karargâhtan 3. Süvari Fırkasına geri çekilmekte olan diğer fırkalara zaman kazandırmak ve Yunanlıların ileri hareketlerini frenlemek için Seyitgazi boğazını kontrol etmeleri emri verilmiştir. Dolayısıyla cephe gerisinde sağlam bir cephe teşkil edinceye kadar Yunan ordusunu oyalanması istenmiştir. Üç gün sonra -25 Ağustos- Yunan ordusu taarruza geçmiş ve iki piyade fırkasıyla Cevizli boğazı aşmış ve Sivrihisar'a doğru ilerlemeye başlamıştır. Bunun üzerine İbrahim Bey'e süvari birlikleriyle Seyitgazi boğazını hemen terk ederek Yunanlıları takip etmeleri talimatı verilmiştir. İki ordu arasında ilk ciddi sıcak temas Hamidiye köyünde yaşanmış, 3. Süvari Fırkası mensupları Yunanlılarla çarpışa çarpışa Sivrihisar'a çekilmişlerdir. Süvari fırkası, kendinden beklenen hizmeti ifa etmiş ve iki Yunan piyade fırkasının ilerleyişini yavaşlatmıştır.⁵⁴ Daha sonra alınan bir emirle fırka, Polatlı'ya geçmiş ve burada birkaç gün dinlenme fırsatını yakalamıştır.

Prens Andrea (Andrew) komutasındaki Yunan kolordusu, yeni tutulan cephenin sol tarafından Haymana'ya sarkmaya çalışınca 3. Süvari Fırkası, Mangal dağının arkasındaki Kerpiçli köyünün ilerisindeki sırtlarda Yunan birliklerini engellemeye memur edilmiştir. Yarbay Çolak İbrahim, doğrudan rakiple çatışmaktan ziyade arkasına sarkarak onları rahatsız ederek hırpalamak tarzında bir taktik benimsemiştir. Gırgır dağı ile Çifteler çiftliği arasındaki boğazdan geçen 3. Süvari Fırkası, sık sık baskın yaparak Yunan birliklerini taciz etmiştir. Baskınlarda birçok hayvan ve cephane de ele geçirilmiştir. Yunanlılar önde, 3. Süvari Fırkası arkada Sakarya nehrine doğru ilerlemiştir.⁵⁵

Kumandan Çolak İbrahim Bey, taktik değiştirerek Yunanlıların önüne geçmek üzere Mangal dağının sağından Haymana üzerinden Baltacini köyüne süratle giderek Yunanlıları karşılamıştır. Bu köyde Yunanlılara epeyce zayıt vermişlerdir. Dolayısıyla bu başarı, İnlerkatrancı köyünü mevzi tutmalarını sağlamıştır. Rahat bir nefes alan 3. Süvari Fırkası yerini 2. Süvari Fırkasına bırakarak Mangal dağının batı yamaçlarına geçmiştir. Bu başarının akabinde

---

⁵⁴ Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 282.

⁵⁵ Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 282.

Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa, Mangal dağının batı yamacında bütün kolordu kurmaylarıyla bir toplantı gerçekleştirmiştir.⁵⁶

Öte yandan Türk ordusu diğer cephelerde müşterek taarruza geçince Yunanlılar zor durumda kalmış ve Sakarya'ya doğru kaçmaya başlamışlardır. Mangal dağındaki Türk süvarileri de süratle Yunan ordusunu takip ederek kovalamıştır. Bu sırada 3. Süvari Fırkası, Uzunbey ve Beşköprü istikametinde ilerlemiştir. Bulgar Sadık'ın 1. Bölüğüne, İlerkatrancı ile Sakarya arasındaki sırtlarda kalan perakende kuvvetlerini temizleyerek Sakarya nehrinin Beşköprü mevkiini tutmak vazifesi verilmiştir. Sadık Bey, Beşköprüye geldiğinde Yunan birliklerini Sakarya nehrinin karşı kıyısına geçmiş, köprü tombazlarını⁵⁷ kaldırmakla meşgulken bulmuştur. Bulgar Sadık, şiddetli bir makinalı tüfek ateşi emrini verdiği gibi 1. ve 2. Takım zabıtları ile yüzme bilen 25 askeri nehre sokarak onları hemen karşı sahilde mevzilendirmiştir. Acilen Yunan arabalarının üzerindeki tombazlar indirilerek köprü kurulmuş ve birliğin karşı tarafa geçmesi sağlanmıştır. Bunun üzerine kaçmakta olan Yunanlılar, arabalardaki topları indirerek Beşköprü civarını yaklaşık bir saat top ateşiyle dövmüşlerdir lakin ne askerler ne de tombazlar tesadüf eseri zarar görmemiştir. O günün akşamı Kafkasya Fırkasından gelen bir alaya Beşköprü'yü teslim eden Milis Yüzbaşı Sadık, fırkasının bulunduğu Uzunbey'e doğru yola koyulmuştur. 1. Bölüğün bu kahramanlığını işiten İsmet Paşa, Yaveri Fikret Beyi Uzunbey'e göndererek hepsini kutlamıştır. Ayrıca bölüğün toplu bir fotoğrafını çektirerek onları şereflemiştir.⁵⁸

İlerleyen günlerde Sakarya Savaşı iyice şiddetlenmiştir. 3. Süvari Fırkası Sakarya'nın sol tarafını takip ederek Yunanlıları kovalayarak bu sırada rast geldiklerini de tepeleyerek Çifteler çiftliğine vasıl olmuştur. Çiftlikteyken fırkaya, Alpulu istasyonundaki Yunan ağırlıklarını ele geçirmek vazifesi verilmiştir. Çolak İbrahim Bey, alayındaki kumandanlarını toplayarak hareket planını anlatmıştır. Plana göre bir piyade ve iki süvari fırkası, Hamidiye sırtlarında takviye için bekleyecektir. Bir sabah Çifteler çiftliğinden sabah erken saatlerde hareket eden birlik, o günün akşamı Söğüt dağını tutmuş ve bir Kürt köyünde ikamet etmiştir. Ertesi sabah Eskişehir'den Alpulu'ya doğru şose yoldan ilerlemeye başlamışlardır. Yunanlılar, fırka mensuplarını başlarındaki kalpak ve başlıklardan kendilerine yardıma gelen Çerkes çeteleri sanınca hiç şüphelenmemişlerdir. Yunan ağırlıklarına altı yüz metre kalınca İbrahim Bey, fırkanın bizzat en ön safına geçmiş ve taarruz emrini vermiştir. İstasyon etrafına

---

⁵⁶ Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 282-283.

⁵⁷ Altı düz kayık biçiminde, üzerinde köprü kurulan duba.

⁵⁸ Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 283.

iyice yayılan fırka, yatağanlarıyla -fırka kılıçtan mahrumdur- Yunan taburuna epeyce zayıf vermiştir. Kısa sürede tabur yok olmuştur. Fırka mensupları, ganimetlerden taşınabilecekleri hayvanlara yüklenmişler, götüremeyecekleri kadar ağır olanları kamyonlarla birlikte ateşe vermişlerdir. Bu sırada benzin depoları da imha edilmekten kurtulamamıştır. Baskını Yunan uçakları çaresizce yukarıdan gözetledikten sonra karargâha haber vermek üzere Eskişehir ve Sivrihisar istikametine doğru uzaklaşmışlardır.⁵⁹

Baskın akşamı Alpullu'dan dönen 3. Süvari Fırkası, Hamidiye köyü civarındaki sırtlara geldikleri vakit sol taraflarından ani bir baskına uğramışlardır. Mermiler çok yüksekte geçtiği için zayıf vermemişlerdir. Tecrübeli eski komitacı Bulgar Sadık, tedbiri elden bırakmamış ve bölüğünü hemen daha korunaklı bir düzlüğe indirmiştir. Durumu ivedilikle alaya rapor etmiştir. Kumandanlar, Hamidiye sırtlarındaki 8. Piyade Fırkası birliklerinden birinin düşman zannederek 3. Süvari Fırkasına ateşe başladıklarına hükmetmişlerdir. Derhal keşif kolu ile temas ederek kendilerini tanıttırmaları emredilmiştir. Durum hakkında ivedilikle yeni rapor istenilmiştir. Hâlbuki Bulgar Sadık kumandanlarıyla aynı fikirde değildir. Ateşin düşmandan geldiği kanaatindedir. Çünkü dağın yamacında bulunan Yunan askerlerini şapkalarından fark etmiştir. Hemen 2. Takım Zabiti Asım Efendiyi birkaç askerle ileriye göndermiştir. Asım Efendi, o sırada tuvalet ihtiyacı gidermek üzere birliğinden uzaklaşan bir Yunan askerini esir ederek Bulgar Sadık'a teslim etmiştir. O da rapor yerine Yunan askerini, kumandanlarına göndermiştir.⁶⁰

Savaşın sonraki günlerinde Yunanlıların hareketleri Türk uçaklarınca gözlemlenmiş ve neticesinde şu karara varılmıştır: Yunan ordusu Eskişehir ve Sivrihisar'dan çıkarttığı üç fırkayı Seyitgazi ve Cevizli yoluyla taarruza kaldırmış ve 3. Süvari Fırkasını kuşatmak istemiştir. Etraf tepelerdeki işaret ateşleri de bu bilgiyi teyit etmektedir. Çolak İbrahim, hemen ivedilikle fırkanın Söğüt dağına çekilmesini emretmiştir. Fırka, akşam güneşi batmak üzereyken yola çıkmış ve ertesi sabah Söğüt dağına vasil olmuştur. Fırka gerekli tedbirleri aldıktan sonra dağdaki köylerde biraz istirahat etmiştir. Çünkü dağ keskin ve dik yamaçlı olduğu için süvari fırkası, Yunanlıların saldırılarından masundur. Akşamüzeri fırka, Seyitgazi ile Kırkız arasındaki vadiden ileri harekete geçmiştir. Yolda sağa sönerek Seyitgazi'ye bir buçuk saat mesafedeki Taşlıtepe köyüne hareket etmiştir. Burada pusuya düşürülmüştür. 3. Süvari Fırkası muhasaraya alınmıştır. Şiddetli bir çatışmadan sonra Yunan muhasarası kırılarak nihayet çemberden çıkmıştır. Bu muhasara olayından iki gün sonra 3. Süvari

⁵⁹Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 284.

⁶⁰Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 285.

Fırkası, Cevizli boğazındaki 8. Fırkaya yardımı gitmiştir. Çünkü 8. Fırka, o sırada iki Yunan fırkasıyla savaşmakta ve zor durumdadır. 3. Süvari Fırkasının takviyesiyle Yunanlılar daha fazla dayanamayarak çekilmişlerdir. Yoğun çaba sarf eden ve iyice yorulan fırka, Hüsrevpaşa hanı ile civarına yerleşmiştir. Burada bir hafta dinlenmiş, eksikliklerini tamamlamıştır.⁶¹

22 gündür aralıksız devam eden kanlı savaşın artık sonuna doğru yaklaşmıştır. Diğer cephelerde üstün Türk taarruzu karşısında daha fazla direnemeyen Yunan ordusu bozulmuş ve ricate başlamıştır. Tam bu sırada Süvari kolordusuna dolayısıyla Hürsevpasha hanındaki 3. Süvari Fırkasına, Afyonkarahisar-Kazgözü ve Çobançeşme sırtlarını işgal etmek ve Türk piyadesi gelinceye kadar her ne pahasına olursa olsun burayı muhafaza etmeleri emredilmiştir. Türk Süvari Kolordusundan 3. Süvari Fırkasının hissesine Kazgözü ile Çobançeşme karşısındaki Üçtepeliler (Güzelim tepeleri) düşmüştür. Fırka emri yerine getirmekle kalmamış Kütahya-Kazgözü ve Çobançeşme istasyonlarındaki Yunan kuvvetlerine de gece baskını yapmıştır. Şaşırarak Yunan askerleri gece birbirlerine karışmış ve ağır bir darbe yemiştirler. Baskında 29. Alay kumandanı şehit olmuştur.⁶²

3. Süvari Fırkası yukarıda bahsedilen sırtlarda tam on iki gün boyunca mukavemet göstermiş ve savaş planına sadık kalmıştır. Yunan piyadesi açılan ateş karşısında ilerleyememiştir. Bunun üzerine Yunan topçusu sırtları dövmeye başlamışsa da 3. Süvari Fırkasını yerinden kıvıldamamıştır. 13. gün piyade kolordusunun gelmesiyle sırtlar onlara teslim edilmiş ve 3. Süvari Fırkası Bolvadin'e hareket etmiştir. Burada bir süre dinlendikten sonra Aziziye yoluyla Akşehir'e oradan da Afyon'un gerisinden Çivril'e gitmiştir. Buradaki Cevizli boğazındaki Yunan piyadesine hücum etmiş ve onları batıya doğru kaçırmıştır. Bu başarının akabinde Çivril'in Huma nahiyesine girmiştir. Huma'da fazla kalmayarak daha müsait olan Sungurlu köyünü karargâh haline getirmişlerdir. Menderes köprüsünden başlayan ve Denizli'ye kadar uzanan cepheyi teslim almıştır. 3. Süvari Fırkası, 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruza kadar burada kalmıştır.⁶³ Tam bu noktadan sonra Yüzbaşı Bulgar Sadık'ın Sakarya Savaşındaki rolü de mücbir sebepten dolayı tamamlanmıştır. Zira II. İnönü Savaşı sırasında ayağı donan ve tam iyileşmeden Sakarya Savaşına iştirak eden Bulgar Sadık, ayağını bırakın yürümeyi kıvıldatamamaya başlamıştır. Fırka kumandanı İbrahim Bey'in izniyle tedavi olmak amacıyla Ankara'ya gitmiştir. Burada Ankara Polis Müdürü Dilaver Beyin evine yerleşmiş ve ayağa kalkmayı

---

⁶¹Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 285.

⁶²Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 286.

⁶³Mustafa Razi Yalkın, **a.g.e.**, s. 286.

beklemiştir Tedavisi beklediğinden çok daha uzun sürmüştür dolayısıyla 26-30 Ağustos 1922 tarihleri arasındaki Büyük Taarruza katılamamıştır. Cepheden uzaklaşmak vatan savunmasına katılamamak ona çok ağır gelmiştir. Kendi ifadesiyle: “*İnsafsız mukadderat onu yatağında esir almıştır. Cismanen hareketsiz ama ruhen kaynayan bir canlılıkla*” iyileşmeyi beklemiştir.⁶⁴

Sonuç

Sultan II. Abdülhamit döneminde ihtida ederek devleti hizmetine kabul edilen Bulgar Sadık, normalde Osmanlı sultanına daha sadık olması beklenilebilir lakin o, düşünce ve anlayış bakımından kendini İttihatçılara daha yakın hissetmiştir. Dolayısıyla başta Talat Paşa olmak üzere İttihatçı lider kadro, Mehmet Sadık’a Balkan ve I. Dünya Savaşlarında istihbarat derlemesi ile bazı eylemleri ifa görevini vermişlerdir. Zaten komitacılıktan gelen, arazide eşkıya kovalayan, ruhu kaynayan birinin İttihatçılarla birlikte olması kadar daha doğal ne olabilir ki? Şüphesiz Cumhuriyet’in ilanından sonra 1925 yılında tasfiye edilmesinde İttihatçı olarak mimlenmesi de etkili olmuştur. Ayrıca komitacı ruhlu ve mücadeleci birine masa başı görevin verilmesi de ilgisinin dağılmasına ve meslek harici işlere bulaşmasına sebep olmuştur. Yoksa Büyük Taarruz müstesna bütün savaşlarda ve iç isyanların bastırılmasında yer alan biri işe gelmemek, ticaretle meşgul olmak ve makamın hakkını verememek gibi hasıraltı edilebilecek gerekçelerden dolayı memuriyetten uzaklaştırılmazdı. Nitekim bu kadar hizmetin karşılığı böyle sonuçlanmamalıydı. Tasfiye edilmeyi gururuna yedirememiş ve kahrından ölmüştür.

Balkanlar’dan Kafkasya’ya kadar farklı coğrafyalarda ve zamanlarda faaliyette bulunan Bulgar Sadık, at sırtında elinde silahla katıldığı son cephe Sakarya Savaşı’dır. Ondandan sonra bir daha göğüs göğüse çarpışmaya iştirak etmemiştir. Yaklaşık 100 kilometrelik bir alana yayılan Sakarya Savaşı başladığında Milis Yüzbaşı Bulgar Sadık’ın fırkası ve bölüğü, nispeten daha az şiddetli çatışmaların yaşandığı cephe hattının kuzeyinde Bursa’da bulunuyordu. İlerleyen günlerde verilen savaş taktiklerine göre fırka, kuzeyden güneye doğrultusunda hareket etmiş şiddetli Mangal dağı çarpışmalarından sonra Batıya yönelmiş ve Büyük Taarruza kadar Çivril’de kalmıştır.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından 3. Süvari Fırkası Kumandanı Yarbay Çolak İbrahim’e verilen temel görev şudur: Yunan ordusunu hırpalamak, yığınak merkezlerine baskın yapmak, lojistik desteği sekteye uğratmak,

⁶⁴ Mustafa Razi Yalkın, a.g.e., s. 286-287.

gerektiğinde Türk birliklerini takviye olmak ve bir yeri zapt edip piyadeye devretmektir. Bunların yanında kimi zaman Yunan askerlerinin önünde kimi zaman arkasında yer alarak onları merkezlerinden uzaklaştırarak Anadolu platolarında imha etmektir. Dolayısıyla 3. Süvari Fırkası bu taktiğe göre yirmi iki gün yirmi iki gece mücadele etmiştir. Fırka mobilize olduğunda eski komitacının komutanlığını üstlendiği 28. Alayın, 1. Bölüğü hep en önde hareket etmiştir. Bulgar Sadık ve maiyetindeki askerler, Sakarya Savaşı sırasında Beşköprü, Uzunbey ve Alpullu baskınında büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Hatta Beşköprü'deki başarılarından dolayı İsmet Paşa bizzat yaverini göndererek şahsını ve bölüğünü onurlandırmıştır. Yine bir keresinde kurmayların birbirini fark etmeyen iki Türk birliğinin çatıştıklarına dair tespitlerine katılmamış ve esir ettiği bir Yunan askerini biraz da ironi yaparak rapor yerine ikame etmiştir. II. İnönü Savaşı sırasında ayağı donan ve kangrene dönen Bulgar Sadık, Sakarya Savaşının son etabı ile Büyük Taarruza iştirak edememiştir. Ankara'da hasta yatağında vatanına hizmet edememenin derin üzüntüsü yaşamış ve kahrolmuştur.

Sakarya Savaşı hakkında düşük rütbeli bir milis subayın hatıralarında, genel tarih anlatımı ve yazımı içerisinde bulunamayacak birtakım bilgileri bulmak mümkündür. Şüphesiz hatıralarının bu kısmını tarihleyerek belirtseydi bilgiler billurlaşacaktır. Çünkü bu durumda onun savaşın hangi evresinden itibaren ayrıldığını tespit etmek imkânsız hale gelmiştir. Bu problemlere rağmen tecrübeli bir komitacı ve iyi bir istihbaratçı olan Bulgar Sadık'ın hafızasının kuvvetli olduğu aşikârdır. Zira Razi Yalkın tarafından kaleme alınan hatıralarının, ilk defa ne zaman oluşturulduğunu tüm çabalarımıza rağmen tespit edemedik. Hatıralar, Sakarya Savaşından yaklaşık 15 yıl sonra yazıldığı kuvvetle muhtemeldir. Zira hatıraların ilk baskısına ulaşamadığı gibi bir süreli yayında da tefrika edilip edilmediği de henüz belli değildir. Bu bilgiler, Prof. Dr. Ali Birinci tarafından da teyit edilmiştir. Hatıraların Sakarya Savaşı kısmı nispeten diğer diğer yaşamışlıklarına göre daha az hacimlidir. Buna rağmen kıymetli bilgilere haizdir. Hatıralarda fırkanın hareket istikameti boyunca bugün kullanılmayan birçok yer adlarına da hatıralarda rastlamak mümkündür. Öte yandan hatıralarda çok fazla olumsuzluklardan ve kayıplardan bahsedilmemektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

- T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)
Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa (DH. KMS.)
Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalem-i Evrakı (DH. MKT.)
Muhaberât ve Tensikât Müdüriyeti Belgeleri (DH. EUM. MTK.)
Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Belgeleri (DH. MUI.)
Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMIK. S.)
Hariciye Nezareti Şifre Kalem-i (HR. ŞFR.)
İrâde-i Hususi (İ.HUS.)
Yıldız Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y.MTV.)
Zaptiye Nezareti Evrakı (ZB)
Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi
Mehmet Sadık Efendiye Ait R.215 Numaralı Sicil Dosyası
Mehmet Sadık Efendiye Ait Tercüme-i Hal Varakası
Mehmet Sadık'a Ait Nüfus Tezkeresi

Sürelî Yayınlar

- İkdam Sabah Postası
Son Telgraf
Tan
Yeni Sabah

Kitap ve Makaleler

- Erdoğan, Selim, **Sakarya Türk Bitti Demeden Bitmez**, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.
Öge, Ali Rıza, **İstihbaratçı Bir Bektaşinin Hâtıraları (Zabıta Hayatında Neler Gördüm Neler Geçirdim)**, Hazırlayanlar: Ali Birinci-Yücel Yiğit, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2018.
Sertoğlu, Murat, **Büyük Türk Casusu Bulgar Sadık**, İtimat Yayınevi, İstanbul 1966.
Şahin, Eyüp, **Mütareke Döneminde İstanbul Polisi**, Polis Akademisi Yayınları, Ankara 2016.
„Serkomiser Mehmet Sadık Poğda”, **Türk Polisinden Seçme Biyografiler**, C. I, Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2012, s. 220-233.
Uyanık, Necmi, “Bir Devrin Gizli Çehresi: M. Razi Yalkın ve Eserleri Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, Sayı:17, Konya 2007, s. 179-208.
Yalkın, M. Razi, **Bulgar Sadık (Yakın Tarihin En Esrarlı Çehresi)**, Anlatan: Mehmet Sadık Poğda, İnkılap Kitapevi/Gün Basımevi, İstanbul 1944.
„**Bir Türk Casusunun Mütareke Hatıraları**”, Hazırlayan: Serpil Sürmeli, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Erzurum 2007.
„**Millî Mücadelede İzmir**”, Yayıma Hazırlayan: Mevlüt Çelebi, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2019.

Elektronik Eserler

<https://www.hurriyet.com.tr/rizeli-bakkal-endiseli-batakliga-surukleniyoruz-7812965>, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2021.

<https://misyongazetesi.com/yazi/omur-celikdonmez/bulgar-ordusunda-yuzbasi-ustiyarov-turk-istihbaratinda-bulgar-sadik/143/>, Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2021.

Kaynak Kişi

POĞDA, Hande Şefika (Bulgar Sadık'ın Torununun Kızı), 1974 Doğumlu Olup İstanbul Nüfusuna Kayıtlıdır ve Fenerbahçe/ Kadıköy'de Mukimdir.

EKLER

Ek 1 Bulgar Sadık'ın Nüfus Hüviyeti, EGM Arşivi

استانبول پولیس مدیریت عمومی سی اچل قلمه مخصوص کنبه وصلہ سید

نمبر ۱۰۰

کتاب	نمبر	پولیس مکاتبہ آفیس الولوب اولیائی	تاریخ نشانی	دوره تجدیدیسی	درجه اقتداری	درجه اخلاق	قراردہی نومبر
مدرسی	۱۰۰						
اسی							
پہرینک اسی							
ملکٹی							
تاریخ تولد بواسی	۴۸۸						
تاریخ دخولی	۴۷						
تاریخ تسبیح							
تاریخ اخراجی	۴۴						
تکرار دخولی	۴۸						
تکرار اخراجی							
مرتبہ تعلق							
مرتبہ تعلق							
معاش سابقی	بازہ عرضی						
شیخ نومردی							

مجلس اولیای

Ek 4 Bulgar Sadık'ın R.215 Numaralı Sicil Dosyasında Yer Alan Künye Pusulası, EGM Arşivi

tasfiyeye tabi tutulmaklığımıza
 dair Emriyeti ve m. u. si hey'eti
 intihabiyesince verilmiş olan 28 Mart
 929 tarihle ve 434 N.º lu karar sure
 tini ahz ve tebelligi ettim
 19 Nisan 929 Taluk bas
 memurlarında
 M. Saitlik

Ek 5 Bulgar Sadık'ın İmzasını Taşıyan Tasfiyesine Dair Teslim ve Tebellüğü Evrakı, EGM Arşivi

30 Kurusluşt
pul ibazirleri

Emniyet umumiye Müdüriyetine.

Madolu harbinde 3 üncü sutari firka-
si, 28 üncü alay I inci bölük Kumandanı
olarak çalışırken her iki ayağımı donmuştur.
Vazifemin o zamana mahsus emniyeti
dolayısıyla ödevimden ayrılamayarak tedavi
edilememiştim. —

Bunun netice olarak 16-2-1938 tarihinde
her iki ayağımın tabanları ortasından
ameliyat suretiyle kesilmiştir. —

3 üncü şubemizde dosyâmda bulunan
hayatlı askerî verikalârimin birer suretim
bana verilmesini lâzım gelenbre emir
feridmesini diler iksak saaygularımı suna-
rım. —

Adres
İstanbul
Samatya hacı
Hüseynîna mahallesinin
Yörükbaşı sok. 2 Numralı-
erde teraküt.
İstanbul polis I inci
şube 3 üncü Kurum
baş memuru
Sadık Paçda

16-5-38

Em.	U.	M.
D:	16	
* 16 Mayıs 1938 *		
N.	47363	

17-5-38
Sadık Paçda

215

Ek 6 Bulgar Sadık'ın Kendi El Yazısıyla Kaleme Aldığı Emniyet Umûm Müdürlüğüne Gönderdiği Dilekçesi, EGM Arşivi

Foto 2 Bulgar Sadık'ın Vefatından İki Yıl Önceki Bir Fotoğrafi, 7 Ağustos 1938-Tan Gazetesi

I.TBMM'DE SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NE KATILANLARA VERİLEN ÖDÜLLER: GÖRÜŞME VE DEĞERLENDİRMELER

Zeki ÇEVİK*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile İtilaf Devletleri, Türkiye'yi işgale başlamıştı. Türk Milleti işgaller karşısında silaha sarılmış, topraklarını savunmak için Kuva-yı Milliye birliklerini oluşturmuştu. Yunanlıların İzmir'i işgal edip Anadolu içlerinde ilerlemeye başlaması ile topyekûn mücadeleye girişen Türk Milleti, Kuva-yı Milliye Cephelerinde Yunanlıların ilerleyişini yavaşlatarak, TBMM'nin açılmasına ve düzenli ordunun kurulmasına zaman kazandırmıştı. TBMM, almış olduğu kararla Kuva-yı Milliye birliklerinden düzenli orduya geçilmesine karar verdi.

Türk-Yunan Savaşı'nın her biri aşağı yukarı 1920, 1921 ve 1922 taarruzlarına tekabül eden üç devreye ayrıldığını belirten Bernard Lewis, *"Birincisinde sayıca ve silahça üstün bir düşmanla ümitsizce karşılaşan Türkler fena halde yenildi ve Yunan kuvvetleri hem Rumeli'de hem Anadolu'da ilerlediler, 1921'de ikinci Yunan taarruzu, istilâcılar için iyi başladı ve onlara önemli kazançlar sağladı. Fakat Türkler toparlandılar.... Ağustos 1922'de savaşın üçüncü ve son evresi başladı. Türkler Dumlupınar'da ezici bir zafer kazandılar ve Yunanlıları önlerine katarak 9 Eylülde İzmir'i tekrar aldılar ve*

---

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, zcevik41@hotmail.com

böylece Anadolu'nun yeniden fethini tamamladılar...” diyerek Kurtuluş Savaşı döneminde Türk-Yunan Savaşı'nın üç aşamada gerçekleştiğini belirtmiştir¹

Düzenli ordu ilk sınavını I. ve II. İnönü Muharebelerinde Yunanlılar karşısında verdi. TBMM'nin kurduğu düzenli ordu birliklerinin İnönü Muharebelerinde kazandığı zaferler, halkın TBMM'ye ve düzenli orduya olan güvenini, düşmanın da yurttan atılabileceği inancını güçlendirmişti. Ne yazık ki Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde düzenli ordu birliklerinin Yunanlılar karşısında yenilerek Sakarya'nın doğusuna çekilmesi, TBMM'nde sert tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Ordunun Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde yenilerek Sakarya'nın doğusuna çekilmesi, Meclis'in Kayseri'ye taşınma konusu, Mustafa Kemal'e Başkomutanlık yetkisi verilmesi ve Tekâlif-i Milliye Emirleri'nin yayımlanması, Sakarya Savaşı öncesi TBMM'de sert tartışmaların yaşanmasına yol açmıştır.

Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından biri kabul edilen Sakarya Savaşı, 23 Ağustos 1921'de Yunanlıların saldırılarıyla başlamış, 22 gün 22 gece sürmüş ve sonunda zaferle sonuçlanmıştır. Sakarya Savaşı öncesi başlayan TBMM'deki tartışmalar, Sakarya Savaşı devam ederken ve zafer sonrası da devam etmiştir.

Söz konusu savaşlar ve sonuçlarının dış politikada pek etkili olmadığını söyleyebiliriz. Ancak bu günlerde Fransızlarla yapılmakta olan görüşmeler kısa bir süre kesintiye uğramış idi. Ancak Fransız kamuoyuna hâkim kanaat, Konstantin'in Kemalistleri katıyen yenemeyeceği şeklindeydi.² 25 Temmuz'da Sakarya'nın doğusuna çekilen Türk ordusu yıpranmışlığına ve yorgunluğuna

---

¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, 5. Baskı, s. 253.

² Meselâ; 24 Temmuz tarihli **Lyon Républicain** gazetesinin başyazısında “*durum*” şöyle değerlendiriliyor: “*Yunanlılar zafer haberleri veriyor. Kuşkusuz epey ilerlediler, Kütahya ve Eskişehir'e girdiler... Türklerin morali mi bozuk? Aksine, geri çekilmeleri bir manevra mı? Olaylar bizi aydınlatacak. Bir yenilgiden sonra bile çekilen ordu mutlaka savaş dışı kalmış değildir... Türkler o kadar cesaret ve dayanıklılık örnekleri verdiler ki tam ve kesin bir yenilgiye uğradıklarına inanılmaz: Kanımız şu ki, Atina'nın kâhinleri 'kazandık' diye bağırırken arzularını gerçek sanıyorlar. Oysa savaş yeni yeni başlıyor.* Yine 29 Temmuz 1921 tarihli **L'Quest-Eclair** gazetesinin “*durum*” yazısında ise şu ilginç görüşler yer almaktadır: “*Eskişehir Zaferi'nin gerçek önemini bilmek çok güç, ancak Yunan gevezeliği tarafından fazla şişirilmiş görünüyor... İngiltere hükümeti olan bitene göz yumuyor. Sâbık Kayzer'in eniştesi Konstantin'in emperyalizmini teşvik çok büyük bir hatadır. İngiltere'nin olaylara sesini çıkarmadığı gerçek, ama Türklere şans bir gülsün bakın nasıl apar topar aracılığını ileri sürmektedir.*” Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransa Kamuoyu, 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 2.baskı, s. 272-273.

rağmen yeni bir dirilişin destanını yazma hazırlığına başlamıştır. Bu destan Sakarya Meydan Muharebesi'nde yazılacaktır.³

Bu çalışmada işte bu destanı yazan ve sağ kalan kahramanların ödüllendirilmesi ele alınıp incelenmiştir. Sakarya Savaşı'nın yerli ve yabancı kaynaklardan kısa gelişimi ve sonuçları yanında bu kahramanların bugünkü sınırlarımız dâhilinde ve sınırlarımız dışında hangi şehirlerden olduklarına ilişkin bir analiz ve değerlendirme de yapılmıştır.

Yeni Bir Türk Devleti'ni Müjdeleyen Zafer: Sakarya

Yunanlı tarihçiler 1921 yılının yaz aylarındaki Yunan taarruzunu “*Genel Taarruz (Geniki Epithesis)*” ismiyle anmakta ve bunun iki dönemden oluştuğunu ifade etmektedirler. Birincisi, bizim “*Kütahya-Eskişehir Muharebeleri*” adını verdiğimiz savaştır. İkincisi ise “*Sakarya Savaşı*”dır. Yunan tarihçi Hronopulos'un ifadesiyle Yunan askeri büyük bir cesaret ve enerjiyle savaşmış, koyulmuş olan hedeflere de oldukça yaklaşmıştır. Yunanistan'ın daha önce böyle bir çaba gösterdiği görülmemiş, bu ölçekte büyük bir arazi işgal edilmemiş ve bu derece önemli bir askeri harekât gerçekleştirilmemiştir. Ancak bu kadar inatçı ve sert bir direnişle de karşılaşılmamıştır.⁴

12 Haziran 1921'de büyük bir törenle İzmir'e gelen yeni Yunan Kralı Konstantin başkanlığında 28 Temmuz 1921'de Kütahya'da bir “*Savaş Meclisi*” toplanmıştır. Bu mecliste Kral haricinde Başbakan Gunaris, Harbiye Bakanı Theotokis, Başkomutan Papulas, Genelkurmay Başkanı Dusmanis, Kurmay Başkanı Pallis ve Askeri Danışman General Stratigos hazır bulunmuşlardır. Bu toplantının gündemi, “*Giderek teşkilatlanan ve güçlenmeye başlayan Türk Ordusu'nu, bu zayıf durumda iken imha etme ihtimallerini araştırmak ve bir karara bağlamaktır.*”⁵

1921 yılı Temmuz sonlarında TBMM'de ise kötü bir politik hava esiyordu. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olanlar “*Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir mes'ulü vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugün elîm hâlin, feci vaziyetin âmil-i hakikisini ordunun başında*

³ Hey'et, (Durmuş Yalçın - A. Süslü - R. Turan - D. A. Akbulut - Y. Akbıyık - N. Köstüklü - M. Balcıoğlu - C. Eraslan - M. A. Tural - C. Avcı), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 289.

⁴ Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 378; (Dimitris Hronopulos: O Eks Anatolon Kindinos, Athina, Ekdosis Estia, 1985, s. 211.)

⁵ N. Erdem, **a.g.t.**, s. 400.

görmek isterdik” diyorlardı. Bu sözlerle kastedilen kişi Mustafa Kemal Paşa idi.⁶ Aslında Heyet-i Vekile Reisi olan Fevzi (Çakmak) Paşa Meclis’in 23-30 Temmuz 1921 tarihlerindeki gizli oturumlarında: *“Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olmakla bizzat ben mes’ulüm. Hiçbir kumandan bundan mes’ul tutulamaz. Vereceğiniz cezayı şahsen şimdiden kabul ettiğimi arz ederim”* dedi ise de, tartışmalar sürüp gitti, kapanmadı.⁷

4 Ağustos 1921’de yapılan gizli oturumda bir milletvekili kürsüden Mustafa Kemal Paşa için *“ordunun başına geçsin”* dedi. Meclis Mustafa Kemal Paşa’yı sevenler ve sevmeyenler olarak ikiye ayrılmıştı. Muhalifler yenik bir ordunun başında Mustafa Kemal Paşa’nın yıpranacağını böylece tasfiye edilerek ondan kurtulacaklarının hesabını yaparken, Meclisin çoğunluğu ise zor günlerden kurtuluşun ancak Mustafa Kemal Paşa’nın Başkumandan olmasıyla sona ereceğine inanmıyorlardı. Sevenler arasında Mustafa Kemal Paşa’nın ordunun başında başarılı olamaması halinde her şeyin mahvolacağını düşünenler de vardı. Onlara göre Mustafa Kemal Paşa’nın Başkomutan olması en son çare olmalıydı. İşte bu tartışmalar arasında Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığı’na bir önerge vererek kendisine gösterilen yakınlığa teşekkür ettikten sonra *“ordunun maddi ve manevi kuvvetini”* arttırmak için, *“TBMM’nin haiz olduğu salahiyetin”* üç ay süreyle kendisine verilmesi şartıyla Başkumandanlığı alabileceğini bildirdi.⁸

Fakat onun bu isteği Meclis’te uzun ve sert tartışmalara yol açtı. Muhalefet hem Başkumandanlık unvanına hem de Meclis’in yetkilerinin bir kişiye verilmesi konularında itirazlarda bulundular.⁹ Fakat Mustafa Kemal Paşa isteğinde direnmiş en sonunda 5 Ağustos 1921’de onun istediği yetkileri veren kanun kabul edilmiştir.¹⁰ Bunun üzerine söz alan Mustafa Kemal Paşa yaptığı kısa konuşmada Meclis’e teşekkür ettikten sonra şunları söyledi. *“Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimiz hakkındaki güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakika, bu kesim inancımı yüksek heyetimize karşı, bütün millet karşı ve bütün dünyaya karşı ilân ederim.”*¹¹

⁶ M. K. Atatürk, **Nutuk**, c. II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 206.

⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMM GCZ)**, c.2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara 1985, s. 97-127.

⁸ **TBMM GZC**, c. 2, s. 131-144,157-162; M. K. Atatürk, **Nutuk**, c. II, s. 207-208.

⁹ **TBMM GCZ**, c. 2, s. 164-185.

¹⁰ Başkumandanlık Kanunu’nun oylamasına 184 milletvekili katılmış, kanun 184 oyla kabul edilmiştir. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)**, c. 12, s. 19; Fakat kanuna kabul oyu veren mebuslar listesinde 183 isim vardır. **TBMM ZC**, c. 12, s. 21-22.

¹¹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, c. II, s. 211.

Mustafa Kemal Paşa 9 Ağustos 1921 tarihinde ordu ve millete yayınladığı bir beyannâmede Türk Milleti'ni ve Türk ordusunu övüyor, hiç yoktan oluşturulmuş bu ordunun İnönü'nde Yunanlıları iki defa yendiğini, son muharebelerde de onlara büyük kayıplar verdiğini söyledikten sonra TBMM'nin, kendisinin geniş yetkilerle Başkumandanlığa getirdiğini, amacın da Yunan ordusunu “*Ana yurdumuzun harîm-i ismetinde*” boğmak olduğunu bildiriyor, bunu sağlamak üzere her çareye başvurulacağını açıklıyordu.¹²

Mustafa Kemal Paşa 7-8 Ağustos'ta “*Tekâlif-i Millîye*” adıyla 10 emir çıkardı. Bunların birisiyle “*Tekâlif-i Millîye Komisyonları*” kuruldu. Bu komisyonlar Başkumandanın vereceği emirleri uygulayacaklar ve “*Bu suretle seferber ordu ihtiyacını te'min edeceklerdi.*” Yine bu komisyonlar verilen emirler doğrultusunda bedeli sonradan ödenmek üzere, halkın ve tüccarın elinde bulunan yiyecek, giyecek maddelerinden % 40'ını “*öküz ve at arabalarının yüzde onunu, binek ve taşıt hayvanlarının % 20'sini*” aldılar. Bundan başka “*Her evden bir kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık*” istediler.¹³

O kritik günlerde “*Tekâlif-i Millîye*” emirleri tabiidir ki sert ve şiddetli idi. Meselâ 7 numaralı emirde; “*cins, mezhep, sınıf ve meslek*”i ne olursa olsun, cinsleri tâyin edilen silahların üç gün içinde “*mahalli Tekâlif-i Millîye komisyonu*” na teslim edilmek suretiyle “*hükümete terk ve teberru*”u isteniyor, elinde bu çeşit silah bulunup da vermeyenlerin dördüncü gün asılacakları bildiriliyordu.¹⁴ Buna rağmen yine de bazı bozguncular çıkmıştır. Fakat bunlar Konya, Eskişehir ve Ankara'da kurulmuş olan “*İstiklâl Mahkemeleri*”nin çok şiddetli hükümleriyle karşılaştılar.¹⁵ Bu emirlerin uygulanmasında ihmali ve kötü niyeti olan devlet memurları da “*Hıyanet-i vatanîye*” suçu ile yargılanarak cezalandırıldılar.¹⁶

“*Tekâlif-i Millîye Emirleri*”nin uygulanmasıyla Sakarya'nın doğuşuna çekilmiş Türk ordusunun lojistik destek kaynakları artırılmış, aynı zamanda Doğu cephesi ve Merkez ordusundan bazı birlikler Batı Cephesi'ne kaydırılmıştır. Böylece Yunan ordusuna karşı köklü savunma tedbirleri alınmış oluyordu.¹⁷

---

¹² Atatürk'ün Tâmin, Telgraf ve Beyannâmeleri, c. IV (1917-1938)(ATTB), (Der. Nimet Arsan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964, s. 392.

¹³ N. Arsan, ATTB, s. 304-404.

¹⁴ N. Arsan, ATTB, s. 401.

¹⁵ M. K. Atatürk, Nutuk, c. II, s. 132.

¹⁶ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 15, Sayı 58, Genelkurmay Basımevi, Ankara Aralık 1966; (Vesika no: 1323 ve 1324).

¹⁷ Hey'et, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, s. 289.

Sakarya Savaşı arifesinde zaten çok zor durumdaki halkın her kesimi kendisine düşen görevi, gücünün çok üstüne çıkarak, başarmaya çalışmıştır. Öyle ki Türk kadınları omuzlarında mermi taşımış, silah ve cephane yüklü kağnıların idaresini ellerine almışlardır. Bu kadınlar silah ve cephaneye, çocuklarından fazla değer veriyor; araba kırıldığı vakit, arabadaki silah ve cephaneyi gideceği yere kadar sırtlarında götürüyorlardı. “*Halk, minarelerden askere yazılmaya*” çağrıldığı vakit, hemen göreve koşmuş ve sevk edilecekleri yerlere kadar yaya gitmişlerdir. Fakat bazen bunlara verilecek silah bile bulunamamıştır. Un bulamadıkları zaman bu insanlar kaynamış veya kavrulmuş buğday ile karınlarını doyuruyorlardı. Ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında Refet Paşa’nın da büyük payı vardı ve bu yüzden takdire değer görülüyordu.¹⁸ Ancak bütün bu çabalara rağmen Türk ordusu ile Yunan ordusu arasındaki silah, cephane, araç ve gereç bakımından fark giderilememiştir.¹⁹

Bu sırada İtilâf cephesi de yeni kararlar almıştı. 10 Ağustos’ta İngiliz Başbakanı, Paris’te kendi politikasını az çok Fransa ve İtalya’ya kabul ettirerek, onları da Yunanlılar lehine “*tarafsızlığı gevşetme*” politikasına çekmişti. Lloyd George; “*barış artık Türklerden ziyade Yunanlılara bağlı*” diyecektir. Fransa Başbakanı Briand’ın; “*Yunan başarılarının sürekli olabileceğinden kuşku duyduğunu*” söylemesine rağmen, İngiliz Başbakanı kanaatini değiştirmemiştir. Paris görüşmelerinden Londra’ya dönmeyi bile beklemeden Lloyd George “*tarafsızlığı gevşetme*” politikası çerçevesinde İngiliz firmalarının Yunan ordularına savaş malzemesi satabilmeleri talimatını vermiştir.²⁰

¹⁸ Selâhattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, c. 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, s. 109-140; (ASD, s. 178, TBMM ZC, c. 12, s. 260).

¹⁹ Sakarya Savaşı öncesinde (3-23 Ağustos 1921) Batı Cephesi Komutanlığına bağlı Türk kuvvetlerinin genel durumu şöyleydi: 6855 subay, 122.186 er, 63.416 tüfek, 344 hafif makineli tüfek, 524 ağır makineli tüfek, çeşitli 181 top, 1309 kılıç, çeşitli 41.405 hayvan, çeşitli 6147 araba, bir miktar binek ve yük kamyonu ve 2 uçak idi. Ancak, bunlardan (Kocaeli Süvari Tugayı ve millî müfrezelerle 6.Tümen, Mürettep Tümen ve menzil birlikleri hariç) Sakarya Meydan Muharebesi’ne katılanların sayısı; 5401 subay, 96.326 er, 54.572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 top, 32.137 hayvan, 1284 araba, 2 uçak idi. Sakarya Muharebesi sırasında Yunan ordusunun Anadolu’daki kuvveti: 5500 subay, 178.000 er, 48.900 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 adet bir tonluk kamyonu. Sakarya Meydan Muharebesi’ne katılan birliklerin (4., 11., ve Bağımsız Tümenler ve Alaylar hariç) toplam kuvveti; 3780 subay, 120.000 er, 75.900 tüfek, 2768 makineli tüfek, 286 top, 3800 hayvan, 600 adet üç tonluk kamyon, 240 bir tonluk kamyon ve 18 uçak idi. **Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1995, s. 6.

²⁰ Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgeleri İle Sakarya’dan İzmir’e (1921-1922)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1989, 2. Basım, s. 102; (DBFP. I/17, s. 352-353, Nu. 345 ve s. 352, Nu. 4).

Ankara'ya doğru ilerleme fikrinden vazgeçmeyen Yunanlılar, Kütahya-Eskişehir muharebelerindeki kayıpları gidermek ve “*ileri yürüyüş esnasında uzayacak menzil hatları üzerine lâzım gelen tertibatı yapmak için*”²¹ bu savaştan sonra Eskişehir'de 15-20 gün oyalandılar. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi Paşa ile birlikte, Polatlı yakınında Alagöz Köyü'ndeki karargâhına giderek Başkumandanlığa başlamasından bir gün sonra, yani 13 Ağustos 1921'de harekete geçen Yunanlılar 14 Ağustos'ta Sivrihisar'ı işgal ettiler.²² 15 Ağustos'ta Yunan Kralı askerlerine Ankara'yı hedef gösteren emrini verdi ve “*İngiliz irtibat subaylarını*” Ankara'da vereceği ziyafete çağırdı.²³

Yunan kuvvetleri 17 Ağustos'ta Sakarya'nın batısındaki Türk kuvvetleriyle temasa geldiler. Buradaki zayıf Türk kuvvetlerinin görevi Yunan ileri harekâtını “*mümkün olduğu kadar*” geciktirmektir.²⁴ Bu arada Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dan morali artıran bir tavsiye yazısı geldi.²⁵ Yunanlılar, Türk ordusunun sol cenahını kuşatmak suretiyle “*imha etmek*” istiyorlardı.²⁶ Bu amaçla 23 Ağustos 1921 sabahı bütün güçleriyle Türk mevzilerine saldırdılar. Özellikle askeri açıdan çok önemli bir tepelerle Mangal Dağı'nı ele geçirdiler ve bütün gayretlere rağmen geri alınamadı.²⁷

En şiddetli çarpışmalar 24-25 Ağustos günleri oldu. 25 Ağustos'ta Türbetepe iki taraf arasında el değiştirip durdu. Her iki taraf ağır kayıplar verdi, ama sonunda Türk tarafında kaldı.²⁸ Ertesi gün Yunanlılar çok şiddetli bir saldırı başlattılar. Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya orduyu daha gerilere çekip savunma hattı kurma teklifini, Fevzi Paşa kabul etmedi ve “*Adım adım savunmakla başarılı sonuca varılacağı*” nı

---

²¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), c. I, (Der. Nimet Arsan), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul 1945, s. 171.

²² Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 159.

²³ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri** (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 2. baskı, s. 92.

²⁴ ASD, c. I, s. 171.

²⁵ Karabekir Paşa bu yazıda; “*Yaptığımız istiklâl muharebesidir. Vatanında bir dağ ve bir fedakâr kalsa dahi kavgamız devam edecektir... şu veya bu mevziin müdafaasının*” düşünülmemesi, *düşmanı yıpratmak için her çareye baş vurulması*, “*Düşmanın cenahlarından birinde fâik kuvvetler toplayarak*” orada düşmana gerekli darbenin indirilmesi teklif ediliyordu. Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul 1990, s. 996.

²⁶ ASD, c. I, s. 172.

²⁷ **TİH, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 11-15.

²⁸ ASD, c. I, s. 173.

bildirdi.²⁹ Bu emir doğrultusunda tertibat alınmasına rağmen 27-29 Ağustos'ta yapılan üç günlük muharebelerde Türk kuvvetleri çok zor duruma düşmüş ve Türk savunma hattı yer yer gedikler vermişti.³⁰

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta bu zor anları şöyle anlatır: “*Meydan savaşı, yüz kilometrelik cephe üzerinde oluyordu. Sol kanadımız, Ankara'nın elli kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordunun yönü batıya iken güney döndü. Arkası Ankara'ya doğru iken kuzeye verildi. Cephenin yönü değiştirilmiş oldu. Bunda hiç mahzur görmedik. Savunma hattımız kısım kısım kırılıyordu. Fakat kırılan her kısmın yerine en yakın bir mesafede derhal yeni bir savunma hattı kuruluyordu.*”³¹

Türk savunma hattının biraz gerilemesi Yunanlıları umutlandırdı. 30 ve 31 Ağustos günlerinde Yunanlılar başarılı oldular. 1 Eylül'de de Türk kuvvetlerinin sağ cenahı ile merkezine saldırdılar. 2 Eylül'de Çal Dağı Yunanlıların eline geçti. Mustafa Kemal Paşa daha önce Halide Edip Hanım'a, Yunanlıların “*Çal Tepesi'ni işgal edinceye kadar korkulacak bir şey olmadığını; fakat Haymana'ya girerlerse*” durumun kötüleşeceğini söylemiştir. Durum Türk ordusu açısından çok kritik idi. Neyimiz varsa son haddine kadar seferler ederek ortaya koymuştuk. Bu safhadaki bir yenilgi Türk Milleti'nin ve kurulacak yeni Türk Devleti'nin sonu demektir. Yani bir yol ayrımında idik. Bu savaş Türk tarihindeki en büyük ölüm-kalım savaşlarından birisidir. Hatta Mustafa Kemal Paşa bile Başkomandan olarak “*Geri çekilme emri verip vermemekte tereddüt ediyordu.*” Şimdi o andaki gelişmeleri Başkomutanlık karargâhında Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan Halide Edip Adıvar'dan dinleyelim: “*Bir hafta geçmeden Çal Tepesi düştü. Korkunç bir sükût. Mustafa Kemal Paşa sövüyor, aşağı yukarı dolaşüyor ve geri çekilme emri verip vermemekte tereddüt ediyordu. Bir zâbit odaya girerek, Fevzi Paşa sizi telefonda arıyor efendim dedi. Gece yarısından sonra saat tam iki idi....Mustafa Kemal Paşa konuşuyor: “Siz misiniz Paşa Hazretleri? Ne? Vaziyet lehimizde mi dediniz? Doğru anladım mı? Haymana hemen hemen işgal edilmiştir. Ne? Yunanlılar kuvvetlerinin sonuna gelmiş, ric'at mı edecekler.?...Orada duranların yüzleri ışıltıyor. Ondan sonra Mustafa Kemal Paşa geldi. ....Dinleniniz paşam, yatınız dedim. Hayır, haydi bir kahve daha içelim diyerek, kendisine hizmet eden Ali Çavuş'a seslendi. Eğer bazen tesadüfî bir hareket bir milletin kaderini de değiştirebilirse, işte Fevzi*

---

²⁹ Celâl Erikan, **100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1971, s. 156.

³⁰ Türk Kuvvetleri yanlış olarak sağ kanat gerisinde toplanmışlardı. Bunlar daha sonra sol kanada naklolmuşlardır. K. Karabekir, **a.g.e.**, s. 997.

³¹ M. K. Atatürk, **Nutuk**, c. II, s. 215.

Paşa'nın telefonu böyle bir tesadüf oldu."³² Kâzım Karabekir o anı "*Bu sırada Mustafa Kemal Paşa çekilme emri vermiş, fakat Fevzi Paşa bu emri ilgililere tebliğ etmemişti.*"³³ şeklinde belirtiyor.

Telefonda Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya durumun Türklerin lehinde olduğunu ve Yunanlıların çekileceklerini bildirmesi, Ordu psikolojisinde fevkalade olumlu etki yapmış sönmek üzere olan ümit ateşini yeniden alevlendirilmiştir.³⁴ Çünkü Yunanlılar ertesi gün 3 Eylül'de sessiz ve hareketsiz kaldılar. 4-5 Eylül'deki taarruzları ise büyük kayıplar verdirilerek durduruldu. Bu tarihten sonra Yunanlılar artık savunma haline geçmişlerdir.³⁵

Yunanlıların bu zamana kadar taarruzda kesin bir sonuca ulaşamamaları Batı kamuoyunda prestij kaybetmelerine sebep oldu.³⁶ İngiliz diplomatları da artık "*Türk ordusunun kesinlikle saf dışı olmadığını*" itiraf etmeye başlamışlardı.³⁷

İnsiyatifi ele geçiren Türk ordusu Yunanlıların savunmadaki direnme gücünü yoklamak için 6 ve 8 Eylül günlerinde iki taarruz yaptı. Her iki taarruzda da başarılı olduğundan Türk komuta heyetince "*Düşman ordusunun tepelenmesi zamanının geldiği*"ne kanaat getirildi. Böylece 10 Eylül 1921'de "*Beylikköprü şarkında*" genel taarruza geçildi. Bu taarruz sonunda Yunan kuvvetlerinin Beylikköprü'ye doğru çekilmeye başladığı görüldü. 12 Eylül çarpışmaları daha şiddetli geçti. Bozulan Yunan birlikleri "*artık muntazam bir*

³² Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Çan Yayınları, İstanbul 1962, s. 222-223.

³³ K. Karabekir, **a.g.e.**, s. 997.

³⁴ Hey'et, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 291.

³⁵ Mustafa Kemal Paşa, bu durumu, Yunanlıların "*Taarruza devam kabiliyeti ve kudretinden mahrum*" kalıp savunmaya geçtikleri şeklinde değerlendiriyor, **ASD**, c. I, s. 175.

³⁶ "*Yunan Harbiye Nâzırı Teotokis'in Daily Telegraph gazetesi siyasi muhabiri tarafından yazılan, bu arada basında da tercüme edilerek neşredilen sözleri çok budalaca idi... Fransız, İtalyan, İngiliz basını da Yunan kayıplarının büyük olduğunu ve Yunanlıların Türk ordusunu mağlup etmeleri ihtimalinin azaldığını, muharebenin kışın dahi devamının muhakkak olduğunu yazıyorlardı.*" Kâzım Özalp, **Millî Mücadele (1919-1922)**, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971, s. 204.

⁵ Eylül günü İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Lord Curzon'a şunları bildirmişti: "*Sakarya Savaşı on, on bir gündür sürüyor. Her iki tarafta da ağır yitkiler olduğu kesindir. Türkler bir ara nazik bir durumdaydılar, ama ustaca kendilerini bu durumdan kurtardılar. Yunan ordusu Sakarya ötesini ele geçirmiş olmakla birlikte, şimdiki durumda Türkler soluk alacak bir saha kazanmışlardır. Bu, onların yeniden teşkilatlanmalarına imkân verecektir. Türk ordusu herhalde saf dışı değildir. Savaşın şimdiye kadar ki başlıca sonucu, her iki kuvvetin aşınmış olmasıdır ve (savaş) sürerse karşılıklı bitkinlikle sonuçlanacaktır.*" B.N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 165, (FO, 371/6528/E.10089: Rumbold'dan Curzon'a şifre tel. 5.9.1921. No. 597).

*ric'at manzarasını da kaybederek perişan bir halde bir an evvel nehrin garbına atılmaktan başka bir şey” düşünmemişlerdir.*³⁸

Sakarya Muharebesi'nde 3. Kolordu Kumandanı olan Kâzım Özalp hatıralarında, bu büyük Türk destanının nasıl yazıldığını çarpıcı örneklerle dolu gözlemleriyle anlatmıştır:

“12 Eylül sabahı (Zafer Tepesi'nden) tarassut dürbününden son durumu tetkike koyuldum. Sakarya'nın batısında dere kenarında ve bilhassa Kavuncu Köprüsü'nün batısında, gece parlak görülen düşman ordugâh ateşleri iyice azalmıştı..... Güneş doğarken taarruz emrini yazdım.... Öğlenden evvel, demiryolu ile Kartaltepe arasında çarpışmalar oldu. Mustafa Kemal Paşa, henüz geçmemiş olan kaburgalarındaki yaranın acısına rağmen, Zafer Tepesi'nde taarruzun gelişmesini bütün gün takip etti.....13 Eylül sabahı, düşmanın bir kısmı perişan bir halde Sakarya'nın batısına geçmiş, geçemeyenler Sakarya'da boğulmuş, ölüleri, yaralıları ve hastaları da muharebe meydanında ve gerilerinde dökülmüş bulunuyordu.”³⁹ 13 Eylül 1921'de Sakarya Nehri'nin doğusunda hiçbir Yunan askeri bırakılmamıştı.⁴⁰

Yunan Genelkurmayı'nın tarih kitapları serisinin ilgili cildinde, Kral ve Genelkurmay Başkanı Dusmanis'in harekâtla ilgili düzenlemelere ve uygulama evrelerine katılmadıkları, harekâtla ilgili hiçbir belge ve emirde “2. Konstantin” imzasının bulunmadığı, harekâtın idaresinin tamamen Anadolu Ordusu'na bırakıldığı kaydedilmektedir. Konstantin'in Anadolu'da bulunmasındaki amaç, Balkan Savaşları'nda zafer kazanmış bir lider olarak saflarında Balkan savaşçılarını da barındıran Yunan Ordusu'nun moralini yükseltmektir. Sakarya Savaşı sırasında Kral, sağlığı iyi olmadığı halde aniden hastalandığı güne kadar Eskişehir'de kalmıştır. Aniden hastalanınca Bursa'ya dönmesine karar verilmiş ve harekâtı, kendisine sunulan askeri bültenlerden takip etmiştir.⁴¹

³⁸ ASD, c. I, s. 176; 12 Eylül 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın Başkomutanlığa verdiği raporda: “.... Anadolu'nun Yunanlılara mezar olacağı saat gelmiştir.... 23 Ağustos'tan beri 21 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Ordusu'nun tam bir zaferi ile son bulmuştur.” diyordu. **TİH, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 26.

³⁹ K. Özalp, **a.g.e.**, s. 210-213.

⁴⁰ Gerçekten de Yunan Ordu Komutanı'nın 12 Eylül tarihli emrinde “Bugün 12/13 Eylül gecesi bütün ordu Sakarya'yı geçerek bunun batısında savunma için tertiplenecektir” deniliyordu. **TİH, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 251; (Andreu, Felâkete Doğru, s. 164 ve Andreu, Eskişehir-Sakarya 1921, s. 164-167).

⁴¹ N. Erdem, **a.g.t.**, s. 405, (Ephirisis Pros Agkiran 1921 [Ankara'ya Doğru 1921 Harekatı], Meros Proton [Birinci Kısım], s. 9-10.)

Birinci Meclis'te Sakarya Savaşı'na Katılanlara Verilecek Ödüller: İsim Listeleri ve Değerlendirme

12 Eylül 1921'de yayımlanan resmi tebliğde: “Birkaç günden beri devam eden devamlı taarruzlarımızla Sakarya bölgesindeki düşman ordusu, binlerce maktul verdirilerek tamamıyla mağlup edilmiş ve tayyarelerimizin dahi katılımıyla her taraftan icra edilen bir takip neticesinde muharebe meydanında ve geri çekilme yolları üzerinde birçok silah, harp malzemesi ve otomobili terk ederek ve hatta yaralılarını taşımaya fırsat bulamayarak perişan bir surette çekilmeye başlamıştır. Yalnız ricatı himaye için Beylikköprü şarkında terk ettiği takriben iki Fırkalık bir kuvveti bu gün dahi mevzilerini muhafaza etmek istemiş ise de kitalarımızın şiddetli taarruzlarıyla düşman kuvvetleri de tabiaten pek kuvvetli olan mevzilerinden kovulmuş ve bu suretle 23 Ağustos'tan beri aralıksız 21 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi ordumuzun tam bir zaferiyle nihayet bulmuştur.” ifadeleri kamuoyuna Sakarya Savaşı'nın neticesini bildirmekteydi⁴².

29 Eylül 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Garp Cephesi'ndeki muharebatta fedakârlık göstermiş olan 129 zatın “Türkiye Büyük Millet Meclisi Takdirnamesi”yle taltif edilmelerine dair Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne başvurulmuş, Bazı mebusların konuşmalarından⁴³ sonra yapılan oylama ile

---

⁴² Mücahit Özçelik, “Açıksöz Gazetesinde Sakarya Savaşı”, **Tarihin Peşinde**, Sayı:6, Yıl: 2011, s. 204.

⁴³ MEHMED ŞÜKRÜ BEY (Karahisar-ı Sahib) — “İlk önce Müdafaa-ı Milliye Encümenine havale etmek lâzım gelir. Orası tetkik etsin, ondan sonra müzakere ederiz.” SALÂHADDİN BEY (Mersin) — “Efendim! Bendeniz esas itibariyle Büyük Millet Meclisinin umumi olan takdirinin alelade terfi gibi herkesin yapabileceği bir şeyin fevkinde olduğunu vaktiyle arz etmiştim. Bu iddianın bir şahidi bugün tecelli ediyor. Bunu Müdafaa-ı Milliye Encümenine verirseniz biz ne diyebiliriz. Ve kimlerin unutulmuş olduğunu nereden bileceğiz? Binaenaleyh encümen bunun üzerinde hakkı takdirini istimal edemez: Etmek için birçok şey bilmelidir. Şayet bu işi Meclis-i Millî üzerine alarak birer birer isimler üzerinde durarak takdir edecekse bu heyetin bileceği iştir. Ben kimsenin fikrine dahletmek istemem. Bendenizce bu işi doğrudan doğruya mesul olan zata tevdi etmek lâzımdır, en muvafıkı budur. Bilâmünakaşa defteri Başkumandanlığa göndermediler. Mesuliyet ve adem-i mesuliyeti kendilerine attir. HAKKI HÂMÎ BEY (Sinob) — “Bendeniz de Salâhaddin Bey'in fikrine iştirak ediyorum. Bunun için en doğru yapılacak şey, esami okunduktan sonra heyet-i umumiyesini alelusul kabul etmekten ibarettir. Çünkü elde sicil yoktur.” MÜFİD EFENDİ (Kırşehir) — “Millet-i İslâmiyeyi kurtarmak için fedayı can eden ordumuzun efrat ve zâbitanından hizmetleri sebik edenlerden şayanı takdir olanlara takdirname verilmesi teklif ediliyor. Hey'et-i Celilenin tanzim ettiği kanunla bu salâhiyet Başkumandana verilmiştir. Eğer Meclis-i Âli, bu takdiri biz yapacağız derse hiçbiri şey bilmeyerek yapmış olur. Bu meçhuliyete lüzum yoktur. Onun için bu kahramanların isimleri zabta geçmek ve gazete ile neşredilmek üzere bir kere okunsun bunu bendeniz teklif ediyorum.” VEHBİ EFENDİ (Konya) — “Efendim ordunun başkumandanından dümen neferine varıncaya kadar takdir olunmayacak bir fert

Başkumandanlık tezkeresi TBMM’de kabul edilerek Batı Cephesi’nde muharebelerde başarı göstermiş 129 zatın “*TBMM Takdirnamesi*” ile taltif edilmeleri kabul edilmiştir. Ancak bu liste zabıtlara göre 127 kişidir.

Sakarya Zaferi sonrası “*TBMM Takdirnamesi*” ile ödüllendirilen askerler şunlardır:

Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Mülâzım-ı evvel Mehmed Nazmi Efendi (Tarsus), Kaymakam Timur Ali Bey (Yenişehir), Kaymakam Kâmil Bey (Trabzon), Kaymakam Mehmed Fehmi Bey (Sofya), Binbaşı Nazmi Bey (Üsküdar), Yüzbaşı Mustafa Refik Efendi (Harput), Yüzbaşı Ahmed Fevzi Efendi (Sivas), Mülâzım-ı evvel Hasan Niyazi Efendi (Selanik), Mülâzım-ı evvel Mustafa Efendi (Erzincan), Mülâzım-ı evvel İbrahim Efendi (Ortaköy), Mülâzım-ı evvel Ömer Lûtfi Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Mehmed Fehmi Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı İsmail Efendi (Çerkeş), Yüzbaşı Muharrem Efendi (Dimetoka), Binbaşı Hasan Basri Bey (Dersaadet), Yüzbaşı Ahmed Fikri Efendi (Sivas), Tabib Kıdemli Yüzbaşı Saim Efendi, Yüzbaşı Faik Efendi (Erzurum), Yüzbaşı Bahaeddin Efendi (Şehzadebaşı), Erkân-ı harb Kaymakamı Derviş Bey (Yenice-i Vardar), Miralay Mehmed Hayri Bey (Bursa), Yüzbaşı Faruk Efendi (Keçeciler), Yüzbaşı Kâmil Efendi (Sürmene), Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi (Karacaahmed), Kaymakam Hulusi Bey (İstanbul), Erkân-ı harb Binbaşı Hüseyin Rahmi Bey (Babaeski), Mülâzım-ı evvel Mehmed Muzaffer Efendi (Erzurum), Mülâzım-ı evvel Hüseyin Avni Efendi (Sivas), Mülâzım-ı evvel Ömer Lûtfi Efendi (Çorum), Mülâzım-ı sani Mehmed Kâzım Efendi (Kütahya), Mülâzım-ı sani Mustafa Fevzi Efendi (Isparta), Mülâzım-ı sani Şerafeddin Efendi (Demirci), Mülâzım-ı sani Halid Ziya Efendi (Gelibolu), Mülâzım-ı sani Salih Efendi (Kayseri), Mülâzım-ı sani Bekir Efendi (Zile), Mülâzım-ı sani Mustafa Ziya Efendi (Bursa), Mülâzım-ı sani Rifat Efendi (Mardin), Mülâzım-ı sani Ali Efendi (Nevşehir), Mülâzım-ı sani Galib Efendi (Birecik), Mülâzım-ı sani Nusret Efendi (Humus), Zâbitvekili Kemali Efendi (Adana), Yüzbaşı Mustafa Efendi (Cihangir), Yüzbaşı Rakım Efendi (Ortaköy), Yüzbaşı Aşır Efendi, Yüzbaşı Şükrü Efendi (Kırım), Yüzbaşı Refik Efendi (İzmir), Yüzbaşı Sami Efendi (Erzurum), Yüzbaşı Kemal Efendi (Selanik), Yüzbaşı Ali Rıza Efendi (Van), Mülâzım-ı evvel Remzi Efendi (Ayazma), Mülâzım-ı evvel Faruk Efendi (Dersaadet), Binbaşı Hüsnü Bey (Köprülü), Binbaşı Hamdı Bey (Sinob), Binbaşı Osman Zeki Bey (Trabzon), Binbaşı Nusret Bey (Erzurum), Yüzbaşı Şemseddin

---

yoktur. Ben kendi hesabıma hepsini takdir ederim. Müfid Efendi şayanı takdir olanlar diyor. Hayır, efendiler! Şayan-ı takdir olmayan yoktur. Cümlesi şayan-ı takdirdir. Yalnız fevkalâde kaydı vardır. Yaptığımız kanunda da böyledir. Fevkalâde yararlık gösterenler, öyle demelidir. Yoksa şayan-ı takdir olmadık hiçbir fert yoktur.” (Alkışlar). TBMM ZC, c. 13, s. 50.

Efendi (Bitlis), Yüzbaşı Halid Rifat Efendi (Sivas), Yüzbaşı Bekir Sıdkı Efendi (Tophane), Yüzbaşı Yusuf Kenan Efendi (Üsküdar), Yüzbaşı Ahmed Refik Efendi (Van), Mülâzım-ı evvel Salâhaddin Efendi (Manastır), Mülâzım-ı evvel Mehmed Şevki Efendi (Erzincan), Mülâzım-ı evvel Nazmi Efendi (Akşehir), Mülâzım-ı evvel Ferid Efendi (Ankara), Mülâzım-ı sani Hasan Fehmi Efendi (Üsküp), Mülâzım-ı sani Rifat Efendi (Trabzon), Binbaşı Mustafa Bey (İnebolu), Yüzbaşı Süleyman Sırrı Efendi (Kozan), Yüzbaşı Hilmi Efendi (Girid), Mülâzım-ı evvel Vehbi Efendi (Erzurum), Mülâzım-ı evvel Sabri Efendi (Kastamonu), Kaymakam Sabit Bey (Çarşamba), Yüzbaşı Ali Efendi (Yedikule), Yüzbaşı Necib Efendi (Ermenak), Yüzbaşı Ziya Efendi (Edirne), Yüzbaşı Hasan Efendi (Kastamonu), Yüzbaşı Said Efendi (Sivas), Yüzbaşı Nuri Efendi (Dimetoka), Yüzbaşı Necati Efendi (Kirmastı), Yüzbaşı Haki Efendi (Van), Yüzbaşı Nusret Efendi (Karahisar) Şarki), Yüzbaşı İbrahim Hakkı Efendi (Erzurum), Mülâzım-ı evvel Fehmi Efendi (Manastır), Mülâzım-ı evvel Hasan Basri Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Salih Semi Efendi (Üsküdar), Mülâzım-ı evvel Akif Efendi (Van), Mülâzım-ı evvel Hüseyin Hüsnü Efendi (Dağıstan), Mülâzım-ı sani Muhsin Efendi (Bursa), Mülâzım-ı sani Mustafa Efendi (Bursa), Mülâzım-ı sani Hikmet Efendi (Bilecik), Mülâzım-ı sani Naci Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani Hasan Efendi (Trabzon), Mülâzım-ı sani Tahsin Efendi (Söğüt), Mülâzım-ı sani Efendi (Trablusgarb), Mülâzım-ı sani Ruhi Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani Azmi Efendi (Şehremini), Kaymakam Zeki Bey (Selanik), Miralay Halid Bey (Beşiktaş), Yüzbaşı Tahsin Efendi (Cesrimustafapaşa), Binbaşı Salih Zeki Bey (Manastır), Binbaşı İsmail Hakkı Bey (Kılınçalı) Binbaşı Rasim Efendi (Cumaibalâ), Binbaşı Refet Bey (Selanik), Yüzbaşı Hacı Nuri Efendi (Kayseri), Yüzbaşı Cemil Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Hilmi Efendi (Çemişkezek), Yüzbaşı Niyazi Efendi (İzmir), Mülâzım-ı evvel Süleyman Sami Efendi (Yozgad), Mülâzım-ı evvel Edhem Pertev Efendi (Afyon Karahisar), Mülâzım-ı evvel Hasan Fehmi Efendi (Gerede), Mülâzım-ı evvel Abdülkerim Efendi (Debre-i Balâ), İsmail Hakkı Efendi (Yalvaç), Mülâzım-ı sani Abdülkadir Efendi (Gümüştacıköy), Mülâzım-ı sani Vahdeddin Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani Hasan Basri Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani Alâeddin Efendi (Bilecik), Kamacı Ustası Abdurrahman Efendi (Küçükçekmece), Tayyareci Yüzbaşı Fâzıl Efendi (Işkodra), Tayyareci Mülâzım-ı sani Hamdi Efendi (Karahisar), Tayyareci Mülâzım-ı sani Vecihi Efendi (Dersaadet), Tayyare makinisti İsmail Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Hasan Efendi (Diyarbakir), Yüzbaşı Fikret Efendi (İzmir), Miralay İzzettin Bey (Yanya), Miralay Kemaleddin Sami Bey (Sinob) ”

Bu liste Şu görüşmeler sonucunda oylanarak kabul edilmiş ve oturum tamamlanmıştır.⁴⁴

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Vekili ve Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa da 29 Eylül 1921’de Sakarya Muharebesi’nde fedakârlık gösteren 234 zatin “İstiklâl Madalyası” ile taltif edilmeleri için İcra Vekilleri Riyaseti adına TBMM’ne bir tezkere sunmuŐ⁴⁵; defter mucibince 234 zatin “İstiklâl Madalyası” ile taltifi kabul edilmiştir.

Sakarya Muharebesi’nde fedakârlık gösterdiği için “İstiklâl Madalyası” ile ödüllendirilenlerin isimleri ise Şöyledir:

“Mirliva Yusuf İzzet Paşa, Miralay Salâhaddin Âdil Bey, Miralay Şükrü Naili Bey, Miralay Nureddin Bey, Miralay Süleyman Emin Bey (İstanbul), Miralay Halid Galib Bey (Haleb), Miralay Salih Ulvi Bey (Manastır), Kaymakam Salih Bey (Kayseri), Kaymakam Şemseddin Bey (Kandiye), Kaymakam Halid Bey (Kastamonu), Kaymakam Ali Rıza Bey (Trabzon), Kaymakam Rağıb Bey (Erzurum), Kaymakam Naci Bey (Serfiçe), Kaymakam Nzmi Bey (Karesi), Binbaşı Tevfik Bey (Çanakkale), Kaymakam Halis Bey (Çanakkale), Kaymakam Zeki Bey (Bandırma), Kaymakam Mahmud Nedim Bey (Trabzon), Kaymakam Ali Rıza Bey (engelky), Binbaşı Osman AĞa, Binbaşı Mustafa Sabri Efendi (Maçka), Binbaşı Ali Nizami Bey (Dersaadet), Binbaşı Yusuf Ziyaeddin Bey (Serez), Binbaşı Sami Bey (Soğukçeşme), Binbaşı Kerami Bey (Ohri), Binbaşı Mümtaz Efendi (Dersaadet), Binbaşı İhsan Efendi (Bursa), Binbaşı Faik Efendi (Sinob), Binbaşı Skib Efendi (Üsküb), Binbaşı Osman Nuri Efendi (İvraniye), Binbaşı Faik Efendi (Selanik), Binbaşı İhsan Efendi (KadırĐa), Binbaşı Şerif Efendi (Manastır), Binbaşı Şevki Efendi (Trabzon), Binbaşı İbrahim Hakkı Efendi (Yanya), Binbaşı Raşid Bey (Yanya), Binbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi (Yenibahçe), Binbaşı Şevket Bey (Bayramiç), Binbaşı AĞah Bey (Gemlik), Binbaşı Fahri Efendi (Amasya), Binbaşı Osman Bey

⁴⁴ REİŐ (Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi) - “Efendim, yine bu hususa ait bir tezkere vardır.” GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — “Efendim bu defterden hariç değildir. Defterin nihayetinde onlara dair de izahat vardır.” VEHBİ EFENDİ (Konya) — “Reis Bey! Bir iki kelime sylemekliğime miŐaade eder misiniz? Efendim! Bu yapmış olduğumuz kanunla teyid edilen bir meseledir. Binaenaleyh bu da aynen zabıt ceridesine geçsin ve gazetelerle de neŐredilsin.” REİŐ — “Zaten zabıt ceridelerine gecektik.” GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — “Efendim, Heyet-i Celile’niz tarafından takdirname ile taltif olunması tensip buyrulacak zevatın isimlerini okumak da ayrıca bir taltif makamıdadır.” VEHBİ EFENDİ (Konya) — “Cümlesi Şayan-ı takdirdir, okunmasına lüzum yoktur.”

REİŐ — “Efendim Heyet-i Mecmuasının taltifini tensip buyuranlar ellerini kaldırsın. Kabul edildi.” **TBMM ZC**, c. 13, s. 50-51.

⁴⁵ **TBMM ZC**, c. 13, 53-55.

(Edirne), Binbaşı Reşad Efendi (Manastır), Binbaşı Hâşim Efendi (Manastır), Binbaşı Hamdi Efendi (Kastamonu), Yüzbaşı Asım Bey (Üsküb), Yüzbaşı Fehmi Efendi (Bolu), Yüzbaşı Hilmi Efendi (Erzurum), Yüzbaşı Hakkı Efendi (Manastır), Yüzbaşı Süreyya Efendi (Yeniçeşme), Yüzbaşı Suphi Efendi (Kasımpaşa), Yüzbaşı Nureddin Efendi (Ayasofya), Yüzbaşı Hikmet Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Cevdet Efendi (Amasya), Yüzbaşı Hasan Sabri Efendi (Batum), Yüzbaşı Yakub Efendi (Van), Yüzbaşı Salih Efendi (Süleymaniye), Yüzbaşı Hayri Efendi (Sarıgüzel), Yüzbaşı Tair Efendi (Adapazarı), Yüzbaşı Cemal Efendi (Kastamonu), Yüzbaşı Teyfik Efendi (Samsun), Yüzbaşı Galib Efendi (Beykoz), Yüzbaşı Osman Nuri Efendi (Rahova), Yüzbaşı Ferhad Efendi (İstanbul), Yüzbaşı Zahid Efendi (Balıkesir), Yüzbaşı İbrahim Efendi (Manastır), Yüzbaşı Bahri Efendi (Batum), Yüzbaşı Ziya Efendi (Manastır), Yüzbaşı Hilmi Efendi (Ardahan), Yüzbaşı Abdülvehab (Bağdad), Yüzbaşı Adil Efendi (Tokad), Yüzbaşı Cemail Efendi (Üsküb), Yüzbaşı Hasan Basri Efendi (Üsküb), Yüzbaşı Abdülkadir Efendi (Üsküb), Yüzbaşı Hayreddin Efendi (Tunusbağı), Yüzbaşı İskender Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı İbrahim Efendi (Karagümrük), Yüzbaşı Nail Efendi (Selanik), Yüzbaşı Necmi Efendi (Kıbrıs), Yüzbaşı Teyfik Efendi (Sivas), Yüzbaşı Ziya Efendi (Sungurlu), Yüzbaşı Cemil Efendi (Erzincan), Yüzbaşı Hüsnü Efendi (İzmit), Yüzbaşı Sami Efendi (Üsküb), Yüzbaşı Hulusi Efendi (Van), Yüzbaşı Osman Efendi (Kerkük), Yüzbaşı Cemal Efendi (Aksaray), Yüzbaşı Kemal Efendi (Manastır), Yüzbaşı Nuri Efendi (Kırşehir), Yüzbaşı Mekki Efendi (Yenimahalle), Yüzbaşı Vahid Efendi (Selanik), Yüzbaşı Vasıf Efendi (Erzincan), Yüzbaşı Naci Efendi (Sivas), Yüzbaşı Saffet Efendi (Yanya), Yüzbaşı İhsan Efendi (Harpur), Yüzbaşı Şükrü Efendi (Kerkük), Yüzbaşı Necati Efendi (Kirmasti), Yüzbaşı Hayri Efendi (Beylerbeyi), Yüzbaşı Zeynelabidin Efendi (Diyarbakir), Yüzbaşı Remzi Efendi (Eyübsultan), Yüzbaşı Hamdi Efendi (Kângırı), Yüzbaşı Celâl Efendi (Sürmene), Yüzbaşı Ali Efendi (Süleymaniye), Yüzbaşı Mustafa Sabri Efendi (Süleymaniye), Yüzbaşı Ragıb Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Eyüb Sabri Efendi (Yenizağra), Mülâzım-ı evvel Zeki Efendi (Yanya), Mülâzım-ı evvel Fahri Efendi (Kırcaali), Yüzbaşı Behçet Efendi (Sivas), Mülâzım-ı evvel Süleyman Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Mehmed Efendi (Yenişehir), Mülâzım-ı evvel Sıdkı Efendi (Dersaadet), İsmail Hakkı Efendi (Ayancık), Mülâzım-ı evvel Ferid Efendi (Niğde), Mülâzım-ı evvel Feridun Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Neşet Efendi (Manastır), Mülâzım-ı evvel Fevzi Efendi (İhsaniye), Mülâzım-ı evvel Fevzi Efendi (Bilecik), Mülâzım-ı evvel Mehmed Ali Efendi (İstanbul), Mülâzım-ı evvel Fevzi Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Cemil Efendi (Mekke), Mülâzım-ı evvel İrfan Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Remzi Efendi (Trabzon), Mülâzım-ı evvel Abdülhadi Efendi (Süleymaniye), Mülâzım-ı evvel Muhiddin Efendi (Eskişehir),

Mülâzım-ı evvel Nâzım Efendi (Eleşkirt), Mülâzım-ı evvel Mehmed Ali Efendi (Karaferiye), Mülâzım-ı evvel Abdülkuddüs Efendi (Diyarbakir), Mülâzım-ı evvel Sabri Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Hakkı Efendi (Trabzon), Mülâzım-ı evvel Cemal Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Hakkı Efendi (Harput), Mülâzım-ı evvel Siyret Efendi (Erzurum), Mülâzım-ı evvel Esad Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Ali Rıza Efendi (İhsaniye), Mülâzım-ı evvel Rasim Efendi (Razlık), Mülâzım-ı evvel Nazmi Efendi (Kayalar), Mülâzım-ı evvel Kemaleddin Efendi (Manastır), Mülâzım-ı evvel Ali Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Hakkı Efendi (Adana), Mülâzım-ı evvel Şevki Efendi (Diyarbakir), Mülâzım-ı evvel Ekrem Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Şerafeddin Efendi (Edremit), Mülâzım-ı evvel Fahri Efendi (Diyarbakir), Mülâzım-ı evvel Sadi Efendi (Vefa), Mülâzım-ı evvel Bahir Efendi (Adana), Mülâzım-ı evvel Mahmud Şevket Efendi (Trabzon), Mülâzım-ı evvel Mazhar Efendi (Fatih), Mülâzım-ı evvel İsmail Efendi (Bağdad), Mülâzım-ı evvel Ethem Efendi (Üsküdar), Mülâzım-ı evvel Ahmed Efendi (Diyarbakir), Mülâzım-ı evvel Hamdi Efendi (İşkodra), Mülâzım-ı evvel Tevfik Efendi (Bayburt), Mülâzım-ı evvel Hüsnü Efendi (Edirne), Mülâzım-ı evvel Hilmi Efendi (Harput), Mülâzım-ı evvel Nâzım Efendi (Ermeneke), Mülâzım-ı evvel Celâl Efendi (Şehzadebaşı), Mülâzım-ı evvel Vehbi Efendi (Bitlis), Mülâzım-ı evvel Nusret Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Remzi Efendi (Şumnu), Mülâzım-ı evvel Cevad Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Sabri Efendi (Bursa), Mülâzım-ı evvel Cemil Efendi (Manisa), Mülâzım-ı sani Said Efendi (Konya), Mülâzım-ı sani İzzet Efendi (Rumkale), Mülâzım-ı sani Hilmi Efendi (Nişantaşı), Mülâzım-ı sani Remzi Efendi (Yenişehir), Mülâzım-ı sani Mehmed Danyal Efendi (Van), Mülâzım-ı sani Necati Efendi (Bursa), Mülâzım-ı sani Cevad Efendi (Selanik), Mülâzım-ı sani Mehmed Emin Efendi (Bilecik), Mülâzım-ı sani Ahmed Efendi (Rize), Mülâzım-ı sani Mustafa Efendi (Kocamustafapaşa), Mülâzım-ı sani Nebi Efendi (İnegöl), Mülâzım-ı sani Cevad Efendi (Hezergırad), Mülâzım-ı sani Avni Efendi (Ankara), Mülâzım-ı sani Rıdvan Efendi (Şam), Mülâzım-ı sani Ali Rıza Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani Sadettin Efendi (Trablusgarb), Mülâzım-ı sani Vehbi Efendi (Taşköprü), Mülâzım-ı sani Abdullah Efendi (Üsküb), Mülâzım-ı sani Kâmil Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani Hikmet Efendi (Beşiktaş), Mülâzım-ı sani Hamdi Efendi (San'a), Mülâzım-ı sani Fehmi Efendi (Filibe), Mülâzım-ı sani Said Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani Ziya Efendi (Zile), Mülâzım-ı sani Mahir Efendi (Tokad), Mülâzım-ı sani Hüseyin Efendi (Gemlik), Mülâzım-ı sani Fehmi Efendi (Şam), Mülâzım-ı sani Sabri Efendi (Zile), Mülâzım-ı sani Hakkı Efendi (Tophane), Mülâzım-ı sani Rahmi Efendi (Zile), Mülâzım-ı sani Ramazan Efendi (Dinar), Mülâzım-ı sani Abdullah Efendi (Karahisarı Şarki), Mülâzım-ı sani Hakkı Efendi (Gördes), Mülâzım-ı sani İhsan

Efendi (Safranbolu), Mülâzım-ı sani Şaban Efendi (Giresun), Mülâzım-ı sani Kemal Efendi (Köyceğiz), Mülâzım-ı sani Cevad Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani İbrahim Efendi (Üsküdar), Mülâzım-ı sani Burhaneddin Efendi (Kastamonu), Mülâzım-ı sani Yusuf Efendi (Edirne), Mülâzım-ı sani Abdürrahman Efendi (Kilis), Mülâzım-ı sani Naşid Efendi (Erzurum), Mülâzım-ı sani Abdülbaki Efendi (Kastamonu), Mülâzım-ı sani Emin Efendi (Kütahya), Mülâzım-ı sani Şerafeddin Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı evvel Vehbi Efendi (İskilip), Mülâzım-ı sani Basri Efendi (Maraş), Mülâzım-ı sani Hulusi Efendi (Adapazarı), Mülâzım-ı sani Sırrı Efendi, (Çeşme), Mülâzım-ı sani Rıza Efendi (Anamur), Mülâzım-ı sani Teyfik Efendi (Erzincan), Mülâzım-ı sani Hamdi Efendi (Demirci), Mülâzım-ı sani Mülâzım-ı sani Hasan Efendi (Alaca), Mülâzım-ı sani Kâmil Efendi (Harput), Mülâzım-ı sani Ethem Efendi (Harput), Mülâzım-ı sani Mazhar Efendi (Van), Mülâzım-ı sani Hüseyin Efendi (Urfa), Zâbitvekili Kemal Efendi (Konya), Zâbitvekili Hamdi Efendi, (Gerede), Zâbitvekili Teyfik Efendi (Edirne), Zâbitvekili Hulusi Efendi (Bilecik), Zâbitvekili Hikmet Efendi (Serfiçe), Zâbitvekili Kâzım Efendi (Göksun), Zâbitvekili Sami Efendi (Bandırma), Zâbit vekili İshak Efendi (Hopa), Zâbitvekili Kemal Efendi (Koçhisar), Zâbitvekili Cevad Efendi (Tarsus), Zâbitvekili Refet Efendi (Bergama), Alay Müftüsü Kâmil Efendi (İzmir), Tayyare Makinisti Eşref Efendi (Adana) ”⁴⁶.

Garp Cephesi Kumandanı İsmet imzasıyla 1 Kasım 1921’de TBMM’ne sunulan Sakarya Savaşı’nda fedakârlık edenlerin taltifleri hakkında, Başkumandanlık tezkeresi uyarınca 27 kişi “İstiklal Madalyası”, 64 kişi de “TBMM Takdirnamesi” ile ödüllendirilmiştir.⁴⁷

Sakarya Savaşı’nda üstün başarı gösterenlere İstiklal Madalyası ve takdirname verilmesi tekliflerinin görüşülmesi sırasında da TBMM’nde tartışmalar yaşanmıştır.⁴⁸

---

⁴⁶ TBMM ZC, c. 13, 53-55.

⁴⁷ TBMM ZC, c. 14, s. 16.

⁴⁸ OSMAN BEY(Rize)- “İstiklâl madalyalarını kimler yapıyor, bunları yaptıran kimdir. Bunlar bir an evvel yapılınsın da verilsin bunun şekli nedir? Ne biçimdir? Bilmiyoruz. Bir seneden beri işitiyoruz İstiklâl Madalyaları var diye.” demek suretiyle, İstiklâl madalyalarının bir seneden beri yaptırılıp hak edenlere verilmemesini eleştiriyor. SALAHADDİN BEY (Mersin)- “Bir şey söylemek isterim. Her iki defterde alay kumandanlığı eden yüzbaşılar vardır. Geçen sene biz burada Heyet-i Umumiyede bir kanun yapmıştık ki; herkes ancak bir rütbe mafevk makamda istihdam olunabilir, diye. Her halde elimizde kâfi derecede ümera vardır. Bu cihetten nazar-ı dikkati celbetmek isterim. Yüzbaşı olduğu halde bu efendiye kaymakam maaşının aradaki farkı veriliyorsa doğru olmuyor. Bunu ya kumandanlık veyahut Başkumandanlık, kim alâkadar ise nazar-ı itibara alsın. (Müdafaa-i Milliye’den kimse yok sesler). Sonra ikinci bir mesele daha

1 Kasım 1921 günü Meclis'te yapılan oylama sonucu İstiklâl madalyasıyla taltif edilecekler defterinde yer alan 27 kişi "*İstiklâl Madalyası*" ile ödüllendirilmiştir.⁴⁹

Bunların isimleri ise şöyledir:

"Kaymakam Edhem Necdet Bey (Aydn), Kaymakam Saffet Bey (Dersaadet), Kaymakam Halil Rüşdü Bey (Dersaadet), Kaymakam Mehmed Subhi Bey (Manastır), Binbaşı Ahmed Hakkı Bey (Yanya), Binbaşı Ahmed Cemal Efendi (Yenişehir), Binbaşı Ali Cevad Efendi (Tire), Kıdemli Yüzbaşı Cemil Efendi, Kıdemli Yüzbaşı Halil Zühdü Efendi (İzmit), Kıdemli Yüzbaşı Behram Fevzi Efendi (Muş), Yüzbaşı Abdullah Şevki Efendi (Sivas), Yüzbaşı Kâmil Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Bekir Sıdkı Efendi (Siird), Yüzbaşı Ahmed Cemalettin Efendi (Eskicuma), Mülâzım-ı evvel Ahmed Efendi, Mülâzım-ı evvel Mustafa Fevzi Efendi (Maraş), Mülâzım-ı evvel Ali Eşref Efendi (Mekke-i Mükerreme), İhtiyat Mülâzım-ı sani Hasan Efendi (Batum), Mülâzım-ı sani Ali Kemal Efendi (Uluborlu), Mülâzım-ı sani Ahmed Rıfki Efendi (Araç), İhtiyat Mülâzım-ı sani Yakub Naci Efendi (Düzce), İhtiyat Mülâzım-ı sani Mehmed Said Efendi (Ayaş), İhtiyat Zâbitvekili Ali Saib Efendi (Bolu), İhtiyat Zâbitvekili İsmail Efendi (Sarayköy), Muvazzaf Zâbitvekili Galib Efendi (Manastır), İhtiyat Zâbitvekili Mehmed Efendi (Dersaadet), İhtiyat Mülâzım-ı sani Ömer Muammer Efendi (Dersaadet)"

Takdirname ile taltif edilecekler defterinde yer alan 64 kişi de "*Takdirname*" ile ödüllendirilmiştir.⁵⁰ Bunların isimleri de şöyledir:

---

vardır ki; bu hangi usul noktasından bu tahrirat Meclis-i Âli'ye hangi vekil-i mesul tarafından geliyor?" diyerek İstiklâl Madalyası ve takdirname tekliflerinin kimlerden geldiğini sormuştur. REİS (Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi) - "*İstiklâl madalyası tevcihi teklif edilen yirmi yedi zat vardır tensib edenler lütfen ellerini kaldırsın, tensib edilmiştir efendim.*" Meclis'ten ekseriyet yok itirazları yapılması üzerine; REİS- "*Meclis ekseriyet-i âzime ile açıldı. Rica ederim. Azay-ı kiramın vazifesi de Meclis kapanıncaya kadar devam etmektedir.*" diyerek itiraz eden mebusları susturmuştur. **TBMM ZC**, c. 14, s. 17.

⁴⁹ **TBMM ZC**, c. 14, s. 16.

⁵⁰ REİS (Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi) - "*Takdirname ile taltifleri teklif edilen 64 zattır, bu 64 zatın takdirname ile taltiflerini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir efendim.*"

SALAHADDİN BEY (Mersin)- "*Takdirname ile taltif edilen zevat-ı kiram ikişer maaş nispetinde mükâfat alacaktır. Onun için tâyin-i esami ile reye koymak lâzımdır.*" diyerek itirazda bulunmuştur.

REİS - "*Efendim müsaade buyurun, bütçeye para, tahsisat vaz' etmiyoruz müsaade buyurunuz. Kabul ettiğiniz bir kanunun ahkâmını ifâ ediyoruz. Bu kanunun hükmünü icra ediyoruz. Bunun parasına mukabil bütçeye para istenirse o vakit reyinize arz ederiz.*" karşılığını vermiştir. **TBMM ZC**, c. 14, s. 16-17.

“Erkânıharb Binbaşısı Kurtcebe Bey (Sivas), Binbaşısı İsmail Hakkı Bey (Üsküb), Binbaşısı Ahmed Nadir Efendi (Dersaadet), Kıdemli Yüzbaşısı Salih Zeki Efendi, (Kavala), Kıdemli Yüzbaşısı Mustafa Bedri Efendi, Yüzbaşısı Mehmed Efendi (Nazilli), Yüzbaşısı Hüseyin Avni Efendi (Üsküb), Yüzbaşısı Osman Efendi (Dersaadet), Yüzbaşısı İbrahim Efendi (Sultanselim), Yüzbaşısı Mustafa Zeki Efendi (Dersaadet), Yüzbaşısı Mustafa Nâzım Efendi (Van), Yüzbaşısı Hasan Tahsin Efendi (Sivas), Yüzbaşısı Ali Rıza Efendi (Ankara), Yüzbaşısı Vasfî Efendi (Sultanselim), Yüzbaşısı Cemaleddin Efendi, Yüzbaşısı Mehmed Rasim Efendi, Mülâzım-ı evvel Nureddin Efendi (İzmit), Mülâzım-ı evvel Şevket Efendi (Selanik), İhtiyat Mülâzım-ı evvel Bekir Efendi, Mülâzım-ı evvel İbrahim Edhem Efendi, Mülâzım-ı evvel Yahya Efendi, Mülâzım-ı evvel Sakıb Selçuk Efendi (Üsküdar), Mülâzım-ı evvel Cemal Efendi (İzmir), Mülâzım-ı evvel İsmail Hakkı Efendi (Kayseri), Mülâzım-ı evvel Ahmed İskender Efendi (Bilecik), Mülâzım-ı sani Kâmil Efendi (Niğde), Mülâzım-ı sani Raşid Efendi, İhtiyat Mülâzım-ı sani Hüsnü Efendi, İhtiyat Mülâzım-ı sani Cemal Efendi, Mülâzım-ı sani Halil Süreyya Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani Ahmed Neşet Efendi (Erzincan), Mülâzım-ı sani Hüseyin Tahsin Efendi (Karaferye), Mülâzım-ı sani Mehmed Rüşdü Efendi (Tatayn), Mülâzım-ı sani İbrahim Hulusi Efendi (Harpur), İhtiyat Mülâzım-ı sani İbrahim Edhem Efendi (Gümüşhasköy), Mülâzım-ı sani Edhem Efendi, İhtiyat Mülâzım-ı sani Teyfik Efendi, İhtiyat Mülâzım-ı sani Turgut Efendi, İhtiyat Mülâzım-ı sani Avni Efendi, İhtiyat Mülâzım-ı sani Tahir Efendi, Mülâzım-ı sani Âsım Efendi (Ünye), Mülâzım-ı sani Atıf Nabi Efendi (Dimetoka), Mülâzım-ı sani Abdürrahim Efendi (Bilecik), İhtiyat Mülâzım-ı sani Osman Niyazi Efendi, İhtiyat Mülâzım-ı sani Ziya Efendi, İhtiyat Mülâzım-ı sani Mehmed Gülşen Efendi, İhtiyat Mülâzım-ı sani Hüseyin Efendi, Mülâzım-ı sani Kadri Efendi (Dersaadet), Mülâzım-ı sani Mustafa Nuri Efendi (Bilecik), Mülâzım-ı sani Mehmed Zahid Efendi (Konya), Mülâzım-ı sani Ali Rıza Efendi (Konya), Mülâzım-ı sani Muharrem Efendi (Aydın). İhtiyat Mülâzım-ı sani Nâzım Efendi (Yozgad), İhtiyat Mülâzım-ı sani Mülâzimisani Ahmed Efendi (Eğridir), Mülâzım-ı sani Mehmed Arif Efendi, Mülâzım-ı sani Ahmed Tayyib Efendi (İsfane), Çavuş Hurşid, Çavuş Ali, Çavuş Süleyman, Çavuş Mustafa, Çavuş Abdürrahman, Onbaşısı Bekir, Binbaşısı Hasan Vehbi Efendi (Erzurum), Mülâzım-ı evvel Hüseyin Remzi Efendi (Şemsipaşa)”

Sonuç olarak Sakarya Meydan Muharebesi’nde üstün başarı gösteren toplam 261 kişi “İstiklal Madalyası”, 191 kişi “TBMM Takdirnamesi” ile genel toplam olarak da 452 kişi ödüllendirilmişlerdir. İstiklal Madalyası alan 261 kişinin 197’si bugünkü sınırlarımız içinde kayıtlı olup, 64’ü de sınırlarımız dışı doğumludurlar. TBMM Takdirnamesi” alan toplam 191 kişinin 159’u bugünkü sınırlarımız dâhilinde doğmuş olup, 32’si sınırlarımız dışı doğumludurlar. Genel

toplam olarak sayılar ise şöyledir: 197+159= 356 kişi bugünkü sınırlarımız dâhili doğumlu, 64+32= 96 kişi ise bugünkü sınırlarımız harici doğumlulardan oluşmaktadır. Bu rakamları oranlarsak % 27.52'si sınırlarımız dışından, %72.48'i de bugünkü sınırlarımız dâhilindendirler.

Burada bugünkü sınırlarımız içi ve dışı doğumlular şeklinde bir değerlendirme yapmamız yanlış anlaşılmalıdır ki, hepsinin emekleri de, verdikleri mücadeleleri de başımızın tacıdır. Bugünkü sınırlarımız dışında doğanlar vatan kaybetmenin ne demek olduğunu çok daha iyi bildiklerinden ve gösterdikleri üstün gayretlerinden eminiz. Başta Devletimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşa da Misak-ı Milli sınırları içinde kabul edilmesine rağmen maalesef kazanamadığımız Batı Trakya toprakları içindeki Selanik doğumludur.

Biz bu değerlendirmeyi bizzat sınırlarını Mustafa Kemal Paşa'nın çizdiği Misak-ı Milli sınırları açısından ele aldık. Gazi'nin o zor günlerde ne kadar akılcı ve gerçekçi bir sınır çizdiğine vurgu için böyle bir değerlendirme yaptık. Zira bu değerlendirme kan ve can bedeli ödeyerek kazanılan bu son sınırların içindeki insanlarımızın sosyal yapısının da ne kadar sağlam olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sakarya Zaferi münasebetiyle TBMM'ne çok sayıda tebrik telgrafları gönderilmiştir. 10 Ekim 1921'de TBMM'nde yapılan görüşmelerde Meclis Reisi Hasan Fehmi Beyefendi'nin, “*Muzafferiyet münasebetiyle mevrut tebrik telgrafları vardır. Muş Müdafaa-i Hukuk Riyasetinden, Harput Belediye Riyasetinden, Tensip buyursanız Makam-ı Riyaset icabeden cevabı yazar*” demesi üzerine mebuslar, “*Muvafık*” diyerek onaylamışlardır⁵¹.

Sonuç

Batılı güçlerin karşısında 1683 tarihinde başlamış olan hayâsız bir akının son kanlı ve korkunç dalgası 1921 Eylül'ünde Sakarya'nın bu kesiminde kırılmıştı.⁵² Yani 1699 Karlofça Antlaşması ile batılı güçler karşısında başlayan toprak kaybı ve Türk gerileyişinin durdurulduğu son nokta Sakarya olmuştur. İngiliz tarihçi Arnold Toynbee: “*Sakarya Savaşı, içinde yaşadığımız yüzyıl tarihinin en büyük savaşlarından biridir.*” değerlendirmesini yapıyor.⁵³

---

⁵¹ TBMM ZC, c. 13, s. 131.

⁵² S. Tansel, a.g.e., c. 4, s. 115.

⁵³ Arnold Toynbee, **Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s.123.

Bu sonuca, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın: "*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh, bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanyıla islanmadıkça düşmana terk olunamaz.*"⁵⁴ günlük emri ile düşman nerede görülürse muharebeye devam edilmesi ve "*Evvla onu çarpmaya mecbur etmek ve çarptıkça kırmak*" taktiğı, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın "*Muharebe meydanlarının hemen her noktasında gece ve gündüz hazır bulunmuş ve pek isabetli ve değerli tedbirlerini mahallinde gerekenlere tebliğ*" etmiş olması; Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın "*Yorulmaz bir azim ve iman ve faaliyetyle gece gündüz harekâtın ufak noktalarına varıncaya kadar nafiz (tesirli, nüfuzlu)*" olması ve kuvvetlerini fevkalade bir surette sevk ve idare etmesi; Müdafaa-i Millîye Vekili Refet Paşa'nın, savaş boyunca "*ordunun ihtiyaç duyduğu her şeyi muvaffakiyetle ve zamanında*" yetiştirmesi; öteki komutanların birbirleriyle "*müşabaka edercesine fedakârlık, kahramanlık ve dirayet*" göstermeleriyle ulaşılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın "*Bu muharebe zabit muharebesi olmuştur.*"⁵⁵ diye tanımladığı Sakarya Savaşı'nda yedi Tümen Komutanı şehit düştü.⁵⁶ Ayrıca yine bu savaşta 350 subay şehit olmuş, 800 subay da yaralanmıştır.⁵⁷ Türk erlerinin fedakârlıkları ise kelimelerle ifade edilemeyecek boyutta ve her türlü "*meth-i senânın*" çok üstündedir.⁵⁸ Bu savaşta Yunan ordusunun taarruz gücü kırıldığı gibi, üçte biri de yok edilmiştir.⁵⁹

Yunan Kralı hâlâ hayal âleminde yaşadığını gösteren beyanâtlar veriyor, Yunan Başbakanı Gounaris ise "*Yunan harekâtının hedefinin Ankara'yı işgal etmek olmayıp, ulaşım hatlarını tahrip olduğunu ve bu amaca ulaşıldığını*" belirterek, saçma sapan ifadelerle şaşkınlığını gizlemeye çalışıyordu.⁶⁰ Yunan Ordusu Komutanı Papoulas ise gerçeğı saklayamıyor ve : "*Mustafa Kemal'in*

---

⁵⁴ M. K. Atatürk, **Nutuk**, c. II, s. 215.

⁵⁵ **ASD**, c. 1, s. 178.

⁵⁶ H.E. Adıvar, **a.g.e.**, s. 228.

⁵⁷ K. Karabekir, **a.g.e.**, s. 999.

⁵⁸ **ASD**, c.1, s.178; Sakarya Meydan Muharebesi'nde 2900 er şehit düşmüş, 13.000 er de yaralanmıştır. K. Karabekir, **a.g.e.**, s. 999. Atatürk Ansiklopedisi'ne göre ise kayıplar şöyledir: Türkler: 5.713 şehit, 18.480 yaralı, 828 esir, 14.268 kayıp; Yunanlılar: 3.758 ölü, 18.955 yaralı, 354 kayıp.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sakarya-meydan-muharebesi-23-agustos-13-eylul-1921/>
(06. 09. 2021)

⁵⁹ Yunan ordusu bu savaşta 18.000 kişi kaybetti. David Walder, **Çanakkale Olayı**, (Çev. M. Ali Baykal), Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s.187.

⁶⁰ S.Tansel, **a.g.e.**, c. 4, s. 117.

askeri taktiği ile Türk askerlerinin kahramanlığının” Sakarya’da rol oynadığını itiraf ediyordu.⁶¹

Sakarya Zaferi, sadece Yunanlılara karşı kazanılmış değildir. Buradaki galibiyet, Sevr’i, daha geniş anlamda Şark Meselesi’nini bir an önce gerçekleştirmek isteyen Batı emperyalizmine ve bunun sürekli lokomotif olagelmış İngilizlere karşı elde edilen bir galibiyet idi. Bu yüzden zaferin yurtdışında ve yurtiçinde büyük yankıları olmuştur.⁶²

Mağrur İngilizlerin ünlü The Times Gazetesi 14 Eylül 1921 tarihli nüshasında: *“Yunanlılar Ankara’ya erişmekte kesinlikle başarısızlığa uğradılar ve şimdi batıya doğru çekilmektedirler. Eski Frigya krallarının ülkesi Sakarya havzasında 18.000 kişi yitirdikten sonra Kral Konstantin’in ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı....Türk milliyetçi önderinin (Mustafa Kemal) doğudaki saygınlığı artmıştır....”* yorumunu yapmıştır.⁶³ Konstantin’in yenilgisi Fransızları sevindirmiş, basında günlerce espri ve eğlence konusu olmuştur.⁶⁴ Yunanlılar ilerlerken gösterdikleri zalimliği Sakarya’dan geri çekilirken de sergilemişlerdi.⁶⁵

TBMM’nde 19 Eylül 1921 günü kabul edilen bir kanunla Mustafa Kemal Paşa’ya *“Gazi”* ve *“Müşir”* unvanları verildi. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa da Mecliste yaptığı konuşmasında şu değerlendirmeleri yapmıştır: *“... Kral Konstantin’in arzusu Ehl-i Salip (Haçlı) kahramanları arasına geçmek ve eski müstevli (sömürgeci) zalimleri taklit etmektir. Avrupa bu serserilikleri uzaktan seyretti. Fakat Efendiler, Cenâb-ı Hak bize yardım etti.”*⁶⁶

Sakarya Zaferi dış politikada da Türkiye lehine önemli sonuçlar doğurmuştur.⁶⁷ Kafkasya’daki Sovyet Cumhuriyetleriyle (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan) 13 Ekim 1921’de Kars Antlaşması, Fransa ile de 20 Ekim 1921’de Ankara Antlaşması imzalandı. Bu zafer bütün yurttan sevinç gösterileriyle kutlanmış, İstanbul dâhil hemen her yerde askerlerimiz için zafer şenlikleri yapılmış, TBMM’ne tebrik telgrafları yollanmıştır.

---

⁶¹ G. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 92.

⁶² Hey’et, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 294.

⁶³ B.N. Şimşir, **a.g.e.**, s. 173; (“Greece and Turkey” The Times (London), 14.9.1921, ayrıca FO, 371/6530).

⁶⁴ Ünlü Fransız gazetesi **Le Temps**’in 19 Eylül 1921 tarihli başlığı *“Yunan İmparatorluğunun geleceği Sakarya boyunda oynandı ve kaybedildi.”* idi. Y. Akyüz, **a.g.e.**, s. 279.

⁶⁵ H.E. Adıvar, **a.g.e.**, s. 233.

⁶⁶ **ASD**, c. 1, s. 180.

⁶⁷ Hey’et, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, s. 294-295.

Genel Türk tarihinde bu kadar önemli sonuçları olan bir meydan muharebesini zafere ulaştırın, sağ kalan ve üstün başarı gösteren askerlerin taltif edilmeleri şüphesiz gerekli bir adım ve uygulama idi. Aslında millî iradeyi temsil eden TBMM'nin bu kararı alması sağ kalan ve bu zaferi gerçekleştirmesinde üstün başarı gösteren askerlere zafer tacı hediye ederek onları şereflendirmesidir.

KAYNAKÇA

Resmî Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Kitap ve Makaleler

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransa Kamuoyu, 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 2.baskı

Atatürk, M.K., **Nutuk**, c. II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sakarya-meydan-muharebesi-23-agustos-13-eylul-1921/> (06. 09. 2021)

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), c. I, (Der. Nimet Arsan), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını, İstanbul 1945.

Atatürk'ün Tâmin, Telgraf ve Beyannâmeleri, c. IV (1917-1938) (ATTB), (Der. Nimet Arsan), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1964,

Adıvar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihani**, İstanbul 1962.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

Erikan, Celâl, **100 Soruda Kurtuluş Savaşımızın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1971.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl: 15, Sayı 58, Genelkurmay Basımevi, Ankara, Aralık 1966; (Vesika No: 1323 ve 1324).

Hey'et, (Durmuş Yalçın - A. Süslü - R. Turan - D. A. Akbulut - Y. Akbıyık - N. Köstüklü - M. Balcıoğlu - C. Eraslan - M. A. Tural - C. Avcı), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri** (Çev. Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 2. baskı,

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Karabekir, Kâzım, **İstiklâl Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul 1990.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, Ankara 1993.

Özalp, Kâzım, **Millî Mücadele (1919-1922)**, c. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1971.

Özçelik, Mücahit, "Açıksöz Gazetesinde Sakarya Savaşı", **Tarihin Peşinde**, Sayı:6, Yıl:2011, ss. 195-214.

- Şimşir, Bilâl N., **İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, 2. Basım Bilgi Yayınevi, İstanbul 1989.
- Tansel, Selâhattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, c. 4, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.
- Toynebee, Arnold, **Türkiye, Bir Devletin Yeniden Doğuşu**, İstanbul 1971.
- Türk İstiklal Harbi (TİH), Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara 1995.
- Walder, David, **Çanakkale Olayı**, (Çev. M. Ali Baykal), Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.

DÖRDÜNCÜ OTURUM
MİLLÎ MÜCADELE VE SAKARYA MEYDAN
MUHAREBESİ-II

SAKARYA ZAFERİ'NİN BİRİNCİ YILDÖNÜMÜNDE KOMUTANLARIN HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ'NE VERMİŞ OLDUKLARI DEMEÇLER

Necdet AYSAL*

Giriş

Tarih sayfalarına “Sakarya Melhame-i Kübrâ” olarak kaydedilen ve Türk tarihinin en önemli savaşlardan biri olarak kabul edilen Sakarya Meydan Muharebesi, Türkiye Cumhuriyeti’ne giden yolun ve emperyalist ülkelere karşı verilen mücadelenin en önemli kilometre taşlarından birini oluşturmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrasında Anadolu’da başlayan haksız işgaller, karşı koymak isteyenlerin susturulması, Saray ve Hükümetin yaşanan bu olaylara seyirci kalması ve 15 Mayıs 1919’da Yunanlıların İzmir’e ayak basması, Anadolu’da sivil direnişin yolunu açmıştır.¹ Böylesi bir ortamda Mirliya Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının milli bilinç, milli birlik, milli bağımsızlık ve milli egemenliğe dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti’nin kurulması düşüncesiyle Samsun’a çıkmalarıyla Ulusal Bağımsızlık Savaşı’nın örgütlenme aşaması başlamıştır. Bu aşamada yapılan çalışmalarda, çaresiz ve kurtuluşa inanmayan halk üzerinde ortak bir ruh ve heyecan yaratılmak istenmiş ve halk

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, aysal@ankara.edu.tr

¹ Hasan Dinçer, “Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki İşgaller”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, Ankara: Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, 2019, s.78; Fahrettin Altay, “İzmir Faciasının Muhakemesi- Yunanlıların 1919’da İzmir’i İşgallerinde Orada Kolordu Kumandanı Bulunan Ali Nadir Paşa’nın Muhakeme Fezlekesinden Hulâsa ve Mütalaa”, **Belleten**, XXIII/89 (1959), s.137-139; **Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1999, s.4-9.

topyekûn mücadeleye davet edilmiştir.² Bu dönem içerisinde kurulan Kuvayi Milliye (Milli Kuvvetler), düşmana karşı savaşılan ilk çete ve savunma birlikleri olmuştur.³ Dağınık halde kurulan bu birlikler, başlangıçta Temsil Heyeti'ne, daha sonra TBMM Hükümeti içinde yer alan Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlanmıştır.⁴ Bu Vekâlet, Haziran 1920 tarihinden itibaren bu birlikleri düzenli orduya dönüştürmeye başlamış ve bu ordu ilk başarısını Batı Cephesi'nde Yunan Ordusuna karşı elde etmiştir. Henüz tam eğitimlerini tamamlayamayan ve gerekli teçhizattan yoksun birliklerin elde ettiği Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri, Türk milletinin kurtuluş ümidini arttırmış ve Yunanlıların saygınlık kaybetmesine neden olmuştur.⁵ Bu yenilgi sonrası Yunan ordusu Komutanı Korgeneral Anastasios Papoulas, Yunan Hükümetine gönderdiği raporda, kuruluş halinde bulunan Türk ordusunun Anadolu'dan takviye kuvvetleri alarak daha çok kuvvetlenmesine meydan vermeden en kısa süre içerisinde yeniden taarruza geçilmesi zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Yunanlılar yaklaşık üç aylık bir hazırlık döneminden sonra yeni bir harekât planı hazırlamış ve bu plana göre gerçekleştirilecek geniş kuşatma hareketiyle Türk ordusu ya toptan yok edilecek ya da teslim olması sağlanacaktır.⁶

Türk Genelkurmayı ise İkinci İnönü Muharebesi'nden sonra Batı Cephesi Komutanlığı'nı yeniden düzenlemeye çalışmış ve Albay Refet (Bele) komutasındaki Güney Cephesi Komutanlığı'nı kaldırarak, bütün kuvvetleri Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa'nın emir ve komutası altına vermiştir.⁷ Bu cephe kısmen yeni kurulan ve kısmen de diğer cephelerden getirilen birliklerle takviye edilmiştir. Ancak çeşitli siyasi ve maddi koşullar nedeniyle birliklerin kadro ihtiyaçları tam olarak karşılanamamış ve Yunanlılara karşı sayıca bir üstünlük elde edilememiştir. 10-24 Temmuz 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Kütahya ve Eskişehir Muharebelerinde büyük bir arazi parçası Yunanlıların eline

---

² Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yayınları, Ankara 1990, s.171-172; **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt II, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1989, s.38-40.

³ Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, TTK Basımevi, Ankara 1998, s.12-14.

⁴ Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, C. I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988, s.19.

⁵ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 3, TBMM'nden Sakarya Savaşı'na, Öğretmen Yayınları**, Ankara 1986, s.449-450; **Türk İstiklâl Harbi-Batı Cephesi: Birinci İnönü, Ashhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)**, II/III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.580.

⁶ **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.4.

⁷ Utkan Kocattürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1988, s.254.

geçmiştir. Türk ordusu bu yenilgi üzerine daha fazla kayıp vermemek için 25 Temmuz'da Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmiş zorunda kalmıştır.⁸

Bu geri çekilme ordu içerisinde ve yurttan büyük bir moral bozukluğuna yol açmıştır. Türk milletinin bağımsızlığını sağlamakta kararlı ve azimli bulunan TBMM Hükümeti, içinde bulunulan büyük güçlükler ve olanaksızlıklara rağmen istilacı Yunan ordusunu imha etmek için çalışmalara başlamıştır. Başkomutanlık Kanunu ile yetkiler tek elde toplanmış⁹ ve Tekâlif-i Milliye Emirleri ile ordunun ihtiyaç duyduğu yiyecek, giyim, teçhizat, silah ve cephane gibi ihtiyaçları karşılanmıştır.¹⁰ Bu esnada Yunan ordusunun taarruzu ile başlayan Sakarya Meydan Muharebesi, 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında Polatlı'dan Haymana'ya kadar uzanan yaklaşık 100 km.lik geniş bir coğrafyada gerçekleşmiştir. Aralıksız 22 gün ve 22 gece devam eden bu kanlı muharebede 5.000'den fazla şehit verilmiştir. Şehitler arasında çok sayıda subayın bulunmasından dolayı "*Subay Harbi*" olarak da isimlendirilen bu muharebe sonunda, Yunan ordusunun saldırı gücü tamamen kırılmıştır.¹¹

Toplumsal olaylarda ve toplumu ilgilendiren konularda önemli bir propaganda aracı olarak basın ön plana çıkmaktadır. Ajans ve gazeteler, yaşanan gelişmelerle ilgili olarak halkı bilgilendirmiş, halkın gerçekleri görmesi ve anlaması hususunda bütünleştirici bir görev üstlenmiştir. İletişim araçlarının halk üzerindeki etkilerini bizzat gören Mustafa Kemal Paşa, Kasım 1918'de İstanbul'da Minber, Eylül 1919'da Sivas'ta İrade-i Milliye ve 10 Ocak 1920'de

---

⁸ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt IV, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1991, s.104-105; Özalp, a.g.e., s.184, 192-193; **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923)**, IV/I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.454-455; Sarıhan, a.g.e., s.589, 603; Kocatürk, a.g.e., s.271.

⁹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, I. Devre, Cilt 12, 62. Birleşim, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.18-22; İhsan Güneş, "Başkomutanlık Kanunu (5 Ağustos 1921)", **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020; Esma Torun Çelik, "Başkomutanlık Yasası Tartışmaları", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz.: Hakan Uzun-Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.79-102; Ahmet Emin Yaman, "Başkomutanlık Kanunu", **Atatürk Yolu**, 3/9 (Mayıs 1992), s.110.

¹⁰ Serpil Sürmeli, **Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998; Necdet Hayta-Tuğba Belenli, "Millî Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar", **Belleten**, LXXX/287 (Nisan 2016), s.278-305.

¹¹ **Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, Cilt III, 5/2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.1-3.

Ankara’da ise Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin çıkarılmasına öncülük etmiştir.¹² Çok zor ve kısıtlı imkânlarla çıkarılan bu gazeteler kamuoyunun oluşturulması, yönlendirilmesi ve bilgilendirilmesinde aktif rol oynamıştır.¹³

Ankara’da yayım hayatına başlayan Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin Sorumlu Müdürü Recep Zühtü (Soyak) ve Yazı İşleri Müdürü ise Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu) Bey’dir. Gazetenin ilk sayıları yaşanan sıkıntılardan dolayı Ankara Vilayet Matbaasında basılmıştır. Ayrıca gazetenin idaresi için Ulus Meydanı’nda bulunan Veli Han’ın birinci katında iki oda kiralanmıştır. Gazeteye yazı ve haber temini için Hakkı Behiç (Bayiç) Bey görevlendirilmiştir. Gazete ilk aylarda haftada iki gün, 18 Temmuz 1920 tarihinde 47. sayıdan itibaren haftada üç gün ve 6 Şubat 1921 tarihinden itibaren ise cumartesi günü hariç olmak üzere haftada altı gün yayımlanmaya başlamıştır.¹⁴ 23 Temmuz 1921 tarihinden itibaren her gün yayımlanan gazetenin sürekliliğini sağlamak ve masraflarını karşılamak üzere TBMM’nin 1921 bütçesinden ayda 1.509 lira ödenek ayrılmıştır. Bu durum gazeteye yarı resmi bir nitelik kazandırmış ve TBMM’nin sözcüsü olmuştur.

Kısıtlı imkânlar ve zor şartlar altında yayım hayatına başlayan gazetenin ilk yıllarda 1.200-1.500 adet basıldığı görülmektedir. Gazetenin sayıları incelendiğinde, Kuva-yi Milliye, Millî Mücadele, TBMM kararları ve Anadolu’nun geleceği ile ilgili konuların ele alındığı görülmektedir. Özellikle başmakaleler Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Hüseyin Ragıp (Baydur), Ağaoglu Ahmet, Ziya Gevher (Etili), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfkı (Atay) Bey tarafından kaleme alınmıştır. 1 Kasım 1928’de Latin esasına dayanan yeni Türk Alfabesi’nin TBMM’de 1353 sayılı yasa olarak oy birliği ile kabul edilmesi üzerine, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 1 Aralık 1928 tarihinden itibaren Latin harfleriyle çıkarılmaya başlanmıştır. Yeni alfabenin kabul edilmesi, dildeki yeniliğe de ortam hazırlamıştır. Türk dilini yabancı dillerin etkisinden kurtarmak amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından başlatılan çalışmalar bağlamında

---

¹² Gazete, 28 Kasım 1934’te “Ulus” adını almıştır. Bkz., Yücel Özkaya, **Millî Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014, s.60; İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s.12.

¹³ Sadık Sarısamam, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi’ne Göre Sakarya Savaşı”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Yay. Haz.: Hakan Uzun-Necdet Aysal, Ankara, Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.246.

¹⁴ Mesut Yavaş, “Millî Mücadele’nin Sesine Kulak Vermek: Hâkimiyet-i Milliye’nin Dilinden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Milli Egemenlik Özel Sayısı**, 20 (2020), s.6.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin adı 16 Ekim 1935'te\ “Ulus” olarak değiştirilmiştir.¹⁵

13 Eylül 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Sakarya Meydan Muharebesi'nin birinci yıldönümünde bu zafere ortak olan komutanlardan Fahrettin (Altay), İzzettin (Çalışlar), Kâzım (Özalp), Kemaleddin Sami (Gökçen) ve Halit (Karsıalan) Paşaların hatıralarına yer vermiştir:¹⁶ “*Sakarya Zaferi'nin en mühim amilleri bu mübarek yıl dönümünde hatıralarını, fikirlerini elleriyle yazmışlar ve 'Hâkimiyet-i Milliye'ye lütuf etmişlerdir.*”

Fahrettin (Altay) Paşa (1315-P. 1)

12 Ocak 1880 tarihinde Arnavutluk'un İşkodra kentinde doğan Fahrettin Bey, babasının asker olması nedeniyle ilköğrenimini Mardin'de, Askeri Rüştiye'yi Erzincan'da, Askeri İdadi'yi ise Erzurum'da bitirmiştir.¹⁷ 1897-1900 yılları arasında İstanbul Harp Okulu'ndaki öğrenimini birincilikle tamamlayarak Harp Akademisi'ne girmiş ve buradan 6 Aralık 1902 yılında Kurmay Ön Yüzbaşı olarak mezun olmuştur.¹⁸ İyi derecede Fransızca ve Almanca bilen Fahrettin Bey, ilk görev yeri olan Dersim ve çevresinde 8 yıl çalışmış ve 1905 yılında Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı), 1909'da ise Binbaşı rütbesine yükselmiştir.¹⁹ II. Balkan Savaşı sırasında Çatalca Aşiret Süvari Tugayı'nın başında görev yapan Fahrettin Bey, Edirne'ye kadar gelen Bulgar Ordusu'nu püskürtmüştür. I. Dünya Savaşı başladığında 29 Kasım 1914'te Yarbay olmuş ve 3. Kolordu Kurmay Başkanı olarak Çanakkale Cephesi'nde çarpışmış, 17 Mart 1915'te ise Gelibolu'da Albay Mustafa Kemal ile tanışmıştır. 14 Aralık 1915'te Miralay (Albay) rütbesine terfi ettirilen Fahrettin Bey, Harbiye Nezareti

¹⁵ Gazete, 4.794. sayıdan itibaren Ulus adı ile yayımlanmaya başlamıştır. Bkz., Yücel Özkaya, “Hakimiyet-i Milliye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.201-202.

¹⁶ “Sakarya Zaferi'nin en mühim amilleri bu mübarek yıl dönümünde hatıralarını, fikirlerini elleriyle yazmışlar ve 'Hâkimiyet-i Milliye'ye lütuf etmişlerdir.”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

¹⁷ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş: 1912-1922 ve Sonrası**, Eylem Yayınları, Ankara 2008, s.7-8.

¹⁸ 14 Mart 1897'de İstanbul Harp Okulu'na girmiş ve 17 Ocak 1900'de 421 öğrenci arasından birincilikle piyade sınıfından mezun olmuştur Harp Akademisi'nde Enver ve Hafız Hakkı ile sınıf arkadaşıdır. Hafız Hakkı birinci, Enver ikinci ve Fahrettin Altay altıncı olarak mezun olmuştur. Bkz., Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s.291.

¹⁹ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1989, s.113; Mustafa Okuklu, **Fahrettin Altay**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2009, s. 3.

Müsteşar Muavinliği, Romanya İbrail Cephesi, Filistin Cephesi ve 12. Kolordu komutanı olarak Konya’da görev yapmıştır.²⁰

Milli Mücadelenin silahlı eylem aşamasına 3. Kolordu, 12. Kolordu ve 5. Süvari Grup Komutanı olarak katılmış, Konya Ayaklanması ve Çerkez Ethem İsyanı’nın bastırılmasında, Birinci ve İkinci İnönü Meydan Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Meydan Muharebeleri ile Sakarya Meydan Muharebesi’nde aktif görev almıştır.²¹ Albay Fahrettin Bey, Sakarya Meydan Muharebesi’nde gösterdiği başarılarından ötürü 12 Eylül 1921’de Mirliva (Tuğgeneral) rütbesi ile ödüllendirilmiştir.²² 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz Harekâtına süvarileriyle birlikte katılan Fahrettin Paşa, başarıları nedeniyle 12 Eylül 1922’de Ferik (Korgeneral) rütbesine terfi ettirilmiştir.²³

Mersin Meb’usu Süvari Kolordusu Kumandanı Mirliva Fahrettin Paşa, Sakarya Zaferi’nin birinci yıldönümü için hazırladığı yazıyı, 17 Ağustos 1922 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesine göndermiştir. Adı geçen hatıra, gazetenin 13 Eylül 1922 tarih ve 607 numaralı nüshasında çarşamba günü yayınlanmıştır.

Fahrettin Paşa

Kahraman Süvari Kumandanımız Ne Diyor?

Sakarya Zaferi’nin en mühim amillerinden biri olan Fahri Paşa Hazretleri, gazetemiz için ihtisab sanını bizzat yazmışlar ve lütuf etmişlerdir: “*Sakarya muzafferiyet günlerinin hatıratımı, yıl dönümü münasebetiyle istiyorsunuz? O kadar çok şidâr ki tamam yazabilmek için uzun boş bir zaman ister, buda şimdi yoktur. Bununla beraber bazı şeyler yazmaya çalışacağım.*”

---

²⁰ 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkesi’nin imzalanmasından sonra Yıldırım Orduları Grubu dağıtılmış, 12. ve 20. Kolordular yeni oluşturulan 2. Ordu Müfettişliği’ne bağlanmıştır. Çukurova bölgesini işgal eden İngilizler, Adana’nın boşaltılması talebinde bulunmuş ve bu gelişme üzerine 12. Kolordu komutanı Fahrettin Altay, karargâhı ile birlikte 16 Aralık 1918’de Adana’dan hareket ederek 17 Aralık’ta Konya’ya gelmiştir. Böylece Konya, hem 2. Ordu Müfettişliği’nin hem de 12. Kolordu karargâhının yerleştiği kent olmuştur. Bkz. **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, 114; Okuklu, a.g.t., s.6-35.

²¹ Altay, **İstiklâl Harbimizde Suvârî Kolordusu**, İnsel Kitabevi, İstanbul 1974, s.8-15.

²² Altay, **10 Yıl Savaş**, s.311.

²³ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.113.

Sakarya Zaferi, 9 Eylül 37’de başlar 13 Eylül 37’de tamam olur. Bu günlere ait bazı hatıratımı aşağıda yazıyorsam da biz süvarilerin en tatlı ve hatıralı günleri, bu zafer günlerinden sonra ki düşmanı takip günleridir. Ricata (geri çekilmeye) mecbur edilen düşmanı Sakarya garbında tutunmaya meydan vermemek, Aziziye-Karahisar istikametinde çekilmesine ve buraları yakmasına mani olmak ve müteaddit (birçok) yürüyüş kollarını Eskişehir istikametinde dar bir muntıkada sıkışık bir halde çekilmeye mecbur edecek surette muvazi (aynı zamanda) takip yapmak, gerilerine düşüp otomobillerini ve birçok malzemesini zabt ile telgraflarını, hudut muvasalasını kât’ etmek (sınıra ulaşmasını engellemek) ve bu büyük maksatlar için Eskişehir’e getirdiği mümtaz (seçkin) fırkasını, süvarilerimizin tazyikine karşı ordusunun ricaatını himaye uğrunda sarfa mecbur eylemek gibi tatlı hatırat, bir süvari kumandanının gaye-i emelidir. Bize bunları gösterdiğinden dolayı cenâb-ı hakka hamdû senalar olsun.

9 Eylül 37 akşamı alınan emirde düşmanın bazı aksamında geri hareketler görüldüğünden süvarilerin hemen düşman gerilerine hareketle Mangal Dağını işgal ederek, düşmanı umumi ricata mecbur kılmak vazifesi verildi. Piyadelerimiz de cepheden taarruza başladılar. Süvariler uzun bir gece yürüyüş ile ertesi gün Mangal Dağını işgal ettiler. Düşman ordusunun sağ cenahının Katrancı-İlica Vadisinin garbına çekildiğini gördüler. Düşman cephesini daraltıyor, tedâfü’ (müdafaa) bir vaziyet mi alıyor, yoksa hakikaten umumi ricaata mı başlamıştı? Bütün kalb-i gözleri umumi ricatı görüyor ve bunun neşesiyle yürekler çırpınmaya başlıyordu.

11 Eylül 37’de süvarilerimizin bir kısmı (İnler-Katrancı) da düşmanı tazyik ederken bir kısmı da Mangal Dağını geçerek Katrancı Vadisine ilerliyordu. Büyük muharebelere sahne olan sırtlardan, derelerden geçiliyor, bazen bizim şehitlere, bazen Yunan maktûllerine tesadüf ediliyor. Siperler içinde küme küme fişek ve mermi kovanları, kırılmış tüfek aksamı, öteye beriye atılmış teçhizat-ı harbiye (savaş malzemeleri) ve mavzerler görülüyor. Sakatlanmış bargirler (yük taşıyan beygirler), esterler (katırlar) ma’lul ma’lul bakınarak imdat istiyor. Öteye beriye çekilmiş, toplanamamış Yunan telefon kabloları hayvanlarımızın ayaklarına dolaşıyor, muhabere zabitlerimiz bu güzel kabloları ele geçirdiklerinden dolayı seviniyor. Yorgun olan hayvanlarımız bile büyük bir muharebe meydanının enkazını çiğnemekte olduklarını hissediyorlar da yorgunluk alameti göstermiyorlar, istekli istekli ilerliyorlar.

12 Eylül 37 sabahı güneş doğarken Dikili Kaya’dan Haymana önündeki Çal Dağlarının Cenup ve Garp yamaçlarını tarassud ediyordum (gözetliyordum). Düşmanın o kadar fedakârlıkla ele geçirdiği bu yerler şimdi bomboştur. Piyadelerimizin metin (sağlam) müdafaa ve mukabil hücumları, topçularımızın

müesser (isabetli) atışları, makineli tüfeklerimizin biçici huzmeleri düşmanı yüz geri ettirmiş, birçok kan pahasına aldığı bu dağları,²⁴ taşları bırakmaya mecbur etmiş idi. Bulduğumuz tepeye doğru fena yollardan ilerlemekte olan bataryamıza bakıyorduk. Birkaç kilometre ilerimiz de (Soğucalı) civarında ordugâhta bulunan bir düşman fırkası yük bindiriyor ve geriye doğru yürüyüşe başlıyordu. İhtiyar bir köylü kadın yanımıza sokulmuş ayaklarımıza kapanıyor: “Aman evlatlarım! Sizi tekrar gördüğümüze çok şükürler olsun. Bu düşman bize neler yaptı neler...” diye gözyaşlarıyla dili döndüğü kadar anlatıyor, lime lime olmuş elbiseleri arasında kara çamur gibi bir hamur parçası gösteriyor “işte evvela, iki günden beri bugün ancak bulabildiğim bir ekmek parçası. Buna da çok şükür, nemiz var, nemiz yok hepsini aldılar. Evimizi yaktılar, Dereler içinde saklandık. Evet, bi-dek sizi bekledik. Hoş geldiniz oğullar!” diyor ve hüngür hüngür ağlıyor, hayvanlarımızın ayaklarına sarılıp üzengilerimizi öpüyor. Düşman Fırkası kendisini müdafaa ede ede ateşimiz altında çekiliyor. Birçok eşyayı terk ediyor, bunlar süvarilerimizin eline geçiyordu. O sırada otomobilsizlikten süvari emir erliği yapmakta olan şoförüm, makinesi düşman tarafından tahrip edilerek bırakılmış olan güzel bir otomobilin lastiklerini söküp almakla meşgul oluyordu. Bunları ne yapacak dedim. Efendim lastik bulduk, iş otomobile kaldı dedi. Evet, (Bir nal bulduk, iş üç nal ile bir ata kaldı) denildiği gibi, şoför bir müddet sonra hak kazandı. Bu lastiklere uyar bir otomobil tedarik etti. Attan indi, otomobile bindi.

13 Eylül 37 sabahı Yıldız Tepesi’ne çıktığım vakit düşman Sakarya garbına çekilmiş, köprüleri yakmış, geçit vermez Sakarya’nın himayesine sığınmış, kona kona istirahat ediyordu. Artık Sakarya²⁵ zaferimiz kesb-i kifayet etmişti. Muzafferane ilerlemekte olan piyadelerimiz süvarilere yetişmişti. Cephe, kahraman piyadelerimize teslim edilerek süvarilerimiz yorgunluğa bakmaksızın ve bir gece bile istirahat etmeksizin hemen, Cihanbeyli üzerinden düşmanı yandan takibe ve baş tarafta bahsettiğim tatlı günleri yaşamaya başladılar. Bugünün ilk muvaffakiyeti Sakarya üzerindeki düşmanın bir tombaz köprüsünün²⁶ zaiyatı oldu. Düşmanın şiddetli ateşi altında cesur zabitan ve neferlerimiz, nehri yüzerek geçiyor, karşı sahildeki tombazları çekip getiriyordu.²⁷

---

²⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

²⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

²⁶ Irmaklarda işleyen, güvertesiz, altı düz kayak ya da üzerinde köprü kurulan duba.

²⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

Halit (Karsıalan) Paşa (1319-P. 257)

1883 yılında İstanbul/Beşiktaş'ta doğan Halit Bey, Kastamonulu subay Ahmet Bey ve Fatma Hanım'ın altı çocuğu arasında üçüncü çocuktur. Babası ve ağabeyinin asker olmasından etkilenen Halit Bey, 1901'de Kuleli Askerî Lisesi'nden ve 1903'de ise Kara Harp Okulu'ndan Teğmen rütbesi ile mezun olmuştur.²⁸ II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilanından sonra Üsteğmen olarak Yemen'de görevlendirilmiştir. 1910 yılının Haziran ayında Trablusgarp Savaşı'na katılmış ve aynı cephede görev yaptığı subay arkadaşı Ali (Çetinkaya) Bey ile anlaşamadığı için Mustafa Kemal ve Enver Bey'in ortak kararı ile görev yeri değiştirilmiştir.

27 Nisan 1911'de Yüzbaşı rütbesine terfi ettirilen Halit Bey, Trablusgarp'taki görevinin ardından Balkan Savaşı'na katılmak üzere Çatalca'ya geçmiştir. Savaşa aktif olarak katılmış, çeşitli tümen ve bölük komutanlığı görevlerinin yanı sıra Yakup Cemil Alayı'nın İkinci Tabur komutanlığını üstlenmiştir.²⁹ Savaşlardaki olağanüstü cesareti nedeniyle "Deli" lakabıyla anılan Yüzbaşı Halit Bey, gerilla harekâtlarındaki başarısından dolayı Teşkilât-ı Mahsusa'ya kabul edilmiştir.³⁰ I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Kafkas Cephesi'nde görev almıştır. Kendisine Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslara bırakılmış olan Kars, Ardahan ve Sarıkamış'ı geri alma görevi verilmiş ve dokuz günlük bir savaştan sonra 23 Aralık 1915'de Ardahan'a girmeyi başarmıştır. Halit Bey, bu başarısından dolayı önce 23 Haziran 1915'te Binbaşı rütbesine ve daha sonra Çoruh Müfrezesi ile yaptığı hizmetlerinden dolayı 14 Haziran 1916'da Kaymakam (Yarbay) rütbesine terfi ettirilmiştir. 10 Mayıs 1917 tarihinde Batı Dersim Komutanlığı'na atanan Yarbay Halit Bey, savaşın en önemli milis güçlerinden birisini kurarak Dersimli süvari birlikleri ile Erzincan ve Erzurum'un geri alınmasında aktif rol oynamıştır.

Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra terhis edilmemiş olan ve Kâzım Karabekir Paşa komutasında bulunan 15. Kolordu'da görev yapan Yarbay Halit Bey, Erzurum Kongresi hazırlıkları sırasında Mustafa Kemal Paşa tarafından 27 Kasım 1919'da Trabzon'da ki 9. Kafkas Tümen Komutanı olarak görevlendirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu görevi verirken, "Oradaki Tümenin başında ateşli bir komutan bulundurmak uygun olacaktır" diye düşünmüştür.

---

²⁸ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.214.

²⁹ İsmail Akbay, "Kafkasya Kahramanı Deli Halit Paşa Cinayeti "Acaba Komitacılığın Tezahürü mü? Yoksa Kaza mı?", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17/34 (2017), s.330.

³⁰ Cemal Kutay, *Ali Çetinkaya-Halit Paşa Vuruşması*, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955, 94-95; Akbay, a.g.m., s.330.

1919'da Bayburt'un Hart köyünde ayaklanan Şeyh Eşref İsyanı'nı Yarbay Halit Bey bastırmıştır. 6 Aralık 1920'de Albay olan Halit Bey, Kars, Sarıkamış ve Ardahan'ın düşman işgalinden kurtarılmasına öncülük etmiştir. Gümrü Antlaşması'ndan sonra Batı Cephesi'nde görev alan ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde 12. Grup Komutanlığı yapan Albay Halit Bey, özellikle cephenin biraz gerisinde yüksekçe bir yere oturup tabancalarını dizlerine koyarak "*Geri çekileni vururum*" mesajı vermesi ve birkaç sefer geriye kaçan askerler üzerinde bunu bizzat uygulamasıyla ün yapmıştır.³¹ Büyük Taarruz'da Kocaeli Grup Komutanlığı yapan Albay Halit Bey, yaptığı mezalimlerle tanınan Yunan 11. Tümenini ve Komutanı Tümgeneral Nikolaos Kladas'ı esir almıştır. Bu başarısından dolayı Büyük Taarruz sonunda 31 Ağustos 1922'de Miriliva (Tuğgeneral) rütbesine terfi ettirilmiştir. İkinci Büyük Millet Meclisi'ne Ardahan Milletvekili olarak katılan Halit Paşa, 9 Şubat 1925 tarihinde Meclis'te çıkan bir tartışma sırasında Afyonkarahisar Milletvekili Albay Ali (Çetinkaya) Bey tarafından sırtından tabancayla vurularak yaralanmış ve 14 Şubat 1925 tarihinde 42 yaşında ölmüştür. Ailesi, 1934 tarihinde çıkan Kanun ile "Karsıalan" soyadını almıştır.

Halit (Karsıalan) Paşa, Sakarya Savaşı'nın birinci yıldönümü için hazırladığı hatırasını, 11 Ağustos 1922 tarihinde Geyve İstasyonu'nda kaleme almıştır. Hakimiyet-i Milliye gazetesi ise bu hatırayı 13 Eylül 1922 tarihinde yayınlamıştır.³²

Sakarya'da En Mühim Noktanın Kahramanının Mütalaası

Yirmi bir gün, yirmi bir gece işittiğimiz hep top ve tüfenk sesi, gördüğümüz gaz ve ateş, kokladığımız barut kokusu idi. Mevcudiyetimize kasteden düşmanın savlet (saldırısı) ve vahşeti arttıkça Türk'ünde azim ve iradesi yükseliyordu. Ne için harp ettiğini bilen Mehmetçiği artık hiçbir kuvvet geri çeviremezdi. Yunanlıların öteden beriden toplayıp yığıldığı maddiyat, fedakâr zabitlerimizin, kahraman askerlerimizin azmi ve kumanda heyetimizin dehâsı karşısında evvela sarsıldı. Türk istiklalinin İslam namusunun istinad eylediği (dayandığı) orduyu imha etmek, millet saltanatının makarrı (başkenti) olan Ankara'yı her an zapt eylemek isteyen düşman yirmi bir gün uğraştıktan sonra bütün şan ve şerefini ve ordusunun belki sülüsünü (üçte birini) zayi ederek nihayet döndü ve kaçtı.

---

³¹ Ferhat Acar, **Askeri ve siyasi Faaliyetleriyle Halid (Karsıalan) Paşa**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2020, s. iii.

³² **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

Düşman vasıl olmak istediği huduttan yüz geri ederek manen pek uzaklara, maddeten yüz elli kilometreyi mütecaviz bir mesafeye gittiği halde, ırkına mahsus yalanlar ile yapılan hareketten maksut gayenin istihsal (ulaşılacak istenen amacın elde edilmesi) ve sadece avdet edildiğini (geriye dönüldüğünü) yazmaktan utanmadı. Amal-ı milliyesini (milli arzularını), bütün şan ve şerefini Sakarya'ya gömen ve geri dönen bu barbarlar, medeniyetten zerre kadar nasibi olan hiçbir muharip ordunun tenzil edemeyeceği ve hasetlerle masum halka saldırdı. Yüz küsur kilometrelik sahada ki köyleri, binlerce ahaliyi yaktılar, yıktılar. Ne mabetler ne de daha kutsi olan namuslar, bakır kızlar ve genç kadınlar bu taarruzdan kurtulamadı. Artık firar eden Yunan ordusu, yolunu yangınlarla tenvir (aydınlatıyor), izini dumanlarla setr ediyor (gizliyor). Yunan kumanda heyeti bir sis gibi Sakarya'dan çekilirken, Türk Kumanda Heyet-i Âliyesi'nin dehası, şarktan (doğudan) gelen ziyâ (ışık) gibi onu ordusuyla takip eyliyordu.³³

Kocaeli Grubu Kumandanı

Halid

Kâzım Fikri (Özalp) Paşa (1318-P. 29)

17 Şubat 1882 yılında Makedonya/Köprülü'de dünyaya gelen Kâzım Fikri (Özalp) Bey, Manastırlı İsmail Nazmi Bey ile Yıldız Hanım'ın dokuz erkek çocuğunun en büyüğüdür.³⁴ Babası subay olduğu için askerlik mesleğine ilgi duyan Kazım Bey, Üsküp Askeri Rüştiyesi'nde askerlik mesleğine adım atmıştır.³⁵ Rüştiyeden sonra Manastır Askeri İdadisi ve Harbiye Mektebi'nden mezun olan Kazım Bey, 6 Aralık 1902'de Teğmen, 6 Aralık 1903'te Üsteğmen ve 5 Kasım 1905'te ise Harp Akademisi'nden Yüzbaşı olarak mezun olmuştur.³⁶ İlk görevine 5. Ordu emrinde başlayan Yüzbaşı Kâzım Bey, 9 Ağustos 1910'da Menlik İlçe Kaymakamlığı ve 1911'de 5. Kolordu Kurmay Heyeti'nde görev almıştır. 1912-1913 yılları arasında Balkan Savaşlarına katılan Kâzım Bey, 1914'te Binbaşı, 1915'te Yarbay ve 1917'de Albay rütbesine terfi ettirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında ordu içerisinde çeşitli tümen komutanlıklarında

³³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

³⁴ Ahmet Kızıllırmak, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012, s.11.

³⁵ Vehbi Tanfer, "Kazım Özalp (1882-1968)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/31 (Mart 1995), s.163-176.

³⁶ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.186.

aktif olarak görev yapmış, Trabzon ve Batum'un Rus işgalinden kurtarılmasında önemli rol oynamıştır. Mütareke yıllarında Batı Anadolu'nun Yunan işgaline maruz kalmasıyla birlikte vatanseverleri Redd-i İlhak örgütü etrafında toplamaya çalışan Albay Kâzım Bey, Ayvalık, Soma ve Akhisar cephelerinde Yunanlılara karşı büyük mücadele vermiştir.³⁷

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletlerince resmen işgali üzerine yönetimle irtibatını kesen Albay Kâzım (Özalp) Bey, 23 Nisan 1920'de açılan Birinci TBMM'ye Karesi (Balıkesir) milletvekili olarak katılmıştır. Millî Mücadele'nin silahlı eylem aşamasında Kocaeli Bölge Komutanı ve Mürettep Kolordu Komutanı olarak görev yapmıştır. İkinci İnönü Muharebesi sonunda Mürettep Kolordu Komutanı olarak cepheye dönmüş ve Adapazar ve İzmit'i Yunan işgalinden kurtarmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi esnasında 7 Eylül 1921'de 3. Kolordu Komutanlığı görevini üstlenmiştir. Özellikle Duatepe Taarruzunda gösterdiği başarılarından ötürü 12 Eylül 1921'de Mirliva rütbesi ile ödüllendirilmiştir. Savaş sonrası Milli Müdafaa Vekili olarak Meclis'e dönen Kâzım Paşa, ordunun büyük taarruza hazırlanma görevini üstlenmiştir. Büyük Taarruz sonrası 25 Eylül 1922'de Korgeneral ve 30 Ağustos 1926'da Orgeneral olan Kâzım Paşa, 6 Temmuz 1927'de kendi isteği doğrultusunda emekliye ayrılmıştır. Sivil hayatta milletvekilliğinin yanı sıra TBMM Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı görevlerini de yapmıştır.

Ömrünün son yıllarını yazarak ve tarihe ışık tutmaya çalışarak geçiren Kâzım (Özalp) Paşa, 6 Haziran 1968'de 86 yaşında hayatını kaybetmiştir. Kâzım Paşa, Sakarya Savaşı'nın birinci yıldönümü için hazırladığı değerlendirmelerini 12 Eylül 1922 tarihinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesine göndermiştir.³⁸

Düşmana En Müthiş Darbeyi İndiren Kahramanımızın Mütalaası

Sakarya'da düşmanın en büyük savletlerine (şiddetli hücumlarına) en büyük celâdetle (yiğitlikle) mukabele eden Kâzım Paşa Hazretleri mütalaalarını şu suretle lütuf buyurmuşlardır:

Ordumuz Eskişehir'i terk ettikten sonra düşmanı Sakarya'da karşılamaya karar vermişti. Gayet kısa bir zaman zarfında ordu Sakarya civarında lazım olan tertibatı aldı. Düşman ileri harekete başladığı zaman çok mağrur (büyük)

---

³⁷ Mahir Yıldız, **61'nci Fırka Komutanı Kazım Özalp'm Balıkesir'deki Faaliyetleri (15 Mayıs 1919-30 Haziran 1920)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2009, s.60-61.

³⁸ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

görünüyor ve hatta hangi gün Ankara'ya gireceğini ilan ediyordu. Sakarya'da kıtaatımızla temas ettiği ilk günlerde hülyası (hayalleri) değişmemiş idi. Fakat günler, haftalar geçtikten ve her tepede binlerce zayıat verdikten sonra ordumuzun kabiliyeti ve Türk'ün azim ve iradesinin nelere kadir (değer) olduğunu anladı. Duatepe ve Kartaltepe'de yediği darbelerden sonra hayalâtına (hayallerine) veda ile makhuran (kahr ve gazaba uğramış halde) ricaata (geri dönmeye) mecbur oldu.

İntikamını ricat yolları üzerindeki masum ahalden almak suretiyle zulüm ve vahşetini bir kere daha gösterdi. Eskişehir-Afyon hattında bir sene Sakarya zayıatının telafisiyle meşgul oldu. Biz de boş durmadık. Cenab-ı Hakkın inayeti, milletin azim ve iradesi sayesinde tam bir sene sonra düşmanı Anadolu'da süngümüzün önünde mahvetmiş bulunuyoruz. Gayet şayan-ı dikkat bir tesadıftür ki, geçen senenin muharrem ayının ilk günlerinde mübarek hilal, düşmanın ricaate başlamış olduğuna şahit idi. Bu sene de taarruzumuzun başladığı muharrem'in ilk günlerinde nail-i muzafferiyet olacağımızı mübeşşir (müjdeleyen) nurani bir manzara izale etmiştir.

Sakarya Muharebesi bugünkü zaferin mukaddimesidir (önsözüdür). Düşmanı Anadolu'da imha eden ordumuz, Misâk-ı Milli'nin teminine ve amal-ı milliyenin (milli isteklerin) tamamen tahkikine kadar süngüsünü istimal edecektir (kullanacaktır). Bizim yardımcımız cenab-ı hakdır.³⁹12 Eylül (13)38/Kâzım

Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa (1321-İs. 1)

Kemalettin Sami (Gökçen) Bey, 1884'te Sinop'ta Abdurrahman Sami Bey'in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. 27 Mayıs 1905'te Teğmen rütbesi ile Mühendishane-i Berri-i Hümayunundan ve 1 Eylül 1908'de Kurmay Yüzbaşı rütbesi ile Harp Akademisi'nden mezun olmuştur.⁴⁰ Erkân-ı Harp emrinde Erzincan'da topçu stajını yaparken 31 Mart Olayı gerçekleşmiş ve Yüzbaşı Kemalettin Bey bölgede isyanın bastırılmasında aktif rol oynamıştır. 1912-1913 Balkan Savaşlarına katılmış ve burada iki taburla düşmana yaptığı saldırıda kolundan yaralanmıştır.⁴¹ Gösterdiği kahramanlıktan ötürü 1 Mart 1914'te Binbaşılığa terfi

³⁹ **Hâkimiyet-i Milliye**, 13 Eylül 1922, s.4.

⁴⁰ **Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s.245.

⁴¹ Bengül Bolat, Ahmet Nizamoğlu, "Kemalettin Sami Paşa ve Berlin Büyükelçiliği'ndeki Faaliyetleri (1924- 1934)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, VIII/2 (2019), s.118; Hüseyin Rahmi, "Kemalettin Sami Paşa", **Ülkü**, 3/15 (1934), s.164.

ettirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında kolundaki yaranın iyileşmemiş olmasından dolayı arka planda kalan Kemalettin Sami Bey, kendisini “Çolak Kemal” olarak tanıtmış ve yaralarının hafiflemesi üzerine 1917 yılından itibaren çok değişik cephelerde aktif olarak görev almıştır. 20 Ekim 1917’de Yarbey olan Kemalettin Bey, savaşın kaybedilmesi üzerine bir müddet Genelkurmay emrinde tümen komutanı olarak çeşitli görevlerde bulunmuş ve 22 Kasım 1920’de İstanbul’dan Anadolu’ya geçerek Millî Mücadele’ye katılmıştır.⁴²

TBMM Hükümeti tarafından 10 Aralık 1920’de Ankara Komutanlığı görevine getirilmiş ve bu görevin dışında 18 Aralık’ta Birinci Tümen Komutanlığına tayin olmuştur. 1 Mart 1921’de Albay rütbesine terfi ettirilen Kemalettin Sami Bey, emri altındaki tümen ile İkinci İnönü Muharebesi’nde ön saflarda savaşmıştır. Özellikle Metristepe ve Gündüz Bey sırtlarını işgal eden Yunanlılara karşı yapmış olduğu saldırılar ile zaferin kazanılmasında pay sahibi olmuştur. İkinci İnönü Zaferi’nden sonra 4 Mayıs 1921’de 4. Grup Komutanı olan Albay Kemalettin Sami Bey, 10-24 Temmuz 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Kütahya-Eskişehir Savaşları’nda emri altındaki 5. Kafkas Tümeni (Komutanı Yarbey Cemil Cahit (Toydemir) ve 61. Tümen (Komutanı Albay Mehmet Rüştü (Sakarya) ile düşmana taarruzlarda bulunmuştur. Ayrıca 23 Ağustos’ta başlayan Sakarya Meydan Muharebesi’nde Grup Komutanı olarak kendisine verilen görevleri başarı ile yerine getirmiş ve zaferin kazanılmasında pay sahibi olmuştur. Zafer sonrası 13 Eylül 1921’de 4. Kolordu Komutanı olan Kemalettin Sami Bey, Büyük Taarruz Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nde emri altındaki dört tümen ile gayet başarılı harekâtlar yapmış ve düşmanın takip ve imhası ile sonuçlanan taarruz sırasında, Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer alarak zafere önemli katkılar sağlamıştır. Bu başarısından dolayı 31 Ağustos 1922’de Mirliya rütbesine terfi ettirilmiştir.

11 Ağustos 1923 tarihinde açılan II. Dönem TBMM’ne Sinop Milletvekili olarak katılan Kemalettin Sami Paşa, iyi derecede Almanca ve Fransızca bildiğinden Cumhuriyetin ilanı sonrasında 16 Ağustos 1924’te Berlin Büyükelçisi unvanıyla Almanya’da görevlendirilmiştir. 30 Ağustos 1926’da Korgeneral (Ferik) rütbesine terfi ettirilen Kemalettin Sami Paşa, 24 Eylül 1928 tarihinde askerlik görevinden emekliğe ayrılmıştır. O, Berlin Büyükelçiliği görevi sırasında 1930-1933 yılları arasında Türkiye Milli Olimpiyat Başkanlığı görevini de üstlenmiştir. Berlin Büyükelçisi iken geçirdiği bir ameliyat sonrası 15 Nisan 1934’de hayatını kaybetmiştir. Ailesine vefatından sonra “Gökçen” soyadı verilmiştir.

---

⁴² “Merhum Kemalettin Sami Paşa’nın Hal Tercümesi”, **Askeri Mecmua**, 5 (1934), s.459-462.

Kemalettin Sami (Gökçen) Paşa, Sakarya Zaferi'nin birinci yıldönümü kutlamaları çerçevesinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi için aşağıdaki yazıyı kaleme almıştır.⁴³

Kahraman grubun kahramanı ne diyor?

Sakarya'da mühim bir gruba kumanda eden ateşin (hiddetli) kumandanımız diyor ki:

Bundan, Sakarya Harbi'nin, o muazzam zaferin yıl dönümü münasebetiyle hatırat veya ihtisasatımı (duygularımı) yazmaklığımı istiyorsunuz. Size maa-t-teessüf (ne yazık ki) uzun yazamayacağım. Birkaç satırla fikrimi söyleyeceğim:

Sakarya Harbi iki nokta-i nazardan tetkik ve münakaşa olunmalıdır: Biri, Sakarya Harbi'ni yapan ordu, diğeri Sakarya Harbi'nin zaferi.

Birinci İnönü, memleketde asayiş intizamı, dava-yı millinin kazanılmasını ve milletin hürriyet ve istiklalini çiğneyen ve galebeler (üstünlük) manzumesinin maddi ve manevi muzafferiyâtına mazhar olan, Yunan ordusunun mağlubiyeti için muazzam bir ordu lüzum ve ihtiyacını meydana koymuş ve bu fikirde olanları takviye eylemişti.

İkinci İnönü, bu lüzum ve ihtiyacı temine çalışan mütehasıs (uzman) ve mütefekkirlerin (çok bilgili âlimlerin) isabet kararını teyid ve takviye eylemiş, ordu da kendisine masruf (sarfolunmuş) himmetin (yardımın) hakkını ödemişti.

Sakarya ordusu ise, Yunan istila ordusuna, mukabele (karşılık verme) ve mukavemet edeceği (dayanabileceği) bir kuvvet meydana geldiğini ve Türk'ün hak yanında ve o hakkı temin ve teyide kâfi bir kuvvet bulunduğunu ispat etmiş, büyük küçük, erkek kadın bütün efrad-ı milletin silahla müdafa-i vatan ve istiklal ihtiyacı yerine, memlekette harbin icra ve idaresinin emniyetle Avrupa'ya terk edilebileceği ve idame-i hayata mecbur bir millet zihniyetiyle diğer efrad-ı milletin, memleketin ihtiyacat sairesiyle meşgul olabileceği kanaatini takviye ve teyid eylemiş idi.

Sakarya Harbi'nde en mühim âmil-i zafer:

Yunan ordusu aded ve malzemece Sakarya ordusuna birkaç misli fâikdi (üstündü). Maneviyatı, bilhassa Eskişehir zaferinden sonra pek çok artmıştı. Bu muntazam ümid-perver ordu; en büyük kuvvetini davasında isabet ve azim ve imanındaki metanetten (sağlamlıktan) alan, Sakarya Türk Ordusu karşısında

⁴³ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

izhar-ı acz etti (güçsüzlüğünü kabul etti). Sakarya ordusunun her ferdi, zulm, ifna' (mahvetmek), gasb-ı emval (malların zorla alınması), henk-i arz (zorluk gösterme) temin-i menfaat hırsıyla etrafa kan ve ateş saçarak ilerleyen Grek (eski Yunan-Helen) canavarlarına, muhafaza-i istiklâliyet ve siyanet (korunması), ırz ve namus endişesiyle mukavemet, topa kurşun, süngüye sille (tokat) ile mukabele etti (karşılık verdi).⁴⁴

Çanakkale'de olduğu gibi en nihayet hak zulme galebe eyledi (üstün geldi). Pekiyi hatırımdadır: Sakarya Harbi hitama erip, düşman ricata başladığı gün, Sakarya'dan itibaren Eskişehir'e kadar her taraf ateş içinde yanıyordu, yekdiğerini (bir başkasını) tebrik eden refikamızla (arkadaşlarımızla) hemfikir olarak "azim ve imanın, zulm ve kuvvete galebesi (üstün gelmesi)" dedik.

Şu muhakkaktır ki millet ve ordudaki vahdet-i emel ve müteakabil samimiyet devam ettikçe, sema-yı hürriyet ve istiklalimizi tehdit eden felaketin umumi olduğunu, bugün olduğu gibi yarın da kabul edilirse ne zaman ve ne de kuvvet bu mülk (devlet) ve milleti esareti kabule mecbur edemeyecek, kim de olsa vatan ve millet istiklaline kavuşacak, ordu kâbus ve vahşeti vatan üzerinden atacaktır.⁴⁵

Miralay (Albay) Kemal

İzzettin (Çalışlar) Paşa (1319-Top. 2)

1882 yılında Yanya'da Ataullah Bey ile Esmâ Hanım'ın altıncı ve en küçük çocuğu olarak dünyaya gelen İzzettin (Çalışlar) Bey, Rüşdiye'yi burada bitirmiş ve tıp tahsili için İstanbul'a gitmiştir.⁴⁶ Ancak Tıbbiye İdadisi'nin sınavlarına yetişemediğinden Harbiye İdadisi sınavlarına girmek zorunda kalmıştır. Lise öğrenimini bu askeri okulda tamamlayan İzzettin Bey, 1 Eylül 1903'te Teğmen rütbesi ile Mühendishane-i Berr-i Hümayun'dan, 26 Eylül 1906'da ise Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Harp Akademisi'nden topçu sınıfı ikincisi olarak (sınıf birincisi İsmet İnönü) mezun olmuştur.⁴⁷

Yüzbaşı İzzettin Bey, 31 Mart 1909'da İstanbul'da çıkan isyanı bastırmak üzere oluşturulan Hareket Ordusu'nda ve sonraları 3. Ordu içerisinde yer alan bazı tabur ve tümen komutanlıklarında bulunmuştur. 1912-1913'te Balkan

⁴⁴ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

⁴⁵ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

⁴⁶ Hande Araz Tekin, "Org. İzzettin Çalışlar'ın TBMM'deki Faaliyetleri". *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, 9 (2021), s.361.

⁴⁷ *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, s.220.

Savaşlarına katılan İzzettin Bey, 7 Kasım 1913'te kıdemli yüzbaşı, 12 Nisan 1914'te ise Binbaşı rütbesine terfi ederek Genelkurmay 3. Şube ve Edirne Kalesi Komutanlığı'nda görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısı üzerine Çanakkale ve Kafkas Cephelelerinde Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulunmuş ve O'nun övgülerine mazhar olmuştur. 14 Eylül 1916'da Yarbay olan İzzettin Bey, 1917'de 2. Ordu Kurmay Başkanlığı ve 1918-1920'de Genelkurmay karargâhında görev yapmıştır. 1920 yılında Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketine katılmak amacıyla 1 Temmuz 1920 tarihinde Mudanya'ya geçmiş ve Kurtuluş Savaşı boyunca; Uşak (Ağustos 1920), Gediz (Ekim 1920) ve Birinci İnönü (Ocak 1921) Muharebelerinde 23. ve 61.Tümen Komutanlığı görevini üstlenmiştir. 10 Ocak 1921'de Albay olan İzzettin Bey, İkinci İnönü Muharebesi'nde 61. Tümen Komutanı, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1. Grup Komutanı olarak başarılı görevler yapmıştır. Sakarya Zaferi'nin ardından Türk Ordusu'nda grup komutanlıklarının lağvedilerek kolorduların kurulmasıyla birlikte, 1. Kolordu Komutanlığı'na atanmıştır. Büyük Taarruz, Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde özellikle Yunan kuvvetlerinin imha edilmesinde büyük rol oynayan Albay İzzettin Bey, göstermiş olduğu başarılarından dolayı Mirliva rütbesi ile ödüllendirilmiştir. Ayrıca 9 Eylül 1922'de İzmir'in düşman işgalinden kurtarılmasıyla birlikte Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir Askeri Valisi olarak atanmıştır.

11 Ağustos 1923'te açılan İkinci TBMM'nde Aydın milletvekili olarak görev yapan İzzettin Paşa, 1924'te gerçekleşen ordu-siyaset ayrımı çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa'nın isteği doğrultusunda milletvekilliğinden istifa etmiştir 20 Haziran 1925'te 3. Ordu Komutanı olarak tayin edilen İzzettin Paşa, 1926'da Korgeneral, 1930'da ise Orgeneral olmuştur 22 Kasım 1933'te 2. Ordu Komutanı olarak görev yapan İzzettin Paşa, bu görevi sırasında 20 Aralık 1939'da kendi isteğiyle emekliye ayrılmıştır. 1934 yılında "Çalışlar" soyadını almış ve sivil hayatta 1940-1946 yılları arasında TBMM'de Muğla ve Balıkesir Milletvekili olarak bulunmuştur.⁴⁸ 4 çocuk sahibi olan ve Kurtuluş Savaşı ile ilgili anılarını beş ciltlik "*İstiklal Harbi Hatıratı*" isimli kitapta toplayan İzzettin Paşa, çok ani gelişen bir rahatsızlık sonucu, 20 Ağustos 1951'de İstanbul'da vefat etmiştir.

---

⁴⁸ İzzettin Çalışlar, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün Saat Saat İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.3.

İzzettin (Çalışlar) Paşa, Sakarya Savaşı ve büyük zaferin sene-i devriyesinde Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin isteği doğrultusunda aşağıdaki hatıralarını kaleme almıştır:⁴⁹

Sakarya Kahramanımızın Fikir ve Mütalaası

Sakarya Meydan Muharebesi, Türk ordusunun kuvvet ve malzeme-i harbiyece faik (üstün) olan Yunan ordusunu mağlup eylediği büyük muharebedir; Türk azim ve imanının ve milli duygusunun icazkâr (mucizevi) bir eseridir. Askerlik nokta-i nazarından da ahlafına (müttefiklere) sevk-ül-ceyş (askeri birliklerin lüzumlu yere sevkini ve geri çekilme işini idare etme, strateji) ve ta'biye sanatı (askerleri bir arazide düşmana karşı tam tedbir ve nizam üzere yerleştirme) için bir mektep olacak derecede bir şah eserdir. Sakarya Zaferi, Türk hakk-ı hayat ve istiklalinin şan ve şerefle ebediyen yaşayacağını cihana ispat etmiştir. Bu zafer, düşmanımızın uğradığı hüsrânın ve uğrayacağı muhakkak olan izmihlâlin mebedei (perişanlığın başlangıcı) ve Yunan ordularının, inayet-i hakla (hakkın yardımıyla) milletteki sebat (kararlılık) ve metanet (sağlamlık) ve ahenk ve vifak (dost) ve samimiyet sayesinde, Misak-ı Milli hududumuzun haricine atılabileceğine en bülend (büyük) bir şahittir.

O günden itibaren düşman daima ric'at ediyor (geri çekiliyor). Ve ricatına devam edip, mel'un (lanetli) ve haksız emelleriyle Meriç sularında, Çanakkale'nin ötelinde ve güzel İzmir'in sularında boğulacaktır. Cenab-ı Hakk yardımcımızdır. Bir sene evvel, bu zaferi intac eden (sona erdiren) harekât-ı harbiye (askeri harekât), millet ve memleketimizin kuvva-yı maddiye ve maneviyesini en doğru istikametlere sevk ve dâhiyane idaresiyle muhibb-i (dost) millet olduğu kadar, ordumuzun da müteaddid (çeşitli) zaferlerini temin eden Gazi Baş Kumandanımızın, ordunun azim ve imanını temsil eden ve bu kuvveti, ordunun anasının kalbinde ve ruhunda alevlendiren, hatta meydan muharebesinin ateşli sahaları içinde dahi, huzuruyla derece-i kisvaya (kılığa) isnad eden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisimizin, istiklal-i milli mücahedatımızın (çarpışmalarımızın) müteaddid (çeşitli) meydan muharebelerinde düşmanı azim ve iradesine tabii kılan ve maiyyet-i kumandanlarına ve askerlerine de muharebelerin en buhranlı ve nice-i katiyyeli anlarında aynı kuvveti ilham ve isal eden (ulaştırın) Garp Cephesi Kumandanımızın bülend-i himmetleriyle (büyük gayretleriyle) ve 21 gün, gece ve gündüz ateş içinde ulu millet ve vatanları için can-siperane çalışmış olan

---

⁴⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

ordumuz, kahraman zabitan ve efradının bi-nazir (benzeri olmayan) şecaatleri (yiğitlikleri) ile malamaldir (lebâleb doludur).⁵⁰

Tesadüf beni büyük meydan muharebesinin en netice-i katiyyeli (kesin sonuçlu) safahatı içinde bulundurdu. Düşman ordularının ileri harekâtını kahraman süvarileriyle büyük bir isabet ve maharetle keşf ve tayin eden Miralay Fahreddin Bey'in "Şimdi Mirliva Fahreddin Paşa", düşman kuva-yı asliyesinin (asıl kuvvetlerinin) Üzümbeyli üzerinden ordumuzun sol cenahına müteveccih (yönelmiş) olduğu hakkındaki raporları, ilk netice-i katiyye (kesin sonuçlu) muharebelerinin mezkûr cenah etrafında vuku bulacağını gösteriyordu. Sakarya'nın Beylikköprü mıntukasından Kaymakam Halis ve Kaymakam Fuad "şimdi Ankara kumandanıdır" Beylerin, fırkaları ve kahraman Osman Ağa'nın Alayıyla Katrancı ve Gökgöz üzerinden Miralay Selahaddin Bey'in "şimdi Mirliva Selahaddin Paşa" kuvvetlerinin sol cenahına memur olmuştuk. Askerin şevk ve neşe içinde yürüyüşleri kalplerimizi itimatla dolduruyordu. Selahattin Adil Paşa, düşmanla muharebeye başlamış ve ilk darbeyi vurarak düşmanı Mangal dağı etrafında mütereddid (kararsız) bir vaziyette bırakmıştı. Kral Konstantin'in nazar-ı tasvibinden geçen (inceleyerek onayladığı) muazzam planları mucibince (gereğince) hareket eden Yunan ordusu, hanedan-ı kraliyetten Prens Andre kumandasındaki 2. Kolordusunu takviye ederek, büyük ve kat'i bir ihata (kuşatma) taarruzu yapmağa hazırlanmıştı. Prens, büyük ümit besliyordu. Kralın da Yunan başkumandanlığının da Venizelos'un da ümitleri prensin harekâtında idi.

Prens ordumuzun gerilerine düşecek, Ankara ile muvasalamızı kat' edecek (ulaşımımızı kesecek) ve bütün Yunan ordusu bizi şimale (kuzeye) atacaktı. Ve Ankara'ya gireceklerdi.

25, 26, 27, 28 Ağustos günleri, İkinci Yunan Kolordusuyla tamamiyle bir sahra meydan muharebesine tutuştuk. Gece ve gündüz devam eden gayet şiddetli muharebat cereyan etti. Harekâta büyük sürat ve gayret göstermeye çabalayan düşman, her yerde telefat-ı külliyeye uğrayarak kuvvetli ihata taarruzu ile kazanmak istediği mühim gayesi, akamete (neticesizliğe) düçar oldu (uğradı). Çünkü kahraman efrat ve zabitanımız her karış toprağı kıskanarak vuruştular. Ateşle, süngü ile bomba ile haris (hırslı) ve kindar düşmanlarına haddini bildirdiler. Bazı yerlerde düşmanın malik (sahip) olduğu azim top⁵¹ ve mühimmat ile yirmi dört saat bilâ-fasıla (aralıksız) kasırğa gibi yağdırdığı ateşlere imanla dolu göğüsleriyle dayandılar. Kahraman topçularımız birçok

⁵⁰ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

⁵¹ Hâkimiyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

yerlerde açıktaki harp etmek gibi nadir'ül vukû (çok az görülen) şecaat numuneleri (yiğitlik örnekleri) gösterdiler.

Harb-i Umumideki Avrupa Garp (Batı) Cephesinin cehennemî ateşlerinden numune olan ve belki aynı Avrupa'nın hazırladığı bu ateşler, büyük milletinden ve onu temsil eden Büyük Meclisi'nden, babasından, ecdadından kaim (mevcut) ve iman kuvveti olan, çarpıştığı gayenin maddi ve manevi kıymetini tanıyan ve ona tapan kıymetli zabıtlarımıza ve kahraman neferlerimize bir an bile fütur (zaaf, gevşeklik) vermek değil, daima kalbindeki kin ve intikam hislerini yükseltmekte idi. Her yerde aynı kutsî hamaset (cesaret) levhaları tevali ediyordu (sürüp gidiyordu). Köse Abdal ve Çeltik köylerinin arızasız (düzgün) ovalarında ve tepelerinde gösterdikleri şiddeti, gök güzel, yüksek kayalıklı, kartal yuvaları kadar çetin topçu muharebesi esnasında, her bir taş, birkaç mermi tesirini haiz olan arazide de gösterdiler. Hücum ve mukabil hücumlarla Türk'ün hamasetine (cesaretine) yeni abideler reks ettiler (gaza eylediler). Çünkü Çanakkale'nin Conkbayırı'nda efsanevi hücumlar yapmış olan Türk askeri, yine bunlar idi. Fıtratlarındaki (yaradılışlarındaki) pak ve asil kanı, millet ve vatanları için seve seve bezl ediyorlardı (esirgemedi veriyorlardı). Bu yerlerdeki şehitler en büyük şehitlerdir. Vesaik-i Harbiyede (savaş vesikalarında) mahfuz olan (korunup gözetilen) bu isimler, altın kalemle yazılmalıdır. Bu meyanda (arada) Dördüncü Fırka Piyade Kumandanı Erkân-ı Harbiye Kaim-makamı (Yarbay) Esad Faik Bey'i, 42. Alay Kumandanı Binbaşı Avni Bey'i, muhafazasına memur olduğu mühim tepeyi icab ederse kendi şehadetiyle muhafaza edeceğine ahd ü peyman eden (yemin ederek söz veren) ve yine aynı mahalde, aynı uğurda nail-i şahadet olan (şehitlik mertebesine ulaşan) muhterem 41. Alay Kumandanı Binbaşı Muhtar Bey'i, düşmana savlet (ani saldırı) ve hücum hissiyatıyla meşbu olan (kanan) ve yine Mezartepe'nin sarp yamaçlarında hücum esnasında şehit olan 23. Alay Kumandanı Kaim-makam (Yarbay) İbrahim Bey'i makam-ı takdisinde yâd ederim.

Bu günlerdeki muhaberat içinde Kaim-makam Halis Bey'in Mangal Dağı şarkı ile Köse Abdal güneyi arasındaki muharebeleri, Kaim-makam Fuad Bey'in Çeltik ve Gökgöz etrafındaki muharebeleri, Miralay (Albay) Sabri Bey'in Şerefli ile Gökgöz arasındaki kanlı muharebeleri, Kaim-makam Kenan ve Derviş Beylerin Güzelcekale etrafındaki muharebeleri, Sakarya Meydan Muharebesi'nin netice-i katiyye muharebeleri idi.

28 Ağustos akşamı Miralay (Albay) Halid Bey'le gelen Miralay Şerif ve Kaim-makam Safvet Beylerin kuvvetleri de Büyük Çalış üzerinden sol cenahın hedefi kadar mühim ve ağır olan muharebelerine iştirak ettiler. Öz Vadisinde bulunan kahraman süvarilerimiz, Kaim-makam Çolak İbrahim Bey'in ve

Miralay Servet Bey'in kumandasında Birinci Grubun h lasaten (kısaca) bahs olunan bu muharebelerine kıymetli muavenetlerini (yardımlarını) göstermekten bir an farig kalmadılar (boş kalmadılar, vazgeçmediler). Düşman mağlup oldu. Müteakip günlerde dahi 10 Eylül gününe kadar daha kısa ve fakat canlı ve kanlı muharebelerle düşmanın  mit ve emeli büsbütün sarsıldı. Manevîyatını sarsmak üzere geceleri düşman siperlerine yaptığımız baskın hücumlarının kahramanı olan 4. Fırka'dan Mülazım-ı Evvel ( steğmen) şehid muhterem Abdullah Efendi'nin namına izafî edilen (alâkalı olarak gösterilen) Kara Süleymanlı'nın Cenub-i Şarkisinde (Güney doğusunda) bulunan tepedeki düşman siperleri, 5-6 Eylül gecesi baskınında ve 7 Eylül taarruzumuzda düşman ecsadı ile (cesetleriyle) doldurulmuştı. Zaten düşman, büyük muharebesinin merkez ve sağ cenahında, kahraman ve fedakâr silah arkadaşlarımızın ve ez-cümle İkinci İnönü Meydan Muharebesi'nin rekin (yüce) fedak rı olan Miralay Kemaleddin Bey'in ve Beylikköprü m ntikasındaki taarruzlarıyla meydan muharebenin netice-i zaferini tesri' eden (hızlandıran) Miralay Kâzım Bey'in "şimdi Mirliya Kâzım Paşa" indirdiği darbelerle zebun (aciz-çaresiz) kalmıştı. 10 Eylül'de evvela meydan muharebesinin sol cenahından Ilıcasuyu'nun şarkından tehditk r bir mukabil taarruzumuzun tesiriyle, geceleyin seri' bir surette ricat etti. Büyük muharebeyi kazanmış olduk.⁵²

Her biri indallah (Allah nezdinde) ehl-i Bedr kadar mergub (beğenilmiş) ve makbul olan şuheda (şehitler) ve guzat-ı muhterememizin (şerefli gazilerimizin) kanlarıyla kazanılan zaferin semeratını (faydalarını) topladık ve toplamaya devam ediyoruz. Muhterem şuhedamızın (şehitlerimizin) ruhlarını ebediyen şad edecek (mutlu edecek) olan zafer-i nihaiyi de (sonuncu zaferi de) kazanacak günlerimiz pek yakındır. Allah muinimizdir (yardımcımızdır).⁵³

Miralay (Albay)  zzeddin

Sonuç

Türk yurdunu işgal eden Birinci Dünya Harbi'nin galip devletlerine karşı direnişe geçen Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın aıtığı bayrak altında toplanmış; vatani ve milleti için bütün yokluk ve zorluklara göğüs gererek Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışan ve bu uğurda ölümü göze alan komutanlarla birlikte Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nı başlatmış ve Doğu,

⁵² H kimiyyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

⁵³ H kimiyyet-i Milliye, 13 Eylül 1922, s.4.

Güney ve Batı Cephelerinde düşmana ağır kayıplar verdirerek geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.

1921 yılı içerisinde Batı Cephesinde Yunan taarruzları sonucu gerçekleşen muharebelerde çok sayıda subay hayatını kaybetmiştir. Bu muharebelerin en önemlisi şüphesiz Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın "Sakarya Melhame-i Kübra" olarak nitelendirdiği Sakarya Meydan Muharebesi'dir. Bu ölüm-kalım savaşında Türk milleti ve değerli komutanlar, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kenetlenerek kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirmiş ve düşmana ölümcül bir darbe vurmuştur. Bu büyük zaferin birinci yıldönümünde Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, zafere katkı sağlayan Fahrettin (Altay), Halit (Karsıalan), Kâzım Fikri (Özalp), Kemaleddin Sami (Gökçen) ve İzzettin (Çalışlar) Paşa'nın Sakarya savaşı anılarına yer vermiştir. Bu anılarda yokluk, sefalet, Anadolu insanının çaresizliği ve savaşın şiddeti ön plana çıkmaktadır. Kendisinden kat ve kat üstün durumda bulunan düşmana karşı, verilen amansız mücadelenin ayrıntılarını anılarda görmek mümkündür. Günlerce at sırtında ve toprak siperlerde hayatta kalmak için mücadele eden, açlığa ve susuzluğa göğüs geren bu komutanlar, aynı zamanda yağmur ve çamur gibi doğa koşullarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca içerisinde bulunulan ortamda yeterli temizliğin yapılamaması (çamaşır ve banyo vs.), ilaç ve hekim eksikliği nedeniyle birçok hastalıkla uğraşmak zorunda kalmışlardır. Komutanlar Sakarya Savaşı anılarında, Yunan ordusunun işgaller ve geri çekilme esnasında gerçekleştirdiği vahşet ve insanlık dışı muamelelere geniş yer vermişlerdir. Özellikle köylerin ateşe verilmesi, tarladaki hububatın tahrip edilmesi, köprü ve demiryollarının imhası, bölge halkının hunharca katledilmesi gibi olaylara yer verilen anılarda, Yunan ordusu içerisinde baş gösteren açlıktan da bahsedilmiştir.

Sakarya Savaşı'na katılan komutanların biyografileri incelendiğinde ortak bazı özelliklerin bulunduğu dikkat çekmektedir. 1880'li yıllarda doğan bu komutanlar, 1900'lü yıllarında askerlik yaşamlarına adım atmışlardır. Askeri okullarda çok iyi eğitim almışlar ve bir-iki yabancı dil (Almanca ve Fransızca) bilmektedirler. Mustafa Kemal Paşa gibi Fahrettin, Kazım ve İzzettin Paşalar, Balkan topraklarında doğmuş, orta öğretimlerini 19. Yüzyılın son çeyreğinde ayrılıkçı isyanların artış gösterdiği ve devletin parçalanmasının hız kazandığı yıllarda tamamlamışlardır. Yaşadıkları bu ortamın kişiliklerinin oluşumunda etkili olduğu söylenebilir. Yine aynı şekilde Fahrettin, Kazım ve Halit Paşa'nın babasının subay olması, askerlik mesleğine yönelmelerinde etkili olmuştur. İşin ilginç tarafı, bu komutanların tamamı Sakarya Savaşı'na Albay rütbesi ile katılmış ve son derece önemli görevleri başarı ile yerine getirmişlerdir. Büyük

zaferin ardından 12 Eylül 1921’de Alb. Fahrettin ve Alb. Kazım Bey; Başkomutanlık Meydan Muharebesi’nden sonra 31 Ağustos 1922’de Alb. İzzettin, Alb. Halit ve Alb. Kemalettin Bey Mirliva (Tuğgeneral) rütbesi ile ödüllendirilmişlerdir.

Bir askeri ve tarihi şahsiyet olan bu generallerin tamamı, Mustafa Kemal Paşa ile uyumlu bir şekilde çalışmış ve vatanın düşmandan temizlenmesiyle birlikte demokratik çağdaş yapılanmada idealist bir aydın olarak yine O’nun yanında yer almışlardır. Türk ordusunda uzun yıllar önemli hizmetlerde bulunmuş, vatanperverlikleri ve üstün başarılarıyla birçok madalya ve takdirnameye layık görülmüşlerdir. Adı geçen paşalar, askerliğin yanı sıra TBMM’de milletvekilliği görevlerini de üstlenmişlerdir. İzzet Paşa Aydın, Halit Paşa Ardahan, Kazım Paşa Balıkesir, Kemalettin Paşa Sinop ve Fahrettin Paşa Mersin’den milletvekili seçilmiş, başta askeri konular olmak üzere temsil ettikleri illerin eğitim, sağlık ve sosyal sorunlarını Meclise taşıyarak çözüm yolları aramışlardır. TBMM’de görev aldıkları süre içerisinde hiçbir etki altında kalmadan daima kendi inançları ve düşünceleri doğrultusunda hareket etmişler, diğer milletvekilleri arasında daima saygınlıklarını korumuşlardır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

Kitap ve Makaleler

Acar, Ferhat, **Askerî ve siyasî Faaliyetleriyle Halid (Karsıalan) Paşa**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, 2020.

Akbay, İsmail, “Kafkasya Kahramanı Deli Halit Paşa Cinayeti Acaba Komitacılığın Tezahürü mü? Yoksa Kaza mı?”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 17/34 (2017), s.326-344.

Altay, Fahrettin, “İzmir Faciasının Muhakemesi- Yunanlıların 1919’da İzmir’i İşgallerinde Orada Kolordu Kumandanı Bulunan Ali Nadir Paşa’nın Muhakeme Fezlekesinden Hulâsa ve Mütalaa”, **Bellekten**, XXIII/89 (1959), s.137-156.

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş: 1912-1922 ve Sonrası**, Eylem Yayınları, Ankara 2008.

Altay, Fahrettin, **İstiklâl Harbimizde Süvârî Kolordusu**, İnsel Kitabevi, İstanbul 1974.

Aralov, Semyon İvanoviç, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Çev. Hasan Ali Ediz, Burçak Yayınevi, İstanbul 1967.

Araz Tekin, Hande. “Org. İzzettin Çalışlar’ın TBMM’deki Faaliyetleri”, **Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)**, 9 (2021), s.359-378.

- Arı, Kemal, “Türk Süvarileri İzmir’e Nasıl Girdi?”, **Bütün Dünya**, Başkent Üniversitesi Kültür Yayını, Ankara 2016, s.45-48.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1920-1927**, Cilt II, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 1967.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri**, Cilt II, Kaynak Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1989.
- Aybars, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1988.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek adam Mustafa Kemal (1919-1922)**, Cilt II, Remzi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1966.
- Aysal, Necdet. “Savaş Dönemi ve Cepheleler (Askeri ve Siyasi Gelişmeler)”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 2019, s.117-133.
- Azat, Mehmet Emin, “Meclis’te Öldürülen Ardahan Milletvekili Deli Halit Paşa, **Birikim Gazetesi**, 25.05.2011.
- Bolat, Bengül-Nizamoglu, Ahmet, “Kemalettin Sami Paşa ve Berlin Büyükelçiliği’ndeki Faaliyetleri (1924- 1934)”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, VIII/2 (2019), s.117-151.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.
- Çalışlar, İzzettin, **Org. İzzettin Çalışlar’ın Anılarıyla Gün Gün Saat Saat İstiklâl Harbi’nde Batı Cephesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Çelik Torun, Esmâ, “Başkomutanlık Yasası Tartışmaları”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz. Hakan Uzun, Necdet Aysal, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.79-102.
- Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi ve TBMM I. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişleri**, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- Diñçer, Hasan, “Mondros Mütarekesi ve Sonrasındaki İşgaller”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 2019, s.67-88.
- Diñçer, Hasan, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılması ve Yeni Türk Devleti’nin Kuruluşu”, **Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Ertan, Siyasal Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 2019 s.105-116.
- Erdeha, Kâmil, **Millî Mücadelede Vilayetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.
- Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih Vesikalar Dergisi**, 15/58 (Aralık 1966), s.1334.
- Güneş, İhsan, “Başkomutanlık Kanunu (5 Ağustos 1921)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020.
- Güneş, İhsan, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1997.
- Hayta, Necdet-Belenli, Tuğba, “Millî Mücadele Dönemi’nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar”, **Belleten**, LXXX/287 (Nisan 2016), s.278-305.
- Karabacak, Gülşen, **I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Mersin Milletvekilleri ve Siyasal Faaliyetleri (1920-1923)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2018.

- Kızılırmak, Ahmet, **Askeri ve Siyasi Yönleriyle Kâzım Özalp**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2012.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1988.
- Kutay, Cemal, **Ali Çetinkaya-Halit Paşa Vuruşması**, Tarih Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1955.
- Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- “Merhum Kemaleddin Sami Paşa'nın Hâl Tercümesi”, **Askeri Mecmua**, 5 (1934), s.459-462.
- Nutuk'ta Anılan Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Okuklu, Mustafa, **Fahrettin Altay**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2009.
- Özalp, Kâzım, **Millî Mücadele 1919-1922**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4. Baskı, Ankara 1998.
- Özkaya, Yücel, “Hâkimiyet-i Milliye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s.201-202.
- Özkaya, Yücel, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.
- Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981.
- Rahmi, Hüseyin, “Kemalettin Sami Paşa”, **Ülkü**, 3/15 (1934), s.164-165.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü 3, TBMM'nden Sakarya Savaşı'na**, Öğretmen Yayınları, Ankara 1986.
- Sarısaman, Sadık, “Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne Göre Sakarya Savaşı”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana**, Haz. Hakan Uzun, Necdet Aysal. Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2012, s.245-264.
- Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele Tarihi-II**, Örgün Yayınları, İstanbul 1982.
- Sürmeli, Serpil, **Millî Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- Tanfer, Vehbi, “Kazım Özalp (1882-1968)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XI/31 (1995): s.163-176.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt IV. Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1991.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2. Kitap. Bilgi Yaynevi, Ankara 1992.
- Türk İstiklâl Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikâtı**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât**, III/5, 2. Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi**, II/I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1965.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Birinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920–15 Nisan 1921), II/III, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), II/VI, 2. Kitap, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi-Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.

Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1989.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920- 29 Ekim 1923), V/I., Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.

Yaman, Ahmet Emin, “Başkumandanlık Kanunu”, **Atatürk Yolu**, 3/9 (Mayıs 1992), s.85-110.

Yavaş, Mesut, “Millî Mücadele’nin Sesine Kulak Vermek: Hâkimiyet-i Milliye’nin Dilinden Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 20, (2020), s.1-18.

Yıldız, Mahir, **61’nci Fırka Komutanı Kazım Özalp’ın Balıkesir’deki Faaliyetleri (15 Mayıs 1919-30 Haziran 1920)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2009.

İnternet Kaynakları

<https://www.iskulturlar.com.tr/yazarlar/semyon-ivanovic-aralov->, Erişim 03.07.2021.

https://tr.wikipedia.org/wiki/Semyon_Budyonni-, Erişim 03.07.2021.

Kardeşim Fikri Bey'e
İzmir'in İstirdadı (Geri Alınması) Hatırası 9 Eylül 1338
5. Süvari Kolordu Komutanı Mirliva Fahrettin (Altay) Paşa (1880-1974)

Halit (Karsıalan) Paşa (1883-1925)
Geyve İstasyonu, 11 Ağustos 38

EK 3

Kâzım Fikri (Özalp) Paşa (1882-1968)

Kemaleddin Sami (Gökçen) Paşa (1884-1934)

İzzettin (Çalışlar) Paşa (1882-1951)

سقار بهظفر ینک اكمهم مالملری بوز مبارک ییل دو نومده خاطر لری بی فکری بی اثر لره نامشرو ه کا تم لیه سیه لطف اتیمشرد

فخر الدین پاشا

نور محمد سقار فرزند سقار پاشا

نور محمد سقار فرزند سقار پاشا... سقار پاشا... سقار پاشا...

آخالد پاشا

نور محمد سقار فرزند سقار پاشا

نور محمد سقار فرزند سقار پاشا... آخالد پاشا... آخالد پاشا...

کاشم پاشا

نور محمد سقار فرزند سقار پاشا

نور محمد سقار فرزند سقار پاشا... کاشم پاشا... کاشم پاشا...

کمال پاشا

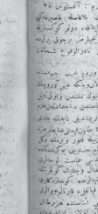
نور محمد سقار فرزند سقار پاشا

نور محمد سقار فرزند سقار پاشا... کمال پاشا... کمال پاشا...

عز الدین پاشا

نور محمد سقار فرزند سقار پاشا

نور محمد سقار فرزند سقار پاشا... عز الدین پاشا... عز الدین پاشا...

Portrait of a man in a military-style uniform, likely a member of the Sagar family.

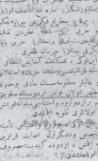
Portrait of a man in a military-style uniform, likely a member of the Sagar family.

Portrait of a man in a military-style uniform, likely a member of the Sagar family.

Portrait of a man in a military-style uniform, likely a member of the Sagar family.

Portrait of a man in a military-style uniform, likely a member of the Sagar family.

Main body of text containing various news items, announcements, and reports from the region. The text is dense and covers a wide range of topics, including local events, military movements, and administrative matters.

Hâkimiyet-i Millîye, "Sakarya Zaferi" nin en mühim amilleri bu mübarek yıl dönümünde hatıralarını, fikirlerini elleriyle yazmışlar ve "Hâkimiyet-i Millîye" ye lütf etmişlerdir.", 13 Eylül 1922, 3. Sene, Numara 607, s. 4.

TAYYARECİ VECİHİ HÜRKUŞ'UN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ HAVA HAREKÂTINDAKİ YERİ: ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA BİR DEĞERLENDİRME

Erdal KORKMAZ*
Deniz KURT**

Giriş

Vecihi Hürkuş (Sicili: 1311), 1895 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1910 yılında Küçük Zabit Mektebi'ne girmiş ve 1912'de mezun olmuştur. 12 Ağustos 1912'de Küçük Zabit (Astsubay) olarak göreve başlamış ve Balkan Harbi'nde gönüllü olarak Bolu Alayı Gerede Taburu 2'nci Bölüğü'ne katılmıştır. Kırklareli, Pınarhisar, Saray ve Çatalca'da Takım Komutanı olarak görev yapmıştır. Vecihi Hürkuş, 1913 yılında Kuva-yı Havaiye emrine girmiş, 1914 yılında Bağdat Cephesi 7'nci Ordu Komutanlığı emrindeki 2'nci Tayyare Bölüğü'ne tayin edilmiştir.¹

Vecihi Bey, 14 Şubat 1915'te Yüzbaşı Mehmet Ali Bey ile yaptığı bir uçuşta uçağının düşmesi neticesi ağır yaralanmıştır. Tedavi için İstanbul'a gitmiş, iyileştikten sonra Mayıs 1915'te pilotaj eğitimine başlamıştır. Müteakiben, Aralık 1916'da Kafkas Cephesi 7'nci Tayyare Bölüğü'ne

---

* Dr. Tarih Uzmanı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-posta.: e.korkmaz@hvkk.tsk.tr

** Hv.Öğ.Alb., Hava Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçe Şube Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, E-posta.: deniz.kurt@hvkk.tsk.tr

¹ **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Vecihi Hürkuş Şahsi Dosyası, Dosya No: 1077.

atanmıştır. Cephe ve düşman gerilerinde başarılı faaliyetlerde bulunmuş, 26 Eylül 1917’de Rasıdı Yüzbaşı Şükrü (Koçak) ile bir Rus uçağını düşürmüştür.²

Vecihi Bey, 8 Ekim 1917’de keşif uçağı ile Rus av uçağını savaşa zorlamış, başından yaralanması ve rasıdının tüfeğinin arızalanması üzerine Erzincan Ovası’na mecburi iniş yapmıştır. Rasıdı Yüzbaşı Bahattin ile Ruslara esir düşen Vecihi Bey, Hazar Denizi’nde bulunan Nargin Esir Kampı’ndan kaçarak İran yolu ile 13 Mayıs 1918’de yurda dönmüştür. İstanbul’a gelişinde İstanbul’un savunmasıyla görevli 9’uncu Tayyare Bölüğünde Av Pilotu olarak görev almıştır.³

Bu sırada Birinci Dünya Harbi’ne İttifak Devletleri yanında giren Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918’de yaptığı Mondros Mütarekesi ile harp durumuna son vermiştir.⁴ Mondros Mütarekesi ile Türk ordusu terhis edilmeye ve mütareke hükümlerine aykırı bir şekilde Osmanlı toprakları işgal edilmeye başlanmıştır.⁵ Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, Osmanlı ordularına mütareke şart ve hükümleri bir telgraf yoluyla bildirilmiştir.⁶ Bu kapsamda ordu terhis edilmeye başlanmış ve mevcut 400.000 kişiden oluşan kuvvetler, 43.000’e kadar düşürülmüştür.⁷

Mütareke hükümlerine istinaden ordu terhis edilirken Anadolu işgal edilmeye başlanmıştır. İşgallere karşı Padişah ve Osmanlı Hükümeti’nin sessiz kalması ve zamanla İtilaf Devletlerinin işgal alan ve sahalarının genişlemesi üzerine önce bölgesel mahiyetli direniş cemiyetleri, ardından ise silahlı direniş örgütleri olan Kuva-yı Milliye kurulmuştur.⁸ Bölgesel olarak başlayan Türk Milletinin direniş hareketi, Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkışı ile birlikte ulusal bağımsızlık savaşına dönüşmüştür.⁹ Ordu

---

² Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, Zeynep Bayar, **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Havaacılar**, Cilt: 3, Hava Basımevi, Ankara 2021, s.66.

³ **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Vecihi Hürkuş Şahsi Dosyası, Dosya No: 1077.

⁴ Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakıyete Dönüş (1918-1919)**, Cilt: I, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s.58-60; Necdet Aysal, “Mütareke Döneminde Kadın Direniş Örgütleri: Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, **100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu-Bildiriler Kitabı**, C. I, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2019, s.479-518.

⁵ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, s.193-196; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989, s.10-13.

⁶ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985, s.408-410.

⁷ Tevfik Bıyıklıoğlu, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s.272.

⁸ Fahri Kılıç, “Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 11 (1), Yıl: 2011, s.29-37.

⁹ Yücel Özkaya, “Kuva-yı Milliye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 24, Yıl: 1992, s.451-480.

terhis edilirken 31 Aralık 1919'da Vecihi Hürkuş'un da içinde bulunduğu Türk havacılarının önemli bir kısmı da terhis edilmiştir.¹⁰

Birinci Dünya Harbi'nin sonunda Osmanlı Devleti'nin farklı cephelerinde savaştan toplam 14'ü deniz uçağı olmak üzere toplam 92 uçağı kalmıştır.¹¹ Cephelerde kalan uçakların çoğı İtilaf devletlerinin eline geçmiş, ancak çok azı kurtarılabildiğiştir.¹² Mütareke sonrası İstanbul'a 72 uçak getirilebilmiştir.¹³ 72 uçağın 47'si av, 18'i keşif ve bombardıman, 7'si de eğitim ve irtibat uçağından oluşmuştur.¹⁴ Mütareke sonrasında İstanbul Yeşilköy'deki hava istasyonu İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir.¹⁵ Bunun üzerine buradaki kullanılabilir durumdaki 45 uçak Maltepe'de belirlenen alana nakledilmiştir.¹⁶

Aynı dönemde Osmanlı Hükümeti tarafından, Anadolu'da başlayan Kuva-yı Milliye hareketini ortadan kaldırmak amacıyla Kuva-yı İnzibatiye adı verilen bir ordu oluşturulmuştur.¹⁷ Bu ordunun havadan desteklenmesi amacıyla dört uçak hazırlanması emredilmiştir.¹⁸ İlgili emir, Maltepe bulunan havacıların bu uçakları Anadolu'ya kaçırmaları amacıyla bir fırsat doğurmuştur. Bu kapsamda, içerisinde Vecihi Hürkuş'un da bulunduğu havacılar tarafından bir kaçış planı hazırlanmıştır. 6-7 Haziran 1920 gecesi yapılan kaçış sırasında; iki uçak kalkışta kırılmış, birinde yangın çıkmıştır.¹⁹ Diğer uçak ise havalanarak bölgeden kaçmayı başarmıştır.²⁰ Ancak kaçan uçak, İznik civarında telgraf tellerine çarpması sonucu kırım geçirmiştir. Bu kazadan Pilot Kazım Bey sağ olarak

---

¹⁰ MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi, İSH, Kutu: 502, Gömlek: 137, Belge No: 1.

¹¹ Erdal Korkmaz, Deniz Kurt, "Mondros Mütarekesi Ekseninde Türk Askeri Havacılığının Arşiv Belgeleri Işığında Analizi", **19 Mayıs 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu 15-18 Mayıs 2019/Ankara**, Yorum Matbaacılık, Ankara 2019, s.706-728.

¹² Erdal Korkmaz, Deniz Kurt, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Görev Yapan Alman Pilot Erich Serno'nun Çanakkale Muharebelerindeki Rolü", **105. Yılında Çanakkale Muharebelerine Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2021, s.102-126.

¹³ Ali Karakaya, **İşgal Altında İstanbul**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s.197-198.

¹⁴ **ATASE Arşivi**, İSH, K: 69, G: 136, B: 1.

¹⁵ Deniz Kurt, Erdal Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, Cilt: I, Hava Basımevi, Ankara 2020, s.398.

¹⁶ Ajun Kurter, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt V, Hava Basımevi, Ankara 2009, s.129.

¹⁷ Günay Çağlar, "Kuva-yı İnzibatiye", **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: IV/15, Yıl: 1994, s.344.

¹⁸ Kurter, **a.g.e.**, s.433.

¹⁹ Emin Kurt, "Türk Havacılarının Milli Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı (7 Haziran 1920)", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 60, Yıl: 2017, s.119-141.

²⁰ Y. Doğan Çetinkaya, "Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri", **Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu/2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s.205.

kurtulmuş ve ardından havacıların toplandığı Konya'ya gitmiştir.²¹ Bu kaçış eyleminden sonra 12 Haziran 1920'de Osmanlı Erkân-ı Harbiye Riyasetine gönderilen yazıyla, Vecihi Bey'in tutuklanması için girişimde bulunulmuştur.²²

Vecihi Bey'in içerisinde bulunduğu havacılar ise uçaklarla yapılan kaçış girişiminin başarısız olmasından sonra Mudanya'dan Bursa'ya gönderilmekte olan İngiliz esaretinden dönen bir asker kafesi arasına karışarak, Eskişehir'de Batı Cephesi Komutanlığı emrine girmiş ve oradan Konya Tayyare İstasyonu'na sevk edilmiştir.²³ Böylece havacılar, Konya Tayyare İstasyonu'nda bir araya gelmiştir.²⁴ Maltepe Tayyare İstasyonu'nda bulunan havacıların Anadolu'ya kaçması üzerine Osmanlı Harbiye Nezareti'nin Maltepe İstasyon Kumandanlığına gönderdiği 21 Haziran 1920 tarihli yazıyla Kuva-yı Havaiye Müfettişliğinin lağvedildiği bildirilmiştir.²⁵ Böylece Osmanlı havacılığı sona ermiştir.

Türk İstiklâl Harbi'nde Havacılar ve Vecihi Hürkuş

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Milli Mücadele zaman içinde teşkilatlanmış ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile mücadelenin merkezi ve ana yöntemi belirlenmiştir. Meclis'in iradesiyle askeri birliklerin yeniden oluşturulmasına başlanmış, bu çerçevede askerî havacılık teşkilatının kurulmasına yönelik adımlar da hayata geçirilmiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâletinin 13 Haziran 1920 tarihli emriyle Büyük Millet Meclisi ordularının ilk hava gücü, "*Kuva-yı Havaiye Şubesi*" adıyla kurulmuştur. Bu şubenin idari, personel ve lojistik açıdan Müdafaa-i Milliye Vekâletine, eğitim ve harekât yönünden ise Erkân-ı Harbiye Vekâletine bağlı olması kararlaştırılmıştır. Bu karar kapsamında Birinci Sınıf Tayyare İstasyonu'nun Eskişehir'de konuşlanması, bünyesinde uçuş okulu ve fabrikaları barındırması; idare ve işe bakımından 20'nci Kolordu'ya bağlı olarak görev yapması düşünülmüştür. Ayrıca aynı emir kapsamında Erzincan'da ikinci sınıf bir tayyare istasyonu konuşlanması ve bünyesinde bir bakım atölyesi bulundurulması ile Erzincan'daki istasyonun idare ve işe bakımından 15'inci Kolordu Komutanlığı'na bağlı olarak görev yapması ve Elazığ'daki 2'nci

---

²¹ İhsan Göymen, **Türk İstiklâl Harbi**, Cilt V, **Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s.123.

²² **ATASE Arşivi**, İSH, K: 502, G: 137, B: 1.

²³ Davud Kapucu, "Türk Tarihinde Toplumsal Eşitliğe Bir Örnek: Arap Ahmet'in Hayatı", **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2021, s.93-104.

²⁴ Emin Nihat Sözeri, "İstiklal Harbi'ne Ait Havacılık Hatıraları", **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 250, Yıl: 51, Kasım 1973, s.47.

²⁵ **ATASE Arşivi**, İSH, K: 1452, G: 297, B: 33.

Tayyare Bölüğü'nün Erzincan'daki istasyona intikal etmesi kararlaştırılmıştır. Diğer taraftan Konya'da bulunan tayyare istasyonunun Eskişehir'e intikal ederek İmalat-ı Harbiye Müdürü Binbaşı Latif Bey'in emrine verilmesi planlanmıştır.²⁶

Düzenli Ordu'nun ilk hava teşkilatının kurulmasından sonra, elde bulunan Birinci Dünya Harbi'nden kalma uçakların bakım-onarım çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan inceleme neticesinde Erzurum'da çoğu işe yaramaz vaziyette 13 uçak, Konya Tayyare İstasyonu'nda çoğu uçamaz vaziyette 4'ü keşif, 13'ü av uçağı olmak üzere toplam 17 uçak olduğu tespit edilmiştir.²⁷

Konya'da bakım ve onarımı yapılan uçaklardan bir kısmı 1920 yılı Temmuz ayından itibaren uçuşa hazır hale gelmeye başlamıştır. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye Vekâletinin çıkardığı bir emirle, hemen muharip görev için bir hava müfrezesinin hazırlanarak cephe hattına gönderilmesi istenmiştir. Bu emir kapsamında, hazırlanan iki Albatros D.III ile bir adet Pfalz D.III model av uçağı, Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey komutasında teşkil edilmiştir.²⁸ Pilot Yüzbaşı Fazıl Bey komutasında teşkil edilen Batı Cephesi'ndeki bu ilk hava birliği "*Kartal Müfrezesi*" olarak anılmış ve personeli de; Pilot Astsubay Halil, Sivil Pilot Vecihi (Hürkuş) ve Rasıt Üsteğmen Ömer Avni (Okar) Beylerden oluşmuştur. Kartal Tayyare Müfrezesi daha sonra 2'nci Tayyare Bölüğü olarak muharebelerde yerini almıştır.²⁹

Kartal Müfrezesindeki uçaklar, Konya Tayyare İstasyonu'nda yer alan nispeten yeni uçaklardan meydana getirilmiştir. Sivil Pilot Vecihi Bey, bu uçaklardan Pfalz D.III'ü almış ve uçağa "*Güzel Bursa*" adını vermiştir. Kartal Müfrezesi teşkil edildikten sonra 1920 yılı Temmuz ayı sonunda trenle Uşak'a intikal etmiş ve burada 23'üncü Tümen Komutanlığı emrine girerek buradaki Kuva-yı Milliye birliklerin ihtiyaç duyduğu hava desteği görevlerini icra etmiştir.³⁰ Vecihi Bey anılarında; "*Uşak'a gelişlerinde halkın coşkusu ve sevinç gösterileri ile karşılaştık*"³¹ diyerek halkın kendilerine gösterdiği teveccühü ifade etmiştir.

---

²⁶ Kurt, Korkmaz, **a.g.e.**, Cilt: I, s.407.

²⁷ İhsan Tayhani, **Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950)**, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s.173.

²⁸ Davud Kapucu, Erdal Korkmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askeri Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara 2020, s.72.

²⁹ Hava Kuvvetleri Dergisi 90'ıncı Altın Yıl Özel Sayısı, "*İstiklal Savaşı Dönemindeki Fiilen Faaliyete Geçen İlk Muharip Uçuş Birlikleri ve İlk Defa Kartal Adı ve Sembolünün Türk Hava Kuvvetleri'nde Kullanılması*", **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 338, s.29.

³⁰ Kurt, Korkmaz, **a.g.e.**, Cilt: I, s.410.

³¹ Vecihi Hürkuş, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.66.

15 Ağustos 1920 günü 23'üncü Fırka Kumandanı Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey, Kula ve Alaşehir civarının keşfini emretmiştir. Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından gerçekleştirilen bu keşif görevi, Millî Mücadele dönemindeki ilk keşif görevi olarak tarihe geçmiştir. Müfrezede sadece “Güzel Bursa” isimli Pfalz D.III tipindeki uçak uçuşa hazır olduğundan, keşfe ancak bir uçağın çıkması mümkün olmuştur.³²

Vecihi Bey İstiklal Harbi'nin bu ilk keşif görevini anlarında; “Kula üzerine vardığımda derin bir sessizlik hâkimdi. Birkaç turla burayı taradıktan sonra, güney üzerinden batıya döndüm, önümde büyük Alaşehir Ovası vardı. Burası düşman işgali altındaydı. Köylere yerleşmiş dağınık bir hâlde bulunan küçük kuvvetleri mütemadiyen not etmekle meşgul idim. Alaşehir civarı bir hayli kalabalıktı. Halktan hemen hemen hiç kimse görünmüyordu. Alaşehir'in umumi durumunu tespit ettikten sonra istasyon mevkiine döndüm. Herhangi bir yanlışlığa meydan vermemek için, bu kalabalığı daha iyi görmek üzere, yüksekliği 600 metreye kadar indirdim. O zaman her şeyi çok iyi görüyordum. Bu kalabalık bir düşman kuvveti idi. İstasyona yeni bir tren gelmiş, bir tabur kadar olan kuvveti yeni indirmişti. Türklerin henüz tayyareleri bulunduğundan haberleri olmayan düşman askerleri, belki kendi tayyareleri sandıklarından vaziyetlerinde en küçük bir değişiklik bile olmamıştı. Bu güzel vaziyeti kaçırmadan birinci bombamı bıraktım. Kısa bir zaman sonra yükselen bir infilak dumanı gördüm. Ardından bu şart altında ikinci bombayı da aynı isabetle hedefe yolladım. Bu ani baskın mahiyetindeki saldırı, düşmanı çulğın bir şaşkınlığa düşürdü. Ben de bu şaşkınlıktan istifade edip hemen tayyaremın yüksekliğini elli metreye kadar düşürüp, hâkim bir görüşle makineli tüfeklerimi boşaltmaya başladım. Düşman cüretinin cezasını çekiyordu. Bu hücumlarımla ben onlara o kadar yakındım ki, heyecan ve korku içinde kaçmaya yeltenenlerin birbirlerine çarptıklarını, isabet alanların yuvarlandıklarını ve tek bir düşman neferinin bile tüfeğini kullanmaya muktedir olmadığını görüyordum. Bu suretle elime geçen bu ilk fırsatı, istediğim gibi yurdumun ve milletimin intikamı hesabına yakıcı bir kudretle kullandıktan sonra zafer neşesiyle üssüme döndüm.” diyerek anlatmıştır.³³

22 Ağustos 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri ile Konya'da hazırlanan üç av ve iki keşif uçağı ile Eskişehir'de 1'inci Tayyare Bölüğü teşkil edilmiştir. Aynı emir kapsamında envanterinde iki av tayyaresi kalan Kartal

---

³² Sıtkı Tanman, **Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, Cilt: II, II. Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir 1953, s.56-57.

³³ Hürkuş, a.g.e., s.66-67.

Müfrezesinin ise 2'nci Tayyare Bölüğü adıyla faaliyetlerine devam edeceği kararlaştırılmıştır.³⁴

29 Ağustos 1920'de Uşak'ın Yunanların eline geçmesi üzerine 2'nci Tayyare Bölüğü Afyonkarahisar'a çekilmiş, ardından Uşak ve Gediz dolaylarının keşfini yaparak bölgedeki durum ve vaziyeti komuta kademesine iletmıştır.³⁵ Bu sırada Vecihi Bey, 1'inci Tayyare Bölüğü'nün personel ihtiyacı üzerine Eskişehir'e hareket ederek, bu bölükte görevine devam etmiştir.³⁶

Muharebelerin hızla şekillendiği bir dönemde 11 Aralık 1920'de Eskişehir'den Millî Müdafaa Vekâletine gönderilen yazı ile başarılı görevlerinden dolayı Sivil Pilot Vecihi Bey ile Sivil Pilot Behçet Bey'in taltif edilmesi istenmiştir. İlgili yazıda; "*Tayyare İstasyonuna mensup Sivil Tayyareci Behçet ve Vecihi Efendilerin, Konya Tayyare İstasyonunda, Birinci Tayyare Bölüğünde tamiratı ikmal edilen tayyarelerin birinci tecrübelerini havada icra suretiyle müteaddit defalar hayatlarını tehlikeye soktukları belirtilerek, emredilen her uçuş vazifesini ifa ettikleri ifade edilmiştir. Ayrıca fabrikadan yenilenerek veya arızası giderilerek çıkan tayyarelerin birinci tecrübelerini icra eden pilotlara her tayyare müessesesinin yüksek miktarda nakdî mükâfat verdiği, bunun sebebinin de uçuş icra eden tayyarecinin ölümle neticelenmesi muhtemel bir fedakârlığa atılmak gibi müstesna bir cesaret gösterdiği belirtilmiştir. Bundan dolayı Behçet ve Vecihi Efendilere 13 Ağustos 1920 tarih ve 45 numaralı şifre ile yüzer lira nakdî mükâfat verilmesi talebine henüz bir cevap verilmediği*" ifade edilmiştir. Ek olarak, "*Demirci ve Uşak Muharebelerine katılan her iki tayyarecinin terkip ve teşvikinin uygun olacağı*" belirtilmiştir.³⁷ İlgili yazı, Vecihi Bey'in verilen görevleri cansiparane bir şekilde yerine getirdiğini göstermektedir.

Yunan ordusunun taarruzu ile 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Birinci İnönü Muharebesi'ne Vecihi Bey, keşif ve bombardıman görevlerinde bulunarak destek vermiştir. Muharebenin şiddetinin arttığı bir dönemde 10 Ocak 1921'de Vecihi Bey, alçak uçuşla Yunan kuvvetleri üzerine bomba ve makineli tüfek atışında bulunurken, uçağının isabet alması sonucu iki ateş arasında cephe içerisine mecburi iniş yapmıştır. Şiddetli ateş altında uçağını Yunan

³⁴ Göymen, a.g.e., s.127-128.

³⁵ Hulusi Kaymaklı, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 2, Hava Basımevi, Ankara 2006, s.51.

³⁶ **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Vecihi Hürkuş Şahsi Dosyası, Dosya No: 1077.

³⁷ **ATASE Arşivi**, İSH, K: 695, G: 51, B: 1.

kuvvetlerinin eline geçmemesi için yakmış, sonrasında ise Türk birliklerinin bulunduğu bölgeye sığınmıştır.³⁸

23 Mart 1921 ile 1 Nisan 1921 tarihleri arasında gerçekleşen İkinci İnönü Muharebesine de Vecihi Bey; yaptığı keşif, bombardıman ve taarruz görevleri ile destek olmuştur. Muharebeler sırasında 31 Mart 1921’de Vecihi Bey’in yaptığı keşif uçuşu ile Yunan kuvvetlerinin geri çekildiği tespit edilmiştir.³⁹ İkinci İnönü Muharebesi’nden sonra yetersiz uçak ve personel sıkıntısından dolayı 1’inci Tayyare Bölüğü ile 2’nci Tayyare Bölüğü 30 Haziran 1921’de Batı Cephesi Komutanlığı’nın aldığı kararla birleştirilmiştir. Böylece Vecihi Bey’inde içinde bulunduğu Türk havacılar, Yüzbaşı Fazıl Bey’in komutası altındaki Cephe Tayyare Bölüğü emrinde görev yapmaya başlamıştır.⁴⁰

Vecihi Bey, 10-24 Temmuz 1921 tarihleri arasında Kütahya-Eskişehir Muharebelerine iştirak etmiştir. Bu muharebeler sırasında Türk ordusunun aldığı yenilgi ve ardından Mustafa Kemal Paşa’nın direktifi üzerine Vecihi Bey, Cephe Tayyare Bölüğü ile birlikte Sakarya Nehri doğusuna intikal etmiştir.⁴¹

Sakarya Meydan Muharebesi ve Vecihi Hürkuş

Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk Ordusu ve Havacılar

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Yunan ordusu, Türk kuvvetlerine son darbeyi vurarak Büyük Millet Meclisi’ni ortadan kaldırıp Ankara’yı ele geçirmeyi amaçlamıştır. Bu durum Sakarya Meydan Muharebesi’nin meydana gelmesine yol açmıştır.⁴²

Türk ordusu, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra ciddi bir tehlike ile karşı karşıya kalmıştır. Bu gelişme üzerine BMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın 18 Temmuz 1921’de verdiği direktifle Türk kuvvetleri, Yunanlara arazi bırakılmasına bakılmaksızın Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmiştir. Bu karar ile Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusu için daha elverişli bir bölgede muharebeye devam etmeyi, zaman kazanarak orduyu takviye ve ikmal etmeyi, Yunan

---

³⁸ Hürkuş, **a.g.e.**, s.53-55.

³⁹ Göymen, **a.g.e.**, s.145; Kaymaklı, **a.g.e.**, s.61-62.

⁴⁰ Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Filo Tarihçeleri**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009, s.44.

⁴¹ Kurt, Korkmaz, **a.g.e.**, Cilt: I, s.436-442.

⁴² Hüsnü Özlü, “*İstiklal Savaşı’nda, Sakarya Meydan Muharebesi’nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı*”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 32, Yıl: 2020, s.71-93.

kuvvetlerini Anadolu derinliklerine çekerek lojistik üslerinden uzaklaştırmayı amaçlamıştır.⁴³

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nden sonra ve Eskişehir'den Sakarya'ya çekilme esnasında askerler arasında ciddi oranda firarlar yaşanmıştır. Bu askerlerin bir kısmı silahlarını da beraberinde götürmüştür. İstiklal Mahkemeleri, firar eden askerleri zaman içerisinde aldığı tedbirlerle toplamıştır. Bu kapsamda, Ağustos 1921'de 22.000, Eylül 1921'de 25.000 kişi olmak üzere toplam 47.000 kaçak asker yakalanarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne yetiştirilmiştir.⁴⁴ Böylece muharebeler öncesinde ordunun mevcudu 96.326 kişiye ulaşmıştır. Yunan ordusu ise 120.000 kişiden oluşmuştur. Aynı dönemde Türk ordusunda 54.572 tüfek, Yunan ordusunda 75.900 tüfek; Türk ordusunda 825 makineli tüfek, Yunan ordusunda 2.768 makineli tüfek; Türk ordusunda 169 top, Yunan ordusunda 286 top; Türk ordusunda 4 uçak, Yunan ordusunda ise 18 uçak yerini almıştır.⁴⁵

Türk ordusunun dağılma tehlikesi geçirdiği bir dönemde 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya Başkomutanlık yetkisi ile beraber BMM'nin tüm yetkileri devredilmiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu yetkiye dayanarak, 7-8 Temmuz 1921'de Tekâlif-i Milliye Emirlerini yayımlamıştır.⁴⁶ Mustafa Kemal Paşa, Tekâlif-i Milliye Emirleri ile ordunun ihtiyaçlarını karşılamayı ve milleti genel seferberlik dâhilinde İstiklal mücadelesine katmayı amaçlamıştır.⁴⁷

Türk ordusu, Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilirken Cephe Tayyare Bölüğü de Kütahya'dan Eskişehir'e, ardından da Sarıköy'den Polatlı'ya çekilmiştir. Polatlı'ya gelen tayyare bölüğü 12 Ağustos 1921'de buradan Malıköy'e intikal etmiş ve muharebelere buradan destek olmuştur.⁴⁸ Yüzbaşı Fazıl Bey'in komutası altındaki Cephe Tayyare Bölüğü'nde; Erzurumlu Nafiz 1 ve 2 isimli iki adet keşif tayyaresi ile Albatros D.III model iki av tayyaresi yerini almıştır.⁴⁹

---

⁴³ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara 2005, s.413.

⁴⁴ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s.342-368.

⁴⁵ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 26. Baskı, İstanbul 2019, s.162-163; Tanman, **a.g.e.**, s.107.

⁴⁶ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.341-343.

⁴⁷ Mehmet Özel, **Cephelerden Kurtuluş Savaşı'na**, Cilt: III, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.208.

⁴⁸ Yaşar Özdemir, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hava Basımevi, Ankara, 1981, s.13-17.

⁴⁹ Çetinkaya, **a.g.m.**, s.217.

13 Ağustos 1921’de Yunan kuvvetleri Sakarya hatlarına doğru harekete geçip Bozan, Beylikahır ve Mahmudiye hattını işgal edince, Batı Cephesi Komutanlığı’nın emri ile bölge üzerinde bir hava keşfi yapılması istenmiştir. Bunun üzerine Sivil Pilot Hasan Fehmi Bey tarafından Erzurumlu Nafiz I uçağı ile 14 Ağustos 1921’de yapılan keşif görevi sırasında, uçak pilotaj hatası sonucu düşerek parçalanmıştır.⁵⁰ Bunun üzerine ikinci bir uçak kaldırılmasına karşın o da motor arızası nedeniyle mecburi iniş yapmıştır. Bu yüzden keşif görevi icra edilememiştir.⁵¹

18 Ağustos 1921’de Cephe Tayyare Bölüğü’nde bulunan Erzurumlu Nafiz II uçağı ile havalanan Sivil Pilot Behçet Bey ile Rasit Yüzbaşı Süleyman Sırrı Bey, Beylikköprü civarında motorlarında çıkan yangın sonucu hayatlarını kaybetmiştir.⁵² Böylece tayyare bölümünde faal vaziyette tek bir uçak kalmıştır.

Cephe Tayyare Bölüğü’nde tek bir uçak kaldığı sırada bir Yunan uçağının Kuşadası civarına zorunlu iniş yaptığı öğrenilmiştir.⁵³ Sivil Pilot Vecihi Bey, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde bu uçağın cephe hattına getirilmesi için görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Sivil Pilot Vecihi Bey, Makinist Eşref ve Rasit Hamdi Bey birlikte Muğla’ya giderek, De Havilland model uçağı Ankara’ya getirmiştir.⁵⁴ Vecihi Hürkuş anılarında, Yunanlardan ele geçirilen De Havilland model bu uçağı; *“Tayyareye Allah korusun dileğiyle Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’ya atfen İsmet adını ben koymuş ve yurdumun örfüne uyarak tellerine koca bir mavi boncuk bağlamıştım.”*⁵⁵ demiştir. İsmet adlı ganimet uçağın cephe hattına getirildiği sırada Yunan kuvvetlerinin taarruzu ile 23 Ağustos 1921’de Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştır.

Sakarya Meydan Muharebesi’nde Vecihi Hürkuş

Sakarya Meydan Muharebesi 23 Ağustos 1921’de başlarken, aynı dönemde Vecihi Hürkuş Yunanlardan ele geçirilen ganimet uçağı Ankara’ya getirmiştir.

---

⁵⁰ Kurt, Korkmaz, a.g.e., Cilt: I, s.442.

⁵¹ Kaymaklı, a.g.e., s.71.

⁵² **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Sivil Pilot Behçet Bey’in Şahsi Dosyası, Dosya No: Ş-96; **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Yüzbaşı Süleyman Sırrı Bey’in Şahsi Dosyası, Dosya No: Ş-17.

⁵³ Davud Kapucu, “Milli Mücadele Döneminde Yunanlardan Ele Geçirilen Ganimet Tayyareler”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, Yıl: 2021, s.107-126.

⁵⁴ Erdal Korkmaz, *“Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk Hava Kuvvetleri”*, **Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri/13-14 Aralık 2012/İstanbul**, Hava Basımevi, Ankara 2015, s.166.

⁵⁵ Hürkuş, a.g.e., s.98-100.

Bu yüzden muharebelerin ilk günü hava harp görev ve faaliyetlerine iştirak edememiştir. Vecihi Bey, 24 Ağustos 1921’de İsmet adı verilen De Havilland model keşif uçağını Ankara’dan Malıköy’deki meydana getirmiştir.⁵⁶ Böylece Cephe Tayyare Bölüğü muharebelere; “İzmir” isimli Albatros D.III av uçağı ve Yunanlardan ele geçirilen “İsmet” adı verilen De Havilland model keşif uçağı ile iştirak etmiştir.⁵⁷

Sivil Pilot Vecihi Bey tarafından muharebeler sırasındaki ilk hava keşfi 25 Ağustos 1921’de gerçekleştirilmiştir. Bu hava keşfine Sivil Pilot Vecihi Bey, Rasıt Teğmen Hamdi Bey ile birlikte İsmet adlı uçakla çıkmıştır. Art arda iki keşif uçuşunun yapıldığı bu hava harekât görevini Vecihi Bey anılarında; “Sabah erken uzun yol rasıtım Hamdi ile ilk vazifeye hazırlanıyorduk. Önümüzde her taraf oyulmuş, geniş sırtlar, daha ileride büyük Sakarya Nehri ve onun gerilerinde Yunan yığılma mevkiileri vardı. Büyük birlikler halinde toplanmış askerler, bu uçuşta beraber getirdiğimiz büyük bombaların tesirinden kurtulamadılar. Bu tahribat zevkiyle asıl bizden beklenen kıymetli malumatı toplayarak dönmüştük. Yerde biz raporlarımızı yazarken, makinistlerimiz de tayyareyi tekrar uçuşa hazırlıyorlardı. Kısa bir istirahatten sonra yine Hamdi Bey ile birlikte zemini terk ederek cehennemi uğultular yaratan ateş diyarına gelmiştik. Düşmanın cephe gerisindeki büyük birlikleri güneydoğu istikametinde hareket halinde idi. Ben vazife icabı bir taraftan rotayı takip ediyor, diğer taraftan etrafı kontrol ederek düşman tayyaresi arıyordum. Bu keşif taramasıyla bütün kıtaların yerlerini tespit ederek, taşıdığımız altı büyük bombayı düşmanın en can alacak yerlerine ve büyük kuvvetler üzerine hediye ederek, üssümüze döndük.”⁵⁸ diyerek aktarmıştır.

26 Ağustos 1921 öğleden sonra Sivil Pilot Vecihi ile Rasıt Üsteğmen Hasan Basri Beyler tarafından Yunan ordusunun durumundaki değişiklikleri tespit etmek amacıyla hava keşfine çıkılmıştır. Bu uçuş sırasında havacılar, Yunan ihtiyat birliklerinin ön saflarda savaşa girdiğini tespit etmiştir. Keşfin devamında, İnlerkatrancı ile Kızılhisar arasında üç Yunan tümeni bulunduğu, Eskikışla civarında da büyük Yunan kuvvetleri olduğu tespit edilmiş, keşif esnasında Yunan birlikleri ve önemli hedefler havadan bombalanmıştır.⁵⁹

27 Ağustos 1921’de Sivil Pilot Vecihi Bey ile Rasıt Üsteğmen Hasan Basri Bey tarafından iki hava keşfi yapılmıştır. Sabah yapılan hava keşfinde, Yunan kuvvetlerinin doğu yönünde Türk hatlarına doğru ilerlediği belirlenmiştir. İlgili

⁵⁶ ATASE Arşivi, İSH, K: 1110, G: 72, B: 1.

⁵⁷ Çetinkaya, a.g.m., s.218.

⁵⁸ Hürkuş, a.g.e., s.101-102.

⁵⁹ Kurt, Korkmaz, a.g.e., Cilt: I, s.446.

keşif, Yunan ordusunun büyük kuvvetlerle Polatlı üzerinden taarruz ettiğini göstermiştir. Ögleden sonra aynı ekip tarafından ikinci bir hava keşfi daha yapılmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Yunan kuvvetlerinin taarruzunun aynen devam ettiği gözlemlenmiştir. Keşfin devamında, Yunan kuvvetleri havadan bombalanarak Malıköy'deki meydana geri dönmüştür.⁶⁰

28 Ağustos 1921'de Sivil Pilot Vecihi Bey, Rasıt Üsteğmen Hasan Basri Bey ile iki hava keşfi yapmıştır. Bu iki hava keşfi sırasında, Yunan taarruzunun devam ettiği bu kapsamda Yunan birliklerinin Katrancı Vadisini aşarak doğuya doğru ilerlediği ve Haymana civarına yaklaştığı tespit edilmiştir.⁶¹

29 Ağustos 1921'de Sivil Pilot Vecihi Bey ile Rasıt Üsteğmen Hasan Basri Bey cephe hattında bir hava keşfi yapmıştır. Bu hava keşfi sırasında, Yunan ordusunun motorlu araçlarla cephe hattına nakledildiği ve bazı bölgelerde muvaffakiyetler elde ettiği tespit edilmiştir.⁶²

30 Ağustos 1921'de Sivil Pilot Vecihi Bey, İzmir isimli av uçağı ile sabah saat 08.25'te bir hava keşfi yapmıştır. Bu keşif sırasında; Yeni Mehmetli'deki sırtların gerisinde iki tabur, Sarı Halil güneyinde bir topçu bataryası, Sivri Kasabası'na doğru yürümekte olan bir alay görülmüştür. Keşfin devamında; Ilıca Köyü'nün bir kilometre kuzeyinde yürüyüş halinde iki piyade alayı ve bu kuvvetlerin doğusunda hızla kuzeye ilerleyen bir piyade taburu tespit edilmiştir.⁶³

31 Ağustos 1921'de Sivil Pilot Vecihi Bey, İzmir isimli Albatros D.III av uçağı ile cephe hattı ve gerisinde bir hava keşif görevine çıkmıştır. Bu keşif sırasında Vecihi Bey, Sakarya batısında muharebe hatları gerisinde karşılaştığı Yunan uçağına karşı hava önleminde bulunmuştur. Karşıt güçlerin hava unsurları arasında meydana gelen bu karşılaşma sırasında herhangi bir hava muharebesi meydana gelmemiş ve Yunan uçağı Eskişehir istikametinde bölgeden uzaklaşmıştır. Keşfin devamında Vecihi Bey, Yunan satıl güçlerini makineli tüfek ateşine tutarak Malıköy Meydanı'na geri dönmüştür.⁶⁴

1 Eylül 1921'de Sivil Pilot Vecihi Bey ile Rasıt Üsteğmen Hasan Basri Bey, üç gündün beri Haymana üzerine çok büyük kuvvetler sevk eden ve bölge

---

⁶⁰ Gaye İnan, **Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İstanbul-Haziran 2005, s.90.

⁶¹ Hürkuş, **a.g.e.**, s.103.

⁶² Korkmaz, **a.g.m.**, s.168.

⁶³ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.73.

⁶⁴ Hürkuş, **a.g.e.**, s.104.

üzerinden cephe hattını yarmaya çalışan Yunan kuvvetleri üzerinde İsmet uçağı ile bir hava keşfi yapmıştır. Haymana üzerinde yapılan bu hava keşfi sırasında Türk havacılar tarafından, elde bulunan altı bomba Yunan topçu birlikleri üzerine atılmıştır. Haymana'nın batısında görülen bir Yunan uçağı ile hava muharebesine girilmiştir. Yaklaşık yarım saat süren bu hava muharebesi sonucunda ilk önce Yunan uçağının rasıtı etkisiz hale getirilmiş, sonrasında ise uçak vurularak Katrancı Vadisine düşürülmüştür. Bu hava muharebesini, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa Haymana bölgesindeki bir cami minaresine çıkarak, buradan takip etmiştir. Türk uçağının gerçekleştirdiği başarılı hava muharebesi sonrasında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Cephe Tayyare Bölüğü'nü ziyaret etmiş, bu muharebeyi gerçekleştiren Sivil Pilot Vecihi Bey ile Rasıt Üsteğmen Hasan Basri Bey'i takdir ederek, başarılarından dolayı onları tebrik etmiştir.⁶⁵ Ağır şartlar içerisinde cereyan eden muharebeler sırasında elde edilen bu hava zaferi, Türk komuta kademesi ile Türk satih güçlerinin moral değerlerinin artmasında önemli bir artı değer olarak ön plana çıkmış ve muharebelerin seyrine olumlu olarak yansımıştır.

2 Eylül 1921'de Sivil Pilot Vecihi Bey ile Rasıt Üsteğmen Hasan Basri Bey tarafından yapılan keşif uçuşu sırasında Haymana'nın 35 kilometre güneyinde bulunan, sonradan Yunan Başkomutanlık Karargahı'nın olduğu öğrenilen büyük bir çadırlı ordugâh havadan bombalanmıştır. Konuya ilişkin olarak Vecihi Hürkuş tarafından verilen beyanatta; *"Rasıtım Hasan Basri ile yükselerek düşman gerilerine akmıştık. Her zamanki taramayı yaptıktan sonra, Haymana'nın 35 kilometre gerisinde şimdiye kadar mevcut olmayan büyük bir ordugâh görmüş ve merakla yaklaşmıştık. Hakikaten merakı mucip bir haldi. Çünkü burada bu ordugâhın tam ortasında büyük bir çadır, etrafında otomobiller ve süvariler vardı. Ordugâh ve civarı çok kalabalık bir halde idi. Evvela bunun yeni kurulmuş bir hastane olduğunu sanmıştım. Fakat çadırlar üzerinde Kızılhaç işareti bulunmadığı gibi, etrafındaki kalabalık şeklinden bu ordugâhın daha ziyade yüksek bir kumanda karargâhı olduğu hissi bizde uyandı. Bu yüzden elimizdeki 4 adet bomba ile hava taarruzuna başladık. Birinci bomba çok keşif bir kalabalık arasında, ikinci bomba da süvarilerin arasında patlamıştır. Ardından üçüncü ve dördüncü bombaları bırakmıştık. Bu bombalarımız büyük çadırların dibinde parçalandı ve bölgeden büyük dumanlar yükselmeye başladı. Çok büyük kargaşalıklara sebebiyet veren bu hücumumuz tam zamanında ve tam yerinde istediğimiz tesiri yapmış ve bizi vazife zevki içinde yuvamıza döndürmüştü. Bu olayın etkilerini takriben 15-20 gün sonra elimize geçen bir Yunan gazetesinden öğrenmiştik. İlgili gazetede, bu büyük çadırlı ordugâhın Yunan komutanların hazır bulunduğu Yüksek Askeri Şura toplantısı olduğu*

⁶⁵ Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi, Vecihi Hürkuş Şahsi Dosyası, Dosya No: 1077.

belirtilmekteydi. İnsan ve hayvan toplam 400 canın ölümüne sebep olan bu hücumda ölenler arasında birçok yüksek rütbeli subay varmış."⁶⁶ denilerek aktarılmıştır.

5 Eylül 1921'de Sivil Pilot Vecihi Bey, İzmir isimli Albatros D.III av uçağı ile göreve çıkmıştır. Bu uçuş görevi sırasında Sakarya Köprüsü üzerinde bir Yunan uçağı ile karşılaşmıştır. Yunan uçağı, Vecihi Bey ile hava muharebesine girmeden bölgeden uzaklaşmış ve Beylikköprü civarında bulunan hava karargâhına geri dönmüştür.⁶⁷ Vecihi Bey, ilgili Yunan uçağını takip ederek Yunan uçaklarının bulunduğu hava meydanına kadar gitmiş, ancak yanında bombası olmadığı için bu uçakları makineli tüfek ateşine tutarak geri dönmüştür.⁶⁸

9 Eylül 1921'de yapılan kara ve hava keşifleri, Yunan kuvvetlerinin çekilme emaresi gösterdiğini ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifi ile Batı Cephesi Komutanlığı tarafından ertesi gün başlamak üzere taarruz emri verilmiştir.⁶⁹ Bu karşı taarruz direktifi kapsamında Vecihi Bey'inde içinde bulunduğu Cephe Tayyare Bölüğü'ne; Beylikköprü, Sazılar, Kavuncu Köprüsü, Yeni Mehmetli ve Polatlı bölgelerindeki Yunan kuvvetlerinin keşfedilmesi görevi verilmiştir.⁷⁰

Batı Cephesi Komutanlığı'nın karşı taarruz emri kapsamında 11 Eylül 1921'de hava keşif görevine çıkan Sivil Pilot Vecihi Bey, Yunan kuvvetlerinin sağ kanadı ile geri hatlarını keşif görevi almıştır. Bu keşif görevi sırasında Vecihi Bey, Yunan hatları gerisinde ve sağ kanat mıntkasında büyük bir sessizlik olduğunu görmüştür. Keşif sırasında bomba atacak herhangi bir hedef görülememiş, Sakarya istikametinde bulunan Yunan karargâh yuvalarının bozulmuş olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, daha batıda Sakarya'ya yakın bölgede Yunan yürüyüş kolları görülmüş, buradaki birliklerin dağınık bir halde batıya doğru hareket halinde olduğu tespit edilmiştir. Keşfin devamında, Yunan nakliye kolları bombalanmış ve ardından da Malıköy'deki meydana geri dönülerek cephe hattındaki vaziyet telefonla Genel Karargâha bildirilmiştir.⁷¹

Vecihi Bey'in raporundan 15 dakika sonra Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, cephe hattındaki vaziyeti bizzat öğrenmek için havacılarla görüşmek

---

⁶⁶ **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Vecihi Hürkuş Şahsi Dosyası, Dosya No: 1077.

⁶⁷ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.75.

⁶⁸ Deniz Kurt, Yavuz Pehlivan, Erdal Korkmaz, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951)**, Cilt: II, Hava Basımevi, Ankara 2020, s.83.

⁶⁹ Korkmaz, **a.g.m.**, s.171.

⁷⁰ Tanman, **a.g.e.**, s.112-113.

⁷¹ Hürkuş, **a.g.e.**, s.110.

istemmiştir. Bunun üzerine Sivil Pilot Vecihi Bey, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ile görüştürülmüştür. Bu görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa, Vecihi Bey'den cephedeki vaziyeti gördüğü gibi anlatmasını istemiştir. Bunun üzerine Vecihi Bey; *“Yunanlar geniş bir cephede kaçmaktadır. İki batarya top terk edilmiştir. Düşman topçusu burasını kesif bir yan ateşi altında tutmaktadır. Yunan subayları kaçan kıtaları durdurmak için sağa sola at koşturuyorlar.”* demiştir. Vecihi Bey'in cephedeki vaziyete ilişkin sözlerini bitirmesini müteakip bir kurmay albay, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya cepheden acil işaretli gelen bir raporu uzatmıştır. Bu raporda, 23'üncü Tümen'in karşısındaki Yunan kuvvetini mevziinden attığı, fakat gecenin yaklaşması üzerine taarruza devam edilemediği bildirilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, gözlerini bir süre etrafta gezdirdikten sonra Vecihi Bey'in raporunun doğru olduğunu ve Yunan birliklerinin çekildiğinin netleştiğini ifade etmiştir.⁷²

12 Eylül 1921'de yapılan hava ve kara keşifleriyle Yunanların çekilmekte olduğuna tamamen kanaat getirilmiş ve Batı Cephesi Komutanlığı tarafından verilen emirle, Yunan ordusunun çekilmesinin önlenmesi istenmiştir. Bu kapsamda Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Yunanların zayıf olan sol kanadına, Duatepe-Beylikköprü üzerinden karşı taarruza geçilmiştir. Ardından bütün cephede başlatılan karşı taarruzla Yunanların savunmaya geçmesi ve bulunduğu bölgede yerleşmesi önlenmiştir. Bu karşı taarruz taktiği, Türk kuvvetlerinin Yunanları yenilgiye uğratarak 150 kilometre geri çekilmelerine etki etmiştir.⁷³

Türk ordusunun karşı taarruzu sonucunda 13 Eylül 1921'de Yunan birlikleri kâmilen Sakarya batısına geçmiştir.⁷⁴ Yunanların, Sakarya doğu ve batısını boşalttığı, bölgedeki köylerin ve nehir üzerindeki köprülerin yandığı hava keşifleri ile tespit edilmiştir. Böylece, 22 gün 22 gece süren Sakarya Meydan Muharebesi Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır.⁷⁵

14 Eylül 1921'den itibaren Yunan ordusu, kuvvetli artçılar himayesinde Eskişehir, Seyitgazi ve Afyonkarahisar genel istikametinde çekilmeye devam etmiştir. Çekilen Yunan kuvvetleri Türk sath güçleri tarafından takip edilirken,

---

⁷² Orhan Aydar, “Sakarya’da Düşmanı Havadan Kovalarken”, **Havacılık ve Spor Dergisi**, Türk Hava Kurumu Yayını, Sayı: 380, Ankara-Haziran 1947, s.14; Nurettin Türsan, **Sakarya Meydan Muharebesi’nde Mustafa Kemal Paşa’nın Askeri Dehası**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1994, s.58.

⁷³ Türsan, **a.g.e.**, s.58.

⁷⁴ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II-Büyük Millet Meclisinin Açılışından Lozan Antlaşmasına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986, s.182.

⁷⁵ Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1998, s.214-216.

Vecihi Bey'in de içinde bulunduğu Cephe Tayyare Bölüğü tarafından 11 gün içerisinde yapılan 12 keşif uçuşu ile Yunan birliklerinin durumu tespit edilmiştir.⁷⁶ Türk ordusunun takip harekâtı 23 Eylül 1921'de sona ermiştir.⁷⁷

Sonuç

Sakarya Meydan Muharebesi'ne iştirak eden iki Türk uçağı 18 gün içerisinde 40 sorti üreterek, komuta kademesinin askeri taktik ve stratejiyi tayin etmesinde önemli bir katkı sağlamıştır. Türk ordusunun icra ettiği stratejik savunmanın icrasında, harekâtın yönlendirilmesinde, Yunan ordusunun taktik ve stratejisinin tespit edilmesinde Vecihi Bey'in de içinde bulunduğu havacıların büyük bir rolü ve etkisi olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde icra edilen 40 sorti uçuşun 24'ünü Vecihi Bey tek başına gerçekleştirmiştir. Vecihi Bey bu sortilerden 20'sini İsmet adlı ganimet keşif uçağı ile 4'ünü ise İzmir isimli av uçağı ile icra etmiştir.⁷⁸ Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra gösterdiği fedakârlık ve büyük hizmetlerden dolayı Vecihi Bey, TBMM tarafından takdirname ile taltif edilmiştir.⁷⁹

Türk ulusunun ölüm kalım savaşı yaptığı Sakarya'daki muharebeler sırasında Vecihi Bey'in; keşif-gözlem-istihbarat, hava-önleme, hava taarruzu ve hava-hava muharebesi gibi harekât görevleri Türk ordusunun hava alan ve hâkimiyetinin sağlanmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ayrıca Vecihi Bey'in yaptığı keşiflerle Yunan ordusunun çekilmekte olduğunu tespit etmesi, Türk karşı taarruz sonucu Yunan ordusunun yenilgisini beraberinde getirmiştir.

Vecihi Bey, Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Büyük Taarruz'a katılarak Türk İstiklâl Harbi'nin kazanılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. İstiklal Harbi'ndeki başarı ve katkılarından dolayı Vecihi Hürkuş'a TBMM tarafından üç takdirname ile 6 yıl harp zammı verilmiştir. Milli Mücadele sonrasında Vecihi Bey'e, kırmızı şeritli İstiklal Madalyası tevdi edilmiştir.⁸⁰

---

⁷⁶ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.75-77.

⁷⁷ Kurt, Korkmaz, **a.g.e.**, Cilt: I, s.455.

⁷⁸ Kaymaklı, **a.g.e.**, s.74.

⁷⁹ **Tevhid-i Efkâr Gazetesi**, 15 Ekim 1921, s.1.

⁸⁰ **Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi**, Vecihi Hürkuş Şahsi Dosyası, Dosya No: 1077.

KAYNAKÇA

Arşivler

MSB Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi

Hava Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi

Vecihi Hürkuş Derneği Arşivi

Sürelî Yayınlar

Tevhid-i Efkâr Gazetesi

Kitap ve Makaleler

Akşin Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919)**, Cilt: I, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

_____, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 26. Baskı, İstanbul 2019.

Atatürk Mustafa Kemal, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Hazırlayan: Zeynep Korkmaz, Ankara 2005.

Aydar Orhan, “Sakarya’da Düşmanı Havadan Kovalarken”, **Havacılık ve Spor Dergisi**, Türk Hava Kurumu Yayını, Sayı: 380, Ankara-Haziran 1947.

Necdet Aysal, “Mütareke Döneminde Kadın Direniş Örgütleri: Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, **100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz’de Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu-Bildiriler Kitabı**, C. I, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2019.

Belen Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.

Bıyıklıoğlu Tevfik, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Çağlar Günay, “Kuvay-ı İnzibatiye”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: IV/15, Yıl: 1994.

Çetinkaya Y. Doğan, “Kurtuluş Savaşı Başında Hava Gücü Oluşturma Çabaları ve İlk Hava Harekât Görevleri”, **Türk Hava Kuvvetlerinin 100’üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu/2011**, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013.

Göymen İhsan, **Türk İstiklâl Harbi, Cilt V, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964.

“İstiklal Savaşı Dönemindeki Fiilen Faaliyete Geçen İlk Muharip Uçuş Birlikleri ve İlk Defa Kartal Adı ve Sembolünün Türk Hava Kuvvetleri’nde Kullanılması”, **Hava Kuvvetleri Dergisi Hava Kuvvetleri Dergisi 90’ıncı Altın Yıl Özel Sayısı**, Sayı: 338.

Hava Kuvvetleri Komutanlığı, **Filo Tarihçeleri**, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 2009.

Hürkuş Vecihi, **Bir Tayyarecinin Anıları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

İnan Gaye, **Kuruluşundan Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonuna Kadar Türk Havacılığı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İstanbul, Haziran 2005.

Jaeschke Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1989.

Kapucu Davud, Korkmaz Erdal, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askeri Hava Seyahatleri (1909-1939)**, Karakum Yayınevi, Ankara 2020.

- Kapucu Davud, “Türk Tarihinde Toplumsal Eşitliğe Bir Örnek: Arap Ahmet’in Hayatı”, **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2021.
- Kapucu Davud, “Milli Mücadele Döneminde Yunanlardan Ele Geçirilen Ganimet Tayyareler”, **Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, Yıl: 2021.
- Karakaya Ali, **İşgal Altında İstanbul**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.
- Kaymaklı Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler**, Cilt: 2, Hava Basımevi, Ankara 2006.
- Kılıç Fahri, “Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 11 (1), Yıl: 2011.
- Korkmaz Erdal, “Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk Hava Kuvvetleri”, **Havacılık Tarihi Sempozyumu Bildirileri/13-14 Aralık 2012/İstanbul**, Hava Basımevi, Ankara 2015.
- Korkmaz Erdal, Kurt Deniz, “Mondros Mütarekesi Ekseninde Türk Askeri Havacılığının Arşiv Belgeleri Işığında Analizi”, **19 Mayıs 100. Yıldönümünde Atatürk ve Türk İstiklali Uluslararası Sempozyumu 15-18 Mayıs 2019/Ankara**, Yorum Matbaacılık, Ankara 2019.
- Korkmaz Erdal, Kurt Deniz, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu’nda Görev Yapan Alman Pilot Erich Serno’nun Çanakkale Muharebelerindeki Rolü”, **105. Yılında Çanakkale Muharebelerine Bakış**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2021.
- Kurt, Deniz, Korkmaz, Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1911-1922)**, Cilt: I, Hava Basımevi, Ankara 2020.
- Kurt Deniz, Pehlivan Yavuz, Korkmaz Erdal, Bayar Zeynep, **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Havacılar**, Cilt: 3, Hava Basımevi, Ankara 2021.
- Kurt Deniz, Pehlivan Yavuz, Korkmaz Erdal, **Kuruluşundan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri (Harekât ve Teşkilatlanma Tarihi 1923-1951)**, Cilt: II, Hava Basımevi, Ankara 2020.
- Kurt Emin, “Türk Havacılarının Milli Mücadeleye Katılma Girişimi: Maltepe Firarı (7 Haziran 1920)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 60, Yıl: 2017.
- Kurter Ajun, **Türk Hava Kuvvetleri Tarihi**, Cilt V, Hava Basımevi, Ankara 2009.
- Müderrişoğlu Alptekin, **Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- Özalp Kâzım, **Milli Mücadele 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1998.
- Özdemir Yaşar, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hava Basımevi, Ankara 1981.
- Özel Mehmet, **Cephelerden Kurtuluş Savaşı’na**, Cilt: III, Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Özkaya Yücel, “Kuva-yı Milliye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 24, Yıl: 1992.
- Özlu Hüsnü, “İstiklal Savaşı’nda, Sakarya Meydan Muharebesi’nde Mürettep Kolordunun Askerî Harekâtı”, **Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 32, Yıl: 2020.
- Sonyel Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II-Büyük Millet Meclisinin Açılışından Lozan Antlaşmasına Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- Sözeri Emin Nihat, **“İstiklal Harbi’ne Ait Havacılık Hatıraları”**, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, Sayı: 250, Yıl: 51, Kasım 1973.
- Tanman Sıtkı, **Türk Havacılık Tarihi 1918-1923**, Cilt: II, II. Kitap, Hava Basımevi, Eskişehir 1953.
- Tayhani İhsan, **Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950)**, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Sivil Pilot Vecihi Hürkuş'un İstiklal Madalyası Vesikası⁸²

⁸² Vecihi Hürkuş Derneği Arşivi.

2692-1
تورکيا بويوک ملت مجلسی
قلم مقصود مديريت
مورد

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ

Yer No. :
Dosa No. :
Vasika No. : 15421

۷۷۸ - ۹ - ۸۸

A	III-8-f	تاریخ
D	30	سنة
F	13-1	کتاب

دفعه بولسا ایخ اوردی تورکيا بويوک ملت مجلسی ۸۱۹۱۷
تاریخه لکشمه کدی اضرافه بیخ هلسه صیدیم
تقدیر ایله تعلقده قبول ایله ایضا تدریس اوله ، ساس ، لانه ، سلام
اون نوزده ، صدف ، بیرون طیاره جیم ، دهله ، حیده ،
لیرس ، تدم ، نله ، ایجا ایلمه ، جان
نایتم د سالیله نایه ۸۹۹۹
بسی نطقه تصدیق لقا ایس لندس افم
۸۵۰۰۲
تاریخ ۸۹۹
مخبره

جواباً بایرجه اوداقه جواب اولدیقی هر اوداقه تاریخ ونومروسند درسی ویا اولتور .

7 Eylül 1922'de TBMM Tarafından Rasit Yüzbaşı Zeki, Rasit Yüzbaşı Sami, Rasit Yüzbaşı Nafiz, Rasit Üsteğmen Tevfik, Rasit Üsteğmen Sıtkı, Sivil Tayyareci; Halim, Vecihi, Hayri, Basri, Mükerrerem, Fehmi ve İhya Efendilerin Takdirname İle Taltif Edildiklerine Dair Başkumandan Mustafa Kemal (Atatürk) İmzalı Belge⁸³

⁸³ Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi, Kutu: III-8-f, Dosya: 30, Fihrist: 13-1.

SAKARYA ZAFERİ'NDEN AFYONKARAHİSAR (GÜZELİMDAĞI MUHAREBESİ) MUHAREBESİ'NE GİDEN SÜREÇ

Ahmet ALTINTAŞ*

Giriş

Sakarya Savaşı zaferle sonuçlanmış Türk Ordusu savunma durumundan taarruz durumuna geçmişti. Sakarya Savaşı esnasında yaşanan zorluklar, yönetimde meydana gelen aksamalar da pratikte ortaya çıkmış süratli bir şekilde çözüm yolları aranmaya başlanmıştı. Sakarya Savaşı sırasında Kolordu teşkilatı yoktu. Kolordu düzeyinde olan gruplar basit birer karargaha sahiplerdi. İdare teşkilatı yalnız tümenlerde vardı. Cephane ve erzak kolları da tümenlerin emri altında bulunuyorlardı. Grup komutanları bu açıdan tümenlerin durumuna etki edememişlerdi¹. Bu teşkilat yapısının yönetim, sevk, iâşe konularında çeşitli yetersizlikleri görüldüğünden dolayı Başkomutan Mustafa Kemâl, Sakarya Savaşı biter bitmez 13 Eylül 1921 günü derhal kolordu teşkilatının yapılmasını, kolordu karargahlarının esaslı bir şekilde yeniden düzenlenmesini istemişti. Başkomutan Mustafa Kemâl'in talimatına uygun olarak 14 Eylül 1921 tarihinden itibaren 1. Grubun emrinde olan 15., 23., 57., Tümenlerden oluşmak üzere 1. Kolordu kurulmuştu².

---

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, aaltintas@aku.edu.tr

¹ Ahmet Altıntaş, **Millî Mücadele'de Afyonkarahisar 1919-1922**, Afyonkarahisar Valiliği, Afyonkarahisar 2011, s. 184.

² İzzettin Çalışlar, **İstiklâl Savaşı Hatıraları Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1'inci Grup**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 68; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yay. Haz: Enis Şahin, Yeditepe Yay., İstanbul 2020, s. 360.

Afyonkarahisar Muharebesi öncesi durum geniş ölçüde Sakarya Savaşı'nın sonuçları üzerine bina edilmişti. Sakarya Savaşı Türkiye ve Yunanistan'ın iç politikalarını büyük ölçüde etkilemiş, dış ilişkilerde de siyasî gelişmelere yol açmıştı³. 13 Eylül 1921 tarihinde sona eren Sakarya Savaşından sonra T.B.M.M. Hükümeti, Yunan Ordusu'nun doruk noktasına ulaşmasından yararlanarak kendisinden iki misli üstün olan Yunan Ordusu'na karşı kısa bir hazırlıktan sonra taarruz etmeye karar vermişti. Başkomutan Mustafa Kemal, Sakarya Zaferi'nin hemen sonrasında 3-4 haftalık bir hazırlık evresinden sonra ordunun kesin sonuçlu bir saldırı hareketine geçmesini planlamıştı. Bu düşüncesine paralel olarak savaşın son günü seferberlik ilan edilmişti. Mustafa Kemal, bu eylemiyle morali yüksek derecede olan orduya bütün gücüyle destek vermiş bir halkın ortaklaşa meydan getirdikleri sinerjiden yararlanmak istemişti. Böylece Yunan Ordusu Sakarya yenilgisinin etkilerini silmek için gerekli zamanı bulamadan kesin bir sonuç almayı hedeflemişti.

Türk Ordusu Sakarya Zaferi'nden sonra takip hareketlerine hemen başlamış 13 Eylül 1921 tarihinde Sandıklı Cephesi'ndeki Yunan kuvvetlerinin Afyonkarahisar merkez istikametine doğru çekildiği görülmüş ve takip edilmişlerdi. Aynı şekilde Çay önlerindeki Türk kuvvetleri de burada bulunan Yunan perakende kuvvetlerine karşı taarruz etmişlerdi⁴. Durumun önemi nedeniyle Başkomutan Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanlığı'na yeni bir yapılanmanın önemli olduğunu bu doğrultuda Batı Cephesi Komutanlığı'nın teklifi üzerine I. Kolordu Komutanlığı'na I. Grup Komutanı Albay İzzettin, II. Kolordu Komutanlığı'na II. Grup Komutanı Albay Selahattin Adil, III. Kolordu Komutanlığı'na Mürettep Kolordu Komutanı Albay Kazım, 4. Kolordu Komutanlığı'na 4. Grup Komutanı Albay Kemalettin, 5. Kolordu Komutanlığı'na Albay Fahrettin'in atamasını yapmıştı. Aynı zamanda 14/15 Eylül 1921 gece yarısından itibaren seferberlik ilan edilmiş yenilen Yunan Ordusu'nun Anadolu içerisinde en son askerine kadar imha edilmesi istenmişti⁵.

Afyonkarahisar Muharebesi Hazırlık Dönemi

Başkomutanlığın söz konusu direktifi üzerine 10 Ekim 1921 tarihine kadar devam edecek olan takip hareketi de başlamış oluyordu. Böylece Afyonkarahisar cephesi olarak isimlendirilecek olan yeni bir çatışma alanı ortaya çıkmıştı. Bu muharebe sahasını Kozviran-Güzelim Dağı hattı ile Afyonkarahisar'ın

³ Sabahâttin Selek, **Anadolu İhtilâli**, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1987, s. 707.

⁴ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara 1995, s. 261.

⁵ ATASE, 4282/1027.

güneybatısı olarak tarif edilen 2. Kolordu 6. Tümenin görev bölgesi olarak belirlenen Sinanpaşa-Dumlupınar hattı olmuştur. 14 Eylül 1921'den itibaren Batı Cephesi'nin bölgeyle ilgili stratejisi netleşmeye başlamış kesin bir muharebeyi kabul etmekten ziyade taktik manevralarla Yunan kuvvetlerinin birbirleriyle irtibatlarını kesmeye yönelik ileri hareketlerin tanzimine yönelik eylemlere girişilmiştir. Bu aşamada 2. Kolordu'ya bağlı 6. Tümen 13 Eylül 1921 tarihinde Kılıçarslanbeli ve Hasanbeli'ndeki Yunan artçı kuvvetleriyle sıcak temas sağlamış, Paşaköy-Kılıçarslan Köyü'nde Yunan kuvvetlerinin Afyonkarahisar istikametinde hareketlendikleri tespit edilmiştir. Tümene bağlı 50. Piyade Alayı uygun durumda Dumlupınar'a taarruz etmek üzere Sinanpaşa Ovası'na hakim sırtlara sevk edilmiş böylece Tınaztepe (Sinirköy)-Sandıklı yolu da kontrol altına alınmıştır⁶. 14 Eylül 1921'te 2. Kolordu'ya bağlı 6. Tümen Dumlupınar'a etkili taarruz için büyük çoğunluğuyla toplanmaya başlamıştı. Afyonkarahisar Cephesi'ndeki Adana Müfrezesi ile Bağımsız Süvari Alayı Şuhut'a yönlendirilmiştir⁷. Müfreze akşam Şuhut'a intikal etmişti. Müfreze Savran Köyü'ne gelecek ve piyadeleriyle Sinanpaşa Ovası'ndaki 5-6 Tabur düşman kuvvetini tesbit edecekti. Tümen'e bağlı 51. Alay'ın 2. Taburu ile 50. Alay ve iki süvari alayı Dumlupınar doğrultusunda 19/20 Eylül gecesini taarruz edecek şekilde hazırlık yapacaklardı. Çay kesiminde Sinan Bey komutasındaki müfreze, Yunanlıların bir süvari alayı ile bir piyade alayı karşısında vaziyetini korumuştur⁸. 17 Eylül 1921 tarihinde Çay-Bolvadin hattında bulunan bir piyade ve süvari alayı ile beş toptan oluşan Yunan kuvvetinin 4. Tümen 1/38 Efzun Alayı'ndan bir taburla takviye edilerek Çay'ın 10 km batısında Görsüz Dağı doğu sırtları istikametini tuttuğu görülmüştü. Paşaköy -Sinirköy (Tınaztepe) hattında zayıf emniyet birlikleriyle temasta bulunan 1/38 Efzun Alayı'nın iki taburu da Afyonkarahisar istikametine çekilmişti. Çayı boşaltmaya karar veren 4. Yunan Tümeni, Çay İstasyonu'ndan batı yönüne doğru demiryolunu tahribe başlamıştı⁹. 18 Eylül 1921 tarihinde cephelerde önemli değişiklikler olmamakla beraber Sinan Bey Müfrezesi Çay Cephesi'nde, Dursun Bey Jandarma Müfrezesi ile 14. Akıncı Kolu Şuhut'ta idiler. Cevdet Bey Müfrezesi (Adana) Süvari Alayı Sandıklı'ya intikal etmekte idi. Bağımsız Süvari Alayı Nuh Köyü'nde, 51. Piyade Alayı'na bağlı 3. ve 1. Taburlar Kılıçarslanbeli-Hasanbeli hattında idiler¹⁰. 19 Eylül 1921 tarihinde 5. Kolordu'ya bağlı 6. Tümen, Balmahmut kesiminde iki Yunan Alayı'nın bulunduğunu tespit etmiş, Kılıçarslanbeli-Hasanbeli hattını

⁶ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 288.

⁷ ATASE, 1150/123.

⁸ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 298.

⁹ ATASE, 1218/18.

¹⁰ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 318.

Adana Süvari Alayı ile tutmuş, büyük çoğunluğunu yığınakladığı Akharım-Nuh Köyü, Hacan bölgesinden 19/20 Eylül Akşamı Dumlupınar'a baskın yapmak için harekete geçmişti. Bolvadin-Çay kesimindeki Yunan kuvvetlerinin lojistik unsurları Afyonkarahisar istikametine geri çekiliyorlardı. Sinan Bey Müfrezesi, akşama doğru Gedil kuzeyindeki Mandıra'yı almıştı. Aynı zamanda Yunanlıların Çay ve Bolvadin'deki ağırlıklarını batı istikametine çekmekte olduğu görülmüştü¹¹.

Batı Cephesi Komutanlığı aynı gün gelişmelerle ilgili Başkomutanlığa bir rapor sunmuştu. Raporda; Yunanlıların Sivrihisar-Mihalıççık hattından çekilmekte olduğu Eskişehir-Afyonkarahisar hattı üzerinden yapılacak taarruz ve savunma için bir meydan savaşının gerektirdiği cephanenin tespit edildiği bildirilmişti. Raporda; cephane naklinin sorun olmakla beraber asıl problemin cephane mevcudunda olduğu, orta çapta topların yaklaşık 100 adet bulunduğu, Sakarya Savaşı'nda kısıtlı kullanılmasına rağmen 60.000 atım mermi sarf edildiği belirtilmişti. Batı Cephesi Komutanlığı ileri taarruzlarda girilecek çatışmalarda söz konusu toplar için 100.000 atım merminin gerekli olduğunu, ordunun elindeki mevcudun ise 5000-6000 atım mermi olduğunu, bütün memlekette ise bu miktarın 20.000 atım mermi olduğunu dile getirerek söz konusu açığın bir an önce giderilmesinin zaruri bulunduğunu, bunun için diğer cephelerle koordine halinde olunarak oralardan sevkiyat yapılması gerektiğini dile getirmişti¹². Cephane yetersizliğinden dolayı Trabzon'daki 16 İngiliz topunu mermileriyle yine Doğu Cephesi'ndeki Rus sahra toplarını Batı Cephesi'ne nakletmek gerekliydi¹³. 20 Eylül 1921 tarihinde bilhassa 2. Kolordu'nun durumu stratejik önem kazanmıştı. Batı Cephesi Komutanlığı, bu kolorduyu gerektiğinde Çifteler üzerinden Eskişehir-Seyitgazi istikametine yönlendirebileceği gibi ihtiyaç duyulması halinde Afyonkarahisar merkezde bulunan Yunan kuvvetlerine yönelik sevketme imkanını elde etmişti.

Batı Cephesi Komutanlığı, söz konusu 2. Kolordu'nun nereye yönlendirilmesi gerektiği hakkında kararsız kalmış değişen şartlara göre kolorduyu görevlendirebilecek pozisyonda tutmayı tasarlamıştı. 2. Kolordu Komutanı Selahattin Adil Bey de takip hareketinde yer almak isteğinde bulunmuştu. 2. Kolordu, Kaldırım'a kadar sevkedilerek Afyonkarahisar-Eskişehir hattı üzerinde bir baskı oluşturulmak istenmiştir. Böylece sıcak çatışmadan da kaçınmış olunacaktır. İstenilen tam olarak yapılamamış iki

¹¹ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 325-327.

¹² **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 326.

¹³ Selim Erdoğan, **Sakarya Türk Bitti Demeden Bitmez**, Kronik Yayınları, İstanbul 2020, s. 287.

kolordu arasında geniş bir boşluk oluşmuş bu durum Yunan kuvvetlerine alan ve zaman kazandırmıştır. 1., 3., 4. Kolordular Mihaliççık-Sarıköy-Arslanlı hattına kadar ilerlemişlerdi¹⁴. Ancak görevlendirme konusunda zaman kaybedilip zamanında harekete geçilemediği için Süvari Kolordusu Eskişehir bölgesinde yalnız kalmıştı. Fahrettin Paşa doğu yönünden Yunan ordusuna ait bir tümenin Eskişehir'den gelmesi üzerine 8. Piyade, 14., Süvari Tümeni ile Çifteler-Hamidiye hattında mevzi tutarak 19 Eylül günü Yunanlıların öncü birliklerini durdurmuştu. Bu gelişmeler üzerine 20 Eylül'de durum kritikleşmiş Eskişehir'in doğu istikametine kadar ilerleyen 2. ve 3. Süvari Tümenleri ile irtibat sağlanamamıştı. Batı Cephesi Komutanlığı, 5. Kolordu'ya Yunan kuvvetleri ile kesin bir muharebeyi kabul etmemesi yönünde talimat vermişti¹⁵. Batı Cephesi Komutanlığı, Kolorduya kesin muharebe kabul etmenin tam aksine Yunan Ordusu'nun büyük kuvvetleriyle kesin muharebeden sakınarak bağımsız ve uygun hedefler yakalamak, ulaşım hatlarını tahrip etmek ve Yunanlıların büyük kuvvetlerini asıl konuşlanma yerlerinden uzaklaştırma, emrini vermişti¹⁶. Batı Cephesi Komutanlığı'nın bu içerikle vermiş olduğu talimat daha sonra da Süvari Kolordusu'nun Büyük Taarruz ve sonrasındaki takip hareketinin da esasını oluşturmuştur.

Bütün bu gelişmelerin ardından Yunan Ordusu, Eskişehir hattındaki kuvvetleriyle Afyonkarahisar bölgesindeki kuvvetlerinin irtibatının kopmaması için Afyonkarahisar merkezde bulunan 4. Tümeni'yle irtibatın kesilmemesi amacıyla Eskişehir-Hamidiye-Seyitgazi hattındaki 2., 5., 9., tümenlerini Afyonkarahisar hattına sevk etmek üzere teyakkuza geçirmişti¹⁷. Batı Cephesi Komutanlığı, 20 Eylül 1921 tarihi itibarı ile Yunan Ordusu'yla kesin muharebeye girmeme stratejisi doğrultusunda en az üç gün 23 Eylül tarihine kadar Mihaliççık-Sivrihisar hattına kuvvetlerinin büyük kısmıyla ulaşma prensibi uygulamıştı. Bunun yanı sıra Sakarya Nehri'nin güneyinden uygun bir takip ile Afyonkarahisar istikametini kontrol altına alarak buradaki Yunan tümeninin asıl Yunan kuvvetleriyle irtibatını kesmek için 2. Kolordu'yu Kaldırım'a doğru harekete sevk etmişti¹⁸. Batı Cephesi Komutanlığı kesin muharebeyi kabul etmek için zamana ve mühimmata ihtiyaç olduğunu, büyük bir meydan savaşına

---

¹⁴ Erdoğan, a.g.e., s. 289-290.

¹⁵ Belen, a.g.e., s. 365-366.

¹⁶ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 329.

¹⁷ Belen, a.g.e., s. 367.

¹⁸ Batı Cephesi Komutanlığı ile Başkomutanlık arasında bölgede izlenen takip stratejisi konusunda görüş farklılıkları mevcuttur. Başkomutanlık Yunan kuvvetlerini takipte 5. Kolordu'nun yeterli olacağını, bunun için ordunun öncelikle Sarıköy-Sivrihisar hattına hakim olması fikrindedir. Bu konudaki karşılıklı yazışmalar için bkz., **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 335.

girişmenin bu nedenlerden dolayı uygun görülmediği, ordunun büyük kısmının Eskişehir yakınına veya Afyonkarahisar'a Yunan kuvvetlerinin taarruzunu davet etmemek amacıyla sevkedilmesinin uygun görülmediğini belirtmişti. Batı Cephesi Komutanlığı, bölgede uygulamak istediği stratejinin Türk Ordusu'nun büyük kısmını Sivrihisar-Emirdağ hattına alıp bu hatta dayanarak sürekli baskınlar yapıp süvari akınları ile Yunan kuvvetlerini taciz etmek olduğunu ifade etmişti. Batı Cephesi Komutanlığı, böylece ana kuvvetlerin Konya menziline faydalanabileceğini, Konya demiryolunun kolaylıkla ele geçirilebileceğini, uzak bir ihtimalle de olsa Yunan Ordusu'nun taarruzuna karşı kesin muharebeyi mevcut durumda, mühimmat ve lojistik noksanlar tamamlanıncaya kadar Sakarya Nehri'nin doğusunda kabul edileceği tespitini yapmıştı¹⁹. Bu tespitler ışığında daha sonra bölgeyle ilgili olarak Kaf Savunma Planı hazırlanacaktır.

Yunan kuvvetlerine karşı 5. Kolordu'ya bağlı 6. Tümen 22 Eylül 1921 tarihinde Uluköy-Çalcı hattına alındı. Sinan Bey Müfrezesi'nin taarruzu karşısında Bolvadin-Çay hattındaki Yunan birlikleri kuzeybatıya ve iki taburu ile Pazarağaç, Karacaören ve Akarım köylerini yakmışlar ve İnli'ye çekilmiş aynı zamanda Hamidiye, Çobanlar, Çay İstasyonu'nu da yakmışlardı²⁰.

23 Eylül'de Eskişehir mevziinde yerleşen Yunan Ordu Komutanı General Papulas, durumu tehlikeli görüyordu. Papulas, Afyonkarahisar'da tek başına kalan 4. Tümenin akibetinden endişeli idi. Eskişehir'deki birlikler çok yorgun olduklarından Afyonkarahisar'a derhal kuvvet gönderemedi. Bu durumu dikkate alan Fahrettin Paşa, Afyonkarahisar'a baskın yapılmasını teklif etti. Fahrettin Paşa'nın bu teklifine Batı Cephesi tarafından biraz geç onay verilmişti²¹. Süvari Kolordusu Güzelim Dağı'na ulaştığı zaman Yunanlıların Eskişehir'den Afyonkarahisar'a gönderdiği bir tümene tesadüf edilmişti²². O sırada Afyonkarahisar'daki durum şu şekilde idi; dört alaylı 4. Yunan Tümeni, Afyonkarahisar etrafında bir mevzii tutuyordu. Bunun güneyinde 6. Türk Tümeni, doğusunda da Sinan Bey'in Adana Müfrezesi vardı. Süvari Kolordusu

¹⁹ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 335-336.

²⁰ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 351.

²¹ Belen, a.g.e., s. 367; Altıntaş, a.g.e., s. 184.

²² Fahrettin Paşa, Afyonkarahisar'ın ele geçirilemeyişi şu şekilde izah etmiştir. “ Ordunun bize emri, Kütahya genel istikâmetinde ilerlemek idi. Fakat bu istikâmet artık kapanmış olduğundan düşmanın zayıf bulunduğu Afyonkarahisarı ele geçirmek üzere oraya hareketimize müsaade edilmesini rica ettim. Biraz geç aldığım muvafakat cevabı üzerine oraya dönüp Güzelim Dağı'na ulaştığımız zaman düşmanın Eskişehir'den Afyon'a gönderdiği bir tümenine tesadüf edildi, muharebeye tutuşuldu. Arkamızdan gelen 2. Kolordu bu muharebeye iştirak etti. Fakat düşmanın Eskişehir'den yeni kuvvetleri geldiği için muharebe durakladı.”, Fahrettin Altay, **Onyıl Savaş ve Sonrası, Görüp Geçirdiklerim 1912-1922**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s. 314.

da Seyitgazi'nin güneydoğusunda bulunuyordu. Eğer 2. Kolordu vaktinde yürütülmüş olsa idi, Afyonkarahisar'daki Yunan Tümeni yok edilebilirdi²³.

25 Eylül 1921 tarihine kadar Afyonkarahisar Cephesi'nde önemli bir değişiklik olmamıştır. Yunan Ordusu kendisi açısından büyük tehdit oluşturan Cevizli-Afyonkarahisar arasında boş bırakılan yaklaşık 60 km'lik arazinin örtülmesi ve Afyonkarahisar'daki 4. Tümenle bağlantının sağlanması konusunda ilerleme kaydetmişti. Yunan Ordu Komutanlığı, 2. Tümeni'ni 25 Eylül akşamı Kırka-Akin hattına sevk etmişti. Buna karşılık Türk 2. Kolordu'su Afyonkarahisar'a 120 km mesafede kalmıştı. Bu durum 1 Ekim 1921 tarihinde 5. Kolordu ile Kütahya istikametine 2. Kolordu ile Afyonkarahisar'a taarruz yapılması planlarını oldukça güçleştirmişti²⁴. Afyonkarahisar'a yardım gelmeden Türk Ordusu'nun taarruz planı çerçevesinde 5. Kolordu; Seydiler-İşçehisar-Kozluca hattından 30 Eylül'de taarruz etme planı doğrultusunda 2. Süvari Tümeni'ni 26 Eylül'de sabah erken saatlerde Alibey-Karaağaç bölgesine aldı. Tümen buradan Bayat'a geçerek Bavurdu ve Seydiler'e birer alayını sürmüştü²⁵. Bu arada Afyonkarahisar'daki Yunan Ordusu 4. Tümeni büyük kısmıyla Afyonkarahisar'ın güneyindeki sırtları, Afyonkarahisar'ın batısındaki Çakırsaz'a kadar olan mıntıkeyi tahkimle uğraşıyordu. Batı Cephesi Komutanlığı aynı gün 5. Kolordu Komutanlığı'na 30 Eylül'de Afyonkarahisar'daki Yunan kuvvetlerine taarruz emri vermişti²⁶.

Bu emirle beraber 5. Kolordu birlikleri şu şekilde konuşlandırılarak taarruz edeceklerdi;

a. 5. Kolordu 8. Piyade Tümeni de emrinde olarak 6. Tümen'le beraber Afyonkarahisar doğusundaki Yunan alaylarını imha maksadıyla, 30 Eylül 1921 sabahı taarruz için 29 Eylül akşamı Seydiler-İşçehisar-Kozluca hattında toplanacaktı. Bu harekatta 8. Tümen'in görevi çok önemliydi. 8. Tümen gündüz orman içinde gizlenecek; bu taarruz yapılırken süvari tümenleri ile Eskişehir'deki Yunan kuvvetlerinin sağ kanadının kuşatıldığı izlenimini vermek amacıyla süvari tümenleri keşif bölükleri Kırka batısındaki Yunan kuvvetleriyle sıcak temas sağlayacaklar, büyük kuvvetleri bu bölükler gerisinde toplanacaktı.

b. 6. Tümen, 30 Eylül'de bütün unsurları ile Afyonkarahisar istikametine taarruza iştirak edecek hareketin başlamasına kadar tümen ışıklar çevresinde oyalanacak kesin taarruza girişmeyecekti. 29 Eylül'de Kalecik civarına hareket

---

²³ Altıntaş, a.g.e., s. 185.

²⁴ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 367.

²⁵ ATASE, 1148/8.

²⁶ ATASE, 1148/8.

zamanına kadar tümenin kuvvet çoğunluğu Savran (Serpan) kesiminde yığınaklanacaktı. Yalnız Balmahmut-Dumlupınar arasında demiryoluna devamlı baskınlarla Balmahmut'taki Yunan alayı yerinde sabitlenecekti.

c. 30 Eylül taarruzunda 5. Kolordu, Seyitgazi cephesindeki Yunan kuvvetleri sağ taraf birlikleri ile keşif bölükleriyle sıcak temasta kalacaktı. 6. Tümen, kuvvet çoğunluğu ile Afyonkarahisar'a taarruz ederken, Balmahmut'taki Yunan alayına da ayrı bir müfreze ile taarruz edecek böylece alay iki ateş arasında bırakılacaktı.

d. Taarruz planının uygulama aşamasında 6. Tümen, 5. Kolordu emrinde olacaktı.

Özetlemeye çalıştığımız Batı Cephesi Komutanlığı emri 26 Eylül 1921 tarihinde 5. Kolordu'ya ulaşmamış bu da 30 Eylül taarruzunun daha en başında hatalarla başlamasına neden olmuştu²⁷.

5. Kolordu 27 Eylül 1921'de iki Yunan Tümeni'nin Seyitgazi'den Afyonkarahisar'a hareketle akşam Afyonkarahisar kuzeyine ulaşacağı istihbaratından dolayı taarruz yapmaktan vazgeçmişti. Halbuki 5. Kolordu'ya ulaşan istihbarat bilgisi yanlıştı. Bu baskının süvari ile hemen yapılması halinde başarı şansı yüksekti. Fahrettin Paşa, çeşitli nedenlerden ötürü meydana gelen gecikmeler neticesi 26 Eylül'de hareket edebildi. Taarruz 30 Eylül'de yapılacaktı. Fahrettin Paşa, Seyitgazi'den iki Yunan Tümeni'nin güneye doğru geldiği hakkında yanlış bir haber alarak harekâtı durdurdu²⁸. Ancak Yunan komutanı Aziziye'ye doğru yürüyen İkinci Türk Kolordusunu keşfettikten sonra 1. Yunan Kolordusu'nu Afyonkarahisar'a göndermeye karar verdi. Bu sırada Fahrettin Paşa, durumu elverişli görerek Kolordusu ile 30 Eylül'de Afyonkarahisar'ın kuzeyine doğru ilerlemeye başladı. Fahrettin Paşa, cepheye yazdığı raporda Kolordusunun Afyonkarahisar'a yaklaştığını bildirip imzalattıktan sonra, altına "*ümidimiz boş çıktı, çünkü düşman yeni kuvvet getirdi*", ibaresini eklemiştir²⁹.

Geçen zaman içinde Yunan Ordu Komutanlığı, Afyonkarahisar Bölgesi'ne 1. Kolorduyu getirmişti. Burada General Kondolis Komutasında, bir ordu gurubu (dört tümen, bir alay) kuruldu. 1 Ekim günü Yunanlılar Afyonkarahisar ovasına hakim olan tepeleri zaptederek Güzelim Dağı'nı da ele geçireceklerdir³⁰.

²⁷ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 370-371.

²⁸ ATASE, 1218/34.

²⁹ Belen, **a.g.e.**, s. , 368.

³⁰ Belen, **a.g.e.**, s. 368; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, T.T.K. Yayınları, Ankara 1988, s. 291-292. Altıntaş, **a.g.e.**, s. 185.

Gerçekte 2. Yunan Tümeni söz konusu hareketlenmeyi yapmıştı³¹. Kolordu istihbaratın yanlış olduğunu akşam saat 8.00 sularında öğrenmişti. 6. Tümen söz konusu tarihte mevcut durumunu korudu, yalnızca Toklusivrisi'nden çekilen Bağımsız Süvari Alayı Sinirköy-Kılıçarsan-Paşaköy hattına sol kanata yerleştirilmişti. Bütün olumsuzluklara rağmen Batı Cephesi Komutanlığı 30 Eylül'de Afyonkarahisar doğusundaki Yunan kuvvetlerine karşı taarruz yapacak biçimde 1., 2., 4. Kolorduların Afyonkarahisar bölgesine sevkedilecek şekilde hareketlenmesi talimatını vermişti³². Yunan Ordu Komutanlığı da Türk 2. Kolordu'sunun Davulga üzerinden Afyonkarahisar istikametine doğru hareketlendiği haberini alınca 2. Yunan Tümeni'ni Dinar-Ilıcahamam kesimine yöneltmişti. Emirdağ istikametinden yapılacak bir Türk taarruzunu karşılamak amacıyla da Hayranbaba-Ayazin-Anbanaz hattını işgal ve tahkimle görevlendirmişti. Yunan kuvvetleri, böylece Afyonkarahisar'daki Güney Tümenler Grubu'nu takviye etmiş 4. Yunan Tümeni de Anbanaz (Beyyazı)-Çukurköy-Deper (Ataköy) güneyindeki tepeler-Afyonkarahisar güneybatısı hattını daha iyi imkanlarla savunma ve tahkim hareketine başlamıştı. Yunan kuvvetlerinin Türk Ordusu ile ilgili en büyük çekince ve endişesi kuvvetlerinin sürekli yer değiştirmeye mecbur olması, süvari kuvvetlerinin sayıca az olması, bunun aksine Türk süvari tümenlerinin sayısının çokluğuuydu. Ayrıca haber alma kaynaklarının yetersizliği, hava kuvvetlerinin yaklaşan kış sebebiyle istenildiği ölçüde etkili olamayacağından endişeleriydi³³.

Batı Cephesi Komutanlığı Başkomutanlığa verdiği raporda 29 Eylül'de bölgede yapılan gözlemlerde kuvvetli bir Yunan tümeninin Afyonkarahisar kuzeyinde Sipsin-Kumartaş ve iki süvari alayının da Dinar-Kunduzlu civarında bulunduğunu, yeni gelen takviyelerle birlikte Yunan kuvvetlerinin iki tümenden fazla olduğunu bildirmişti³⁴.

Batı Cephesi Komutanlığı bölgede Yunan kuvvetlerinin söz konusu yığınaklanması karşısında kesin bir başarı kazanılması için Türk 2. Kolordusu'nun bölgeye intikalinin gerekli olduğunu bunun için de zamana ihtiyaç duyulduğunu daha önce 30 Eylül olarak planlanan taarruzun 2 Ekim tarihine ertelendiğini ilgili birliklere bildirmişti³⁵.

Başkomutan Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanlığı'nın taarruz tarihini ertelemesiyle ilgili olarak aynı görüşü paylaşmadığını durumun yeniden

---

³¹ ATASE, 1219/92.

³² **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 374-375.

³³ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 376.

³⁴ ATASE, 1218/104; 1144/41.

³⁵ ATASE, 1218/107.

değerlendirilerek Yunan kuvvetlerinin Afyonkarahisar'da kuvvet yığınlanması ile ilgili elde kesin bilgilerin olmadığını bildirmişti. Mustafa Kemal, Afyonkarahisar'da Yunan kuvvetlerine karşı daha önce uygulanması düşünülen plan çerçevesinde hareket edilmesini duraklama ve erteleme Türk kuvvetlerinin lehine olmayabileceğini, bu nedenle daha önce 5. Kolordu'ya verilen talimat çerçevesinde söz konusu birliklerin hareket etmelerinin uygun olacağını, değişen şartlara göre yeni önlemlerin alınmasının daha akıllıca olacağını ifade etmişti³⁶.

Başkomutanlığın direktifleri sonrası Batı Cephesi Komutanlığı cevap olarak kuvvetli bir Yunan Tümeni'nin 28 Eylül 1921 tarihinde Sipsin-Kumartaş hattında olduğu (gerçekte bu Yunan Tümeni'nin Ilıcahamam'daydı) bilgisini vermişti. 3. Süvari Tümeni ve 5. Kolordu Komutanlığı yaptıkları keşiflerle bu bilgiyi düzeltmişti. Bir Yunan Süvari Tugayı'nın Dinar Köyü-Kunduzlu hattında bulunduğu, böylece bölgedeki Yunan kuvvetlerinin mevcudunun iki katına çıktığı, taraflar arasındaki kuvvet dengesinin önemli ölçüde değiştiğini dile getirmişti³⁷. Batı Cephesi Komutanlığı, aynı zamanda 5. Kolorduyla 30 Eylül 1921 gecesinde telsiz bağlantısının sağlanamadığı, geri bırakılan hareketin bu gün için yeniden düzenlenmesine maddi olarak imkan bulunmadığını belirtmişti. Batı Cephesi Komutanlığı, aynı gün saat 00.30'da 2. Kolordu'ya Emirdağ, İşçehisar, Bayat, Seydiler, Bostanlı güzergahından hareket ederek 1 Ekim akşamı İşçehisar, Karaağaç, Bostanlı kesimine varmasını, Gebeceler kuzeydoğusundaki Mandıra civarında bulunan 8. Tümeni de yanına alarak Çobanlar-Sipsin hattı doğrultusunda keşif yapmasını istemişti³⁸.

Batı Cephesi Komutanlığı, 5. Kolordu'ya da 8. Tümeni 2. Kolordu'nun hareketini örtmek üzere halen bulunduğu Mandıra civarında bırakmasını ve bu tümenin 1 Ekim akşamından itibaren 2. Kolordu emrine girmesini istemişti. Batı Cephesi Komutanlığı, süvari tümenlerinin 1 Ekim akşamı Kozviran ve civarında toplanmasını, bu zamana kadar Afyonkarahisar mıntıkasındaki Yunan kuvvetlerinin daha önceki emirle bildirildiği gibi Seyitgazi-Kütahya doğrultusunda keşif faaliyetlerini sürdürerek 2. Kolorduyla irtibata geçmesi gerektiğini bildirmişti³⁹.

Batı Cephesi Komutanlığı kuvvetlerinin Afyonkarahisar mıntıkasındaki hareketleri genel olarak değerlendirildiğinde 24 Eylül 1921 tarihinden beri Yunan kuvvetlerine karşı verilen taarruz emri 30 Eylül tarihinde ertelenerek 2

³⁶ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 385.

³⁷ **ATASE**, 1148/8.

³⁸ **ATASE**, 1148/8.

³⁹ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 387.

Ekim'e bırakılmıştı⁴⁰. Bu durum taarruzun yapılmasına karar verildiği zamandan çok farklı sonuçlar doğurmuştu. Afyonkarahisar'ın kurtarılması için yapılacak bir muharebenin şartları güçleşmişti. Afyonkarahisar'ın doğu kesiminde Batı Cephesi Karargahı 2. ve 5. Kolordulara ortalama 140 km mesafede bulunuyordu. Bu uzun mesafe kuvvetlerle zamanında ve gerektiği biçimde haberleşme zamanının vasıtalarının sınırlı imkanları, mevsim şartlarının da olumsuzluklarıyla birleşince büyük ölçüde yapılacak hareketi güçleştirmiş, gecikmelere neden olmuştu. Bütün bu nedenlerden ötürü 5. Kolordu'ya bağlı birlikler 1 Ekim tarihinde Afyonkarahisar'ın kuzeydoğusundaki Yunan birliklerine taarruz etmişler ancak 2. Kolordu'nun da bu harekate katılmasını sağlamak için taarruzun 2 Ekim tarihine bırakılmış olduğunu öğrenememişlerdi⁴¹. Batı Cephesi Komutanlığı aynı zamanda 28 Eylül akşamından itibaren 1. Yunan Kolordusu'nun Afyonkarahisar'a kaydırılmaya başlanmasının sakıncalarını yeterince proaktif değerlendirememiş, karşı tedbir birlik kaydırmalarını zamanında öngörüp yapamamıştı⁴².

Bütün bu gelişmelerin ardından 5. Kolordu, 29 Eylül akşamı Gebeceler-Mandıra-İşçehisar bölgesine ulaşmış ancak 2. ve 3. Süvari Tümenlerinden haber alınamamıştı. 5. Kolordu 29/30 Eylül'de Sülümenli doğusundaki Yunan ordu karargahına baskın yapacak 30 Eylül'de süvari tümenlerini Omuzca, Çıkrık hattına sürecek 8. Tümeni de Susuz istikametine sevkedecekti. Türk keşif kuvvetleri 30 Eylül'de Şuhut'tan Afyonkarahisar istikametine ilerlemiş Yunan kuvvetlerinin Afyonkarahisar'a doğru çekildiğini, Susuz kuzeyi-Afyonkarahisar İstasyonu doğusu ve kuzeyi aksında Yunanlıların bir tümen kadar piyade, bir alay süvarisinin bulunduğunu bildirmiş, Işıklar hattında bulunan Adana (Sinan Bey) müfrezesinden haber alınamamıştı. 6. Tümen, Sinirköy civarından bir süvari alayını, Kışlacık ve Paşaköy'den bir süvari alayını Sadık Bey'e (Küçükcurca) sürmüş ancak haber alınamamıştı. Bütün raporlar genel olarak değerlendirildiğinde Afyonkarahisar ve çevresindeki Yunan kuvvetlerini batıya atmak üzere tertiplenen 2. ve 5. Kolorduların durumunu net bir şekilde ortaya koymakta söz konusu kolordulara bağlı birliklerle gerekli irtibatın yapılamadığını göstermekteydi⁴³.

Afyonkarahisar önlerindeki Türk kuvvetleri 1 Ekim 1921 tarihinde önemli bir hareketlenme yapmamışlar 2 Ekim tarihinde gerçekleştirmeyi planladıkları taarruz için birliklerin tam olarak yerlerine intikalini beklemişlerdi. 5. Kolordu

---

⁴⁰ ATASE, 1218/107.

⁴¹ ATASE, 1148/8.

⁴² **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 392.

⁴³ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 394-395.

40 km'lik bir cephe hattında yayılmış bir halde 2 Ekim tarihini beklemekteydi. Batı Cephesi Komutanlığı'nın 2 Ekim'de yapılması planlanan taarruzun nasıl yapılacağını tayin için 1 Ekim'de Yunan kuvvetlerinin nasıl konuşlandıklarının bilinmesi gerektiği ile ilgili emri 5. Kolorduya maalesef akşam saat 21.00'de gelebilmişti. Emrin geç ulaşması 29 Eylül'de Seyitgazi-Kümbet yolu ile ilerleyen Yunan tümeni ile Gazlıgöl-Afyonkarahisar doğusu-Balmahmut civarındaki Yunan kuvvetlerinin durumunun bildirilmesi görevinin aksatılmasının yolunu açmıştı⁴⁴. Genel olarak değerlendirildiğinde Batı Cephesi Komutanlığı ile 5. Kolordu irtibat sağlamakta güçlük çekmiş emirlerin büyük gecikmelerle ulaşması doğal olarak dönüşlerin tehirli olması sonucunu doğurmuştu. Bütün bu olumsuzluklara rağmen 1 Ekim 1921 tarihinde Güzelim Dağı Muharebeleri başlamıştı⁴⁵.

Afyonkarahisar Muharebesi

Afyonkarahisar Muharebeleri'nin ilk gününde 2. Kolordu ve diğer müstakil kuvvetler hemen hemen eski yerlerinde sabit kalmışlardı. 5. Kolordu 40 km boyunca cephe hattında farklı yönlerde sonuçsuz taarruzlarda bulunmuştu. Bu atakların neticesi değerlendirildiğinde Afyonkarahisar kuzeydoğusunda Afyonkarahisar ve çevresine hakim Güzelim Dağı tam olarak ele geçirilemedi. Süvari tümenlerinin Güzelim Dağı kuzeybatısında Omuzca-Çıkrık hattını kuvvetli bir şekilde elinde tutamamış olması, 22 km'lik Güzelim Dağı-Çavdarlı aksında yerleşen 8. Piyade Tümeni'ni zor durumda bırakmıştı⁴⁶.

Batı Cephesi Komutanlığı, 1 Ekim akşamı saat 23.00'te vermiş olduğu emirde Gazlıgöl çevresindeki Yunan 1. ve 2. Tümenleri hakkında 5. Kolordu'dan hala bilgi alınmadığını, güneyde Çobanlar-Işıklar hattındaki Yunan kuvvetlerinin Afyonkarahisar'ın güney ve doğusuna çekildiğini, daha önce verilen emir doğrultusunda keşif faaliyetlerine devam edileceğini, 2. Kolordu'nun şimdilik bulunduğu yerlerde kalarak; Kümbet-Kilise-Demirli ve Hayranbaba istikametlerinde keşif faaliyetlerini sürdüreceğini ilgili birliklere bildirmişti. Batı Cephesi Komutanlığı, 6. Tümen'in Yunan kuvvetleriyle sıcak temas sağlayarak Afyonkarahisar batısındaki Yunan kuvvetlerinin durumunu tespit ederek yerlerinde kalmalarını temin edeceği, 5. Kolordu'ya bağlı 52. Piyade Alayı'nın Karaarslan üzerinden Kalecik'e göndermesi talimatlarını

---

⁴⁴ ATASE, 1148/8; 1218/107.

⁴⁵ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 397.

⁴⁶ ATASE, 1148/8.

vermişti⁴⁷. 1 Ekim günü sonunda 5. Kolordu; Tekeköy-Bozhüyük kuzeydoğusu-Çıkrik-Susuz doğusu-Gebeceler hattındaydı. 6. Tümen Kalecik civarına ulaşmış, Adana Müfrezesi 30 Eylül tarihi itibarı ile Karaarslanı almıştı⁴⁸.

Yunan Ordusu'nun 1 Ekim tarihinde durumu şu şekildeydi; Güneye kaydırılan 1. Kolordu'nun 2. Tümeni; Susuz-Kumartaş (Erenler) hattına alınarak Afyonkarahisar ovasına hakim Güzelim Dağı batı cephelerini tutmuş, 1. Tümen, Gazlıgöl-Fethibey (Büyükcurca) hattına alınmıştı⁴⁹. 12. Tümen sabah erken saatlerde Afyonkarahisar-Dumlupınar istikametine sevk edilmişti⁵⁰. Birinci Kolordu Komutanı Kondilis, Afyonkarahisar'a gelmiş, akşam Afyonkarahisar Güney Tümenler Grup Komutanı Trikopis ile görüşmüş çevredeki bütün kuvvetlerin emir komutasını üzerine almıştı. İzinli olan 2. Kolordu Komutanlığı görevine de Trikopis tayin edilmişti. Yunan Ordu Komutanlığı bölgede uçaklarla keşif faaliyeti yaptırmış Türk 2. Kolordusu'nun İncehisar'a yaklaştığını tespit etmişti. Buna tedbir olarak da 1. Yunan Kolordusu'nu Afyonkarahisar çevresine kaydırılmıştı. Böylece Türk Ordusu'nun Afyonkarahisar'daki Yunan birliklerini imha ederek İzmir doğrultusunda ilerlemesinin önünü de kesmişti. Yunan Milli Savunma Bakanı Teotokis Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar hattının çok önemli olduğunu, terk edilmesinin Küçük Asya hareketinin sonu olacağını, Anadolu'nun bırakılması anlamına geleceğini Yunan Ordu Komutanlığı'na bildirmişti⁵¹.

2 Ekim günü Türk ve Yunan kuvvetleri genel olarak önemli bir hareket içersinde olmamışlardı. Yapılan gözlemlerde Gazlıgöl, Susuz, Afyonkarahisar, Balmahmut mıntıklarında Yunan kuvvetlerinin dört tümen olduğu görülmüştü⁵².

3 Ekim 1921 günü Türk 2. Kolordusu, emrine 8. Tümen de verilerek Bostanlı-Akarçay arasından, 30 kilometrelik cepheye, taarruzla görevlendirilmişti⁵³. 8. Tümen, Güzelimdağı'nda tuttuğu çatışmada Yunan Ordusu'nun taze kuvvetleri yardıma geldiğinden dolayı Afyonkarahisar'a girmeyi başaramamıştı⁵⁴.

---

⁴⁷ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 402-403.

⁴⁸ ATASE, 1148/8; 1150/123.

⁴⁹ ATASE, 1148/8.

⁵⁰ ATASE, 1219/92.

⁵¹ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, s. 404.

⁵² ATASE, 1219/123.

⁵³ ATASE, 1219/124; Belen, a.g.e., s. 368

⁵⁴ ATASE, 1148/9; **İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla İstiklal Harbi'nin Batı Cephesi**, Haz: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 312.

Adana Müfrezesi Afyonkarahisar'a 6. Tümen Afyonkarahisar Batısına, Taarruza başladılar. Bu sırada kuzeydeki Süvari Kolordusu üstün Yunan kuvvetlerinin taarruzuna uğramıştı⁵⁵.

Yunanlılar cepheden de karşı taarruza başlamıştı. 2. Kolordu savunmaya geçerek, 7 Ekim gününe kadar mevzii savundu. Düşmanın kuzeyden kuşatma yapmasını önlemek için 1. Kolordu, Aziziye-Hüsrev Paşa bölgesine getirilmişti⁵⁶.

Kuzeyden 5. ve 9. Yunan Tümenleri'nin Bavurdu istikâmetinde ilerlediği haber alınınca durum nazikleşmişti. Ordu'nun büyük kısmı uzaktaydı. Emirdağ'a yanaştırılan 1. Kolordu'nun muharebeye katılması halinde de kuvvetler parça parça muharebeye devam etmek durumunda kalacaklardı⁵⁷. Başkomutan, esaslı bir hazırlıktan sonra taarruzu yenilemeye karar verdi⁵⁸. Bu gelişmeler üzerine Başkomutan Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya 7 Ekim tarihinde Yunanlıların 6 Ekim tarihinde Akin ve Kırka'ya hareketlendirdiği iki tümenle Afyonkarahisar mıntikasını takviye edeceği, yeni kuvvetlerle bölgede netice almaya çalışacağı düşüncelerine katıldığını bildirmişti. Mustafa Kemal ayrıca böyle bir durumda Afyonkarahisar Grubu'nun kuzeyden diğer kuvvetlerle takviyesine ve muharebeyi devamlı bir meydan

---

⁵⁵ ATASE, 1148/9; Belen, a.g.e., s. 368.

⁵⁶ Belen, a.g.e., s. 368.

⁵⁷ Altıntaş, a.g.e., s. 186.

⁵⁸ Ali İhsan Paşa'nın atanması ile ilgili olarak Başkomutan Mustafa Kemâl İsmet Paşa'dan gerek cephenin ikiye bölünmesi ve gerekse Ali İhsan Paşa'nın 1. Ordu Komutanlığı'na tayin edilmesi ile ilgili görüşünü sormuştur. İsmet Paşa da 7 Ekim 1921 tarihinde Sivrihisar'dan gönderdiği bir şifreli yazı ile Afyonkarahisar'daki kuvvetlerin iki cepheye taksim edilmesinden ziyade Batı Cephesi emrinde olmasının uygun olacağını belirtmiştir. İsmet Paşa'nın yazısı şu şekildedir.

“Şifre

Makine başında

Sivrihisar

7 Ekim 1921

Başkomutan Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine

Karahisar'daki kuvvetlerin cephe emrinde olmak üzere İhsan Paşa komutasında birleşmesi uygun olur görüşündeyim.

Ordunun bütün kısımları güneyle ilerlediği takdirde dahi şartlara göre uygun olan kuvvetleri de ayrı ayrı bir grup halinde cephenin komutasında ordunun ortak hareketini düzenlemek mümkün olur. Bu şekilde bir parçalara ayırma ile geri hizmeti de şimdiye kadar olduğu üzere cephece düzenlenmiş ve idare edilmiş olacağı arz ederim.

Batı Cephesi Komutanı

İsmet”,

Baki Vandemir, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Yayına Hazırlayan: Hayriye Yalçın, Genel Kurmay Askeri ve Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 295.

savaşı şekline dönüştürmenin cephaneye azlığından içinde bulunan şartların uygun olmadığını, bu nedenlerden ötürü Yunan kuvvetlerinin tahmin edildiği şekilde hareket ettiklerinde savaşı kesmek için şimdiden cephe derinliğine yönelik tertip alınmasını istemişti⁵⁹. Mustafa Kemal, emrinin devamında; yalnız söz konusu iki Yunan tümeninin I. Kolordu'nun güneye doğru kaymasından etkilenerek Afyonkarahisar bölgesine naklinin mümkün olduğunu, I. Kolordu'dan kesin savaşa girişmemek şartıyla Hüsrevpaşa Hanı-Yapıldak mıntikasına sürülmesinin stratejik bir yan tesiriyle Afyonkarahisar bölgesindeki mevcut durumu sürdürmenin mümkün olacağını bildirmişti⁶⁰. Mustafa Kemal ayrıca alınacak haberlere göre böyle bir hareketin istenilen neticeyi vereceği kestirilse bile 8 Ekim sabahı adı geçen Kolordu'nun ileriye sürülmesini ve diğer kısımlardaki duruma göre hareket edilmesini aksi takdirde 7 Ekim'den itibaren cephe derinliğinde tertibat alınmasının uygun olacağını belirtmişti. Süvari Kolordusu'nun etkili taarruzlar yapabilmesi için cephenin sol arka tarafında toplanmasının yararlı olacağını dile getirmişti. Son olarak da bir meydan savaşı için gerekli cephanenin Konya hattı üzerine nakline çalışıldığını, bu nakliyatın on, onbeş günden önce bitmeyeceğini ifade etmişti⁶¹.

İsmet Paşa'nın teklifi ile Afyonkarahisar Cephesi adı Birinci Ordu Komutanlığı'na çevrildi. Birlikler 7/8 Ekim gecesine İşçekarahisar Deresi doğusundaki mevziye alındılar. Yunanlılar da bir savunma hattı tutmakla yetindiler⁶².

Genel Kurmay Başkanlığı Merkez Ordusu'na gönderdiği 9 Ekim 1921 tarihli Harp Raporunda; Afyonkarahisar bölgesindeki kışakların Yunan kuvvetleriyle teması kesmeye çalıştıklarını, genel olarak değerlendirildiğinde Yunan kuvvetlerinin 8 Ekim tarihi esas alındığında Doğanlar, İşçehisar, Gebeceler hattına karşı ileri harekette bulduklarını, bir piyade ve süvari alayının Güzelim Dağı'ndan İşçehisar istikametine yöneldiğini bildirmişti. Raporunda, bir tabur piyade ve bir bölük süvarinin de Çavdarlı'ya doğru ilerlediği, iki tabur kadar bir kuvvetin Deper'den (Ataköy) Susuz yönüne geçtiğini, Afyonkarahisar'daki Yunan kuvvetlerinin bir kısmının doğuya doğru yöneldiği, ayrıca Yunan kuvvetlerinin Afyonkarahisar güneyi ve Döğer-Kışlacık hattında tahkimat yaptıkları belirtilmişti⁶³.

---

⁵⁹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 2015 Yıl: 64, Sayı: 134, s. 10.

⁶⁰ **ATASE**, 1148/10.

⁶¹ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 2015 Yıl: 64, Sayı: 134, s. 10.

⁶² Vandemir, **a.g.e.**, s. 295; Belen, **a.g.e.**, s. 369.

⁶³ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 2015 Yıl: 64, Sayı: 134, s. 15.

11 Ekim 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı'ndan Başkomutanlığa yazılan yazı gelişmelerin özünü vermesi açısından aydınlatıcı mahiyet taşımaktadır. Yazıda uçak keşifleri ve gelen askeri raporlara göre Yunanlıların Eskişehir ve Afyonkarahisar cephelerinde kuvvetlerini hemen hemen eşit bir şekilde taksim ettiklerini Eskişehir-Afyonkarahisar hattını kesin olarak savunma ve koruma amacı taşıdıklarının anlaşıldığı ifade edilmiştir. Batı Cephesi Komutanlığı bu aşamadan sonra esas olarak ordunun büyük çoğunluğunu güneye naklederek Konya demiryoluna dayanan bir anlayışla Yunan kuvvetlerine en etkili bir şekilde kesin sonuç alıcı bir darbe vurmanın planlandığını belirtmiştir. Batı Cephesi Komutanlığı, söz konusu planın gerçekleştirilebilmesi için ordunun güneye naklinden evvel kesin savaş yapılabilmesi için gerekli hazırlıkların bitirilmiş olmasının önemine vurgu yapmıştır. Komutanlık, hazırlıklar içinde en önemlisinin cephaneye ikmal, top başına ikiyüzlü merminin kıtaların yanlarında taşındığı, ayrıca top başına en az ikiyüzlü merminin de Konya-Akşehir demiryolu hattında belirli bölgelerde hazır bulundurulmasının istendiğini belirtmiştir ⁶⁴.

Batı Cephesi Komutanlığı, bütün bu söz konusu hazırlıkların tamamlanmasından ardından I. Kolordu, IV. Kolordularla gerekli görülürse III. Kolordu'nun I. Kolordu'nun gerisine demiryolu hattının güneybatısına nakledileceğini ifade etmiştir. Komutanlık, nakliyatın sağlanması için I. Kolordu'nun mümkün olduğu kadar Bayat, Paşadağ, Bozan Dağı hattının batısında bulunmasının önemine vurgu yaparak Emirdağ-Bolvadin istikametinin birliklerin nakli için en kısa ve tek uygun yol olduğunu belirtmiştir. Komutanlık, Çay İstasyonu Batı Anadolu Menzili'nin oluşturduğu Bolvadin, Emirdağ ve devamı menzil hattının I. ve IV. Kolorduların iyesi için ana menzil hattı olduğunu dile getirmiştir. Hazırlık evresinde mevcut durumun korunacağını IV. Kolordu'nun Çifteler güneyinde Belpınar bölgesinde, I. Kolordu'nun Emirdağ civarında, Polatlı'da bulunan XII. Tümen'in Emirdağ kuzeydoğusuna Veysel mıntikasına yerleştirileceğini ifade etmiştir. Komutanlık hazırlık evresinde genel olarak mevcut durumun korunacağını bildirerek Afyonkarahisar'ın batısından kuvvetli surette Süvari Kolordusu ile Yunan kuvvetlerinin gerisine akın faaliyetlerinde bulunulacağını bildirmiştir ⁶⁵.

Afyonkarahisar Muharebesi'nde sonuç olarak Yunanlıların üç tümeni karşısında 2. Kolordu'ya bağlı üç tümen, 8. ve 6. Tümenler, 5. Kolordu'ya bağlı üç süvari tümeni ile birlikte toplamda beş piyade tümeni ve üç süvari tümeni

---

⁶⁴ **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 2015 Yıl: 64, Sayı; 134, s. 19.

⁶⁵ **ATASE**, 1148/10; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, Ocak 2015 Yıl: 64, Sayı; 134, s. 19

çarpışmalara katılmıştı Çarpışmalar karşısında yaklaşık 1.700 kayıp, 927 sandık cephaneye, 3.160 adet top mermisi, 700 tüfek kayıp verilmişti ⁶⁶.

Muharebenin Ordu Teşkilatına Etkileri

Birinci Ordu'nun Kurulması

Bütün bu olumsuz gelişmeler bölgede yeni bir yapılanma gerektirmişti. Türk Ordusu grup oluşumundan kolordu, tümen şekillenmesine dönme ihtiyacı hissetmişti. Ali İhsan Paşa, Malta'daki esirlik günlerini geride bırakarak Anadolu'ya kaçarak dönmüş ve Ankara'ya gelmişti. Mondros Mütarekesi'nden önce VI. Ordu Komutanlığı yaptığı için tecrübelerinden ve askerlik bilgisinden yararlanılmak üzere 7 Ekim 1921 tarihinde Batı Cephesi'ne bağlı Birinci Ordu Komutanlığı'na atanmıştı ⁶⁷. Bu atanma ile birlikte 9 Ekim 1921 tarihinde daha önce Afyonkarahisar Cephesi Kumandanlığı adı, Birinci Ordu Komutanlığı'na dönüştürülmüştü ⁶⁸.

---

⁶⁶ Afyonkarahisar Muharebesi'ndeki kayıplar konusunda Birinci Ordu Komutanlığı'nın 19 Ekim 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı'na acele ve gayet gizli kodlu yazısı için bkz, Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C. 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 169-171.

⁶⁷ Ali İhsan Paşa'nın atanma emri şu şekildedir.
"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ankara: 7.10.1921
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 6530
Mirliva Ali İhsan Paşa Hazretlerine

1. Afyonkarahisar mıntkasındaki Garp Cephesi Kıtaatının cephe emrinde olmak üzere Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa Hazretlerinin kumandasında tevhide münasip görülmüştür. Müşarünileyh vazifesine ait talimatı almak üzere Garp Cephesi Karargahı'na hareket edecektir...", Sabis, **a.g.e.**, C. 5, 116.

⁶⁸ Değiştirilme emri şu şekildedir;
"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti 6562 Ankara: 9.10.1921
Afyonkarahisar Cephesi Kumandanlığına

1. Afyonkarahisar Cephesi Kumandanlığı namı Birinci Ordu Kumandanlığına kalbedilmiştir.
2. Müdafaa-i Milliye Vekaletine, Garp ve Afyon Cephesi Kumandanlıklarına yazılmıştır.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan
Mustafa Kemâl",

Sabis, **a.g.e.**, C. 5, s. 122. Ali İhsan Paşa'nın I. Ordu Komutanı olarak Batı Cephesi Komutanlığının emrine verilmesi özellikle Ali İhsan Paşa tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Bu konuda Ali İhsan Paşa kendisinin Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'dan daha kıdemli olduğu fikrini ileri sürmektedir. Gerekçelerin detayları için bkz. Sabis, **a.g.e.**, C. 5, s. 120-123; Belen, **a.g.e.**, s. 369.

İkinci Ordu'nun Kuruluşu

Afyonkarahisar Muharebesi'nden sonra Batı Cephesi birlikleri, Konya demiryoluna dayanarak, savunma düzenine geçmişti. Bu demiryolunun kuzeyinden Sakarya Nehri'ne kadar olan cephede İkinci Ordu teşkil edilmişti. Komutanlığına da Malta'daki esirlik hayatından Ankara'ya dönen komutanlardan olan Yakup Şevki Paşa getirilmişti. Paşa'ya 13 Kasım 1921 tarihinde önce El- Cezire Komutanlığı teklif edilmiş, Yakup Şevki Paşa bu teklifi, cephenin Batı Cephesine göre daha önemsiz olduğu gerekçesiyle kabul etmemişti. Bunu dikkate alan Mustafa Kemâl Paşa, Yakup Şevki Paşa'yı İsmet Paşa'nın emrinde yeni oluşturulmakta olan Batı Cephesi Komutanlığı bünyesindeki İkinci Ordu Komutanlığı'na atamayı uygun görmüştü. 19 Kasım 1921 tarihinde İkinci Ordu Komutanlığı'na atanan Yakup Şevki Paşa, süratle karargâhını oluşturmak ve diğer eksiklikleri gidermeye gayret göstermişti⁶⁹. Yakup Şevki Paşa, önce Polatlı'ya ulaşmış ardından Beylikköprü, Sivrihisar'a gelmişti. Burada bir süre dinlenen Paşa, 27 Kasım sabahı hareket etmiş Çandır'a ulaşmıştı. Çandır'dan 28 Kasım sabahı hareket etmiş aynı gün öğleden sonra Emirdağ'a gelmişti. Ali İhsan Paşa da Yakup Şevki Paşa'yı karşılamak üzere bir araba göndermişti. Paşa, 29 Kasım sabahı Ali İhsan Paşa'nın gönderdiği araba ile yola çıkmış Bolvadin'e ulaşmıştı. Aynı gün Bolvadin'de kendisini karşılayan Ali İhsan Paşa ve 4. Kolordu Komutanı Kemâlettin Sami Paşalarla görüşmüş memleketin genel durumu, 1. Ordu'nun vaziyeti hakkında bilgi edinmişti. Yakup Şevki Paşa, 30 Kasım günü Kemâlettin Sami Paşa'nın kimsesiz çocuklar yararına tertiplettiği sünnet düğününe katılmış, gece Bolvadin'e gelen Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve maiyetiyle de görüşmüş aynı gece 2. Ordu'nun teşkili, tanzimi, savaşa dair diğer konularla ilgili cephe emrini de burada almıştı.

---

⁶⁹ Yakup Şevki Paşa, 16 Kasım 1921 tarihinden itibaren süratle hazırlıklarını tamamlamaya çalışmış öncelikle Ankara'da bulunan silah, cephane, mühimmat, araba imalathanelerini, tamirhaneleri incelemiş, istediği malzemenin pek azını bulabilmişti. 20 Kasım'dan 23 Kasım'a kadar geçen üç gün içinde karargahın insan, hayvan vb. gerekli malzemesini Kurmay Binbaşı Şükrü Bey aracılığı ile temin etmeye çalışmıştı. 22 Kasım'da durumu Mustafa Kemâl Paşa'ya iletmişti. Mustafa Kemâl Paşa o günlerde rahatsız olduğu için Yakup Şevki Paşa isteklerini içeren listeyi Başyaver Salih Bey'e teslim etmişti. Karargah muhafızı olarak verilmek istenen bölük, piyade ve süvari askerî müzaheret bölükleri adı ile toplanmış olan çoğu çocuk yaşta, eğitimsiz gönüllülerden meydana gelmişti. Yakup Şevki Paşa, gönüllülerin ancak çetecilik faaliyetlerinde kullanılabileceğini, karargah hizmetinde yararlı olamayacaklarını ileri sürerek kabul etmemişti. Yakup Şevki Paşa, 24 Kasım tarihinde Mustafa Kemâl Paşa ile Meclis'teki odasında görüşüp vedalaşmıştı. 25 Kasım'da da diğer şahsi dostlarını da ziyaret ederek Ankara'dan saat 16.00 sularında ayrılmıştı. Beraberinde Kurmay Binbaşı Şükrü, Mülazım Reisi Faik, Karargah Komutanı Binbaşı Memduh, yardımcısı Rıza Efendi, hesap işlerine bakacak iki kurmay adayı, 42 süvari, 44 piyade, 114 askerle emir erleri, v.b. malzeme vardı. Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, ATAM Yayınları, Ankara 2002, s. 242-244.

1 Aralık 1921 tarihinden itibaren de resmi olarak 2. Ordu Komutanlığı görevini üstlenmişti ⁷⁰.

Sonuç

Afyonkarahisar Muharebesi'nde harekât baskın halinde yapılamamış, tereddütler, yanlış haberler yüzünden gecikmeler olmuştu. Sakarya'dan çekilen Yunan Ordusu'na dinlenmek ve yeniden birliklerini düzenleme imkânı verilmiştir. İki kolordunun, yakında ve bir elden değil, uzaktaki cephe karargahından idare edilmesi emirlerin gecikmesine neden olmuştu. İkinci Kolordu'nun yaptığı taarruzda ağırlık merkezi öngörülmemiştir.

Türk birliklerinin ilk taarruzları bir sıklet merkeziyle ciddi ve sonuç almak düşüncesiyle kesin olmamıştı. Kuzeyden güneye ulaşan Yunan kuvvetlerinin haber alınması üzerine derhal taarruzu savunmaya dönüştürerek Yunanlılarla yeni bir meydan savaşı yapmamak hakkındaki daha önce verilen karara geri dönmüştü. Etkisi ve sonucu olmamıştı. Topçu mühimmatının ve cephanesinin azlığı yüzünden topçunun ciddi bir taarruzu ciddi bir ateş yoğunluğuyla sonuçlandırmaya yardımcı dokunmamıştı. Yerinde iâşe yeterli gelmediği ve menzil kollarının da orduyu takip edemediğinden cepheye harcanacak enerji geri hizmetlerdeki faaliyetlerde harcanarak geriyi düşünmekten ileriye düşünmeye pek fırsat kalmamıştı. İki kolorduya bir elden komuta edilmemiş olması muharebe sahasında ciddi bir tek cephe yaratamamıştı. Yunan Ordusu'nun taarruzları da parça parça olduğundan kolay bir şekilde karşılanarak geriye çekilme rahatça yapılabiliyordu. 1. Yunan Kolordusu'nun güneye doğru ilerlemeye başlaması, Afyonkarahisar'a taarruz eden Türk kolordularının haddinden fazla durmalarına neden olmuştu.

Afyonkarahisar'a taarruz başlangıçta 30 Eylül 1921 tarihinde plânlanıp bir gece taarruzu ile Güzelim Dağı üzerinden Afyonkarahisar'ı hedef alırken 2 Ekime bırakılmıştı. Bu erteleme bütün 1. Yunan Kolordusu'nun Gazlıgöl-Tekeköy bölgesine gelebilmesine zaman bırakmıştı. 2. Yunan Kolordusu'nun da kuzeyden güneye harekete koyulması 1. Kolordu tarafından sıkı bir taarruzla 2. Kolordu kuzey kanadı üzerinden hareketi bu düşmanı durdurabilirdi. Buradaki en büyük zorluk her zaman olduğu gibi cephane ikmâlinin güçlüğüydü. Tam olarak hazırlanmadan büyük bir meydan savaşından Batı Cephesi her zaman çekinmişti. Yunanlılar için de aynı gerekçeler geçerli olmuştu. Onlar da büyük bir meydan savaşında cephane kullanımını ve ikmâllerini Eskişehir'den

---

⁷⁰ Yel, a.g.e., s. 245-246.

Afyonkarahisar'a ulaştıramamış olduğundan s¼rekli savaşlara dayanabilecek durumda değildi. Bu nedenlerden ¼t¼r¼ Yunan kolordusu b¼t¼n topçularını da kullanamamış ve taarruzlarını s¼rekli hale getirememişti. Bir yandan 5. Kolordumuz 2. Kolordu 8. T¼menin kuzeyinden taarruz hareketini ve buna g¼re 8. T¼menin direncini bildirirken diğer yandan aynı b¼lgedeki 2. Kolordu da asıl muharebeyi Tokas-Karaağaç-Isıca hattında kalarak vereceğini bildirmesi vb. zıt kararlar, hareketler bu tarz hareketlerin bir elden icra edilememesi nedeniyle etkisiz kalıyordu. B¼t¼n bunların yanı sıra Batı Cephesinin 3 Ekim kararı da geç verilmiş bir tarihi karardı.

Yunan Ordusu imha edilmeden ve bu gaye için Batı Cephesi esaslı harekete geçmeden bir t¼menle bir s¼vari kolordusunun Afyonkarahisar'ı ele geçirmesi geçici bir başarı olurdu. Bu başarıyı kesin kılmak için o anda daha organize bir şekilde toplu bir taarruzla takviyeli 6. T¼menin baskınıyla yapılabilirdi. Bu hareket takviye edilip desteklenmedikçe, kuzeyden g¼neye inen iki Yunan kolordusu yenilmedike, birçok defa olduğu gibi Afyonkarahisar'ın T¼rk kuvvetleri tarafından elde tutulması m¼mk¼n değildi. Cephane ikm¼li, i¼ře ve er ikm¼li, nakil vasıtası g¼l¼kleri, devamlı yağmurlar sonucunda oluşan amur, Batı Cephesinin ilke haline getirdiği esaslı hazırlık yapılmadan taarruz yapılmaması d¼ř¼ncesi, bu sonuçların doğmasına yol açmıştı.

Bir haftalık taarruz hareketinden sonra Afyonkarahisar'ın bu t¼r k¼¼k çaplı çatışmalarla ele geçirilemeyeceği anlaşılmıştı. T¼rk birlikleri Yunan kuvvetleri karşısında t¼men olarak fazla g¼r¼nmelerine karşın asker sayısı ve donanım açısından son derece yetersiz ve eğitimsizdi. T¼menler Yunan t¼menleri karşısında asker sayısı ve donanım açısından adeta tabur mesafesinde kalıyorlar, bu durum asker¼ pl¼nlamaların yapılmasında b¼y¼k hatalara d¼ř¼lmesine yol açıyordu. Ayrıca Sakarya Zaferi'nden sonra Afyonkarahisar'a çekilmiş olan Yunan kuvvetlerinin bu t¼r k¼¼k çaplı taarruz hareketleriyle cepheden geriye s¼r¼lemeyeceđi de g¼r¼lm¼řt¼. Keşif taarruzu mahiyetindeki saldırılar durdurulmuş, cephede mevcut duruma d¼n¼lm¼řt¼. K¼¼k çaplı bu çatışmalar devam ederken Birinci Ordu Komutasında da yeni atamalar gerçekleştirilmiştir. Ali İhsan Paşa Birinci Ordu Komutanı olmuştur.

Afyonkarahisar (G¼zelimdađı) Muharebeleri'nden edinilmiş olan tecr¼belerle ilk ¼nce Sad Taarruz Planı ardından Kaf Savunma Planları hazırlanmıştır. Bu plan ve uygulamalarından ortaya çıkan tecr¼beler neticesi, Afyonkarahisar'ın g¼neybatısına yığınaklanmanın yapılması uygun g¼r¼lm¼řt¼r. Yine aynı şekilde G¼zelimdađı Muharebelerinde g¼r¼len aksaklıklar, yetersizlikler dikkatlice değerlendirilmiş b¼t¼n bunların ardından 5. S¼vari Kolordu ¼ t¼meniyle 26 Ağustos 1922'de başlayan Taarruz hareketinin

yönlendirilmesinde aktif rol oynamış, Afyon müstahkem mevkiilerinde Yunan I. Ordusu'yla II. Ordusu'nun birleşmemesinin önlemleri mümkün olduğunca alınmıştır. Bütün bu tecrübeler Büyük Taarruzun hazırlık safhası ve uygulanmasında Türk Ordusu'na yol göstermiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Genel Kurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi İstiklal Harbi Serisi

Kitap ve Makaleler

Altay, Fahrettin; **On yıl Savaş ve Sonrası, Görüp Geçirdiklerim 1912-1922**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.

Altıntaş, Ahmet; **Milli Mücadele'de Afyonkarahisar 1919-1922**, Afyonkarahisar Valiliği, Afyonkarahisar 2011.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Büyük Taarruz'a Hazırlık Dönemi, Ankara Genel Kurmay Basımevi, Ocak 2015 Yılı: 64, Sayı: 134.

Belen, Fahri; **Türk Kurtuluş Savaşı**, Yay Haz: Enis Şahin, Yeditepe Yay., İstanbul 2020.

Çalışlar, İzzettin; **İstiklâl Savaşı Hatıraları Sakarya Meydan Muharebesi'nde 1'inci Grup**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Erdoğan, Selim; **Sakarya Türk Bitti Demeden Bitmez**, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.

İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla İstiklal Harbi'nin Batı Cephesi, Haz: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, T.T.K. Yayınları, Ankara 1988.

Sabis, Ali İhsan; **Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C. 5, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Selek, Sabahâttin; **Anadolu İhtilâli**, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1987.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, II. Cilt, 5. Kısım, 2. Kitap, Ankara 1995.

Vandemir, Baki; **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Yayına Hazırlayan: Hayriyeye Yalçın, Genel Kurmay Askeri ve Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

SAKARYA SAVAŞI'NDA ÜSTÜN FEDAKÂRLIK GÖSTERENLERİN TBMM TARAFINDAN ÖDÜLLENDİRİLMESİ

Şaban ORTAK*

Giriş

Sosyal hayatın diğer alanlarında olduğu gibi savaşlarda da başarılı olanların veya üstün gayret gösterenlerin ödüllendirilmesi, hem bu kişiler ve hem de gelecek nesiller için üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. İster görev gereği olsun, isterse gönüllülüğe dayalı olsun gösterilen gayretin takdir edilmesi, faaliyeti gerçekleştirenlerin onurlandırılması açısından moral ve motivasyon artırıcı bir değer taşıyacağı gibi aynı zamanda bir vefanın gereğidir. Böylece hem bu kişiler ve hem de bu kişileri örnek alacakların başka başarılar göstermesi de teşvik edilmiş olacaktır. "Marifet iltifata tabidir" atasözü de böyle bir takdir edilmenin sosyo-kültürel altyapısını oluşturur.

Türk tarihinin önemli dönüm noktalarından birisi "Milli Mücadele" olup, bunun da en önemli dönüm noktası "Sakarya Meydan Savaşı"dır. Birinci Dünya Savaşının kaybedilmesi ve imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında yaşananlar, Türk Milleti için tarih boyunca yaşadığı en zor ve en karanlık günlerin geleceğinin habercisi idi. Mütareke şartlarının ağırlığı bir tarafa İtilaf Devletlerinin mütarekeyi bile kendi yorumları ile ve acımasızca uygulamaya başlamaları Türk Milletinin yeni bir mücadeleye atılmasını tetiklemiştir. Bu mücadele çerçevesinde yerel/ulusal direniş için harekete geçilmiş, "Kuva-yı Milliye" diye nitelendirilen silahlı birlikler oluşturulmuş ve "müdafaa-ı hukuk", "muhafaza-yı hukuk" "redd-i ilhak" gibi isimlerle halkı teşkilatlandırarak cemiyetler kurulmaya başlanmıştır. Düzensiz birlikler olan Kuva-yı Milliye ile

---

* Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, sortak@aku.edu.tr

düşman işgalleri veya azınlık saldırılarını önlemede önemli sayılabilecek başarılar elde edilmişse de kesin kurtuluş için düzenli orduya geçmek bir zorunluluk halini almıştır.

Bunun üzerine TBMM Hükümeti düzenli orduya geçiş kararı almış ve Batı Cephesi Kumandanlığı kurularak teşkilatlandırılmıştır. İtilaf Devletlerinin ve özellikle de İngiltere'nin tam desteğini alan Yunan ordusunun taarruzları, 6 - 11 Ocak 1921 tarihleri arasında yapılan I. İnönü ve 23 Mart - 1 Nisan 1921 tarihleri arasında yapılan II. İnönü Savaşlarında elde edilen zaferlerle durdurulmuştur. Bu başarılar TBMM'nde, halkta ve orduda morallerin düzelmesine neden olmuştur.

Ancak Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettirmekle görevlendirilen Yunanlıların yeniden saldırıya geçmeleri sonrasında yaşanan Kütahya-Eskişehir Savaşları'nda aynı başarılar elde edilememiştir. Sayı ve imkân bakımından üstün düşman birlikleri karşısında Türk Ordusunun savunma açısından daha uygun şartlara sahip olan Sakarya Nehri doğusuna çekilmesine karar verilmiştir. İlerlemeye devam eden Yunan Ordusu ile Türk Ordusu arasında 23 Ağustos - 13 Eylül 1921 tarihleri arasında çetin mücadelelere sahne olan Sakarya Savaşı¹ Türk Ordusunun zaferi ile neticelenmiştir. Yunan Ordusunun taarruz gücü kırılmış ve karşı saldırı ile düşman birlikleri Sakarya Nehri'nin batısına atılmıştır.

Sakarya Nehri kıyısında oluşturulan savunma hattının aşılması halinde düşmanın Ankara'ya girmesi tehlikesine karşılık TBMM'nin ve idare merkezinin Kayseri'ye taşınmasının bile gündeme geldiği bu savaş Türk Ordusu için subay ve er önemli sayıda kayba neden olmuştur. Bir başka görüşe göre 1683 İkinci Viyana Kuşatmasından beri devam eden Türk Ordusunun geri çekilişi, bu kayıplar pahasına durdurulabilmiştir.

Savaşlarda yararlılık gösterenlerin ödüllendirilmesi, tarih boyunca olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Bu ödüllendirme, kuruluş ve yükselme dönemlerinde genelde tımar berati verilmesi, rütbe yükseltilmesi veya unvanlar verilmesi şeklinde gerçekleşirken son dönemlerde unvan verilmesi, rütbe yükseltme, kıdem zammı verilmesi, madalya ve nişanla taltif gibi uygulamalar daha yaygın hale gelmiştir. Örneğin 17 Teşrinisani 1331 (30 Kasım

---

¹ 23 Ağustos -13 Eylül 1921 tarihleri arasında meydana gelen Sakarya Meydan Savaşı'nın askeri süreci için şu eserlere bakılabilir: **Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos -13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973, s. 4-277; Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara, 1927, s. 448-450; İzzeddin Çalışlar, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla, Gün Gün, Saat Saat**, (Yay.Haz: İzzeddin Çalışlar) Türkiye İşbankası Kültür Yay., İstanbul 2009, s. 232-305; Kâzım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, C. 1, TTK.Yay., Ankara 1998, s. 192-202; İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay.Haz: Sabahattin Selek), Bilgi Yay., Ankara 2009, s. 249-253.

1915) tarihli ve Padişah Mehmed Vahideddin imzalı irade-i seniyye ile; ekli defterde yer alan çeşitli sınıflarda ve değişik rütbelerdeki onlarca subay ve erbaş bir üst rütbeye terfi ettirilerek veya maaşlarına 1-3 yıl kıdem zammı yapılarak taltif edilmişlerdir.² Bu taltif sadece Osmanlı subayları için değil birlikte savaşılan müttefik devletlerin askeri personelini de kapsayacak şekilde de uygulanmıştır. Örneğin; 23 Eylül 1333 (23 Eylül 1917) tarihli irade ile aralarında Liman von Sanders, von Uzedom, von Kress gibin subay ve komutanların da yer aldığı 39 kişi rütbe, madalya ve nişanla taltif edilmişlerdir.³

Benzer şekilde Millî Mücadele döneminde de savaşlarda üstün hizmetleri görülenlerin ödüllendirilmesi yoluna gidilmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin önerisi ile Birinci İnönü Savaşı sırasında fedakârlıkları görülenlerden 20 kişiye TBMM adına "Teşekkürnâme" yazılması TBMM'nin 10 Mart 1921 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.⁴

1. Milli Mücadelede Yararlık Gösterenlerin Ödüllendirilmesi İçin Yapılan Yasal Düzenlemeler

Milli Mücadele döneminde savaşlarda üstün yararlık gösterenlerin ödüllendirilmesi amacıyla yapılan yasal düzenlemelerin bazıları şunlardır: İstiklâl Madalyası Kanunu'nun çıkarılması, TBMM Takdirnâmesiyle Taltif hakkında kanunun çıkarılması, savaşlarda şehit olanların ailelerine bir üst dereceden maaş bağlanmasıyla ilgili kanunun kabul edilmesi.

2. İstiklâl Madalyası Kanunu'nun Kabulü

Kurtuluş mücadelesi yürütülürken de üstün gayret ve fedakârlık gösteren subay ve komutanların ödüllendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu konuda ilk ciddi girişimlerden birisi Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Mustafa Necati Bey'in 2 Ağustos 1920 tarihinde TBMM Başkanlığına verdiği "Fedakârların suret-i taltifi hakkında kanun lâyihası" başlıklı önergesi 3 Ağustos 1920'de Meclis Başkanlığınca Lâyiha Encümenine (Adalet Komisyonu) havale edilmiştir.⁵ Önergenin gerekçesinde, vatanın

² BOA.İ.HB. D: 178, G: 13, V: 1-37.

³ BOA.İ.DUİT. D: 156, G: 52, V: 2.

⁴ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 9, s. 49-50.

⁵ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 3, s. 87. TBMM Zabıt Cerideleri için TBMM Kütüphanesinin ilgili internet sayfasında (https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html) (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021) yer alan "Önemli Not: Yapılacak bilimsel çalışma ve yayınlarda TBMM

savunması için fedakârlık gösterenlerin bu tarihi olayı hatırlatacak bir nişaneye sahip olmayı arzu etmesinin doğal bir durum olduğunu belirten Mustafa Necati Bey; diğer ülkelerde olduğu gibi TBMM'nin de bunun için zamanın şartlarına uygun bir ödüllendirme yönteminin belirlenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Kanun teklifinde ise şu hususlar yer almaktaydı: Gerek cephede ve gerekse cephe gerisinde maddi ve manevi fedakârlık gösterenlere fedakârlıklarının derecesine göre hizmetinin hatırası olarak bir hediye ile taltif olunur. Bu çerçevede ödüllendirme yöntemleri; TBMM Başkanlığından Takdîrname verilmesi, fedakârlık gösterenlerin isim ve fedakârlık derecelerinin yazılı olan hatıra eşyası verilmesi veya TBMM salonlarına iftihar tablosu ve fotoğraflarının asılması şeklinde olabilir. Ödüllendirme TBMM'nin toplandığı şehirde olacaksa Meclis Başkanı tarafından törenle ödül takdim edilir. Vilayetler ve sancaklarda ise en yüksek mülki amir tarafından ödül takdim edilir. Takdîrname, hediye eşya verilmesi veya Meclis salonlarına tablo asılmasına TBMM tarafından karar verilir.⁶

Mustafa Necati Bey'in bu önergesi Lâyiha ve Müdafaa-ı Milliye Encümenlerinde incelendikten sonra 28 Kasım 1920 tarihinde TBMM Genel Kurul toplantısında görüşülmeye başlanmıştır. Lâyiha Encümeni, Mustafa Necati Bey'in teklifini; milletin fertlerinin zaten gönüllü olarak katıldığı din ve vatan uğrunda yürütülen fedakârlıkların karşılığı olarak beklenen faydayı sağlayamayacağı gerekçesiyle uygun bulmamıştır. Müdafaa-ı Milliye Encümeni ise; Mustafa Necati Bey'in teklifini genişleterek ve değiştirerek, milli mücadelede fedakârlık gösterenlerin taltifi için "İstiklâl Madalyası Kanunu" başlığı ile TBMM Genel Kuruluna sunulmasını kararlaştırmıştır. 28 Kasım 1920 tarihli Meclis toplantısında kanun teklifi görüşülmeye başlanmıştır. Kanun teklifi üzerinde söz alan Hasan Basri Bey (Karesi), Dr. Âbidin Bey (Lâzistan), Süleyman Sırrı Bey (Yozgat), Mehmet Şükrü Bey (Karahisar-ı Sâhip) teklifin reddini savunurken; Müdafaa-ı Milliye Encümeni adına Mazhar Müfid Bey (Hakkâri) ve Feyzi Efendi (Malatya) ve Tunalı Hilmi Bey (Bolu) gibi mebuslar da teklifin lehinde görüş belirtmişlerdir. Kanunun maddeleri teker teker görüşülmüş ve kısmi değişiklikler yapılmıştır. Oylamaya katılan mebus sayısı "Nisab-ı müzakere: görüşme yeter sayısı" olan 86'dan az olduğu, yani görüşme

---

Genel Kurul tutanaklarının web sayfamızdaki Osmanlıca orijinal metinleri esas alınmalıdır." uyarısı gereğince bu çalışmada Osmanlıca orijinal metinler kaynak gösterilmiştir. Ancak bu kaynak göstermede olduğu gibi Osmanlıca harfli orijinal nüshada önerge metni veya mazbata metni yer almadığı için Türkçeye aktarılmış olan ceride de kaynak olarak verilmiştir ve baskı tarihi yer alan kaynak "Türkçe" zabıt ceridesidir. Çünkü Osmanlıca orijinal metinde zabıt ceridesinin ilgili cildinin baskı yılı yer almamaktadır.

⁶ **TBMM.ZC.** Dönem: I, C. 6, 1943, s. 102.

yeter sayısı sağlanamadığı için teklif yasalaşamamıştır.⁷ 29 Kasım 1920 tarihinde kanun teklifi ikinci kez oylamaya sunulmuştur. Oylamaya katılan 92 mebus katılmış; 35 ret, 1 çekimsiz oya karşılık 57 kabul oyu ile kanun teklifi yasalaşmıştır.⁸

66 sayılı kanun olarak 4 Nisan 1921 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan "İstiklâl Madalyası Kanunu" özetle şu hükümleri içermekteydi: İstiklâl Madalyası bilfiil cephede veya iç isyanlarda kahramanlık ve fedakârlık gösteren kumandan, subay, er ve erbaşlar ile millî kahramanlara ve cephe gerisinde üstün gayret gösterenlere ve millî bağımsızlık için hayatını kaybeden şehitlerin en büyük evladına veya ailesine verilir (md.1). Millî mücadeleyi hazırlayan veya savunan TBMM üyelerine de birer madalya verilir (md.2). 1. maddeye göre madalyayı hak edenlerin isimleri gerekçeli bir şekilde İcra Vekilleri Heyeti'ne gönderilir, Heyetçe uygun görülürse TBMM'ne sunulur ve tasdik olunursa madalya verilir (md.3). Madalyalar Ankara'da TBMM toplantısında ve Meclis Başkanı tarafından taşrada ise en yüksek mülki idareci ve kumandan tarafından ilgiliye verilir (md.4). Mebuslara verilecek madalyanın şeridi yeşil, cephede savaşanların kırmızı ve cephe gerisinde gayret gösterenlerinki beyaz renkte olacaktır. Hem mebus ve hem de cephede savaşanların madalya şeritleri kırmızı-yeşil olacaktır (md.5). Madalyalar sağ göğüs üstüne her gün takılır (md.6). Medeni haklardan yoksun bırakılanlar ve cinayetten mahkum olanlar madalyaya hak kazanamazlar (md.7).⁹

Gerek İstiklâl Madalyası Kanunu ve gerekse TBMM Takdîrnamesiyle Taltife dair kanun TBMM'nde tartışılırken gündeme gelen "ödüllendirmeye hangi tarihten sonraki fedakârlıkların dâhil edileceği" ve "sadece cephede savaşanlar değil cephe gerisinde fedakârlık gösterenlerin de ödüllendirilmesi" hususundaki tartışma ve belirsizlikler nedeniyle yeni bir yasal düzenleme yapılması gereğini ortaya çıkmıştır. 12 Aralık 1923 tarih ve 381 sayılı kanunla; Millî Mücadelede üstün fedakârlık gösterenlere İstiklâl Madalyasının verilmesi için başlangıç ve bitiş tarihleri **15 Mayıs 1919-1 Kasım 1923** olarak belirlenmiştir.¹⁰ Aynı şekilde; 24 Ocak 1924 tarihli 400 sayılı kanunla da ödüllendirmeye esas alınacak tarih, 15 Mayıs 1919 olarak belirlenmiştir. Ayrıca ödüllendirileceklerin kapsamı genişletilerek; cephelerde ve iç isyanların bastırılmasında görev alan silahlı kuvvetler mensupların o tarihe kadar

⁷ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 6, s. 114-125.

⁸ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 6, s. 130-131; *Düster*, Üçüncü Tertip, C. 2, s. 154.

⁹ *Ceride-i Resmîye*, No: 9 (4 Nisan 1337/1921), s. 3; İzgü, tarihsiz, s. 33-140.

¹⁰ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200381.pdf. (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021)

Takdirnâme ile taltif veya terfi verilemeyenlere bu ödüllerin verilmesi ve millî mücadelede görev alan mücahitler ve bu mücahitleri destekleyen Müdafaa-ı Hukuk şubelerinin başkan ve üyelerine de İstiklâl Madalyası verilmesi kararlaştırılmıştır.¹¹

3. TBMM Takdirnâmesiyle Ödüllendirmeye Dair Kanunun Kabulü

Millî Mücadele döneminde üstün başarı ve kahramanlık gösterenlerin TBMM tarafından ödüllendirilmesiyle ilgili diğer bir yasal düzenleme "Türkiye Büyük Millet Meclisi Takdirnâmesiyle Usulü Taltif Hakkında Kanun"dur. Kanun teklifi, Sakarya Savaşı'nın son günlerinde 12 Eylül 1921 tarihinde bizzat TBMM Reisi ve Başkumandan olan Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclise sunulmuştur. Mustafa Kemal Paşa Meclisin 13 Eylül 1921 tarihli toplantısında okunan kanun teklifinin gerekçesinde; savaşlarda üstün hizmet gösterenlerin "Büyük Millet Meclisi Teşekkürnâmesi" ile ödüllendirilmesinin kahramanlık ve başarı gösterenler için bir iftihar sebebi ve takdir nişanesi olacağı gibi ordu mensuplarının kahramanlık yarışına neden olacağı vurgulanmıştır. Kanun teklifinin içeriğinde ise şu hususlara yer verilmiştir: Savaşlarda bilfiil birlik komutanı olarak fevkalâde yararlık gösterenler Türkiye Büyük Millet Meclisi Teşekkürnâmesi'yle ödüllendirilir. TBMM Teşekkürnâmesi ile iki kez ödüllendirilenler, kıdemleri ne olursa olsun bir üst rütbeye yükseltilir. TBMM Teşekkürnâmesi ödülü verilenlere iki maaş ikramiye de ödenir. Teşekkürnâmede; sahibinin künyesi, savaşın yeri ve tarihi ile birliğinin bilgileri yer alır. Teşekkürnâme ile ödüllendirilenlerin isim ve künyeleri ceride-i resmîye ile ilan olunur. Teşekkürnâme ile ödüllendirilme, Başkumandanlık aracılığıyla TBMM'ne arz ve inha olunur. Mustafa Kemal Paşa'nın kanun teklifi okunduktan sonra Bursa Mebusu Operotör Emin Bey bir önerge vererek bu kanun teklifinin acilen görüşülmesini teklif etmiştir. Müstaceliyet önergesi Meclis tarafından kabul edildiği için kanun teklifi aynı gün (13 Eylül 1921) görüşülmeye başlanmıştır. Konya Mebusu Vehbi Bey; teklifin sadece birlik komutanlarını kapsadığı halde, savaşı asıl kazanan küçük zabitlerle savaş için büyük fedakârlık gösteren, canını ve malını kaybeden, evi barkı harap olan köylüleri kapsamadığını iddia etmiş ve daha önceki savaşlarda böyle fedakârlık gösterenlerin ödüllendirilmemiş olması nedeniyle teklifin ret edilmesini istemiştir. Hüsrev Bey (Trabzon) buna cevap olarak; birlik komutanları ifadesinin çavuş ve onbaşlıları da kapsadığını belirtmiştir. Müdafaa-ı Milliye

---

¹¹ https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200400.pdf (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021)

Vekili Refet Paşa; Sakarya Zaferinin sadece ordunun zaferi olmadığını, savaş için büyük fedakârlıklara katlanan köylüler de dâhil bütün milletin zaferi olduğunu, köylülere olan teşekkür için onların hayatının kolaylaştırılması ve refahının artırılması için ileride yasal düzenlemeler yapılabileceğini, bu teklifle milleti ve Meclisi temsilen savaşan ordunun komutanlarının ödüllendirilmesinin amaçlandığını vurgulamıştır. Mersin Mebusu Salâhaddin Bey ise; kazanılan zafer için fedakârlık gösterenlerin taltif edilmesinin milletin bir borcu olduğunu kabul etmekle birlikte bunun için acele edilmemesini, çünkü acele karar alırsa eksiklik veya bazılarının kapsam dışı kalması gibi mahzurlarla karşılaşabileceğini savunmuştur. Eleştirileri cevaplandırmak için tekrar kürsüye gelen Refet Paşa; ödüllendirme önerisinin Meclisin seçtiği ve Meclisi temsil eden Başkumandan tarafından getirildiğini, son kararın yine Mecliste bulunduğunu, dolayısıyla da lâlettayin herkese Takdirnâme verilmesi gibi bir endişeye gerek olmadığını belirttikten sonra şu ifadeleri dile getirmiştir: *"Biz yarın Sakarya Nehrini geçeceğiz ve âtidedeki muzafferiyatın mânevi bir âbidesini yapmış olacağız. Başkumandan Paşa Hazretlerinin bu zaferi ileri götürmek için eline lâzımgelen yaldızlı kamçıyı bugünden hazırlayalım, verelim. İnsanlar iki türlü yürür. Biri şiddetle, biri de taltifle olur. Ölüme, insanlar tazyikle az gider..... Ölüme insanları sevk eden en büyük kuvvet mânevi kuvvettir. Takdir ve taltif kuvvetidir. Bu Meclis ve bu millet en muazzam gününde takdirini yetiştirmese zannedirim iyi yapmış olmayacaktır."*¹²

Tartışmaların uzaması üzerine kürsüye gelen Kars Mebusu Cavid Bey; oturduğu yerden konuşarak savaştaki fedakârlığın hakkıyla takdir edilemeyeceğini, cephede savaşan kahramanların katlandıkları fedakarlıkları, yaralanarak veya vücudun bir uzunu kaybederek hayatı boyunca mahrumiyeti ve mağduriyeti Meclis takdir etmezse, Cenab-ı Hakkın takdir edeceğini, ancak bu takdirin de âhirete ait olduğunu ifade ettikten sonra uzun müzakerelerle vakit kaybetmeksizin teklifin bir an önce kanunlaşmasını istemiştir. Erzurum Mebusu Durak Bey ise; "millî namusu" ve istiklâlini kurtaran Sakarya Savaşı'ndaki fedakârlıkların takdir edilmesi gerektiğini belirttikten sonra Meclisin geniş bir yetki verdiği Başkumandanlığın bu ödüllendirmeyi tek başına yapabileceği halde konuyu Meclise getirmesinin önemine vurgu yapmıştır. Yapılan bu konuşmalardan sonra kanun teklifinin maddelerine geçilmiştir. Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, "teşekkürnâme" yerine "Takdirnâme" kelimesinin kullanılmasını önerirken Hacı Tevfik Efendi (Kangırı: Çankırı) "muharebelerde bilfiil kıta kumandanı" ifadesi yerine "muharebelerde bilfiil fevkalâde yararlık gösterenler" denilmesini önermiştir. Bu öneriyi destekleyen Sinop Mebusu Hakkı Hami Bey

¹² TBMM.ZC. Dönem: I, C. 12, s. 183-187.

de; "muharebelerde bilfiil yararlılığı görülenler" ifadesi tercih edilirse asker/sivil/köylü herkesi kapsayabileceğini ve bunun da daha doğru bir karar olacağını savunmuştur. Hüsrev Bey ve Mehmet Şükrü Bey (Karahisar-ı Sâhip) kapsamın genişletilmesine karşı çıkarılarken Tunalı Hilmi Bey (Bolu) Meclisin temel özelliklerinden olan "halkçılık" açısından sivil halkın da ödüllendirilmesi gerektiğini, ancak sivil halktan ödüllendirmeler için "İstiklâl Madalyası Kanunu"nun işletilmesini önermiştir. Tartışmalar uzayınca tekrar kürsüye gelen Refet Paşa; dünyada birçok devletin savaşta fedakârlık yapanları taltif ettiğini, savaşta bulunan kişilerin takdir ve taltif edilerek morallerinin yükseltilmesi gerektiğini, bu teklifle Sakarya'yı geçen kahramanların daha da ileriye atılmalarının temin edilmek istenildiğini vurgulamıştır.¹³

Mebuslar tarafından birinci maddeyle ilgili olarak "bilfiil kıta kumandanı" ifadesinin çıkarılması, "teşekkürnâme" kelimesi yerine "Takdirnâme" veya "tebrikname" yazılması yönünde öneriler verilmiştir. Önergeler üzerinde uzayan tartışmalardan sonra teklifin birinci maddesi "muharebelerde bilfiil ateş altında yararlıklar gösterenler TBMM Takdirnâmesiyle taltif olunur" şeklinde kabul edilmiştir. Yani "kıta kumandanı" ifadesi çıkarılarak kapsam genişletilmiş ve bu madde dahil olmak üzere kanun metnindeki "teşekkürnâme" kelimeleri de "Takdirnâme" ile değiştirilmiştir. Teklifin ikinci maddesindeki iki kez Takdirnâme alanların rütbelerinin bir kademe terfi ettirilmesiyle erbaşların (onbaşı, çavuş) mülâzım rütbesine yani (subaylığa) geçip geçemeyeceği tartışılmış ise de sadece "teşekkürnâme" kelimesi "Takdirnâme"ye dönüştürülerek kabul edilmiştir. Teklifin üçüncü maddesindeki "maaşla ödüllendirme" konusunda da tartışmalar yaşanmış ve Maliye Vekili ve Trabzon Mebusu Hasan (Saka) Bey'in önergesinin benimsenmesiyle "TBMM Takdirnâmesini ihraz edenlere Müdafaa-ı Milliye bütçesine mevzu mükâfat-ı nakdiye tertibinden maa-tahsisat iki maaş miktarından mükâfat ita olunur" şeklinde kabul edilmiştir. Dördüncü madde "Tadirname sahibinin künyesi, muharebenin mahal ve tarih-i vukuu ve mensup olduğu kıtanın isim ve numarası derc olunur(yazılır)" şeklinde kabul edilmiştir. Teklifin beşinci maddesi yine kelime değişikliği ile aynen "Büyük Millet Meclisi Takdirnâmesine mazhar olanların isimleri Ceride-i Resmiye (Resmi Gazete) ile ilan ve künyelerine işaret olunur" şeklinde kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın teklifinde önemli değişikliklere uğrayan madde taltifin kimin tarafından önerileceğine dair altıncı maddesi olmuştur. Teklifte yer alan "Başkumandanlık tavassutu ile Büyük Millet Meclisine arz ve inha olunur" ifadesi tartışmalara neden olmuştur. Bazı mebuslar Başkumandanlık makamının sürekli olmadığı, üç aylık süresinin bulunduğu ve

---

¹³ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 12, s. 187-194.

hatta bazı mebuslar, bu süre bitmeden de yetkinin kaldırılabilceği yönündeki eleştirileri dile getirmişlerdir. Çok sayıda değişiklik önergesi verilmişse de bunlar arasından İstanbul Mebusu Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in önergesi kabul edilerek madde "Büyük Millet Meclisi Takdirnâmesiyle taltif Başkumandanlık Kanunu mer'i oldukça o makamın, mer'i olmadığı zamanlarda Müdafaa-ı Milliye Vekâletinin tavassutu ile Büyük Millet Meclisine arz ve inha olunur" şeklinde kabul edilmiştir. Ödüllendirmenin hangi tarihten itibaren yapılacağına dair yedinci madde üzerinde de tartışmalar yaşanmıştır. Bazı mebuslar kanunun geriye dönük olarak uygulanamayacağı için Sakarya Savaşı'nda fedakârlık gösterenlerin ödüllendirilemeyeceğini savunmuşlardır. Bunlardan Kars Mebusu Cavid Bey kanunun yürürlük tarihi için Sakarya Savaşı'nın başladığı 23 Ağustos 1921 tarihinin yazılmasını önerirken, Trabzon Mebusu Hüsrev Bey daha önceki savaşlarda yararlık gösterenlerin de ödüllendirilebilmesi için 23 Nisan 1920 tarihinin esas alınmasını önermişlerse de kabul edilmemiştir. Böylece kanun kabul edildiği tarihten itibaren geçerli sayılmıştır. Kanunun maddeleri üzerinde yaşanan tartışma ve değişiklik önerilerinin aksine, 13 Eylül 1921 tarihinde kanunun tümü üzerinde yapılan oylamada, kanun oylamaya katılanların oybirliği ile kabul edilmiş ve 152 sayılı kanun olarak yasalaşmıştır.¹⁴ Kanunun kabulü ile; Sakarya Savaşı'nda ve daha sonra yapılacak savaşlarda bilfiil ateş altında fevkalâde yararlık gösterenlerin "TBMM Takdirnâmesi" ile ödüllendirilmesi, iki kez Takdirnâme ile ödüllendirilenlerin kıdemleri ne olursa olsun bir rütbe terfi ettirilmesi, Takdirnâme ile ödüllendirilenlere iki maaş miktarı ikramiye ödenmesi, Takdirnâme ile ödüllendirilecek kişilerin Başkumandanlık Kanunu yürürlükte iken Başkumandan, bu kanun yürürlükte değilse Milli Müdafaa Vekâleti tarafından TBMM'ne önerilmesi, Takdirnâme ile ödüllendirilenlerin Resmi Gazete ile ilan edilmesi usulü kabul edilmiştir.

TBMM Takdirnâmesi ile ödüllendirme usulünde 29 Mayıs 1926 tarihli ve 863 sayılı kanunla bir değişikliğe gidilmiş ve savaş sırasında fevkalâde yararlık gösterenlerin "Harp Takdirnâmesi" ile ödüllendirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁵

4. Milli Mücadelede Şehit Olanların Ailelerine Bir Üst Rütbeden Maaş Bağlanması

Millî Mücadele döneminde şehit olanların ailelerinin durumu zaman zaman TBMM gündemine gelmişti. Bu çerçevede; İzmit Mebusu Hamdi Nâmık Bey TBMM Başkanlığına bir taktir vererek şehit olan kumandan ve subayların

¹⁴ **TBMM.ZC.** Dönem: I, C. 12, s. 183-208; *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. 2, 1929, s. 142.

¹⁵ **Resmî Cerîde**, No: 401 (17 Haziran 1926), s. 1.

ailelerine mükâfât-ı nakdiye (para ödülü) verilmesini önermiştir. Müdafaa-ı Milliye ve Maliye Encümenlerine havale edilen bu takrire dair mazbatalar TBMM Genel Kurulu'nun 12 Temmuz 1920 tarihli toplantısında görüşülmüştür. Takriri ilgili söz alan Hamdi Nâmık Bey; Meclisin açılış hazırlıkları sürerken meydana gelen Bolu-Düzce-Hendek isyanı sırasında 24. Tümen Kumandanı Yarbay Mahmud Bey'in şehit edilmesinden* dolayı bu takriri verdiğini ifade etmiştir. Görüşmeler sırasında mali durumun elverişli olmaması nedeniyle böyle bir mükâfâtın verilip verilemeyeceği tartışılmıştır. Bu süreçte Trabzon Mebusu Hüsrev Bey söz alarak, mali zorluk nedeniyle şehitlerin ailelerine nakdi mükâfât verilmesi mümkün olmazsa şehidin ailesine bir üst rütbeden maaş bağlanmasını, yani şehidin rütbesi binbaşı ise ailesine kaymakam (yarbay) maaşı ödenmesini önermiştir. Takririn erleri kapsayıp kapsamadığı da tartışılmış ve onları da kapsadığı erlere de onbaşı maaşının verilmesi benimsenmiştir. Yapılan oylamada Hüsrev Bey'in önerisi kabul edilerek milli mücadelede şehit olanların ailelerine bir üst rütbeden maaş bağlanması 26 numaralı TBMM Kararı olarak yasalaşmıştır.¹⁶

5. Sakarya Zaferi İle İlgili Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Beyannamesi ve TBMM'nin Tebrik ve Teşekkürü

Sakarya Savaşı'nın gidişatı hakkında Meclisin gizli veya açık toplantılarında Meclise bilgi verilmişti. Savaşın zaferle sonuçlanması üzerine TBMM Reisi ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa 14 Eylül 1921 tarihinde millete bir "Beyanname" yayınlamaya karar vermiştir. TBMM'nin 15 Eylül'deki toplantısında mebuslara da okunan Beyannamede; ordumuzu imha ederek Ankara'yı almak için ilerleyen Yunan ordusunun yirmi bir gün süren muharebelerden sonra Allah'ın yardımıyla yenilgiye uğratıldığı, karşı taarruzla Sakarya Nehri'nin doğusunun düşmandan temizlendiği ve hatta batısında da kaçmakta olanların takip edildiği bildirilmekteydi. Yabancı devletlerin gizli ve açık destekleriyle Kral Konstantin'in hırsını tatmin için büyük hazırlıklardan sonra taarruz eden Yunan ordusunun, Türk Milletinin vatan sevgisiyle dolu

---

* Bolu, Düzce, Hendek isyanı hakkında geniş bilgi için bakınız: **Türk İstiklâl Harbi**, C. 6 İç İsyanlar (1919-1921), Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1974, s. 92-140; Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hâtıraları**, İstanbul 1953, s. 359-367; Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara 1927, s. 330-331.

16

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100026.pdf (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021) ; **TBMM. ZC.** Dönem: I, C. 2, s. 264-266.

göğsüne çarparak yenildiği belirtilen Beyannamenin devamında; Türk Milletinin orduyu güçlendirmek için insan, para, silah, hayvan, araba ve sair her açıdan büyük fedakârlık gösterdiği, bundan dolayı halka medyun olduğu belirtilmekte ve şu ifadelere yer verilmekteydi: *"Bu derece azim bir hiss-i fedakârî ile topraklarını müdafaa eden milletimiz, ne kadar iftihar etse haklıdır. İstiklâl mücadelemizde inayet-i Samedânîsini Türk Milletinden esirgemeyen Cenâb-ı Hakk'a hamd-ü senâ etmeyi unutmayalım: Bizler, esasen meşrû' olan davamızda inâyet-i İlâhiyeden hiçbir zaman ümidimizi kesmedik, hiç kimsenin hakkına tecâvüz etmek istemediğimiz gibi, diğerleri tarafından da hakk-ı hayât ve istiklâlimize ri'âyet olunmasından başka bir davamız yoktur.....Türk Milletinin hakk-ı meşrû'u nihâyet âlem-i insaniyet tarafından da teslim olunacaktır. Silahlarımızı maksadımız tamamen istihsâl olunduktan sonra bırakacağımızdan, pek karîb olan bu mes'ûd âna kadar kemâ-fi's-sâbık (eskiden olduğu gibi) bütün efrâd-ı milletin azamî gayret ve fedakârlık göstermesine intizâr eyleriz."*¹⁷. Beynamede; milli mücadelede Türk Milletinin orduyu desteklemek için gösterdiği fedakârlıktan övgü ile bahsedildikten sonra milli sınırlar içinde bağımsız bir devlete kavuşuncaya kadar bu fedakârlığın devamının beklendiği hususuna vurgu yapılmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın beyannamesinin okunmasından sonra Karesi Mebusu Vehbi Bey ile Burdur Mebusu Mehmet Akif Bey ve dokuz mebus tarafından Meclis Başkanlığına bir önerge verilerek Meclis adına Orduya bir "Teşekkürnâme" yazılması veya Meclis adına bir heyetin cepheye gönderilmesi istenilmiştir. Konya Mebusu Vehbi Efendi, cepheye heyet gönderilmesine imkân olmadığı gerekçesi ile Meclis adına teşekkürnâme yazılmasını teklif etmiştir. Trabzon Mebusu Hüsrev Bey ise; Meclis adına Başkumandanlığa bir teşekkürnâme yazılmasını ve onun da orduya bunu tamim etmesini önermiştir. Yapılan oylamada; Meclis adına Meclis Başkanlık Divanı tarafından bir telgraf gönderilmesi ve hazırlanan metnin Mecliste okunması kabul edilmiştir (15 Eylül 1921).¹⁸

Millet adına TBMM'nin Sakarya Zaferini kazanan Türk Ordusuna teşekkür ve tebrik hislerini ifade etmek üzere Meclis Başkanlık Divanının hazırladığı metin Meclisin 17 Eylül 1921 tarihli toplantısında okunmuştur. "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" ifadesiyle başlayan "Teşekkürnâme"de; Meclisin, milli ordunun eşsiz fedakârlıklarıyla kazanılan Sakarya Meydan Muharebesinin kahramanlarını kutladığı ve bütün milletin duygularına tercüman olarak minnet ve şükranlarını sunduğu

¹⁷ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 12, s. 209-210.

¹⁸ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 12, s. 210-211.

belirtilmekteydi. Bu tebrik ve şükran duygularının Başkumandan vasıtasıyla bütün orduya bildirilmesi istenilen teşekkürnâmede geleceğe yönelik şu ümit ifade edilmekteydi: "*Meclis, mübeccel (ululanmış) ve mükerrem (hürmete layık) reislerinin düşman ordusunu düçar-ı inhizâm eyleyen (hezimete uğratan) dâhiyâne azîm ve tedâbiri sayesinde istihsal edilen bu büyük zaferle mühtehir (övünen) ve aynı azim ve dehânın halâs-ı kat'imize mûsıl (kesin kurtuluşumuza ulaştıracak) kutsî yolda kazanılacak muvaffakiyetlerle millet ve memleketin halâs-ı kat'isini te'mîn edeceğine mutma'in ve buna muntazırdır (inanmakta ve beklemektedir)*". Mebuslar tarafından uygun bulunan bu metnin Meclis adına gönderilmesi kabul edilmiştir.¹⁹

6. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya Mareşallik Rütbesi ve Gazilik Unvanı Verilmesi

TBMM'nin Başkumandan aracılığıyla orduya teşekkür ve tebrikinin sunulmasından sonra bu zaferin kazanılmasında üstün fedakârlık gösterenlerin ödüllendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu konuda atılan adımlardan ilki; Meclisin teşekkürnâmesinde verdiği emir ve aldığı kararlarla zaferin kazanılmasındaki dehası "mübeccel ve mükerrem" ifadeleriyle övülen Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya "Müşir" rütbesi ve "Gazi" unvanının verilmesi olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa'ya Müşirlik rütbesi verilmesiyle ilgili kanunun ayrıntılarına geçmeden önce onun askeri hayatı boyunca aldığı rütbelerin tarihi süreci hakkında bilgi verme yerinde olacaktır. Bilindiği üzere; Harp Okulu'nu bitirdikten sonra 10 Şubat 1902'de teğmen rütbesiyle meslek hayatına başlayan Mustafa Kemal Paşa, başarılarıyla 1 Nisan 1916 tarihinde mirliva (tuğgeneral) rütbesini kazanmıştı.²⁰ Bu rütbede iken 30 Nisan 1919 tarihli irade-i seniyye ile Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevine atanan²¹ Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıktıktan sonraki faaliyetleri ile İngilizler ve İstanbul Hükümetinin tepkisini çekmiş ve görevden alınması için girişimler yapılmıştır.²² Damat Ferit Hükümeti'nin bu teşebbüsünü savuşturmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa, görevden alınmasıyla ilgili olarak 7-8 Temmuz 1919 tarihinde Padişah Vahideddin'in Başmabeyincisi Ali Fuat (Türk geldi) Bey ile

¹⁹ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 12, s. 218.

²⁰ **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, (Yay.Haz: Hülya Toker Nurcan Aslan), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2009, s. 182-186.

²¹ BOA.İ.DUİT. D: 158, G: 73.

²² BOA.MV. D: 215, G: 115; BOA.MV. D: 216, G: 54; BOA.MV. D: 251, G: 34; BOA.BEO. D: 4582, G: 343585.

yaptığı telgraf görüşmesinde Padişahın da görevden almayı onaylayacağını hissedince hem görevden ve hem de askerlik mesleğinden istifa etmişti.²³ Gerçekten de 8 Temmuz 1919 tarihli irade-i seniyye ile Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmişti.²⁴ Padişah Vahideddin tarafından tasdik edilen 9 Ağustos 1919 tarihli bir başka irade-i seniyye ile “*Üçüncü Ordu Müfettişliğinden ma'zûl ve askerlikten müsta'fî Mustafa Kemal Bey silk-i askeriyeden ihrâc ve hâ'iz olduğu nişanların nez' ve uhdesindeki fahri yaverlik rütbesinin ref'*” edilmiştir.²⁵ Bu irade-i seniyye ile Mustafa Kemal Paşa, askerlik mesleğinden çıkarıldığı gibi bütün madalya ve nişanları geri alınmış oluyor ve “**Paşa**” unvanı da kaldırılarak “**Bey**” diye bahsediliyordu. Ancak bu konuda yapılan işlemin yanlışlığı fark edilerek Harbiye Nezareti ve Sadaret arasında yapılan yazışmalardan sonra konu Meclis-i Vükelâ'da görüşülmüştür. Neticede; 4 Şubat 1920 tarihli irade-i seniyye ile müfettişlik görevinden azl edilmiş ve askerlikten istifa etmiş olmakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın bir Divan-Harp kararıyla askerlik mesleğinden tard edilmiş olmadığından nişan ve madalyalarının iade edilmiştir.²⁶ Bu gelişmeler olurken İstanbul'daki Hükümet değişikliklerini dikkate almak gerekiyor. Çünkü, görevine son verilip nişan ve madalyaları geri alındığında Mustafa Kemal Paşa'nın önderlik ettiği milli mücadeleye karşı olan Damat Ferit Paşa iktidarda iken, nişan ve madalyalar iade edildiğinde Ali Rıza Paşa Sadaret görevinde idi.

Her ne kadar mahkeme kararıyla askerlikten çıkarılmadığı için Mustafa Kemal Paşa'nın madalya ve nişanları edilmekle birlikte o konudaki mahkeme kararı da gecikmeyecektir. İstanbul'un işgal edilmesi ve sonrasında yaşanan olumsuzluklar karşısında Salih Paşa Hükümeti istifa etmiş ve Damat Ferit Paşa iktidara geçmişti. Bu Hükümet zamanında Mustafa Kemal Paşa ve diğer milli mücadele önderleri “fitne ve fesat çıkarmak, kanuna aykırı olarak halktan para ve asker toplamak, karşı gelenlere işkence ve eza etmek, ülkenin iç huzuru bozmak” suçlamasıyla Dersaadet Birinci İdare-i Örfiye Divan-ı Harbi'nde yargılanmışlardır. Yargılama sonucunda verilen 11 Mayıs 1920 tarihli kararda; “*Üçüncü Ordu-yı Hümayun Müfettişliğinden ma'zûl ve silk-i askeriyeden muhrac Selanikli Mustafa Kemal Efendi*” diye bahsedilen Mustafa Kemal Paşa, idam cezasına çarptırılmış ve ayrıca askeri rütbe ve her türlü unvanları geri alınmıştır. Bu mahkeme kararının Padişah Vahideddin tarafından tasdikine dair irade-i

---

²³ 8 Temmuz 1919 tarihinde Mabeyn-i Hümayun Başkitabeti vasıtasıyla Padişaha sunulmak üzere yazılan istifanamenin tam metni için bakınız: Âli Türkgeldi, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1946, s. 120.

²⁴ Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 10, 24-35; Türkgeldi, **a.g.e.**, s. 120; **BOA.DUİT**. D: 163, G: 31, V: 4.

²⁵ **BOA.İ.DUİT**. D: 178, G: 30.

²⁶ **BOA.BEO**. D: 4608, G: 345542; **BOA.MV**. D: 217, G: 203; **BOA.İ.DUİT**. D: 163, G: 31, V: 1.

seniyye 24 Mayıs 1920 tarihinde yayınlanmıştır.²⁷ Böylece Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik düşmanca tavrıyla ilgili bütün resmi formaliteler tamamlanmış ve “**Mustafa Kemal Efendi**” diye bahsedilen Mustafa Kemal Paşa'nın bütün rütbe ve nişanları geri alınmış oluyordu. İstanbul Hükümeti'nin geri almış olduğu bu rütbe ve madalyaların daha fazlası, Sakarya Zaferi sonrasında Türk Milleti adına TBMM tarafından verilecektir.

Mustafa Kemal Paşa Sakarya Zaferinin kazanılmasından sonra cepheden Ankara'ya dönmüş ve törenlerle karşılanmıştır. TBMM'ne gelen Mustafa Kemal Paşa, 22 gün 22 gece süren savaşın gidişatı hakkında mebuslara ayrıntılı bilgi vermiştir. Batılı devletlerden aldığı destekle bütün gücüyle saldıran Yunan Ordusunun Sakarya Nehri kıyılarında nasıl durdurulduğunu anlatan Mustafa Kemal Paşa, zaferin kazanılması için halkın fedakârlığından ve ordunun kahramanlığından bahsettikten sonra mebusların desteği için Meclisi tebrik etmiş ve isim vererek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa ile Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın harekât planlarının hazırlanması ve icrasındaki gayretlerinden ve Müdafaa-ı Milliye Vekili Refet Paşa'yı ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasındaki başarılarından övgü ile bahsetmiştir. Bunun yanında “bu muharebe zâbit muharebesi olmuştur” diye nitelendirdiği savaşta Türk subaylarının fedakârlık ve kahramanlıklarını ve “bu milletin evladı başka türlü tasavvur edilemez....methü senâdan çok yüksek görürüm” diye efradı övdükten sonra milletin evlatlarının benzerinin bulunamayacağını iddia eden Mustafa Kemal Paşa, kesin zafere olan inancını şu sözlerle ifade etmiştir: “...böyle evlâtlara ve böyle evlâtlardan mürekkebe ordulara mâlik olan bir millet elbette hakkını ve istiklâlini bütün mânâsıyla muhafaza etmeye muvaffak olacaktır. Böyle bir milleti istiklâlden mahrum etmeye kalkışmak hayâl ile işigaldir.... biz cenk değil, sulh istiyoruz. Sulh yapmaya hazırız ve bence buna mâni' hiçbir sebep yoktur. Eğer Yunan Ordusunun bizim meşrû' olan, haklı olan devamızdan sarf-ı nazar ettireceği düşünülüyorsa, bu gayr-i mümkündür.” Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması sırasında mebuslar sık sık alkışlarla, Allah'a hamd-ü senâ sözleriyle, orduya ve Başkumandana övgü dolu sözlerle zaferden dolayı duyulan sevinç ve memnuniyetlerini ifade etmişlerdir. ²⁸ Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuşmasındaki övgüleri, en küçük rütbedeki erden en yüksek rütbedeki komutana kadar zafer için fedakârlıkta bulunanları kapsayacak şekilde bir taltifin habercisi sayılabilir.

Başkumandanın bu konuşmasından sonra Sakarya Savaşı'ndaki fedakârlıkların taltifinin ilk adımı olarak Mustafa Kemal Paşa'ya müşirlik rütbesi ve gazilik unvanı verilmesi için Meclis Başkanlığına takrirler (önerge)

²⁷ BOA.İ.DUİT. D: 175, G: 46.

²⁸ TBMM.ZC. Dönem: I, C.12, s. 250-258.

verilmiştir. Bu takrirlerde yer alan "Gazilik" unvanı verilmesine dair önerinin sebebi ise Sakarya Savaşı başlamadan önce savunma hazırlıklarını yerinde görmek üzere cephe hattına giden Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın attan düşerek yaralanmasıdır. 12 Ağustos 1921 günü cephe durumunu yakından görmek, sevk ve idarede daha etkili olmak amacıyla Fevzi Paşa ile birlikte Ankara'dan Polatlı'ya hareket etmişti. Cepheye varınca, savunma mevzilerinin iyice görüldüğü Polatlı güneyindeki Karadağ'a çıkmış, arazi ve mevzi durumunu inceledikten sonra geri dönmek üzere atına bindiği sırada atın ürkmesi sebebiyle dengesini kaybederek düşmüştü. Bu talihsiz olayda bir kaburga kemiği kırılan Mustafa Kemal Paşa, daha sonra tedavi edilmek üzere Ankara'ya dönmek zorunda kalmışsa da pek kısa bir süre sonra kırık kaburga kemiğinin verdiği ağrıya ve doktorların kesin istirahat tavsiyesine rağmen "savaş bitince bir şeyim kalmaz" diyerek 17 Ağustos'ta tekrar cepheye dönmüştü.²⁹

Zaferin hemen sonrasında Batı Cephesi Karargâhından 14/15 Eylül 1921 gecesi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve Kozan Mebusu Fevzi Paşa ile Garp Cephesi Kumandanı ve Edirne Mebusu İsmet Paşa tarafından telgrafla gönderilen takirde Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya "Gazilik" unvanı ve "Müşir" rütbesi verilmesi önerilmekteydi. Takririn metninde şu ifadeler yer verilmekteydi: *"Bizzat muharebe meydanındaki tedâbir ile muzafferiyetin âmil ve müessiri olmuş olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine müşirlik rütbesi ve gazilik unvanı tevcihine teklif ve istirhâm ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu tevcihine milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya müteveccih bir eser-i takdîr ve taltif olacağı kanaatinde bulunduğumuzu arz eyleriz."* Bu önerenin yanında 19 Eylül 1921 tarihinde Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya Bey ve 62 imza ile Meclis Başkanlığına sunulan şu kanun teklifi verilmiştir: *"Mücâhede-i hudâ-pesendânesiyle (Allah'ın beğeneceği şekilde yapılan savaş) vatanın halâskârı ve zafer-i âhîrin âmili olan Reis-i Muhteremimiz Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine milletin alâmet-i şükrânı olmak üzere müstahak oldukları gazilik unvanının ve rütbe-i müşiri tevcihine ve işbu teklifimizin bugünkü ruznâmeğe idhâl edilerek (Gündeme alınarak) zîrdeki madde-i kanuniyenin kabulünü arz ve teklif eyleriz. Madde-i Kanuniye: Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine gazilik unvanı ve rütbe-i müşiri tevcih edilmiştir."* Yine aynı mealde Erzurum Mebusu Durak Bey, Aydın Mebusu Tahsin Bey ile Siirt Mebusu Halil Hulki Efendi tarafından da takrirler Meclis Başkanlığına

---

²⁹ **Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt Batı Cephesi, V. Kısım, I. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995. s. 230.

sunulmuştur. Oturumu yöneten TBMM Birinci Reis Vekili Hasan Fehmi Bey, öncelikle Süreyya Bey ve arkadaşlarının kanun teklifinin gündeme alınarak müstacelen görüşülmesini mebusların oylarına sunmuştur. Bunun kabul edilmesinden sonra "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Paşa Hazretlerine Gazilik unvanı itâ ve rütbe-i müşîrî tevcih edilmiştir" şeklindeki kanun maddesi okunmuştur. Madde üzerinde herhangi bir söz talebi olmadığı için oylanmış ve kabul edilmiştir. Kanunun tümü oylanmış ve "müttefikan" kabul edilmiştir.³⁰

Toplantıya verilen aradan sonra saat beşteki oturumu yönetmek üzere Meclis Başkanlığı kürsüsüne gelen Mustafa Kemal Paşa bir teşekkür konuşması yapmıştır. Konuşmasında Meclisin iradesiyle kuvvet bulan Türk Ordusunun düşmanı mağlup ettiğini vurgulayan Mustafa Kemal Paşa; dolayısıyla da bu taltifin asıl muhatabının TBMM Ordusu olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Tunalı Hilmi Bey (Bolu) Nefî'nin şu mısrasıyla mukabele etmiştir: "*Bir kavga* (aslı "gazâ" olmalı) *ettin ki, hoşnûd eyledin Peygamberi*"..³¹ Böylece Sakarya Savaşı'nın Başkumandanına TBMM tarafından askeri rütbelerin en üstü olan Mareşal rütbesi verilmiş ve ayrıca cephe teftişinde yaralanması nedeniyle Gazi unvanı ile ödüllendirilmiş oluyordu.

7. Sakarya Savaşı ve Sonrasındaki Takip Harekâtında Fedakârlık Gösteren Kumandan, Subay ve Erlerin Ödüllendirilmesi

Sakarya Savaşı'ndaki fedakârlıkları nedeniyle ödüllendirmeler birkaç aşamada gerçekleşmiştir. İlk ve en kapsamlı ödüllendirme listeleri TBMM'nin 29 Eylül 1921 tarihli toplantısında tasdik edilmiştir. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Meclis Başkanlığına sunulan tezkerede; Batı Cephesinde cereyan eden savaşlarda ateş altında fedakârlık gösterenlerden 129 kişinin künyelerini içeren defterin ekte sunulduğu belirtilerek, bu kişilerin birinci defa olarak TBMM Takdirnâmesi ile taltifleri için gereken muamelenin yapılması istenilmekteydi. Toplantıyı yöneten Hasan Fehmi Bey, tezkereye yapılacak işlem için defterde yazılı isimlerin okunması ve tamamı için tek bir oylama yapılması veya her isim için tek tek oylama yapılması gibi iki yolun bulunduğunu belirtince Mehmed Şükrü Bey (Karahisar-ı Sâhib) tezkerenin Müdafaaa-ı Milliye Encümenine gönderilmesini ve yapılacak incelemeden sonra Genel Kurula

³⁰ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 12, s. 259-260; **Hakimiyet-i Milliye**, No: 298 (20 Eylül 1921) , s. 2.

³¹ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 12, s. 261; Metin Akkuş, **Nefi Divanı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2018, s. 67.

gelmesini önermiştir. Usul hakkında söz isteyen Salâhaddin (Mersin) ve Hakkı Hâmi (Sinop) Beyler ise, Encümenin veya Meclisin isimler üzerinde karar vermesi yerine tezkerenin Başkumandanlığa gönderilmesinin doğru olacağını savunmuşlardır. Kırşehir Mebusu Müfid Efendi söz alarak, vatan için fedakârlıkta bulunanların Başkumandanlık tarafından belirlenip Meclise sunulmuş olduğunu, bu isimler hakkında Meclis tarafından teker teker işlem yapılmasının doğru olmayacağını belirtmiş ve tezkerenin kabulü ve isimlerin Meclis tutanaklarına geçirilerek gazete ile yayınlanması için oylamaya yapılmasını teklif etmiştir. Konya Mebusu Vehbi Efendi de listenin Başkumandanlığın hazırladığı listedekilerin hepsinin Takdirnâme ile ödüllendirilecek şekilde belirlenmiş olduğuna inandığını belirterek defterin okunması ve hepsi için tek bir oylama yapılmasını önermiştir. Bundan sonra Hasan Fehmi Bey defterin okunmasını oylamaya sunmuş ve kabul edilmiştir. Arkasından her isim için teker teker oylama yapılması veya bütün liste için tek oylama yapılmasını oylamaya sunmuş ve listenin tamamı için tek oylama yapılması kabul edilmiştir. Başkumandanlığın tezkeresinin ekindeki defterde yer alan isimler okunmuş ve bu kişilerin TBMM Takdirnâmesi ile taltif edilmeleri Meclisçe kabul edilmiştir. Bu sırada söz alan Mustafa Kemal Paşa, listede yazılan isimlerin Meclis kürsüsünden okunmasının da ayrıca bir taltif olduğunu ifade etmiştir.³² **(TBMM Takdirnâmesi ile taltif edilenleri listesi için bakınız: EK 5)**

Sakarya Savaşlarında fedakârlık gösterenlerin taltifleri bir diğer hazırlık Garp Cephesi Kumandanlığı'nca yapılmış ve hazırlanan liste İcra Vekilleri Heyetine sunulmuştur. İcra Vekilleri Heyeti'nin 29 Eylül 1921 tarihli toplantısında uygun bulunan liste tasdik edilmek üzere aynı gün TBMM'ne sevk edilmiştir.³³ 29 Eylül 1921 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti Reisi Vekili ve Müdafaa-ı Milliye Vekili Re'fet Paşa imzası ile TBMM Riyasetine gönderilen tezkere ile Sakarya Savaşı'nda fedakârlık gösteren 234 kişinin İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmesi teklif edilmektedir. *"Sakarya Muharebesinde İbrâz-ı fedâkârî eyleyen Garp Cephesi kıta'atına mensub erkân, ümerâ ve zâbitândan"*

³² **TBMM.ZC.** Dönem: I, C. 13, s. 50-52.

³³ **BCA.** Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 3.32.18.

* Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Millî Mücadele yılları ve Cumhuriyetin ilk yıllarında ordunun subay kadrolarını ifade etmek için kullanılan "erkân, ümerâ ve zâbitân" tabirlerinin kapsadığı rütbedekiler şu şekildedir:

"Zâbitân": Mülâzımısânî (teğmen), mülâzımievvel (üstteğmen), yüzbaşı, kolağası (önyüzbaşı/kıdemli yüzbaşı),

"Ümerâ": Binbaşı, kaymakam (yarbay) ve miralay (albay),

"Erkân": Mirlivâ (tuğgeneral), ferik (tümgeneral), birinci ferik (korgeneral), müşîr (mareşal). Bakınız: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1, MEB. Yay., İstanbul 1993, s. 544; İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 (Balkan,**

234 zâtın İstiklâl Madalyasıyla taltifleri hakkında cephe kumandanlığından mevrûd ve melfûf deften Hey'et-i Vekîlece de bi't-tedkîk muvâfık görülmüş olmakla mu'amele-i mukteziyenin ifası" ifadelerine yer verilen tezkerenin ekinde ödüllendirilmesi önerilenlerin künye ve görevlerine dair defter yer almaktaydı.³⁴ Toplantıyı yöneten Meclis Başkan Vekili Hasan Fehmi Bey ilgili kanun gereği, İcra Vekilleri Heyeti tezkeresini ve ekindeki listeyi okuttuktan sonra Karahisar-ı Sâhib Mebusu Mehmed Şükrü Bey, madalya verileceklerin listesinin Meclis tarafından belirlenmesini önermişse de Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlığın bu listeyi tasdik ettiğini ve kanun gereğince Meclisi sunmuş olduğu cevabını vermiştir. Tezkere üzerinde tartışma olmaksızın hemen oylamaya geçilmiş ve 234 kişiye İstiklâl Madalyası verilmesi kabul edilmiştir (29 Eylül 1921).³⁵ **(İstiklâl Madalyası ile taltif edilenleri listesi için bakınız: EK 5)**

İstiklâl Madalyası ile taltifleri için Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından hazırlanan listede yer alan 234 kişiden her birinin hangi başarısı nedeniyle ödüllendirilmesine karar verildiği belirtilmiştir. Örneğin; 3. Grup Kumandanı Mirliva Yusuf İzzet Paşa için "25.8.37 tarihinde Türbetep'e'nin istirdadı taarruzunu muvaffakiyetle idare etmiştir" açıklaması yer alırken, İkinci Kolordu Kumandanı Erkân-ı Harp Miralay Salâhaddin Bey için "25.8.37 tarihinde düşmanın Dikilitaş istikâmetindeki terakkîsi esnasında tertip olunan taarruzu muvafakiyetle idare etmiştir" ve Giresunlu gönüllülerden oluşan 47. Alay Kumandanı Binbaşı Topal Osman Ağa için "Karayavşan Tepesi'nde mukâbil taarruzu idare etti, alayıyla gece taarruzunda hüsn-i hizmeti görülmüştür" ifadesi yer almaktadır. 3. Fırka Kafkas Sıhhiye Bölüğü Tabibi Binbaşı Ahmed Haşim Efendi, yaralılarımızın cephe gerisinde toplanarak yaralarının sarılmasındaki gayretleri ve hastalanan Fırka Sertabibinin görevini de üstlenmesinden dolayı ödüle lâıyk görülürken 9. Fırka 26. Alay Kumandanı Yaveri Mülâzımievvel Hasan Sabri oğlu Mehmed Es'ad Efendi (Dersaadet) ise düşmanın yoğun topçu ateşi altında emirleri ilerideki kıtalara başarı ile ulaştırmış ve bu esnada da yaralandığı için ödüllendirilmiştir.³⁶

Sakarya Savaşlarında üstün fedakârlık gösterenlerin ödüllendirilmesiyle ilgili ikinci aşama TBMM'nin 1 Kasım 1921 tarihli kararlarıyla gerçekleştirilmiştir. İsmet Paşa'nın ilgili yazısında da belirttiği üzere, mesafenin uzaklığı ve sair sebeplerden

---

Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi), TTK.Yay., Ankara 1993, s. 5; Mehmed Ârif, **Başımıza Gelenler**, C. 3, (Yay.Haz: M. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman Yay., İstanbul tarihsiz, Ek, s. 1; **Resmî Ceride**, No: 38 (28 Teşrinievvel 1339/Kasım 1923), s. 2.

³⁴ **BCA**. Fon: 030.10.0.0, Yer No: 194.326.6.

³⁵ **TBMM.ZC**. Dönem: I, C. 13, s. 53-54; **Hakimiyet-i Milliye**, No: 308 (30 Eylül 1921), s. 1-2.

³⁶ **BCA**. Fon: 030.10.0.0, Yer No: 194.326.6.

dolayı yukarıda bahsedilen ilk ödüllendirme listesine dahil edilemeyenlere dair ikinci liste ise yaklaşık bir ay sonra TBMM'nin 1 Kasım 1921 tarihli toplantısında tasdik edilmiştir. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa tarafından Başkumandanlık vasıtasıyla TBMM'ne gönderilen iki defterde yazılı olan kumandan, subay ve erlerin ödüllendirilmesi önerilmektedir. Bu defterlerden birinde yazılı olan isimlerin "İstiklâl Madalyası" ile taltifi önerilmektedir. İsmet Paşa'nın öneri yazısında şu ifadeler yer almaktaydı: "*Sakarya muharebâtında ve ateş altında ibraz-ı fedakârî edip bu'diyet-i mesafe dolayısıyla inhaları vaktinde yetiştirilemeyen ümerâ ve zâbitân ve efrâdın Takdirnâme ve istiklâl madalyası ile taltiflerini müş'ir iki kıta defter takdim kılınmış olmakla icrâ-yı taltiflerine müsaade buyurulması*". Buna dair Başkumandanlık tezkeresi TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli oturumunda görüşülmüş ve çok fazla tartışma yaşanmadan kabul edilmiştir. TBMM'nin 1 Kasım 1921 tarihli ve 185 nolu kararıyla 27 kişi İstiklâl Madalyası 64 kişi de TBMM Takdirnâmesi ile ödüllendirilmiştir.³⁷ **(İstiklâl Madalyası ve TBMM Takdirnâmesi ile taltif edilenleri listesi için bakınız: EK 5)**

Sakarya Savaşlarındaki fedakârlık gösterenlerin ödüllendirilmesine dair üçüncü aşama 23 Ocak 1922 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından 28 kişinin İstiklâl Madalyası ile taltif edilmelerine dair önerisi İcra Vekilleri Heyeti'nin 15 Ocak 1922 tarihli toplantısında uygun görülerek TBMM'ne sevk edilmiştir. TBMM'nin 23 Ocak 1922 tarihli toplantısında 28 kişinin İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmesi kabul edilmiştir.³⁸ **(İstiklâl Madalyası ile taltif edilenleri listesi için bakınız: EK 5)**

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tarafından TBMM Meclisi Riyasetine gönderilen tezkerede; Garp Cephesi Kumandanlığınca hazırlanan listede yer alan 25 kişinin Sakarya Savaşı ve sonrasındaki mücadelelerdeki üstün fedakârlıkları sebebiyle TBMM Takdirnâmesi ile taltifleri teklif edilmiştir. Başkumandanlığın bu teklifi TBMM'nin 23 Ocak 1922 tarihli toplantısında görüşülmüştür. Gerek İstiklâl Madalyası ve gerekse TBMM Takdirnâmesi ile taltife dair diğer kararlar alınırken sadece kişilerin sadece kısa künyeleri okunmuşken bu kez Karesi Mebusu Hasan Basri Bey'in teklifi üzerine taltif edilecek kişilerin taltif sebepleri (ne zaman nerede, nasıl fedakârlık gösterdikleri) de Meclis kürsüsünden okunmuş ve Zabıt Ceridesine kaydedilmiştir. Meclisteki muhalefetin önemli ismi Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, her isim için ayrı ayrı oylama yapılmasını teklif etmişse de bu kabul edilmemiştir. Künyeleri ve üstün fedakârlıklarına dair açıklamalar okunan 25 kişinin TBMM Takdirnâmesi ile

³⁷ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 14, s. 12-14.

³⁸ BCA. Fon: 030.18.1.1, Yer No: 4.44.8; TBMM.ZC. Dönem: I, C. 16: 98-99.

taltif edilmeleri oylamaya sunulmuş ve oybirliğiyle kabul edilmiştir.³⁹ (TBMM Takdirnâmesi ile taltif edilenleri listesi için bakınız: EK 5)

İstiklâl Madalyası ve TBMM Takdirnâmesi ile ödüllendirmeye dair kanunlar kabul edildikten sonra ayrıca bir de nişanla taltif edilme konusu gündeme gelmiştir. Garp Cephesi Kumandanlığı Müdafaa-ı Milliye Vekâleti'ne gönderdiği bir yazı ile Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi; Kılınçlı/Kılınçsız Mecîdî ve Osmânî Nişanlarıyla taltif usulüne devam edilip edilmeyeceğini sormuştur. Millî Müdafaa Vekâleti de konuyu İcra Vekilleri Heyeti'nin gündemine getirmiştir. İcra Vekilleri Heyeti'nin 8 Mayıs 1922 tarihli toplantısında bu husus görüşülmüş ve bu taltif usulünün Heyetin yetkileri dışında olduğundan teklifin reddi kararlaştırılmıştır.⁴⁰

Yukarıda belirtildiği üzere üç tarihte (29 Eylül 1921, 1 Kasım 1921, 23 Ocak 1922) Sakarya Savaşlarında üstün yararlık gösterenlerin madalya ve Takdirnâme ile ödüllendirilmesi için hazırlanan listeler TBMM'nce tasdik edilmiştir. Topluca yapılan bu ödüllendirmeler dışında Sakarya Savaşlarındaki üstün fedakârlıkları tespit edilenler zaman zaman emsalleri gibi madalya veya Takdirnâme ile taltif edilmişlerdir. Örneğin; Sakarya Savaşlarına katılan ve çarpışmalarda yaralanan Piyade Mülâzımievvel Fazıl Efendi (Bilecik) TBMM tarafından İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir (30 Ekim 1922).⁴¹ Aynı şekilde; Yüzbaşı Mahmud Zekâi Efendi'ye birisi Sakarya Savaşı, diğeri Büyük Taarruz'daki fedakârlıkları için olmak üzere iki adet TBMM Takdirnâmesi verilmiştir(1 Nisan 1924).⁴²

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi bir kişi iki kez TBMM Takdirnâmesi ile ödüllendirilebilmekte iken İstiklâl Madalyası ile bir kez ödüllendirilmek mümkündür. Ancak zaman zaman bunun aksine durumlarla da karşılaşmış ve ikinci madalya iptal edilmiştir. Nitekim, Sakarya Savaşı'ndaki fedakârlıklarından dolayı İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilen Piyade Kaymakam Yenibahçeli Hüseyin Hüsnü Bey'e Büyük Taarruz'daki başarıları için de tekrar İstiklâl Madalyası verildiği anlaşılınca TBMM tarafından ikinci madalya iptal edilmiştir.⁴³

Sakarya Savaşı'ndaki fedakârlıkları nedeniyle gerek madalya, gerek Takdirnâme veya bir üst rütbeden şehit maaşı bağlanması, buna dair başvuru veya tespit yapıldığında ne kadar zaman geçmiş olsa da ilgiliye hakkı teslim edilmiştir.

³⁹ TBMM.ZC. Dönem: I, C. 16, s. 96-98.

⁴⁰ BCA. Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 5.16.5.

⁴¹ BCA. Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 5.32.9; TBMM. ZC. Dönem: I, C. 24, s. 266.

⁴² BCA. Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 194.328.3.

⁴³ BCA. Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 195.334.6.

Örneğin; Sakarya Savaşı sırasında 38. Alay 1. Tabur 2. Bölük Kumandanı iken muharebeler sırasında 26/27 Ağustos 1921 gecesi Evliya Tepesi'ndeki çarpışmalarda şehit olan Piyade Yüzbaşı Nazillili Hakkı oğlu Fehmi Efendi'nin ailesine TBMM'nin 12 Temmuz 1920 tarihli kararı gereğince bir üst rütbe olan binbaşılık maaşı tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır (21 Ekim 1931).⁴⁴

Sakarya Savaşlarında 7. Tümen 7. Topçu Alayı 1. Tabur Kumandanı olarak görev yapan ve üstün hizmetleri tespit edilen Binbaşı Fevzi Bey'in Harp Madalyası ile ödüllendirilmesi 7 Şubat 1936) kararlaştırılmıştır.⁴⁵ Aynı şekilde Sakarya Savaşları sırasında 45. Alay 5. Bölükte görev yapan ve çarpışmalarda yaralanan Bedri oğlu Cemil Kızılsakarya 12 Nisan 1939 tarihli kararname ile Harp Madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁴⁶

1922 yılı ve sonrasında çeşitli tarihlerde Millî Mücadeleye katılıp üstün yararlık gösterenlerin ödüllendirilmesine dair başka kararlar da alınmıştır. Örneğin 21 Nisan 1925 tarihinde "*cidali milliye iştirak ederek muhtelifi cephelerde veya dahili isyanların ifasında bilfiil hizmet eden*" 89 kişinin İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmeleri kararlaştırılmıştır. Ekte yer alan üç defterde yer alan bu kişilerin hangi savaş veya cephede ve hangi tarihteki üstün yararlılığı için madalya verildiği açıkça belirtilmediği için bunlar arasında Sakarya Savaşlarındaki fedakârlıklarından dolayı ödüllendirilenlerin de olup olmadığı tespit edilememektedir.⁴⁷

Listelerde bazen isim, memleket ve unvan bilgileri yazılırken hataların yapıldığı görülmektedir. Ayrıca iki ismi bulunan kişilerin Meclise gönderilen defterde isim ve künyeleri baba ismiyle birlikte tam yazılırken Meclis Zabıt Ceridelerindeki listede iki isimden birisinin yazıldığı (örneğin; Garp Cephesi'nin hazırladığı defterde İstiklâl Madalyası ile taltif edilenlerden "15.Fırka 37. Alay 8. Bölük Kumandanı Yüzbaşı Yakub Sabri Efendi bin Nuri Van" şeklinde tam künye yazılı iken Meclis Zabıt Ceridesinde sadece "Yüzbaşı Yakûb Efendi Van" şeklindedir) anlaşılmaktadır. Zaman zaman rütbelere için kullanılan unvanlarda da karışıklıklara da rastlanmaktadır. Örneğin Binbaşılar için "Bey" unvanı kullanılması gerekirken "Efendi" kelimesinin kullanılmıştır. Genel olarak, Muharip sınıflara mensup binbaşılar için "Bey" unvanı kullanılırken sıhhiye gibi geri hizmet sınıflarındaki binbaşılar için "Efendi" unvanı (7. Fırka Sertabibi Vekili Kemal Hamdi Efendi gibi) kullanılmıştır. Diğer taraftan Milis Binbaşı Topal Osman için "Ağa" unvanı kullanılmıştır.⁴⁸ Bazen de Garp Cephesi Kumandanlığının hazırladığı

⁴⁴ BCA. Fon Kodu: 030.11.1.0, Yer No: 66.29.3.

⁴⁵ BCA. Fon Kodu: 030.11.1.0, Yer No: 101.4.20.

⁴⁶ BCA. Fon Kodu: 030.11.1.0, Yer No: 139.11.11.

⁴⁷ TBMM.ZC. Dönem: II, C. 18, 1976, s. 294-295.

⁴⁸ BCA. Fon: 030.10.0.0, Yer No: 194.326.6; TBMM.ZC. Dönem: I, C. 13, s. 53-54.

defterden TBMM Zabıt Ceridesine veya Zabıt Ceridesinin Osmanlıca orijinalinden Latin harflerine aktarılırken yanlışlıklara da rastlanmaktadır. Örneğin, 29 Eylül 1921 tarihli TBMM kararıyla İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilenlerden Garp Cephesinin hazırladığı defterin 24. sayfasında "4. Fırka Hücum Taburu 4. Bölük İhtiyat Mülâzımievvel Mehmed Nuri Efendi bin Tahir (İhsaniye), 4. Fırka Hücum Taburu 3. Bölük İhtiyat Mülâzımievvel Mehmed Nuri Efendi bin Osman (Bilecik)" şeklinde olan isimler TBMM Zabıt Ceridesinin Osmanlıca orijinalinde "Mülâzımievvel Fevzi Efendi (İhsaniye) ve Mülâzımievvel Fevzi Efendi (Bilecik)" şeklinde kaydedilmiş ve Zabıt Ceridesinin Türkçe transkripsiyonuna da aynı şekilde aktarılmıştır. Aynı şekilde defterin 29. sayfasında "5. Fırka Yaveri Mülâzımievvel Mahir Efendi bin Ali (Adana)" şeklindeki künye "Mülâzımievvel Bâhir Efendi (Adana)" şeklinde aktarılmış ve Türkçe transkripsiyonunda da "Bahir" olarak çevrilmiştir. Yine defterin 36. sayfasında "7. Fırka 2. Alay 5. Bölük Kumandanlığı İhtiyat Mülâzımısânî Abdullah Efendi bin Halil (Söğüt)" şeklinde yer alan künye "Mülâzımısânî Abdullah Efendi (Üsküp) olarak kaydedilmiş ve Türkçe transkripsiyonunda da aynı yanlış devam etmiştir.⁴⁹ Ayrıca Zabıt Cerideleri günümüz Türkçesine aktarırken bazı yanlışlıklar yapılmıştır. Örneğin, "oğul" anlamına gelen "bin" kelimesi Türkçeye "bini" şeklinde aktarılmıştır. Bu hata baba ve oğul isimlerinin yer değiştirmesine neden olmaktadır. "Ahmed bin Mehmed" in Türkçesi "Mehmed oğlu Ahmed" iken "Ahmed bini Mehmed" şeklindeki ifadenin Türkçesi ise "Ahmed'in oğlu Mehmed" dir.

Sakarya Savaşı sırasında fedakârlık gösterenlerin İstiklâl Madalyası veya TBMM Takdimnâmesi ile ödüllendirmesine dair kararlar TBMM'nce alınmış olmasına rağmen bu madalyaların ve madalya vesikalarının ilgililere ulaştırılması hemen mümkün olamamıştır. Süreç o kadar uzayınca hak sahipleri Garp Cephesi Kumandanlığına başvurularında bulunmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Müdafaa-ı Milliye Vekaleti'nin uyarısı üzerine İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti'nden 1 Mart 1923 tarihinde Meclis Başkanlığına gönderilen tezkerede İstiklâl Madalyasıyla ilgili vesikaların bir an önce hak sahiplerine ulaştırılmasını talep etmiştir.⁵⁰ İstiklâl Madalyalarının yapımı zaman alacağı için İcra Vekilleri Heyetinin uygun bulmasıyla Maliye Vekâleti çeşitli renklerde ipek kurdele alınması için TBMM Hükümeti'nin İstanbul Mümessili Hâmid Bey'e 3600 lira havale göndermiştir (14 Eylül 1922). Böylece hak sahiplerine en azından kurdelelerinin verilmesi amaçlanmıştır.⁵¹

⁴⁹ **BCA.** Fon: 030.10.0.0, Yer No: 194.326.6; **TBMM.ZC.** Dönem: I, C. 13, s. 53; **TBMM.ZC.** Dönem: I, C. 13, 1958, s. 54.

⁵⁰ **BCA.** Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 194.326.25; **BCA.** Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 194.326.29.

⁵¹ **TBMM.ZC.** Dönem: I, C. 23, s. 253.

Herhangi bir sebepten dolayı TBMM Takdirnâmesi veya İstiklâl Madalyası Belgesinin kaybolması durumunda TBMM'nden ikinci nüshası hak sahibine verilebilmekteydi. Nitekim 1 Kasım 1921 tarihli TBMM kararı ile TBMM Takdirnâmesi ile taltif edilmiş olan Yüzbaşı Kadri Efendi (Dersaadet), belgesini kaybettiği için Milli Müdafaa Vekâleti'ne başvurmuş ve yapılan yazışmalardan sonra TBMM Başkanlığı'nın 24 Eylül 1923 tarihli yazısı ekinde Takdirnâmenin ikinci nüshası ilgiliye ulaştırılmak üzere İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine gönderilmiştir.⁵²

Sonuç

Günlük hayatın birçok alanında olduğu gibi savaşlarda fedakârlık gösterenlerin ödüllendirilmesi hem o fedakârlıkta bulunanlar ve hem de gelecekte onları örnek alacaklar için önemli bir husustur. Tarihte olduğu gibi Millî Mücadele Döneminde de savaşlarda üstan fedakârlık gösterenlerin ödüllendirilmesi için yasal düzenlemeler yapılmış; İstiklâl Madalyası Kanunu, TBMM Takdirnâmesi İle Taltif Hakkında Kanun, şehit olanların ailesine bir üst rütbeden maaş bağlanması gibi usuller benimsenmiştir.

Türk Millî Mücadelesinin dönüm noktası, yüzlerce yıllık geri çekilmenin son çizgisi ve aynı zamanda karşı taarruzun başlangıcı olan Sakarya Savaşı çok zor şartlar altında Türk Milletinin ve ordusunun büyük fedakârlıkları ile kazanılabilmektedir. Daha önce Birinci İnönü Savaşı sonrasında savaşta üstün yararlılık gösterenlerin ödüllendirilmesi anlamında ilk adım atılmış ve 20 kişi "Teşekkürname" ile taltif edilmiştir.

Sakarya Savaşı ve sonrasındaki takip harekâtı sırasında "üstün yararlılık" veya diğer bir tabirle "fevkalâde fedakârlık" kumandan, subay ve erbaşların İstiklâl Madalyası ve TBMM Takdirnâmesi ile taltif için TBMM tarafından 29 Eylül 1921, 1 Kasım 1921 ve 23 Ocak 1922 tarihlerinde olmak üzere üç kez toplu ödüllendirmeye dair kararlar alınmıştır. Bu kararlarda toplam olarak 289 kişinin İstiklâl Madalyası ve 218 kişinin de TBMM Takdirnamesi ile ödüllendirilmesi kararlaştırılmıştır. İlgili bölümde de belirtildiği üzere, bu üç tarihteki kararlarda yer almadığı halde Sakarya Savaşlarında üstün fedakârlıkları daha sonradan tespit edilenler de ileriki yıllarda (1931, 1936 vs.) emsalleri gibi taltif edilmişlerdir.

---

⁵² BCA. Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 194.327.3.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Resmi Yayınlar

Ceride-i Resmiye

Düstur

Resmî Cerîde

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Sürelî yayınlar

Hakimiyet-i Milliye

Kitap ve Makaleler

Akkuş, Metin, **Nefî Divanı**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2018.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hâtıraları**, İstanbul 1953.

Türk geldi, Ali, **Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Ankara 1946.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, (Yay.Haz: Hülya Toker Nurcan Aslan), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2009.

Çalışlar, İzzeddin, **Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla, Gün Gün, Saat Saat**, (Yay.Haz: İzzeddin Çalışlar) Türkiye İşbankası Kültür Yay., İstanbul 2009.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara 1927.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 (Balkan, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi)**, TTK.Yay., Ankara 1993.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, (Yay.Haz: Sabahattin Selek), Bilgi Yay., Ankara 2009.

İzgi, Alâettin, **İstiklal Madalyası Tarihçesi ve Tanıtımı**, İstiklal Madalyalı Varisleri Derneği Yay., Ankara tarihsiz,

Mehmed Ârif, **Başımıza Gelenler**, C. 3, (Yay.Haz: M. Ertuğrul Düздаğ, Tercüman Yay., İstanbul tarihsiz.

Özalp, Kâzım, **Millî Mücadele 1919-1922**, C. 1, TTK.Yay., Ankara 1998.

Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 1, MEB. Yay., İstanbul 1993,

Türk İstiklâl Harbi, C. 6 İç İsyancılar (1919-1921), Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara 1974.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, 5. Kısım, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos - 13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1973.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt Batı Cephesi, V. Kısım, I. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz - 22 Ağustos 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

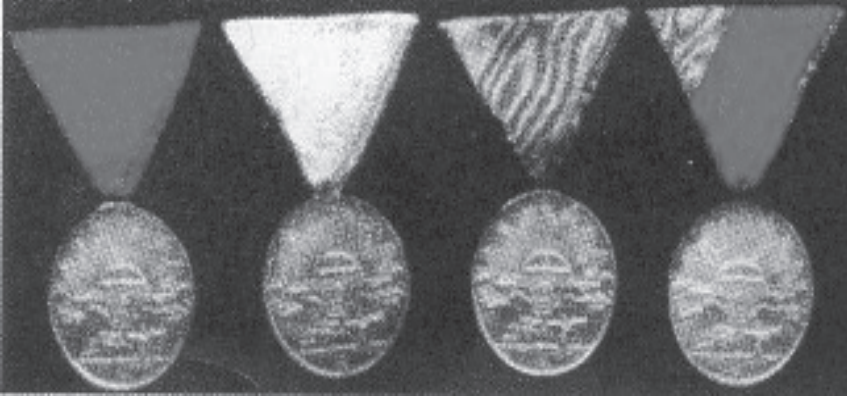
İnternet Kaynakları

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200381.pdf. (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021)

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200400.pdf. (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021)

https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100026.pdf. (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2021) .

EK 1 İSTİKLÂL MADALYASI

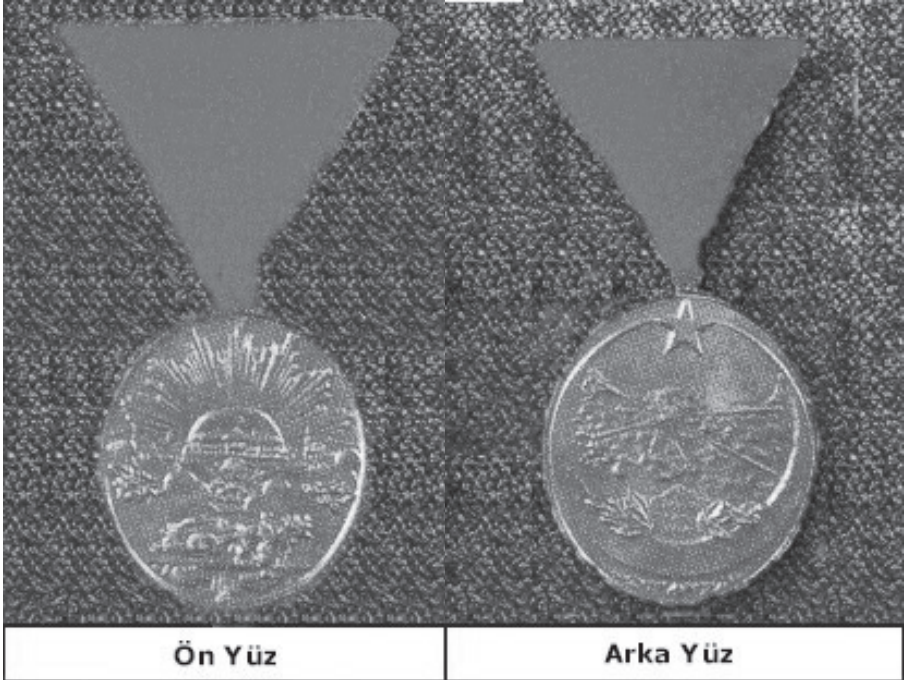

Kırmızı Şeritli İstiklâl Madalyası, Cephelerde bilfiil savaşırken üstün yararlık gösterenlere;

Beyaz Şeritli İstiklâl Madalyası, Cephe gerisinde üstün yararlık gösterenlere;

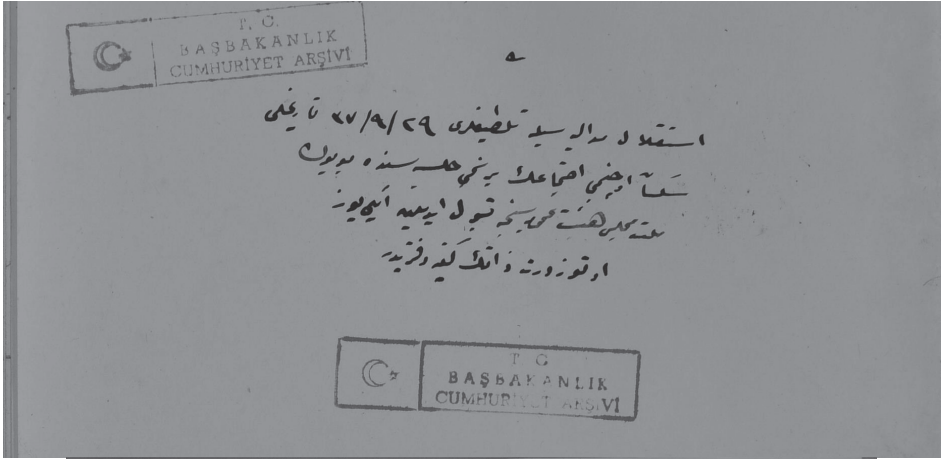
Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası, Milli Mücadeleyi yöneten I. TBMM üyelerine;

Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası, I. TBMM üyelerinden olup aynı zamanda cephelerde görev yapanlara verilmiştir.

<https://asal.msb.gov.tr/Askeralma/icerik/istiklal-madalyasi-tarihcesi-ve-tanimi>

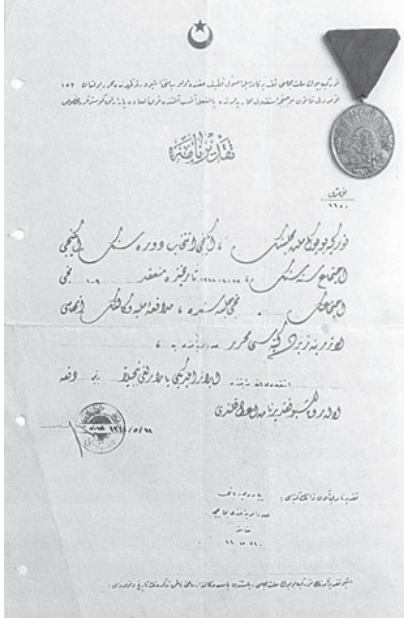
**EK 2 TBMM'İNİN 29 EYLÜL 1921 TARİHLİ KARARIYLA İSTİKLÂL
MADALYASI İLE TALTİFLERİ TASDİK EDİLEN 234 KİŞİNİN KÜNYELERİNİ İÇEREN
DEFTERİN KAPAK VE İLK SAYFASI**

<p>استقلال مدالیسی تفضیله ۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>	<p>۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>
<p>۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>	<p>۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>
<p>۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>	<p>۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>
<p>۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>	<p>۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>
<p>۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>	<p>۷/۹/۲۹ تاریخ کتاب احضری اصحابک بر شرفی حله سده بیرون سده کله کله تمیزه نول ایضیه ایچیلور ار قوز ورت و اناک کله و قریه</p>	<p>تاریخ نام آیدی [۷-۹-۲۹]</p>

BCA. Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 194.326.6

EK 3 TBMM TAKDİRNAME Sİ

https://www.alifart.com/istiklal-madalyasi-ve-takdirnamesi_26141/

EK 4 İSTİKLÂL MADALYASI BERATI

<https://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=Takdirname#>

EK 5 SAKARYA SAVAŞI'NDA GÖSTERDİKLERİ ÜSTÜN FEDAKÂRLIK DOLAYISIYLA TBMM TARAFINDAN İSTİKLÂL MADALYASI VE TAKDİRNAME İLE TALTİF EDİLENLERİN LİSTELERİ

5.a) TBMM'nin 29 Eylül 1921 tarihli ve 174 nolu kararıyla TBMM Takdirnamesi ile ödüllendirilen 129 kişinin listesi şu şekildedir: Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Mülâzımievvel Mehmed Nazmi Efendi (Tarsus), Kaymakam Timur Ali Bey (Yenişehir), Kaymakam Kâmil Bey (Trabzon), Kaymakam Mehmed Fehmi Bey (Sofya), Binbaşı Nazmi Bey (Üsküdar), Yüzbaşı Mustafa Refik Efendi (Harpüt), Yüzbaşı Ahmed Fevzi Efendi (Sivas), Mülâzımievvel Hasan Niyazi Efendi (Selanik), Mülâzımievvel Mustafa Efendi (Erzincan), Mülâzımievvel İbrahim Efendi (Ortaköy), Mülâzımievvel Ömer Lutfi Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Mehmed Fehmi Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı İsmail Efendi (Çerkeş), Yüzbaşı Muharrem Efendi (Dimetoka), Binbaşı Hasan Basri Bey (Dersaadet), Yüzbaşı Ahmed Fikri Efendi (Sivas), Tabip Kıdemli Yüzbaşı Sâim Efendi, Yüzbaşı Faik Efendi (Erzurum), Yüzbaşı Bahaeddin Efendi (Şehzadebaşı), Erkân-ı Harb Kaymakamı Derviş Bey (Yenice-i Vardar), Miralay Mehmed Hayri Bey (Bursa), Yüzbaşı Faruk Efendi (Keçeciler), Yüzbaşı Kâmil Efendi (Sürmene), Yüzbaşı İsmail Hakkı Efendi (Karacaahmed), Kaymakam Hulûsi Bey (İstanbul), Erkân-ı Harb Binbaşı Hüseyin Rahmi Bey (Babaeski), Mülâzımievvel Mehmed Muzaffer Efendi (Erzurum), Mülâzımievvel Hüseyin Avni Efendi (Sivas), Mülâzımievvel Ömer Lutfi Efendi (Çorum), Mülâzımısânî Mehmed Kâzım Efendi (Kütahya), Mülâzımısânî Mustafa Fevzi Efendi (Isparta), Mülâzımısânî Şerafeddin Efendi (Demirci), Mülâzımısânî Hâlid Ziya Efendi (Gelibolu), Mülâzımısânî Salih Efendi (Kayseri), Mülâzımısânî Bekir Efendi (Zile), Mülâzımısânî Mustafa Ziya Efendi (Bursa), Mülâzımısânî Rifat Efendi (Mardin), Mülâzımısânî Ali Efendi (Nevşehir), Mülâzımısânî Gâlib Efendi (Birecik),

Mülâzımısânî Nusret Efendi (Humus), Zâbit Vekili Kemâlî Efendi (Adana), Yüzbaşı Mustafa Efendi (Cihangir), Yüzbaşı Râkım Efendi (Ortaköy), Yüzbaşı Âşir Efendi, Yüzbaşı Şükrü Efendi (Kırım), Yüzbaşı Refik Efendi (İzmir), Yüzbaşı Sami Efendi (Erzurum), Yüzbaşı Kemal Efendi (Selanik), Yüzbaşı Ali Rıza Efendi (Van), Mülâzımıevvel Remzi Efendi (Ayazma), Mülâzımıevvel Faruk Efendi (Dersaadet), Binbaşı Hüsnü Bey (Köprülü), Binbaşı Hamdi Bey (Sinop), Binbaşı Osman Zeki Bey (Trabzon), Binbaşı Nusret Bey (Erzurum), Yüzbaşı Şemseddin Efendi (Bitlis), Yüzbaşı Hâlid Rifat Efendi (Sivas), Yüzbaşı Bekir Sıtkı Efendi (Tophane), Yüzbaşı Yusuf Kenan Efendi (Üsküdar), Yüzbaşı Ahmed Refik Efendi (Van), Mülâzımıevvel Selâhaddin Efendi (Manastır), Mülâzımıevvel Mehmed Şevki Efendi (Erzincan), Mülâzımıevvel Nazmi Efendi (Akşehir), Mülâzımıevvel Ferid Efendi (Ankara), Mülâzımısânî Hasan Fehmi Efendi (Üsküp), Mülâzımısânî Rifat Efendi (Trabzon), Binbaşı Mustafa Bey (İnebolu), Yüzbaşı Süleyman Sırrı Efendi (Kozan), Yüzbaşı Hilmi Efendi (Girit), Mülâzımıevvel Vehbi Efendi (Erzurum), Mülâzımıevvel Sabri Efendi (Kastamonu), Kaymakam Sabit Bey (Çarşamba), Yüzbaşı Ali Efendi (Yedikule), Yüzbaşı Necib Efendi (Ermenek), Yüzbaşı Ziya Efendi (Edirne), Yüzbaşı Hasan Efendi (Kastamonu), Yüzbaşı Said Efendi (Sivas), Yüzbaşı Nuri Efendi (Dimetoka), Yüzbaşı Necati Efendi (Kirmasti), Yüzbaşı Hâkî Efendi (Van), Yüzbaşı Nusret Efendi (Karahisar-ı Şarkî), Yüzbaşı İbrahim Hakkı Efendi (Erzurum), Mülâzımıevvel Fehmi Efendi (Manastır), Mülâzımıevvel Hasan Basri Efendi (Dersaadet), Mülâzımıevvel Salih Şem'î Efendi (Üsküdar), Mülâzımıevvel Âkif Efendi (Van), Mülâzımıevvel Hüseyin Hüsnü Efendi (Dağistan), Mülâzımısânî Muhsin Efendi (Bursa), Mülâzımısânî Mustafa Efendi (Bursa), Mülâzımısânî Hikmet Efendi (Bilecik), Mülâzımısânî Nâci Efendi (Dersaadet), Mülâzımısânî Hasan Efendi (Trabzon), Mülâzımısânî Tahsin Efendi (Söğüt), Mülâzımısânî Emin Efendi (Trablungarp), Mülâzımısânî Rûhî Efendi (Dersaadet), Mülâzımısânî Azmi Efendi (Şehremini), Kaymakam Zeki Bey (Selanik), Miralay Hâlid Bey (Beşiktaş), Yüzbaşı Tahsin Efendi (Cisr-i Mustafa Paşa), Binbaşı Salih Zeki Bey (Manastır), Binbaşı İsmail Hakkı Bey (Kılınç Ali), Binbaşı Rasim Efendi (Cuma-i Bâlâ), Binbaşı Re'fet Bey (Selanik), Yüzbaşı Hacı Nuri Efendi (Kayseri), Yüzbaşı Cemil Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Hilmi Efendi (Çemişkezek), Yüzbaşı Niyazi Efendi (İzmir), Mülâzımıevvel Süleyman Sami Efendi (Yozgat), Mülâzımıevvel Edhem Pertev Efendi (Afyonkarahisar), Mülâzımıevvel Hasan Fehmi Efendi (Gerde), Mülâzımıevvel Abdülkerim Efendi (Debre-i Bâlâ), İsmail Hakkı Efendi (Yalvaç), Mülâzımısânî Abdülkadir Efendi (Gümüşhacıköy), Mülâzımısânî Vahideddin Efendi (Dersaadet), Mülâzımısânî Hasan Basri Efendi (Dersaadet), Mülâzımısânî Alâeddin Efendi (Bilecik), Kamacı Ustası Abdurrahman Efendi (Küçükçekmece), Tayyareci Yüzbaşı Fâzıl Efendi (İşkodra), Tayyareci Mülâzımısânî Hamdi Efendi (Karahisar), Tayyareci Mülâzımısani Vecihi Efendi (Dersaadet), Tayyare Makinisti İsmail Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Hasan Efendi (Diyarbakır), Yüzbaşı Fikret Efendi (İzmir), Miralay İzzeddin Efendi (Yanya), Miralay Kemaleddin Sami Bey (Sinop) (TBMM. ZC. Dönem: I, C. 13: 51; Hakimiyet-i Milliye, No: 308 (30 Eylül 1921): 1).

5.b) TBMM'nin 29 Eylül 1921 tarihli ve 175 nolu kararıyla İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilen 234 kişinin listesi şu şekildedir: Mirliva Yusuf İzzet Paşa, Miralay Salâhaddin Âdil Bey, Miralay Şükrü Naili Bey, Miralay Nureddin Bey, Miralay Süleyman Emin Bey (İstanbul), Miralay Hâlid Gâlib Bey (Halep), Miralay Salih Ulvi Bey (Manastır), Kaymakam Salih Bey (Kayseri), Kaymakam Şemseddin Bey (Kandıye), Kaymakam Hâlid Bey (Kastamonu), Kaymakam Ali Rıza Bey (Trabzon), Kaymakam Hüseyin Râgıb Bey (Erzurum), Kaymakam Nâci Bey (Serfice), Kaymakam Hüseyin Nazmi Bey (Karesi), Binbaşı Mehmed Tevfik Bey (Çanakale), Kaymakam Ömer Hâlis Bey (Çanakale), Kaymakam İlyas Zeki Bey (Bandırma), Kaymakam Mahmud Nedim Bey (Trabzon), Kaymakam Ali Rıza Bey (Çengelköy), Binbaşı Osman Ağa (Giresun), Binbaşı Mustafa Sabri Efendi (Maçka), Binbaşı Ali Nizâmî Bey (Dersaadet), Binbaşı Hacı Hafız Yusuf Ziyaeddin Bey (Serez), Binbaşı Sami Bey (Soğukçeşme), Binbaşı Kerâmî Bey (Ohri), Binbaşı Mümtaz Bey (Dersaadet), Binbaşı İhsan Bey (Bursa), Binbaşı Hasan Faik Efendi (Sinop), Binbaşı Ali Sâkıb Efendi (Üsküp), Binbaşı Osman Nuri Efendi (İvraniye?), Binbaşı Fâik Bey (Selanik),

Binbaşı İhsan Bey (Kadirga), Binbaşı Şerif Efendi (Manastır), Binbaşı Şevki Bey (Trabzon), Binbaşı İbrahim Hakkı Efendi (Yanya), Binbaşı Râşid Bey (Yanya), Binbaşı Hüseyin Hüsni Efendi (Yenibağçe), Binbaşı Hacı Şevket Bey (Bayramiç), Binbaşı Âgâh Bey (Gemlik), Binbaşı Mehmed Fahri Efendi (Amasya), Binbaşı Ali Osman Bey (Edirne), Binbaşı Mehmed Reşâd Efendi (Manastır), Binbaşı Ahmed Hâşim Efendi (Manastır), Binbaşı Kemal Hamdi Efendi (Kastamonu), Erkân-ı Yüzbaşı Asım Bey (Üsküp), Yüzbaşı Ahmed Fehmi Efendi (Bolu), Yüzbaşı Mehmed Hilmi Efendi (Erzurum), Yüzbaşı Hakkı Efendi (Manastır), Yüzbaşı Ahmed Süreyya Efendi (Yeniçeşme), Yüzbaşı Mehmed Subhi Efendi (Kasımpaşa), Yüzbaşı Nureddin Efendi (Ayasofya), Yüzbaşı Ahmed Hikmet Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Cevdet Efendi (Amasya), Yüzbaşı Hasan Sabri Efendi (Batum), Yüzbaşı Yakub Efendi (Van), Yüzbaşı Mehmed Sâlih Efendi (Süleymaniye), Yüzbaşı Hayri Efendi (Sarıgözel), Yüzbaşı Tâhir Efendi (Adapazarı), Yüzbaşı Cemal Efendi (Kastamonu), Yüzbaşı Tevfik Efendi (Samsun), Yüzbaşı Gâlib Efendi (Beykoz), Yüzbaşı Osman Nuri Efendi (Rahova), Yüzbaşı İsmail Ferhad Efendi (İstanbul), Yüzbaşı Mehmed Zâhid Efendi (Balıkesir); Yüzbaşı İbrahim Efendi (Manastır), Yüzbaşı Bahri Efendi (Batum), Yüzbaşı Ahmed Ziya Efendi (Manastır), Yüzbaşı Ahmed Hilmi Efendi (Ardahan), Yüzbaşı Abdülvehhab Efendi (Bağdat), Yüzbaşı Mehmed Âdil Efendi (Tokat), Yüzbaşı Cemal Efendi (Üsküp), Yüzbaşı Hasan Basri Efendi (Üsküp), Yüzbaşı Abdülkadir Kemal Efendi (Üsküp), Yüzbaşı Hayreddin Efendi (Tunusbağı), Yüzbaşı Ömer İskender Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı İbrahim Efendi (Karagömrük), Yüzbaşı Mustafa Nâil Efendi (Selanik), Yüzbaşı Osman Necmi Efendi (Kıbrıs), Yüzbaşı Mehmed Tevfik Efendi (Sivas), Yüzbaşı Yusuf Ziya Efendi (Sungurlu), Yüzbaşı Ahmed Cemil Efendi (Erzincan), Yüzbaşı Hüseyin Hüsni Efendi (İzmit), Yüzbaşı İbrahim Sami Efendi (Üsküp), Yüzbaşı Halil Hulûsi Efendi (Van), Yüzbaşı Osman Efendi (Kerkük), Yüzbaşı Mehmed Cemal Efendi (Aksaray), Yüzbaşı İsmail Kemal Efendi (Manastır), Yüzbaşı Osman Nuri Efendi (Kırşehir), Yüzbaşı Mevki Efendi (Yenimahalle), Yüzbaşı Zekeriya Vâhid Efendi (Selanik), Yüzbaşı Hüseyin Vâsıf Efendi (Erzincan), Yüzbaşı Abdullah Nâci Efendi (Sivas), Yüzbaşı Mustafa Saffet Efendi (Yanya), Yüzbaşı Hüseyin İhsan Efendi (Harput), Yüzbaşı Şükrü Efendi (Kerkük), Yüzbaşı Necati Hayri Efendi (Kirmasti), Yüzbaşı Mehmed Hayri Efendi (Beylerbeyi), Yüzbaşı Zeynelâbidin Efendi (Diyarbakır), Yüzbaşı Remzi Efendi (Eyüpsultan), Yüzbaşı Ahmed Hamdi Efendi (Kangırı/Çankırı), Yüzbaşı Celâl Efendi (Sürmene), Yüzbaşı Mehmed Ali Efendi (Süleymaniye), Yüzbaşı Mustafa Sabri Efendi (Süleymaniye), Yüzbaşı Râgıb Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Eyüb Sabri Efendi (Yeni Zağra), Mülâzımievvel Zeki Efendi (Yanya), Mülâzımievvel Fahri Efendi (Kırcaali), Yüzbaşı Behçet Efendi (Sivas), Mülâzımievvel Süleyman Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Mehmed Efendi (Beyşehir), Mülâzımievvel Bekir Sıdkı Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel İsmail Hakkı Efendi (Ayancık), Mülâzımievvel Ahmed Ferid Efendi (Niğde), Mülâzımievvel Feridun Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Mehmed Neş'et Efendi (Manastır), İhtiyat Mülâzımievvel Mehmed Nuri Efendi bin Tahir (İhsaniye), İhtiyat Mülâzımievvel Mehmed Nuri Efendi bin Osman (Bilecik), Mülâzımievvel Mehmed Ali Efendi (İstanbul), Mülâzımievvel Mustafa Nuri Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Mehmed Cemil Efendi (Mekke), Mülâzımievvel İrfan Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Osman Remzi Efendi (Trabzon), Mülâzımievvel Abdülhâdi Efendi (Süleymaniye), Mülâzımievvel Muhyiddin Efendi (Eskişehir), Mülâzımievvel Mustafa Nâzım Efendi (Eleşkirt), Mülâzımievvel Mehmed Ali Efendi (Karaferye), Mülâzımievvel Abdülkuddûs Efendi (Diyarbakır), Mülâzımievvel Ahmed Sabri Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel İsmail Hakkı Efendi (Trabzon), Mülâzımievvel Cemal Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Hakkı Efendi (Harput), Mülâzımievvel Siyret Efendi (Erzurum), Mülâzımievvel Mustafa Esad Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Ali Rıza Efendi (İhsaniye), Mülâzımievvel Ahmed Râsim Efendi (Razlık), Mülâzımievvel Nazmi Efendi (Kayalar), Mülâzımievvel Kemaleddin Efendi (Manastır), Mülâzımievvel Mehmed Ali Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel İbrahim Hakkı Efendi (Adana), Mülâzımievvel Şevki Efendi (Diyarbakır), Mülâzımievvel Ekrem Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Şerafeddin Efendi (Edremit), Mülâzımievvel Mehmed Fahri Efendi (Diyarbakır), Mülâzımievvel Osman Sa'di Efendi (Vefa),

Mülâzımievvel Mâhir Efendi (Adana), Mülâzımievvel Mahmud Şevket Efendi (Trabzon), Mülâzımievvel Mazhar Efendi (Fatih), Mülâzımievvel İsmail Efendi (Bağdat), Mülâzımievvel İbrahim Edhem Efendi (Üsküdar), Mülâzımievvel Ahmed Efendi (Diyarbakır), Mülâzımievvel Hasan Hamdi Efendi (İşkodra), Mülâzımievvel Mehmed Tevfik Efendi (Bayburt), Mülâzımievvel Hüseyin Hüsnü Efendi (Edirne), Mülâzımievvel Hilmi Efendi (Harput), Mülâzımievvel Ali Nâzım Efendi (Ermenek), Mülâzımievvel Celâl Efendi (Şehzadebaşı), Mülâzımievvel Tayyar Vehbi Efendi (Bitlis), Mülâzımievvel Mustafa Nusret Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Hüseyin Remzi Efendi (Şumnu), Mülâzımievvel Cevad Efendi (Dersaadet), Mülâzımievvel Sabri Efendi (Bursa), Mülâzımisânî Ahmed Cemil Efendi (Manisa), Mülâzımisânî Sa'îd Efendi (Konya), Mülâzımisânî İzzet Efendi (Rumkale), Mülâzımisânî Ahmed Hilmi Efendi (Nişantaşı), İhtiyat Mülâzımisânî Mustafa Remzi Efendi (Yenişehir), Mülâzımisânî Mehmed Danyal Efendi (Van), Mülâzımisânî Necati Efendi (Bursa), İhtiyat Mülâzımisânî Mehmed Cevad Efendi (Selanik), İhtiyat Mülâzımisânî Mehmed Emin Efendi (Bilecik), İhtiyat Mülâzımisânî Ahmed Efendi (Rize), Mülâzımisânî Mustafa Efendi (Kocamustafapaşa), İhtiyat Mülâzımisânî Mehmed Nebi Efendi (İnegöl), İhtiyat Mülâzımisânî Cevad Efendi (Hezergrad), İhtiyat Mülâzımisânî Hüseyin Avni Efendi (Ankara), İhtiyat Mülâzımisânî Mustafa Rıdvan Efendi (Şam), Mülâzımisânî Ali Rıza Efendi (Dersaadet), Mülâzımisânî Sa'deddin Efendi (Trablusgarp), İhtiyat Mülâzımisânî Hüseyin Vehbi Efendi (Taşköprü), İhtiyat Mülâzımisânî Abdullah Efendi (Söğüt), İhtiyat Mülâzımisânî Mehmed Kâmil Efendi (Dersaadet), Mülâzımisânî Ahmed Hikmet Efendi (Beşiktaş), Mülâzımisânî Ahmed Hamdi Efendi (San'a), İhtiyat Mülâzımisânî Ali Fehmi Efendi (Filibe), Mülâzımisânî Sa'îd Efendi (Dersaadet), Mülâzımisânî Ziya Efendi (Zile), İhtiyat Mülâzımisânî Mâhir Efendi (Tokat), Mülâzımisânî Hüseyin Efendi (Gemlik), Mülâzımisânî Fehmi Efendi (Şam), Mülâzımisânî Mehmed Sabri Efendi (Zile), Mülâzımisânî İsmail Hakkı Efendi (Tophane), İhtiyat Mülâzımisânî Mehmed Rahmi Efendi (Zile), İhtiyat Mülâzımisânî Ramazan Efendi (Dinar), Mülâzımisânî Abdullah Efendi (Karahisar-ı Şarkî), İhtiyat Mülâzımisânî İsmail Hakkı Efendi (Gördes), İhtiyat Mülâzımisânî Mehmed İhsan Efendi (Safranbolu), İhtiyat Mülâzımisânî Şaban Efendi (Giresun), İhtiyat Mülâzımisânî İsmail Kemal Efendi (Köyceğiz), İhtiyat Mülâzımisânî Cevad Efendi (Dersaadet), İhtiyat Mülâzımisânî Osman Remzi Efendi (Dersaadet), İhtiyat Mülâzımisânî İbrahim Efendi (Üsküdar), İhtiyat Mülâzımisânî Ahmed Burhaneddin Efendi (Kastamonu), Mülâzımisânî Mehmed Yusuf Efendi (Edirne), Mülâzımisânî Nâşid Efendi (Erzurum), Mülâzımisânî Sıdkı Abdurrahman Efendi (Kilis), İhtiyat Mülâzımisânî Abdülbâki Efendi (Kastamonu), İhtiyat Mülâzımisânî Mehmed Emin Efendi (Kütahya), Mülâzımisânî Mustafa Şerafeddin Efendi (Dersaadet), İhtiyat Mülâzımievvel Vehbi Efendi (İskilip), Mülâzımisânî Ahmed Basri Efendi (Maraş), İhtiyat Mülâzımisânî Hulûsi Efendi (Adapazarı), İhtiyat Mülâzımisânî Mehmed Sırrı Efendi (Çeşme), Mülâzımisânî Ali Rıza Efendi (Anamur), Mülâzımisânî Mehmed Tevfik Efendi (Erzincan), İhtiyat Mülâzımisânî Hamdi Efendi (Demirci), Mülâzımisânî Hasan Efendi (Alaca), Mülâzımisânî Osman Efendi (Amasya), Mülâzımisânî Kâmil Efendi (Harput), Mülâzımisânî İbrahim Edhem Efendi (Harput), Mülâzımisânî Mazhar Efendi (Van), Mülâzımisânî Hüseyin Efendi (Urfa), Zâbit Vekîli Yusuf Kemal Efendi (Konya), İhtiyat Zâbit Vekîli Ahmed Hamdi Efendi (Gerede), Zâbit Vekîli Tevfik Efendi (Edirne), İhtiyat Zâbit Vekîli Mustafa Hulûsi Efendi (Bilecik), Zâbit Vekîli Hikmet Efendi (Serfiçe), İhtiyat Zâbit Vekîli Musa Kâzım Efendi (Göksun), Zâbit Vekîli Sami Efendi (Bandırma), İhtiyat Zâbit Vekîli İshak Sami Efendi (Hopa), İhtiyat Zâbit Vekîli Ahmed Kemal Efendi (Koçhisar), İhtiyat Zâbit Vekîli Cevad Efendi (Tarsus), Zâbit Vekîli Re'fet Efendi (Bergama), Alay Müftüsü Kâmil Efendi (İzmir Kırkağaç), Tayyare Makinisti Esref Efendi (Adana) (TBMM. ZC. Dönem: I, C. 13: 53-54; BCA. Fon: 030.10.0.0, Yer No: 194.326.6; Hakimiyet-i Milliye, No: 308 (30 Eylül 1921): 1-2).

5.c) TBMM'nin 1 Kasım 1921 tarihli ve 185 nolu kararıyla İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilen 27 kişinin isim listesi şu şekildedir: Kaymakam Edhem Necdet Bey (Aydın), Kaymakam Safvet Bey (Dersaadet), Kaymakam Halil Rüşdü Bey (Dersaadet), Kaymakam Mehmed Subhi Bey (Manastır), Binbaşı Ahmed Hakkı Bey (Yanya), Binbaşı Ahmed Cemal Bey (Yenişehir), Binbaşı

Ali Cevad Bey (Tire), Kıdemli Yüzbaşı Cemil Efendi, Kıdemli Yüzbaşı Halil Zühüd Efendi (İzmit), Kıdemli Yüzbaşı Behram Fevzi Efendi (Muş), Yüzbaşı Abdullah Şevki Efendi (Sivas), Yüzbaşı Kâmil Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Bekir Sıdkı Efendi (Siirt), Yüzbaşı Ahmed Cemaleddin Efendi (Eskicuma), Mülâzımievvel Ahmed Efendi, Mülâzımievvel Mustafa Fevzi Efendi (Maraş), Mülâzımievvel Ali Eşref Efendi (Mekke-i Mükerrerme), İhtiyat Mülâzımısânî Hasan Efendi (Batum), Mülâzımısânî Ali Kemal Efendi (Uluborlu), Mülâzımısânî Ahmed Rıfki Efendi (Araç), İhtiyat Mülâzımısânî Yakub Nâci Efendi (Düzce), İhtiyat Mülâzımısânî Mehmed Said Efendi (Ayaş), İhtiyat Zâbit Vekili Ali Sâ'ib Efendi (Bolu), İhtiyat Zâbit Vekili İsmail Efendi (Sarayköy), Muvazzaf Zâbit Vekili Gâlib Efendi (Manastır), İhtiyat Zâbit Vekili Mehmed Efendi (Dersaadet), İhtiyat Mülâzımısânî Ömer Muammer Efendi (Dersaadet). (TBMM. ZC. Dönem: I, C. 14: 12; Hakimiyet-i Milliye, No: 341 (2 Teşrinisani 1921): 2).

5.d) TBMM'nin 1 Kasım 1921 tarihli ve 185 nolu kararıyla TBMM Takdîrnâmesi ile ödüllendirilen 64 kişinin listesi şu şekildedir: Erkân-ı Harb Binbaşı Kurtcebe Bey (Sivas), Binbaşı İsmail Hakkı Bey (Üsküp), Binbaşı Ahmed Nâdir Bey (Dersaadet), Kıdemli Yüzbaşı Salih Zeki Efendi (Kavala), Kıdemli Yüzbaşı Mustafa Bedri Efendi, Yüzbaşı Mehmed Efendi (Nazilli), Yüzbaşı Hüseyin Avni Efendi (Üsküp), Yüzbaşı Osman Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı İbrahim Efendi (Sultanselim), Yüzbaşı Mustafa Zeki Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Mustafa Nâzım Efendi (Van), Yüzbaşı Hasan Tahsin Efendi (Sivas), Yüzbaşı Ali Rıza Efendi (Ankara), Yüzbaşı Vasfi Efendi (Sultanselim), Yüzbaşı Cemaleddin Efendi, Yüzbaşı Mehmed Rasim Efendi, Mülâzımievvel Nureddin Efendi (İzmit), Mülâzımievvel Şevket Efendi (Selanik), İhtiyat Mülâzımievvel Bekir Efendi, Mülâzımievvel İbrahim Edhem Efendi, Mülâzımievvel Yahya Efendi, Mülâzımievvel Sâkıb Selçuk Efendi (Üsküdar), Mülâzımievvel Cemal Efendi (İzmir), Mülâzımievvel İsmail Hakkı Efendi (Kayseri), Mülâzımievvel Ahmed İskender Efendi (Bilecik), Mülâzımısânî Kâmil Efendi (Niğde), Mülâzımısânî Râşid Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Hüsnü Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Cemal Efendi, Mülâzımısânî Halil Süreyya Efendi (Dersaadet), Mülâzımısânî Ahmed Neş'et Efendi (Erzincan), Mülâzımısânî Hüseyin Tahsin Efendi (Karaferye), Mülâzımısânî Mehmed Rüşdü Efendi (Daday), Mülâzımısânî İbrahim Hulûsi Efendi (Harput), İhtiyat Mülâzımısânî İbrahim Edhem Efendi (Gümüşhasköy?), Mülâzımısânî Edhem Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Tevfik Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Turgut Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Avni Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Tahir Efendi, Mülâzımısânî Âsım Efendi (Ünye), Mülâzımısânî Âtîf Nâbi Efendi (Dimetoka), Mülâzımısânî Abdurrahim Efendi (Bilecik), Mülâzımısânî Osman Niyazi Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Ziya Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Mehmed Gülşen Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Hüseyin Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Kadri Efendi (Dersaadet), Mülâzımısânî Mustafa Nuri Efendi (Bilecik), Mülâzımısânî Mehmed Zâhid Efendi (Konya), Mülâzımısânî Ali Rıza Efendi (Konya), Mülâzımısânî Muharrem Efendi (Aydın), İhtiyat Mülâzımısânî Nâzım Efendi (Yozgat), İhtiyat Mülâzımısânî Ahmed Efendi (Eğirdir), İhtiyat Mülâzımısânî Mehmed Ârif Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Ahmed Tayyib Efendi (Âsitâne), Çavuş Hurşid, Çavuş Ali, Çavuş Süleyman, Çavuş Mustafa, Çavuş Abdurrahman, Onbaşı Bekir, Binbaşı Hasan Vehbi Efendi (Erzurum), Mülâzımievvel Hüseyin Remzi Efendi (Şemsipaşa). (TBMM. ZC. Dönem: I, C. 14: 12-13; Hakimiyet-i Milliye, No: 341 (2 Teşrinisani 1921): 2).

5.e) TBMM'nin 23 Ocak 1922 tarihli toplantısında kabul edilen 221 Sayılı kararlar İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmesi kabul edilen 28 kişinin isimleri şu şekildedir: İhtiyat Mülâzımısânî Hüseyin oğlu Ali Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Mustafa oğlu Said Efendi, Mülâzımievvel Hafız Nuri oğlu Mehmed Rifat Efendi, Mülâzımievvel Ahmed oğlu Hamza Efendi, Mülâzımısânî Hacı Mehmed oğlu Mahmud Hamdi Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Süleyman oğlu Nâmik Kemal Efendi, İhtiyat Mülâzımısânî Nâdir Efendi oğlu Abdülaziz Efendi, Kıdemli Yüzbaşı Hacı Celâl oğlu Necmeddin Efendi, Kıdemli Yüzbaşı Cemal oğlu Musa Efendi, Yüzbaşı Dilaver oğlu Mehmed Ali Efendi, İhtiyat Zâbit Vekili Halil oğlu Ali Ağa, Zâbit Vekili Hüseyin oğlu Cemal Efendi, Yüzbaşı Abdurrahman oğlu Zeki Efendi, Mülâzımısânî Hüseyin Hüsnü oğlu Ahmed Tevfik Efendi, Mülâzımısânî Müderris Ali oğlu Mehmed Muhyiddin

Efendi, Kaymakam Halil oğlu Hüseyin Hüsnü Bey, Yüzbaşı Dursun oğlu Hidayet Efendi, Yüzbaşı Sabri oğlu Mustafa Nâzım Efendi, Mülâzımısânî Şeyh Mehmed oğlu Şerif Efendi, Kaymakam Hasan oğlu İsmail Hakkı Bey, Mülâzımievvel Hüseyin Hüsnü oğlu Enver Adnan Efendi, Yüzbaşı Halil oğlu İbrahim Hakkı Efendi, Zâbit Vekili Şakir oğlu Sadık Efendi, Binbaşı Ahmed oğlu Sadık Efendi, Mülâzımievvel Süleyman oğlu Sabri Efendi, Mülâzımievvel Ali oğlu Feridun Efendi, Yüzbaşı Ahmed oğlu Ali Efendi, Mülâzımısânî Mehmed Râğıb oğlu Ahmed Niyazi (TBMM ZC. Dönem: I, C. 16: 98-99; Hakimiyet-i Milliye, No: 413 (24 Kanunusani 1922): 1; https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100220.pdf).

5.f) TBMM'nin 23 Ocak 1922 tarihli toplantısında alınan 220 Sayılı kararla TBMM Takdimamesi ile taltif edilmeleri kararlaştırılan 25 kişinin isimleri şunlardır: Kıdemli Yüzbaşı Muhamrem oğlu Mehmed Süreyya Efendi (Beşiktaş), Yüzbaşı Hasan oğlu Ahmed Râ'if Efendi (Muş), Mülâzımievvel Halil oğlu Mehmed Emin Efendi (Karaisalı), Mülâzımievvel Şakir oğlu Hamid Şakir Efendi (Niğde), Yüzbaşı Halil oğlu Nasuh Efendi (Diyarbakır), İhtiyat Zâbit Vekili Hüseyin oğlu Mehmed Efendi (Kütahya), Mülâzımievvel Recep oğlu Ali Salih Efendi (Dersaadet), Mülâzımısânî Abdülkadir oğlu Fâ'iz Efendi (Beyrut), Binbaşı Recep oğlu İzzet Efendi (Halıcılar), Mülâzımısânî Rıza oğlu Âsım Efendi (Süleymaniye), İhtiyat Mülâzımievvel Rıza oğlu Cenâb Efendi (Üsküp), Yüzbaşı Ahmed oğlu Muharrem Efendi (Harput), Mülâzımievvel Âdem oğlu Kemâl Efendi (Manastır), Mülâzımievvel Hayri oğlu İsmet Efendi (Kadıköy), Mülâzımısânî Bayram oğlu Ali Rıza Efendi (Van), Yüzbaşı Ali oğlu Hidayet Efendi (Selanik), Yüzbaşı Ruşen oğlu Hasan Şerif Efendi (Cisr-i Mustafa Paşa), Yüzbaşı Mustafa oğlu İbrahim Hakkı Efendi (Bursa), Yüzbaşı Ziyaeddin oğlu Zeki Efendi (Dersaadet), Yüzbaşı Ali Sabri oğlu Fahri Efendi (İzmir), Mülâzımievvel Rifat oğlu Fikret Efendi (Şehzadebaşı), Mülâzımısânî Azmi oğlu Burhaneddin Efendi (Dersaadet), Mülâzımısânî Mehmed Lutfi oğlu İhsan Safer Efendi (Dersaadet), Mülâzımısânî İbrahim Hakkı oğlu Sünûsi Efendi (Bingazi), Mülâzımısânî Abdullah oğlu Ahmed Bîcân Efendi (Edime) (TBMM. ZC. Dönem: I, C. 16: 96-98; Hakimiyet-i Milliye, No: 413 (24 Kanunusani 1922): 1; https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/karartbmmc001/karartbmmc00100220.pdf).

BEŐINCI OTURUM
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NİN
YANSIMALARI

ANADOLU AJANSI BÜLTENLERİNDE SAKARYA SAVAŞI ÖNCESİ TÜRK YUNAN MÜCADELESİNE DAİR İÇ VE DIŞ BASINDAN HABERLER

Sevcan BAŞBOĞA ÖZEN*

Giriş

Anadolu'da Millî Mücadelenin başladığı ilk zamanlardan itibaren Anadolu halkı, İtilaf devletlerinin işgallerine karşı yalnızca fiili, askeri mücadelenin yetersiz olduğunu görmüş ve aynı dönem içerisinde hızlı bir şekilde basın ve yayım yoluyla Anadolu'daki işgallerin haksız ve hukuksuzluğunu anlatmaya çalışmışlardır. Literatürde Anadolu'da Millî Mücadele Basını olarak adlandırdığımız basın tam da bu tarihsel koşullar içerisinde ortaya çıkmıştır.

Basın ve yayıma dair pek çok olanaktan mahrum olan, her türlü yoksulluk ve yoksunluk içerisinde bin bir güçlükle yayımlanan Millî Mücadele dönemi Anadolu Basınının gazeteleri sadece yoksunluk ve olanaksızlıkla değil aynı zamanda işgalci güçlerin yoğun baskısı ve yıldırımları ile de mücadele etmişlerdir. Millî Mücadele sürecindeki Anadolu Basınının önemli bir kısmı Millî Mücadele'den yana tutum takınmış, işgallere karşı durmuş, İtilaf devletlerinin haksız hukuksuz işgallerine karşı anti emperyalist bir tutum içerisinde olmuşlardır. Milli Mücadele döneminde Anadolu'da Milli Mücadeleyi sonuna dek destekleyen Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde Milli Mücadele'nin haklı sesini duyurmaya çalışan Anadolu Basınının belli başlı sesleri arasında şu gazeteler yer almıştır: İzmir'in işgalinden sonra Balıkesir'de yayımlanan *Doğru Söz*, mütarekeden sonra İzmir'de yayımlanan *Hukuku Beşer*, Balıkesir'de yayımlanmakla beraber sesini tüm Türkiye'ye duyuran *İzmir*' *Doğru*, Batı Anadolu bölgesinde yayımlanan işgal karşıtı gazetelerdir.

---

* Dr., İstanbul Arel Üniversitesi, sevcanbasboga@gmail.com

Anadolu'da Çukurova bölgesinde Fransız ve Ermeni işgallerine karşı duran, *Adana* gazetesi, işgal kumandanlığı baskısı altındaki vilayet emriyle kapatılır. Fransızların Anadolu'daki işgal bölgelerinden çekilmeleriyle beraber *Adana* gazetesi bu kez *Yeni Adana* adıyla 27 Kasım 1921'de Adana'da yayımlanmaya başlar. Konya'da Meşrutiyet döneminden itibaren yayımlanan *Babalık*, önce Afyonkarahisar'da daha sonra Konya'da yayımlanan *Öğüt* gazetesi ve ilk zamanlar İzmir'de daha sonra Antalya'da yayımlanan *Anadolu*, işgal karşıtı basın içerisinde yer alır. Anadolu basınından *Amali Milliye* Maraş'ta, *Satvet-i Milliye*, Elazığ'da Diyarbakır'da Ziya Gökalp'in çıkardığı *Küçük Mecmua*, Erzurum'da *Albayrak*, Trabzon'da *İstikbal*, Kastamonu'da *Açıksöz*, Edirne'de *Ahali* Gazetesi bu süreçte yayımlanmıştır.¹

Mütarekeyi takip eden süreçte İstanbul Basınına bakıldığında, İstanbul basınının homojen, yekpare bir basın olmadığı daha mütarekenin ilk günlerinden başlayarak en temelde tüm Millî Mücadele süresince iki farklı yaklaşıma sahip oldukları görülmüştür. Zira içlerinde *Peyam-ı Sabah*, *Alemdar*, *Serbesti*, *Türkçe İstanbul* gibi gazetelerin Mütarekeye dönük yaklaşımları; İşgalin geçici olduğu, padişah ve İstanbul Hükümetinin desteklenmesi gerektiği yönünde olmuş, nihai olarak da İngiltere veya Amerika Birleşik Devletleri gibi büyük bir devletin himayesinin kabul edilmesi savunulmuştur. Bu gazeteler tüm Millî Mücadele süresince yayımladıkları haberler ve yazılarda sıklıkla Millî Mücadeleye, Mustafa Kemal'e saldırmaktan geri durmamışlardır.² Buna karşın içlerinde *Vakit*, *Akşam*, *Tasvir-i Efkâr*, *Yeni Gün*, *İleri* gibi gazetelerin bulunduğu grup, İstanbul Hükümeti ve İtilaf devletlerinin tüm baskı, sansür, sürgün ve yıldırımlarına karşın Mütarekenin kabul edilemez olduğunu bu noktada Anadolu'da başlayan Millî Mücadeleyi destekleme yönünde tutum takınmışlardır.³

---

¹ İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s.xviii-11. Bu kısımda yararlanılan Anadolu Basını temalı kaynaklar için ayrıca bkz. Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın**, Güven Matbaası, Ankara 1971, s.21-218; Ömer Sami Coşar, **Millî Mücadele Basını**, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul b.y.y., s.14-280; Bülent Varlık, "Mütareke ve Millî Mücadele Basını", **Tazimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, c. 5, İstanbul 1986, s.1200-1204; Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s.61-116; Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s.10-128; M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993, s.346-356; Yücel Özkaya, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989, s.14-30; Fuat Süreyya Oral, **Cumhuriyet Basını Tarihi 1923-1973**, Sanayi Nefise Matbaası, Ankara 1973, s.32-52.

² Özkaya, a.g.e., s.10.

³ İnuğur, a.g.e., s.336-345, Özkaya, a.g.e., s.10.11; Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, 74, 75; Koloğlu, a.g.e., s.107; Varlık, a.g.m., s.1200.

Mustafa Kemal Anadolu'ya geçtiğinde Mondros Mütarekesi ile beraber tüm yurttan telefon, telgraf ve tüm iletişim araçlarının İtilaf Devletlerinin denetiminde olduğunu görmüş, bu nedenle halka ulaşmada Anadolu'da ulusal bağlamda örgütlü bir mücadeleyi başlatabilmek için telefon telgraf gibi iletişim araçlarının yanı sıra basın, yayın gibi kitle iletişim araçlarının da önemli olduğunu düşünmüştür. Bu nedenle Anadolu'ya geçtikten hemen sonra öncelikle iletişim araçlarını kontrol etmeye çalışmış Erzurum Kongre'si sonrasında askerlik görevinden istifa etmesiyle de gerçekleştirilen Sivas Kongre'si kararlarını halka duyurmak amacıyla *İrade-i Milliye* gazetesini çıkarmıştır.⁴ Ankara'ya geldikten sonra *İrade-i Milliye* gazetesini Ankara'ya getirmek istemiş ancak Sivashlılar Sivas'ta bu gazeteyi Millî Mücadele sürecinin bir anısı olarak yaşatmak istemişlerdir. Bu nedenle Ankara'nın Millî Mücadelenin merkezi haline gelmesiyle beraber Millî Mücadele sürecine dair alınan tüm kararların ve yapılan faaliyetlerin yurda ve halka ulaştırılmasında önemli bir işleve sahip olan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi yayımlanmıştır.⁵

Ancak genellikle lokal düzeyde etki gücü olan Anadolu Basını ve son kertede Ankara'da çıkarılan *Hakimiyet-i Milliye* Gazetesinin tüm yurda ulaşmada sınırlı bir etki gücü olmuştur. Mustafa Kemal, basının, kitle iletişim araçlarının, kamuoyu yaratmadaki gücü ve etkisini farkında olup bu bağlamda Millî Mücadele sürecinde alınan kararlar, gerçekleştirilen faaliyetler, cephelerdeki gelişmeler ve haberlerin, hatta iç ve dış basından haberlerin hem Anadolu'nun dört bir tarafına hem de yurtdışına ulaştırılmasında ulusal bir haber kanalının oluşturulması gerektiğini düşünmüştür. Dolayısıyla tüm bu süreçte bir taraftan içeride ve dışarıda Millî Mücadele aleyhindeki kara propagandaları etkisizleştirmek, diğer taraftan da Millî Mücadele lehinde etkili bir kamuoyunun oluşturulması noktasında ulusal bir haber ajansının kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Anadolu Ajansının Kuruluşu Ve İlk Bültenlerin Yayımlanması

İtilaf devletlerinin, mütarekeyi takip eden Kasım ayı başında Osmanlı devletinin başkenti İstanbul'u fiilen işgalleri, 16 Mart 1920'de resmi işgale dönüşmüştür. Anadolu'da Millî Mücadele'nin başlayıp kök salmaya başladığı böyle bir süreçte Mustafa Kemal, işgal karşısında, yurt çapında askeri ve mülki

⁴ Koloğlu, a.g.e., s.61; Özkaya, a.g.e., s.61; Şapolyo, a.g.e., s.195-198; Öztoprak, a.g.e., s.11,12.

⁵ Özkaya, a.g.e., s.61; Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.107. Bu konuda ayrıca bkz. Oral, a.g.e., s.40, 41. Öztoprak, a.g.e., s.11.

amirlere verdiği direktifte ilk ve öncelikli olarak alınması gereken tedbirin, İstanbul ile resmi, özel ve gizli haberleşmenin derhal durdurulması gerektiği yönünde olmuştur. Zira bu konuda yayımladığı bildiride “İstanbul’dan düşman bildirimlerini alıp Anadolu içlerine yayanlar ve Anadolu haberleşmelerini İstanbul’a verenlerin casus sayılarak, işbu hareketlerin gerçekleşmesi durumunda derhal ve şiddetle cezalandırılacaklardır.”⁶ İfadesiyle Millî Mücadele sürecinde istihbarat, iletişim ve haberleşme konusunun hayati önemde olduğunu vurgulamıştır.

Anadolu Ajansının kuruluşu, Millî Mücadelenin tam da bu kritik aşamasında gerçekleşir. Zira Mustafa Kemal ve arkadaşları İstanbul’un resmi işgalini takip eden günlerde Ankara’da derhal Milli bir meclisin toplanması amacıyla çalışmalarına başlarlar. İstanbul’un işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisinin dağıtılması sürecinde İstanbul’da bulunan yurtsever aydınlar ve Millî Mücadele yanlısı mebuslar İstanbul’dan Ankara’ya geçmeye çalışmışlardır. Bu süreçte İstanbul’dan Anadolu’ya geçen aydınlar arasında Halide Edib (Adıvar) ve Yunus Nadi’de (Abalıoğlu) bulunmaktaydı. Anadolu Ajansının kuruluş sürecini, Anadolu Ajansının kuruluşunda hayli etkili rolleri olan Halide Edib ve Yunus Nadi’nin anıları üzerinden takip ettiğimizde onlar bu yolculuğun gelişimi ve Anadolu Ajansının kuruluş sürecini tüm detaylarıyla anlatmışlardır. Halide Edib, bu yolculuk sırasında Yunus Nadi’yle karşılaşmalarını şöyle ifade eder; “...*Ertesi sabah, bir saat Akhisar’da kaldıktan sonra, Lefke’ye vardık. Burada Yunus Nadi Beyle konuştum. Kendisi, İstanbul’da Yeni Gün gazetesini çıkarıyordu. Bir başka yoldan kaçıp gelmiş ve Geyve’de bizim kafileye katılmıştı. Yolun tehlike ve güçlükleri azaldığından, beni Ankara’ya çağıran işi düşünmeye başladım. Anadolu’daki milliyet hareketinin en zayıf tarafı gazeteci ve propaganda yokluğu idi. Onun için Yunus Nadi Beyi bir Hızır gibi karşıladım.*”⁷

İstanbul’un İtilaf devletleri tarafından işgaliyle Anadolu’ya geçenlerden biri de Yunus Nadi’dir. Mütareke sürecinde de Mustafa Kemal’le görüşmeleri olan ve İstanbul’da *Yeni Gün* gazetesini çıkaran, ancak gazetenin İngilizler tarafından kapatılmasıyla Ankara’ya geçen Nadi, Ankara’ya geçiş sürecinde yolda yaşadıklarını “tehlikeler ve garabetlerle dolu bir yolculuk” olarak niteler. Nadi, yol boyunca Mustafa Kemal’le zor şartlar altında gerçekleşen telefon görüşmelerinde Ankara’ya güvenle geçiş konusunda sıklıkla kendisinden bilgi aldığını belirtmiştir. Nadi, Ankara’ya geçiş yolculuğunu ve yolda Halide Edib’le karşılaşmalarını, bu karşılaşma sırasında her iki aydın ve gazetecinin Ankara’ya

---

⁶ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Bugünkü dille yayına hazırlayanlar: Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.273-278.

⁷ Halide Edib Adıvar, **Türk’ün Ateşle İmtihani**, Özgür Yayınları, İstanbul 2005, s.118-120.

ulaştıklarında Anadolu’da başlayan Millî Mücadeleyi nasıl destekleyecekleri, bu büyük mücadeleye nasıl katkı sunabileceklerini konuşmuşlardır. Nadi bu süreci ve Halide Ediple olan konuşmalarını anılarında şöyle ifade eder;

“Halide Edib Hanım ile ancak Akhisar İstasyonu’ndaki bir mola esnasında ayaküstü biraz görüşebildim... Pratik bir Türk kadını. Kendisine Kuşçalı Muhaberesinde Paşaya sorduğum, telsiz telgraf suali ile cevabını anlattım.

Şimdi gider gitmez bütün dünyaya o tarik ile bağırırız, dedim.

Çok güzel, dedi. Daha iyisi gider gitmez bir ajans teşkilatı kuralım, o vasıta ile dahile ve harice söyleriz.

Birinci şart hanımefendi. Sonra tabi bunun teferruatı gelir; mesela ilk merhalede neşriyat ki başlı başına teşkilata ihtiyaç gösterir. Sonra propagandanın envai...

Tabi sıra ile hepsi yapılır. Fakat benim fikrimce ilk iş ajans olmalıdır. Hatta isterseniz adını burada koyuverelim; mesela Türk Ajansı, mesela Ankara Ajansı, mesela Anadolu Ajansı. Daha da bulunabilir.

Bana (Anadolu Ajansı) en iyi bir isim gibi görünüyor.

Bana da öyle. Değil mi evvela kendini mümkünse bütün vatani kurtaracak olan Anadolu’dur. O halde kararımızı vermiş olalım: Anadolu Ajansı.

Evet, Anadolu Ajansı hanımefendi.”⁸

Yunus Nadi ve Halide Edib’in yoldaki bu karşılaşmaları ve konuşmaları sonucunda Ankara’ya ulaştıklarında Millî Mücadele’ye ne yönde ve ne şekilde katkı sunacaklarını kararlaştırmışlardır. Zira Her iki aydının da üzerinde durduğu konu bir taraftan Anadolu’nun dört bir tarafında İtilaf devletleri tarafından gerçekleştirilen işgallerin haberini yurt içi ve yurt dışında yaymak, diğer taraftan da Millî Mücadele aleyhindeki propagandaları etkisizleştirerek Millî Mücadelenin haklı sesini yurda ve yurt dışına duyurmaktı. Her iki aydının da bulunduğu kabileler bir süre sonra Ankara’ya ulaşırlar. İstanbul’dan Ankara’ya ulaşan tüm kabileler Mustafa Kemal’in içinde bulunduğu ekipler tarafından karşılanır. Halide Edib anılarında, bundan sonra Millî Mücadele’nin ilk önemli karargâhı olan Ziraat Mektebine geçişlerini, daha sonra Mustafa Kemal’e yolda Yunus Nadi’yle konuştukları Ankara’da Millî Mücadelenin haklı sesini hem iç kamuoyuna hem de dış kamuoyuna duyurabilecek bir haber ajansı kurma

---

⁸ Yunus Nadi, **Ankara’nın ilk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s.77.

konusundan bahseder. Mustafa Kemal'in bu konuya yaklaşımını Yunus Nadi'nin yazdıkları üzerinden takip ettiğimizde şunları ifade etmiştir;

Akhisar İstasyonunda karar verdiğimiz Anadolu Ajansından bahsedildi. Eğer Paşa da muvafık görürse yarından tezi yok, hemen işe başlanabilirdi. Paşa, fikri çok güzel buldu. Ancak Paşa, memleket muhitine telgrafla verilmek üzere yazılacak olan haber ve yazıların ilk günlerdeki eşkalini bir kere kendisi görmek istiyordu. Takip olunan siyaset ve zihniyete muhalif bir şey olmasın diye. İlk günleri diyordu, bu yazılarda gerek fikir gerek tarzı tahrir itibarı ile belki bazı tashihat yapılmak lazım gelebilir. Fakat üç beş gün geçtikten sonra zaten siz takip olunan siyaseti kavramış olacağınızdan artık belki buna da hacet kalmadan iş kendi kendine yürür gider. Ajans bahsinde kararımız şu oldu: İlk günü Paşa, Anadolu Ajansını bütün memlekete takdim edecekti. Yani şu ve şu maksatlarla Ankara'da bir Anadolu Ajansı teşkil edildi. Memleketin her tarafını, şu müşkül anında, cereyan eden ahvalden haberdar edecektir. Bu Ajans tebligatını şu ve şu suretlerde mümkünse ve mümkün olduğu kadar memleketin en ücra köşesine kadar yayacaksınız, diyecekti. Halide Edib Hanımla ben de neşri o günlerin işine yarayacak resmi, yerli ve yabancı haberleri toplayarak günde en az iki servis yapmak üzere telgrafhaneye verecektik.⁹

Bununla beraber Halide Edib, çıkarılacak olan Ajans bültenlerinde yer alacak haberlerin yalnızca yurt içinden ve cephelerden gelecek haberlerle değil dış dünyadan da haberlerin ve gelişmelerin iç kamuoyu tarafından bilinmesi ve izlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Bunun için Mustafa Kemal'e dış basından özellikle İngilizce ve Fransızca gazetelerin zamanında getirtilerek derhal işe başlamak istediklerini bildirir. Bu süreçte Osmanlı Bankasından temin edilen bir yazı makinesi ile ilk ajans bültenlerinin yazılması için işe koyulurlar.¹⁰

Anadolu Ajansı'nın kurulduğu bu süreçte Mustafa Kemal böyle bir haber ajansının kurulmasını tüm gücüyle desteklemiştir. Zira Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'tan Ankara'ya gelişi ve burada yeni bir devletin temellerinin atılmaya çalışıldığı bu süreçte Anadolu'nun birbiriyle iletişimini sağlamak, Anadolu'nun dört bir yanındaki işgalleri ve cephe haberlerini tüm yurda yayacak, İstanbul hükümeti ile itilaf devletlerinin yıkıcı propagandalarına karşı koyacak ve dahası Millî Mücadelenin haklı sesini tüm dünyaya duyuracak etkili bir iletişim aracına ihtiyaç bulunmaktaydı.

---

⁹ Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1987, 257. Bu konuda ayrıca bkz. Nadi, **Ankara'nın ilk Günleri**, Sel yayınları, İstanbul 1955, s.93,94.

¹⁰ Edib, **a.g.e.**, s.126, 127.

Bu bildiri metninin giriş kısmında yer verilen Anadolu Basını ile Temsil Heyetinin Ankara'ya gelişi ile Ankara'da kurulan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, bahsi geçen faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde yetersiz kalmış, bu durum etkili bir haber ajansının kurulmasını elzem kılmıştır. Bu koşullarda Mustafa Kemal; "*Türk milletinin varlığı ve istiklalini korumak yolunda devlet ve milletin Kuvayı Umumiyesini hüküm ve murakabesi altında bulunduracak bir millet meclisini derhal toplantıya çağırırken, Türk milletinin bu yoldaki davasını dışarıya karşı anlatmak ve içeride halkı bu büyük hedefe, kurtuluş ve istiklal hedefine tevcih (yöneltmek) etmek için de tenvir (aydınlatma) ve irşad (doğru yola yönlendirmek) vazifesini görececek bir teşkilata vucud vermeği birinci derecede işlerden saymıştır.*"¹¹ Mustafa Kemal'in bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Ankara'da Milli Meclisin kurulması kadar önemli bir diğer işin de tüm bu sürecin ve sürece dair tüm gelişmelerin halka en doğru şekliyle anlatılması, Anadolu halkının Milli Mücadele lehinde aydınlatılması, aynı şekilde dış kamuoyunun da bu yönde bilgilendirilmesi en öncelikli görev olarak görülmüştür. Bu çerçevede Millî Mücadeleyi yürüten kadronun Ankara'daki ilk zamanlarında, Milli Meclisin de kurulmasından önce bahsi geçen amaçlar çerçevesinde ulusal bir haber ajansının kurmaları 6 Nisan 1920'de gerçekleşir.

6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansının kurulmasına karar verilir ve bu durum 9 Nisan tarihli bir genelge ile bütün kolordulara, vilayet ve müstakil livalara, Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine, Müdafaa-i Milliye idare heyetlerine bildirilir.¹² Mustafa Kemal tarafından Anadolu'nun dört bir tarafındaki idari amirlere ve kolordu komutanlıklarına gönderilen genelgede, İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgali ile tüm vatan ve milletin büyük bir tehlike ile karşı karşıya kaldığını, bu durum karşısında Anadolu ve Rumeli'de halkın vatanı ve milleti kurtarmak amacıyla giriştiği kutsal mücadele sırasında halkın iç ve dış gelişmeler hakkında en doğru haberler ile aydınlatılmasının son derece önem kazandığı bu durum karşısında en yetkili kişilerden oluşan bir heyet tarafından Anadolu Ajansı kurulduğu bildirilmiştir. Bununla beraber Anadolu Ajansı haberlerinin her gün düzenli bir şekilde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı ve yetkili kurullar tarafından Anadolu'nun dört bir tarafına hatta köylere ve nahiyelere

---

¹¹ **Anadolu Ajansı, Kuruluşu, Tarihçesi ve Safahatı, 1925-1935.** Yayın yılı yok, s.4-6.

¹² **Anadolu Ajansı, Kuruluşu, Tarihçesi ve Safahatı, 1925-1935,** s.4-6, **Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi ve Kuruluşun İtibaren Anadolu Ajansı ile İlgili Yasal Düzenlemeler,** Ankara 1987, s.6-8.

kadar ulaştırılması ve toplu mekanlarda fazla sayıda insana ulaştırılması gerektiği ifade edilmiştir.¹³

Ana hatlarıyla söylemek gerekirse bu belgeyle beraber Heyet-i Temsiliye Başkanı olarak Mustafa Kemal, Anadolu Ajansının hangi koşullar altında, hangi nedenlerle ve hangi amaçları gerçekteştirmek amacıyla kurulduğunu ifade etmiştir. Bununla beraber bir taraftan da Anadolu Ajansının tüm kamuoyuna tanıtımı gerçekteştirilmiş, Anadolu Ajansı bültenlerinde yer alan haberlerin iç kamuoyuna nasıl ulaştırılması gerektiği ve bunun acil önemi vurgulanmıştır.

Bu tarihten sonra Anadolu Ajansı bültenlerinin dağıtımı konusu oldukça önem kazanmış bu konuda hem Mustafa Kemal hem de Heyet-i Temsiliye tarafından farklı zamanlarda yayımlanan resmi yazılarla bu konunun önemine dikkat çekilmiştir. Zira Anadolu Ajansının kurulması sonrasında Anadolu'nun taşrasında gerek Müdafaa-i Hukuk Kurulları, gerekse ajans bültenlerinin ulaştığı yerelde bu işi organize etmek amacıyla teşkilat-ı mahsusanın oluşturulması istenmiştir. Bu kurulların, her gün telgrafhanelere ulaşan ajans bültenlerini telgrafhane kapılarına siyah levhalar üzerine yazarak bu haberleri köylere ve nahiyelere dek Anadolu'nun en ücra köşelerine ulaştırması, halkın bu konuda en doğru şekilde bilgilendirilmesi istenmiştir.¹⁴

Ankara'da Büyük Millet Meclisinin kurulması sonrasında Mustafa Kemal bu kez Büyük Millet Meclisi Reisi unvanıyla da Anadolu Ajansı bültenlerinin Anadolu'nun dört bir yanına dağıtılmasının önemi üzerinde durmuştur. Zira Millî Mücadelenin başarıya ulaştırılmasında iç ve dış kamuoyunun en doğru bilgilerle aydınlatılması, Millî Mücadele aleyhindeki tüm propagandaların etkisizleştirilmesi ve Anadolu halkının Millî Mücadeleyi anlaması ve mücadeleye daha yoğun bir katılım sağlaması noktasında ajans bültenlerinin halka ulaştırılmasının öneminin altı çizilmiştir.¹⁵ Bu konuyla ilgili olarak Posta Telefon ve Telgraf Nezaretinden, Heyet-i Temsiliye'ye gönderilen tahriratta, Anadolu Ajansı bültenlerinin dağıtımı ile ilgili olarak her gün telgrafhane kapılarına asılması, küçük yerleşim yerlerinde merkezi alanlarda siyah levhalar üzerine asılması, gerekli teknik tertibata sahip yerlerde basılması çoğaltılması,

---

¹³ Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE) İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH), Sıra N.13643, Kutu N. 318, Gömlek N.11, Fihrist N., 11-1. Bu konuda ayrıca bkz. Genelkurmay ATASE Arşivi, İSH. Koleksiyonu, Sıra N.15148, kutu N., 274, Gömlek N.179, Fihrist, N.179-1.

¹⁴ İSH. Koleksiyonu, Sıra N,335, Kutu N. 1040, Gömlek N.108, Fihrist N. 108-1.

¹⁵ İSH. Koleksiyonu, Sıra N. 341, Kutu N. 575, Gömlek N. 163, Fihrist N. 163-1. Bu konuda ayrıca bkz. İSH. Koleksiyonu, Sıra N. 15246, Kutu N. 273, Gömlek N. 94, Fihrist N. 94-1.

Anadolu'nun dört bir tarafına ulaştırılması konusunda mülki ve askeri emirlerin gerekli direktifleri vermesi istenmiştir.¹⁶

Anadolu Ajansının kuruluşunu takip eden günlerde ajans bültenlerinin dağıtımı ve halka ulaştırılması konusundaki önem ve ehemmiyet dolayısıyla Anadolu'nun dört bir tarafından pek çok telgraf gönderilmiştir. Bu telgraflarda hem ajansın kuruluşu sevinçle karşılanmış ve tebrik edilmiş, hem de ajans bültenlerinin dağıtımı ile ilgili sorumluluk almak istediklerini bildirmişlerdir. Zira Kayseri Mutasarrıfı Emin tarafından Ankara'da Heyet-i Temsiliye Riyaset-i Celilesine gönderilen 13. 04.36(1920) tarihli telgraf namede¹⁷ Heyet-i Temsiliye'den, Sivas Heyet-i Temsiliye'sine gönderilen 7.4.36(1920) tarihli telgraf namede¹⁸ Müdafa-i Hukuk Heyetinden Hacı Kaya Sabit Tarafından Ankara'da Mustafa Kemal'e gönderilen 6.4.36(1920) tarihli yazıda¹⁹ Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin Ayıntab Şubesinin Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği 10.04.36 tarihli yazıda,²⁰ Sivas Heyet-i Merkez namına Halis Durgud Bey tarafından gönderilen 10.04.36(1920) tarihli yazıda,²¹ Uşak Kaymakamlığından Ahmet Cevdet Beyin, Ankara Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği 08.04.36(1920) tarihli telgrafta,²² Bolu Mebusu Nuri Bey tarafından gönderilen 10.04.36(1920) tarihli tebrik yazısında²³ ajansın kuruluşuna dair sevinç ve tebrik ortaya konulurken, aynı zamanda kıt kanaat olanaklarla ajans bültenlerinin basılması ve dağıtılmasında etkin rol üstleneceklerini bildirmişlerdir.

Sakarya Savaşı Öncesi Anadolu Ajansı Bültenlerinde Dış Basından Haberler

Anadolu Ajansının ilk bülteni 12 Nisan 1920'de yayımlanmıştır. Bu ilk bültendeki dış basından haberlere baktığımızda Almanya, Sovyetler, Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan ile ilgili haberler yer almıştır. Bu haberler arasında örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan gazetelerde "Türklerin müstakil kalabilmeleri için uzun makaleler neşredilmektedir" şeklinde bir yazı yer almakta. Yine Sovyet Rusya'ya dair

¹⁶ İSH. Koleksiyonu, Sıra N.15169, Kutu N.273, Gömlek N.88, Fihrist N. 88.

¹⁷ İSH. Koleksiyonu, Sıra N.15225, kutu N. 273, Gömlek N. 91, Fihrist N. 91-1.

¹⁸ İSH. Koleksiyonu, Sıra N.15153, kutu N. 273, Gömlek N. 87, Fihrist N. 87-2.

¹⁹ İSH. Koleksiyonu, Sıra N.15169, kutu N. 273, Gömlek N. 88, Fihrist N. 88-AH.

²⁰ İSH. Koleksiyonu, Sıra N.15169, kutu N. 273, Gömlek N. 88, Fihrist N. 88-AA.

²¹ İSH. Koleksiyonu, Sıra N.15169, kutu N. 273, Gömlek N. 88, Fihrist N. 88-AB.

²² İSH. Koleksiyonu, Sıra N.15169, kutu N. 273, Gömlek N. 88, Fihrist N. 88-AE.

²³ İSH. Koleksiyonu, Sıra N.15169, kutu N. 273, Gömlek N. 88, Fihrist N. 88-AC.

haberde Bolşeviklerin Denikin ordusunu tamamen dağıtmış olduğu, Kafkasya’da duruma hâkim oldukları, Gürcistan ve Azerbaycan kamuoyunun genelinin Bolşeviklere taraftar olduğu belirtilmiştir. İzmir’de Yunan mezalimini İtilaf devletleri temsilcilerine şikâyet etmek isteyen heyet, şikayetlerini İtalya, Fransa ve Amerikan temsilcilerine Türkçe olarak ilettikleri ancak İngiliz temsilcilerin şikayetleri yalnızca İngilizce veya Fransızca olarak alacağını bildirmiştir. Arnavutluk’ta Hristiyan işgaline karşı genel bir isyanın olduğu, Makedonya’daki olaylar dolayısıyla Yunanistan’ın Makedonya’ya kırk bin kişilik kuvvet sevk etmek zorunda oldukları belirtilmiştir. Trakya’nın Yunanlılar tarafından işgali halinde Bulgarların Müslümanlarla hareket ederek Yunanlılara karşı koyacaklarının Bulgar gazeteleri tarafından yazıldığı bildirilmiştir.²⁴ Anadolu Ajansı’nın bu ilk bültenindeki dış basın haberlerine bakıldığında bu haberlerin Anadolu’daki Millî Mücadele hareketinin dış politikadaki yaklaşımlarıyla paralellik gösterdiği, zira bu ilk bültende dış dünyada gelişen olaylar arasında Anadolu’daki Millî Mücadele hareketinin lehinde ve aleyhinde olan devletlerin hem iç hem de dış politikadaki gelişmeleri konu edinilmiştir.

Bu bildiri metninin odağında 1921 ‘de Sakarya Savaşı öncesi Anadolu Ajansı bültenlerinde iç ve dış basın haberleri bulunmaktadır. Bu nedenle 1921 yılı başında ocak ayı Anadolu Ajansı bültenlerinde dış basın haberlerine bakıldığında 24 Ocak 1921 tarihli bültende Yunan karargâhı tarafından basına yapılan açıklamada I. İnönü Savaşının bir keşif harekâtı olduğu, Türk tarafının gerçek bir hücumu dahi olmadığını belirterek I. İnönü Savaş’ında kazandığımız zaferin önemini azaltmaya çalışmışlardır.

Anadolu Ajansı ise Yunan tarafındaki bu dezenformasyona karşı 24 Ocak tarihli bültende şunları ifade etmiştir; “Yunan birlikleri Eskişehir önlerinde 36 saat çarpışmak zorunda kalmışlar, büyük kayıplara uğramış ve kaçmışlardır. Savaş alanında 12 saat daha kalsalardı toptan yok edileceklerdi.” Ayrıca “Yunanlıların yenilgisi İstanbul’a götördükleri yaralı sayısından bellidir. Bu da Yunan Genelkurmayının gecikmiş bildirisinin ne kadar yalan olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bültende ayrıca şunlar ifade edilmiştir: “Yaşama hakkını ve varlığını korumak için silaha sarılan Türk ulusunu ve vatani boyunduruktan kurtarmak görevini yüklenmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti sarsılmaz gücünü bu son zaferle bir daha ispatlamış ve şanını yüceltmıştır.”²⁵

---

²⁴ İSH. Koleksiyonu, Sıra N. 335, Kutu N. 1040, Gömlek N.108, Fihrist N. 108-1

²⁵ Orhan Duru, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları, (Bülten Anadolu Ajansı, 24 Ocak 1921, Ankara, no 49)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.103, 104.

Anadolu Ajansının 25 Ocak 1921 tarihli bülteninde 24 Ocak tarihli bültende olduğu gibi en önemli haber I. İnönü Savaşı ve bu savaşın, kazanılan zaferin önemini azaltmaya çalışan Yunan Genel kurmayı ve Yunan basınına dönük tepki haberleridir. Zira Yunan tarafının dezenformasyonuna dönük olarak verilen bir dizi teknik bilgi ile I. İnönü Savaşının Yunanlılara karşı kazanılmış önemli bir savaş olduğu ortaya konmuştur.²⁶

26 Ocak 1921 tarihli bültende yer alan en ilgi çekici dış haber şöyledir; “Anadolu Ajansı İngilizlerin İstanbul’da yeni bir kötü davranışa giriştiklerini haber almıştır. Türklere karşı hazırlanan bu komplo üzerine şimdiden bütün dünyanın dikkatini çekiyoruz. Türklerin küçük bir tabanca taşımalarına izin vermeyen İngilizler, bu defa Kırım’dan kaçan Rus askerlerinin ve Rus göçmenlerinin İstanbul’da sokak ortasında sattıkları makineli tüfekleri Rumları silahlandırmak amacıyla Rum patrikhanesine satın aldırtmaktadır. Türk halkını kırdırmak ve böylece yeni sorunlar yaratmak amacıyla İngilizlerin, İstanbul Rumlarını silahlandırmak niyetinde oldukları açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır.²⁷ 1, 2 ve 23 Şubat 1921 tarihli Anadolu Ajansı bültenlerinde Türk-Sovyet ve Türk Gürcü heyetleri arasında yapılan görüşmeleri ve Gürcistan Hükümeti nezdinde yapılan dostça girişimler olumlu karşılanmış, Ardahan ve Artvin kazaları Gürcüler tarafından boşaltılarak 23 Şubat 1921 tarihinde Osmanlı bayrağı Ardahan’a çekilmiştir.”²⁸

Beyazıt Devlet Kütüphanesi arşivinden edindiğim Anadolu Ajansı bültenlerinde Sakarya Savaşının hemen öncesinde 6 Temmuz 1921 tarihli bültende yer alan dış basından haberlere bakıldığında Paris’ten bildirilen haberde Fransız basınında “Yunanlıların Türklere galib gelemeyecekleri anlaşılıyor.” Yorumunun yapıldığı, İngiliz basınından *Daily kronkil’a* (Daily Chronicle) (bültende yazıldığı şekliyle yazılmıştır) göre; “Yunan ordusunun teşrine kadar, Anadolu ordusunu mağlup edemediği takdirde Yunan davasını kaybetmiş ad olunacağını yazmaktadır.²⁹” 7 Temmuz 1921 Atina’dan *Neologos* gazetesinden verilen habere göre İngiltere Avam Kamarasında, Hariciye Müsteşarı, İzmit’in Türk ordusu tarafından işgal edildiği ancak orada bulunan Ermeni ve Rum muhacirlerin İstanbul’a ulaştıkları ve bir katliamın olmadığı bildirilmiştir.³⁰ İstanbul’da yayımlanan Ermenice *Berkir* (Bültende yazıldığı şekilde okunmuştur.) İzmit Kuvayı Millîye Kumandanlığı tarafından verilen teminata

---

²⁶ Duru, a.g.e., s.105.

²⁷ Duru, a.g.e., s.106.

²⁸ Duru, a.g.e., s.106, 107.

²⁹ *Anadolu Ajansı Bülteni*, 6 Temmuz 337, no 424-34

³⁰ *Anadolu Ajansı Bülteni*, 8-9 Temmuz 337, no 425-35

göre Ermeni yetim çocuklarının koruma altında oldukları bunun üzerine Amerikalıların bu yetimleri tekrar Bağ Çiçek'e nakletmişlerdir. *Daily kronkil* (Daily Chronicle) gazetesi İngiltere ve Fransa arasında değişen koşullar çerçevesinde yeni bir müzakerenin planlandığı bu konuda bir istihbarat olduğu konu edilmiş.³¹

Anadolu Ajansı'nın 8-10 Temmuz 1921 tarihli bülteninde Atina'da *Daba* gazetesine yazılan bir telgrafnamede Makedonya halkının Yunan Hükümeti tarafından ilan edilen seferberlik emrine itaat etmek istemedikleri ve dağlara kaçtıkları bildirilmiştir. Roma'da yayımlanan *Tribuna* gazetesi mevcut hükümetin istifa ettiği, İtalya dışişleri bakanı Kont Sofrza, Koriyera Dellasera muhabirine verdiği beyanatta İtalya'nın Doğu siyasetinin kendisinin görevinden ayrılmasıyla değişmeyeceğini belirtmiştir.³² 9 Temmuz 1921 tarihli bültende Paris'te *Le Jurnal* (yazıldığı gibi okunmuştur) gazetesi Sevr Konferansı'nın Arnavutluk hakkında bir karar alamadığını bu meselenin ancak Doğu Sorununun çözümünden önce çözülemeyeceğini belirtmiştir.³³

12-13 Temmuz tarihli bültende Paris'ten bildirildiğine göre Fransız basını Anadolu'da kesin bir zafer kazanamayacakları, Yunanlıların Anadolu'da savaşı bir süre daha devam ettirseler de istedikleri sonucu alamayacaklarını bildirmiştir. Fransız başvekili Buryon (Bültende yazıldığı şekliyle okunmuştur) Meclis-i Âyan Hariciye Encümeninde Türkiye ile barış antlaşması imzalama umudu olduğunu belirtmiştir.³⁴ 14 Temmuz 1921 tarihli bültende Rus *İzvestia* gazetesine göre Azerbaycan Sovyet Hükümeti, TBMM nezdinde elçi olarak Yoldaş Abilof'u gönderecekleri bunun dışında bir Sovyet heyetinin de iki taraf arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek üzere Ankara'ya gelecekleri bildirilmiştir.³⁵

15 Temmuz 1921 tarihli bültende *New York Herald*'ın Washington'dan aldığı bilgiye göre göre Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Harding dostlarından birine yazdığı mektupta Versay antlaşmasında değişiklikler yapılmasına taraftar olduğu fakat bu teklifin Senato tarafından kabul edilmediğinin anlaşıldığı bildirilmiştir. Royter Ajansının resmi tebliğine göre Lloyd George ile İrlanda Cumhurbaşkanı'nın tamamen anlaşmış olduklarından 11 Temmuz'dan itibaren taraflar arasındaki çatışmalar tamamen

---

³¹ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 8-9 Temmuz 337, no 425-35

³² **Anadolu Ajansı Bülteni**, 8-10 Temmuz 337, no 426-36

³³ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 9-11 Temmuz 337, no 427-37

³⁴ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 12-13 Temmuz 337, no 430-40

³⁵ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 14 Temmuz 337, no 432

sonlandırılmıştır.³⁶ 16 Temmuz İngilizler, Bağdat civarına Mevlânzâde Rıfat'ın öncülüğünde on beş kişilik propaganda heyeti göndermiştir.

16 Temmuz 1921 tarihli bültende Havas Ajansı'ndan alınan bilgiye göre ABD Cumhurbaşkanı Harding, silahlanma tehlikesine karşı İngiltere, Fransa, İtalya ve Güneydeki hükümetleri Washington da düzenlenecek bir konferansa davet etmiştir. *Tempo* gazetesinin verdiği habere göre Bulgaristan Hükûmeti, İtilaf devletlerine başvurarak borçlarının yeniden yapılandırılmasını talep etmiştir.³⁷

17 Temmuz tarihli bültende Sofya'da yayımlanan *Narudeni Optirna* adlı askeri nitelikteki gazete Yunanlıların saldırısıyla ilgili yayımladığı makalede, Türk ve Yunan kuvvetleri arasında yapılan savaşta savaşın mutlak kazananın tam olarak belli olmadığı ancak Türklerin manevi kuvvet açısından oldukça güçlü oldukları, “Yunanlılar hiçbir zaman iyi asker olamamışlardır ve olamayacaklardır.” Şeklinde bir değerlendirme yapmışlardır. Yunanistan'ın askerî açıdan zaaf içerisinde olduğu Yunanistan'ın hamilerinin de geç de olsa bunu anladıkları, Yunanistan için kesin bir zafer ihtimali olmadığı için Sevr antlaşmasının Türklerin lehine tadil edilmesi gerektiğini belirtmiştir. *Omanite gazetesini* ise Fransa'nın Şark siyasetini, şu ana kadar (Anadolu'da) gerçekleşen savaşları da düşünerek tekrar gözden geçirmesi, bu çerçevede Fransız askeri birliklerinin geri çekilmesi ve bu maceraya son verilmesi gerektiğini bildirmiştir. *Tayms* (Times) bildirdiği habere göre İngiltere'nin Hint Müslümanlarıyla olan bağını güçlendirmek istediği üzerinde durulmuştur.³⁸

2-4 Ağustos 1921 tarihli Anadolu Ajansı bülteninde İtalyan gazeteleri, “Şark Meselesinde” İngiltere ve İtalya'nın iş birliği yapmaları konusuna dair Londra'da yayımlanan *Daily Telegraf*, gazetesinde yayımlanan bir makale üzerine uzun uzadıya değerlendirmeler yapmışlardır. *Koryera Dellasara* gazetesi bu meseleye dair değerlendirmesinde; “Sevr muahedesi bir sene evvel Türkiye'yi ölüme mahkûm ediyordu. Bugün bu muahedenin hiçbir kıymeti kalmamıştır.” Denilerek Sevr Antlaşmasının İngiltere ile Fransa'nın arasını açtığı, İslam alemini İngiltere ve Hristiyan dünyasının aleyhine çevirdiği, Bolşevizm'in yayılmasına neden olduğu belirtilerek, Türkiye'nin İzmir ve Trakya'ya hâkim olmasının kabulü ile İngiltere ile anlaşmanın kolay olacağı vurgulanmıştır.³⁹

³⁶ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 15 Temmuz 337, no 433

³⁷ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 16 Temmuz 337, no 434

³⁸ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 17 Temmuz 337, no 435

³⁹ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 2-4 Ağustos 337, no 458-64

4-6 Ağustos tarihli bültende, Dimitri Boruas'ın *Omantiye* gazetesinde “Yunan milleti sulh istiyordu. Konstantin harb istedi.” Üst başlığıyla yayımlanan yazıda şu tespitler yapılmıştır. “...*Hariçte ve Yunanistan'da birçok kimseler Konstantin'e kandılar. Konstantin sulh özleyen komşuları ile ve bilhassa Türklerle iyi geçinmek isteyen Yunan milletini aldattı. Harpte Venizelos'un siyasetini takip eden kral Yunanistan'ı Anadolu'da milli ordu karşısında erittiriyor. İngiliz emperyalistine alet olan Yunan rüesası, Yunan milleti olduğu kadar silahsız ve masum Türk köylülerini de alçakçasına mahvediyorlar. İzmit ve civarında Türklere yapılan vahşet ve mezâlim yalnız Konstantin için değil şüphesiz tek mil Yunanlılar için tarihî ve ebedî bir lekedir. Mamaflî ağır uykuya daldırılan Yunan milleti ağır ağır uyanıyor. Yunanistan'ın her cephesinde isyanlar baş gösteriyor. Bu ufak kıvılcımlar birleşerek felâketin ehemmiyeti ve azameti kendiliğinden görünecektir.*”⁴⁰

Sakarya Savaşı Öncesi Anadolu Ajansı Bültenlerinde İç Basından Haberler

Bu kısımda Beyazıt Devlet Kütüphanesinden edindiğimiz ve Sakarya Savaşı'nın hemen öncesinde özellikle temmuz ve ağustos aylarında yayımlanmış olan Anadolu Ajansı bültenlerinde yer alan iç basından haber örnekleri ve bu haberlerin genel niteliği üzerinde durulacaktır. Öncelikle iç basından alınan haberlerin niteliğine değinecek olursak, bu haberlerin çok büyük bir kısmını cephe haberleri oluşturmaktadır. Zira 1921 yılı özellikle Batı cephesinde Yunanlılarla önemli savaşların yapıldığı bir süreçtir. Bu nedenle cephelerden gelen haberler, bu haberlerin detayları, iç kamuoyunda gelişen olaylar Anadolu Ajansı bültenlerine konu olmuştur. Kimi zaman cephelerden gelen haberler bütün bir bülteni oluşturabilmiştir.⁴¹ Cephe haberleri verilirken Yunanlıların, Anadolu'da işgale giriştikleri topraklarda sivil halka dönük gayri ahlaki ve şiddet dolu tutumları ortaya konulurken, bölgeyi savunan Kuvay-ı milliye ve düzenli askeri birliklere karşı da şiddetli ve hatta katliamcı bir tutum sergiledikleri vurgulanmıştır. Ancak tüm bu haberler verilirken aynı zamanda iç basından *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi başta olmak üzere Millî Mücadeleden yana olan Anadolu ve İstanbul basını tarafından yayımlanan ve halka umut aşılayan, halka ve bölgede savaşan askerimize cesaret, istiklale olan inanç ve büyük zaferin kazanılacağına dair mutlak inancın hâkim olduğu yazılara yer verilmiştir.

⁴⁰ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 4-6 Ağustos 337, (Bülten'in numarasının yazılı olduğu kısım belgeden kopuk olduğu için bülten numarası bulunamamıştır.)

⁴¹ Bunlardan 11-12 Temmuz 337, no 924-93, 18 Temmuz 337, no 437, sayılı bültenler yalnızca cephelerden gelen haberlerden oluşmaktadır.

Bununla beraber iç kamuoyuna dair İstanbul'da gelişen olaylar, TBMM'de alınan kararlar, iç basında Millî Mücadele sürecine dair yazılan önemli haberler, yazılar, makaleler konu edilmiştir. Konumuz çerçevesinde 1921 Yılında Sakarya Savaşı öncesi iç basında yer alan kimi haberlerin ve gelişmelerin Anadolu Ajansı bültenlerine nasıl konu olduğuna bakıldığında örneğin; 6-8 Temmuz tarihli bültende; “Bir müddetten beri İstanbul ve Avrupa matbuatının başlıca gazetelerinde Anadolu Ajansı namına asılsız ve düşman propagandasına hâdim ve hâkim neşriyat görülmekte ve hatta bu neşriyat belli başlı Avrupa telgraf ajanslarına daimî sermaye işgal etmektedir.” Anadolu Ajansı bu durum karşısında okuyucularından ihtiyatkar olmalarını istemekle beraber, “... Bu hal devam ettiği takdirde kendi namına, yanlış haberler icat ve tebliğ eden ajansların isimlerini neşr ve ilan edeceğini ilave eder.”⁴² “Yunanlıların Gördes'te yaptıkları mezâlîme dair gelen malumata nazaran kasaba kamilen ihrak edilmiş bin beş yüz evden ancak yedi ev kurtulabilmiştir. On cami ile bir medrese yıkılmış, evlerin eşyası kâmilen soyulup götürülmüştür. Gördes ve Akça Nahiyesinde kırk iki kadın ve kızın namusuna tecavüz eden Yunanlılar, kadın erkek isimleri mahfuz yirmi üç şehit, yüz on üç kişi cerh etmişlerdir.”⁴³

8-10 Temmuz tarihli bültende, İstanbul basınından olan ve Anadolu'daki Millî Mücadele hareketine karşı sonuna dek aleyhte yazılar yazan *Alemdar* Gazetesine dair, bu gazetenin birkaç günlük tatilden sonra tahrikçi olarak “... eski mesleği dahilinde” yayınlar yapmaya ettiği belirtilmiştir. Aynı gün tarihli bültende *İkdam* gazetesinin bir haberi konu edilerek “...Bursa'daki Üçüncü Yunan Fırkasının Venizelos ve Konstantin tarafından ihlâl ettiği efrat ve zabitanın bir kısmının Kıta'larından infikakı bildirilmiştir.”⁴⁴ Yine *İkdam* gazetesinin bir haberine göre *Proia* Gazetesinin verdiği bilgiye göre Kral Konstantin cepheye intikal etmiştir. Atina'da yayımlanan *Tahidromos* gazetesinden alınan bir habere göre; önümüzdeki günlerde müttelik meclisin toplanacağı, bu mecliste hem İtalya'da vuku bulan buhranın hem de Anadolu meselesinin görüşüleceği belirtilmiştir. 9-11 tarihli bültende İngiliz *Morning Post* gazetesinde yer alan bir haber konu edilmiştir. Buna göre, Anadolu'da askeri mücadelenin devam ettiği, “...İki ordunun boy ölçüşmek üzere bulunduğu bir sırada ciddi bir müzakerata başlamanın mevsimsiz” olduğu

---

⁴² **Anadolu Ajansı Bülteni**, 6-8 Temmuz 337, no 424-34

⁴³ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 8-9 Temmuz 337, no 425-35

⁴⁴ **Anadolu Ajansı Bülteni**, 8-10 Temmuz 337, no 426-36

yazılmıştır.⁴⁵ İç basından başta *Hakimiyet-i Milliye*⁴⁶ olmak üzere, *İkdam*, *Tan*⁴⁷, *Akşam* gibi gazetelerin istihbarat ve haberlerine yer verilmiştir.⁴⁸

4-6 Ağustos tarihli bültende ise “...İlk hamlede ordumuzu tarumar edeceklerini âleme ilân eden ve ordumuzun mahirane hareketiyle gayelerine vasil olmayan Yunanlılar ve Yunanperest matbuatın” bu amaçlarına ulaşamayacaklarını bunun “beyhude” bir çaba olduğu belirtilerek, bu çerçevede Bosforis gazetesinin bu yönde Londra Telgrafhanesi kaynaklı bir haber yayımlandığı belirtilmiştir.⁴⁹

Sonuç

Anadolu Ajansı 6 Nisan 1920’de Millî Mücadele sürecinin zorlu günlerinde kurulmuş Türkiye’nin ilk ulusal haber ajansıdır. Anadolu’da Millî Mücadele sürecinin başlamasıyla beraber bu çalışmanın giriş bölümünde üzerinde durulduğu gibi Anadolu’nun dört bir tarafında zorlu koşullarda yayımlanan ve Millî Mücadeleyi destekleyen bir Anadolu basını söz konusu olmuştur. Anacak hem Anadolu Basını hem de İstanbul’da yayımlanan kimi gazetelerin Millî Mücadeleyi desteklemesi yeterli olamamıştır. Zira Anadolu topraklarını işgale girişen İtilaf devletleri ve İstanbul Hükümetlerinin, Millî Mücadele karşısında hem Anadolu ve İstanbul halkına hem de tüm dünyaya yaydıkları aleyhte haberler ve asılsız propagandalar Millî Mücadele hareketini zayıf kılmıştır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal, Millî Mücadelenin haklı sesini Anadolu’ya İstanbul’a ve tüm dünyaya duyuracak güçlü bir iletişim aracına ihtiyaç duymuştur. Tam da bu süreçte İstanbul’un işgaliyle beraber İstanbul’dan Anadolu’ya geçen iki aydının Halide Edib (Adıvar) ile Yunus Nadi’nin (Abalıoğlu) önerileriyle Anadolu Ajansı, Mustafa Kemal tarafından Ankara’da Millî Mücadelenin ilk karargâhı olan Ziraat Mektebinde kurulmuştur. Anadolu Ajansı yayımladığı ilk bültenden itibaren Anadolu’da İtilaf devletlerinin işgallerine, İstanbul hükümetinin asılsız haberleri ve aleyhte propagandalarına karşı halkı uyarmak, bilinçlendirmek ve en nihayetinde hem yurt içinde hem de yurt dışında Millî Mücadelenin haklılığı yönünde bir kamuoyu oluşturmayı amaçlamıştır.

---

⁴⁵ *Anadolu Ajansı Bülteni*, 9-11 Temmuz 337, no 427-37

⁴⁶ *Anadolu Ajansı Bülteni*, 11-12 Temmuz 337, no 924-93

⁴⁷ *Anadolu Ajansı Bülteni*, 15 Temmuz 337, no 433

⁴⁸ *Anadolu Ajansı Bülteni*, 14 Temmuz 337, no 432

⁴⁹ *Anadolu Ajansı Bülteni*, 4-6 Ağustos 337, no (Bültenin numara kısmı arşivden alındığı haliyle yırtılmıştır.)

Bu amaçlar çerçevesinde kurulan Anadolu Ajansı, yayımladığı bültenlerde hem yurttan hem de yurtdışından gelişmeleri içeren haberlere yer vermiştir. Anadolu Ajansının, Sakarya Savaşı öncesi bültenlerine baktığımızda yurttan haberlerin çok önemli bir kısmını cephe haberleri oluşturmuştur. Bunun yanında İstanbul'daki gelişmeler, İtilaf devletlerinin faaliyetleri, TBMM'nin aldığı kararlar, gerçekleştirilen faaliyetler, iç basından haberlerle de takip edilmiştir. Burada cephe haberleri verilirken, Batı cephesinde cereyan eden Türk-Yunan mücadelesinde hem iç basından hem de dış basından haberlere yer verilmiştir. İç basından haberlerle derlenen cephe haberlerine baktığımızda, bu haberlerde Yunanlıların Batı cephesindeki işgalleri, haksız yaklaşımları, insanlık dışı tutumları, İngiltere'yle olan ilişkileri, Yunan askerlerinin savaş konusundaki isteksizlikleri ve Yunan ordusunun yönetimindeki zafiyetler ve iç çatışmalar dahi konu edilmiştir. Bütün bu haberler verilirken, ordumuzun durumu, savaş kabiliyeti, işgaller karşısında asla umutsuzluğa düşülmemesi gerektiği, işgallere karşı direnişin ve yürütülen savaşların kazanılacağına, zafere dair mutlak bir inanç sıklıkla vurgulanmıştır.

Sakarya Savaşının hemen öncesinde Anadolu Ajansı bültenlerinde dış basından hareketle verilen haberlere baktığımızda genel olarak itilaf devletleri ile ilgili haberler ki Sakarya Savaşının hemen öncesi bültenlerde Fransa'nın, İngilizlerin aksine TBMM ile yakınlaşma çabaları, İngilizlerle Yunanlıların ilişkileri, Yunanistan'ın Balkanlardaki komşularıyla olan ilişkileri Sovyetlerle ve ABD ile olan ilişkilerimiz konu edilmiştir. Bültenlerin dış dünyadan verdiği haberlerin genel niteliğine bakıldığında bir taraftan başta Yunanistan olmak üzere İtilaf devletlerinin kendi aralarındaki sorunlar, İtilaf devletlerinin iç dinamikleri, yaşadıkları sosyal ve ekonomik problemler, kendi bölgelerinde diğer devletlerle yaşadıkları sorunlar ele alınırken diğer taraftan da bu devletlerin Anadolu'daki Millî Mücadeleye yönelik yaklaşımları, TBMM İle olan ilişkileri takip edilmeye çalışılmıştır.

Millî Mücadelenin zorlu zamanlarında kurulan Anadolu Ajansı, bültenlerinde Anadolu halkının haklı sesini yurda ve dünyaya duyurmaya çalışırken, başta bölgemizdeki dış gelişmeler olmak üzere İtilaf devletleri ve özellikle Yunanlılarla ilgili haberleri bültenlerine taşıyarak iç kamuoyunu, Millî Mücadele eksenindeki dış gelişmeler hakkında bilgilendirmiştir. Tüm bu süreçte Anadolu Ajansı hem yurda ve dünyaya doğru haberleri zamanında veren bir haber ajansı olma vasfını kanıtlarken diğer taraftan da Millî Mücadele aleyhindeki propagandaları etkisizleştiren, Millî Mücadelenin haklı sesini içeride ve dışarıda duyuran bu yapıyla Millî Mücadelenin tarafı ve sembolü olan bir kurum olmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, (ATASE) İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH).

Beyazıt Devlet Kütüphanesi Arşivi

Kitap ve Makaleler

Adıvar, Halide Edib, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Özgür Yayınları, İstanbul 2005.

Anadolu Ajansı Türk Anonim Şirketi Ana Sözleşmesi ve Kuruluşun İtibaren Anadolu Ajansı ile İlgili Yasal Düzenlemeler, Ankara 1987.

Anadolu Ajansı, Kuruluşu, Tarihçesi ve Safahatı, 1925-1935, (Yayın yılı yok.)

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, Bugünkü dile yayına hazırlayanlar, Ali Sevim, İzzet Öztoprak, Mehmet Akif Tural, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Coşar, Ömer Sami, **Millî Mücadele Basını**, İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul b.y.y.

Criss, Bilge, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

İnuğur, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1993.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

Nadi, Yunus, **Ankara'nın ilk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

Nadi, Yunus, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1987.

Oral, Fuat Süreyya, **Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973**, Sanayi Nefise Matbaası, Ankara 1973.

Özkaya, Yücel, **Millî Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.

Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1981.

Şapolyo, Enver Behnan, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın**, Güven Matbaası, Ankara 1971.

Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.

Varlık, Bülent, "Mütareke ve Millî Mücadele Basını", **Tazimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c. 5, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.

ANKARA HÜKÜMETİ'NİN ASKERİ, SİYASİ VE DİPLOMATİK BAŞARILARININ ABD KAMUOYUNDA ETKİSİ ÜZERİNDE BİR DEĞERLENDİRME

Sinan KIYANÇ*

Giriş

Milli Mücadele çok yönlü yürütülen bir mücadeledir. Savaş meydanlarında verilen mücadelenin yanı sıra İtilaf Devletlerin, özellikle İngiltere'nin, propaganda faaliyetlerine karşı Milli Mücadele'nin amacı dünyaya anlatılması gerekmektedir. Bu nedenle 6 Nisan 1920 tarihinde *Anadolu Ajansı* kurulmuştu. Anadolu Ajansı yabancı basında çıkan haberlerin Türkçeye çevrilmesi ve gelişmelerin uluslararası kamuoyuna duyurulmasına odaklanmıştı. Anadolu Ajansı'nın bu çabasına karşın yeterli personel olmayışı, teknik imkânların sınırlılığı, uluslararası kamuoyunun Milli Mücadele aleyhindeki tavrının değiştirilmesinin zorluğu nedeniyle Anadolu'yu ziyaret eden yabancı gazeteciler ile kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle yabancı gazetecilere büyük ilgi gösterilmiş, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeleri sağlanmıştır. Bu çabanın meyvelerini toplamak son derece zordu. Gazetecilerden bazıları Anadolu'da gördüklerini gelişigüzel kaleme alırken, bazılarının çabası ve samimiyeti kamuoyunun değişmesinde yetersizdi. Kimisi ise tepkisiz kalmıştır.

Milli Mücadele karşısında İngiltere etkili bir propaganda yürütmekteydi. Propaganda faaliyetleri sadece eski kıtada (Avrupa'da) değil, sömürgelerine kadar uzamaktaydı. İngiltere'nin bu etkin propagandasından uzak durmaya çalışan ABD basını ise Anadolu'da olup bitenleri anlamaya çalışıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise İngiltere'nin yoğun propagandası karşısında Amerikan basınına

---

* Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, sinankiyanc@gmail.com

etkilemeye, ABD kamuoyunda Milli Mücadele lehine bir tutum sergilemeye çalışmıştır. Oysa ABD’de Yunan ve Ermeni lobisi uzun yıllardır sürdürdüğü Türk-Osmanlı düşmanlığını, Milli Mücadele sürecinde etkin bir şekilde kullanmış, Milli Mücadele’nin asıl amacının gayrimüslimleri yok etmek olduğu yalanını yaymıştı.

Amerika basınında bu doğrultuda haberler çıkarken, Milli Mücadele’nin buna karşı koyacak bir ekibi ya da ABD’de lobi faaliyeti yürütecek bir kuruluşu yoktu. Tüm zorluk karşısında Milli Mücadele lehine haberler çıkmış, Ankara’yı ziyaret eden gazetecilerin cesur duruşu bu havanın kırılmasına neden olmuştu. Bu haberlerin çıkmasında en önemli unsur hiç şüphe yok ki, alınan askeri zaferlerdir! Askeri zaferler Milli Mücadele karşısında yazılanların zayıflamasına neden olmuştur.

ABD basını Milli Mücadele hakkında geniş bir arşiv sunmaktadır. ABD Kongre Arşivi başta olmak üzere ilgili gazetelerin arşivleri ve ABD’nin önde gelen arşivlerinde bu konu ile ilgili zengin bir veri bulunmaktadır. Bu nedenle araştırmada basında çıkan haberlerden ziyade Anadolu’yu ziyaret eden ABD’li gazeteciler üzerinden konu ele alınmaktadır. Bu yöntem ile sadece haberler değil, haberlerin nasıl ortaya çıktığı da ortaya konulmaktadır.

Louis Edgar Browne

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Paris’te galip devletler yeni dünya düzenini oluşturmak için bir araya gelmişlerdir. Paris (Barış) Konferansı’nda ele alınan önemli konulardan birisi de Osmanlı Devleti’nin durumu, Anadolu’daki Milli Mücadele hareketinin seyriydi. Bu kapsamda yeni kavramlar ortaya atılmıştı. Bunlardan birisi de *mandacılıktı*. Osmanlı Devleti’nin parçalanan topraklarının yanı sıra manda meselesi ile yeni bir yönetim şekli de ortaya çıkmıştı. İstanbul’da bazı aydınların desteklediği mandacılığın tek amacı, kazanan devletler arasında Almanya kolonilerinin ve Osmanlı Devleti topraklarının paylaşılmasıydı.¹ Manda kavramı sonrasında İstanbul’da birçok dernek kurulmuştur. Bu dernekler başta ABD olmak üzere İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin mandacılığını savunmaktaydılar.²

---

¹ Henry Kissinger, **Diploması**, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, s. 267.

² Detaylı bilgi için bakınız: Oğuz AYTEPE, “Milli Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 6(24), 1999.

Erzurum Kongresi'nde gündeme gelen, Sivas Kongresi'nde nihai karara bağlanan *manda meselesi*, bu süre zarfında önemli tartışmalara neden olmuştu. İstanbul'daki bir grup aydın tarafından sıkıca savunulmaktaydı. Bu aydınlar Milli Mücadele'nin ileri gelenleri üzerinde baskı kurmaya çalışmaktaydı. Anadolu'da bunlar yaşanırken Milletler Cemiyeti bünyesinde manda ile ilgili olarak Paris Konferansı'nda bir komisyon oluşturulması kararlaştırılmıştı. Karara rağmen İngiltere ve Fransa'nın komisyona katılmayacaklarını belirtmeleri üzerine ABD Başkanı Woodrow Wilson, Dr. Henry Churchill King ve Charles R. Crane başkanlığında bir komisyon oluşturdu.³ King-Crane Komisyonu 3 Haziran 1919⁴ tarihinde İstanbul'a vardı. Komisyon, İstanbul'daki görüşmelerden sonra Anadolu'da da görüşmeler yapmayı planlamıştı. Ancak Türk antlaşmasının imzalanmasının gecikmesi nedeniyle plan değişmiş, komisyon o güne kadar elde ettiği bilgiler ile incelemelerini nihayetlendirmişti.⁵

İstanbul'daki Amerikan mandası yanlıları Sivas Kongresi toplantıncaya kadar King-Crane Komisyonu'nun İstanbul'da kalmasına çalışmışlardır. Komisyonun etkisiyle Sivas Kongresi'nden Amerikan mandasının kabulü yönünde bir kararın çıkmasını planlamışlardı. Bu nedenle komisyon başkanlarından Charles R. Crane'nin Sivas'a giderek kongreye katılması için çaba gösterilmişti. Crane bu talebe olumlu yanıt vermemiş, İstanbul'daki Amerikan mandası yanlılarını da üzmemek için kongreye bir temsilci göndermeye karar vermişti. Ancak bu temsilci resmi bir görevle değil, gazeteci kimliği ile katılacaktı. Temsilcinin görevi alınacak kararı etkilemek değil, alınan kararı hızlı bir şekilde Paris'e göndermekti.⁶ Crane tarafından görevlendirilen

---

³ FRUS, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XII, Paris Peace Conf. 181.91/49, "The American Section of the International Commission on Mandates in Turkey (The King-Crane Commission), ss. 745-747; Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s. 75; Deniz Bilgen, **ABD'li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne'in Faaliyetleri, Kaynak Yayınları**, İstanbul 2004, s. 67.

⁴ Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal imzası ile 15 Haziran 1919 tarihinde Erzurum Vilayetine çekilen telgrafta King-Crane Heyetinin 04 Haziran 1919 tarihinde İstanbul'a geldiği belirtilmiştir. Bilgen, **a.g.e.**, s. 70.

⁵ Bilgen, **a.g.e.**, s. 71-72; King-Crane Komisyon raporu için bakınız: FRUS, Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, The Paris Peace Conference, 1919, Volume XII, Paris Peace Conf. 181.9102/9, "Report of the American Section of the International Commission on Mandates in Turkey, Paris, 28 Ağustos 1919, ss. 751-848; Sinan Kıyaç, "Milli Mücadele'nin Askeri Başarıları ve ABD (1919-1921)", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (Özel Sayı), 2021, s. 128.

⁶ Bilgen, **a.g.e.**, s. 84; Seçil Karal Akgün, "Louis E. Browne and the Leaders of the 1919 Sivas Congress", George Harris and Nur Bilge Criss (Ed), **Studies in Atatürk's Turkey The**

Louis Edgar Browne, Anadolu'yu yakından tanıyan bir gazeteciydi. Browne, Chicago Daily News gazetesinin 13 Ekim 1919 tarihli sayısında Sivas'a gidiş nedeni olarak Charles R. Crane'nin Sivas Kongresi katılım davetine katılmaması nedeniyle onun yerine katıldığını ifade etmektedir. Brown'un iddia ettiğinin aksine Crane'e Sivas Kongresi'nden bir davet gitmemiştir.⁷

Louis E. Browne Anadolu'yu son derece yakından bilen bir gazeteciydi. Sivas Kongresi'ne katılmadan aylar önce Ankara'da Ali Fuat Cebesoy'u ziyaret etmişti. Browne'un bu plansız ziyaretinin amacı Milli Mücadele'nin kararlılığını öğrenmekti. Ali Fuat Cebesoy anılarında Browne'un Birinci Dünya Savaşı ile savaşımlardan bıkmış toplulukların yeniden bir mücadeleye nasıl girişeceği sorusuna cevap aramıştı. Ali Fuat Cebesoy, Browne'a Milli Mücadele'nin kararlılığını göstermişti. Dönüşte ise ABD'nin İstanbul Temsilcisi Yüksek Komiser Amiral Mark Lambert Bristol'e hediye edilmek üzere Ankara Kedisi göndermişti.⁸

Louis E. Browne'un Sivas'a gelişi Milli Mücadele içinde fırsat yaratmıştı. Milli Mücadele'nin amacı birinci elden ABD kamuoyunca anlatılabilmesi için önemli bir fırsattı. Bu nedenle Browne'un gelişi Sivas'ta memnuniyetle karşılanmış, bunun bir göstergesi olarak 17 Eylül 1919 tarihli İradei Milliye gazetesi üçüncü sayısında "Teşekkür" yayınlamıştır. Ancak onun tutumu bu umutları boşa çıkarmıştı.⁹

Mustafa Kemal Paşa, Amerikan mandası hakkında Louis E. Browne ile görüşmüştür.¹⁰ Browne resmi olarak gönderilmediğinden ötürü görüşme *özel*

American Dimesion, Brill, 2009, s. 23-24; Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul-1995, s. 352,357,359.

⁷ Akgün, **a.g.e.** s. 26-27; Cemal Kutay, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979, s. 62.

⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000, s. 110-114.

⁹ Kutay, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁰ Ahmet Emin Yalman anılarında Louis E. Browne'un tarihi rolünü şöyle belirtmiştir: "*Bir taraftan Anadolu birlik haline gelirken, İstanbul'daki fesat ve melanet ocağını yıkmak, dış tehlike karşısında birliğe varmak ve meşru seçimlere doğru gidilmek maksadıyla Padişah'a telgraflar yağdırılmıştır. Fakat Damad Ferid hükümeti bunları örtbas etmiştir. Nihayet Erzurum ve Sivas kongrelerinin kararları ve Anadolu'daki kurtarıcı hareketin sebepleri hakkında Padişah'a yazılan bir mektup, Chicago'da çıkan Daily News gazetesinin muhabiri Mr. John Brown vasıtasıyla ve bir Amerikan torpidosuyla Samsun'dan İstanbul'a yollanmış, cesaret ve dürüstlüğünden dolayı "Deli" lakabıyla anılan Müşir Fuad Paşa'ya verilmiş, o da Damad Ferid'in mukavemetini yıkarak, sarayın kapılarını adeta kurarak, Padişah'ın yanına çıkmış, mektupları vermiştir.*" Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1922**, Cilt 1, Pera Yayınları, İstanbul 1997, s. 452-453. Ahmet Emin Yalman'ın eserinde geçen isim Mr. John Brown'un, L. E. Browne olması büyük ihtimaldir. Bunun yanı sıra aynı gazeteden başka bir isim Anadolu'ya gelmemiştir. Bunun yanı sıra mektup tespit edilememiştir. Akgün, **a.g.e.**, s. 48.

görüşme niteliğindedi.¹¹ Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi'nde Browne ile görüşmesini şöyle aktarmıştır:¹²

“Manda mevzuu hakkında muhtıranın müzakeresine geçilmezden önce bu meseleyi arz etmek isterim. Diyerek devam etti: Malumu alileri, bir Mister Bravn'dan (Louis E. Browne'dan) bahsedilmektedir. Mister Bravn'ın manda meselesi hakkında temaslar yapmak ve kat'i netice almak üzere Sivas'a kadar geldiği katiyet ve ciddiyetle söylenmiş olduğu gibi, yüksek heyetinize sunulan muhtırada da Mister Bravn'dan ve 50 bin kişilik bir amele ordusu getireceğinden, bu husustaki resmi ifadelerinden bahsolumaktadır.

Vaki olan müracaat ve talebi üzerine Mister Bravn'ı kabul ettim ve kendisiyle uzun uzun konuştum. Amerikalı bir gazeteci olan Mister Bravn bana: Hiçbir resmi sıfat ve memuriyetim yoktur. Tamamiyle hususi ve şahsî mahiyette olarak sizinle görüşüyorum. Dedi.

Kendisiyle manda mevzuu üzerinde de görüştüm. Mister Bravn Amerika'nın mandaterlik gibi bir vaziyet ve vasfı asla kabul etmeyeceğini, buna kendisinin de taraftar olmadığını, hürriyet ve demokrasi memleketi olan Amerika'nın bir milleti nasıl esir halinde tutabileceğinin düşünülebildiğini bana esefleriyle nakletti. Hatta şöyle söyledi: Manda kelimesine Amerikalılar ve Amerika gibi ben dahi tamamiyle yabancıyım. Manda'nın tam bir tarifini daha yapmaya muktedir olduğumdan emin olabilirsiniz.”

Louis E. Browne'un Sivas ziyareti manda meselesi tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinde de ifade ettiği üzere aslında bu konuya etki etmek amacıyla gönderilmemişti. Dahası manda konusunda yeterince bilgiye sahip değildi. Ancak Amerikan mandası taraftarları Browne'u bu politikanın destekçisi olarak göstermeleri üzerine Mustafa Kemal Paşa söz almış ve Browne'un hiçbir resmi sıfatının olmadığını söylemiştir. Manda meselesi konusunda ise Browne'un bilgisinin olmadığını ve ABD'nin böylesine bir manda teklifinin kabul edip etmeyeceği yönünde de bir öngörüsü olmadığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çıkışı Amerikan mandası taraftarlarını hayal kırıklığına uğratmıştı.¹³

Louis E. Browne'un Sivas Kongresi'ne katılması yukarıda belirtildiği üzere manda taraftarları için bir baskı aracı olarak kullanılmaya çalışılırken, Milli

---

¹¹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s. 83; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 239-240; Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihani İstiklal Savaşı Anıları**, Can Yayınları, İstanbul 2016, s. 67.

¹² Kansu, **a.g.e.**, s. 239-240.

¹³ Kutay, **a.g.e.**, s. 77.

Mücadele ileri gelenleri için de mücadelenin ABD kamuoyunda tanıtılması için bir fırsat olarak görülmüştür. Ancak ABD basın arşivi incelendiğinde Brown'un böylesine bir etkisi olmadığı, Milli Mücadele hakkında propaganda haberlerini etkilemediği açık bir şekilde görülmektedir. Browne'un ziyareti manda meselesi konusunda gelişmeleri takip etmekten ibaret kalmıştır.

Clarence Kirschmann Streit'in Ankara Ziyareti

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ile başlayan Milli Mücadele, Amasya, Erzurum ve Sivas'ta güçlenmişti. Milli Mücadele'nin merkezi olarak da Ankara seçilmişti. Bu küçük Anadolu kenti stratejik olarak öneme sahipti. İleride ülkenin başkenti olacak kentte Milli Mücadele kurumsallaşmıştı. Mustafa Kemal Paşa 26 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya geldi. 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'un işgaline karşın Meclis-i Mebusan faaliyetlerine devam etmiş, 16 Mart 1920 tarihindeki işgal ile birçok mebus gözaltına alınıp Malta'ya sürgün edilmiştir. Bunun üzerine 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile Ankara temsiliyetini güçlendirmiştir.¹⁴ Bu gelişmeler ABD kamuoyunda Anadolu'daki gelişmelerin daha fazla merak edilmesine neden olmuştu. Bu nedenle ABD'li gazeteci Clarence K. Streit tarafından Ankara'ya dikkat çeken bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Streit Ankara'ya geldiğinde Birinci İnönü Savaşı kazanılmış, Londra Konferansı'na davet ile başlayan diplomatik adım, 1 Mart 1921 tarihinde Afganistan ile Dostluk Antlaşması, 16 Mart 1921 tarihinde Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması imzalanmıştı.¹⁵

Clarence K. Streit, Ocak-Mart 1921 arasında Anadolu'yu gezmiş, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. Clarence K. Streit'in ziyareti Ankara'da büyük umuda neden olmuştu. Streit Anadolu gözlemleri de önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Streit'in fotoğrafları ve notlarının ABD'de yayınlanması mümkün olmamıştı. Bunun en önemli nedeni ise Streit'in Mustafa Kemal Paşa'yı George Washington'a benzetmesiydi. Bu durum ABD kamuoyunun Milli Mücadele'ye bakışını gösteren önemli unsurlardan birisiydi. Streit'in yıllarca ABD Kongre Arşivinde yer alan gezi fotoğrafları ve gezi notları ancak 2011 yılında Heath W. Lowry tarafından yayınlanabilmişti.¹⁶

---

¹⁴ Detaylı bilgi için bakınız: Mustafa Turan, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi", *Gazi Akademik Bakış*, 5 (10), 2012, ss. 1-24.

¹⁵ Kıyanç, a.g.m., s. 133.

¹⁶ Clarence K. Streit, *Bilinmeyen Türkler, Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu'daki Gündelik Hayat Ocak-Mart 1921*, Yay. Haz. Heath W. Lowry, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Clarence K. Streit'in yönelttiği sorularda Mustafa Kemal Paşa'nın ABD ilişkilerine bakışı şu şekildedir: “Amerika'nın dostluğundan yararlanmayı kuvvetle arzu etmekteyiz. Amerika ile kendimizi hiçbir zaman harp halinde görmedik ve şimdiye kadar hükümetimizle diplomatik ilişkiler kurmamış olmasına hayret ediyoruz.” Streit'in hangi koşullar altında ABD ile ilişki kurmayı düşünüyorsunuz? sorusuna Mustafa Kemal Paşa şu şekilde cevap vermiştir: “Diğer devletler karşısındaki siyasi tutumumuzdan görebildiğiniz üzere, ABD ile Misak-ı Milli esası dâhilinde diplomatik ilişkilerin kurulmasına hazırız. Bu hususu zaten sizin hükümetinize ifade ettik”¹⁷

Lavrance Shaw Moore

ABD basınında her geçen gün Anadolu'daki gelişmelere ilgi artmaktaydı. ABD hükümetinin tutumuna karşın gazeteciler dönemin koşulları göz önüne alındığında tüm zorlukları aşarak Ankara'ya gelmişlerdi. Bunlardan birisi de Lavrance Shaw Moore'dur. Moore Türkiye hakkında yaptığı araştırmalar sayesinde kendinden önce gelen ABD'li gazetecilerin aksine Türk Milli Mücadelesi'nin ABD'de tanınmasında önemli rol oynamıştır.¹⁸ Moore'un Ankara'ya geldiği Ağustos 1921 tarihi Milli Mücadele için son derece önemli günler yaşanmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921 tarihinde çıkarılan kanun ile Başkumandan olmuştu. Ordunun başında Milli Mücadele'nin kaderini şekillendirmeye hazırlanıyordu. Lavrance Shaw Moore, Ankara'ya bu havada gelmişti. Mustafa Kemal Paşa cepheye gitmeden bir gün önce Moore ile eski Halkevi binasında karşılaşmıştı. Mustafa Kemal Paşa içinde bulunduğu durumu da özetlercesine Moore'a şunları söylemişti:¹⁹

“Amerikan Milletinin Türklerin istiklâl mücadelesine karşı alâka duyması icap eder. Zira Türkiye'de bir Sefarethaneniz, mektepleriniz ve hastaneleriniz mevcuttur. Biz bir ölüm kalım mücadelesine girişmiş bulunuyoruz. Ne gibi şartlar altında dövuştüğümüzü de gördünüz. Biz Türkiye'nin istiklâlini ve bütünlüğünü kurtarmağa çalışıyoruz. Allah'ın inayeti ve Türk milletinin yenilmez kuvveti sayesinde gayemize vasil olacağız.”

¹⁷ Streit, a.g.e., s. 199-200.

¹⁸ Akdes Nimet Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Doğu Matbaası, Ankara 1959, s. 41.

¹⁹ Nimet Arsan, Sadi Borak ve Utkan Kocaturk (Yayına Hazırlayan), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006, s. 35-37.

Lavrance Shaw Moore Associated Press'te kaleme aldığı yazıda Mustafa Kemal Paşa ile Ankara ovasındaki Çangal Köyü civarında yapılan görüşmeye yer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu görüşmede verdiği ifadeler son derece dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa mücadelenin haklılığına değinerek içerisinde buldukları durumda bundan başka çarelerinin olmadığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra mücadelenin Enver Paşa güdümünde veya Bolşevikler tarafından yönlendirildiği iddialarına da değinen Mustafa Kemal Paşa, mücadelelerinin temel ve yegâne hedeflerinin ülke topraklarındaki işgali sona erdirmek olduğunu belirtmişti. Bunun aksinde ortaya atılan iddialar bu mücadeleyi karalamaktan ibaret olduğuna vurgu yapmıştır.²⁰

John Clayton

Milli Mücadele yıllarında alınan her başarı ABD'de büyük yankıya neden olmuştur. Alınan her başarı karşısında basında Milli Mücadele daha fazla yer bulmuştu. Bunlardan en dikkat çekenlerinden birisi de hiç şüphe yok ki İzmir'in kurtuluşuydu. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'dan Samsun'a doğru yol çıktığında, 15 Mayıs 1919 tarihinde, Yunanlılar İzmir'i işgal etmişti. Bu işgalden iki buçuk yıl sonra İzmir'in işgaline son verilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın İzmir'e büyük sevgi göstergesiyle girişi ABD'de yankı bulmuştu.²¹

Alınan bu büyük zaferin hemen sonrasında ABD'nin önde gelen gazetelerinden Chicago Tribune muhabiri John Clayton, Mustafa Kemal Paşa ile röportaj yapmıştır. Bu tarihler aynı zamanda ilgili gazete Mustafa Kemal Paşa hakkında dikkat çeken haberlere yer vermekteydi. 20 Eylül 1922 tarihinde gazete Mustafa Kemal Paşa'nın o güne kadar ABD basınında bile az rastlanan fotoğraflarını vererek karakter tahlili yapmıştır.²² John Clayton o güne kadar sadece fotoğraflarından gördüğü Mustafa Kemal Paşa'yı şöyle tarif etmişti:

“Mustafa Kemal Paşa'nın yüz hatlarından yaşını tahmin etmek müşküldür. Otuz yaşında, kırk yaşında tahmin edilebilir. Kumral saçlı, mavi gözlü, orta boyludur. Hal ve tavri nazik, şahsiyeti mültefit ve caziptir. Büyük askeri kumandanlar tipine benzemez, Zevkinde, itiyadatında sadelik vardır.”

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgali sonrasında Batı ülkelerinin bir konferans planı nedeniyle söze şöyle başlamıştır: “*Muzafferiyetlerimiz bizim taleplerimizi*

²⁰ Arsan, Borak ve Kocatürk, a.g.e., s. 38.

²¹ *The New York Times*, “Smyrna Welcomes Kemal Pasha's Entry”, 12 September 1922, s.3.

²² *The Chicago Tribune*, “Picture Afford Opportunity for Character Analyses of Mustapha Kemal Pasha, Turkish Nationalist Leader”, 20 September 1922, s. 40.

değiştirmemiştir. Evvelce istediğimiz şeylerden ne daha ziyade ne daha az şey talep ediyoruz. Misakımillîmizde sebat ediyoruz.” John Clayton, Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözler karşısında müzakereye hazır olup olmadığı hakkında sorusuna şu şekilde cevap vermiştir:

“Onlarla bir arada toplanıp müzakere etmeye öteden beri hazır bulunuyoruz. Misakımillî'nin muhteviyatı bir sayfadan daha az yer tutuyor. Bütün Türk arazisinde hakiki istiklal istiyoruz. Bizim için artık kapitülasyonlar mevcut değildir. İstanbul'u, Edirne'yi ve Trakya'nın ekseriyeti Türk olan kısmını istiyoruz.”

Mustafa Kemal Paşa bu cevapla antlaşmanın ön koşullarını ortaya koymuştur. John Clayton'un asıl merak ettiği o günlerde ABD'de sıkça gündeme gelen kapitülasyonlar ile ilgiliydi. Mustafa Kemal Paşa kapitülasyonlar kaldırılacağı konusunda kararlılığını şu ifadeyle göstermişti: *“Kapitülasyonların hiçbir kısmına istisnayı kabul etmiyoruz. Adli, mali veya askerî kapitülasyonların hiçbirini tanımıyoruz.”* ABD'nin merak ettiği bir başka unsur ise Türk ordusunun İzmir'e girişi sonrasındaki hareketleriydi. Yunanlıların İzmir'de yaptıklarının öcünü alacak bir hareketin olup olmayacağı konusunda John Clayton'un sorusuna Mustafa Kemal Paşa şu şekilde cevap vermiştir:

“Görüyorsunuz ki İzmir'de hiçbir katliam vaki olmadı. Münferit yağma ve katil vukuatını menetmek gayrikabildir. Bir ordu 450 kilometre yol yürüdükten sonra bir şehre girer, sonra geçtiği yerlerde kendi evlerinin yakıldığını, yağmaya uğradığını, akrabasının öldürüldüğünü gözleriyle görürse böyle bir askeri zapt etmek müşküldür. Mamafih intizamın ihlal edilmediğini görüyorsunuz. Biz intikam ve mukabelei bilmisil fikrinde değiliz. Buraya eski hesapları araştırmaya gelmedik. Bizim için mazi gömülmüştür.”

Mustafa Kemal Paşa bu kısa görüşmede Milli Mücadele'nin bundan sonraki adımları hakkında ABD'ye çok net mesajlar vermiştir. Askeri başarıların sonrasında yapılacak kapsamlı antlaşmada koşullar belirtilmişti. Bunun yanı sıra ABD'nin merakla beklediği kapitülasyon kararını açık ve net bir şekilde ortaya koymuştu. İzmir'in işgaline son verilmesinde eski hesaplar üzerinde durulmadığını göstermiştir.²³

---

²³ *İkdam Gazetesi*, 20 Eylül 1922; Röportajın İngilizce hali için bakınız: *Chicago Daily Tribune*, “Allies Meet to Halt War”, 20 September 1922, s.1; İzmir'in işgaline son verilmesi sonrasında gazetede çıkan bazı haber: *Chicago Sunday Tribune*, “Allies' Guns Turned on Turk”, 17 September 1922; *Chicago Daily Tribune*, “Big Turk Force Faces Allies”, 18 September 1922.

Amerika'nın Pierre Loti'si Clair Price

Türk Amerikan ilişkilerinin iyileşmesinde önemli isimlerden birisi de Clair Price'dir. ABD'nin tanınmış gazetesi The New York Times başta olmak üzere tanınmış birçok gazete ve dergilerde Türkiye hakkında kaleme aldığı yazılarda Price, Anadolu topraklarında verilen Milli Mücadele'nin tanınmasını sağlamıştır. Clair Price'in kaleme aldığı yazılar nedeniyle Türkiye'de basın tarafından yakından tanınmış ve ilgi görmüştü. Bu nedenle *Amerika'nın Pierre Loti'si* olarak tanınmıştır.²⁴ Clair Price Ekim 1921'de ABD'den Türkiye'ye doğru hareket etmişti. İstanbul'daki temaslarından sonra Ankara'ya ulaşmıştı. Ankara'da büyük bir ilgi ile karşılanan Clair Price Milli Mücadele'nin önce gelenleri ile görüşmüştü. Bu görüşmelerden en önemlisi 9 Ocak 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile olanıydı. Clair Price bu görüşme için "O dünyadaki tüm insanlar içince tanışması en kolay, ama bulunması en zor adamlardan biridir" ifadesini kullanmıştır. Clair Price'in görüşme ile ilgili değerlendirmesi şöyledir:²⁵

"... Odada gösterişsiz düz bir masa vardı ve masanın arkasında köşede duran, üzerine altın sarısı Türkçe harfler işlenmiş uzun yeşil bir sancağın yeşil kıvrımları göze çarpıyordu. Masanın arkasında koltukta sivil giysileriyle oturan Mustafa Kemal'in asker endamı, beni selamlamak için ayağa kalktı. Karşımda büyük, demir grisi bir kalpağın altında demir yüzlü bir adam duruyordu. Fransızca konuşuyordu ve alt dişlerinden yansıyan altın parıltısı bir an için insanın aklına süvarileri getiren tavırlarındaki askeri sertliğe, hoş bir nitelik kazandırıyor. Son derece yalın hatlara sahip olan bir yüzü vardı. Kalpağın alt ucu doğruca kaşlarına kadar inmiş ve kaşları ile gözleri arasında bir boşluk bırakmamıştı. Paşa'nın ara sıra kendisini gözbebeklerindeki o dikkate değer bakışta açığa vuran sinirlilik halleri meşhurdur. Ama o öğleden sonra onunla konuştuğum tüm süre boyunca o uçuk mavi gözleri, benim üzerimden hiç ayrılmadı ve beni hiç yalnız bırakmadı."

Clair Price'in kaleme aldığı iki yazı ABD kamuoyunda geniş ses getirmiştir. Lobilerin etkisinde kalan ABD basınındaki bu farklı ses yankı bulmuştu. İlk yazı 3 Temmuz 1921 tarihinde genç Türkiye'nin savunmasını konu alan *A Defense of Young Turkey* başlığı ile yayınlanmıştı. İkinci yazı ise Mustafa Kemal Paşa'nın rolünü ve Milli Mücadele'nin lideri olarak elde ettiği başarıların ele alındığı 30 Ekim 1921 tarihli *Kemal Pasha's Rule; New Turkish Power Defies the Powers*

²⁴ Ayıışı, a.g.e., s. 72; Serpil Sürmeli, "Ankara'da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price", Atatürk Dergisi, 4 (4), 2005, s.22.

²⁵ Sürmeli, a.g.m. s. 36; Clair Price, *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu*, Çev. Bilal Çölgeçen, Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul 2003, s. 10 ve 14; Kıyanç, a.g.m., s. 136.

and Battle With the Greeks başlıklı yazısıydı. Her iki yazıda da vurgu yapılan bir başka konu ise Ankara Hükümeti'nin gayrimüslimlere yönelik herhangi bir tehlike oluşturmadığı, ABD'de iddia edildiği üzere bu topluluklara yönelik saldırı olmadığı, onların da güvenliği için mücadele edildiği vurgulanmıştır.²⁶ Clair Price'ın yazılarının basında yer alması sonrasında verdiği bir demeçte yazıların ne kadar zor bir ortamda yayınlandığına dikkat çekmiştir. Price, 1919 yılında *Amerika Haber Sendikası* tarafından Mısır, Filistin, Suriye ve İstanbul'u ziyaret etmişti. Ziyareti sırasında kendi fikirlerine aykırı yazıların, onun tarafından yazılmış gibi ABD basınında yayınlanması üzerine istifa etmişti. Nihayet ABD'ye döndüğünde gözlemleri sonrasında The New York Times gazetesine gönderdiği yazıların Ermeni ve Yunan lobisi nedeniyle yayınlanmasını beklemediğini itiraf etmiştir. Oysa The New York Times yazıları yayınladı. Yazıların yayınlanması ile her iki lobi tarafında tepkiyle karşılanmıştı. Price'ın belirttiğine göre bu tepkiye karşın yazılarına devam etmiştir.²⁷

Clair Price'ın makalesi yayınlanır yayınlanmaz ABD'de büyük bir tepki ile karşılaşmıştı. O güne kadar Milli Mücadele aleyhine havanın hâkim olduğu ABD basınında her ne kadar bazı Milli Mücadele açısından lehte haberler yer alsada böylesine kapsamlı bir haber ilk kez yayınlanmıştı. Yine aynı gazetede yazılar yayımlayan Vahan Cardashian 23 Temmuz 1921 tarihinde The New York Times gazetesine gönderdiği mektupta Clair Price sert bir dille eleştirmişti. Cardashian, Price'ı Anadolu'da meydana gelen olayları görmemezlikten geldiğini belirterek, Milli Mücadele aleyhine ifadelerle yer vermişti.²⁸

Clair Price – Türkiye'nin Yeniden Doğuşu

Clair Price'ın yazıları ABD'de geniş yankı uyandırmıştı. Bu yazıların yanı sıra Türkiye'nin Yeniden Doğuşu-The Rebirth of Turkey isimli kitabı 1923 yılında Thomas Seltzer tarafından yayınlanmıştı. Kitap ancak 2003 yılında Türkçeye çevrilebilmiştir (Clair Price, Türkiye'nin Yeniden Doğuşu, Yeni Hayat Kütüphanesi, Çev. Bilal Çölaşan). İlk baskısında Mustafa Kemal Atatürk'ün boy fotoğrafı yer almıştır. Fotoğrafın tanıtımında şu ifadeler yer almıştır: “*Mareşal Mustafa Kemal Paşa, Birinci Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutanı;*

---

²⁶ Clair Price, “A defense of young Turkey”, *The New York Times*, 3 Temmuz 1921, s. 34; Clair Price, “Kemal Pasha's rule; New Turkish power defies the powers and battles with the Greeks”, *The New York Times*, 30 Ekim 1921, s. 81; Kıyanç, a.g.m., s. 137.

²⁷ Sürmeli, a.g.m., s. 25.

²⁸ Vahan Cardashian, “Letters the the Editör; Changed Armenian Outlook”, *The New York Times*, 23 Temmuz 1921, s. 81; Ö. Kürşat Karacaçıl, “Amerika'da Tek Kişilik Lobi: Vahan Cardashian (1883-1934)”, *Gazi Akademik Bakış*, 8 (16), 2015; Osman Ulagay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Yayınları, İstanbul 1974, s. 142-143.

İkinci Büyük Millet Meclisi Başkanı.” Mustafa Kemal Paşa’nın o dönemde ABD’de yayınlanan üniformalı fotoğraflarının aksine, sivil kıyafetli fotoğrafıdır. Bu da onun bir komutan olmasının yanı sıra bir lider olarak vurgulanması sağlanmıştır. Clair Price kitabın ortaya çıkışını şöyle belirtmiştir:

“Bu kitap, kendi gözlemlerimi ve bu gözlemlerden çıkardığım sonuçları içermektedir. Bunlardan dolayı tüm sorumluluk bana aittir. Ticari, eğitsel ya da misyonerlik faaliyetleriyle hiç uğramadım. Yakın ve Ortadoğu’ya karşı ilgim, bir gazetecilik görevi dolayısıyla başladı ve bu görevin getirdiği motivasyonun yanı sıra kişisel öğrenme isteğim ile birlikte sürdü. Bu kitap bu çabaların sonucudur.”

Kitap toplam yirmi bir bölümden oluşmaktadır. *Bir İnsan Olarak Mustafa Kemal Paşa* başlıklı ilk bölümde Price, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesini ve liderliği hakkında gözlemlerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Kitabın tamamında Clair Price’ın gözlem yeteneğinin izlerini görebilirsiniz. Kitap sadece Milli Mücadele değil Osmanlı Devleti hakkında da bilgi vermektedir. Bunun yanı sıra dokuzuncu bölümde Ermeni Tehciri’ne değinmekte, günümüzdeki tartışmalara net bir şekilde cevap vermektedir. Günümüzdeki birçok araştırmacının taraflı bakış açısının aksine, olayları net ve tarafsız aktaran Clair Price’ın kaleme aldığı bu satırlar o günkü ABD’deki hâkim bakış açısı göz önüne alındığında neden tepki topladığı anlaşılmaktadır. Bugün de bu bakış açısının değiştiği söylenemez.

Kitapta bir başka öne çıkan bölüm ise on beşinci bölüm olan *Anadolu’da Ortodoks Bölünme*’dir. ABD’de sık sık gündeme getirilen iddialardan birisi de Milli Mücadele yıllarında gayrimüslimlerin tehdit altında olmalarıydı. Yukarıda birçok yerde ifade edildiği üzere bu durum ABD kamuoyunda sık sık gündeme gelmiş, kimi zaman Milli Mücadele ve Türkiye aleyhine kullanılmıştı. Clair Price bu bölümde tüm iddialara cevap vermektedir.

Clair Price’ın ele aldığı konulardan birisi de on sekizinci bölüm olan *Türk Milliyetçiliği* ve yirminci bölüm *Türk Milliyetçiliğinin Gerçek Problemi*’dir. Milli Mücadele’nin hemen başında General Harbord’un ziyaretinde konu gündeme gelmiş, General Harbord Erzurum Kongresi’ni Panturanist olarak değerlendirmişti. Bu bakış açısı ABD kamuoyunda yer bulmuş, Mustafa Kemal Paşa kimi zaman Enver Paşa ile ilişkilendirilmiş, kimi zaman amacının Panturanist olduğu iddia edilmiştir. Clair Price, II. Meşrutiyet’ten itibaren Osmanlı Devleti’nde yükselen milliyetçiliğe değinerek, Milli Mücadele’nin de bu yapıya büründüğünü ifade etmektedir. Bu milliyetçilik, iddia edildiği üzere Panturanizm hedefleri içermemektedir.

Isaac F. Marcossion ile Mustafa Kemal Atatürk

ABD’li gazeteci Isaac F. Marcossion Lozan Antlaşması arifesinde Ankara’ya gelmiş ve burada Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Rauf Orbay ve Latife Hanım ile röportaj yapmıştır. Marcossion’un röportajı dönemi aydınlatacak ayrıntılar barındırırken ABD’deki Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa bakışını şekillendirecek kadar önemli bir rol üstlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa röportajının bir kısmına katılan Latife Hanım, Mustafa Kemal Paşa’nın ayrılması üzerine röportaja devam etmiştir. Böylece ABD’de Türk kadın imajını o güne kadar temsil eden Halide Edip Adıvar’a, Latife Hanım’da katılmıştı. Böylece ABD basınında Latife Hanım’ın da fotoğrafına rastlıyoruz.

Isaac F. Marcossion, İstanbul’a gelir gelmez ilk iş Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol ile görüşmüş ve Ankara’ya gitmek için yardım istemişti.²⁹ Amiral Bristol, Ankara’nın İstanbul’daki temsilcisi Dr. Adnan Bey’e gönderdiği mektupta Marcossion’un Ankara’ya gidişi için izin istemiştir. Bu vesileyle Marcossion, Dr. Adnan Bey ile tanışmıştı. Bürokratik işlemler sonrasında Ankara’ya izin çıkmıştı.³⁰

Isaac F. Marcossion Ankara izni çıkması sonrasında İngilizce, Fransızca ve Almancayı akıcı konuşan Reşat Beyi tercüman olarak tutmuştur. Reşat Bey, Marcossion’dan önce Robert Imbrie’ye de tercümanlık yapmıştı. Marcossion, Ankara’ya trenle gitmek yerine deniz ve kara yolunu kullanarak, Mudanya-Bursa üzerinden, gitmeyi tercih etmişti. Bu güzergâhı tercih etmesinin nedeni trenin yolda sık sık askerler tarafından kontrol amacıyla durdurulmasıydı. Bu yıllarda Anadolu’ya yabancıların sokulması sıkı kontrol altında olduğundan daha uzun ancak bu konuda daha esnek olan Mudanya-Bursa güzergâhını tercih etmiştir.

Ankara, Marcossion için tam bir hayal kırıklığıydı. Kent her ne kadar Haçlı Seferleri’nin uğradığı, Timur’un Yıldırım Beyazıd’ı yendiği büyük savaş meydanı olsa da bozkırın ortasında sadeliğini korumaktaydı. Milli Mücadele’nin karargâhı, yeni devletin başkenti olması ile devletin tüm ağırlığının sırtına yüklenmesi karşısında bu sadeliği tartışmalara neden olmuştu. Marcossion’un Ankara hakkında dikkat çeken bir tespit yapmıştı:³¹

---

²⁹ Belirtilen tarihlerde Ankara’ya gitmek isteyen İngiliz, Fransız ve İtalyan vatandaşları gerekli izinleri almadan Ankara’ya gidemiyorlardı. Bu isimler arasında Amerikalılarda bulunmaktaydı. Amiral Bristol, diplomatik girişimleri sonrasında Amerikalılara izin işlemlerini daha kolay sağlamaktaydı. Bu yıllarda Amerikalılara karşı herhangi bir ön yargı olmadığından izinler bürokratik aksaklıklar yaşansa da kolaylıkla çıkmaktaydı.

³⁰ Isaac Marcossion’un Ankara’ya seyahat izni, BCA, 30-59, M-02-07-1923, HR.İM.; Ergun Özbudun, “Türkiye’nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk’le Görüşmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi (ATAM)*, 1(1), 1984, s. 168-169.

³¹ Özbudun, a.g.m., s. 175.

“Eğer yeni Türk hareketine can veren vatanseverlik duygusu hakkında şüphenez varsa, Ankara’ya gitmeniz bunu dağıtmaya yeter. Tasvir edilmesi hemen hemen imkânsız bir konforsuzluğun içinde, çoğu bir zamanlar Londra, Paris, Berlin, Roma ve Viyana’nın lüks ve rahatlığında yaşamış eski elçiler olan yüksek memurların, sabırla günlük görevlerini yapmakta olduklarını görürsünüz.”

Isaac F. Marcossou ilk olarak Başbakan Rauf Bey ile görüşmüştü. Görüşmede Macosson, Rauf Bey’in sıkı bir Saturday Evening Post Dergisi takipçisi olduğunu öğrendiğinde şaşırılmıştı. Rauf Bey, Malta’da sürgün günlerinde bol bol Saturday Evening Post dergisini okuduğunu, makalelerinden çok istifade ettiğini belirtmiştir. Macosson, Rauf Orbay’ın aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Belirtmek gerekiyor ki Macosson’un Ankara’da bulunduğu Temmuz ayından Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en önemli anlaşması için Lozan’da İsmet İnönü tarafından amansız bir mücadele verilmekteydi. Lozan’dan gelen her haberi iyi değerlendirmek için kabine sürekli toplantı halindeydi. Macosson’un beklediğini almış ve 13 Temmuz 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştü. Görüşme için Mustafa Kemal Paşa kabine toplantısından ayrılmıştı. Yaklaşık iki buçuk saatlik görüşme öncesinde Başbakan Rauf Orbay tarafından Macosson kabine üyeleri ile tanışmış sonra yan odaya geçerek Mustafa Kemal Paşa ile röportaj yapmıştı. Macosson’un Mustafa Kemal Paşa tasviri dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa’yı *insanlara ve meclislere hâkim olacak tipteydi* diye betimlerken bakışlarını *gözleri, çelik mavisini, sert, taş gibi, affetmez olduğu kadar nüfuz ediciydi* şeklinde tarif etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın boyunu tahmin olarak 180 cm olduğunu belirtmiş (Mustafa Kemal’in boyu 174 cm’dir). Macosson, Mustafa Kemal Paşa ile Fransızca konuşma istemişse de Mustafa Kemal Paşa, Türkçe konuşmayı ve röportajın bir tercüman aracılığıyla yapılmasını istemişti. Bu durumu Rauf Orbay da onaylamış ve tercümanlığını yapmıştı. Röportajın bir kısmına Latife Hanım da katılmış, Mustafa Kemal Paşa ayrıldıktan sonra Macosson, Latife Hanım ile röportaj yapmıştı.³²

Isaac F. Marcossou’un Ankara ziyareti son derece etkili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Rauf Orbay ve Latife Hanım ile röportaj Saturday Evening Post dersinde yer bulmuştur. Lozan’da kritik görüşmelerin sürdüğü günlerde yapılan bu röportaj yeni devletin de ABD’ye ilk mesajları olmuştur. Araştırmaya sığmayan detayları ile çok yönlü sonuçları olan bu röportaj birçok ABD’li için önemli bir bilgi kaynağıdır.

---

³² Isaac Frederick Marcossou, **Before I Forget: A Pilgrimage to the Past**, Dodd Mead Company, 1959, s. 385-386.

Sonuç

Milli Mücadele uluslararası kamuoyunda geniş yankı uyandırmıştı. Mustafa Kemal Paşa, İngiltere karşısında bir denge olarak ABD'yi yanına çekmeye çalışmıştır. ABD'de ise Milli Mücadele'ye karşı başından beri her geçen gün artan bir ilgi bulunmaktaydı. Bu ilginin önündeki en büyük engel Ermeni ve Yunan Lobileri olmuştur. Bu lobiler Milli Mücadele aleyhine kamuoyu oluşmak için yoğun çaba harcamaktaydılar. Bunun göstergesi Milli Mücadele'nin gayrimüslimlere yönelik saldırılar düzenlediği yönünde propaganda haberleridir. Bu haberler her geçen gün etkisini artırmış. Lobiler bu haberlerin yanı sıra basında Milli Mücadele lehine haberlere de engel olmaya çalışmışlardı.

ABD'nin Milli Mücadele ile ilk teması Sivas Kongresi'nde Louis Edgar Browne ile olmuştur. Ancak bu temas beklentilerin aksine bir sonuç vermemiştir. İnönü Zaferi ve devamında gelen diplomatik başarılar Ankara'ya ABD'li isimlerin ziyaret etmesine neden olmuştur. Bu isimler ile ABD kamuoyunda Milli Mücadele hakkında daha geniş ve olumlu haberler yer bulmaya başlamıştır. Bunlardan en dikkat çeken ise Clair Price'dı. Ankara'yı ziyaret eden Clair Price, 1921 yılında ABD'nin önde gelen gazetelerinden The New York Times gazetesinde çıkan yazıları, o güne kadar Milli Mücadele aleyhinde odaklanan basında adeta ezber bozmuştu. Clair Price Ankara ziyareti sonrasında kaleme aldığı *Türkiye'nin Yeniden Doğuşu* isimli eseri ise İngiltere'den Avustralya'ya kadar geniş bir coğrafyada yankı bulmuştu. Milli Mücadele Tarihi açısından son derece önemli bilgiler barındıran eser, aynı zamanda ABD'de Türkiye hakkında yayınlanan eserlerin öncüleri arasında yer almıştır.

Kaynakça

Arşivler

ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi
Chicago Daily Tribune Arşivi
İkdam Gazetesi Arşivi
The New York Times Arşivi
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri

Eserler

Adıvar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı İstiklal Savaşı Anıları**, Can Yayınları, İstanbul 2016.
Akgün, Seçil Karal, "Louis E. Browne and the Leaders of the 1919 Sivas Congress", George Harris and Nur Bilge Criss (Ed), **Studies in Atatürk's Turkey The American Dimension**, Brill, 2009.
Arşan, Nimet, Sadi Borak ve Utkan Kocatürk (Yayına Hazırlayan), **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006.
Ayışığı, Metin, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

Bilgen, Deniz, **ABD’li Gözüyle Sivas Kongresi Amerikan Mandası ve Gazeteci L. E. Browne’in Faaliyetleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Kebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul 2000.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Karabekir, Kazım **İstiklal Harbimiz**, Cilt 1, Emre Yayınları, İstanbul-1995.

Kemal, Gazi Mustafa, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007

Kissinger, Henry, **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.

Köse, İsmail, **Türk Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark L. Bristol’un Rolü (1919-1927)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

Kurat, Akdes Nimet, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Doğu Matbaası, Ankara 1959.

Kutay, Cemal, **Türk Milli Mücadelesinde Amerika**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1979.

Marcosson, Isaac Frederick, **Before I Forget: A Pilgrimage to the Past**, Dodd Mead Company, 1959.

Price, Clair, **Türkiye’nin Yeniden Doğuşu**, Çev. Bilal Çölgeçen, Yeni Hayat Kütüphanesi, İstanbul-2003.

Streit, Clarence K., **Bilinmeyen Türkler, Mustafa Kemal Paşa, Milliyetçi Ankara ve Anadolu’daki Gündelik Hayat Ocak-Mart 1921**, Yay. Haz. Heath W. Lowry, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Ulagay, Osman **Amerikan Basımında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Yayınları, İstanbul 1974.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1888-1922**, Cilt 1, Pera Yayınları, İstanbul 1997

Makaleler

Aytepe, Oğuz, “Milli Mücadele’de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal’in Yaklaşımı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 6(24), 1999.

Cardashian, Vahan, “Letters the the Editör; Changed Armenian Outlook”, *The New York Times*, 23 Temmuz 1921.

Karacagil, Ö. Kürşat, Amerika’da Tek Kişilik Lobi: Vahan Cardashian (1883-1934), *Gazi Akademik Bakış*, 8 (16), 2015.

Kıyanç, Sinan, “Milli Mücadele’nin Askeri Başarıları ve ABD (1919-1921)”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (Özel Sayı), 2021.

Özbudun, Ergun, “Türkiye’nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk’le Görüşmesi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 1984.

Price, Clair, “A defense of young Turkey”, *The New York Times*, 3 Temmuz 1921.

Price, Clair, “Kemal Pasha’s rule; New Turkish power defies the powers and battles with the Greeks”, *The New York Times*, 30 Ekim 1921.

Sürmeli, Serpil, “Ankara’da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price”, *Atatürk Dergisi*, 4 (4), 2005.

Turan, Mustafa, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi”, *Gazi Akademik Bakış*, 5 (10), 2012.

FRANSA BASININDA SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE ANKARA İTİLA FNÂMESİ

Mustafa ÖZYÜREK*

Giriş

Gazeteler, yayınlandığı dönemi etkileyen siyasi ve sosyal olaylar hakkında bilgi vermesi, meydana gelen gelişmelere ilişkin gündelik kayıtları barındırması ve haber vermenin yanı sıra bazı konularla ilgili teferruatlı fikirler sunması bakımından yakın dönem tarih araştırmalarında başvurulan önemli kaynaklardandır.¹ Fransız basınının Birinci Dünya Savaşı ve sonrası yıllardaki en önemli yönü canlı olması ve çeşitlilik arz etmesi idi. Paris’te 1914’te 46, 1918’de 42, 1920-1922 yıllarında ise yaklaşık 40 ayrı günlük gazete yayınlanmakta olup, bunlar; temsil ettikleri çevre, etki gücü vs. bakımdan oldukça farklılık göstermekteydi. Paris’te çıkanlar haricinde, farklı bölge, il ve daha küçük yerleşim yerlerinde yayınlanan taşra gazeteleri de vardı.²

6-10 Ocak 1921’deki I. İnönü Muharebesi’nden sonra 23 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasında yapılan II. İnönü Muharebesi’nin kazanılmasıyla Türk Ordusu’nun morali ve zafere dair inancı yükselmiş, Yunan Ordusu ise mağlubiyetin etkisiyle moral bakımından olumsuz etkilenmişti. O sırada Türk Ordusu, bu zaferi pekiştirecek güce sahip değildi. Yunanlar da Türklere karşı saldırıya geçememekte ve Batı Anadolu’da işgal ettikleri bölgelerde yaşayan Türk-İslam ahaliye baskı yaparak, söz konusu yerlerde Yunan idaresinin devam etmesini istediklerine dair yazılı belgeleri halka zorla imzalatmak suretiyle

---

* Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi, mustafa.ozyurek@igdir.edu.tr

¹ Fatma Acun, “Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XXIV/2 (Aralık 2007), s.7-8.

² Fransız basını hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.14-19.

bölgede kalıcı olmaya çalışmaktaydı. Yunan Hükümeti, ekonomik problemler ve savaş bıkkınlığı nedeniyle, II. İnönü Muharebesi'ndeki mağlubiyeti unutturabilmek için Türklere karşı zafer kazanmak istemekteydi. Yunan Başbakanı Dimitrios Gunaris ve bazı idareciler, Yunan Ordusu'nun başına geçerek Anadolu'daki savaş bölgelerini gezmesi konusunda Kral Konstantin'i ikna etmiş ve Yunan Millet Meclisi de bunu son derece coşkuyla karşılamıştı. Bizans'ı diriltme hayaline kapılan Kral Konstantin ve Yunan Bakanlar, 12 Haziran 1921'de Pire Limanı'ndan hareketle İzmir'e varmışlardı. Başbakan Gunaris, İngiltere ve Fransa yardım sözü verinceye ve Kral Konstantin tanınmıncaya kadar harekâtın ertelenmesini önerirken; Savunma Bakanı Theotokis, Yunan Genelkurmayı ve Kral Konstantin ise harekâtın bir an önce başlaması gerektiğini savunmaktaydı. Neticede ileri harekâtın kralın savaş bölgelerinde yapacağı geziden sonra yapılmasına karar verilmişti.³

Türkiye'ye karşı izlenen siyaseti gözden geçirmek isteyen İngiliz kabinesi özel bir komisyon kurma kararı almış ve bu konuda Eski Yunan Başbakanı E. Venizelos'a danışmıştı. Venizelos, Yunanistan'ın yalnız bırakılmamasını vurgulayarak Türkler ve Yunanlar arasında bir an önce arabuluculuk yapılmasını önerdiğinden, Dışişleri Bakanı Lord Curzon Paris'e gönderilmişti. 1921 yılı Haziran ayı ortalarında Paris'e giden Lord Curzon, Fransa Başbakanı Aristide Briand ile görüşmüş ve iki tarafa da bir kez daha uzlaşma çağrısı yapılmasını önermişti. Bunun üzerine söz konusu uzlaşma çağrısı yapılmış ve bu çağrı kabul edilmeyip savaş yeniden başladığı takdirde bundan Yunanistan'ın sorumlu olacağı bildirilmişti.⁴ Yunanlar, 21 Haziran 1921'de verdikleri cevapta; Sevr Antlaşması ile kendilerine verilen hakları savunacaklarını, ancak M. Kemal Paşa'nın olumlu tekliflerde bulunması halinde görüşmeye hazır olduklarını belirterek teklifi reddetmişlerdi.⁵ Yunanlar, harekât için hazırlıklarını tamamlamış, askeri birliklerinin sayısını artırmış, yönetim ve halk da bu seferin zaferle sonuçlanacağına; harekâtın ertelenmesinin Türk Ordusu'nun güçlenmesini sağlayacağına, Yunan Ordusu'nun ise savaş gücünü ve motivasyonunu kaybedeceğine inanmaktaydı. Müttefik devletlerin anlaşma önerisinin Yunanlarca kabul edilmemesi İngiltere ve Fransa yönetimini memnun etmemişti.⁶

---

³ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s.163-167.

⁴ Sonyel, **a.g.e.**, s.167-169.

⁵ Selâhattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974, s.99-100.

⁶ Sonyel, **a.g.e.**, s.70 -171.

Le Journal gazetesine göre Fransız kamuoyu, mümkün olan en az masraf ve tehlikeyi arzu etmekte ve Türk-Yunan sorununun, Türklere bazı tavizler verilmesine bile razı olarak artık bitmesini istemekteydi. *L'Action Française* gazetesinde Jacques Bainville, Paris'te yapılan toplantıda Lord Curzon tarafından temsil edilen İngiltere'yi eleştirerek; Almanya meselesinden dolayı Fransa'nın emperyalist olmakla itham edilmesine rağmen, Yunanistan'la beraber hareket edilip de Küçük Asya kana ve ateşe bulduğunda emperyalist olunmadığını (!) belirtmiştir. *L'Humanite* yazarı Paul Louis ise Konstantin'in savaşa tekrar başlamaya kendiliğinden cesaret edemeyeceğini, hizmet ettiği İngiltere'den cüret bulduğunu ileri sürmüştür.⁷

Arabuluculuk teklifinin kabul edilmemesi üzerine *Le Temps* gazetesi, Yunanların red cevabını eleştirerek ileri harekâta geçmeleri hususunda müttefiklerden hiçbirinin izin vermediğini ve başlangıçta başarılar elde edeceğine inanan Yunan genelkurmayının aracılık teklifini kabul etmeyip harekâttan vazgeçmediğini belirtmiştir. Yunan Ordusu'nun Türk Ordusu'nu tamamen yok edemeyeceğini ve ele geçirilen toprakların ileride kaybedilme ihtimaliyle karşı karşıya kaldıklarında arabuluculuk teklifinin kabul edilebileceği imasında bulunmuştur. *Journal des Débats* gazetesinde Auguste Gauvain, "milli menfaatleri için tacını feda etmeyen Konstantin'in kişisel hırsları için Yunanistan'ı kurban ettiğini ileri sürmüştür. Karşıt siyasi görüşe mensup *L'Humanite* yazarı Paul Louis de "Konstantin önceki yenilgilerinden akıllanmadı ve bu kez onarılmaz bir felakete doğru yürüyor; dileyelim ki bu felaket Yunan halkını uyusukluğundan kurtarsın. Kemal'in gafil avlanmayacağı açıktır" demek suretiyle aynı eleştiride bulunmuştur".⁸ Yunan Ordusu'nun ileri harekâta başlamasından önce Türk Ordusu Eskişehir, Eskişehir'in kuzeybatısı ile Kütahya-Altıntaş civarında yığınaklar meydana getirmiş; Afyon bölgesinde iki tümen, Geyve ve Menderes civarında da iki tümeni bulunmaktaydı. Yunan Ordusu'nun ise biri Bursa'da, ikisi Uşak'ın doğusunda olmak üzere üç kolordusu, Menderes'te de bir tümeni vardı.⁹

Kral Konstantin başkanlığında 7 Temmuz 1921'de İzmir'de toplanan Yunan Savaş Konseyi, Yunan Ordusu'nun Türkleri Ankara'ya kadar geri çekilmek zorunda bırakabileceği yönünde kararı çoğunlukla almış ve bir kaç gün sonra Yunan ileri harekâtı başlamıştı. İlerleyen Yunan Ordusu 13 Temmuz 1921'de Afyonkarahisar'ı işgal etmiş ve üç gün sonra Türklerin hemen her yerde

---

⁷ Akyüz, a.g.e., s.267-268.

⁸ Akyüz, a.g.e., s.268-269.

⁹ Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1994, s.412.

yenilgiye uğratarak çok sayıda savaş esiri ve sahra topunun ele geçirildiği Yunan halkına duyurulmuştu.¹⁰ 17 Temmuzda Kütahya ve 19 Temmuzda da Eskişehir'in işgal edilmesiyle Yunanlar zaferlerini mübalağalı bir şekilde ilan etmişlerdi. Fakat Türk Ordusu, tamamen imha edilmemek ve yeniden düzenlenmek için 25 Temmuz'a kadar Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmeyi başarmıştı. Ancak ordunun yeniden düzene sokulması gerektiğinden zamana ihtiyaç duyulmaktaydı.¹¹ Fransa kamuoyu, Yunanistan'ın Türkleri mağlup edemeyeceğine inandığından, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin sonucunu harekâtın nihai sonucu olarak görmemiş, ihtiyatla yaklaşmıştı. Fransız basınında "Kütahya'nın işgali ile Yunanları öven tek yazı, akademi üyelerinden Denys Cochin'e ait olup, onunla aynı fikirde olan bir kaç yazar, Güney Anadolu'daki çatışmaların şiddetlendirilerek Türklerin, Yunan ve Fransız ateşi arasında kalmasını istemişlerdi".¹² 1921 yılı temmuzunda başlayan Yunan ileri harekâtı amacına ulaşamamış, Türk Ordusu imha edilememesine rağmen Yunanistan Başbakanı ve Harbiye Nazırı, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde büyük bir başarı elde ettiklerine inanarak Ankara'ya yürümek ve bu başarıyı devam ettirmek istemekteydi. Yunan Başkumandanı Papulas ise tehlikeli ve sonuçsuz bir harekâta girişmeyip, elde edilen başarıyla yetinilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Yunan Ordusu'nun önemli kurmaylarından Albay Sarıyannis ve Başkumandanın Kurmay Başkanı Albay Pallis ise onunla aynı fikirde değildi.¹³ Yunanlar için Kütahya-Eskişehir Muharebeleriyle Anadolu Harekâtının birinci devresi tamamlanmış, sıra ikinci aşamaya gelmişti. İkinci aşama; Türk kuvvetlerini dağıtmak, bu kuvvetleri bir daha Eskişehir cephesi için herhangi bir tehlike teşkil edemez hale getirmektir. Bunun için de Yunan Ordusu Ankara'ya yürüyecek, Türk Ordusu ile karşılaştığı takdirde onu yok etmeye çalışacak, bunu başaramazsa demiryolu hattını tamamen imha ettikten sonra Eskişehir'e dönecekti.¹⁴

Yunan Savaş Konseyi Kütahya'da bir toplantı yapmış, Yunan Ordusu Başkumandanı General Papulas ile Tümgeneral Spiridonos'un karşı çıkmalarına rağmen, büyük Yunanistan'ı kurma hayaliyle hareket eden bazı yüksek rütbeli subayların Ankara'nın ele geçirilerek Türklerin barışa zorlanacağına ilişkin ısrarları sonucu, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden dolayı yorgun durumda olan Yunan Ordusu'nun bir müddet dinlenmeden sonra ileri harekâtı sürdürmesi

---

¹⁰ Sonyel, **a.g.e.**, s.173-174.

¹¹ Tansel, **a.g.e.**, s.102-104.

¹² Akyüz, **a.g.e.**, s.271-272.

¹³ Sabahattin Selek, **Millî Mücadele, II**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002, s.1133.

¹⁴ **General Papulas'ın Hatıratı**, Çev. İbrahim Halil, Askeri Matbaa, İstanbul 1928, s.5-6.

kararı alınmıştı.¹⁵ Yunanlar, 20 günlük hazırlık ve 20 günlük de muharebenin ardından amaçlarına ulaşacaklarını inanıyorlardı. Bu sırada Yunanistan'da ise büyük bir huzursuzluk ve savaştan bıkkınlık hüküm sürmekteydi. Yunan askerleri, savaşın bir an önce bitmesiyle evlerine dönmek için sabırsızlandığından, Ankara'nın ele geçirilmesi gerektiğine, aksi takdirde Anadolu'da bir kış daha bulunmak zorunda kalacaklarına inanıyorlardı. Bundan dolayı Türk Ordusu'nu mağlup ederek Ankara'yı işgal etmekten başka çareleri olmadığını düşünüyorlardı. İngiltere Başbakanı Lloyd George'nin, Kütahya-Eskişehir Muharebeleriyle Yunanların artık Sevr Antlaşması ile kendilerine verilenle yetinemeyeceklerine dair sözleri de Yunan Ordusu'nu harekâtı sürdürmeye teşvik etmişti.¹⁶ Başbakan Gunaris, Atina'da gazetecilere demec vererek, Türk Ordusu tamamen imha edilinceye kadar askeri harekâtın devam edeceğini, gerekirse Ankara'ya hatta daha da ileriye gidileceğini bildirmişti.¹⁷

Sakarya Meydan Muharebesi İçin Yapılan Hazırlıklar

Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin kaybedilmesi üzerine TBMM'deki birçok milletvekili, bazıları M. Kemal Paşa'ya muhalefet ettiğinden, büyük kısmı ise ona güvendikleri için ordunun başına geçmesini istemekteydiler. Bazı milletvekilleri ise bundan sonraki muharebelere başarı elde edilemeyip yeniden geri çekilmek zorunda kalırsa son ümidin de kaybolmaması için M. Kemal Paşa'nın başkumandan olmasını istememekteydi. Neticede, M. Kemal Paşa'nın başkumandanlığı üzerine alması bütün meclis tarafından son çare olarak görülmüştü. M. Kemal Paşa'nın başkumandanlığı kabul etmek niyetinde olmaması, İstiklâl Harbi'nin sonucuyla ilgili birtakım endişeler ortaya çıkarınca 4 Ağustos 1921'de TBMM'ye bir önerge vererek Başkumandanlığı kabul eden M. Kemal Paşa, ordunun maddi ve manevi gücünü yükseltmek, sevk ve idaresini bir kat daha artırmak için meclisin yetkilerinin üç ay süreyle kendisine verilmesini istemiştir.¹⁸

5 Ağustos 1921'de TBMM'deki açık oturumda oybirliği ile alınan kararla M. Kemal Paşa Başkumandanlığa getirilmiş ve meclisin askeri yetkileri üç ay süre ile kendisine verilmişti. Fevzi (Çakmak) Paşa Genelkurmay Başkanı, Refet (Bele) Paşa da Milli Savunma Bakanı olarak atanmıştır. İstiklâl Harbi'nin en kritik günlerinde M. Kemal Paşa, halka ve orduya yayınladığı beyanname ile herkesi vatan savunmasına çağırmişti. 7-8 Ağustos tarihlerinde ilan edilen

¹⁵ Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.242-243; Sonyel, **a.g.e.**, s.178.

¹⁶ Selek, **a.g.e.**, s.1134-1136

¹⁷ Sonyel, **a.g.e.**, s.178-179.

¹⁸ Atatürk, **a.g.e.**, s.413-415.

Tekâlif-i Milliye Emirleri ile ülkenin maddi-manevi bütün imkânlarından faydalanma yoluna gidilmişti. Ordunun ihtiyaç duyduğu her çeşit malzeme, ilçelerde kurulan Tekâlif-i Milliye Komisyonları vasıtasıyla toplanacaktı.¹⁹ M. Kemal Paşa'nın Türk milletini topyekûn muharebeye davet eden emrinde; son derece kanlı çarpışmalarda Yunan Ordusuna 20.000'den fazla zayıyat verdirdikten sonra zafer arzusunu muhafaza ederek Eskişehir'in doğusundaki yeni mevziisine çekilen Türk Ordusu'nun, vakti geldiğinde kat'î muharebeyi vereceği belirtilerek, Mondros Mütarekesi ile elinden her türlü kuvvet, silah, savaş araç ve gereci alınmasına rağmen ordunun, milletin üstün gayretiyle mevcut kabiliyetli durumuna gelmiş olduğu vurgulanmış, Yunan Ordusu'na kesin darbeyi vurabilmek için yine aynı kaynağa başvurma ihtiyacının duyulduğu bildirilmiştir.²⁰

Yunanistan, ileri harekâttan önceki birkaç aylık sürede, İngiltere'den önemli miktarda savaş malzemesi almış, İngiliz silah sanayii doğrudan veya dolaylı olarak Yunanistan'ı adeta silah deposu haline getirmişti. Yunan Ordusu asker ve silah bakımından önemli derecede takviye edilmiş, tamamen silahlandırılmıştı. Yeteri kadar top, tüfek ve mühimmatın yanı sıra Türk kuvvetlerinin tüm hareketleri hakkında bilgi almalarını sağlayacak uçak ile askeri birlikleri ve savaş malzemelerini taşıyacak kamyon sayısı oldukça yüksekti. Özellikle topçu birlikleri Türk Ordusu'nunkine nazaran daha üstün bir durumdaydı. Türk Ordusu yalnızca süvarilerin sayısı bakımından üstünlüğe sahipti.²¹ Yunan Ordusu bu harekâtı I., II., ve III. Kolordular ve bir de Güney Grubu ile gerçekleştirecek, ordu karargâhı ise Eskişehir'de bulunacaktı.²² 23 Ağustos 1921 tarihinde Türk Batı Cephesi Kumandanlığı'nda 6855 subay ve 122.186 er bulunurken, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında Yunan Ordusu'nun Anadolu'da 5500 subay ve 178.000 eri bulunmaktaydı.²³ Muharebesi öncesinde Yunan Ordusu'nun harekât planında ve Türk Ordusu'nun ise genel vaziyetinde bir değişiklik olmamıştı. Buna göre Yunan Ordusu, taarruzun yapılacağı bölgeye ulaşmak için yapılacak ileri yürüyüşe 14 Ağustos

---

¹⁹ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, C: I, İ: 62, s.164-180; **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre: I, C: III: İ: 63, s.197; Sonyel, **a.g.e.**, s.179-180; Selek, **a.g.e.**, s.1144-1146; Atatürk, **a.g.e.**, s.416-417.

²⁰ **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, 57, (Belge No: 1310), Gnkur. Basımevi, Ankara Eylül-1966, s.291-296.

²¹ Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgeleri İle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922**, Bilgi Yayınları, Ankara 1989, s.112-116; "La Guerre en Anatolie", **Le Rappel**, 5 Septembre 1921, s.2.

²² Prens Andre, **Felâkete Doğru**, Çev. Hüseyin Rahmi, Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s.88-89.

²³ **Türk İstiklâl Harbi**, İkinci Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara 1974, s.4.

1921 Pazar günü başlayacak ve bütün kolorduların öncü karakolları saat 05:00'da harekete geçecekti.²⁴

Sakarya Meydan Muharebesi

Başkumandan M. Kemal Paşa ve Fevzi Paşa, 12 Ağustos 1921'de Polatlı'da bulunan cephe karargâhına giderek durum değerlendirmesi yapılmış ve muharebe planları gözden geçirilmiştir. Yunan Ordusu'nun, Türk Ordusu'nun sol tarafında yer alan kuvvetlerinin gerisine büyük kuvvetlerle sarkma ihtimali üzerinde ağırlıklı durulmuş, buna göre tedbirler alınmıştır.²⁵ Yunan Ordusu'nun sol kolunda III. Kolordu, ortada I. Kolordu, sağda II. Kolordu bulunmakta,²⁶ ileri harekât için belirlenen 14 Ağustos tarihi geldiğinde bu üç kolordu ve Afyon bölgesindeki Güney grubu ilerlemeye başlamıştı. Karşılarında bulunan Türk süvari kuvvetleri ise çarpışarak düzenli bir şekilde geri çekilmekte, Yunanları oyalamaktaydı.²⁷ Yunan kuvvetleri 15 Ağustos günü de ilerlemeyi sürdürmüş, Türk süvarileri ise Yunanlarla teması kesmeden geri çekilmeye devam etmişlerdi. Yunan Kolordu Kumandanlarından Prens Andre'nin verdiği bilgilere göre; en az üç tümen olan Türk süvarilerinin saldırılarını Yunan süvari tugayı püskürtmekte yetersiz kalmaktaydı. Ayrıca Türk süvarilerinin kullandığı atlar yerli ve fizik bakımından küçük olduğundan hareket kabiliyeti bakımından daha üstündü.²⁸

16-17 Ağustos günlerinde Yunan Ordusu yürüyüşünü sürdürerek daha önce tespit edilen kararlara uygun bir şekilde Sakarya Nehri'nin güney kolunu geçmeye başlamış ve cephesini kuzeye çevireceği bölgeye ulaşmıştı. Bu ilerleme, bazı kesimlerde Türk askerinin mukavemeti ile yavaşlatılmış, Türk Ordusu da Batı Cephesi'nin takviyesi için bazı kuvvetleri muharebe bölgesine nakletmeye başlamıştır. Yunan Ordusu doğuya doğru açıldıkça, Türk kuvvetleri de onu karşılayacak şekilde ve çarpışarak doğuya doğru açılmaktaydı. 19 Ağustos'ta Yunan Ordusu'nun büyük kısmı Türk Ordusu'nun sol kanadı karşısında toplanmış ve bu faaliyet 22 Ağustos'a kadar tamamlanmıştı. Bu süre zarfında Yunan Ordusu oldukça yıpranmış ve ikmal hatları uzamış olduğu için temmuz ayındaki gibi bir harekâtı yapacak kuvvete artık sahip değildi. Yunan Ordusu 22 Ağustos akşamı itibarıyla Türk Ordusu'na karşı yapacağı taarruza

---

²⁴ Andre, **a.g.e.**, s.87.

²⁵ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, s.251.

²⁶ Apak, **a.g.e.**, s.243.

²⁷ Selek, **a.g.e.**, s.1148.

²⁸ Andre, **a.g.e.**, s.92.

hazırdı. Türk Ordusu ise Yunan Ordusu'nun harekât tarzı ve planını çözmüş, cephesi batıya dönükken, Yunan taarruzunu karşılayıp kuşatılmamak için manevra yapıldığından dolayı cephesi güneye dönmüştü. 23 Ağustosta hemen bütün cephelerde çarpışmalar başlamıştı. Beylikköprü'den başlayan Yunan taarruzu ile muharebe bütün hat boyunca şiddetlenmiş, 26 Ağustostaki Türk taarruzunda Yunan XIII. Fırkası binden fazla kayıp vermişti.²⁹

L'echo D'alger gazetesi, Türk basın açıklamasına dayandırdığı haberinde, Yunan kuvvetlerinin ilerlemeye devam ettiğini, ancak Sakarya Nehri kıyısında gerçekleşen çarpışmalarda Türk Ordusu'na karşı büyük kayıplar vererek Eskişehir istikametine geri çekilmek zorunda kaldığını, bu nedenle Yunan taarruzunun başarısız görüldüğünü belirtilmiştir.³⁰ *Le Radical* ise Yunanların ciddi başarısızlığı olarak nitelendirdiği haberde, Yunan kuvvetlerinin Ankara demiryolunun güneyinde büyük bir çevirme harekâtı yaptığını, ancak Türk Ordusu'nu kendilerini karşılamak için bekler vaziyette bulduklarını belirtmiştir. Türk kuvvetleri, Yunanları durdurduktan sonra onları kendi mevzilerine çekmekteydi. Verilen bilgilerde Türklerin, Yunan Ordusu'nun sağ kanadını önceden belirledikleri bir bölgeye çekerek ordu merkezinden uzaklaştırmaya çalıştıkları aktarılmıştır.³¹ *L'Homme Libre* gazetesi ise Yunan zaferlerinin felakete dönüştüğünü duyurduğu haberinde, devam eden savaşın Yunanistan'daki yankılarına değinerek, cepheden gelen haberlerin Atina'da heyecana sebep olduğunu, Ankara civarındaki Yunan kuvvetlerinin kısa sürede mağlup olma ihtimaline karşı Kral Konstantin'in Yunan basınına olumlu yönde haberlerle meşgul etmesinin hayal kırıklığına yol açtığını belirtmiştir. Ankara civarındaki Türk kuvvetlerini kuşatmaya çalışan Yunan kuvvetlerinin sağ kanadının kontrolsüz bir şekilde hareket ederek Türk Ordusu'nun hareketi karşısında şaşkına uğradığı bildirilmiştir.³²

Excelsior gazetesi Kral Konstantin'in Kütahya'da kaldığı evin ve gözlem yapan Yunan askerlerinin resimlerini yayınlarak, Yunanların Sakarya Nehri civarında ciddi kayıplar verdiğini belirtmiştir.³³ *Le Gaulois* ise Atina ve İstanbul'dan alınan askeri tebligatların devam eden savaş hakkında farklı bilgiler içerdiğine dikkat çekmiştir. Atina kaynaklı bilgilerde, Sakarya Nehri doğusunda ve Ankara'ya 80 kilometre mesafede devam eden savaşın Yunan Ordusu lehine

---

²⁹ Selek, a.g.e., s.1149-1153; Andre, a.g.e., s.93-108; İnönü, a.g.e., s.251.

³⁰ "Les Hostilités Gréco-Turques", *L'echo D'alger*, 25 Aout 1921, s.1; "Dans Le Proche Orient/Le Conflit Gréco-Turc", *Le Matin*, 26 Aout 1921, s.1.

³¹ "Grave Échec Des Grecs", *Le Radical*, 29 Aout 1921, s.1.

³² "Les Victoires Des Grecs Tourment Au Désastre", *L'Homme Libre*, 29 Aout 1921, s.1.

³³ "L'aile Droite Des Grecs En Danger", *Excelsior*, 30 Août 1921, 3914, s.1.

devam ettiği bildirilmiştir. *Daily Mail* gazetesine dayandırılan haberde, Türk süvarilerinin zayıf bir direnişten sonra parçalandığı ve Yunan askerlerinin Sakarya Nehri'ni geçtikleri ileri sürülmüştür. Uzun bir hat boyunca uzanan Türk müstahkem hattının harap edilerek Ankara demiryolu hattının Yunan kuvvetlerince ele geçirildiği, Türk Ordusu'nun mühimmattan yoksun olduğu ve Yunan devlet makamlarının bu muharebeye planlarının en belirleyici ve sonuncu ileri harekâtı olarak gördükleri bildirilmiştir. İstanbul'dan alınan habere göre ise; M. Kemal Paşa'nın Başkumandanlığı kabul ettiği ve ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Anadolu'ya komisyonlar gönderildiği, ayrıca Türk Ordusu'nun en önemli ihtiyacının ulaşım araçları olduğu belirtilmiştir.³⁴

28 Ağustos gelindiğinde, Yunan Ordusu bütün gücü ile Türk cephesinin sol kanadına yüklenmekte ve Ankara yolunu açmaya çalışmaktaydı. Her iki tarafın da asker kaybı çok olmakla beraber, Türk Ordusu'nda özellikle şehit olan subay sayısı oldukça yüksekti. Yunan Ordusu 24-29 Ağustos günlerinde bütün imkânlarına rağmen en fazla 15 km ilerleyebilmiş, 31 Ağustosta çok ağır zayıt vermişti. En büyük taarruzlarını 1-5 Eylül tarihleri arasında yapan Yunanlar, 1 Eylül'de Çal Dağı ve Haymana bölgesinde önemli başarılar elde etmiş, buna karşılık Türk Başkumandanlığı ihtiyat birliklerini de bu bölgeye sevk ederek Haymana'nın kaybedilmemesi için son derece kanlı muharebeler yapılmış ve çok sayıda şehit verilmiştir. Yunan kuvvetleri de çok kayıp vermiş, açlık ve yorgunluktan dolayı oldukça bitkin bir duruma gelmişlerdi. Türk cephesinin önemli bir noktası olan Çal Dağı 2 Eylül'de Yunan Ordusu'nun eline geçmiş, ancak Yunan Ordusu bundan yararlanamamıştı. Cephane ve erzak sıkıntısı baş göstermiş, bu da ordudaki askerler arasında propagandaya dönüşmüştü. Tüm bu olumsuzluklara sevk ve idare zafiyeti de eklenince Yunan Ordusu taarruz gücünü kaybetmiş ve 5 Eylül 1921'den itibaren geri çekilmeye başlamıştır.³⁵

Le Petit Parisien gazetesi, Yunanların Ankara'yı işgal etmiş olabileceğine dair duyular üzerine yaptığı haberinde; İzmir'den Reuters Ajansı'na gönderilen 3 Eylül tarihli bir bilgiye göre Ankara'nın Yunanlarca işgal edileceğine dair ulaşılmış olan bir haberi aktarmış, fakat bu habere kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini vurgulamıştır.³⁶ *L'Homme Libre* gazetesi, Yunanların Türk Ordusu'nun gücünü hafife aldığı belirttiği haberinde; Londra ve Paris'teki Yunan elçiliklerinin, Türk kuvvetlerinin Yunanlara karşı büyük başarılar elde ederek Yunan Ordusu'nun sağ kanadını tamamen saf dışı

³⁴ C. C., "La Guerre Gréco-Turque", *Le Gaulois*, 30 Août 1921, s.2.

³⁵ Selek, *a.g.e.*, s.1155-1159; Andre, *a.g.e.*, s.129; Kâzım Özalp, Teoman Özalp, *Atatürk'ten Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s.15.

³⁶ "Les Grecs Ont-Ils Occupé Angora?", *Le Petit Parisien*, 7 Septembre 1921, s.1.

biraktıklarına ilişkin Türk ve İtalyan kaynaklı telgrafları reddetmeleri yönünde Atina'dan talimat aldıklarını belirtmiştir. Yunan komuta heyetinin, daha önce kısa sürede elde edilen başarının etkisiyle Kütahya-Eskişehir hattını güçlendirmeyi ihmal ettikleri için büyük bir tehlike altında olduklarını bildirerek, eğer Türk Ordusu süvari kuvvetlerinin sayısını artırabilirse Yunanların bozguna uğrayabileceğini ileri sürülmüştür.³⁷ *Grand Écho* gazetesi, Haymana civarında ilerleyen Yunan birliklerinin Bozdağ civarında Türk kuvvetlerine mağlup olduklarını, Anadolu'dan getirilen takviye birliklerle Türk Ordusu'nun Yunanları tamamen takip edebilecek büyüklüğe ulaşabileceğinden söz etmiştir.³⁸

Meydan Muharebesi 100 kilometrelik bir hat üzerinde vuku bulmuş ve Türk Ordusu'nun sol kanadı, kuşatılmamak için Ankara'nın 50 kilometre güneyine kadar çekilmişti. Türk savunma hatları çöktüğünde biraz geri çekilerek yeni bir hat meydana getirilmekteydi. Başkumandan M. Kemal Paşa'nın dünya harp tarihine geçen "*hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satih bütün vatandır*" taktiği ile hareket edilerek geniş çaplı bir çekilme anlayışına son verilmiştir. Böylece Yunan kuvvetleri yıpratılmış ve taarruza devam etme azmi kırılmıştır.³⁹

La Presse gazetesi, Yunanların birtakım başarılar elde etmelerine rağmen Türk cephesinin genel durumunu değiştiremediklerini, kuşatma planında başarılı olamayıp oldukça fazla kayıp verdiklerini belirtmiştir.⁴⁰ *Le Rappel* gazetesi ise, her iki tarafta da bitkinlik olduğunu, ancak Türk Ordusu'nun doğudan getireceği birliklerin muharebenin seyrini değiştirebileceğini ileri sürmüştür.⁴¹ *Excelsior*, cepheden gelen haberlerin çelişkili olabileceğini belirterek, Yunan Genelkurmayına göre ilerlemenin devam ettiği, Türk tarafına göre ise Yunan taarruz gücünün kırıldığını bildirmiştir.⁴²

5 Eylül itibarıyla savaşın gidişatı Türk Ordusu lehine dönmüş ve Yunanlar artık morali yükselen Türk Ordusu'nun taarruzunu beklemeye başlamışlardı. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın 6 Eylül'de Grup Kumandanlarına yazdığı tebliğde, İstanbul'dan gelen bir rapora göre; Yunan Ordusu'nun 30.000 zayıat verdiği ve malarya hastalığından dolayı geri çekilmekte olduğu

---

³⁷ "Les Grecs Ont Mésestimé La Force De L'armée Turque", **L'Homme Libre**, 1 Septembre 1921, s.1.

³⁸ "La Bataille Fait Rage Sur Le Front Gréco-Turc", **Grand Écho**, 1 Septembre 1921, s.1.

³⁹ Atatürk, **a.g.e.**, s.419.

⁴⁰ "La Guerre Gréco-Turque Les Kémalistes Résistent Avec Succès à Une Forte Attaque", **La Presse**, 3 Septembre 1921, s.1.

⁴¹ "La Guerre En Anatolie", **Le Rappel**, 5 Septembre 1921, s.2.

⁴² "Le Roi Constantin De Grece a Kutahia, En Asie Mineure", **Excelsior**, 6 Septembre 1921, s.1.

belirtilmiştir. Ayrıca İngiliz devlet adamlarının, muharebenin Türk Ordusu lehine sonuçlanacağına dair sözleri ile Fransa'nın TBMM ile anlaşma yapması için Franklin Bouillon'un gerekli yetki ve talimatla Ankara'ya gelmek üzere yola çıktığı ifade edilmiştir.⁴³

La Croix gazetesi 5 Eylül tarihine ait, Türk tarafına dayanarak verdiği bilgilerde, Yunanların Ankara'ya 50-60 kilometre uzaklıkta bulunduğunu ve asker kayıplarının 20.000'in üzerinde hatta tüm tahminlerin ötesinde olduğunu belirtmiştir.⁴⁴ Yunan Genelkurmayı, harekâtın çok yakında Yunan Ordusu lehinde sona ereceğini belirtirken; Türk resmi basın açıklamasında ise iki hafta süren Yunan taarruzu karşısında Türk Ordusu'nun savaş gücünü koruduğu, Yunan çevirme planının başarısızlıkla sonuçlanarak taarruz gücünün kırıldığı, Yunanların 30.000'den fazla kayıp verdikleri, Türk kuvvetlerinin ise yeni birliklerle takviye edildiği bildirilmiştir. İsmet Paşa'ya göre, artık Yunan Başkumandanı Papulas'ın sınırları gerildiğinden dolayı Yunan Ordusu'nun sol kanadına doğru taarruz edilerek geri çekilmesine fırsat verilmeden bozguna uğratılmalıydı.⁴⁵

7 Eylül 1921'de cephe hattında önemli bir gelişme olmamış, ancak Türk Komuta Heyeti, Yunan Ordusu üzerine taarruz kararı alarak 8-9 Eylül'de taarruz hazırlıkları yapmıştır. Yunan Ordusu Başkumandanı Papulas, morali bozuk olduğu halde, Yunan Harbiye Hazırları Teotakis'e gönderdiği raporda, harekâtın devamını tehlikeli addettiğinden mütareke yapılmasını gerekli görmüştür. Ancak Harbiye Nazırı'nın cevabı, Türk Ordusu'nun taarruza geçtiği 10 Eylül günü gelmiştir.⁴⁶

L'echo D'alger gazetesi, İstanbul'dan elde ettiği haberlerde, aylarca süren hazırlıkların ardından Ankara'yı ele geçirmek için harekete geçen Yunanların bütün güçlerinin Türkler karşısında kırıldığı bilgisini vermiştir. Londra kaynakları bilgilerde ise ağustos ayının son haftasında başlayıp eylülün ilk haftasında da devam eden ve Sakarya Nehri doğusunda gerçekleşen muharebelerin sonucunun muğlak olduğu, ayrıntılar henüz bilinmediğinden iki tarafın kayıp sayısının net olmadığı belirtilmiştir. 10 Eylülde gerçekleşen taarruzun Türkler tarafından yapıldığının aşikâr olduğu, ancak sonuçlarının bilinmediği ifade edilmiştir. 10 Eylül'e kadar süren çarpışmalarda Yunan Ordusu'nun haberleşmede ve erzak temininde problemler yaşadığı için zaten

---

⁴³ Selek, **a.g.e.**, s.1159-1160; İnönü, **a.g.e.**, s.253.

⁴⁴ "Le Conflit Gréco-Turc", **La Croix**, 9 Septembre 1921, s.2.

⁴⁵ "Le Conflit Gréco-Turc", **La Croix**, 11 Septembre 1921, s.2.

⁴⁶ Selek, **a.g.e.**, s.1160-1162.

çekilmeye karar verdiği ileri sürülmüştür.⁴⁷ Aynı gazetenin bir gün sonraki haberinde bilgilerin netleştiği görülmektedir. Buna göre; Türk Ordusu'nun 10 Eylülde taarruz başlatarak iki Yunan tugayının dağıldığı, sol kanattaki Yunan mevzilerinin işgal edilerek önemli sayıda esir, silah ve cephane ele geçirildiği belirtilmiştir. Böylelikle artık üstünlük Türk Ordusu'na geçmişti. Diğer yandan Yunanlar ise Türk taarruzunu püskürttüklerini açıklamışlardı.⁴⁸ *Le Temps* gazetesi, Reuters Ajansı kaynaklı haberinde, son günlerde şiddetli çatışmalar yaşandığını ve Yunan taarruzunun durduğunu, hatta Yunan Ordusu'nun geri çekileceğini belirterek, Yunan kuvvetlerinin Ankara'nın 65 kilometre güneybatısındaki mevzilerde bulunduğunu bildirmiştir.⁴⁹

Türk Ordusu 11-12 Eylül 1921 tarihlerinde şiddetli taarruzlar yapmıştı. Bütün cephe boyunca devam eden Türk taarruzu, Yunan Ordusu'nun sol kanadını hedef aldığından, en azından sağ cephesini kurtarmak isteyen Yunan Ordusu özellikle son üç gün boyunca devam eden Türk taarruzunun etkisiyle geri çekilmiş ve 13 Eylül günü öğleden önce Sakarya Nehri doğusundan bir tek Yunan askeri kalmamış, Sakarya Nehri iki taraf arasında doğal bir sınır teşkil eder olmuştu. Yenilgiye uğrayan Yunan Ordusu, düzensiz ve her birlikten karışık gruplar halinde geri çekilmiş ve Yunan kuvvetlerine ait çok sayıda esir, eşya ve mühimmat ele geçirilmiştir. Yunan Ordusu'nun çekilmesinden sonra Türk kuvvetleri güneye hareket ettirilerek Afyon bölgesine sevk edilmiştir. Böylece 22 gün devam eden Sakarya Meydan Muharebesi, Türk Ordusu'nun kesin zaferi ile sonuçlanmıştır.⁵⁰

Le Temps gazetesi, Türk kuvvetlerinin Yunan Ordusu'nu beklenmeyen taarruzlarla rahatsız ettiğini, hatta ordu merkezine saldırılar gerçekleştirerek esirler aldığını, bu nedenle Yunan Ordusu'nun Eskişehir-Seyyitgazi-Kütahya hattına geri çekileceğine dair söylentiler olduğunu belirtmiştir.⁵¹ *L'oeuvre* gazetesi Anadolu'dan elde ettiği haberlere göre; Yunan kuvvetlerinin mağlup olarak Sakarya Nehri'ni sol kıyıdan karşıya geçtiklerini, bu esnada Türk kuvvetleri tarafından takip edildiklerinden dolayı önemli miktarda savaş malzemesini geride bıraktıklarını, hatta geri çekilmeyi önlemekle görevli iki

⁴⁷ "Les Hostilités Gréco-Turques", *L'echo D'alger*, 14 Septembre 1921, s.1.

⁴⁸ "Les Hostilités Gréco-Turques", *L'echo D'alger*, 15 Septembre 1921, s.1.

⁴⁹ "Dans Le Proche Orient Le Conflit Gréco-Turc", *Le Temps*, 10 Septembre 1921, s.1.

⁵⁰ Selek, a.g.e., s.1162-1163; General Nikolaos Trikupis, *General Trikupis'in Hâtraları*, Çev. Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret Ltd Şirketi, İstanbul 1967, s.74-75; Özalp, Özalp, a.g.e., s.16; Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, İstanbul 1970, s.310; Şimşir, a.g.e., s.167-168; İnönü, a.g.e., s.255; *Harp Tarihi Belgeleri Dergisi*, 75, (Belge No: 1625), Gnkur. Basımevi, Ankara 1976, s.34-36.

⁵¹ "Dans Le Proche Orient Le Conflit Gréco-Turc", *Le Temps*, 17 Septembre 1921, s.1.

Yunan tümeninin de şiddetli Türk taarruzu nedeniyle müstahkem mevzilerini bırakarak çekilmek zorunda kaldıklarını yazmıştır. Türk resmi tebliğine de yer verilerek, Sakarya Meydan Muharebesi'nin Türk Ordusu'nun kesin zaferiyle sonuçlandığı belirtilmiştir.⁵²

L'action Française gazetesi, Yunan taarruzunun kırılarak ilerlemenin durdurulduğunu belirtmiş;⁵³ *Excelsior* gazetesi ise Yunan Başbakan Gunaris'in General Papulas'ın karargâhında çekilen fotoğrafları ile savaş alanlarına ait fotoğraflar yayınlamak Yunan Ordusu'nun geri çekildiğini, İstanbul halkının camilerde ve Ayasofya'da dualar ettiklerini bildirerek bunlara ait fotoğraflara yer vermiştir.⁵⁴ *Le Temps* gazetesi Atina'dan elde ettiği haberlere göre; Eskişehir cephesinin sakin olduğunu, Türk kuvvetlerinin Afyon civarında bir taarruz yaptıkları fakat Yunan kuvvetleri tarafından geri püskürtüldüğünü, bu nedenle Afyon cephesinde durumun halen kritik olduğunu bildirmiştir. İzmir'den elde edilen bir başka habere göre ise Papulas'ın kurmaylarıyla birlikte İzmir'den Afyon'a gittikleri ifade edilmiştir.⁵⁵

Sakarya Meydan Muharebesi'nden iki taraf da büyük kayıplarla çıkmış; Türk Ordusu 3.282 şehit 13.618 yaralı verirken, Yunan Ordusu 15.000 ölü, 25.000 yaralı vermişti. Bu tarihten itibaren inisiyatif, morali yükselen Türk Ordusu'na geçmiştir. Batı Anadolu'daki Yunan işgaline son verebilmek için kesin sonuç alınacak bir Türk taarruzu için hazırlıklara başlanacaktır.⁵⁶

Ankara İtilafnâmesi (20 Ekim 1921)

İtilaf Devletleri, 6-10 Ocak 1921 tarihinde I. İnönü Muharebesi'nin Türk kuvvetleri tarafından kazanılması üzerine Londra'da bir konferans toplayarak, Sevr Antlaşması'ndaki birtakım hususların Türkler lehine biraz hafifletilerek kabul ettirilmesini amaçlamışlardı. 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Londra Konferansı'nda doğu meselesi çözüme kavuşturulamamıştır. Fakat TBMM'yi temsil eden Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, TBMM tarafından heyete verilen yetki ve selâhiyet dışına çıkarak birtakım anlaşmalar imzalamıştı. İngiltere ile esir değişimi anlaşması, Fransa ve İtalya ile

---

⁵² “La Guerre En Asie Mineure Les Grecs Se Replient Sur Eski-Cheir”, **L'oeuvre**, 16 Septembre 1921, s.1, 4.

⁵³ “La Domination Anglo-Hellénique En Turquie”, **L'action Française**, 17 Septembre 1921, s.2.

⁵⁴ “La Guerre En Asie Mineure: L'armée Grecque Bat En Retraite”, **Excelsior**, 17 Septembre 1921, s.1.

⁵⁵ Dans Le Proche Orient Le Conflit Gréco-Turc”, **Le Temps**, 21 Octobre 1921, s.2.

⁵⁶ Selek, **a.g.e.**, s.1180-1181.

de birtakım ekonomik ayrıcalıklar karşılığında Fransız ve İtalyan askerlerin Anadolu'dan çekilmesini sağlayan resmi anlaşmalar yapmıştı. Böylece İtalya; İzmir ve Trakya konusunda Türkiye'yi desteklemesine karşılık Batı Anadolu'daki birtakım yerlerde yapılacak iktisadi girişimlerde öncelik sahibi olacaktır. Fransa ile 11 Mart 1921'de yapılan anlaşmaya göre ise Türk-Fransız çatışması sona ererek esir değişimi yapılacak, çeteler silahtan arındırılacak, Fransa'nın boşaltacağı yerler ile Elazığ, Sivas ve Diyarbakır'da Fransa'ya ekonomik imtiyazlar tanınacaktı. Türkiye-Suriye sınırının Sevr Antlaşması'na göre daha güneyde olması da kararlaştırılmıştı. Ancak yapılan bu anlaşmalar, Fransa ile İtalya'ya iktisadi imtiyazlar verilmesini sağladığı ve Misak-ı Milli'ye ters düştüğü için TBMM tarafından reddedilmişti.⁵⁷

Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılmasının ardından Rus temsilcilerinin de bulunduğu ve TBMM adına Doğu Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Kars Antlaşması imzalanmıştır. 13 Ekim 1921'de Kars'ta imzalanan bu antlaşma, 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'na benzemektedir. Bu üç devlet, Türkiye'nin Moskova Antlaşması ile belirlenen doğu sınırlarını ve ilkelerini kabul etmişlerdir. TBMM'nin diplomatik bir başarısı olan bu antlaşmaya göre; Batum'a özerklik verilerek Batum Limanı'nda Türkiye'ye ayrıcalık tanınacak, Kars ve Ardahan üzerindeki Türk hâkimiyeti kabul edilecekti. Böylelikle Batılı devletlerin koruyuculuğu altındaki bu devletler üzerindeki Müttefik devletlerin, özellikle de İngiltere'nin uyguladığı siyaset sona ermiştir.⁵⁸ Antlaşma ile Kafkas Cumhuriyetleri ve TBMM, birinin tanımadığı uluslararası bir antlaşmayı diğeri de tanımamayı taahhüt etmişler, böylece Sevr Antlaşması'nı tanımadıklarını kabul etmişlerdir.⁵⁹

Kars Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, İtilaf Devletleri ile de mevcut sorunların çözülmesi önemli görülmekteydi. Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı sırasında Fransa Başbakanı Mösyö A. Briand ile yaptığı anlaşma Ankara'da reddedilmiş ve Fransa kamuoyu, bu anlaşmanın Ankara tarafından

---

⁵⁷ Roderic H. Davison, "Mondrostan Lozan'a Kadar Türk Siyaseti", Çev. Mine Erol, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XIV/25 (1981), s.95; İzzet Öztoprak, "Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IX/25 (Kasım 1992), s.100-101; Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/23 (Mart 1992), s.276-279; Akyüz, **a.g.e.**, s.207.

⁵⁸ Selek, **a.g.e.**, s.44; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.39-47; Sonyel, **a.g.e.**, s.185-186.

⁵⁹ S. Esin Derinsu Dayı, "Elviye-i Selâse Meselesi'nde Gelinek Son Nokta: Kars Antlaşması", **3. Uluslararası Kafkasya Tarihi Sempozyumu (Kars Antlaşması ve Bölgesel Etkileri)**, (Kars 13-15 Ekim 2011), Ed. Selçuk Ural, Süleyman Tekir, Kars 2012, s.53.

onaylanmamasına tepki göstermiş, fakat Başbakan Briand bu durumun “Türk-Fransız uzlaşma politikasının başarısızlığı” şeklinde yorumlanmaması görüşünü savunmuştu. Fransa 1920 yılı ocak ayından itibaren Güney Anadolu’daki mücadelelerde askeri ve ekonomik açıdan zor bir duruma düşmüş; ayrıca Bolşevizm’in Anadolu’da daha etkili bir hale gelmesi, batılılara karşı mücadele eden M. Kemal Paşa’nın İslam dünyasının destek ve sempatisini kazanması, bölgedeki Panislamist faaliyetlerden rahatsızlık duymaları ve Yunanların II. İnönü Muharebesinde de mağlup olmaları nedeniyle TBMM ile uzlaşmayı gerekli görmüştü. M. Kemal Paşa ise Fransa ile bir anlaşma imzalamak suretiyle; Fransa’yı İngiltere ittifakından ayırarak kendi yanına çekmek, Londra Konferansı sırasında Bekir Sami Bey’in Briand ile imzaladığı anlaşmada Misak-ı Milli’ye aykırı olan hususları Türk menfaatlerine göre çözmek ve Güney Anadolu’daki askeri kuvvetleri Batı Cephesi’ne kaydırmayı amaçlamıştı. Briand, takip ettiği politikayı sürdürme hususunda kararlı olduğundan Fransa’nın başvurusu üzerine, anlaşma Misak-ı Milli ile uyumlu hale getirilerek Türk tarafının yeni önerileriyle beraber Türk Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir (Erteğün) Bey tarafından Fransa’nın Doğu Ordusu I. Tümen Kumandanı General Dufyeux’a verilmiş, 24 Mayıs’ta Fransa’ya iletilmişti. Fransız yetkililer Türk karşı önerilerini tepkiyle karşılamış, Fransız menfaatleri ve İngiltere ile olan müttefikliğe zarar verebileceğinden, Fransızların boşaltacakları yerlerde yaşanabilecek olası çatışmalar nedeniyle Güney Anadolu’ya yeniden asker göndermek zorunda kalabilecekleri ve Ankara Hükümeti tarafından önerilen sınırın Türklerin İskenderun Körfezine hâkim olmasına sebep olabileceğinden endişe etmişlerdir.⁶⁰

Ayrıca General Gouraud’a göre; Fransa’yı müttefiklerine karşı tavır almak zorunda bırakacak bu tür isteklerde Bolşevik etkisi olduğu gibi, Ankara’nın istediği şartlarda bir anlaşma imzalanırsa Yunanlara karşı elde ettiği zaferin etkisi, Almanya ve Rusya’nın olası kışkırtmasıyla hareket edebilecek Türkiye, Suriye’de yeni karışıklıklara yol açabilirdi. Bu nedenle Başbakan Briand’a çektiği telgrafta, “Londra Konferansı’nda Türklere yeterince tavizler verildiğini” belirterek, aksi takdirde Fransız menfaatlerine ve İngiltere’ye karşı olan müttefikliğe zarar vereceğini ifade etmişti.⁶¹

Fakat TBMM ile barış yapma hususunda ümitli olan Briand’ın Türkiye’ye yönelik kararlı politikası sonucunda Fransa Hükümeti, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı ve eski Bakanlarından Franklin Bouillon’u 9 Haziran

---

⁶⁰ Yavuz, a.g.m., s.279-286.

⁶¹ Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s.130-131.

1921’de Ankara’ya göndermiştir.⁶² 13 Haziran 1921’de başlayan ve iki hafta süren müzakerelerde M. Kemal Paşa ve Fevzi Paşa da bulunmuşlardı. Görüşmelerde M. Kemal Paşa, Misak-ı Milli ilkelerinde ısrar ederken F. Bouillon ise Sevr’i göz ardı etmeden, Bekir Sami Bey ile Briand arasında Londra Konferansı sırasında yapılan anlaşmayı esas kabul etmek gerektiğini belirtmiştir. M. Kemal Paşa’nın Misak-ı Milli hususundaki ısrarları üzerine Bouillon, daha önceki anlaşmanın Misak-ı Milliye aykırı olan maddeleri üzerinde görüşmenin uygun olacağını belirtmiştir.⁶³

F. Bouillon’un birkaç gün içinde Misak-ı Milli’yi okuyup bilgi sahibi olmasının ardından görüşmeler yeniden başlamıştı. Türk yetkililer ile F. Bouillon arasında yapılan müzakerelerde üzerinde en çok durulan nokta kapitülasyonların kaldırılması ve tam bağımsızlık meselesi idi. F. Bouillon bunun bir zaman meselesi olduğunu söylemiş ve diğer konular üzerinde günlerce müzakere edilmiştir.⁶⁴ Ancak F. Bouillon, anlaşmayı imzalamadan önce görüşülen konular hakkında hükümetine bilgi vermek için Haziran ayı sonunda Adana’ya gitmiştir. Bu zaman zarfında Yunan taarruzunun başlaması ve Kütahya-Eskişehir Savaşları nedeniyle Türk Ordusu Sakarya Nehri’nin doğusuna çekilmişti. Bu nedenle F. Bouillon ile olan müzakereler kesintiye uğramıştı.⁶⁵

Haziran 1921 sonlarında Bekir Sami Bey’in Paris’e gideceği öğrenildiğinde *Lyon Republicain* gazetesinde kaleme alınan bir yazıda, Bekir Sami Bey’in Fransa’ya vardığında neler söyleyeceğinin önemli olduğu ve barışı kendileri kadar isteyen Türklere karşı cephe almanın doğru bir hareket olmayacağı belirtilmişti. TBMM ile barış yapılması Fransa Meclisinin büyük çoğunluğu tarafından da arzu edilmiş, Başbakan Briand 11 Temmuzda Mecliste, Fransa’nın gelecekte Türkiye ile dostluk ve barış içinde olması amacıyla Türklere bazı tavizler verilebileceğini, “...eğer Türk milleti yaşayacaksa, tam bağımsızlığı içinde yaşmalıdır” demiştir.⁶⁶

Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk Ordusu büyük bir zafer kazanmış, Yunan Ordusu hedefine ulaşamayarak geri çekilmek zorunda kalmıştı. Briand’ın Paris’te bulunan İngiltere diplomatik temsilcisi Cheetham’a bildirdiklerine göre; Sakarya’da elde ettikleri zaferin de etkisiyle Türklerin isteklerini artırabileceğinden dolayı Fransa, Güney Anadolu’da bulunan 80.000 kişilik

---

⁶² Yavuz, a.g.m., s.286.

⁶³ Yavuz, a.g.e., s.135; Atatürk, a.g.e., s.421-422.

⁶⁴ Atatürk, a.g.e., s.423.

⁶⁵ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, s.236.

⁶⁶ Akyüz, a.g.e., s.211-212.

askeri kuvvetini geri çekmek istemekte, bunun için de Türklerle anlaşmak zorunda idi. 18 Ekim 1921'de toplanacak olan Fransa Parlamentosu'nun, Güney Anadolu'daki bu ordunun masraflarını karşılama hususunda karşı çıkacağına inanıldığı için F. Bouillon'a Türklerle yeniden müzakerede bulunma görevi verilmişti.⁶⁷

F. Bouillon yeniden Ankara'ya gelmiş ve görüşmeler 24 Eylül 1921'de başlamıştı. F. Bouillon'a bu defa Fransa Hükümeti tarafından imza yetkisi verilmişti. Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Münir Bey ile ilk başlarda Ali Fethi (Okyar) Bey'in de katıldığı ve yaklaşık 3 hafta süren görüşmelerde bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Bunlar; Güney Anadolu'da jandarma kuvvetinin teşkil edilmesi, nüfuz alanları, Türkiye-Suriye sınırı ve Türkiye'den kaynağını alan Kuveik suyunun paylaşılması idi. M. Kemal Paşa'nın özellikle Payas'tan başlayacak olan sınırın Bağdat Demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçerek Musul sınırına kadar uzanması hususundaki ısrarına karşı Briand, gönderdiği cevapta sınır konusunda hiçbir taviz vermeyeceğini belirtmişti.⁶⁸ Ayrıca azınlıkların hukuku ve kapitülasyonlar konusunda da anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. Türk tarafının direnmesi sonucunda F. Bouillon, azınlıklar konusunda Misak-ı Milli kararlarını kabul etmiş, buna karşı Türkler de güney sınırı hususunda ödün vermek zorunda kalmıştı.⁶⁹

TBMM ile Fransa arasında 11 Mart-20 Ekim 1921 tarihleri arasında yapılan müzakereler ve karşılıklı anlaşma taslakları önerilmesi sonucunda 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnâmesi imzalanmıştır. Bu, TBMM ile Fransa arasında imzalanan ilk resmi anlaşma olup,⁷⁰ Anadolu'da iki ülke arasındaki savaş durumu sona ermiştir. Anlaşma genel olarak şu hükümlerden oluşmaktaydı: İki taraf da tüm savaş esirleri ve tutsaklarını serbest bırakacak, iki ay içinde İskenderun civarında belirlenen sınırın ötesine çekileceklerdir. İskenderun bölgesi özel bir yönetime sahip olacak, oradaki Türkler kültürlerini geliştirmek için her türlü kolaylıktan yararlanacağı gibi Türkçe resmi dil olacaktır. Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan kabri Türkiye'ye ait kalacak, orada Türk bayrağı dalgalanacaktır.⁷¹ Böylece Ankara İtilafnâmesi ile Türk Milli Mücadelesi ilk defa Batılı bir devlet tarafından kabul edilmiştir.⁷² TBMM,

---

⁶⁷ Sonyel, **a.g.e.**, s.200.

⁶⁸ Yavuz, **a.g.m.**, s.288; Yavuz, **a.g.m.**, s.142-143.

⁶⁹ Sonyel, **a.g.e.**, s.200-201; Tengirşek, **a.g.e.**, s.236-239.

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, **a.g.m.**, s.289-292.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Soysal, **a.g.e.**, s.50-52; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi**, 105, (Belge No: 2937), Ankara Ocak-1998, Genelkurmay Basım Evi, s.4-11.

⁷² Atatürk, **a.g.e.**, s.424.

Doğu'dan sonra güneydeki sınır sorunlarını da diplomatik yollarla çözmüş ve artık bütün dikkatini batı cephesine vermiştir. Sevr Antlaşması'nın uygulanmayacağı belli olmuş ve Misak-ı Milli ilk defa bir İtilaf Devleti tarafından kabul edilmiştir. Fransa açısından ise Fransa'nın Suriye'deki egemenliği pekişecek, TBMM'ye yardım hususunda Rusya'nın yanı sıra Fransa da bir alternatif olacağından Anadolu'da Bolşevik etkisi azalacaktır. Anlaşma, ekonomik menfaatleri olumsuz etkilenen İngiltere tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Adana'dan Nusaybin'e uzanan Bağdat demiryolu hattının Türkiye'ye bırakılması, Pozantı-Nusaybin demiryolu hattının da bir Fransız şirketine verilecek olması İngiltere'yi endişeye sevk etmiştir.⁷³

Ankara İtilafnâmesi Fransa'da çoğunluk tarafından olumlu karşılanmıştır. Çünkü Fransa artık Anadolu'daki asker sayısını ve masraflarını azaltacaktı. Ayrıca kamuoyundaki çoğunlukla savunulan bir fikre göre, Fransa artık İngiltere'ye rağmen Yakın Doğu'da serbest hareket etme özgürlüğüne kavuşmuştu. Anlaşmaya İngiltere'nin tepki göstermesinin yanı sıra, Fransa'da da bazı kişiler hoşnut olmamışlardı. Ankara İtilafnâmesi hakkında fikirlerini belirten Raymond Poincaré, Briand'a esasta hak vermekle birlikte, anlaşmayı şekil olarak eleştirmiş, İngiltere ve Fransa arasında ortaya çıkan bu anlaşmazlığın, halen halledilememiş bir durumdaki Alman meselesinin çözümünde Fransa'yı olumsuz etkileme ihtimaline dikkat çekmişti.⁷⁴ *L'oeuvre* gazetesi, F. Bouillion ile Ankara hükümeti arasında anlaşma yapıldığına dair Ankara'dan 21 Ekim 1921'de bir telgraf aldıklarını, ardından İstanbul'dan gelen bir haberle bunun doğrulandığını duyurmuştur. F. Bouillon'un daha önce görüşmelerin olumlu devam ettiğini zaten açıkladığını, Güney Anadolu'daki Fransız askerlerinin tahliye edileceğini ve Kayseri'de bulunan Fransız savaş esirlerinin de serbest bırakılacağını duyurmuştur. *L'oeuvre*, burada bir özeleştiri yaparak, üç yıl önce yapılan uygulamalardan pişmanlık duyulduğundan hareketle, İtalyanların aylar öncesinden Türklerle anlaşmasını hatırlatarak, Türk-Fransız anlaşmasının bu anlamda güzel bir haber olduğunu vurgulamıştır. Böylece Fransa ile Türkler arasındaki ilişkilerde normalleşme başlayacak, ancak Türk-Suriye sınırında düzenlenmeler yapılacaktır.⁷⁵

L'Homme Libre gazetesi, Fransa Meclis Başkanı'nın Ankara İtilafnâmesi'nin Ankara'da onaylandığını duyurmasını memnuniyet verici bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Bu anlaşma ile Fransa artık Kuzey Suriye'deki Türk sınırını belirleyecek, Suriye'yi daha sivil bir anlayışla yönetecek ve savaş

---

⁷³ Yavuz, **a.g.e.**, s.149-151.

⁷⁴ Akyüz, **a.g.e.**, s.216-218.

⁷⁵ "La France Fait La Paix Avec Les Turcs", **L'oeuvre**, 22 Octobre 1921, s.1.

esirlerini de kurtarmış olacaktı.⁷⁶ *L'action Française* gazetesindeki bir makalede, Ankara İtilafnâmesi'nin şubat ayında Londra'da yapılan anlaşmadan daha uzun ömürlü olması temenni edilmiştir. Londra'daki anlaşmanın Yunanistan'ın hatasından yani Anadolu'da başlattığı taarruzdan dolayı başarılı olamadığı, bu defa Yunanistan'ın daha akıllıca hareket etmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Yunanların Anadolu harekâtını sona erdirmesi için müttefiklerin buna izin vermesi gerektiği, ancak bunun pek mümkün görünmediği, çünkü doğu meselesinde İngiltere'nin Fransa'ya güvenmediği belirtilmiştir. *Manchester Guardian* gibi birkaç gazete, Fransa'nın Ankara İtilafnâmesi'ni imzalayarak müttefik ruhuna aykırı olarak İngiltere aleyhinde Türklere birtakım taahhütlerde bulunduğunu ileri sürdüğünü aktarmıştır.⁷⁷

Le Matin gazetesi, "Türklerle barış yapıldı" başlıklı haberinde, Ankara İtilafnâmesi'nin 21 Ekim 1921'de Ankara hükümeti tarafından kabul edildiğini duyurmuştur. Bazı İngiliz gazetelerinin İngiltere'nin doğudaki menfaatlerini tehlikeye atacağı iddiasına karşı, bu anlaşmanın İngiliz çıkarlarına aykırı bir taahhüt içermediği, Fransa'nın hiçbir devlet aleyhinde planlar yapmadığı belirtilmiştir. Henüz altı ay önce Briand'ın İngiltere'nin bilgisi dâhilinde Türklerle görüşmeler yaptığı, fakat Lloyd George'nin Anadolu harekâtında Yunanların galip geleceğine inandığını belirtmiştir. Ankara İtilafnâmesi ile Fransa'nın binlerce askerini ülkesine geri getireceği, savaş esirlerinin serbest bırakılacağı, Suriye topraklarını Türklerle herhangi bir çatışma yaşamadan yöneteceği ve İslam barışına katkıda bulunacağını savunmuştur. Bu başarılı anlaşmanın Briand ile kararlı ve inatçı bir müzakereci olan F. Bouillon'un sayesinde imzalandığı ifade edilmiştir.⁷⁸

L'Intransigeant gazetesi ise Bekir Sami Bey ile yaptığı mülakata yer vermiştir. Bekir Sami Bey, Türk-Yunan savaşının devam ettiğini ve sonuçta kazanan tarafın Türkler olacağına inandığını, çünkü Yunan Ordusu'nun merkez üssünden uzaklaştığı için ikmalinin zorlaştığı ve salgın hastalıkların Yunan tarafında büyük bir hasara yol açtığını söylemiştir. Türklerin bu savaşta, uzun yıllardır var oldukları topraklarda yaşarken Yunanların kendilerine saldırmak için geldiklerini ve Türklerin, yaşadığı topraklarını yani evlerini koruduklarını, İzmir ve Doğu Trakya da dâhil olmak üzere vatan topraklarının son Yunan askerinden arındırıldığı gün barış yapacaklarını belirtmiştir.⁷⁹

⁷⁶ "La Paix Franco-Turque", *L'Homme Libre*, 22 Octobre 1921, s.1.

⁷⁷ J. B., "L'accord Franco-Turc", *L'action Française*, 22 October 1921, s.1.

⁷⁸ "La Paix Est Faite Avec Les Turcs", *Le Matin*, 22 Octobre 1921, s.1.

⁷⁹ A. De Gobart, "Bekir Sami Aussi Est a Paris, L'envoyé De Mustapha Kemal Croit à La Victoire Turque", *L'Intransigeant*, 22 Octobre 1921, s.1.

Sonuç

Sakarya Meydan Muharebesi, İstiklâl Harbi'nin en önemli dönüm noktasıdır. Türk askerinin azim, fedakârlık ve kararlılığı sonucunda Türk Ordusu'nun zaferiyle sonuçlanmıştır. Askeri açıdan olduğu kadar siyasi açıdan da büyük önem arz ettiğinden dolayı, muharebenin neticesi yalnızca Türkiye ve Yunanistan değil, birçok devlet ve çevre tarafından merakla beklenmekteydi. Bunlardan biri de İtilaf Devletleri arasında yer alan Fransa olup, kamuoyu ve basını Sakarya Meydan Muharebesi'ni dikkatle takip etmekteydi.

Türk Milli Mücadelesinin devam ettiği dönemde Fransa'da çok sayıda gazetenin yayınlanmakta olduğu görülmektedir. Fransa'da hemen her kesimi temsil eden yayın organı mevcuttu. Bu gazeteler, Türk Milli Mücadelesinin özellikle askeri gelişmelerine ait haberlere sayfalarında sıklıkla yer vermişlerdir. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne ilişkin Fransız gazetelerinin büyük çoğunluğu haber yapmaktaydı. Sakarya Meydan Muharebesi ile ilgili gelişmeler hakkında Reuters Ajansı, İngiliz basını ile Türk ve Yunan resmi basın açıklamalarının yanı sıra İstanbul, Atina, İzmir ve Anadolu'da bulunan muhabirleri vasıtasıyla bilgi sahibi olmuşlardır. Fransız basınının en dikkat çeken yönü; Sakarya Meydan Muharebesi'ne ilişkin gelişmelerle ilgili olarak, İngiliz basını Yunan Ordusu'nun mağlubiyetini ve geri çekilmekte olduğunu açıkça belirtmezken, Fransız gazeteleri ise bunu net bir şekilde ifade etmiştir. Hatta Yunan Ordusu'nun zafer elde ettiğine ilişkin açıklamalara ve haberlere bazen kuşkuyla yaklaşmış, bu konuya dikkat çekmişlerdir.

Fransız basınının, Türk topraklarında askerlerinin ve savaş esirlerinin bulunmasından ve Güney Anadolu'daki askeri kuvvetleri için yapılan harcamalardan rahatsızlık duyduğu, bu nedenle Türk tarafı ile bir anlaşma yapılması taraftarı olduğu görülmektedir. Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı'nda Fransa ile imzaladığı anlaşmaların Ankara'da reddedilmesine rağmen Fransa Başbakanı Briand'ın Türklerle anlaşma yapılması hususunda kararlı bir politika izlediği anlaşılmaktadır. 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasından sonra Fransız basınında kaleme alınan yazılar ve yapılan değerlendirmeler oldukça dikkat çekicidir. Fransa'nın TBMM ile anlaşması oldukça memnuniyet verici olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Bu anlaşma sayesinde Fransa'nın Suriye sınırının tespit edileceği, Güney Anadolu'da bulunan Fransız kuvvetlerinin ülkelerine geri

döneceği ve Türkiye'deki esir askerlerinin de kurtarılacağı, böylece iki ülke arasında normalleşmenin başlayacağı belirtilmiştir. Bu anlaşmanın 1921 Şubatında Londra'da yapılmak üzereyken, Yunanların Anadolu'da başlattıkları taarruzdan dolayı sekteye uğradığından bahisle, İtalyanların Türklerle daha önce anlaşarak Anadolu maceralarına son vermiş olmaları örnek gösterilmiştir. Fransız gazetelerinde, bazı İngiliz gazetelerinde çıkan haber ve yorumlara cevap niteliğinde yazılar kaleme alındığı da görülmektedir. Fransız gazetelerindeki kimi yazılardan anlaşıldığı üzere; Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasıyla İngiliz kamuoyu ve basını, Fransa'yı müttefikliğe aykırı davranarak İngiltere'nin doğudaki menfaatlerine aykırı bir anlaşma yapmakla itham etmişlerdi. Fransız gazeteleri de bu ithamlara cevap vererek, Türklerle yapılan anlaşmanın İngiltere'ye karşı herhangi bir taahhüt içermediği, yalnızca iki ülke arasındaki birtakım meseleleri çözüme kavuşturacağı ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

TBMM Gizli Celse Zabıtları

Sürelî Yayınlar

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi

Excelsior

Grand Écho

Harp Tarihi Belgeleri Dergisi

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

L'action Française

L'echo D'alger

L'Homme Libre

L'Intransigeant

L'oeuvre

La Croix

La Presse

Le Gaulois

Le Matin

Le Petit Parisien

Le Radical

Le Rappel

Le Temps

Kitap ve Makaleler

- Acun, Fatma, “Milli Mücadele ve Atatürk Dönemi Kaynaklarının Toplu Değerlendirilmesi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XXIV/2 (Aralık 2007): 1-21.
- Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul 1970.
- Andre, Prens, **Felâkete Doğru**, Çev. Hüseyin Rahmi, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932.
- Apak, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- Atatürk, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1994.
- C., C., “La Guerre Gréco-Turque”, **Le Gaulois**, No: 16036 (30 Août 1921): 2.
- Davison, Roderic H, “Mondrostan Lozan’a Kadar Türk Siyaseti”, Çev. Mine Erol, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XIV/25 (1981): 81-112.
- Dayı, S. Esin Derinsu, “Elviye-i Selâse Meselesi’nde Geline Son Nokta: Kars Antlaşması”, **3. Uluslararası Kafkasya Tarihi Sempozyumu (Kars Antlaşması ve Bölgesel Etkileri)**, (Kars 13-15 Ekim 2011). Ed: Selçuk Ural, Süleyman Tekir, Kars, 2012, 32-55.
- General Papulas’ın Hatıratı**, Çev. İbrahim Halil, Askeri Matbaa, İstanbul 1928.
- Gobart, A.De, “Bekir Sami Aussi Est a Paris, L’envoy é de Mustapha Kemal croit à la victoire turque”, **L’Intransigeant**, 15053 (22 Octobre 1921), 1.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.
- J., B. “L’accord Franco-Turc”, **L’action Française**, 295 (22 October 1921) 1.
- Özalp, Kâzım, ÖZALP Teoman, **Atatürk’ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.
- Öztoprak, İzzet. “Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey’in İstifası Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, IX/25 (Kasım 1992), Ankara, 95-107.
- Selek, Sabahattin, **Millî Mücadele II**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2002.
- Sonyel, R. Salâhi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.
- Soysal, İsmail, **Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- Şimşir, N. Bilâl, **İngiliz Belgeleri İle Sakarya’dan İzmir’e 1921-1922**, Bilgi Yayınları, Ankara 1989.
- Tansel, Selâhattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar IV**, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1974.
- Tengirşek, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.
- Trikupis, General Nikolaos, **General Trikupis’in Hâtıraları**, Çev. Ahmet Angın, Kitapçılık Ticaret Ltd Şirketi Yayınları, İstanbul 1967.
- Türk İstiklâl Harbi**, İkinci Cilt Batı Cephesi 5. Kısım 2. Kitap, Gnkur. Basımevi, Ankara 1974.
- Yavuz, Bige. “1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması’nın Hazırlık Aşamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII/23 (Mart 1992), 273-308.
- Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

ZAFER Mİ HEZİMET Mİ? SAKARYA SAVAŞININ SONUÇLARINA İLİŞKİN YUNAN BASININDAKİ DEĞERLENDİRMELER

Gürhan YELLİCE*

Giriş

Neredeyse bütün Yunan araştırmacılar, 1922 yılını “Modern Yunan tarihinin en felaketli yılı” olduğu görüşünde birleşmektedir. Bunun en önemli nedeni 1919’da büyük umutlarla başlayan Anadolu harekâtının 9 Eylül 1922’de büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve Yunan Megali İdea projesinin başarısızlıkla sonuçlanmış olmasıdır. 24 Ağustos-13 Eylül 1921 yılları arasında yaşanan Sakarya Savaşı bu sonucun ortaya çıkmasındaki en belirleyici Türk-Yunan muharebesiydi. Savaş sonunda Anadolu’daki Yunan ilerleyişi son bulmuş ve gelişmeler Yunanistan’ın aleyhine bir al almaya başlamıştı. 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz sonrasında Yunan ordusu dağılmış ve Anadolu’yu terk etmek durumunda kalmıştı.

Birinci Dünya Savaşı son bulduğunda, Osmanlı Devleti’nin çöküşü neredeyse kesinleşmişti. Bu yüzden de genel olarak imparatorluk coğrafyasına büyük moralsizlik ve ümitsizlik, daha da mühimi belirsizlik havası hâkimdi. Savaşın kazanı İtilaf Devletlerinin, savaş öncesinde ve sırasında belirledikleri sömürge alanları üzerinden yaptıkları gizli anlaşmalar uyarınca, stratejik açıdan önemli gördükleri yerleri işgal etmeye başlaması bu iklimin daha da karamsar bir hale almasına yol açmıştı. Batı Anadolu’nun stratejik açıdan belki de en önemli liman kenti İzmir, işte böylesi bir atmosferde 15 Mayıs 1919’da, savaş sonrası dünyanın yeni sınırlarının belirlenmesi için toplanan Paris Barış Konferansı devam ederken, Yunan birlikleri işgal edilmişti. İşgalin dünya

---

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, gyellice@hotmail.com

kamuoyuna sunulan gerekçesi, Anadolu’da “esaret altındaki kardeş Rumları Osmanlı mezaliminden” kurtarmaktı; ancak asıl neden, Batı Anadolu’nun en zengin havzasını, özellikle de ekonomik potansiyel bakımından en zengin bölgesini, İzmir ve çevresine sahip olmaktı. İtilaf Devletleri’nin desteğiyle gerçekleştirilen işgallerin ardından İzmir’de Aristidis Stergiadis’in Yüksek Komiserlik görevini üstlendiği, Yunan idaresi kurulmuştu. İtilaf Devletleri ise Osmanlı Devleti ile imzalanacak nihai barış koşullarını hazırlandığı bu süreçte Mustafa Kemal liderliğindeki direniş hareketi, güçlenmiş, 23 Nisan 1920’de açılan TBMM’nin ardından da sistematik ve örgütlü bir nitelik kazanmaya başlamıştı. TBMM’nin 10 Ağustos 1920’de imzalanan Sevr Antlaşması’nı tanımaması üzerine Yunan birliklerinin Ankara’ya doğru ilerleme kararı almıştı. Hedef, milli mücadeleyi örgütleyen ve yöneten Ankara’yı ele geçirerek direniş sonlandırmak ve Anadolu’daki Yunan otoritesini sağlamlaştırmaktı.

Başlangıçta bu pek de güç ulaşılabilecek bir hedef gibi görünmemişti. Anadolu’daki otorite boşluğunun sağladığı avantajın da etkisiyle Yunan birlikleri işgallerini genişletmeyi başarmıştı. Birinci ve İkinci İnönü Savaşları’nda etkisiz taarruzlarda bulunan Yunan ordusu, Eskişehir-Kütahya Savaşları sonucunda Türk ordusuna karşı önemli bir galibiyet kazanarak söz konusu hedefine ulaşma konusunda büyük bir avantaj elde etmişti¹. 10 Temmuz’da başlayan ve 24 Temmuz’da son bulan Yunan “yaz taarruzu” sonrasında Türk ordusu Sakarya’nın doğusuna çekilmek durumunda kalmıştı². Yunan ordusu, kısa bir süre içerisinde yapılacak nihai saldırı ile Türk ordusuna “son darbeyi” indirerek savaşın sonlandırmaya yakın olduğu görüşündeydi. Yunan siyaseti ve kamuoyu da benzer görüşteydi: Sakarya’da yapılacak son bir saldırı harekâtı sonrasında Ankara alınacak, sonrasında sıra İstanbul’a gelecek ve Megali İdea projesi başarıyla neticelendirilecekti. Ancak savaş beklendiği ve öngörüldüğü üzere hızlı bir zaferle neticelenmemişti. Anadolu’nun içlerine ilerledikçe direniş gücü artan Türk ordusuna karşın saldırı gücünü azalan Yunan ordusunun 23 Ağustos’ta başlattığı taarruz 6 Eylül’de durdurulmuş, Türk ordusu Sakarya üzerinde tutunmayı ve savaşta dengeyi yakalamayı başarmıştı. 10 Eylül’de başlatmış olduğu taarruz hareketiyle de Yunan birliklerini Sakarya’nın gerisine itmişti. Yunan ordusu taarruz gücünü kaybedip geri çekilmek

---

¹ Harry N. Howard, *The Partition of Turkey, A Diplomatic History, 1913-1923*, University of Oklahoma Press, 1931, s.253-269.

² Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s.155-158; Michael Llewellyn Smith, *Yunanistan’ın Anadolu Macerası, 1919-1922*, Çev. Nilgün Engin, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017, s.231-269; Sotiris, Rizas, *To Telos tis Megalis Ideas, O Venizelismos, O Antivenizelismos kai I Mikra Asia*, Ekdosi Konstantiotti, Athina, 2015, s.265-280.

mecburiyetinde kalırken psikolojik üstünlük Türk tarafına geçmişti. Yunan ordusu ve siyasetindeki çatlaklar belirginleşmeye başlarken Türk ordusunun kazandığı özgüven savaşın kaderine etki eden en önemli etkenlerden biri olmuştu.

Basın incelemesinin, modern tarihin şekillenmesine etki eden önemli tarihsel süreçlerin çeşitli yönleriyle anlaşılması ve değerlendirilmesindeki önemi yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle de farklı ideolojik duruşları olan günlük gazeteler, ülkelerin kaderine etki eden kritik olayların, tanımlanmasına, bu olayların toplum üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına büyük katkılar sağlayabilir. Yunan basını, belki de başka hiçbir ülkede olmadığı kadar, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte, savaş sırasında ve Yunan ordularının Anadolu'yu işgalinde hükümetlerin görüşlerini yansıtmakta, etkilemekte ve kamuoyunu manipüle etmekte son derece önemli bir görev üstlenmişti. 1919-1922 yılları arasında Yunan cephesinde gerçekte neler olup bittiğinin Yunan basınında çıkan günlük gazete ve dergiler analiz edilmeden anlaşılması mümkün değildir. Bu çalışma, iki ülke arasındaki savaşın kaderine etki eden en önemli muharebenin sonuçları üzerinden bu eksikliği giderilmesine katkı sunma denemesidir³.

Sakarya Savaşı, Türk basınında zafer ve Yunan Panhellenik emellerin sonu, Avrupa basınında Yunanistan'ın savaştaki avantajını kaybetmesi olarak değerlendirilirken Yunan gazetelerindeki değerlendirmeler oldukça çeşitli olmuştu. Sakarya Savaşı'na kadar olan süreçte, komünist *Rizospastis* dışındaki neredeyse bütün gazeteler Yunan ordusunun başarılı olacağından pek şüphe duymuyordu. Yunanistan'ın Anadolu'daki işgallerine sıcak bakılıyordu. Hükümet yanlısı basın bu konuda fanatik yazılar kaleme alırken, Venizelos yanlısı basın, bölgede kontrollü bir zaferin önemine işaret ediyor, tarafsız basın ise yıllardır kamuoyunda inşa edilmiş olan beklentiye aykırı bir yorumda bulunmamaya özen gösteriyordu. Savaşta alınan mağlubiyet Türk-Yunan Savaşı'nda olduğu üzere, Yunan basınında da yeni bir dönem başlattı. Artık, hükümet tarafından uygulanan sansür imkân verdiği ölçüde, Venizelos yanlısı ve tarafsız gazeteler hükümeti sert dille eleştirmeye başlamış, hükümet yanlısı gazeteler ise geri adım atmama konusunda ısrarcı olup kamuoyunu manipüle eden yazılarına devam etmişti. *Rizospastis* ise savaşa ve savaşı yürüten hükümete en sert eleştiriyi yönelten günlük gazete olma özelliğini devam ettirmişti.

---

³ 1919-1922 yılları arasını kapsayan daha geniş çaplı bir çalışma, hazırlık aşamasındadır ve 2022 yılı Eylül ayı içerisinde yayınlanması planlanmaktadır.

1-Sakarya Savaşı'na Giden Süreçte Yunan Basını

Yunan askeri birliklerinin İzmir'i işgalinden bir gün sonra kaleme aldığı "Çıkarmanın Anlamı" başlıklı yazısında *Rizospastis*, Venizelos hükümetini, emperyalizmin tuttuğu yanlış yolu izleyerek, deyim yerindeyse emperyalist devletlerin dümen suyuna giderek büyük bir hata yapmakla eleştiriyordu. Komünist gazetenin iddiasına göre Yunan birliklerinin İzmir'deki eylemleri, İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu işgal etme yaklaşımından farksızdı. Hükümet, son derece riskli bir eyleme kalkışarak hem Yunanistan hem de İzmir'de yaşayan Rumları büyük bir tehlikeye atmıştı⁴. Gazete, iki gün sonra yayınladığı bir başka yazısında ise bu tehlikeye ilişkin ayrıntılara yer veriyordu. Gazetenin iddiasına göre Yunan birliklerinin İzmir çıkarması belki bölgede yaşayan Rumlar için memnuniyet verici bir gelişme olabilirdi, ancak bölgede bir direniş ortaya çıktığında Rumların ciddi güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalması ihtimali göz ardı edilememeliydi. Türk askerleri gerçek niyetlerini ortaya koyduğunda, dışarıdan alacakları yardımlarla direnişlerini güçlendirdiklerinde bölgedeki karışıklığın tırmanmasına yol açacak, ciddi güvenlik sorunları yaşanacaktı. Dolayısıyla hükümetin İzmir'i işgal suretiyle halkı tehlikeye atmasının milliyetçi ve vatansever (*patriotiko*) bir durum olup olmadığı yeniden değerlendirilmeliydi⁵. *Rizospastis*, bundan sonraki üç yıl boyunca siyasi öngörüsü yüksek tespitlerine ve Yunan hükümetlerine yönelik dozu giderek artan eleştirilerine devam etti. *Rizospastis*'e göre Yunanistan toprak olarak büyümek yerine toplumdaki ekonomik refahın artmasına dikkat etmeliydi. Gazete, İzmir'in işgalinden sonra kaleme aldığı yazılarında genel olarak savaşın Yunan toplumunda yol açtığı ekonomik sıkıntılara dikkat çekmeye çalışmış gerek Venizelos gerekse Gounaris Hükümeti'ni emperyalist devletlerin "taşeronluğunu" yapmakla itham etmişti. Türk-Yunan Savaşı'nın başlamasından sonraki süreçte kaleme aldığı yazılarında genel olarak barış yanlısı bir tutum benimsiyor ve hükümetin halk aleyhtarı olduğunu iddia ettiği politikalarına yönelik sert eleştirilerde bulunuyordu. *Rizospastis* yazılarında halkın barış istediğini ve bu isteğinin hükümet tarafından dikkate alınması gerektiğini öne sürüyordu⁶. Haklı çıktığında Yunanistan, tarihinin en büyük dış politika

⁴ "I ennoia tis apovaseos", *Rizospastis*, 16 Maiou 1919.

⁵ "Ta peri Smirnis", *Rizospastis*, 18 Maiou 1919).

⁶ *Rizospastis*'in 1919-1922 yıllarındaki çeşitli görüşlerine yer verilen bir çalışma için bkz. Öztür, Esra, "Yunan Ordusunun İzmir'i İşgalinde bir muhalif ses: *Rizospastis* Gazetesi", *Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 21-22 Eylül 2017, ss.173-208; Nilüfer Erdem, *Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset (1919-1923)*, Ötüken Yayınları, 2018, s. 114-149; Yunanistan'ın yenilgisi sonrasındaki görüşler için detaylı bilgi için bkz. Gürhan Yellice, "İzmir'de Megali İdea'nın Son Günleri: 30

başarısızlığı ile yüzleşmek zorunda kalacaktı: Yunanlıların deyimiyle Küçük Asya Felaketi.

Rizospastis haricindeki, Yunan basını genel olarak İzmir'in işgaliyle birlikte, özgürleştirme operasyonu ve Megali İdea'nın zaferi olarak değerlendiren ve kamuoyunu adeta bir kutsal birliğe (*union sacrée*) davet eden yazılar kaleme almıştı. Örneğin, *Empros*, 16 Mayıs'taki yazısında Venizelos'un talimatıyla Yunan birliklerinin İzmir'e "ayak bastığından", çıkarmanın Atina ve İzmir'de son derece heyecan verici sahneler yarattığından söz ederken⁷ *Makedonia* gazetesi "Yunan İzmiri"nin nihayet kurtarıldığını belirtiyordu⁸. İşgallerden birkaç gün sonra kaleme alınan yazılarda ise genel olarak Yunan birliklerinin aslında İzmir'e barış ve huzur getirme girişimlerinde bulunduğu, ancak Türklerin buna engel olma çabası içerisinde olduğu öne sürülüyordu. *Empros*'a göre İzmir'de yaşayan ve direnişçilerle birlikte hareket eden bazı Türklerin öldürmeye meyilli (*dolofoniki*) tutumu bölgede düzenin sağlanmasında en ciddi engellerden biriydi⁹.

İzmir'de sükûnetin bir şekilde sağlanması ve hareket serbestisi yakalayan ve Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe koyma çabası içerisindeki Yunan birliklerinin Anadolu'ya doğru ilerlemeye başlamasına paralel olarak, Yunan basını giderek etkisini artıran bir şekilde sert ve milliyetçi bir tutum benimsemeye başlamıştı. Basında çıkan yazılarda genel olarak Anadolu'daki "asil ırkın" kurtarılması misyonu ile Anadolu'da barbarlığa karşı bir medeniyet mücadelesi verildiği, işgallerin Hristiyanlık için kutsal bir görev olduğu öne sürülüyordu. Basındaki bu milliyetçi-dramatik dil, Türk-Yunan birliklerinin karşı karşıya gelmeye başlaması üzerine daha da milliyetçi ve ajitatif bir hal almaya başlamıştı. Gazetelerdeki yazılar genel olarak Anadolu'daki Yunan askerlerinin uğruna savaştığı şeyin "esaret altındaki ırkdaşlarını kurtarmak" olduğu öne sürülüyor, bunun için Yunan toplumunun fedakârlıklarda bulunması gerektiğine dikkat çekiliyordu. 1921 yılı yazı boyunca gazetelerde kaleme alınan yazılarda "Yunanistan'ın sona çok yaklaştığı" yönünde haberlere yer veriliyor, diplomasinin kesinlikle devre dışında tutulması gerektiği dile getiriliyordu. Örneğin, 26 Haziran'daki "Şimdi, silahların sesi" başlıklı yazısında ise *Empros* Yunanistan'ın hiçbir koşulda diplomasiyi kabul etmemesi gerektiğini öne

---

Ağustos'tan 15 Eylül 1922'ye Yunan Basınında Küçük Asya Felaketi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, N.70, Autumn I, 2018, s.503-530.

⁷ "I Apovasis tou Ellinikou Stratou eis tin Smirnin", *Embros*, 16 Maiou 1919

⁸ "I Eleftheria Elliniki Smirni Poia I Makraion Istorias tis"

⁹ "I Dolofoniki Enebra ton Tourkon eis to Dioikitirion", 1 Maiou 1919. Sakarya Savaşı'na kadar olan süreçte Türk basını ve karşılaştırma için bkz. İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981, s.258-330.

sürüyordu. Gazetenin görüşüne göre savaş artık bir haysiyet meselesine dönüşmüştü, diplomatik girişimlerin Yunan kamuoyunu memnun etmesi mümkün değildi, soruna bulunacak tek adil çözüm savaşı¹⁰.

Yunan basını bu süreçte sadece içeride değil, dışarıda da savaşın meşruluğunu ispat etmeyi amaçlayan propaganda yazıları kaleme alıyordu. Bu amaçla, Anadolu'da direnişi gerek ulusal gerekse uluslararası platforma itibarsızlaştırmak için de elinden gelini yapıyordu. Anadolu Hareketi'nin Sovyetlerle işbirliği halinde olduğu, Kemalizm ve Bolşevizm kelimelerinin aynı anlama geldiğini¹¹ iki taraf arasındaki işbirliğinin Avrupa açısından son derece tehlikeli olduğu argüman ve ithamları bu konuda başvurulan yöntemlerdi. Buradan varılmak istenen sonuç, Yunan birliklerinin Anadolu'da aynı zamanda Avrupa'nın komünist ideolojiden temizlemesine de yardımcı olmak gibi bir misyonu üstlendiğini kanıtlayarak Avrupa'ya Yunanistan'a destek vermesi konusundaki sorumluluklarını hatırlatmaktı. Başka türlü belirtmek gerekirse basın, Yunanistan'ın sadece kendi çıkarları değil, aynı zamanda genel olarak Avrupa'nın da çıkarlarını hesaba kattığına vurgu yapılmak isteniyordu. Lenin'in esas niyetinin Rusya'da amacına ulaştıktan sonra devrimi tüm dünyaya yaymak¹² kaygısından hareketle İtilaf Devletleri nezdinde komünizmin giderek büyüyen bir korkuya dönüştüğü gerçeği göz önüne alındığında buradan fırsatçı yaklaşımla bir çıkar elde edilme çabasının rasyonel bir yanı olduğu öne sürülebilir. İngiltere bu konuda desteği en çok beklenen ülkeydi.

Empros gazetesi, 25 Haziran'da yayınladığı "Tek gardiyan Yunanistan" başlıklı yazısında Yunanistan'ın Bolşevizm tehlikesini önleyecek tek devlet olduğunu öne sürüyor ve bu mücadelesinde mutlaka desteklenmesi gerektiğini dile getiriyordu. Gazetenin iddiasına göre, Anadolu'dan Balkanlara oradan da Avrupa'da tehdit oluşturma potansiyeli son derece yüksek olan bu tehlikenin önüne geçilmesi ancak, Trakya ile İzmir'in Yunan egemenliği altında kalmaya devam etmesi ve Yunanistan'ın İstanbul'a kadar uzanan Batı Anadolu sahil şeridinde ve bu şeridi güvenlik altına alacak Anadolu'ya hâkim olunması halinde mümkündü. Kemalist hareketinin sonlandırılması ayrıca Bolşevizm'in İstanbul ve Boğazlara yönelik tehdidini tümüyle ortadan kaldırmak ve Anadolu'da barışı tesis etmek için de hayati önem arz eden bir durumdu. İngiltere'nin Yunanistan'ı neden desteklemesi gerektiği konusunda *Empros*'un öne sürdüğü bir diğer iddia

---

¹⁰ "Kai tora, I foni ton pirovolon", *Embros*, 26 Iouniou 1921

¹¹ Gazete işbirliği halinde olduğunu iddia ettiği Mustafa Kemal ve Bolşevizm hareketi için şu ifadeyi kullanıyordu: *Kemalompoleikismos* (Κεμαλοπολεικισμος).

¹² Eric J. Hobsbawn, *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Everest Yayınları, İstanbul, 2010, s.84-90.

da Sevr Antlaşması'nın selametine ilişkindi. Gazetenin görüşüne göre Sevr Antlaşması'nın tam olarak yürürlüğe konulabilmesi için savaşı Yunanistan'ın kazanması, "bunun için de İngiltere'nin mutlaka Yunanistan'a yardım etmesi gerekiyordu. Aslına bakılırsa gazetenin bu beklentisi Yunanistan açısından değerlendirildiğinde temelsiz sayılmazdı Venizelos döneminde atılan adımlarda, daha sonrasında Sevr sınırları aşılacaktı, ancak temel motivasyonlardan ya da beklentilerden biri de başta İngiltere olmak üzere İtilaf bloğunun bu konuda desteğinin alınabileceği ön kabulüydü¹³. Bu yüzden de gazete Avrupa'nın da çıkarlarına değinerek başlangıçta verilen sözlerin tutulması, mevcut Yunan hükümetinin bunun takipçisi olması önerisini dillendiriyordu. *Empros*'a göre eğer "Kemalist rüzgar" sonlandırılmazsa Sevr ve Avrupa'da barış büyük bir tehdit altına girecekti. Yunanistan bu anlaşmanın uygulamaya konulması konusunda büyük işler başarmıştı; bu kritik noktada İngiltere savaşı Yunanistan'ın kazanması konusunda elinden geleni yapmalıydı. Sakarya'da alınacak bir mağlubiyet Sevr'i tehlikeye atacaktı. *Empros*'a göre Sevr'i yaşatacak ve medeniyeti "barbarlara" karşı üstün kılacak tek yol Yunan süngüsünün galip gelmesiydi¹⁴.

Kriz anları, toplumlara da unuttukları gerçekleri hatırlatmakta önemli bir işlev görebilir. Buna karşın başarının hissettirdiği sevinç anlarının yol açtığı konforlu anlarda toplumlar gerçeklikten koparak hayalci bir tutum takınabilir. 10-24 Temmuz 1921 tarihleri arasında gerçekleşen Yunan taarruzundaki başarının ardından Yunan basını ve kamuoyunda olup biten tam olarak bundan ibaretti¹⁵. Bu savaşa kadar olan süreçte, başarısız Yunan taarruzlarının da etkisiyle, Yunan basınında kullanılan militarist-milliyetçi ve fanatik-maksimalist dilde aynı zamanda risk olgusunun yarattığı tedirgin bir hava vardı. Söz konusu savaştaki galibiyet yazılarda somut olarak görünmeyen bu olumsuzluğun tümünden ortadan kalkmasına yol açmıştı. Bu rahatlamayla birlikte, basında kaleme alınan yazılara bakıldığında, Yunan birliklerinin kazandığı bu galibiyetle Kemalist hareketi sonlandırmaya, buradan hareketle Sevr Antlaşması'nı yürürlüğe koyarak Doğu Sorunu'nu kökünden çözmeye çok yaklaştığını, kısacası artık yolun sonuna geldiğini öne süren yazılar kaleme alındığı görülecektir. *Skrip*,

¹³ Douglas Dakin, **The Unification of Greece, 1770-1923**, St Martin's Press, New York, 1972, s.227

¹⁴ "H Ellas o monos frouros", **Embros**, 25 İouniou 1921. Savaşa giden süreçte *Empros* (ve *Skrip*) konusunda karikatürler üzerinden daha fazla değerlendirme için bkz. Erdem, **Mizah Penceresinden...**, s.89-112.

¹⁵ Bu sürecin *Skrip* gazetesi özelinde detaylı analizi için bkz. Gürhan Yellice, "Yunan Basınında Sakarya Savaşı: Skrip Gazetesi Örneği", **100. Yılında Sakarya Meydan Muharebesi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yayın no:65, Ankara, 2021, s.368-400.

30 Temmuz'daki yazısında Kral Konstantinos'un "barbarlarla" olan savaşı, Büyük İskender'in Pers Kralı Darius ile yaptığı savaşa benzetiyor ve tıpkı İskender gibi, Konstantinos'un savaştan galibiyetle ayrılacağını öne sürüyordu. *Skrip*'e göre bu galibiyetini ardından Küçük Asya'da büyük ve sınırsız bir Yunan devleti kurulacak, İstanbul işgale bile gerek kalmaksızın yeni kurulacak devletin sınırlarına dahil olacak, Helen halkları özgürlüğüne kavuşacak ve tüm Yunanlar artık çok daha iyi ekonomik koşullarda bir hayat sürdürecekti¹⁶.

Genel olarak basında kaleme alınan yazılarda İzmir ve Ankara'nın artık Yunan egemenliğine geçmiş yerler olarak kabul edilmesi gerektiğine vurgu yapılırken, özellikle de hükümet yanlısı basın Yunan birliklerinin asıl hedefinin artık İstanbul olması gerektiğine dikkat çekiliyordu. İstanbul'un alınması, nihai barışın sağlanması ve dikte edilmesi için aynı zamanda sembolik olarak görülüyordu¹⁷. *Politeia*, 29 Temmuz'daki "İstanbul" başlıklı yazısında Türklere son darbenin vurulması için İstanbul'un da alınmasının şart olduğunu öne sürüyor, aksi halde ortaya çıkacak çözümün koşulları yeniden riskli hale sokabileceğine dikkat çekiyordu. Gazetenin iddiasına göre eğer Kemalist hareketin bir an önce "başı ezilmezse" bölgedeki kaotik ve belirsizlik hiçbir zaman ortadan kalkmayacaktı. Hükümet yanlısı basın maksimalist talepleri konusunda ikna edici olmaya öylesine odaklanmıştı ki, muhtemelen Avrupa kamuoyunu ve siyasi karar vericilerini etkileyebilmek amacıyla, Ermeni meselesini dahi iki ülke arasındaki savaşın bir konusu haline getirebiliyor ve buradan siyasi bir avantaj elde edilebileceğini düşünebiliyordu. Yine aynı yazısında gazete, Anadolu'daki anarşinin sonlanmadıkça Doğu'da bir Ermeni devletinin de kurulamayacağını öne sürüyordu. *Politeia*'ya göre bölgede bir Ermeni devleti, tıpkı komünizmin önlenmesi gibi, Avrupa'nın ulvi menfaatlerine hizmet edeceğinden bu konuda Yunan hükümetine destek verilmesi gerekiyordu¹⁸.

Yunan Kralı Konstantinos'un "Ankara'ya doğru!" emri ile başlayan Sakarya Savaşında kısa vadedeki hedef Ankara, uzun soluklu ve henüz muğlak hedef İstanbul'du. Basın bu savaşın galibiyetle sonuçlanacağından ve hedefe ulaşılabileceğinden o kadar emindi ki, basında aksi bir sonuç öngören hiçbir görüşe yer verilmiyordu. Kısaca belirtmek gerekirse basında genel bir "peşin hükümlülük", deyim yerindeyse savaşa ilişkin pembe bir tablo çizip bunu kamuoyuna inandırmaya çalışma hali söz konusuydu. Bu konuda en saldırgan ve

¹⁶ "Dia ton ellinismou kai ohi aplos dia tin Ellada", *Skrip*, 30 Iouliou 1921.

¹⁷ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1922*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s.125.

¹⁸ "Konstantinoupolis", *Politeia*, 29 Iouliou 1921.

milliyetçi yazıları kaleme alan hükümet yanlısı *Skrip*, Yunan birliklerinin 24 Ağustos 1921’de yayınladığı “Yunanlılar Hızlanın” başlıklı yazısında Yunan birliklerinin ivedilikle Ankara’yı alarak savaşı sonlandırması ve İstanbul’a doğru hareket etme hazırlıklarına başlaması gerektiğini dile getiriyordu. Gazetenin iddiasına göre İtilaf Devletleri (başta Rusya ve İtalya olmak üzere) Yunanistan’ın İstanbul’a yönelik planlarından rahatsızlık duyuyor, hatta Yunanistan’ı kısıkanıyordu; bu nedenle yakın gelecekte diplomatik bir hezimete uğramamak için Yunan birlikleri elini çabuk tutmalıydı¹⁹. Savaş sırasında hükümet yanlısı basındaki heyecan ve ajitasyon hali öylesine üst düzeye tırmanmıştı ki, bir taraftan orduya elini çabuk tutma tavsiyesinde bulunulurken, diğer taraftan Yunan kamuoyuna Yunan ordularının İzmir’den çok uzakta, Anadolu’nun içlerinde neden bulunduğuna yönelik açıklamalarda bulunuluyordu. Bu konuda basında dramatik bir mağduriyet dili, daha doğrusu viktimize bir dil hâkimdi. Savaşa giden süreçte ve savaş sırasında başta Venizelos olmak üzere Yunan hükümetlerinin Yunan “milli trajedisi” konusunda bu konuda oluşturmuş olduğu kamuoyu basını bu çabasında cesaretlendiren en önemli unsurlardan biriydi²⁰. Günlük gazeteler genel olarak, Yunan kamuoyunu etki altına alabilmek amacıyla başta İzmir olmak üzere Batı Anadolu’da yaşayan Rumların Türkler tarafından yaşadıkları yerlerden uzaklaştırılmaya çalışıldığı, hatta katliama tabi tutulmak istendiği tezini işliyordu. Böylece Yunan birliklerinin Anadolu’daki işgallerine ve Ankara’ya doğru ilerleyiş planlarına meşru bir zemin yaratılıyordu., *Skrip*, savaşın başlamasından birkaç gün sonra yayımlandığı “Yaşama hakkı” başlıklı yazısında Yunan ordularının Anadolu’nun büyük bir bölümünü egemenlik altına alarak burada yaşayan Yunanları güvenlik altına almayı amaçladığını öne sürüyordu. *Skrip*’e göre eğer Yunanlar bir zamanlar kendilerine ait olan Küçük Asya’da yeniden hâkimiyet kuramazsa Türk idaresine kalacak olan kardeşlerin “kölelik” hali devam etmiş olacaktı. Bu durumda Yunanistan bir zaferden söz edemezdi çünkü bazı kardeşler kurtarılmış, bazıları ise Türk insafına terk edilmiş olacaktı. Sonucun kölelik, katliam ve işkence olacağına kuşku yoktu. Savaş sonrasında kesinlikle intikam almak isteyecek olan Türkler, Yunan dışı topraklarda kalanlara iyi davranmayacaktı. Anadolu Meselesinin bir kere ve kökten çözümü için bu yaklaşım şarttı²¹. Basındaki heyecan öylesine üst düzeye tırmanmıştı ki, hükümet karşıtı gazeteler bile, savaşı Yunanistan’ın kazanacağına ve Ankara’nın alınacağına ilişkin iyimser haberlere yer yer vermeye başlamıştı. Örneğin, *Estia*, savaşın henüz

¹⁹ Ellines Grigoeite”, *Skrip*, 24 Avgoustou 1921.

²⁰ Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey, A Study in the Contact of Civilisations*, Constable LTD, London, 1922, s.63-64.

²¹ “To dikaioma tis zois”, *Skrip*, 27 Avgoustou 1921.

devam ettiği bir aşamada, 31 Ağustos'taki yazısında düşmanın savaşı kaybettiğini yazıyor, Ankara'nın alınması haberinin an meselesi olduğunu ve savaşın kesinlikle Yunan birlikleri tarafından kazanılacağını iddia edebiliyordu²².

Sonuç olarak planlanan ve beklenen olmamıştı. Sakarya Savaşı, 14 Eylül 1921'de Türk direnişini kırmayı başaramayan Yunan ordusunun geri çekilmesiyle son bulmuştu²³. Uluslararası basındaki genel görüş, savaşın kazananının olmadığı, buna karşın, Yunanistan'ın savaşta uzun bir süre sürdüğü psikolojik üstünlüğünü kaybettiği yönündeydi. Savaşı bölgedeki muhabirleri aracılığıyla yakından takip eden İngiliz *The Times*, savaş sonrasında Yunan birlikleri savaş sırasında hedefine ulaşmaya yaklaşmışsa da nihai hedefine ulaşmadığını, savaşı teknik olarak berabere sonuçlanmışsa Yunan birliklerinin psikolojik üstünlüğünü kaybettiğini öne süren yazılar kaleme almaya başlamıştı²⁴. Savaştan hemen sonraki yazılarında benzer görüşleri okurlarıyla paylaşan Fransız basını ise genel olarak Yunanistan'ı Anadolu'da zor günlerin beklediği görüşündeydi. Yunanistan'ın Sevr Anlaşması'nı aşarak Ankara'yı alma çabasına yönelik eleştirel bir dil kullanan, bu yönüyle *The Times*'dan ayrılan *Le Temps* 16 Eylül'deki "Türk-Yunan Savaşı" başlıklı yazısında savaşın sekteye uğramadıysa bile yeni bir aşamaya geçtiğini, netleşmesi için en az bir aylık bir sürece ihtiyaç duyulduğunu yazıyordu. Gazeteye göre Mustafa Kemal'in İzmir ve Doğu Trakya'yı egemenlik altına almadan direnişi sonlandırmamakta kararlı görüldüğünü, Gounaris Hükümeti'nin İngiltere'den gelen Sevr Antlaşması çerçevesinde görüşmelerde bulunulması önerisini dikkate almamakla hata yapmış olabileceğini ve Mustafa Kemal'in bu kararlılığı karşısında Anadolu'daki eylemlerinde yalnız

---

²² O ehtros chase oristikos tin mahin. Epikeitai I katalipsis tis Agiras, Estia, 31 Avgoustou 1921.

²³ Jaeschke, a.g.e., s.160-162

²⁴ Savaşın dış basındaki yansımaları konusunda Osmanlı gazetelerine yansıyan dış basın haberleri üzerinden yapılan kısa bir değerlendirme için bkz. İzzet Öztoprak, "Sakarya Savaşı'nın Dış Basındaki Karşılığı ve Yorumu", **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyum Kitabı**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yayın no:44, Ankara, 2012, s.265-276; Times'ın tepkisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Enis Şahin, "Sakarya Meydan Savaşı'nın İngiliz "The Times" Gazetesindeki Tezahürleri", **Sakarya Zaferi ve Haymana II Sempozyum Kitabı**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yayın no:49, Ankara, 2015, s.181-216; Gül Çakır, İngiliz Basımında Sakarya Savaşı", **100. Yılında Sakarya Meydan Muharebesi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yayın no:65, Ankara, 2021, s.281-324. Yakın dönemde Yunan tarihçilerin savaşın sonuçlarına ilişkin değerlendirmeleri konusunda bkz. Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, 2010, s.419-428.

kalabileceğine dikkat çekiyordu²⁵. Avrupa'nın önde gelen iki yayın organı gelişmeleri bu şekilde değerlendirse de savaşa giden süreçte Ankara'nın alınması konusunda ortaya konulan beklentiler göz önüne alındığında Yunanistan açısından ortada bir zafer olmadığı açıktı. Savaş sonrasında Yunan basınındaki bölünme bunun en önemli kanıtlarından biriydi. Hükümet yanlısı basın, savaşa giden süreçte kamuoyunda yarattığı beklenti konusunda bir hayal kırıklığı yaratmama çabasından olsa gerek savaşı Yunan ordularının büyük bir zaferi olarak görürken, daha temkinli yazılar kaleme alan hükümet karşıtı basın aksi yönde görüşler dile getiriyordu. Liberal basın diplomasi çağrısında bulunurken, savaşa ilişkin tespitlerinde haklı çıkan *Rizospastis* eve dönüş çağrısında bulunuyordu.

2-Savaşın Sonuçlarına İlişkin Vasilist Gazetelerin Değerlendirmesi

Hükümete yakın gazeteler olarak bilinen ve genel olarak savaşı zafer olarak değerlendiren *Skrip*, *Patris*, *Nea Imera*, *Kathimerini* gazetelerine bakıldığında, bu gazetelerin okuyucularına adeta tek bir kalemde çıkmışçasına benzer bilgileri sunduğu, genel olarak savaş konusunda telaşlanacak bir durum olmadığı havası yaratmaya çalıştığı görülecektir. Savaşın hemen sonrasında yayınladıkları yazılarında bu gazeteler, cepheden asker tarafından gönderilen raporlara ve bu raporlarda yer alan kahramanlık hikâyelerine yer veriyor ve her şeyin yolunda olduğu izlenimi yaratmaya çalışıyordu. Bu gazeteler ayrıca yazılarında aritmetik ifadelerle savaşın nihai olarak Yunan ordusunun başarısıyla sonuçlanacağını iddia ediyor, başta moral ve motivasyon olmak üzere diğer faktörlere pek değinmiyordu. Özellikle iki gazete, *Skrip*, *Politeia* ve *Patris* incelendiğinde, savaş öncesi süreçte de olduğu üzere, yazılarında savaşa ilişkin gerçekleri göz ardı etme, Yunan kamuoyunu manipüle etme, bunun için provokatif bir dil kullanma, en önemlisi Yunan toplumuna “hayal satma” stratejisine devam edildiği görülecektir. Her iki gazete de savaşın Yunan birliklerinin kesin zaferiyle sonuçlandığından, Ankara hedefine ulaşmayı başaracağından söz ediyor, isyan halinin sonlandırılarak Yunan işgali altındaki bölgelerde bir Yunan devletin tesis edileceğinden kuşku duyulmaması gerektiğine vurgu yapıyordu. *Skrip*'in iddiasına göre Anadolu'da herşey planlandığı gibi ilerliyordu, Yunan ordusunun ortaya koymuş olduğu kararlılık devam ediyordu ve zafer gerçekleşmek üzereydi. *Skrip*, savaşın bitiminden hemen sonra 16 Eylül'de

---

²⁵ “Le Conflit Greco-Turc”, *Le Temps*, 16 Septembre 1921. Savaşın sonuçlarının Fransız kamuoyundaki değerlendirmeleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, TTK Yayınları, Ankara, 1975, s.197-199.

yayınladığı “Bu düşmanı da mağlup edeceğiz” başlıklı yazısında savaşın kesinlikle Yunanistan lehine sonuçlanacağından Yunan toplumunun kuşku duymaması gerektiğini öne sürerek şu ifadelerle yer veriyordu: “*Yunan toplumu endişeli olmaktan ziyade sabırsızdır. Toplum, son on aylık süreçte o kadar çok çok sayıda mucizevi olaya ve ortaya koymuş olduğu güçlü irade karşısında etkisini kaybeden direnişe şahitlik etmiştir ki, Türkiye'nin şu iki başından birinin koparıldığını görmeden savaşın son bulmasını kabul etmesi mümkün değildir: İstanbul ya da Ankara*”²⁶.

Skrip, yazılarında “acı gerçeği” görmemeyi tercih ettiği edip yenilgiyi gölgelemeye çalıştığı gibi, hükümete yönelik eleştirilere ve özellikle uzlaşma tavsiyelerine de sert yanıtlar veriyordu. Gazete, 18 Eylül’de yayınladığı “Yunanistan arabuluculuk talebinde bulunmayacaktır: Nihai zafere kadar tek ve bölünmez” başlıklı makalesinde hükümetin zaferden emin olduğuna, Büyük Güçlerden arabuluculuk talep etmeyeceğine, özgürlük ve bağımsızlığına düşkün Yunan halkının hiçbir zaman bir gardiyana ihtiyacı olmadığını ve gelecekte de olmayacağına vurgu yapmıştı. *Skrip*’e göre gelinen noktada artık diplomasiden söz edilmesi mümkün değildi; bu yönde bir adım karşı tarafta zafiyet olarak değerlendirilebilirdi. Yunan birlikleri hedefine ulaşmadan savaşmaktan vazgeçmemeliydi. Yunanistan milli meselesi hususunda, daha önce de olduğu üzere kararını kendisi verecekti²⁷. Sakarya Savaşı, Mustafa Kemal liderliğindeki “isyancı” Türk birliklerinin mağlubiyetiyle sonuçlanmıştı; belki isyancılar tümüyle denetim altına alınamamış bölgede hedeflenen barış iklimi oluşturulamamıştı, ancak bölgede bir devlet gibi hareket eden Yunanistan karşılaşacağı yeni bir saldırıyı ya da bu isyancılarla yapacağı yeni bir savaşı kazanabilecek güçte ve tecrübedeydi. Karşı tarafın dağılık gerilla birliklerinin yakıp yıkmak ve çalmak dışında başka bir şeyden anlamayan insanlar olduğu unutulmamalıydı. Koşullar ne kar zor olursa olsun süreç sonunda bölgedeki Rumların da egemenlik altında olduğu medeni bir devlet kurulacak, bölgedeki anarşi ortamı sonlandırılarak barış tesis edilecek, devlet isyancılara galip gelecekti²⁸.

Skrip, yazılarında ayrıca Avrupa’yı “göreve çağırıyor” ve Mustafa Kemal hareketinin sonlandırılması konusunda yardım talep ediyordu. *Skrip*’in iddiasına göre Anadolu’daki kaotik bir düzen ve genel bir anomali atmosferi hakimdi. Mustafa Kemal’in eylemleri bu gelişmeleri körükleyen ve sonlanmasına mani

²⁶ “Tha nikisomen kai afton ton ehtro”, *Skrip*, 16 Septemvriou 1921.

²⁷ “I Ellas den tha Zitisei tis Mesolavisin: Inomenon kai Adiereton mehri tis telikis nikis”, *Skrip*, 18 Septemvriou 1921.

²⁸ “Klaps’ ton Kavallari klp”, *Skrip*, 20 Septemvriou 1921.

olan en önemli problemdi. Yunanistan'ın amacı Anadolu'da köleleştirilmiş halkının özgürleştirilmesiydi. Avrupa bölgesinde barışın sağlanması konusunda Yunanistan'a destek olmalıydı. Savaşın Yunanistan'ı lehine sonuçlanması Avrupa'nın da çıkarına olacak olan bir durumdu²⁹.

Hükümet yanlısı bir başka önemli yayın organı olan *Politeia*'nın 14-30 Eylül tarihleri arasında okuyucuna aktardığı yazılarına bakıldığında *Skrip* ile benzer fanatik görüşleri dile getirdiği ve Anadolu'daki gelişmelerin Yunanistan lehine olduğu görüşünü öne sürdüğü görülecektir. Gazetenin iddiasına göre savaş Yunan ordusunun fevkalade zaferiyle sonuçlanmıştı, Yunanistan Ankara'yı ele geçirerek Mustafa Kemal hareketini sonlandıracak askeri ve diplomatik kabiliyeteydi; bu konuda nihai kararı verecek olan hükümetti. *Politeia*, 15 Eylül'de yayınladığı "Ankara'ya Dair" başlıklı makalesinde Yunan halkının ordusuna güvenin tam olduğuna, Yunan ordusunun şimdiye kadar olan süreçte aşılabilir denilen engelleri aşarak kendini ispat ettiğini ve kamuoyunda Ankara'nın alınacağına dair en küçük bir şüphe dahi bulunmaması gerektiğini öne sürüyordu. Gazeteye göre Yunanistan'ın savaştaki ısrarının nedeni Mustafa Kemal hareketini ve genel olarak Osmanlı tehdidini tümüyle ortadan kaldırmaktı. Pratik olarak Osmanlı Devleti'ne ait tüm toprakların ele geçirilmesi mümkün olmasa da Yunanistan Ankara ile birlikte İstanbul'u alarak bu amacına ulaşabilirdi. Bu amaç gerçekleştirildiğinde artık Yunan toplumu için korkulacak hiçbir şey kalmayacaktı³⁰.

Politeia'nın *Skrip*'ten ayrıldığı tek nokta diplomasi meselesiydi. Yukarıda da söz edildiği üzere *Skrip*, Yunanistan'ın nihai zaferini ilan edinceye kadar askeri çözümden başka bir alternatif düşünmemesi gerektiğini dile getirirken *Politeia* diplomasinin bir araç olarak kullanılabilmesi görüşündeydi. Gazete 16 Eylül'de yayınladığı "sona doğru" başlıklı makalesinde hükümetin şimdiye kadar yeterince fedakârlıkta bulunmuş olan ordu yerine diplomasiyi devreye sokması gerektiğini ve bu konuda özellikle Büyük Güçlerden yardım talep etmesi gerektiğini öne sürüyordu. *Politeia*'ya göre Büyük Güçler Yunan ordusunun Anadolu'da son derece etkili saldırılar gerçekleştirerek Mustafa Kemal ordularını etkisizleştirme konusunda önemli işler başardığı gerçeğini göz ardı etmemeli, diplomatik zafer konusunda Yunanistan'a yardımcı olmalıydı³¹. Şimdiye kadar olan süreçte Yunanistan'ın Anadolu'daki "anarşiyi" sonlandırılması çabasında Büyük Güçlerin hiçbir katkısı olmamıştı. Hiç değilse özellikle İngiltere ve Fransa gelinen bu kritik noktada sorumluluk alarak

²⁹ "Προσανατοπιον του Σουλτανου: Ο Diplous Stefanos", *Skrip*, 27 Septemvriou 1921.

³⁰ "Peri Agiras", *Politeia*, 15 Septemvriou 1921.

³¹ "Pros to terma", *Politeia*, 16 Septemvriou 1921.

Yunanistan'a, yardımcı olmalıydı³². *Politeia*'nın meselenin çözümüne ilişkin özellikle İngiltere'den beklentisi şu şekildeydi: İngiltere Londra'da bir konferans düzenleyebilir, bu konferansta Sevr Antlaşması konusunda bazı değişikliklere gidilmesini ve taraflara arasında bir barış anlaşması imzalanmasını sağlayabilirdi³³. *Politeia*'nın bir anlamda Ankara'nın alınması kararı revize edilebileceği anlamına gelen bu tutumu aslında aksini iddia etse de aslında savaşın sonucunun bir zafer olarak görülmediğine kanıt olarak gösterilebilir. Bu tutum, aynı zamanda kamuoyunu Ankara'nın alınmasına "gerek olmadığına" ikna etme çabası olarak da değerlendirilebilir.

3-Venizelist Gazetelerin Görüşü

Görüldüğü üzere hükümet yanlısı gazeteler, kamuoyuna savaşın zaferle son bulmak üzere olduğunu ve barışın kısa bir süre içerisinde imzalanacağı yönünde iyimser görüşlerini dile getirmeye devam ederken hükümet karşıtı basın, işgallerin başladığı tarihten sonra belki de ilk defa, Türk-Yunan Savaşı'na ilişkin gerçekçi değerlendirmelerde bulunmaya başlamıştı. Hükümet yanlısı gazeteler "neden yenildik ya da hedefe ulaşamadık" sorusuyla yüzleşmekten ısrarla kaçınırken, Venizelos yanlısı yayın organları ortada ne bir zafer ne de bir barış olduğu gerçeğine dikkat çekiyor, bunun sağlanmasının da iddia edildiği üzere kolay olmayabileceğini dile getiriyordu. Genel olarak bu gazetelerin iddiasına göre Sakarya Savaşı Yunanistan açısından açık bir başarısızlıktı. Bunun en önemli nedeni hedeflendiği üzere Ankara'nın alınamamış olması ve İstanbul içirse zemin hazırlanamamış olmasıydı. Bu gazetelerin krizi doğru yönetemediğine inandıkları hükümete tavsiyesi, Ankara ısrarından vazgeçilmesi, Yunanistan'ın uluslararası yalnızlığa itilmemesi için diplomasiye ağırlık verilmesi, ordudan gelen yapıcı uyarılarının dikkate alınması, popülist açıklamalardan kaçınılması ve şayet kaçınılmaz olacaksa yapılacak yeni bir savaşın Yunanistan açısından büyük bir felaketle sonuçlanmaması için etkin tedbirler alınmasıydı.

Savaşın sonuçlarına ilişkin Gounaris Hükümeti'ni en sert eleştiren Venizelos yanlısı gazete *Esteia* idi. *Esteia*'ya göre hükümetin hedefine ulaşamadığı açıktı: Türk ordusu mağlup edilememiş, Ankara ele geçirilememiş ve savaş sonlandırılmamıştı. Bunun başarısızlığın ardında yatan temel neden, Kralcı hükümetin savaşa ilişkin stratejisi net olmayan savruk ve popülist bir siyaset izlemiş olmasıydı. Hükümet, savaştan hemen önce kamuoyuna yaptığı

³² "Kalos heirismos", *Politeia*, 24 Semtemvriou 1921.

³³ "Eis heiras tis politikis", *Politeia*, 16 Semtemvriou 1921.

açıklamalarda hedefin Ankara'yı almak olduğu ve bu hedefe çok kısa süre içerisinde ulaşılabileceği yönünde büyük vaatlerde bulunurken aslında bu plan konusunda bölgedeki askeri yetkililerle etraflıca tartışılmış ve ortak bir karara varılmış değildi. Askeri liderler önceliğin Mustafa Kemal'in ordularının yenilmesine yoğunlaşmak olduğunu savunurken ve Ankara'nın işgal edilip edilmemesi konusunda kesin bir görüş beyan etmeye yanaşmazken hükümetin büyük hedefler koyması iki taraf arasında bir kopukluk yaşanmasına yol açmıştı. Ordu, Ankara'nın alınıp alınmaması gerektiği konusunda emin değilken hükümetin her defasında aksini öne süren açıklamalarda bulunması toplumda büyük beklentilere yol açıyor, askere ciddi bir sorumluluk yüklüyordu. *Esteia*'ya göre bundan sonraki süreç Yunanistan açısından oldukça önemliydi; yapılacak benzer hatalar Yunan toplumu açısından bedeli oldukça ağır sonuçlar doğurabilirdi. Her ne kadar düşman yenilememişse de etkisi sınırlandırılmış, gücü azaltılmıştı. Gounaris Hükümeti'nin yapması gereken, İtilaf Devletleri'nin de önerdiği üzere, diplomasiye yönelmek olmalıydı. Çünkü savaş sonsuza dek sürdürülemezdi. Hükümet savaş konusunda kamuoyuna çarpıtıcı bilgiler sunmak yerine savaşta ölen 18000 Yunan askerinin neden öldüğünü, savaş için harcanan paraların neden harcandığı sorularına yanıt bulmaya çalışmalı ve krizi ve toplumu daha iyi yönetmeye başlamalıydı³⁴. *Esteia* 18 Eylül'deki "Son sözü kim söyleyecek", yazısında hükümetin ve hükümet yanlısı basının "Ankara ele geçirilmeli" ısrarının yanlış olduğunun artık anlaşılması gerektiğini dile getiriyordu. Hükümet Anadolu'nun içlerine kadar gitmekteki nihai amacın Ankara'nın ele geçirilmesi olduğunu söyleyip durmuştu. Hükümet ne yaptığını biliyor görüntüsü vermeye ve bölgedeki gelişmelere ilişkin hiçbir mantıklı açıklama yapmamaya devam ediyordu³⁵.

Venezelos yanlısı bir başka önemli günlük gazete olan *Eleftheros Tipos*, okuyucularıyla paylaştığı yazılarında savaşa ilişkin askeri güçlüklerden söz ediyor ve Yunan ordusunun geri çekilmesi gerektiğini öne sürüyordu. Kütahya-Eskişehir Savaşları sonrasında Yunan askeri ve siyasi çevreleri gibi basında da Türk ordusunun gücüne ilişkin küçümseyici bir tutum benimseniyor, Yunan ordusunun Ankara'yı alma konusunda güçlük yaşamayacağı öne sürülüyordu. *Eleftheros Tipos*'a göre gelinen noktada koşullar ciddi bir şekilde değişmişti. Mustafa Kemal geri çekilme fikrini tümüyle terk etmiş ve her ne pahasına olursa olsun Ankara'yı savunma kararı almıştı. Bölgede oldukça güçlü bir savunma hattı oluşturarak Yunan birliklerine karşı güçlü bir direniş sergilemiş olunması buna kanıt olarak gösterilebilirdi. Mustafa Kemal kararından direniş konusunda

³⁴ "Ellas kai Tourkia", *Patris*, 21 Septemvriou 1921.

³⁵ "Poioi tha ehoun ton logon", *Esteia*, 18 Septemvriou 1921.

kararlı görüldüğüne göre hükümetin yapması gereken Yunan ordusuna geri çekilme emri vermek olmalıydı. Yunan ordusunun kahramanca bir savaş verdiği kuşkusuzdu; ancak “düşmanın” gücü tahmin edilenden çok daha fazlaydı. Bu nedenle de Ankara konusunda ısrarcı olmak gereksizdi; aksi bir tutum Yunanistan’ı büyük bir riske atmak anlamına gelecekti³⁶. Gazetenin başka bir yazısında dile getirdiği iddiasına göre en başından itibaren hükümetin Ankara konusundaki stratejisi yanlıştı. Eskişehir Kütahya Savaşları sonrasında Yunanistan’ın yapması gereken Ankara değil İstanbul’a yönelmek olmalı, bunu yaparken de stratejik açıdan önemli demiryollarını (Haydarpaşa ve Konya) ele geçirmeliydi. Bunu yaptıktan sonra bölgede yerel halkın da desteğiyle yeni bir hükümet kurulabilir ve Anadolu’daki direniş hareketi barışa mecbur kılınabilirdi. Bu yola başvurulmayarak tarihi bir hata yapılmıştı. Bundan sonraki süreçte Yunan orduları Ankara’yı ele geçirse bile Mustafa Kemal’in barış anlaşmasına razı gelmesi mümkün görünmüyordu. Çünkü Türk ordusu daha doğuya giderek burada başka bir savunma hattı oluşturabilirdi, gelişmeler bunu yapmakta kararlı olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştu. Bu gerçekleştiğinde Yunanistan Mustafa Kemal ordularının peşinden koşmaya devam mı edecekti? Bu konuda bir başarı sağlanması ve savaşın sonlandırılması mümkün görünmüyordu³⁷. Aslına bakılırsa bu gazetenin bu tespitleri önemliydi. Gerçekten de Yunan ordusu, Anadolu içlerine doğru ilerledikçe saldırı gücünü önemli ölçüde kaybetmişti. Bu, gazetenin Mustafa Kemal’in “hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır, o sath bütün vatandır”, savunma stratejisi konusundaki kararlılığını kavramış olduğuna bir değil olarak gösterilebilir.

4-Tarafsız, Liberal Gazetelerin Değerlendirmesi

Kral ya da Venizelos yanlısı olmayan cephede değerlendirilmesi gereken en önemli gazete *Athinaiki* gazetesidir³⁸. Yazılarında genel olarak kozmetik olmayan reelpolitik bir dil kullanan *Athinaiki* ne Kral yanlısı basın gibi gerçekleri göz ardı eden ne de Venizelos yanlısı basın gibi hükümeti “acımasızca” eleştiren yazılar kaleme alıyordu. Gazete son derece sade bir dille kaleme aldığı yazılarında savaşa ilişkin tarafsız değerlendirmelerde bulunuyor; somut ve gerçekçi öneriler ortaya koyarak hükümetin stratejisinde kimi değişiklikler yapması gerektiğine dikkat çekiyordu. *Athinaiki*’ye göre Gounaris Hükümeti ve muhalefetin göz ardı etmemesi gereken en önemli konu, Yunanistan’ın sadece

³⁶ “Tha Dosei oristiki Mahi”, **Eleftheros Tipos**, 14 Septemvriou 1921.

³⁷ “Epi enos anakinothentos”, **Eleftheros Tipos**, 17 Septemvriou 1921

³⁸ Gazete logosunun altında şu yazı yer almaktaydı: “Efiremis akros proodeftiki” (Son derece terakkiperver gazete)

savaşla istediği sonucu elde edemeyeceği gerçeğiydi. Gazete, 12 Eylül’de, Yunan taarruzunun belki de en etkili olduğu bir süreçte, kaleme aldığı “Bir revizyona ihtiyaç var” başlıklı yazısında, savaşın amacının ihtişam budalalığı (*Doksamania*) olmaması gerektiğini, hükümetin siyasi aklı ve başarı arayışını asla devre dışı tutmaması gerektiğini dile getiriyordu. Tarihsel süreçte siyasi aklı yeterince önemsemeyen Büyük Napolyon ve Alman militarizminin yaşadığı hüsrana, Yunan toplumunun nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemli örneklerdi. Yunan askeri düşmanın direnişine rağmen cephede önemli zaferler kazanıyordu, ancak bu yeterli değildi. Hükümet savaş devam ederken bir taraftan da koşulları gözden geçirilerek yeni stratejiler geliştirmeliydi³⁹.

Athinaiki’ye göre gelinen noktada hükümetin benimsemesi gereken ilk strateji derhal Sevr sınırlarına geri dönülmesi olmalıydı. Kralcı hükümet savaştan önce Mustafa Kemal’in yenileceği ve Küçük Asya Meselesi’nin son bulacağı yönünde büyük vaatlerde bulunarak halktan destek almıştı. Yunan halkı tüm imkânlarını seferber ederek hükümete destek olmuştu. Fakat Yunan ordusu sahada amacına ulaşmakta başarılı olamamıştı. Hükümetin bundan sonraki süreçte yapması gereken savaşta yeni bir aşamaya geçmek olmalıydı: diplomatik savaş. Hükümet yapılacak bu diplomatik savaşta bazı tavizler vermeli, deyim yerindeyse acı reçeteyi (*pikro potiri*) içmeliydi. Acı reçete, Sevr Antlaşması ile yetinmek olabilirdi. Yunanistan gibi küçük bir ülkenin Anadolu’da tek başına yürüttüğü mücadelede oldukça önemli, hatta gücünün çok ötesinde, başarılar elde etmiş olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Yunanistan’ın artık barışa ihtiyacı vardı, bundan sonraki süreçte savaş yerine diplomasi tercih edilmeli, Büyük Güçler de devreye sokulup Anadolu’da elde edilebilecek maksimum çıkarlar elde edilerek savaş sonlandırılmalıydı. Bir anlamda gazete, aksi tutumda ısrar edilmesi durumunda Yunanistan’ın uluslararası platformda izole olabileceğine dikkat çekiyordu⁴⁰.

---

³⁹ “Epivalletai mia anaskopisis”, **Athinaiki**, 11 Septemvriou 1921.

⁴⁰ “O Diplomatikos agon”, 16 **Septemvriou** 1921. Benzer görüşler Fransız basınında da sıklıkla dile getiriliyordu. Yazılarında genel olarak Yunanistan’ın Sevr Antlaşması’nı aşarak Ankara’yı alma çabasına yönelik eleştirel bir dil kullanan *Le Temps* 16 Eylül’deki “Türk-Yunan Savaşı” başlıklı yazısında savaşın sekteye uğramadıysa bile yeni bir aşamaya geçtiğini, netleşmesi için en az bir aylık bir sürece ihtiyaç duyulduğunu yazıyordu. Gazeteye göre Mustafa Kemal’in İzmir ve Doğu Trakya’yı egemenlik altına almadan direnişi sonlandırmamakta kararlı görünüyordu. Gounaris Hükümeti, İngiltere’den gelen Sevr Antlaşması çerçevesinde görüşmelerde bulunulması önerisini dikkate almamakla hata yapmış olabilirdi. Bu kritik hata, Mustafa Kemal’in kararlılığı ile birleştirildiğinde Yunanistan’ın Anadolu’daki eylemlerinde yalnız kalması ihtimal dâhilindeydi. “Le Conflit Greco-Turc”, **Le Temps**, 16 Septembre 1921.

Gounaris Hükümeti'nin Küçük Asya Meselesi'nin çözümü konusunda yaşadığı güçlükler kabul edilmeliydi, gerçekten de Anadolu'daki direnişe karşı koymak oldukça güçtü. Ancak savaşın yürütülmesi, özellikle böylesine büyük bir meselenin çözüme kavuşturulması konusunda hükümet daha doğru adımlar atabilirdi. Uygulayacağı siyaseti gizli tutmak yerine meseleyi diğer siyasetlerle birlikte etraflıca analiz etme yoluna gitmeliydi. Yunan toplumunun gelişmeleri son derece yakından takip ettiği, askeri başarılar gibi başarısızlıkları da hatırladığı göz ardı edilmemeliydi⁴¹. Athinaiki'ye göre Yunan halkının hükümete göstermiş olduğu tahammül tükenmek üzereydi; halkın zihninde çok fazla merak edilen soru vardı. Gounaris Hükümeti son on aylık süreçte halka yalan vaatlerde kandırmişti. Halkın gelinen noktada ihtiyacı olan şey gerçeklerdi. Gounaris Hükümeti'nin milli mesele hususunda geri adım atmama kararlılığı ve Anadolu'daki herşeyin mükemmel ve planlandığı şekilde ilerlediği düşüncesi oldukça yanlıştı. Bu zihniyet Yunanistan için oldukça tehlikeliydi. Hükümetin halkın savaşımlardan yorulduğunu ve bıktığını görmeli, barış için birşeyler yapmalıydı⁴². Yunan halkı büyük bir kaygı ve merak içerisindeyken Gounaris Hükümeti'nin iyimserliği anlaşılabilir bir durum değildi. Kamuoyuna yaptığı, genel açıklamalarda savaş konusunda kaygı duyulacak hiçbir şey olmadığını, savaşın Yunanistan'ın lehine sonuçlanacağına yönelik hiçbir kuşku taşımadığını dile getiriyordu⁴³. Hükümet yarın bedelini Yunan halkının ödeyeceği gerçekleri gizlemeyi sonlandırmalıydı. Artık yalanların sonuna gelinmişti⁴⁴.

Gazetenin dikkat çektiği bir diğer önemli mesele, genel olarak kamuoyunun doğru bilgilendirilmemesi ile ilgiliydi. Yunan toplumu Anadolu'da ne olup bittiğini bilmiyordu. Hükümet bu konuda toplumu net bir şekilde bilgilendirecek hiçbir şey söylemiyordu. Yunanistan'da kamuoyu oldukça gergindi, çünkü ortada büyük bir belirsizlik vardı. Uluslararası basında da gelişmeyi yenişememe olarak değerlendirmişti. Savaşın bitiminden sonra kaleme aldığı yazılarında, Athinaiki, tıpkı Venizelos yanlısı basında olduğu gibi, hükümetin savaşın sonuçlarına ilişkin herhangi bir açıklama yapmıyor olmasının, bir anlamda sus pus olmasının (*Mistikopathis*) oldukça kaygı verici bir gelişme olduğunu öne sürüyordu. Gazeteye göre hâlihazırda ağır bir ekonomik kriz yaşayan Yunan toplumunun hükümetin de güçlü propagandasıyla angaje edildiği Küçük Asya'daki savaş konusunda neler olup bittiğini öğrenmeye hakkı vardı. Hükümetin herhangi bir açıklamada bulunmuyor olması oldukça ciddi bir

---

⁴¹ “Kirie Gounari, taas iposheseis”, **Athinaiki**, 17 Septemvriou 1921.

⁴² “Pos tha gini i Eirini”, **Athinaiki**, 20 Septemvriou 1921.

⁴³ “I Asiodoksia tou K. Gounari”, **Athinaiki**, 19 Septemvriou 1921.

⁴⁴ “Oi Dikolavismois tis Kiverniseos”, **Athinaiki**, 18 Septemvriou 1921.

çıkma içersinde bulunduğunu gösteriyordu. Savaşı finanse edebilecek borç para bulunamazken iki önemli müttefik Fransa ve İngiltere'den beklenen destek de alınamıyordu. Bu iki ÷lke arasında giderek büyüyen husumet bir yana, İngiltere Küçük Asya Meselesi (Mikrasiatiko Zitima) konusunda artık tümüyle tarafsız bir siyaset izlediği görüntüsü veriyordu. Ekonomik ve diplomatik açıdan koşullar böyleyken askeri açıdan da durum pek iç açıcı değildi. Cepheden gelen bilgiler ve Mustafa Kemal cephesinden yapılan açıklamalar birbiriyle çelişiyordu ve görünen o ki Anadolu'da gelişmeler Yunanistan lehine değildi. Hükümet yanlısı gazetelerin sürekli olarak zaferden söz etmesi gerçekçi görünmüyordu. Kamuoyuna yansıtılan bilgiler net olmamakla birlikte eksikti ve halk haklı olarak büyük bir kaygı ve sabırsızlıkla gelişmeleri takip ediyordu. Bu koşullarda yapılması gereken tüm siyasi partilerin aralarındaki görüş ayrılıklarını bir kenara bırakarak bir araya gelmeleri, kesin sorumluluk alarak bundan sonra nasıl bir yol izleneceğine karar vermeleri olmalıydı. Yunan halkına düşen görev ise bu konuda hükümete güvenmek olmalıydı. Ancak bu şekilde milli meselede başarıya ulaşılabilirdi⁴⁵. Kısacası, hükümetin bu politikasını hatalı bulan gazete, Yunan toplumunun zihnindeki fay hatlarındaki enerji yüklenmesine dikkat çekiyordu.

5- Rizospastis'in Tutumu

Şimdiye kadar incelediğimiz tüm gazeteler, (Kral Konstantinos ya da Gounaris hükümeti yanlısı, Venizelos yanlısı ya da tarafsız) Yunanistan'ın Anadolu'ya yönelik genişleme siyasetine ve bu çerçevede gerçekleştirmiş olduğu işgallerine bir şekilde sıcak bakıyordu. İzmir'in işgalinden sonra farklı tonlarda milliyetçi bir dil kullanarak Yunan ordusunun bölgedeki varlığını kutsuyordu. Aralarındaki görüş farklılıklarına rağmen bu gazeteler Anadolu'da Mustafa Kemal'in yol açtığı bir kaotik düzen ve anomali olduğu, Yunan birliklerinin Anadolu'nun iç kısımlarına, gerekirse Ankara'ya kadar ilerleyerek bu son vererek düzeni sağlaması gerektiği düşüncesinde birleşiyordu. Başka türlü belirtmek gerekirse Küçük Asya Meselesi'nin çözülmesi, bunun için de Mustafa Kemal meselesinin halledilmesi gerekiyordu. Sakarya Savaşı'ndan sonraki süreçte basında ciddi bir kırılma yaşanmış, hükümet yanlısı gazeteler benzer retorikte ısrar ederken, muhalif gazeteler hükümete yönelik sert eleştiriler yöneltmeye başlamış, liberal gazeteler ise çekilme tavsiyesinde bulunmuşlardı. Yunan basınındaki ortaya çıkan bu önemli görüş farklılıklarına rağmen üzerinde uzlaşmaya varılan konu, aslında savaşın sonucunun tartışılacak ölçüde büyük

---

⁴⁵ "N'anavalovoun ton agona", **Athinaiki**, 15 Septemvriou 1921.

bir tehlike arz etmediği düşüncesiydi. Başka bir açıdan değerlendirmek gerekirse bu gazetelerin hiçbiri, Sakarya Savaşı sonrasında da aslında Yunanistan'ın neden Anadolu'da olduğuna yönelik bir tartışma halinde değildi. Tartışma, aslında uzlaşmazlık, yukarıda detaylandırdığımız üzere hükümetin savaşı ele alış biçimine yönelikti.

Rizospastis diğer tüm bu gazetelerden farklı bir yayın politikası izliyordu. Gazetenin genel olarak amacı barış konusunda bir kamuoyu oluşturarak hükümetin bu konuda geri adım atmasını sağlamaktı. Gazete, savaşın bitiminden iki gün sonra kaleme aldığı, önemli bir kısmı sansürlü yazısında, Anadolu'daki gelişmelerin hükümetin beklentisi doğrultusunda ilerlemediğini, hükümetin başarısız olduğunu öne süren eleştirilere yer veriyordu. *Rizospastis*'e göre savaş sonrasında özellikle de hükümet yanlısı gazetelerde tartışılan "Ordu Ankara'ya gitmeli mi, gitmemeli mi" tartışmasının muhatabı artık hükümet olamazdı; bunun kararını halk vermeliydi. Çünkü cephede hayatını kaybedenler sıradan insanlardı, siyasiler değil. Hükümet yalnızca kendi çıkarlarını gözetip yabancı "dostlarını" dinlemek yerine halkın taleplerine ve hassasiyetlerine öncelik vermeliydi. Halk yorgundu, savaşın son bulmasını ve askerlerin evlerine dönmesini istiyordu⁴⁶. *Rizospastis*'e göre hükümet kamuoyunun taleplerini dikkate almadığı gibi, halktan bilgi saklıyordu. Oysa uygulanan yanlış politikaların bedelini halk ödüyordu, yönetici elitler hiçbir bedel ödemiyordu⁴⁷. Venizelos Hükümeti Ukrayna ve Makedonya'da ne yaptıysa şimdi Küçük Asya'da Gounaris Hükümeti aynısını yapıyordu.

Kralcı Gounaris hükümetinin uyguladığı yoğun sansür nedeniyle, muhtemelen okuyucularının bazı görüşlerini dolaylı da olsa anlayabilmesi için zaman zaman ironik bir dil kullanıyor, bazen de Avrupa basınından örneklerle kendi pozisyonunu ortaya koymaya çalışıyordu. Örneğin 20 Eylül'deki "Hiçbir amaca hizmet etmezdi..." başlıklı yazısında Yunan *Kathimerini* gazetesinin İngiliz *Daily Telegraph*'tan yaptığı bazı alıntılara yer veriyordu. *Rizospastis* yaptığı alıntıda Mustafa Kemal'in Karadeniz ve Antalya limanlarını kullanarak Avrupa'dan askeri yardım aldığı, Yunan birliklerinin başarılı olsa bile Avrupa'nın Anadolu'daki Yunan egemenliğini tanımayacağı iddialarını öne çıkarıyordu. Bir anlamda *Rizospastis* dolaylı da olsa başlığında da belirttiği üzere Anadolu'da devam eden "mücadelenin" gereksiz olduğuna işaret ediyordu⁴⁸. Gazete başka bir yazısında hükümetin sansür uygulamasına giderek halkı kandırıldığına inandığını, bunu yaparak yalnızca gülünç (grotesk) duruma düştüğünü çünkü halkın

⁴⁶ "I apantisi tou ergazomenou laou", *Rizospastis*, 16 Septemvriou 1921.

⁴⁷ "Silinmiş Başlık", *Rizospastis*, 17 Septemvriou 1921.

⁴⁸ "Tha ito Anofelis", *Rizospastis*, 20 Septemvriou 1921.

zannedildiği gibi aptal olmadığını, aksine herşeyin farkında olduğunu öne sürüyordu. Hükümet, istifa etse dahi hiçbir şekilde sorumluluklarından kaçamayacaktı, halk savaşta ölenler ve yaralananlar olduğunu bütün gizleme çabalarına rağmen haber alıyordu. Yunan toplum daha önce yaşamış olduğu travmatik tecrübelerden çok şey öğrenmişti; mevcut koşullarda da savaş ve savaşın yol açtığı ekonomik krizin kendisi açısından hiçbir olumlu sonuç vermeyeceğinin farkındaydı. Bu koşullarda hükümetin yapması gereken artık halkın sözünü dinlemek ve Yunanistan'ı savaştan uzaklaştırmak olmalıydı⁴⁹.

Sonuç

Kurtuluş Savaşı'nda bir dönüm noktası teşkil eden Sakarya Savaşı, Yunanistan açısından büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştı; Ankara alınamamış, Anadolu'daki direniş sonlandırılmamış; Anadolu'daki rüzgar tersine dönmüş, psikolojik üstünlük Türk tarafına geçmişti. Sakarya Savaşı'nda alınan yenilgi, tıpkı Türk-Yunan Savaşı'nda olduğu üzere, yol açtığı kırılmadan ötürü Yunan basınında da yeni bir dönem başlatmıştı. Sakarya Savaşı'nın sonuçlarına ilişkin Yunan basınında yayımlanan günlük gazeteler üzerinden yapılan inceleme sonucunda varılan sonuç, savaşın en önemli gündem maddesi olduğu, savaşa ilişkin gelişmelerin ilk sayfalardan okuyuculara duyurulduğu, fakat sonuçlarının, savaşa giden süreç aksine basında farklı değerlendirmelere tabi tutulduğu yönünde olmuştur. Genel olarak Yunan basınındaki coşku ve heyecan yerini endişeli bir bekleyişe bırakmıştı. Savaşa giden süreçte basın Ankara'nın ve sonrasında İstanbul'un alınarak Megali İdea hedefine ulaşılacağı konusunda basın kamuoyunda öylesine bir algı yaratmıştı ki, savaş sonunda tüm bunların gerçekleştirilememiş olması Yunan kamuoyunda bir belirsizlik ikliminin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu belirsizlik ortamının yol açtığı boşluk Yunan basınındaki farklı görüşlerin net bir şekilde ayrışmasına neden olmuştu. Artık basında tek bir ses yoktu. Farklı görüşteki gazeteler, düşüncelerini, muhtemelen yenilgiden aldıkları cesaretle, daha açık bir şekilde dile getirmeye başlamışlardı. Sakarya Savaşı'na kadar olan süreçte, Komünist *Rizospastis* haricindeki, neredeyse bütün gazeteler, farklı milliyetçi tonlarda da olsa benzer bir retoriğe başvurmuştu. Yunan basını genel olarak İzmir'in işgaliyle birlikte, özgürleştirme operasyonu ve Megali İdea'nın zaferi olarak değerlendiren ve kamuoyunu adeta bir kutsal birliğe davet eden yazılar kaleme almıştı. Genel olarak Anadolu'daki "asil ırkın" kurtarılması misyonuyla Anadolu'da barbarlığa karşı bir medeniyet mücadelesi verildiği, işgallerin Hristiyanlık için kutsal bir

⁴⁹ "Ta Sinora", *Rizospastis*, 22 Septemvriou 1921.

görev olduğu öne sürülüyordu. Bu yazılar, Yunan kamuoyunda bir beklenti, bilinç, umut doğmasına, ya da en azından aykırı seslerin ya Yunan ordularının Anadolu'daki varlığını sorgulayan seslerin bastırılmasına yol açmıştı. Sakarya Savaşı bu konuda Yunan basınına bir yol ayrımına getirmişti.

Sakarya Savaşı sonrasında hükümet yanlısı basın, savaşa giden süreçte olduğu üzere, objektif bir yaklaşım sergilemediği, gerçekleri göz ardı etmeyi tercih ettiği, son derece milliyetçi, dramatik ve provokatif yazılar yazmaya ve kamuoyundaki heyecanı canlı tutmaya çalışarak Yunan kamuoyunda hayal satma stratijisine devam etmişti. Hükümet yanlısı basın bu yönde tutum almaya yönelten ana neden, Yunan kamuoyunda infial yaşanmasının önüne geçmekti. Beklenti öylesine büyütülmüş ve dokunulmaz bir hale getirilmişti ki, savaşa ilişkin dillendirilecek küçücük bir şüphe dahi kamuoyunda bir panik yaşanmasına neden olabilirdi. Oysa hükümet yanlısı basın bu yola başvurarak tek yapabildiği kamuoyunda biriken öfkenin büyümesine yol açmak, nihai ortaya çıktığında ise büyük bir trajediye yol açmasına katkı sağlamak olmuştu. Hükümet yanlısı basının gerçeklikten uzak durma stratejisinde ısrarcı olduğunun en önemli kanıtlarından biri, savaş sonrasında Yunan ordularının savaşın kazanma imkanı varken, stratejik nedenlerden ötürü çekilmeyi tercih ettiği, aslında savaşın büyük bir zafer olduğunu öne süren yazılarına sıklıkla ilk sayfalarında yer vererek savaşı bir zafer olarak değerlendirmesiydi.

Hükümet yanlısı basın, yenilgiyi, ya da başarısızlığı gizlemeye çalışıp, “neden yenildik ya da hedefe ulaşamadık” sorusuyla yüzleşmekten ısrarla kaçınırken, Venizelos yanlısı yayın organları savaşın sonuçlarını daha gerçekçi bir zeminde tartışmaya, sert eleştiriler yönelttiği hükümeti stratejik ve taktiksel hatalar yapmakla itham etmeye başlamıştı. Bu gazeteler, savaş sonrasındaki yazılarında ortada ne bir zafer ne de bir barış olduğu gerçeğine dikkat çekmiş, bunun sağlanmasının da iddia edildiği üzere kolay olmayabileceğini öne sürmüşlerdi. Bu gazetelere göre savaşın stratejik başarısızlık olduğunun en önemli göstergesi hedeflendiği üzere Ankara'nın alınmamış olması ve İstanbul içinse zemin hazırlanamamış olmasıydı. Hükümet bu gerçeği kabullenmeli, askeri çözüm yerine diplomatik girişimlerde bulunmayı tercih etmeliydi. Tarafsız basındaki genel yaklaşım da bu yöndeydi; hatta hükümetin gerçeği bir an önce kabullenip, ihtişam budalalığından uzaklaşarak acı reçeteyi içmesi ve Sevr sınırlarına dönme planları yapmaya başlaması gerektiği görüşündeydi. Siyasi aklın hayata geçirilmesi gerektiği görüşünde olan, fakat bunun radikal bir şekilde hayata geçirilmesi gerektiğini düşünen *Rizospastis* ise, bunun tek yolunun geri çekilmekle mümkün olduğunu öne sürmüştü. *Rizospastis*'e göre Yunanistan'ın Anadolu'daki siyasetini revize ederek ya da diplomasiye

yönelerek çözmesi mümkün değildi, yapılması gereken savaşı sonlandırmak olmalıydı. Sakarya Savaşı Anadolu'daki direnişin kırılmasının mümkün olmadığını göstermişti.

Ancak basında ortaya çıkan bu çok sesliliğe rağmen, hükümet ciddi bir muhasebe yapma yoluna gitmemiş, tıpkı hükümet yanlısı basındaki değerlendirmelerde olduğu üzere gerçeği görmeme tutumunda ısrarcı olmuş, gerçekleri kamuoyunun bilgisinden gizlemek içinse basın üzerindeki sansürünü artırmayı tercih etmişti. Bu yola başvurarak kamuoyunda birikmekte olan öfke basıncının artmasına, 1922 yılı Eylül ayında nihai yenilgi gerçekleştiğinde yaşanan trajedinin boyutların çok daha büyük olmasına katkı sağlamıştı. Kamuoyunun görüşlerini etkileme konusunda büyük bir potansiyele sahip hükümet yanlısı basın Sakarya Savaşı sonrasında hükümetin bu yaklaşımını eş zamanlı olarak hem beslemiş, hem de bundan etkilenmişti. Gelişmeleri yakından takip eden Yunan toplumunun basında çıkan haberlere yönelik itirazsız kabul yaklaşımı, sonrasındaki “büyük yenilgiyi” katlanması çok daha güç bir hale sokmuştu.

KAYNAKLAR

Gazeteler

Athinaiki
Esteia
Eleftheros Tipos
Le Temps
Makedonia
The Times
Patris
Politeia
Rizospastis
Scrip
Empros

Kitaplar, Makaleler ve Bildiriler

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, TTK Yayınları, Ankara, 1975, s.197-199.
Artuç, İbrahim, **Büyük Dönemeç: Sakarya Meydan Muharebesi**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1985.
Çalık, Ramazan, **Alman Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (1919-1923)**, Özkan Matbaacılık, Ankara, 2004.

- Çakır, Gül, “İngiliz Basınında Sakarya Savaşı”, **100. Yılında Sakarya Meydan Muharebesi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yayın no:65, Ankara, 2021, s.281-324.
- Dakin, Douglas, The Unification of Greece, 1770-1923**, St Martin’s Press, New York, 1972.
- Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, 2010.
- Erdem, Nilüfer, **Mizah Penceresinden Yunanistan’da Halk, Savaş ve Siyaset (1919-1923)**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2018.
- Eglezou, Georgia, **The Greek media in World War I and its aftermath: the Athenian Press and the Asia Minor crisis**, London : I.B. Tauris, 2009.
- Howard, Harry N., **The Partition of Turkey, A Diplomatic History, 1913-1923**, University of Oklahoma Press, 1931, s.253-269.
- Gibbons, Hebert Adams, **Venizelos mia Viografia**, Epi. Mihalis Kotsikis, Ekdoseis Evrasia, Athina, 2008.
- Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1922**, Çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, 2008.
- Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- Öztoprak, İzzet, “Sakarya Savaşı’nın Dış Basındaki Karşılığı ve Yorumu”, **90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana Sempozyum Kitabı**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yayın no:44, Ankara, 2012, s.265-276.
- Öztoprak, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1981.
- Özçelik, Mücahit “Açıksöz Gazetesinde Sakarya Savaşı”, **Tarihin Peşinde**, 6, s.195-214.
- Özsüer, Esra, “Yunan Ordusunun İzmir’i İşgalinde bir muhalif ses: *Rizospastis* Gazetesi”, **Sakarya Meydan Muharebesi ve Haymana Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, 21-22 Eylül 2017, ss.173-208.
- Pallis, Alexander Anastasius, **Yunanlıların Anadolu Macerası 1915-1922**, Çev. Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 1997.
- Rizas, Sotiris, **To Telos tis Megalis İdeas, O Venizelismos, O Antivenizelismos kai I Mikra Asia, Ekdosi Konstantiotti**, Athina, 2015, s.265-280.
- Smith, Michael Llewelly, **Yunanistan’ın Anadolu Macerası, 1919-1922**, Çev. Nilgün Engin, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017.
- Şahin, Enis, “Sakarya Meydan Savaşı’nın İngiliz “The Times” Gazetesindeki Tezahürleri”, **Sakarya Zaferi ve Haymana II Sempozyum Kitabı**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yayın no:49, Ankara, 2015, s.181-216.
- Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e 1921-1922**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.
- Toynbee, Arnold J., **The Western Question in Greece and Turkey, A Study in the Contact of Civilisations**, Constable LTD, London, 1922.
- Yellice, Gürhan, “Yunan Basınında Sakarya Savaşı: *Skrip* Gazetesi Örneği”, **100. Yılında Sakarya Meydan Muharebesi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Yayın no:65, Ankara, 2021.
- Yellice, Gürhan, “İzmir’de Megali İdea’nın Son Günleri: 30 Ağustos’tan 15 Eylül 1922’ye Yunan Basınında Küçük Asya Felaketi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, N.70, Autumn I, 2018, s.503-530.

SAKARYA SAVAŞI SONRASI YUNANİSTAN'DA YAŞANAN GELİŞMELERİN TÜRK BASININA YANSIMALARI

Necdet HAYTA*
Hatice YILDIRIM*

Giriş

Yunanca 'Büyük Ülkü' ve 'Büyük Fikir' anlamlarına gelen Megali İdea¹ ilk defa resmi olarak Yunanistan başbakanı İoannis Kolettis'in 14 Ocak 1884'te meclis konuşması esnasında '*Yunanistan Krallığının sadece Yunanistan değil, onun sadece küçük bir parçası olduğu*' ifadesiyle dile getirilmiştir. Bu suretle 1922 yılına kadar tüm Yunanlıların bilhassa Osmanlı sınırları dâhilinde bulunanların içerisinde yer alacağı Büyük Yunanistan kurulması hayali politik bir malzeme haline gelmiştir².

Yunanistan'da 1909'da Goudi askeri darbesi ile iktidara gelen Venizelos, Megali İdea hayalini gerçekleştirmek için en çok çaba sarf eden Yunan politikacısı olmuştur³. Yunanistan'ın mali ve askeri gücü çok zayıf ama hayalleri çok büyüktü. Venizelos'tan en büyük beklenti de bu zayıf alanları güçlendirmesiydi. Yunanistan'da sosyal ve politik alanlarda büyük bir reform

---

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, nhayta@gazi.edu.tr

* Dr. Öğretim Üyesi Hitit Üniversitesi, hatice_yildirim19@hotmail.com

¹ Oğuz Kalelioğlu, 'Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.41, Mayıs 2008, s.108.

² Outkou Kırılı Ntokme, 'Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü -Megali İdea', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.46, Güz 2010, s.143.

³ Ferhat Pirinççi, 'Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi', **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.46, S.1, 2006, s. 72.

girişiminde bulunan Venizelos, askeri alanda modernizasyon için Fransa ve İngiltere'den yardım almıştır⁴.

Balkan Savaşları neticesinde Yunanistan toprakları iki katı kadar büyümüştür. Balkan Savaşları Yunanistan'da iki ismi ön plana çıkarmıştır. Bu iki isim kısa süre sonra Yunanistan'da uzun yıllar sürecek olan ulusal bölünmenin baş aktörleri; veliaht prens Konstantin ve Venizelos'dur. Balkan Savaşları esnasında Venizelos dış politikada Konstantin ise askeri alanda dikkat çekmiştir⁵.

1913 yılında Kral I. Georgios'un Selanik'te gezi sırasında akıl hastası biri tarafından öldürülmesi üzerine Konstantin tahta çıkmıştır. Konstantin babasının aksine siyasi hayata dâhil olmuştur. Kral Konstantin ilk ve son Bizans imparatoru ile aynı adı taşıdığı için XII. Konstantin şeklinde isimlendirilerek kendisine büyük anlamlar yüklenmiştir. Yunanistan'ın eski politikacıları özellikle zengin ailelere mensup olanlar Kral Konstantin'in çevresinde birleşmiş ve Venizelos'a muhalif grubu teşkil etmişlerdir⁶. Yunanistan'da Konstantin ve Venizelos arasında I. Dünya Savaşı'na dâhil olup olmama konusu ülkeyi uzun süre etkisi altına alacak olan ulusal bölünmeyle sonuçlanmıştır. Venizelos, Yunanistan'ın İngiltere'nin yanında savaşa dâhil olmasını isterken Kral Konstantin tercihini Almanya'nın da çıkarına hizmet eden tarafsızlıktan yana kullanmıştır⁷. Sonuçta Venizelos, İtilaf Devletleri'nin desteğiyle hem Kral Konstantin'i tahtından indirmiş hem de Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin yanında I. Dünya Savaşı'na dâhil etmiştir⁸. I. Dünya Savaşı sonrası 18 Ocak 1919'da düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda Venizelos, sözde iddialarını Wilson Prensipleri ve self determinasyon ilkelerine dayandırarak Batı Anadolu'dan toprak talebinde bulunmuştur⁹. Bu konferansta aldığı onay ile

---

⁴ Gürhan Yellice, 'Sorunlu Ada Girit: Atina-Hanya İlişkileri ve Giritli Milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna Dâhil Olma Girişimleri, 1910-1912', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.62, Bahar 2018, s. 343, 344.

⁵ Esra Özsüer, 'I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos 'Entente-Cordiale' İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.63, Güz 2018, s.250,251.

⁶ Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, 'Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.58, Bahar 2016, s.109,110.

⁷ Esra Özsüer, a.g.m., s.252, 256.

⁸ Çağla Derya Tağmat, **Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi 1922-1923**, Libra Yayınları, İstanbul 2018, s.22.

⁹ Hakan Uzun, '1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri', **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, C.5, S.2, 2004, s.39.

İzmir' e asker çıkarmış ancak savaş yorgunu Yunan halkı 14 Kasım 1920 seçimlerinde Venizelos'u iktidardan almıştır¹⁰.

Muhafiflerin seçimi kazanmasının ardından Yunanistan gündeminde Konstantin konusu ön plana çıkmıştır. Bu durum karşısında İtilaf Devletleri Konstantin geri dönmesi durumunda Yunanistan'a mali yardım yapmayacakları tehdidinde bulunmuşlardır. Buna rağmen Yunan halkı 5 Aralık 1920'de yapılan referandumda tercihini Kral Konstantin'in geri dönmesinden yana kullanmıştır¹¹. Seçim sonrası iktidara gelen Kral yanlısı Rallis hükümeti Anadolu'daki savaşı sürdürme kararı olarak seçimlerde Yunan halkının verdiği mesajı almadığını göstermiştir¹².

Pallis'e göre Konstantin'in Anadolu'daki savaşı devam ettirme kararının altında yatan nedenler şunlardı; *'1920 Kasım'ında yapılan genel seçimlerle iktidara dönen Anti-Venizelos'çu Parti İzmir çıkarmasına ta başından beri karşıydı. Anadolu'daki harekâtın tasfiyesine karar vermek oldukça büyük cesaret isteyen bir iş olmakla beraber, hiç kimse onları uygunsuz bir harekette bulunmakla suçlayamazdı. Bunu yapacakları yerde başkalarının yapamadığını yapıp hemen başarı kazanabilecekleri hayaline kapılmakta gecikmediler ve ötekilerin hatalarını tekrarlamaya başladılar. Çekilme yerine Anadolu'nun içlerine doğru hızlanıp, Kemalistleri yıldıracaklarını sandılar.'*

Kral Konstantin, Batı Cephesinde Yunan birliklerinin arka arkaya aldığı yenilgiler sonrasında 11 Haziran 1921'de prensleri ile birlikte İzmir'e gitmiştir. Bu gidişin temel amacı Nilüfer Erdem'e göre; *'Konstantin'in ismi, İstanbul'un son imparatoru ve birtakım efsanelerle ilişkilendirdiğinden dolayı o dönemde Antivenizelist hükümet tarafından onun cephedeki varlığının yorgun olan Yunan askerini motive edeceği ve hafızalarda Balkan Savaşları'nın başarılarını canlandıracağı düşünülmüştür'*¹³.

Kral Konstantin'in Anadolu'ya geçmesinin ardından Kütahya'da kralın başkanlığında 7 Temmuz'da Yunan Savaş Konseyi toplanarak yeniden saldırıya geçme kararı almıştır. Bu kararın ardından 11 Temmuz'da Yunan saldırısı

---

¹⁰ Hatice Yıldırım, 'Türk Basınına Göre Venizelos'un 1920 Seçimlerini Kaybetmesi ve Yankıları', **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XX-41, Güz 2020, s.521.

¹¹ Çağla D. Tağmat, 'Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gounaris-Metaksas Görüşmeleri', **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayın No:49, Ankara 2015, s.31.

¹² Çağla D. Tağmat, '1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri', **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 9, S.18, Güz 2013, s.32.

¹³ Nilüfer Erdem, **Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset 1919-1923**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018, s.24.

başlamış ve 17 Temmuz'da Kütahya ve 19 Temmuz'da Eskişehir'i işgal etmişlerdir. Kral Konstantin'in başkanlığında 29 Temmuz'da Kütahya'da tekrar toplanan Yunan Savaş Konseyi Ankara'ya ilerleme kararı almıştır¹⁴. Bu çalışmada; Sakarya Savaşı'nın ardından Yunanistan'da yaşanan ilk gelişmeler Türk basınında yer alan haberler çerçevesinde ele alınmıştır.

Sakarya Savaşı Sonrası Yunanistan'da Yaşanan Gelişmeler ve Türk Basını

Yunan ordusunun 14 Ağustos 1921'de harekete geçmesi ile birlikte 100 kilometrelik bir alanda Sakarya Savaşı gerçekleşmiştir. 22 gün süren savaş neticesinde Yunan ordusu ağır kayıplar alarak geri çekilmiştir¹⁵. Sakarya Savaşı sonrası Türk basını, ilk olarak alınan yenilginin Yunanistan'daki siyasi etkileri üzerinde durmuştur. Özellikle Kral Konstantin ve Gunaris hükümetinin akıbetleri sorgulanmıştır. Ayrıca bu yenilginin ülkedeki ulusal bölünmeye etkileri Konstantin ve Venizelos taraftarları arasındaki çatışmada son gelinen nokta hakkında bilgi verdikleri görülmektedir. Zira Yunanistan'daki bu iç çatışma Anadolu'daki savaşın gidişatını da etkileyecek boyutlarda bulunmaktaydı. Elbette ilerleyen günlerde bu yenilginin İstanbul Rumları üzerindeki etkilerine de yer verilmiştir. Türk basınının Yunanistan ile ilgili haberleri ağırlıklı olarak Atina ve İstanbul'daki Rum basınından aldığı görülmektedir.

Sakarya Savaşı'nın Türk ordusunun zaferiyle sonuçlandığı günlerde Vakit gazetesi '*Atina'da Siyasi Mücâdelât*' başlıklı yazısında Venizelos'un düşüşü ile birlikte sona eren fırka münakaşaların tekrar başladığına yer vermiştir. Haberde verilen bilgiye göre Venizelos'a karşı birleşen muhalif fırkalar arasındaki ittifak bozulmaya başlamış ve iktidarı ele almak için içlerinde mücadeleye girişmişlerdir. Bu siyasi mücadelenin Atina'da halka harbi bile unutturacak boyutta yaşandığı ve Gunaris hükümetinin mevkiini koruyamayacağı iddia edilmiştir. İttifakın bozulmasının ana nedeni olarak da hükümetin Venizelos gibi istibdat politikası uygulaması ve memuriyetlere Gunaris fırkasına mensup kişilerin getirilmesi gösterilmiştir. Bu ittifaktan uzaklaşan diğer fırka mensuplarının Venizelos taraftarları ile temasa geçtikleri ancak tam bir işbirliği kurulamadığı için Gunaris'in hükümette kalmaya devam ettiği ileri sürülmüştür.

¹⁴ Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s.292, s.297.

¹⁵ Sehermaz Güvenbaş, '*İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbinin Yunanistan'a Etkisi*', **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 32, 2020, s.147.

Bu karışıklıktan yararlanan Venizelos taraftarları harekete geçerek basın yoluyla ‘Anadolu harbinde ordu muzaffer olursa hükümetin bilcümle Venizelos taraftarlarını imhaya azim etmiş olduğuna’ dair ithamlarda bulunmaya başlamışlardır. Yunan ordusunun yenilgi haberinin Atina’ya ulaştığında bu siyasi karışıklığın daha da artacağı tahmin edilmektedir¹⁶.

İleri ve Tevhid-i Efkâr gazeteleri de Venizelos taraftarı basınının hükümete karşı ağır eleştirilerine ve ithamlarına yer vermiştir. Yunanistan’ın dâhili olarak büyük bir krizin eşiğinde olduğu, mevcut yönetime karşı tepkilerin harbin uzun sürmesi ve dâhili idaredeki bozukluklar nedeniyle arttığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca Venizelosculuk ve Konstantincilik mücadelesinin devam ettiğinin altı çizilmiştir. Haberde Venizelos taraftarlarının kötü muameleden dolayı mevcut yönetime şikâyetlerini ilettiklerinde; ‘Siz az mı yaptınız!, Sizlere bakınca bizler melaikeyiz, müstebit (zorba) canı herifler, biz sizin kanunuzu içmeliydik. Lakin merak etmeyiniz saati gelince hesaplaşacağız!’ şeklinde yanıt aldıklarına dair iddialarına yer verilmiştir. Yunanistan’da krallık meselesinin henüz çözülemediğini Venizelos yanlısı basın; ‘kral eğer kralsa hanedan ve milletinin menfaatini düşünmek mecburiyetindedir. Bu kral eğer istifa ederse her şey hallolur. Eğer istifa etmezse bütün millet başına gelecek olanları düşünmelidir’ şeklindeki ifadelerinden açıkça anlaşıldığı belirtilmiştir¹⁷.

İkdam ve Peyam-ı Sabah gazeteleri ise Atina’daki siyasi durum ile ilgili Tan gazetesinde yayınlanan bir makaleyi sayfalarına taşımıştır. Tan gazetesinin Atina muhabirinin Ağustos ayında gönderdiği mektupta bir yıl önce ülkesine halkın oylarıyla bir kahraman olarak geri dönen Kral Konstantin’in itibarını kaybetmeye başladığına dair gözlemlerine yer verilmiştir. Venizelos’un büyük bir farkla kazanacağına kesin gözüyle bakılan 14 Kasım 1920 seçimlerini kaybetmesi örnek verilerek; ‘Yunan milleti mantıkî istidlâlât (çıkarmı,deliller) gayr-ı hakiki çıkarmaktan zevk alır gibi görünüyor’ değerlendirmesi yapılmıştır. Makalede Konstantin ve taraftarlarının yürüttüğü iktisadi, siyasi ve askeri politikalar nedeniyle halkın güvenini kaybettiği ve bunun için de zafer kazansalar bile gözden düştükleri iddia edilmiştir¹⁸. Bu da Venizelos’un seçimleri kaybetmesindeki nedenlerin Konstantin ve yandaşları tarafından tam olarak anlaşılamadığını göstermektedir.

Anadolu’nun sesi olan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise ‘Mustafa Kemal Paşa, Konstantin’ başlıklı köşe yazısında öncelikle iki komutanın

---

¹⁶ **Vakit**, 13 Eylül 1921, s.1.

¹⁷ **Tevhid-i Efkâr**, 13 Eylül 1921, s.2.; **İleri**, 13 Eylül 1921, s.1.

¹⁸ **Peyam-ı Sabah**, 13Eylül 1921, s.1.; **İkdam**, 13 Eylül 1921, s.2.

karşılaştırmasını yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 'doğruluk için hakkaniyet için millet-i ma'sûmenin kurtuluşu için' savaştığı Konstantin'in ise 'zulmü ve tecavüzü yürütmeye çalıştığı' bu nedenle de ağır bir yenilgi aldığı belirtilmiştir. Yazıda Konstantin, 'mağlup kral', 'ecnebi kral', 'Alman kral' ve 'Kosti' olarak birkaç şekilde isimlendirilmiştir. Konstantin'in İzmir'e ayak bastıktan sonra yerli Rumların (hain reayanın) 'ileri Bizans tahtına!' tezahüratlarına kapılarak Ankara'ya doğru taarruza geçtiği iddia edilmiştir. Ayrıca Kral Konstantin'in Yunanistan'a döndüğünde milletine harp değil sulh sözü vererek yalan söylediğine vurgu yapılarak Yunan halkının krala karşı tepkisi şu cümlelerle ifade edilmiştir; 'Atina meydanlarında toplanan binlerce halk şimdi kendisinden hesap istiyor! Cezasını çeksin, müstehaktır.'¹⁹ Vakit gazetesi ise 'Nereye Gidecek?' başlıklı köşe yazısında Kral Konstantin'in Bursa'da bir harp meclisine başkanlık ettikten sonra Mudanya'ya geçtiği ve buradan nereye gideceği üzerine tahminlere yer vermiştir. Buna göre yenilgi sonrası Kral Konstantin'in İzmir'e ya da Atina'ya gitmesi beklenmektedir. Ancak Anadolu'ya kesin bir zafer elde etmek amacıyla gelen Konstantin'in kesin bir mağlubiyet aldıktan sonra Atina'ya geri dönmesinin kolay olmayacağı iddia edilmiştir. İzmir'e gideceği tahmin edilen Konstantin'in vaat ettiği zaferi kazanma ihtimali olmadığı için nihayetinde Atina yerine sürgün yıllarının geçtiği İsviçre'ye döneceği ileri sürülmüştür²⁰.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin iddiasına göre Yunan hükümeti Sakarya'da alınan yenilgi sonrası harp yorgunu halk arasında hükümet aleyhindeki cereyanların önünü almak için Anadolu'da yürütülen savaşın temel amacının sulh olduğu hakkında beyannameler yayınlamaya başlamıştır. Bu beyannamelerden birinde Yunan hükümeti halkına şu şekilde seslenmiştir; 'Yunanistan'ın sulha arzukeş bulunduğu şüphesizdir. Bütün Yunan askeri faaliyetleri ve bütün fedakârlıkları sırf sulhu istihdâf (amaç) etmektedir. (!) Yunan milletinin hal-i harpte deruhte ettiği muharebeden maksat düşmanı serî ve kat'î bir sulha icbârdan (zorlamadan) ibarettir.'²¹

Anadolu'da yürütülen savaş ve alınan yenilgiler Yunanistan'ın maliyesi üzerinde de ağır bir hasar meydana getirmiştir. İkdâm gazetesi de bu konuya eğilerek 'Yunanistan'ı Tazyik Eden Parasızlık' üzerine bir haber yayınlamıştır. Atina basınından alınan habere göre; Yunanistan hem borç hem de fazla gelir temin edemediği için büyük miktarda mali açığı bulunmaktadır. Bu durumun giderek daha da kötüleşeceği tahmin edilmektedir. Büyük bir mali krizin

¹⁹ Hâkimiyet-i Milliye, 14 Eylül 1921, s.1.

²⁰ Vakit, 18 Eylül 1921, s.1.

²¹ Hâkimiyet-i Milliye, 14 Eylül 1921, s.1.

eşğinde olmasına karşın yetkililerin mali durum ilgili verdikleri beyanatlarda pembe bir tablo çizmeleri eleştirilerek böyle nazik bir konuda doğruları gizleyen bir hükümetin diğer konuları da aynı şekilde gizlediğine dair kanıt olarak gösterilmiştir. Yunanistan'ın mali bir kriz içerisinde olmasının temel nedeninin ise Anadolu'da yürütülen savaş olduğu belirtilmiştir²². İleri gazetesi de İngiliz bankalarının mali avans vermediklerinin dolayısıyla harp için gerekli olan paranın temin edilemediğinin altını çizerek Yunanistan'ın içinde bulunduğu mali krize dikkat çekmiştir²³. Dolayısıyla Yunan halkı hem dâhili ve harici hem de ekonomik krize doğru adım adım sürüklenmiştir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi '*Yunan Ağzından Mağlubiyet Sözleri*' başlığı ile Rum basınının bir türlü mağlup olduklarını açık açık ifade edemediklerine dair bir haber yayınlamıştır. Haberde; Patris gazetesinin; '*Türkler çok şiddetli harp ediyorlar... Türk Ordusu mukavemet kudretini muhafaza ediyor... Türklerin şiddetli mukavemetinden dolayı çok telefat verdik!*' gibi ifadeler kullandığı ancak bir türlü mağlup olduklarını söyleyemedikleri yazılmıştır²⁴.

Yunanistan'da Sakarya Savaşı devam ederken hükümete muhalif basın, askeri başarı elde edilemediği takdirde ülkede büyük sorunlar yaşanacağına dair öngörülerini dile getirmeye başlamıştır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi '*Kendileri Mahvolduklarını Söylüyorlar*' başlığı ile Atina'da muhalif basından aldığı bu haberi sütunlarına taşımıştır. Haberde gizli tutulmasına karşın yenilginin Yunanistan'da yavaş yavaş yayılmaya başladığına ve muhalif basının daha yenilgi haberleri resmi olarak ilan edilmeden önce felaket senaryoları çizmeye başladıkları yazmaktadır. Gazetenin Anadolu Ajansı vasıtasıyla elde ettiği haberde; '*Burada birbirimizi yiyoruz. Kimsenin kimseye emniyeti kalmadı. Halimizi gören Avrupa, Anadolu'da bizi hiç sevmeyen anasırı idare edebileceğimiz iddiasına tabi inanmayacaktır. Siyaseten mağlubuz eğer kralın başında bulunduğu ordumuz da zafer-i kattiyi istihsal edemez ise mahvolduk demektir*' şeklinde ifadeler kullanıldığı görülmektedir²⁵.

Türk basınının, Yunanistan'da sadece hükümete muhalif değil aynı zamanda hükümet yanlısı basından da haberlere yer verdiği görülmektedir. İkdam gazetesi Atina'da yayınlanan ve hükümet yanlısı olan Nea Imare gazetesinin '*Sulha Doğru*' başlıklı haberini ele alarak Yunan hükümetinin savaş politikasını değerlendirmiştir. Bu değerlendirmeye göre; Yunan taarruzunun asıl amacı Ankara'yı ele geçirmektir. Hükümet, Ankara ele geçirildikten sonra

---

²² **İkdam**, 15 Eylül 1921, s.3.

²³ **İleri**, 17 Eylül 1921, s.2.

²⁴ **Hâkimiyet-i Milliye**, 15 Eylül 1921, s.1.

²⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Eylül 1921, s.1.

ordunun kısmen terhis olunacağına dair Yunan milletine söz vermiştir. Dolayısıyla Yunan hükümeti bütün planlarını Ankara'nın işgali üzerine yapmış ve bunu savaş yorgunu halkına 'sonun başlangıcı' olarak taahhüt etmiştir. Konstantin hükümeti bu taahhüdü verirken 'seri muvaffakiyetler ve muzafferiyetler' vaat ederek halkı ikna etmeye çalışmıştır. Ancak alınan yenilgi üzerine bu vaatlerini yerine getiremeyecekleri için halkın hükümetten ve kraldan hesap soracağı ve ciddi iç karışıklar yaşanacağı öngörülmektedir²⁶.

Sakarya Savaşı'nda alınan yenilgi Megali İdea hayali kuran ve Venizelos'u destekleyen İstanbul Rumlarını belki de Yunan halkından daha fazla üzmüştür. Tevhid-i Efkâr gazetesi İstanbul Rumlarının sukut-u hayale uğradıklarını ve Konstantin aleyhtarlığının tekrar artmaya başladığını yazmaktadır. Venizelos taraftarlarının da bu durumdan yararlanarak Gunaris aleyhtarlığını şiddetlendirmeye başlamışlardır²⁷. Gunaris aleyhtarlığının arttığını Rum basınından alınan haberlerde de açıkça görmek mümkündür. Gunaris'in Yunanistan'da hedef olmaya başladığını ve ülkede mevcut karışıklığın mesulü olarak görüldüğüne dair İstanbul Rum basını Proodos'tan alınan haberi; İleri gazetesi 'Gunaris Adam Değilmiştir²⁸', Peyam-ı Sabah gazetesi 'Kabahat Gunaris'de²⁹', Tevhid-i Efkâr ise 'Gunaris'in Yuvarlanması Çok Muhtemeldir' başlığı ile vermiştir³⁰. İkdâm gazetesi ise aldığı haberde seçimi kaybettikten sonra Fransa'ya giden Venizelos'un tekrar iktidara geleceğine dair Paris'te iddiaların ortaya atıldığını yazmıştır³¹.

18 Eylül tarihinden itibaren Türk basınında Yunanistan'ın arabuluculuk için yürüttüğü görüşmelere yer verilmiştir. İleri gazetesi Yunanlıların hedeflerinin Ankara olmadığına dair beyanatlarda bulunarak arabuluculuk için yarı resmi surette devletlere müracaatta bulduklarını yazmaktadır³². Ancak Neologos gazetesine göre başvekil Gunaris tarafından bu haberler tekzip edilmiş ve şark meselesini görüşmek için Avrupa'ya görüşmelere gidebileceğini beyan etmiştir. İkdâm gazetesi bu beyanata şu ifadelerle karşılık vermiştir; 'O kadar yüksekte atıp tutan Gunaris'in sesi dikkat edilirse bir hafta içinde çok değişmiştir. Sulh şartlarını Türklere cebren kabul ettireceğini söyleyen Yunan başvekili şimdi her tarafta şâyi olan tavassut (arabuluculuk) talebini tekzip ile iktifa ediyor ve sadece davet edilirse konferansa gideceğini ilave eyliyor. Hâlbuki dün İstanbul

²⁶ İkdâm, 17 Eylül 1921, s.1.

²⁷ Tevhid-i Efkâr, 17 Eylül 1921, s.2.

²⁸ Peyam-ı Sabah, 17 Eylül 1921, s.2.

²⁹ İleri, 17 Eylül 1921, s.2.

³⁰ Tevhid-i Efkâr, 17 Eylül 1921, s.2.

³¹ İkdâm, 17 Eylül 1921, s.2.

³² İleri, 18 Eylül 1921, s.1.; İkdâm, 18 Eylül 1921, s.2.

gazetesinin hususi bir telgrafı Yunan murahhaslarının Cenevre’de tavassut teşebbüsünde bulunduğunu açıktan açığa bildirilmekte idi.³³

Vakit gazetesi ise ‘*Tavassut Tahrisi (Hırsı)*’ başlıklı köşe yazısında Yunanistan’ın arabuluculuk girişimleri ve beklentilerini ele almıştır. Daha önce İnönü Muharebeleri neticesinde İtilaf Devletleri tarafından Yunanistan’a arabuluculuk teklif edildiği ancak Ankara’ya doğru taarruza geçmek niyetinde olduğu için reddettiği hatırlatılmıştır. Yunanistan’ın sulh masasına galip devlet olarak oturmak için askeri yolu tercih ettiği ama bunu başaramayınca büyük devletlerin arabuluculuğu vasıtasına başvurduğu iddia edilmiştir³⁴. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de ‘*Yunan Hükümeti Tavassut Çaresi mi Arıyor?*’ başlıklı haberinde Yunan hükümetinin Avrupa’da arabuluculuk konusunda bir hareketliliğin olduğunu ancak cepheden alacağı bilgiye göre hareket edeceğine dair beyanatına yer vermiştir³⁵. İleri gazetesi ise ‘*Hem Sulh Faaliyeti Hem de Melunane Hülyalar*’ başlıklı yazısında eğer arabuluculuk gerçekleşir ve masaya oturulursa Yunanistan’ın sınırı Eskişehir’in doğusundan geçmesini talep edeceklerini iddia etmiştir³⁶.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ‘*Gunaris Kabinesi*’ başlıklı köşe yazısında da Yunan hükümetinin yakında iktidar mevkiinden düşeceğine dair iddialar ele alınmıştır. Yazıya göre; idari ve siyasi zaaf içinde olan Gunaris kabinesi Venizelos’un Avrupa’da edindiği teveccühü kazanamadığından dolayı siyasi ve mali buhranı çözememiştir. Özellikle mali ve idari sıkıntının ileri boyutlara ulaşması ile birlikte sabırsız bir yapıya sahip ‘*fazla kayıt ve şarta gelemeyen Yunan milletinin*’ hoşnutsuz olduğuna vurgu yapılmıştır. Sakarya Savaşı’nın ardından mağlubiyet ve askeri zafiyet de eklenince Atina sokaklarında hükümet aleyhine sözler sarf edilmeye başlandığı ve durumun daha da kötüleştiğine değinilmiştir³⁷.

İkdam gazetesi de Rum basınından aldığı haberler çerçevesinde Yunanistan’daki iç karışıklığı sütunlarına taşımıştır. Gazete ‘*Kendi Kendilerine Soruyorlar: Ne Yapacağız?*’ başlıklı haberinde hem Venizelos hem de Konstantin taraftarlarının vaziyetten şikâyetçi olduklarını yazmaktadır. Habere göre; Rum basını Yunanistan’ın müttefiklerden ayrı olduğu ve mali destek almadığı sürece yeni bir askeri hareket gerçekleştirilmesine ihtimal vermemektedir. Son yaşanan gelişmeler karşısında Yunan milletinin de daha

---

³³ **İkdam**, 19 Eylül 1921, s.1.

³⁴ **Vakit**, 19 Eylül 1921, s.1.

³⁵ **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Eylül 1921, s.1.

³⁶ **İleri**, 20 Eylül 1921, s.2.

³⁷ **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Eylül 1921, s.1.

fazla sessiz kalmayacağı tahmin edilmektedir³⁸. Tevhid-i Efkâr gazetesinin Rum basınından aldığı habere göre ise Selanik'te halk arasında hükümet aleyhtarlığı ile birlikte Venizelos sesleri yükselmeye başlamıştır³⁹.

İstanbul'daki Rum basını bundan sonra yaşanacaklara dair fikirler yürütürken hükümet tarafından uygulanan sansür nedeniyle yenilgi haberlerinin ulaşmadığı Atina'da sulh hazırlıkları başlamıştır. Peyam-ı Sabah gazetesi; 'Yunanistan Sulh İçin Hazırlanıyor' başlıklı yazısında Atina'da gazetelerin savaşın zaferle sonuçlandığı ve diplomasi aşamasına geçildiğine dair haberlerine yer vermiştir⁴⁰.

Yunanistan'a yenilgi haberleri sansür nedeniyle geç ulaşsa bile zaten halk arasında uzayan savaş nedeniyle bir hoşnutsuzluk söz konusudur. Bu da Atina'da hükümet yanlısı gazetelerin neden sulh haberleri yaptığına dair açıklık getirmektedir. İkdâm gazetesinin haberine göre; Yunan ahalisi birkaç ay önce sulh ve terhis vaadinde bulunan hükümete asker vermek istememekte ve bu nedenle de Atina'da tepkiler üst seviyelere ulaşmış bulunmaktadır⁴¹. Başbakan Gunaris de halkı teskin etmek için yeni sınıfların silahlaltına alınacağına dair ortaya atılan iddiaları matbuat vasıtasıyla tekzip etmiştir⁴².

Gunaris, 24 Eylül'de Sakarya Savaşı'nın amacı ve neticesi ile ilgili basına verdiği demeçte ise Ankara'ya gitmekten vazgeçtiklerini asıl amaçlarının Türk kuvvetlerini geri püskürtmek olduğunu ve ordularının zafer kazandığını açıklamıştır. Bundan sonra işgalleri altında bulunan topraklarda örgütlenmeye odaklanacaklarını da ilave etmiştir⁴³.

İkdâm gazetesi Gunaris'in bu demeci üzerine 'İlhak Oyunu' başlıklı bir köşe yazısı yayınlamıştır. Yazıda Gunaris'in ilhak kelimesini kullanmaktan kaçındığını ancak ifadelerinden asıl maksadının bu olduğunun açık bir şekilde anlaşıldığının altı çizilmiştir. Bu ilhak oyununu Türk tarafı kabul etmeyeceği gibi Sevr Antlaşmasına atıfta bulunarak İtilaf Devletleri'nin de karşı çıkacağı iddia edilmiştir. Hatta Yunanistan'daki muhalif ve tarafsız basının dahi ilhak oyununu 'blöf' olarak nitelendirdiğine değinilmiştir⁴⁴. Tevhid-i Efkâr gazetesi ise genel olarak Yunan yetkililerince yayınlanan beyannameleri *gülünç* olarak nitelendirdikten sonra; 'Sakarya mağlubiyeti Yunanlıları fena halde şaşırtdı. O

---

³⁸ İkdâm, 21 Eylül 1921, s.1.

³⁹ Tevhid-i Efkâr, 23 Eylül 1921, s.1.

⁴⁰ Peyam-ı Sabah, 22 Eylül 1921, s.1.

⁴¹ İkdâm, 27 Eylül, 1921, s.2.

⁴² İleri, 25 Eylül 1921, s.2.

⁴³ Salahi,R. Sonyel, a.g.e., s.310.

⁴⁴ İkdâm, 28 Eylül 1921, s. 1.

kadar şaşırıldılar ki ne yaptıklarını ne de söylediklerini biliyorlar’ yorumu getirilmiştir⁴⁵. Vakit gazetesi ise *‘İlhak Kepazeliği’* başlığı altında sol yayın organı olan ve yazıları sansüre uğrayan Rizospastis’in konuyla ilgili görüşlerine yer vermiştir. Gazete Anadolu’da Yunan ordusunun sürekli yer değiştirdiğine dikkat çekerek bu şartlar altında nasıl bir idari düzenleme yapılacağı sorusunu yöneltmiştir. Alaycı bir üslupla idari düzenleme adı altında işgal altındaki bölgeye gönderilecek memurların karşılaşıacağı manzarayı şu şekilde tasvir etmiştir: *‘Memurin kafileleri buradan hareketle mahalli memuriyetlerine varırlar. Ansızın Mustafa Kemal onları selamlar, çeteler de ‘sabahlar hayır olsun’ derler... Hiç olmazsa ihtiyar muallimleri rahat bırakınız ve Mustafa Kemal’e karşı sefere çıkarmayınız. Çünkü küçük talebeleri senelerin kendilerine bahşettiği zayıflık ve dermansızlıktan bila-istifade ders esansında ‘muallim efendi Mustafa Kemal! Mustafa Kemal!’ diye bağıracaklar...’*⁴⁶.

Kral Konstantin’in alınan yenilginin ardından Yunanistan’a dönüşü basına yansıyan konular arasında yer almaktadır. İleri gazetesi bu haberi *‘Bugün Kral Anadolu’dan Kaçıyor’* başlığı ile sütunlarına taşımıştır. Kralın Avarof’a binerek ülkesine geri döneceği yazıldıktan sonra *‘Mağlup ve bozguna uğramış firariye ordusuna gösterdiğimiz veda merasimini (!) ifa edemediğimizden müteessiriz’* şeklinde küçümseyici ifadelere yer verilmiştir⁴⁷. Peyam-ı Sabah gazetesi ise kral ile ilgili yorum yapmadan *‘Konstantin Ordusuna Veda Etti’* başlıklı haberinde yayınladığı beyannameye yer vermiştir. Beyannameye ordusunu yormamak ve yeni fedakârlıklar yüklememek için Ankara’ya yürütmediğine dair iddiaları aynen aktarılmıştır⁴⁸.

İkdam ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri ise Konstantin’in Anadolu’ya gelirken verdiği vaatleri hatırlatmıştır. İkdam gazetesi *‘İmparator Konstantin’* başlıklı köşe yazısında Sakarya Savaşı sonrası kralın itibarını kurtaramayacağına dair görüşlere yer vermiştir. Konstantin’in Anadolu’da zafer kazanarak İtilaf Devletleri’nin takdirini elde etmeyi amaçladığı ama tam tersinin olduğuna dikkat çekilmiştir. Alınan yenilgi sonrası Atina’da sıkı bir sansür uygulandığı için Konstantin’e karşı ülke içinde meydana gelecek tepkiler ve bunun mevkiine etkileri tam olarak bilinmemekle birlikte İstanbul’da Venizelos yanlısı subayların Rum basına verdiği imzalı yazılar hoşnutsuzluğun arttığına kanıt olarak gösterilmiştir⁴⁹. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise *‘Geldi Gördü Gidiyor!’*

---

⁴⁵ **Tevhid-i Efkâr**, 28 Eylül 1921, s.1.

⁴⁶ Vakit, 1 Teşrin-i Evvel 1921, s.2.

⁴⁷ **İleri**, 28 Eylül 1921, s.1.

⁴⁸ **Peyam-ı Sabah**, 29 Eylül 1921, s.2.

⁴⁹ **İkdam**, 27 Eylül 1921, s.1.

başlıklı yazısında Konstantin'in Anadolu'ya gelirken kurduğu hayaller ile gerçekte yaşananların karşılaştırılması yapılmıştır. Özellikle Konstantin'in Anadolu'ya geldiği yoldan yani İzmir'den değil de Bursa'dan geri dönmesine dikkat çekilerek verdiği vaatler karşısında *utandığı* iddia edilmiştir. Yazının devamında; '*Kosti yorgun omuzlarında binlerce Rum ölüsünün, ümit enkazının manevi ve maddi hezimetinin ağır yükünü götürüyor..*' şeklinde alınan yenilginin ne anlama geldiği ifade edilmiştir. Anadolu macerasının Yunan halkı üzerindeki etkileri Atina üzerinden yapılan bir benzetme ile izah edilmiştir. Matemhane olarak nitelendirilen Atina'da zafer şarkıları yerine Konstantin'e lanet okunduğu iddia edilmiştir⁵⁰. Kısaca Konstantin'in Atina'yı birkaç ay önce bıraktığı gibi bulamayacağı ve tepkilerin giderek artacağı tahmin edilmektedir. Yunanistan'da yaşanacak tepkiler öncesi İstanbul'daki Rumların Konstantin ile ilgili düşünceleri basında yer almıştır. İkdam gazetesinin haberine göre İstanbul'daki Rum cemiyetleri toplanarak Kral Konstantin'in istifaya davet edilmesi konusunda bir kararname hazırlanmıştır. Bu kararnameye patrikhanenin de iştiraki talep edilmiştir⁵¹. İleri gazetesi aynı haberi '*Yerli Rumlar ve Atina'daki Kral*' başlığı ile vermiştir. Haberde '*İstanbul Rumları Yunandan daha fazla Yunanlı olduklarını bir kere daha ispat ettiler. Kendi aralarında gelin güvey olup krallın halline karar vermişler...!*' şeklinde yorumlayarak vermiştir⁵².

Basında yer alan başlıklardan Gunaris'in Londra seyahatinin *sulh dilenciliği* olarak yorumlandığı görülmektedir. Tevhid-i Efkâr gazetesi '*Londra'ya Tasavvut Dilenmeye Gidiyorlar*'⁵³, Vakıf gazetesi de '*Yunanistan Sulh Dileniyor!...*'⁵⁴ başlığı ile bu seyahate dair bilgilere yer vermiştir. İlginç olan Yunanistan'da sol yayın organı olan Rizospastis'in de aynı benzetmeyi yapmış olmasıdır. İkdam gazetesinin haberine göre gazete; '*Fırtına Yaklaşıyor*' başlıklı sansüre uğrayan yazısında '*Hükümet elde dilenci tepsisi geziyor sulh dileniyor...*' ifadelerini kullanılmıştır⁵⁵.

Gunaris, Avrupa'ya seyahatinden önce güvenoyu almak için meclise müracaat etmiştir. Mecliste yaptığı konuşmasında askeri başarısızlıklarının

---

⁵⁰ **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Teşrin-i Evvel 1921, s.1.

⁵¹ **İkdam**, 13 Teşrin-i Evvel 1921, s.2.

⁵² **İleri**, 10 Teşrin-i Evvel 1921, s.2.

⁵³ **Tevhid-i Efkâr**, 29 Eylül 1921, s.1.

⁵⁴ **Vakıf**, 29 Eylül 1921, s.1.

⁵⁵ **İkdam**, 29 Eylül 1921, s.2.

üstünü örterek işgalleri altında bulunan toprakları ve kazançlarını ön plana çıkarmış ve güvenoyu almıştır⁵⁶.

Gunaris hükümetinin güvenoyu alması karşısında Türk basınının genel kanaati herhangi bir etkiye sahip olmadığı yönündedir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ‘*Yunan Meclisinde Gunaris’e Beyan-ı İtimad*’ başlıklı haberinde güven oylaması öncesinde Gunaris’in fırka reisleri ile görüştüğüne değinmiştir⁵⁷. İleri gazetesi ise ‘*Gunaris’e İtimad?*’ başlıklı bir köşe yazısı yayınlarak çoğunluğu Konstantin taraftarı olan meclisten hükümet için güvenoyu kararının çıkmasını olağan bir netice olarak değerlendirmiştir. Burada konunun güvenoyunun sonucu olmadığını ve asıl meselenin ; ‘*Acaba şimdiki meclis Yunan milletini bihakkın temsil ediyor mu? Acaba yeni bir intihabat olsa yine aynı ekseriyet hâsıl olabilecek mi?*’ burada olduğunun altı çizilmiştir. Savaştan bıkmış olan Yunan halkının Venizelos aleyhtarlarını sulh ve sükûnetin temini için iktidara getirildiği hatırlatılmıştır. Ancak seçim sürecinde verilen sulh ve sükûnet sözlerinin yerine getirilmediğine dikkat çekilmiştir. Alınan bu güvenoyunun Türk ordusunun gücünü azaltamayacağı gibi Yunan ordusunu da zafere götürmeyecektir. Ayrıca İngiltere, Fransa ve İtalya’da da bu oyların bir faydasının olmayacağını altı çizilmiştir. Dolayısıyla bu güvenoyu ne Anadolu’daki askeri vaziyeti ne de dış politikada devletlerin Yunanistan’a olan bakış açılarını değiştirecektir. Bunun için de hiçbir anlam ifade etmemektedir⁵⁸.

Güvenoyu alan Başbakan Gunaris, Dışişleri Bakanı Baltazzis ile birlikte Fransa, İngiltere ve İtalya’ya giderek ziyaretlerde bulunmuşlardır⁵⁹. Bu ziyaretlerden ise istediği ve beklediği desteği bulamamıştır. Gunaris’in bu ziyaretleri sadece siyasi değil aynı zamanda iflas eden maliyelerini de kurtarmak için borç para arayışlarıdır⁶⁰.

Gunaris’in Avrupa ziyaretini yakından takip eden Türk basını gelişmeler ile ilgili günlük bilgiler verdikten sonra nihai neticeyi bildirmişlerdir. Ziyaretler devam ederken İleri gazetesi ‘*Gunaris’in Döktüğü Dillere Kimse İnanmadı*’⁶¹,

---

⁵⁶ Nilüfer Erdem, *Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.433.

⁵⁷ *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Teşrin-i Evvel 1921, s.1.

⁵⁸ *İleri*, 18 Teşrin-i Evvel 1921, s.1.

⁵⁹ Nilüfer Erdem, a.g.t., s.433.; M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan’daki Gelişmeler Işığında Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:75, Ankara 1988, s.131.

⁶⁰ Hatice Yıldırım, ‘Millî Mücadele Dönemi Türk Basımında Yunanistan’ın Mali İflası’, *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 60, Bahar 2017, s.326.

⁶¹ *İleri*, 27 Teşrin-i Evvel 1921, s.1.

Vakit gazetesi de ‘*İngiliz Matbuatı Gunaris’in Aleyhinde*’⁶² başlıkları ile sürecin olumsuz gittiğine dair haberlere yer vermişlerdir.

Gunaris’in Atina’ya çektiği telgrafta görüşmelerden beklenen neticelerin alınmadığına dair ifadeleri ise kısa süre içerisinde basına yansımıştır. Bu ifadeler karşısında Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ‘*Gunaris Müspet Bir Netice Elde Edemedi*’⁶³, Peyam-ı Sabah gazetesi ‘*Mülakat Henüz Müspet Bir Netice Vermedi*’⁶⁴, Tevhid-i Efkâr gazetesi ise ‘*Yunanistan’ın Büyük Sükûtu Hayali*’⁶⁵ başlığını kullanmayı tercih etmiştir. Siyasi temaslardan olumlu bir yanıt alınamaması elbette Türk basını tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

Sonuç

Büyük Yunanistan ve Büyük ölkü anlamlarına gelen Megali İdea Yunanistan’ın bağımsızlığının ardından uzun yıllar dış politikasının temelini teşkil etmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı esnasında Yunanistan’da Venizelos ve Kral Konstantin arasında takip edilecek dış politika konusunda yaşanan fikir ayrılığı toplumu uzun süre etkisi altına alacak olan ulusal bölünmeyle sonuçlanmıştır. İtilaf Devletleri’nin desteği ile Kral Konstantin’i tahtından indiren Venizelos Yunanistan’ı İtilaf Devletleri’nin yanında savaşa dâhil etmiştir. Paris Barış Konferansı’ndan aldığı onay üzerine de Yunan Ordusunu İzmir’e çıkarmıştır. Anadolu’da başlatılan bu savaş Venizelos’un iktidarını kaybetmesine neden olmuştur. Savaş yorgunu olan Yunan halkı Venizelos’u iktidardan alırken Kral Konstantin’i de ülkesine geri çağırmıştır. Yunan halkının verdiği bu kararı İtilaf Devletleri tepkiyle karşılamıştır. Kral Konstantin, İtilaf Devletleri’nin Yunanistan’a olan desteğini kaybetmemek için Yunan Ordusunu taarruza geçirerek Anadolu’da yürütölen savaş kısa sürede neticelendirmek istemiştir. Ancak Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan Sakarya Savaşı’nda Yunan Ordusu ağır bir yenilgi almıştır. Sakarya Savaşı’nın ardından Türk basını Yunanistan’da yaşanan gelişmeleri Atina ve İstanbul Rum basınında yer alan haberler doğrultusunda yakından takip etmiştir. Yunanistan ile ilgili yapılan haberlerde Kral Konstantin’e yönelik ağır eleştiriler dikkat çekmektedir. Kral Konstantin halkına verdiği sulh sözünü tutmadığı için *yalancı* yerli Rumların teşvikiyle ‘*Bizans*’ hayaline kapılarak savaş devam ettirdiği için *zalim* olarak nitelendirilmiştir. Konstantin’in alınan yenilgiden sonra Atina’ya geri

---

⁶² **Vakit**, 27 Teşrin-i Evvel 1921, s.1.

⁶³ **Hâkimiyet-i Milliye**, 09 Teşrin-i Sani 1921, s.1.

⁶⁴ **Peyam-ı Sabah**, 07 Teşrin-i Sani 1921, s.1.

⁶⁵ **Tevhid-i Efkâr**, 08 Teşrin-i Sani 1921, s.2.

dönemeyeceği dahi ileri sürülmüştür. Ayrıca Konstantin'e destek veren yerli Rumlar da *hain reaya* olarak vasıflandırılmıştır.

Sakarya Savaşı'nı kaybeden Gunaris hükümetinin iktidar mevkiini kaybedeceği konusunda basın hem fikir olduğu görülmektedir. Bu fikir birliğinde basının Yunanistan'da yaşananlarla ilgili birkaç tespiti ön plana çıkmaktadır. İlk olarak Gunaris hükümetinin iç politikada Venizelos yanlılarının iktidarda olduğu dönemdeki gibi ayrıştırma ve karşı görüşe baskı politikalarını devam ettirmeleridir. İkincisi ise İtilaf Devletleri'nin Venizelos'a verdiği desteği kazanamadıklarından dolayı borç arayışlarının sonuçsuz kalmasıdır. Bunun için de Yunanistan'ın dâhili, harici ve mali bir krizin eşiğinde olduğuna dikkat çekilmiştir. Atina'da yaşanan hayal kırıklığı neticesinde Kral Konstantin ve Gunaris'e karşı tepkilerin sokaklara döküldüğü iddia edilmiştir. Venizelos yanlısı olan İstanbul Rum basınında yer alan haberler yenilgi sonrası Konstantin ve Gunaris karşıtlığının tekrar yükselişe geçtiğine kanıt olarak gösterilmiştir. Kral Konstantin'in yenilgi sonrası Atina'ya geri dönüşü üzerine yapılan değerlendirmelerde halkına verdiği vaatler üzerinde durularak büyük bir itibar kaybı yaşadığına dikkat çekilmiştir. Gunaris'in Avrupa'ya seyahati öncesinde meclisten aldığı güvenoyunun hiçbir işe yaramayacağı iddia edilmiştir. Türk basınına göre bu güvenoyu ne Anadolu'daki orduların durumunu ne de dış politikada atılan yeni adımları da etkilemeyecektir. Gunaris'in Avrupa seyahati ise *sulh dilenciliği* olarak değerlendirilmiştir. Askeri alanda alınan başarısızlığın siyasi alanda telafi edilmeye çalışıldığına dikkat çekilmiştir.

Sonuç olarak; Sakarya Savaşı sonrasında Türk basınında zaferin verdiği gurur ve sevinç ile birlikte Yunanistan'ın içine düştüğü buhrana da geniş yer verilmiştir. Türk basını Yunanistan'ı bekleyen siyasi ve mali krize dair tespitlerini sayfalarına taşıyarak Anadolu'da Yunan işgalinin daha fazla devam edemeyeceğini de ilan etmiştir.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

Peyam-ı Sabah

Tevhid-i Efkâr

Vakit

Kitap ve Makaleler

- Cihangir, Çiğdem Kılıçoğlu, 'Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.58, Bahar 2016, s.99-121.
- Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923**, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- _____, **Mizah Penceresinden Yunanistan'da Halk, Savaş ve Siyaset 1919-1923**, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018.
- Güvenbaş, Sehernaz, 'İstihbarat Raporları Işığında Türk İstiklal Harbinin Yunanistan'a Etkisi', **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 32, 2020, s.121-176.
- Kalelioğlu, Oğuz, 'Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.41, Mayıs 2008, ss.105-123.
- Hatipoğlu, M. Murat, **Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:75, Ankara 1988.
- Ntokme, Outkou Kırılı, 'Ulus Devlet Oluşturmada Yunanistan Örneği: Büyük Ülkü -Megali İdea', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.46, Güz 2010, ss.401-424.
- Özsüer, Esra, 'I. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'ın Tarafsızlığına Karşı Venizelos 'Entente-Cordiale' İşbirliği ve Propaganda Çalışmaları', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.63, Güz 2018, s.241-274.
- Pirinçi, Ferhat, 'Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi', **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.46, S.1, 2006, s.53-78.
- Sonyel, Salahi R, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.
- Tağmat, Çağla D, '1921 Londra Barış Konferansı'nda Yunan Heyeti ve Tezleri', **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 9, S.18, Güz 2013, ss.29-54.
- _____, 'Sakarya Savaşı Öncesi Yunan Hükümetinin Komutan Arayışları: Gouneris-Metaksas Görüşmeleri', **Sakarya Zaferi ve Haymana II**, Yay. Haz. Temuçin F. Ertan-Hakan Uzun, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayın No:49, Ankara 2015, ss.29-41.
- _____, **Lozan Konferansı'nda Yunan Diplomasisi 1922-1923**, Libra Yayınları, İstanbul 2018.
- Uzun, Hakan, '1919-1950 Yılları Arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri', **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, C.5, S.2, 2004, ss.35-50.
- Yellice, Gürhan, 'Soruolu Ada Girit: Atina-Hanya İlişkileri ve Giritli Milletvekillerinin Yunan Parlamentosuna Dâhil Olma Girişimleri, 1910-1912', **Atatürk Yolu Dergisi**, S.62, Bahar 2018, s.335-366.
- Yıldırım, Hatice, 'Milli Mücadele Dönemi Türk Basınında Yunanistan'ın Mali İflası', **Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 60, Bahar 2017, ss.311-339.
- _____, 'Türk Basınına Göre Venizelos'un 1920 Seçimlerini Kaybetmesi ve Yankıları', **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XX-41, Güz 2020, ss.509-539.

BEŞİNCİ OTURUM
MİLLİ MÜCADELE'YE DAİR
DEĞERLENDİRMELER

BİLİMSEL ÇALIŞMALARDA ÇOKÇA KULLANILMAYAN BAZI ASKERİ KAYNAKLARDA BİRİNCİ İNÖNÜ SAVAŞI VE SONUÇLARI HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELER

Ali Ulvi ÖZDEMİR*

Giriş

Bu çalışmada Türkiye’de 1.İnönü Savaşı ile ilgili bilimsel çalışmalarda sıklıkla kullanılmayan, bazıları zor bulunan eserlerin tanıtımı yapılacak ve bu eserlerde 1. İnönü Savaşı’nın ele alınışı üzerinde değerlendirmelerde bulunulacaktır. Bu değerlendirmeler eserlerin yayın tarihlerine (ya da tahmini yayın tarihlerine) göre kronolojik sıra gözetilerek yapılacaktır.

Bilindiği üzere 6-11 Ocak 1921 tarihleri arasında bugün Eskişehir ilinin İnönü ilçesi bölgesinde yeni kurulmuş TBMM’ye bağlı Türk düzenli ordusu ile Yunanistan’ın Anadolu İşgal güçleri birlikleri arasında gerçekleşen 1. İnönü muharebelerini, akademik literatürde çoğunlukla “savaş” sözcüğü ile değerlendiririz. Bu çatışma Kurtuluş Savaşı’nın bir safhasıdır. Dolayısıyla “Birinci İnönü Muharebeleri” demek belki daha doğru olabilir. Aynı şey örneğin “Çanakkale Savaşları” için de söylenebilir. Ancak geleneksel yazımda ve anmalarda tercih edilen kullanım “1. İnönü Savaşı” şeklinde olduğu için biz de bu kullanımı tercih ediyoruz. Askeri kaynaklar ise teknik bir yaklaşımla büyük çoğunlukla “muharebe” sözcüğünü kullanmaktadırlar. Bizim inceleyeceğimiz kaynaklarda da biri hariç bu sözcüğün kullanıldığı görülmektedir.

---

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, ulvi68@hotmail.com

1. İnönü Savaşı'nın Kısaca Gelişimi

1. İnönü Savaşı'nın öncesindeki gelişmelere kısaca göz atarsak, Yunan ordusu'nun 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal ederek başladığı Batı Anadolu'daki işgal hareketlerinin ardından 22 Haziran 1920'de doğuya ve kuzeye doğru harekete geçerek, 30 Haziran 1920'de Balıkesir'i, 8 Temmuz 1920'de Bursa'yı, 29 Ağustos 1920'da ise Uşak'ı işgal ettiğini ve böylece işgal sahasını genişlettiğini görüyoruz. 31 Ekim 1920'de de, Türk ordusunun yaptığı Gediz taarruzunun ardından Gediz Yunanlılarca işgal edildi.¹ Yunan ordusu bunun üzerine ilerlemesini sürdürdü. Bu arada 27 Aralık 1920'de Çerkez Ethem kuvvetlerine karşı 11. ve 61. Tümenler isyan bölgesi olan Kütahya bölgesine aktarılmıştı ve burada isyan eden birlikleri yakalama ve imha göreviyle meşguldüler. Bu kuvvetlerden 11. Tümen'in 126. alay dışında kalan birlikleri de 9 Ocak akşamı ancak Yunan birliklerine karşı savaştan Türk Ordusu'na katılmıştır.²

1. İnönü Savaşı'nın genel seyri az çok bellidir. Bu savaşın genel hatlarını kendi yazdığım bir kitaptan aktarıyorum:

“8 Kasım 1920 tarihinde Batı cephesi iki kısma ayrılmış ve yeniden düzenlenmişti. Çerkez Ethem ile başlayan gerilim yüzünden Batı Cephesinden iki tümenlik bir kuvvet 1921 yılının Ocak ayının ilk günlerinde İnönü mevkiinden Kütahya bölgesine kaydırılmıştı. Bu fırsattan yararlanmak isteyen Yunan Ordusu 2 tümenlik bir kuvvet ile Eskişehir'i ele geçirmek için 4 koldan Bursa yönünden ileri harekate başladı.

6 Ocak günü başlayan düşmanla temasta Yunan kuvvetleri karşısında sadece 24. Tümenle 11. Tümenin 126. alayı vardı. Bu kuvvetler oyalama muharebeleriyle 9 Ocak akşamına kadar Bursa'nın doğusundan Söğüt-Bozüyük bölgesine doğru çekildiler. 9 Ocak günü Yunan kuvvetleri kuzey - güney ekseninde olmak üzere kuzeyde Bozüyük'ü, güneyde ise Saraycık-Karaağaç çizgisini arkasına alacak şekilde Türk kuvvetlerine doğru hareket halindeydi. 9 Ocak günü Bilecik Karaköy -Bözüyük-Saraycık çizgisine yaslanmış Yunan kuvvetleri, bu çizginin alt ucunun güney doğusu yönünde Karaağaç-İnönü hattından ve Çukurhisar üstünden Eskişehir'e doğru ilerleme tehditi yaratmışlardı ve bu yolu tıkayacak kuvvet yoktu.

9 Ocak günü akşam saatlerinde Türk kuvvetleri Kavalca'nın batısından yukarı doğru Batı-Kuzey ekseninde bir yay çizecek şekilde ve İnönü istasyonu

¹ Ali Ulvi Özdemir, **Çöküşten Zafere Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda Cephele**, Akıl-Fikir Yayınları, 3. Baskı, Temmuz 2017, s.165.

² İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.259.

arkalarında kalacak şekilde düşmanı karşılamayı bekliyordu. Batı cephesi karargahı ise Kütahya’da bulunuyordu. 10 Ocak 1921 sabahı yeni bazı Türk birlikleri de cepheye gelmiş ve gelmeyi sürdürüyordu. Türk birliklerinin o sırada mevzide olanların sayısı 9.000 civarındayken Yunan kuvvetleri 16.000 kişi kadardı. 10 Ocak günü ise Yunan kuvvetleri Akpınar’ın kuzeyinden İnönü ve Poyra’ya taarruz ederek Poyra’yı aldı. Bu şekilde cephenin bu kısmı neredeyse kuzey- güney eksenine dönmüş oldu. Bu durumda İnönü bölgesinin de düşmesi ve buradaki birliklerin kuşatılması tehlikesi doğmuştu. İsmet Paşa bu durumda Türk birliklerinin Otlubah-Çukur- hisar hattına çekilmesini emretti ve bu başarılıydı.

Yunan kuvvetleri 11 Ocak 1921 sabahı elde ettikleri istihbarata göre takviye Türk birliklerinin yeni savunma mevzilerini kesinlikle savunacağını düşünüyordu. Savaşı riskli bulan ve daha ileriye gitmeye cesaret edemeyen Yunan kuvvetleri bu tarihte İnönü muharebeleri öncesi buldukları Bursa yönüne geri çekildiler.”³

Bu muharebenin en doğru ve en ayrıntılı anlatımı Genelkurmay Başkanlığı’nın Askeri Tarih dizisi içinde “*Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım 3 ncü Baskı Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 KASIM 1920-15 NİSAN 1921)*” kitabında bulabiliriz.⁴

Gerçekten de 11 Ocak 1921 sabahı Türk kuvvetleri doğuya doğru, daha güçlü bir savunma hattı çizmek için çekilirken , Yunan ordusu da geldikleri yere doğru, batıya doğru çekilmekteydiler. Yukarıda sözünü ettiğimiz Genelkurmay kaynağında buna ilişkin ifade şöyledir: “*Böylece 11 Ocak sabahı iki taraf kuvvetleri birbirinden haberi olmadan biri doğu biri batı istikametine çekilmişlerdi.*”⁵

Yunan Ordusu neden geri çekilmiştir?

Bu sorunun yanıtı bir kaynakta “imha edilmekten kurtulmak”⁶, bir kaynakta ise Türk kuvvetlerini dağıtmak ve demiryolu hattını tahrip etmek biçiminde verilen görevin sona erdiğinin düşünülmesi,⁷ bir başka kaynakta ise sevk ve idare konusundaki yetersizlik olarak açıklanmıştır.⁸

³ Özdemir, a.g.e., s.165-166.

⁴ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, 2.Cilt, 3. Kısım**, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921) Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1966.

⁵ **A.g.e.**, s. 217.

⁶ Görgülü, a.g.e., s. 260. Şevki Yazman da aynı görüştedir. Bkz. Şevki Yazman, **Anadolu’nun İğgali, İstiklal Savaşı Nasıl Oldu**, Kemer Yayınları, İstanbul 1999, s. 121.

⁷ Selahattin Selçuk, **Türk İstiklal Savaşı’nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara 2006, s. 54

⁸ Kasım Araş, “İstiklal Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekat”, **102 Sayılı Askeri**

1. İnönü Savaşı Yunan tarafınca “Taarruzi Keşif” olarak adlandırılmıştır. Lord Kinross, “*Atatürk, Bir Milletın Doğuşu*” adlı eserinde 1. İnönü Savaşı’na yol açan Yunan ileri hareketi için “*(Yunanlılar) 10 Ocak 1921 ’de bir çeşit keşif niteliğinde, orta çaplı bir harekate giriştiler*” demektedir.⁹

Bu muharebenin, kullanılan kuvvetler, hareketin gerçekleştiği bölgenin büyüklüğü ve birkaç gün sürmesi bakımından küçük bir çatışma olmamakla birlikte tarafların verdiği zayıat açısından Tük Kurtuluş Savaşı’nın diğer safhalarına nazaran nispeten küçük bir çatışma olduğu söylenebilir.

Tarafların verdikleri zayıatlar şöyledir:

Yunan Ordusu:

Ölü: 8 Subay, 49 Er

Kayıp: 9 Subay, 145 Er

Türk Ordusu:

Ölü: 4 Subay, 117 Er

Yaralı: 12 Subay, 85 Er

Esir: 5 Subay, 29 Er¹⁰

Bu sayılar önemli bir askeri hareket ve çatışma olduğunu göstermektedir. Ancak bu açıdan bakıldığında Kurtuluş Savaşı’nın diğer muharebelerine nazaran yine de büyük, ağır bir zaferden söz etmek yanıltıcıdır. 1. İnönü Savaşı’nın asıl kazancı düzenli ordunun ilk büyük başarısı olması ve büyük bir moral kaynağı olmasıdır.

Şimdi ana hatlarını gördüğümüz bu muharebenin yukarıda sözünü ettiğim eserlerde nasıl değerlendirildiğini görebiliriz.

1. Eser: Süvari Yüzbaşı Midillili Ahmet, **Birinci İnönü Muharebesinin İç Yüzü**, Büyük Erkanıharbiye Reisliği Matbaası, Ankara, 1930.

Bu eser turuncu kapaklı olup, benim elimde bulunan yıpranmış bir örneğine göre kapaktan sonra gelen bir iç kapak dahil 26 sayfalık bir kitapçıktır. Ayrıca arkada krokiler mevcuttur.

Mecmua’nın Tarih Kısmı, Sayı:43, 1. Eylül. 1936, s. 101.

⁹ Lord Kinross, **Atatürk, Bir Milletın Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, 19. baskı, Kasım 2007, s. 305.

¹⁰ Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 22.

Midillili Ahmet, “*Birinci İnönü Muharebesinin İç Yüzü*” adlı küçük kitapçıkta 1. İnönü muharebelerinin iki cephesini açıklayarak başlamaktadır. Bu iki cephe aynı zamanda iki safhayı oluşturmaktadır. Bu cephelerden biri Çerkez Ethem kuvvetlerine karşı (Güney Cephesi) diğeri ilerleyen Yunan birliklerine karşı (Batı Cephesi) konumlanmıştı. Türk Ordusu’nun Çerkez Ethem karşısında bulunan kuvvetleri, 11. ve 61.tümenler, Kütahya Bölgesindeydi.¹¹ Türk Ordusu’nun Güney Cephesinde bulunan Refet Bele komutasındaki 8. Tümen de Gediz bölgesinde asi Ethem ve Uşak’tan kuzeye doğru hareket etmeye niyetlenen Yunan birliklerine karşı konumlanmıştı.¹² Ancak bu kaynakta bir de 8. Tümen’e ek olarak 2 süvari grubu (1.ve 2.) ve 23. Tümen’den (23.Fırka) söz edilmektedir¹³ ki hem bu kaynağın diğeri sayfalarında hem de İsmet Görgülü’nün “*On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*” eserinin ne “Birinci İnönü Muharebesi”¹⁴ ne de “Çerkez Ethem ve Kardeşlerinin Ayaklanması”¹⁵ bölümlerinde 1.İnönü Savaşı’nda Yunanlılara karşı mücadele eden Türk Ordusu Kuruluşu’nda bu tümene yer verilmemiştir. Genelkurmay Başkanlığı İstiklal Harbi dizinde durum aydınlanmaktadır. Şöyle ki... “*Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 3 ncü Kısım 3 ncü Baskı Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 KASIM 1920-15 NİSAN 1921)*” içinde ilgili sayfalara (s.93) baktığımızda 23. Tümen’den sadece bir yerde söz edilir. Bu da 5 Ocak günü geç saatte Batı Cephesi Komutanlığı’nın verdiği bir emir vesilesiyledir. Bu emir 23. Tümenin 6 Ocak’ta Afyon’un hemen kuzey batısında Keçiler bölgesine gönderilmesine ilişkindir.¹⁶ Bu bölge Uşak ve Afyon ile Keçiler kuzeyde kalmak üzere bir eş kenarın köşelerini oluşturacak bir konumdadır. Böylelikle bu tümen Güney Cephesi kuvvetleri içinde ve 1. İnönü Muharebeleri dışında kalmıştır. Midillili Ahmet’in sözünü ettiğimiz eserde kendisinden bir daha söz edilmemesi bu yüzdendir.¹⁷

1.İnönü muharebesine katılan Yunan kuvvetleri ise Bursa yönünden gelen 3. Yunan Kolordu’suna ait Manisa, İzmir ve Adalar Tümeni olmak üzere 3 Tümandır.¹⁸ Ancak asıl taarruz gücü Adalar Tümenidir. Bu tümen 1. İnönü

---

¹¹ Görgülü, a.g.e., s. 259.

¹² Midillili Ahmet, **Birinci İnönü Muharebesinin İç Yüzü**, Büyük Erkanharbiye Reisliği Matbaası, Ankara 1930, s. 3.

¹³ A.g.e., s. 3.

¹⁴ Görgülü, a.g.e., s. 261.

¹⁵ A.g.e., s.311.

¹⁶ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, 2.Cilt, 3. Kısım, s. 106.

¹⁷ 23. Tümen’in bir bölümü Uşak cephesinde (iki tabor), bir bölümü de (23. Tümen’in geri kalanı) Çerkez Ethem’e karşı konumlanmıştı. Bkz. İrfan Alptekin, **Harp Tarihi Notları**, Yedek Subay Okulu Basımevi, Ankara 1948, s. 29.

¹⁸ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, 2.Cilt, 3. Kısım, s. 147.

Savaşı'nda Türk kuvvetleriyle İnönü-Bözüyük kesiminde savaşıyan gruptur. Yardımcı kuvvet ise daha kuzeyde Bilecik Söğüt yönünde taarruz eden İzmir Tümenidir.¹⁹

Midillili Ahmet ise eserinde 3. Yunan Kolordusu'nun kuvvetlerini İzmir, Akdeniz, Manisa ve Ayvalık Tümenleri olarak vermektedir. Bu listelemede "Adalar" isminde bir tümen yoktur, buna karşılık Akdeniz isminde bir tümen vardır.²⁰ Ancak doğrusu Girit ve Ayvalık adındaki Yunan tümenleri daha batıda bulunan 2. Yunan Kolordusuna bağlı birliklerdir ve birleşerek 5. Tümen adını almışlardır.²¹ Bu birlikler 1. İnönü Muharebelerinde 'nde yer almamışlardır. Olayların akışından Midillili Ahmet'in eserinde Akdeniz Tümeni olarak adlandırdığı tümenin Genelkurmay Başkanlığı kaynağında Adalar Tümeni olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır.²²

Midillili Ahmet eserinde 6 Ocak'tan itibaren İnönü Muharebelerine ilişkin olayları takip edecek bir anlatım vermektedir. Oysa Çerkez Ethem kuvvatlerine karşı takip hareketi hali hazırda 9 Ocak 1921 de de devam etmektedir. Esasen Çerkez Ethem'in 22 Ocak'ta Yunan kuvvetlerine sığınmasına kadar bu bölgede Çerkez Ethem kuvvetlerine karşı yer yer çatışmalar olmuştur. Dolayısıyla zaman çizelgesine oturtmak bakımından diyebiliriz ki Aralık 1920 sonlarından itibaren yaklaşık bir ay süren Çerkez Ethem isyanının bastırılması çabası sürerken ve Türk ordusu bu iş için kuvvet ayırmak zorunda kalırken bu sürenin bir kısmına denk gelen (6-11 Ocak) sürede 1. İnönü Savaşı gerçekleşmiştir.

Midillili Ahmet'in eseri doğru olarak 1. İnönü Muharebelerini Yunan taarruzu ve Türk ordusunun savunma konumunda olması biçiminde anlatmaktadır.²³ Harekat sırasında zaman zaman Türk kuvvetlerinin başarılı çekilmeleri kadar²⁴ hatalar yaparak ya da dikkatsiz davranarak²⁵ mevzilerini kaybetmeleri dürüstçe dile getirilmiştir. Ancak Türk kuvvetlerinin çekilseler bile çok güçlü bir direnç göstererek ve ancak mecbur kalınca çekildikleri de ayrıntılı olarak betimlenmektedir.²⁶

---

¹⁹ A.g.e., s. 151. Midillili Ahmet, a.g.e., s. 4.

²⁰ Midillili Ahmet, a.g.e., s. 4.

²¹ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, 2.Cilt, 3. Kısım, s. 148;

²² Midillili Ahmet, a.g.e., s. 5.

²³ A.g.e., s. 6-11.

²⁴ A.g.e.,s. 8.

²⁵ A.g.e.,s. 9.

²⁶ A.g.e., s. 8.

Midillili Ahmet'in eserinde 1. İnönü Savaşı ile ilgili yaklaşımlarda sıkça hatalı değerlendirmelere konu olan 10 Ocak günkü Türk birliklerine ait olan çekilme emrinin gerekçesi şöyle belirtilmiştir:

“Kavalca mıntıkası böylece çarpışırken 24.Fırka kıtaatının Poyra mevzilerini terk ederek Rızapaşa sırtlarına doğru çekilmesi ve düşmanın bu cihetteki kuvvetlerinin ve topçusunun ve Bozüyük ilerisinde bulunan 2/39 Efzun alayı [Adalar Tümeni içinde yer alan] ile birlikte üç cihetten kıtaatımızın bir kavis içine alınmak suretile yaptığı taarruz hasebile kıtaatımızın bilhassa Eskişehir istikametinde gerilerinin de tehdit edilmesi hatta Kütahya üzerine atılması gibi tehlikeli bir vaziyet hasıl olmasından dolayı Garp Cephesi Kumandanlığı bu hattın terkile geride bir hat tutulmasını emretti. O sırada Kütahya ve Ankara'dan gönderilen takviye kıtaatı da Çukurhisar'a yeni inmişlerdi. İşte bu sebeptendir ki İnönü mevaziinin terkile yeni, gelen takviye kıtaatını 24. Fırka ermine vererek daha dar olan (Otlubalı-Taşocağı) hattının tutulmasını emretti.”²⁷

Bu açıklama, 1. İnönü Savaşı'nın en son safhasındaki bu önemli geri çekilme kararı hakkında Genelkurmay Askeri Tarih dizisindeki açıklamaya göre çok daha tatmin edici ve açıklayıcıdır.²⁸

Midillili Ahmet'in “*Birinci İnönü Muharebesinin İç Yüzü*” adlı küçük kitapçığı önemli yapan bir diğer unsur da Yunan kaynaklarının 1. İnönü muharebesi ile ilgili yayınlarına da yer vermesi ve bu kaynaklarda muharebenin gelişimi hakkında verilen bilgilerle tartışmasıdır. Midillili Ahmet, 5 Şubat 1930 tarihli Yunan Elefironvima Gazetesi'nde yayınlanan emekli asker Polemos Sariyanis'in bu değerlendirmelerine “*Birinci İnönü muharebesinin esbap ve netayici üzerinde Yunanlıların yürütmekte olduğu mütaleaları doğru değildir*” diyerek karşı çıkmaktadır. Önemli bir yargısı da Yunanlıların Çerkez Ethem'in isyanı ile ilgili olarak bu hareketi yürüttükleri yönündedir. Midillili Ahmet'in bu konuda hiç şüphesi yoktur.²⁹ Buna kanıt olarak yer verdiği bir bilgi ilginçtir. O da Yunan savaş uçaklarının Gediz üzerinde Çerkez Ethem'e ait ve Türk ordusundaki subaylara yönelik olarak “Zabitler geliyorum ha...” şeklinde ifadeler içeren bildirilerini atmasıdır.³⁰ Kitapçığıdaki son bir bilgi yürütülen Yunan ileri hareketinin hedefinin Eskişehir olduğudur; yani bir keşfi taarruz söz

---

²⁷ A.g.e.,s. 11.

²⁸ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, 2.Cilt, 3. Kısım, s. 204-205.

²⁹ Midillili Ahmet, a.g.e., s. 21 ve s.23.

³⁰ A.g.e.,s. 22.

konusu değildir.³¹ Bunlar 1. İnönü Savaşı'nda tartışılan konular hakkında verilen net bilgiler olması bakımından önemlidir.

Emekli Süvari Yüzbaşı Midillili Ahmet'in yazdığı, “*Birinci İnönü Muharebesinin İç Yüzü*” adlı küçük kitapçık Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi için yaptığımız taramada ise bu kitabın kaydına ulaşamadık.³²

2. Eser: Kurmay Yüzbaşı İrfan Alptekin, **Harp Tarihi Notları**, Yedek Subay Okulu Basımevi, Ankara, 1948.

Bu kitap 94 sayfa olup, bendeki nüshası gri renktedir ve kitabın arkasında kağıt bir bantla kitaba eklenmiş ve Kurtuluş Savaşı'nın safhalarına ait zengin bir kroki demeti vardır. Kitapta Kurtuluş Savaşı'nın tüm safhalarına ait (1. İnönü, 2. İnönü Savaşı, Kütahya- Eskişehir Savaşları, Sakarya Savaşı, Büyük Taarruz) gelişmelere yer verilmektedir.

Kitabın başında Yunan Ordusu'nun 1. İnönü Savaşı ile sonuçlanan ileri hareketinin nedenleri sayılmıştır. Genelkurmay askeri tarih dizi içinde bu hareketin nedenlerinin nasıl verildiğini harılayalım:

“Gerçekten, Yunanlıların Anadolu'daki genel durumları, özellikle harekât cephesinin genişliği ve Türklerin taarruzda ön almaması düşüncesi, böyle bir taarruzun yapılmasını ve bu taarruzun Türklerin ulaştırma merkezi ve lojistik tesislerinin bulunduğu Eskişehir stratejik hedefine yöneltilmesini gerekli kılmakta.

Yapılacak bu taarruz başarıya ulaştığı takdirde, Türk asıl kuvvetlerinin yok edilmesi de mümkün olabilecekti.

Sonuç olarak; Yunanlılar, gerek Batı ve gerekse Güney Cephesi kuvvetlerinin çoğunun, Gediz etrafında Ethem'le uğraştıkları şu sırada, Türk kuvvetlerini sıkıştırarak yok etmek ve bu suretle Türk savunma güç ve azmini Millî Hükûmet'in yeni kurulmakta olduğu bir sırada yıkmak için, uygun durumun meydana geldiğine inanmışlardı. Bu inanış Yunan Komutanlığı'nı hazırlıksız ve mevsimsiz bir harekete sürüklemişti.”³³

Görüldüğü gibi bu ifade Eskişehir'in elde edilmesi düşüncesini çok belirgin bir hedef olarak ortaya koymaktadır. Bir önceki kaynakta Süvari Yüzbaşı

---

³¹ A.g.e.,s. 24.

³² Her iki kurumun internet sayfası için Erişim tarihi 29 Temmuz 2021'dir.

³³ **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, 2.Cilt, 3. Kısım, s. 149.

Midillili Ahmet'in de yapısında bu durum açık olarak yazılmıştı.³⁴ Yüzbaşı İrfan Alptekin de eserinde Eskişehir'in temel hedef olduğunu Genelkurmay kaynağından çok daha açık olarak vurgulamaktadır. Bu en çok dikkat çeken farklılıklardan biridir. Yunan ileri hareketının hedefleri bu yapıtta şöyle belirtilmiştir:

- a) Eskişehir sevkulceys [askeri birliklerin sevk ve idaresi] noktasını elde etmek.
- b) Güneyde Çerkez Ethemle muharebe eden milli kuvvetlerin Ankara ile irtibatını kesmek
- c) Yeni müttefikleri Çerkez Ethem'i takipten kurtarmak.
- d) İktidar mevkiinde bulunan sulhperver kiral partisinin mevkiini pekiştirmek ve partiyi desteklemek görevini alan Yunan Ordusuna bir değer sağlamak.
- e) Anadolu hükümeti üzerinde siyasi tazyik yapmak için birinci inönü muharebesini yapmışlardı.”³⁵

Görülüyor ki bu kaynakta 1. İnönü Savaşı'nın nedenleri, Genelkurmay askeri tarih dizisi içinde sayılan tamamı askeri olan nedenlerden farklı olarak sayılmıştır.

İlk olarak, burada ilk verdiğimiz Midillili Ahmet'in eserinde olduğu gibi Eskişehir'in temel bir hedef olduğu bilgisi tekrarlanmaktadır.

İkincisi, b) şıkında sayılan nedendir. Bu bilgi, askeri bir nitelik içermesine rağmen Genelkurmay kaynağında belirtilmemektedir.

Üçüncü olarak d) şıkında sayılan neden önemlidir. Çünkü Yunan ileri hareketının askeri nedenlerine ek olarak bu şıkta siyasi nedenler de belirtilmiştir. Nitekim Midillili Ahmet de eserinde yer verdiği Yunan gazetesinde bu durum açıkça ortaya konmuş ve Venizelos'tan sonra kurulan hükümetin İngiltere'ye aynı siyaseti izleyeceğine ilişkin bir kanıt sunma amacı güttüğü belirtilmişti.³⁶

Bilindiği üzere 14 Kasım 1920'de Yunanistan'da yapılan seçimleri Venizelos kaybetmişti. Bunun ardından Kral Konstantin Yunanistan'a dönüp kral oldu. Venizelos yurtdışına çıktı ve Paris'e yerleşti. Bu aşamada Kral Konstan'in en önemli kararlarından biri Anadolu'daki işgalci Yunan ordusunun pozisyonunu koruması ve savaşa devam kararı oldu. İşte 1. İnönü Savaşı bu

---

³⁴ Midillili Ahmet, **a.g.e.**, s. 24.

³⁵ İrfan Alptekin, **Harp Tarihi Notları**, Yedek Subay Okulu Basımevi, Ankara 1948, s. 32.

³⁶ Midillili Ahmet, **a.g.e.**, s. 14.

politika ışığında anlaşılabilir bir hareket olmaktadır. Bunu İrfan Alptekin'in eserinde belirtmesi, askeri gelişmelerin neden-sonuç bağlamında kavranması aşamasında, salt askeri nedenler ileri sürülmesinin yeterli olmayacağını göstermesi bakımından önemlidir.

İrfan Alptekin, savaşan tarafların savaş öncesi güçlerini karşılaştırırken bir yenilik olarak maddi ve manevi güç ayrımını da getirmektedir –ki bu noktada söyledikleri de son derece önemlidir. Sonuçta Yunan ordusu maddi olarak Türk ordusundan daha güçlü olsa bile Türk Ordusunun manevi yönden üstün olan tarafları vardır:

1-Türk Ordusunun er ve subay kadrosu, Birinci Dünya Savaşı'nın çok daha güç muharebe safhalarını deneyimlemiştir. Harbin yönetimi noktasında bu deneyime yeteri kadar sahip olamayan Yunan ordusuna göre çok üstündür.

2-Yunan ordusu ana topraklarının çok uzağında bulunmaktadır ve bu kadar uzak bir noktada toprak kazanmak için çaba harcamak yeterli kuvvette bir motivasyon oluşturamaz. Buna karşılık esir ve köle olma noktasına gelmiş ama tarihinde hiç bu durumda yaşamamış Türk milletinden güç alan Türk Ordusu, kendi ülkesinin bağımsızlığını ve özgürlüğünü savunmak için son kozunu oynadığının farkında ve çok motive ve çok kararlıdır.³⁷

Bu yüzden maddi olarak, sayısal olarak daha güçsüz olan Türk ordusu, bu açığı yüksek komuta becerisi ve savaş azmi ile kapamış ve 1. İnönü Savaşı'nda dengeyi sağlamıştır.

İrfan Alptekin, yapıtının 1. İnönü Savaşı'na ayrılan sayfalarında savaşı gün gün işlemekte ve sonunda yine 10 Ocak 1921 günkü tehlikenin “çevrilme” olarak ortaya çıktığını belirterek çekilme emrinin verildiğini belirtmiştir.³⁸ Bu karara karşılık Yunan birlikleri de ileri hareketlerini keserek geri çekilme karar aldılar.

Ancak bu yapıtta dile getirilen bir husus, gelişmeleri kavramamız açısından diğer yapıtlara göre çok daha açıklayıcı olmaktadır. Buna göre savaş meydanına yeni yeni gelmekte olan taze Türk kuvvetleri Yunan Komutanlığını, yürüttükleri harekatta bir başarı şansı bulamayacakları değerlendirmesine zorlamıştır.³⁹ Nitekim ilk olarak sözünü ettiğimiz Midillili Ahmet'in eserinde sözünü ettiğimiz Yunan kaynağında Yunan ordusunun çekilmesi de İrfan Alptekin'in değerlendirmesine uygundur. Çünkü Türk kuvvetleri 10 Ocak itibarıyla artık toparlanmıştı. Ethem isyanı beklenen yıpratmayı sağlayamamış, Yunan

---

³⁷ İrfan Alptekin, **a.g.e.**, s. 32-33.

³⁸ **A.g.e.**,s. 42.

³⁹ **A.g.e.**,s. 43.

kuvvetleri bundan umdukları oranda yararlanamamıştır. Yunan kaynağının deyimi ile “*Mustafa Kemal Paşa evvelce kendi emrinde iken bilahare isyan etmiş olan başıbozuk kuvvetlerinin [Çerkez Ethem kuvvetleri kastediliyor] çıkarmış olduğu isyanları basturmak için dağıtmış olduğu kuvvetlerini...tamamen toplamıştı.*”⁴⁰

Aynı gerçeği İrfan Alptekin de şöyle belirtmektedir:

“Düşman mübalegalıda olsa iltihak eden Türk kuvvetleri hakkında malûmat alıyordu, müteakip günlerde faik Türk kuvvetleri karşısında kalınacağını ve büyük mağlubiyete uğrayacağını biliyordu. İşte bu yüzden Yunanlılar muharebe meydanını silahlarımızın hakimiyetine terk ederek kaçmağa karar verdiler.”⁴¹

İrfan Alptekin, kitabında 1. İnönü Savaşı’nda Yunanlıların yaptıkları hatalara da değinmiştir. Bunun yanı sıra “*Batı Cephesi Komutanlığı İse Şu Güdüm Üstünlüklerini Başarmıştır*” biçiminde bir ayrı bölüm ayırarak, Albay İsmet İnönü’nün kararlarının doğruluğunu dile getirmiştir:

“1-Çok zayıf kuvvetlerle üstün kuvvetler karşısında oyalama muharebeleri yaparak asıl kuvvetlerin yetişmesini sağlamış.

2-Çabukluk, hareket, enerjiye dayanan tesadüf muharebesini yüksek sevk ve idaresiyle başarmıştır.

3-Türk komutanlığı Çerkez Ethemle Yunan kuvvetleri arasında bir iç hat manevrası tatbik ederek bütün kuvvetlerini en tehlikeli hedef üzerinde suratle toplamıştır.”⁴²

Görüldüğü gibi aslında bu 3 maddede 1. İnönü Savaşı’nın ve yönetiminin askeri niteliği çok açıkça ortaya konulmaktadır. Bütün bu açıklamalar 1. İnönü Savaşı’nın, siyasal sonuçlarından ayrı olarak, çok büyük bir başarı olduğunu göstermektedir.

İrfan Alptekin’in bu eserinde 1. İnönü Savaşı’na ayrılan bölüm, savaşın “siyasal neticeleri” ve muharebenin genel bir özeti ile sona ermektedir. Kitabın arkasındaki krokiler arasında 1. İnönü muharebesine ait bir de kroki bulunmaktadır. Eserin bizim elimizde olan 1948 baskısı Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’nde yoktur ama 1950 yılı baskısı bir nüsha bulunmaktadır. Millet Kütüphanesi’nde ise bu eser yoktur.

---

⁴⁰ Midillili Ahmet, **a.g.e.**, s. 18-19.

⁴¹ İrfan Alptekin, **a.g.e.**, s. 43.

⁴² **A.g.e.**, s. 44-45.

3. Eser: General Cevat Rıfat Atilhan, **Bütün Açıklığıyla İnönü Savaşları ve Hakiki Kahramanları**, Aykurt Neşriyat, 1968.

Cevat Rıfat Atilhan'ın İsmet İnönü'ye karşı kişisel bir kızgınlığı olduğu eserinden anlaşılıyor. Ayrıca bir parça narsist bir kişiliği olduğu da görülüyor. Biz burada Rıfat Atilhan'ın bu eserinde 1. İnönü Savaşı ile ilgili olarak yeni bir bilgi verip vermediğine bakmak istiyoruz.

Eseri incelediğimizde Rıfat Atilhan'ın en basit biçimiyle ırkçı, ayrımcı, anti-semitik⁴³ bir bakış açısına sahip olduğunu görüyoruz.⁴⁴ Buna ek olarak İsmet İnönü'ye kişisel düşmanlık beslemekte ve eserinin her bölümünde bu kişisel nefretini açık etmektedir. Ayrıca kendini çok önemli bir tarihi kişilik⁴⁵ ve büyük bir askeri uzman olarak olarak gördüğü, her fırsatta kendini övdüğü, kendince hakkı olan prestij ve övgüyü alamamış, büyük kahraman yerine konulmamış biri olduğunu düşünen, hatta kişilik bozukluğu olan biri olduğu anlaşılmaktadır. Eserin bir çok yerinde yazar kendini aşırı derecede övmektedir.⁴⁶

Ancak bu eserden de “yeni”, en azından “farklı” bir bakış açısı olarak alacağımız yaklaşımlar vardır. Bence bunlardan en önemlisi Rıfat Atilhan'ın 1. ve 2. İnönü ile Kütahya-Eskişehir Savaşlarının hepsine birden “İnönü Savaşları” başlığı altında değerlendirmesidir. Hatta bu iddiasını “*İkisi galibiyetle, biri de mağlubiyetle sona ermiş olan İnönü savaşları, milletimizin kaderi üzerinde büyük ehemmiyet taşır.*” cümlesiyle dile getirmektedir.⁴⁷

İsmet İnönü'ye karşı kişisel bir hınçın çok bariz olduğu eserde getirilen temel eleştiri 10 Ocak 1921'de verilen geri çekilme emrinin “güpegündüz”⁴⁸ verilmiş olmasıdır. Bunun dışında İsmet Paşa'nın 1. İnönü Savaşı sonrasında Tuğgeneralliğe terfi ettirildiği için Mustafa Kemal Atatürk'e de dolaylı bir eleştiri vardır.⁴⁹

Eserde yazarın 1. İnönü Savaşı dışında 2. İnönü Savaşı hakkında da görüşleri vardır ve baştan sona İsmet İnönü ve dolaylı olarak da Mustafa Kemal Atatürk eleştirileri ile doludur. Bilimsel ve askeri açıdan çok da değerlerli olmayıp, dedikodu düzeyinde değerlendirmelerdir.

---

⁴³ Cevat Rıfat Atilhan, **Bütün Açıklığıyla İnönü Savaşları ve Hakiki Kahramanları**, Aykurt Neşriyat, 1968, s. 59-60.

⁴⁴ **A.g.e.**, s. 9-10.

⁴⁵ **A.g.e.**, s. 13-14.

⁴⁶ **A.g.e.**, s. 13.

⁴⁷ **A.g.e.**, s. 12.

⁴⁸ **A.g.e.**, s. 34.

⁴⁹ **A.g.e.**, s. 34.

Eserin bizce en önemli niteliği Kütahya-Eskişehir savaşlarını da “İnönü Savaşları” kapsamında değerlendirmesidir. Bunun dışında Türkiye’de anti-semitizmin tarihinin neredeyse Cumhuriyetin ilanı öncesine kadar gittiğini göstermesi bakımından da eser bir kanıt olarak kullanılabilir.

4. Eser: Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesinde 126 ncı Piyade Alayının Harekatı (7 Ocak 1921) Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Eser, içinde askeri dilde hazırlanmış krokilerinin de olduğu 13 sayfalık bir broşürdür. Ancak eserin arkasında çok değerli krokilerden ve tablolardan oluşan 8 adet ek vardır.

Bu krokilerden örneğin ek-2’ye baktığımızda yine 1. İnönü Savaşları’na ait çalışmalarda pek belirtilmeyen bir detaya yer verildiğini görüyoruz. 5 Ocak 1921’deki konumlarına baktığımızda Batı Cephesi Komutanlığı (İsmet Paşa) karargahı ile Güney Cephesi Komutanlığı (Refet Paşa) karargahının birbirine çok yakın olduğudur. Sadece bu krokiden de Batı Cephesi Komutanlığı karargahının asıl savaş mevzilerine göre çok asimetrik bir konumda olduğu ve gerektiğinden daha güneyde Uşak’la Emet arasında olduğunu görebiliyoruz. Bunun eleştirilebilecek bir nokta olduğu söylenebilir. Ancak 5 Ocak 1921’den sonraki günlerde Batı Cephesi Komutanının harekatı nereden yönettiğine ilişkin başka bir harita bilgisi verilmemiştir.

Eserin iç kapak sayfasında “Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları sayı no:1” ibaresi vardır. Eserin yazarı belirtilmemiştir. Önsöz dönemin “Genelkurmay Harp Tarihi Başkanı” ünvanını kullanan Korgeneral Atıf Erçikan’a aittir.

Bu eserin ilginç özelliklerinden biri broşürün başında açıkça 11. Tümeğe bağlı 126. Alayın 6 Ocak 1921’de başlayan Yunan ileri harekatının başlangıcından itibaren “*sürekli olarak yaptığı sevk ve idare hataları nedeni ile 24. Tümeğin gerekli zamanı kazanmadan çekilmek zorunda*” kaldığının⁵⁰ belirtilmesidir. Bilindiği üzere 1. İnönü Savaşı’nda Yunan ileri harekatını İnönü mevzilerinde karşılayan birlikler 24. Tümeğe daha güneyde Çerkez Ethem isyanıyla boğuşan 11.tümeğe ait 126 alaydı. Bu eserde 126.Alayın görevinin 24. Tümeğin geri çekilmesini sağlamak üzere “*oyalama muharebeleri yapma*” olduğunun belirtilmesi de diğer önemli bilgidir. Bu iki bilgi bizi, askeri anlamda 1. İnönü Savaşı’nın, taraflar arasındaki bariz kuvvet dengesizliğinden dolayı

---

⁵⁰ **Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesinde 126 ncı Piyade Alayının Harekatı (7 Ocak 1921)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1974, s.3.

başından itibaren bir savunma savaşı olduğu ve bu öngörüyle yürütüldüğü gerçeğine götürmektedir.

Broşür'ün sonunda “Sonuç” başlıklı kısa bir bölüm vardır. Burada açıkça 126. Alayın kötü yönetildiği (Alay Komutanı Yarbay İsmail Rüştü Bey adında bir subaydır⁵¹.) belirtildikten sonra şu ifadelere yer verilmiştir: “*Gerek 24 ncü Tümen ve gerekse Batı Cephesi Komutanlığının zamanında ve yerinde müdahaleleri olmasa idi, 1 nci İnönü muharebelerinin bir felaketle sonuçlanması kaçınılmazdı.*”⁵²

Sonuçta sadece 13 sayfalık bir metin ve eklerinden ibaret olan bir eserde bile yeni bilgilerin çıkartılabileceği görülmektedir.

5. Eser: Harp Tarihi Ders Notları

Tekrir kağıdına basılı öğrenci notu (Büyük olasılıkla 1950’li yılların ikinci yarısına ait notlar).

Bu eser askeri bir okulda okutulan derslere ait notlardan ibarettir. Üzerinde herhangi bir künye bilgisi yoktur. Bir öğrenciye ait teksir kağıdına daktiloyla yazılmış bilgiler olduğu için eserin yazarı, adı, tarihi gibi bilgiler belli değildir. Sadece sahibi olan askeri öğrencinin kurşun kalemle aldığı notlardan 1960’lı yılların ikinci yarısına ait olduğu düşünülmüştür. Ancak bu notlarda bir ders konusu olarak işlenen savaşların en geç tarihlisi 2. Dünya Savaşı olduğu için notun tarihi pekala 1950’li yıllar da olabilir. Çünkü notlarda Birinci ve İkinci Dünya Savaşı içindeki çatışmaların seyri ya da savaşların çıkış nedenleri gibi konular olduğu halde İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan Kore ve Vietnam Savaşı gibi çatışmalara yer verilmemiştir. Dolayısıyla büyük olasılıkla eser 1950’li yıllara ait bir ders notudur. Yani günümüzden en az 70 yıl öncesine aittir. Eserdeki bazı pasajlar bu eserin Türkiye’nin Nato’ya girişinden önce, hatta İkinci Dünya Savaşının bitişinin hemen sonrasında yazılmış olma olasılığını da düşündürmektedir. Çünkü eserin hemen başında ikinci ders “İkinci Dünya Harbine Giriş” tir. Bu bölümdeki bir ifade şu şekildedir:

“İngiltere ve Fransa 3 Eylül günü ALMANYA’ya harp ilan ettiler. Gerek İngiltere ve gerekse FRANSA henüz harbe hazır olmadıkları gibi bir yardımda da bulunmadılar. Rusya tehlikenin kendisine doğru geldiği ve mümkün olduğu

---

⁵¹ Görgülü, a.g.e., s. 261.

⁵² **Stratejik ve Taktik Sonuçlar**, s. 25.

kadar uzaktan karşılama gayesi ile POLONYA'ya doğru hudutlarından itibaren taarruzi harekate (17 Eylül) de başladı.”⁵³

Buradaki Rusya'nın (Sovyetler Birliği'nin) Polonya'ya saldırısını neredeyse haklı bulan ifade ile 1945 sonrası Türk-Sovyet ilişkilerinin aldığı gerilimli seyir düşünüldüğünde, bu gerilim ile, kendisinden toprak istekleri olan bir devleti neredeyse haklı bulan bu ifadeler birbirine uymamaktadır. Ancak askeri bir değerlendirmenin nesnelliği her şeye rağmen politik sahadaki ilişkilerden etkilenmemiş de olabilir. Bize göre güçlü bir olasılık da bu eserin 1944-1945 gibi bir döneme ait oluşudur. Kitapta İkinci Dünya Savaşı'nın son safhaları, örneğin Normandiya Çıkartması konu edilmemiştir. En son sözü edilen Stalingrad Savaşı'dır. Kore Savaşı'ndan sonraki bir tarihte yazılmış olsaydı bu eserde Normandiya Çıkartması gibi büyük askeri operasyonlara da yer verilir ve genel olarak 2. Dünya Savaşı'nın değerlendirmesi de mutlaka olurdu diye düşünüyoruz. Bizce bu eser İkinci Dünya Savaşı henüz bitmeden, savaş henüz sonuçlanmadan yazılmış olmalıdır.

Eserin sayfalarında sayfa bilgisi de yoktur Referans verirken tarafımızdan ilk sayfaya “1” rakamı atanarak ve sırasıyla boş sayfalar da numaralandırılarak 1. İnönü Savaşı bölümüne kadar sayfa numaraları konulmuştur. Konumuz olan 1. İnönü Savaşı ile ilgili ders 23. sayfadan başlamakta ve 26. Sayfada bitmektedir.

Bu tür künyesiz, yazarı olmayan ve tarihsiz eserler tarihsel olarak kaynak olarak kullanılabilir mi? Aslında bu eserden söz etmemizin en önemli nedeni bu soruyu sorup yanıtını vermek istememizdir. Bize göre bu sorunun yanıtı evettir. Çünkü birçok kaynaktan yer verilen çatışmalara ilişkin bu tür eserlerde her şeye rağmen farklı bir bilgiye rastlamamız mümkündür.

Eserde asıl konumuz olan 1. İnönü Savaşı da değerlendirilmiştir. Bu savaşa ait olan bilgiler arasında dikkat çeken noktalardan birincisi, tarafların tümen mevcutlarının büyüklüğüne ait bir karşılaştırmadır. Buna göre 1. İnönü Savaşı boyunca 1 Yunan Tümeni, asker sayısı bakımından 3 Türk tümeni büyüklüğündedir. Ders notunda bu konudaki ifade şöyledir: “*Kuruluş bakımından bizim bir tümenimizin kuvveti, düşmanın 1/3 tümenine muadildir.*”⁵⁴

Demek ki 1. İnönü Savaşı'ndan söz ederken kendi tümenlerimizin Yunan tümenlerine göre 1/3 oranında daha küçük mevcutlara sahip olduğunu bilerek hareket etmeliyiz. Bu eserin bize verdiği önemli bir bilgi budur. O dönemki

---

⁵³ Harp Tarihi Ders Notları, s. 12.

⁵⁴ A.g.e., s. 23.

literatürde bir tümenin alt bileşenleri alay olduğu için I Türk tümeni neredeyse 1 Yunan alayı büyüklüğündedir. Dolayısıyla 1. İnönü Savaşı'nda taraflar arasındaki kuvvet dengesizliği Yunan tarafının Türk tarafına göre daha fazla sayıda tümen ile savaşmasından değil, Yunan tümenlerinin Türk tümenlerine göre 3 kat daha büyük kalabalıkta olmalarındandır.

Bu eserden öğrendiğimiz diğer bir bilgi ise İnönü Savaşı'nın 20 km'lik bir cephe genişliği üzerinde gerçekleşmiş olmasıdır.⁵⁵ Buna ek olarak Yunan tarafının en önemli yanlışlarından biri kuvvetlerini bölmesi olmuştur. Yunan kuvvetleri iki tümenle, 24. Tümen ve 11. Tümenin 126. Alayına karşı İnönü mevziinde bir alayı eksik bir tümeni ile, güneyde ise takviyeli bir tümen ile 11. Türk tümenine karşı harekete geçmiş bulunuyordu. Dolayısıyla bütün kuvvetiyle tek bir noktaya saldırı yapma planı uygulamadı. Kaynağa göre bu yanlış bir plan olmuştur. Sonuçta Türk tarafının 24. Tümeninin çekilme kararı, daha güçlü asıl mevzilere çekildiği izlenimi vermiştir. Bu da Yunan kuvvetlerinin daha fazla ilerlemesine engel olmuştur.

Kaynakta teknik olarak “Alınan Dersler” başlıklı bir bölümde savaşın sonuçları değerlendirilmektedir. Buna göre Yunan Komutanlığı harekate bütün kuvvetlerini katmayarak hata yaptığı gibi güneyde Çerkez Ethem kuvvetlerini takviye etmeyerek de kendi açısından hatalı davranmıştır. Bu kaynağa göre Yunan tarafının Çerkez Ethem kuvvetlerini takviye ederek Kütahya'ya saldırması gerekiyordu ama bunu yapmamıştır. Bu kaynağa göre Türk tarafı ise Batı ve Güney cephe komutanlığının yeterli işbirliği yapamamaları sonucu Çerkez Ethem'i elden kaçırmıştır.⁵⁶ İki komutanlık şeklindeki düzen ancak 1921 Mayıs ayı başındaki Aslıhanlar-Dumlupınar savaşlarında yaşanan başarısızlıktan sonra 3 Mayıs 1921'de kaldırıldı ve tüm Batı Cephesi Komutanlığı İsmet Paşa'ya verildi.⁵⁷

Sadece Kurtuluş Savaşı'nın safhalarına değil özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın değişik sahhalarına da yer veren bu kaynağın en önemli özelliğinin gerektiğinde Türk ordusunun hatalarını açık sözlülükle belirtmesidir diyebiliriz. Bu kaynağın künyesi olmadığı için Türk Tarih Kurumu kütüphanesi ve Millet Kütüphanesi'nde var olup olmadığı konusunda bir bilgimiz yoktur ancak büyük olasılıkla her iki kütüphanede de olmadığı düşüncesindeyiz.

---

⁵⁵ A.g.e., aynı yer.

⁵⁶ **Harp Tarihi Ders Notları**, s. 24.

⁵⁷ İsmet Görgülü, **Ana Hatlarıyla Türk İstiklal Harbi**, Kastaş Yayınevi, İkinci Baskı, Nisan 1999, s. 96.

6. Eser: Hafif arpışmalar

Üzerinde hiçbir basım, yayınevi ve yazar bilgisi olmayan, ancak yabancı bir eserin çevirisi olduğu anlaşılan, beş kısımlı (her kısım “Fasıl” sözcüğüyle bölümlere ayrılmış), 620 sayfalık bir kitaptır. *Hafif çarpışmalar* diye adlandırılmasındaki temel neden elimizde mevcut bulunan çok ince kağıttan kapağı çevirdiğimizde karşımıza “Birinci kısım, Hafif çarpışmalar” yazan bir sayfanın çıkmasındandır. Eser, içerik itibarıyla siyasi tarihi askeri tarihle birleştiren, askeri gelişmeleri, devletlerin siyasi tutumları ile ilişkili olarak anlatan, savaşları siyasi ve askeri kavramlarla açıklayan bir eserdir. Eserin tamamında askeri terminoloji ağır basmaktadır. Bu eserin “Askeri-Siyasi Tarih” diye sınıflandırılması da mümkündür. Ancak uygun bir ad bulana kadar “*Hafif çarpışmalar*” adı kullanılacaktır.

Eserde günümüz askeri literatüründe çok kullanılmayan kavramlara da yer verilmektedir. Örneğin “*İğtişaççı Devlet ve Deniz*” (Kargaşalık, İsyân Çıkaran Devlet ve Deniz) başlığı bunlardan biridir.⁵⁸ Bunun yanısıra “*Tedafüi Harekat*” (Savunma Harekatı) gibi başlıklar da vardır.⁵⁹ Eserin genelinde bütün Avrupa uluslarına aynı uzaklıktan bakan bir anlayış egemendir. Bu bakımdan bir tarafgirlik söz konusu değildir. Son derece değerli soyutlamalar ve çıkarımlar vardır. Eserin yazarının hem deniz, hem kara ve hem de hava savaşlarının gelişimine, terminolojisine ve teorisine hakim olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda askeri okulların yüksek sınıflarında, hatta yüksek lisans eğitiminde kullanabilecek ağırlıkta bir kitap olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’ndan söz edilen bölümde “Türkler” deyiminin kullanılmasından bu yazım dilinin Türkiye’nin dışından birine ait olduğu düşüncesi uyanmaktadır. Yani çeviri bir eser söz konusudur. Ayrıca Türk ordusunun dahil olmadığı Avrupa savaşlarına yer vermesi ve detaylara girmesi de bu kaynağın yabancı bir yazarın eseri olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Eserde İkinci Dünya Savaşı’na kadar olan bütün büyük deniz ve kara savaşlarını askeri açıdan çok güçlü değerlendirmelerin ve soyutlamaların olması, savaşların seyri ile ilgili teorik yasalara ulaşılma çabası ve gerektiğinde sayılara yer verilmesi, yazarının da bir general ya da amiral olduğunu düşündürmektedir.

Eserde incelenen savaşların ve siyasi gelişmelerin dünya üzerindeki çok geniş bir coğrafyayı ve özel olarak da İngiliz siyasetinin ilgi duyduğu ve rol oynadığı bölgeleri kapsamaması, yazarının emperyal bir bakışın askeri, diplomatik

---

⁵⁸ *Hafif çarpışmalar*, s. 122.

⁵⁹ *A.g.e.*, s. 165.

ve akademik çevrede egemen olduğu bir ülkenin mensubu olduğunu düşündürmektedir. Bizim düşüncemiz bu ülkenin İngiltere olduğudur. Yani bir İngiliz generalinin ya da askeri tarihcinin eseri söz konusudur.

Eserin dili ve ay adlarının 1945 tarihli yasadan önceki eski adlar olduğu düşünüldüğünde ve eserin 609.sayfasındaki bir cümlede “*Bugünkü (1937) hadiselerin görünüşüne...*” ifadesinin geçmesi birlikte ele alındığında, eserin orjinal dilinde 1937’de yayınlandığını ve hemen Türkçe’ye çevrilemeyeceğini düşünürsek de 1940’lı yılların başında Türkçe’ye çevrildiğini büyük bir olasılıkla ileri sürebiliriz.

Eserde konumuz olan 1. İnönü Savaşı’na da kısaca değinilmektedir. Bu bölümü olduğu gibi almak istiyoruz:

“İşte bütün bu sebeplerden dolayıdır ki; deniz devleti [**İngiltere**] **hesabına Anadolu’da girişilen mücadeleyi idame için ortada yalnız Yunanlılar kalıyor**. Esasen onlar da, bu mıntakadaki hareketlarını genişletmek için herşeyi yapmışlardı. 1920 Şubatında Adana ve havalisindeki Hıristiyanların öldürülmesinden sonra İtilaf devletleri İstanbul’un işgal edilmesine ve Mebusan meclisinin dağıtılmasına ragmen İstanbul hükümetinin hiçbir şeye muktedir olmadığını anlayabildiği zaman Venizelos Mustafa Kemal hareketına nihayet vermek için Yunan ordusu ile müdahale etmeyi bahri ittifak zümresine teklif ediyor. Müttefikler, mahdut vüs’atte [genişlikte] bir hareket yapmak şartıyla buna 20 haziranda razı oluyorlar. Bunun üzerine Yunanlılar hareket yaptıkları sahada bütün şiddetleriyle ileriye atılıyorlar. 1920 Haziranından İkinciteşrinine [Kasım ayına] kadar umumiyetle iyi neticeler veren hareket vukua geliyor ve Yunanlılar ilerliyorlar. Eskişehir, Balıkesir, Bandırma, Bursa, Demirci peşi peşine işgal olunmuştu. Hatta Yunan ordusunun taarruzları Uşak ve Gediz’e uzanmıştı ki; buraları 200 km içeridedir. Fakat yük gittikçe ağırlaşıyor. Zira; şimdi Yunnalılar dört yüz kilometre uzunluğunda büyük bir cephenin başındadırlar ve bu cephe Marmaranın şimal sahillerinden cenupta Menderes’e kadar uzamaktadır.

Yunanistan’da zuhur eden bir isyan, 4-Birincikanunda [Aralık] Venizelos iktidar mevkiinden düşürerek Kral Konstantini 19- Birincikanunda tekrar tahta çıkarıyor. Anadolu hareketi, bu sefer hanedanın menfaati icabı hayretle devam ediyor. Yunanistan bütün şiddetle saldırıyor. **O artık kendi hesabına iş görmektedir** ve hiç bir fren onu durduramıyor. Venizelos uzaktan, 1921 ikincikanunda [Ocak] Sevr muahedesinin hudutlarının dışına çıkılmaması tevsiyesinde bulunuyor. Fakat dinlenmiyor. İcrası kabil olmıyan bu muahedenin tashihi için bir teşebbüs (21-25 Şubat Londra konferansı) Atine hükümeti

tarafından reddolunuyor. Devletler, muhasamata [iki taraf arasındaki husumet] nihayet vermek için 21-haziranda tavassut [arabuluculuk] teklifinde bulunuyorlarsa da Yunanistan yine reddediyor. Fakat devletler işin çıkmaza girdiğini anlıyarak, Türk-Yunan harbinde bitaraf olduklarını ağustos ve birinciteşrinde [Ekim] Yunanistan'a bildiriyorlar.

Şurası şayanı kayittir ki; müttefiklerin rücuları (ki; daha dünyada Kral Konstantine aleyhtar olmalarından ileri gelmiştir) asıl meseleyi hiçbir şekilde halletmiş değildir. **Başkası hesabına döğüşen asker (Yunanistan) artık vasisine tabi olmaktan çıkmıştır. O, boğazların yan muhafızlığı vazifesini hiç düşünmüyor. Anadolu içlerinde hususi hayaller takip etmektedir.** Deniz devleti, kendisi için çalışan askeri elinden kaçırmıştır. Artık onu terketmiştir. **Bu çok iyi, fakat onun yerini koyacak hiç kimsesi bulunmadığından, esas meselede bir değışiklik yoktur.** Zarlari atılmıştır. 1921-İkincikanunda Yunanlıların Eskişehir karşısında ikinci bir defa mağlup oluyorlarsada muvakkat bir zaman için Afyonkarahisarı işgal ediyorlar. Temmuzda Eskişehir'e karşı giriştikleri üçüncü taarruz, fevkalade bir muvaffakiyet temin ediyor. Bundan sonra büyük macera, Ankara istikametinde ilerleyiş başlıyor ki; münakale yollarının pek fazla uzaması ve ikmal işlerinin fenalaşması yüzünden bir müşkilatla icra olunuyor.”⁶⁰

Burada sözü edilen iki mağlubiyet 1. ve 2. İnönü Savaşları, muvaffakiyet ise bizim açımızdan bir kayıp olan Kütahya-Eskişehir savaşlarıdır. Daha sonra bu kaynakta Sakarya Zaferi'nden ve Yunan ordusunun geri çekilişinden söz edilmektedir.

Bu uzun pasajdan şu sonuçları çıkarabiliriz.

1-Yunan ordusu Anadolu'da İngiltere'nin çıkarlarını yerine getirmek için vardır. İngiltere hesabına döğüşmektedir.

2-Yunan ordusu 400km genişliğinde bir cepheyi tutmak zorunda kalmıştır.

3-Yunan ordusu Sakarya Savaşı öncesi Anadolu'nun batı kıyılarından 200 km içerdedir ve bu durum ikmal ve iaşe sorunları doğurmaktadır.

4-Yunanistan'da, Aralık 1920'deki iktidar değışikliğinden sonra Yunanistan artık kendi hesabına Anadolu içlerinde büyük hayaller peşinde koşmaktadır. Bilindiğı gibi bu “Büyük Yunansitan” hayalidir.

---

⁶⁰ A.g.e., s. 509-510.

5-Yunan ordusundan asıl beklenen boğazların doğu bölgesini takviye etmek ve güvence altına almaktır. Ancak Yunanistan bu sınırların dışına çıkmıştır.

6-İngiltere'nin Yunanistan dışında amaçları için kullanacağı başka kuvveti yoktur.

7-Yapıtın ilerleyen safhalarında ise Büyük Taarruz sonrası İtilaf devletlerinin elindeki kuvvetlerin Türk kuvvetlerini durdurmaya yetmeyeceği açıkça yazılıdır. (*“Diğer taraftan elde kafi kuvvet bulunmadığı için Türkleri sindirmeğe muvaffak olunacağı, kara kuvvetleri karşısında 1878'deki gibi bir Ayastefonos manevrası çevrilebileceği şüpheli idi.”*⁶¹)

8-Bu yapıtta “Lozan muahedesi Türkiye'nin zaferidir,”⁶² diye açıkça yazılmaktadır. Ayrıca İngiltere'nin Lozan dolayısıyla “uğradığı mağlubiyet” denilmektedir.⁶³

Bu değerlendirmeler yabancı bir gözlemcinin tarafsız ve çok değerli değerlendirmeleridir.

Sonuç

Bilimsel çalışmalarda yeni kaynakların kullanılması önemlidir. Tek bir belge ya da kaynak ile genel tarihi bilginin değişmesi çok mümkün olamasa da yeni kaynaklardan elde edeceğimiz yeni bilgilerin genel düşünceyi desteklemesi ya da var olan bir çelişkiyi derinleştirerek yeni bir genel kabule gidişi kolaylaştıracağını söyleyebiliriz.

Bizim bu çalışmamızda üzerinde durduğumuz kaynakların bir kısmı bilinen ve az da olsa bilimsel çalışmalarda kullanılan kaynaklar olsa da özellikle son iki kaynak künyelerinin belli olmaması açısından bizce daha önce kullanılmamış kaynaklardır ve bize öncekilerle birlikte yeni bilgiler verebilmektedir.

Bu kaynaklar bize özetle neler söylüyor? Birincisi 1. İnönü Savaşı'nın gerçekleştiği dönemde Yunan kuvvetlerinin tutmak zorunda olduğu ya da askeri hareket yürüttüğü cephe, İzmit'ten güneyde Büyük Menderes nehrine kadar olan yaklaşık 400 km'lik bir cephedir. Askeri ve stratejik hedef Eskişehir'dir. Bir diğer bilgi Yunan kuvvetlerinin Çerkez Ethem isyanından bilgi sahibi olarak harekate geçtikleridir. Yunan kuvvetleri Çerkez Ethem isyanının Türk kuvvetlerine çok daha büyük bir zarar vereceğini umuyorlardı ve bu isyana

---

⁶¹ A.g.e., s. 512.

⁶² A.g.e., s. 513.

⁶³ A.g.e., s. 514.

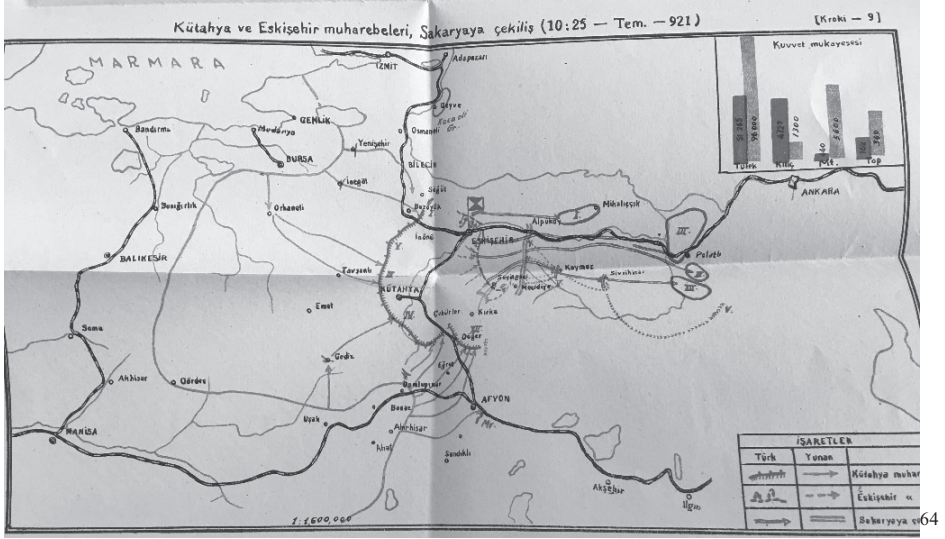
askeri destek verme gereği duymadılar. Oysa bu beklenti gerçekleşmedi. Bunun dışında Yunan kuvvetlerinin Ege kıyılarından 200 km içerde yürüttükleri askeri hareketin bu safhasında ikmal ve lojistik yönden zorlanmakta oldukları bilgisini de alıyoruz. En önemli bilgilerden birisi de Türk ordusunu yöneten komuta heyetinin Birinci Dünya Savaşı tecrübesini bu savaşta ortaya koyduğu ve özellikle çekilme hareketini çok iyi bildiği yönündedir. Türk kuvvetlerinin Kurtuluş Savaşı boyunca hiçbir birliğinin kuşatılması söz konusu olmamıştır. Ayrıca Türk komuta heyetinin Kurtuluş Savaşı'nın tüm safhaları boyunca asla yenilgiyi kabul etmedikleri, kuvvet yetersizliği olduğunda gerekirse orduyu geriye çekerek daha gerideki bir hatta yeni bir muharebe yürütme noktasında kararlı oldukları bir gerçektir.

Bu çalışmada ortaya çıkan en önemli sonuçlardan biri de İtilaf devletlerinin Anadolu'da bir hareket yürütmek için yeni kuvvetleri buraya getirmek konusunda çaresiz oldukları ve bu bakımdan ellerindeki tek gücün Yunan ordusu olmasıdır. Ancak Yunan ordusundan beklenen boğazlar bölgesinin doğu bölgesini bir tampon biçiminde korumak görevi olduğu halde Yunanistan, kendi "Büyük Yunanistan" idealini gerçekleştirmek için bu planın dışına çıkmıştır.

Türk ordusu bu aşamada Batı cephesini iki komutanlık halinde düzenleyerek beklediği başarıyı elde edememiş, koordinasyon eksikliği kendini belli etmiştir. Ancak bu durum saptanmış ve çözülmüştür. Dolayısıyla Türk ordusu yönetim açısından çok kaliteli, kendine ve zafere çok güvenen bir ekibin elindedir. Bu çalışmadan çıkaracağımız en önemli sonuçlardan biri de budur.

Bu kaynakların incelenmesi aşamasında elde edilen önemli bir diğer sonuç ise 1952 yılında Türkiye'nin Nato'ya girişi öncesi Mili Mücadele'nin Türk-Yunan savaşı ile ilgili safhalarının haritada gösterimi sırasında Türk ve kuvvetlerinin renklerinin her iki ülkenin ağırlıklı bayrak rengiyle benzer olarak gösterilirken yani Türk kuvvetleri kırmızı, Yunan kuvvetleri mavi gösterilirken, 1952 sonrasında bu durumun tersine döndüğü ve Türk kuvvetlerinin mavi, Yunan kuvvetlerinin kırmızı renkte gösterilmeye başlandığı durumunun saptanmasıdır.

İncelediğimiz eserlerden 1948 yılı tarihinde basılan Kurmay Yüzbaşı İrfan Alptekin'in yazdığı *Harp Tarihi Notları*'nda örneğin Kütahya –Eskişehir Savaşları'na ait bir haritada Türk kuvvetlerinin kırmızı, Yunan kuvvetlerinin mavi olarak gösterildiği görülmektedir:

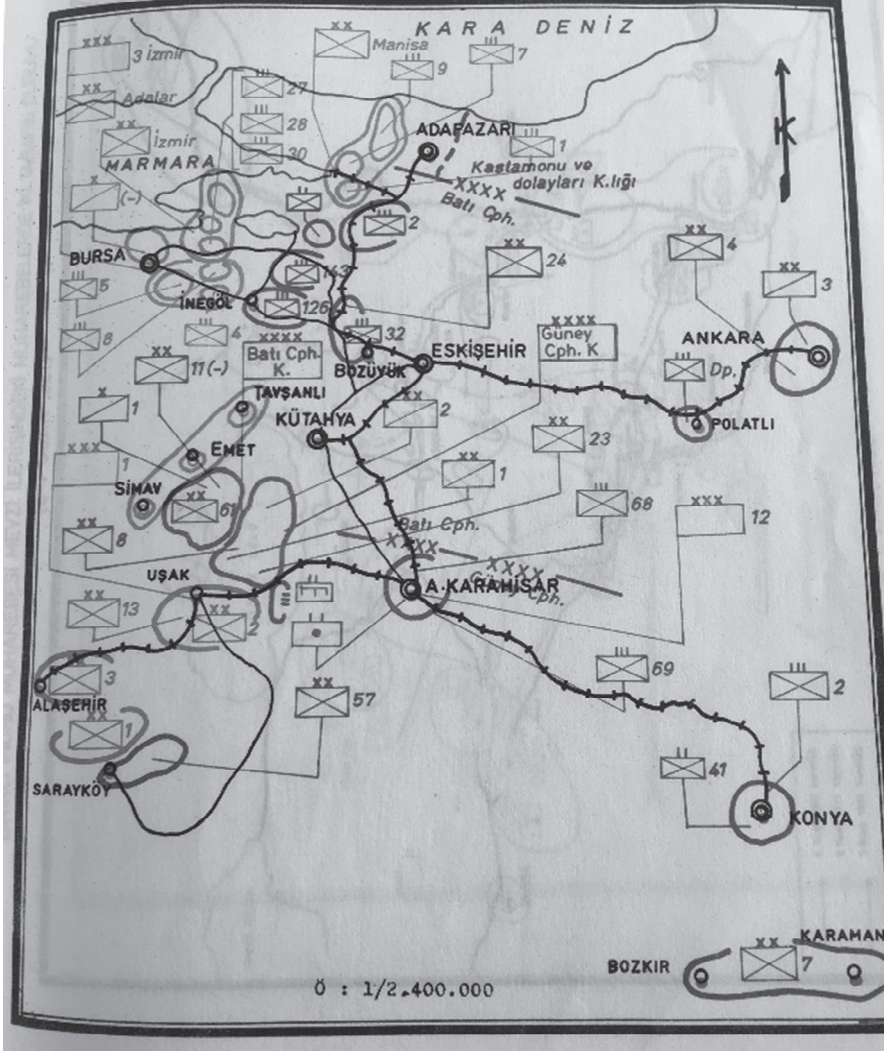

Buna karşılık yine örneğin incelediğimiz eserlerden “Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesinde 126 ncı Piyade Alayının Harekatı (7 ocak 1921)” adlı 1974 tarihli broşüre baktığımızda ilginç bir nokta dikkatimizi çekmektedir. Burada “Ek-2” ye baktığımızda 1. İnönü Savaşının tarafları olan kuvvetlerden düşman kuvvetlerinin, yani Yunan kuvvetlerinin kırmızı, Türk kuvvetlerinin mavi renkle işaretlendiğini görüyoruz. Bu, iki tarafın bayraklarında hakim olan renklerin tam tersidir:

⁶⁴ Alptekin, a.g.e., Ekler kısmı, Kroki no:9.

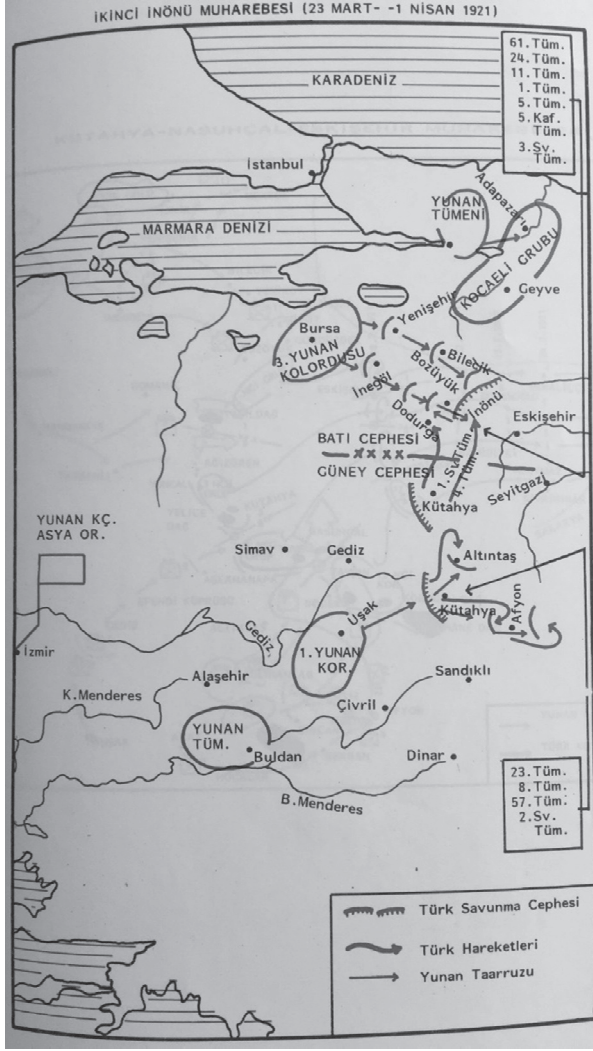
BATI VE GÜNEY CEPHESİNDE İKİ TARAFIN DURUMU
(5 Ocak 1921)

Ek - 2

Yine örneğin 1993 yılı basımı olan bir kitaba, İsmet Görgülü'nün "On Yıllık Harbin Kadrosu" adlı eserindeki İkinci İnönü Savaşı'na ait bir haritaya, baktığımızda da Türk kuvvetlerinin mavi, Yunan kuvvetlerinin kırmızı renkte işaretlendiğini görüyoruz:

⁶⁵ Stratejik ve Taktik Sonuçlar, Ekler kısmı, Ek-2.

66

Bu durum bizi ilginç bir bilgiye ulaştırmaktadır. Çünkü Türkiye'nin Nato'ya girmesinden önce yayınlanan eserlerde, örneğin bu çalışmada sunduğumuz İrfan Alptekin'in 1948 tarihli Harp Notları'nda, Türk kuvvetlerin kırmızı, Yunan kuvvetlerinin mavi renkle (bayrak renklerine uygun) biçimde verilmiştir. Demek ki Nato'ya üyelik sonrası dost-düşman kuvvetler renk tercihi Türk ordusunda değişmiş, dost kuvvetler mavi, düşman kuvvetler kırmızı olmuştur. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz broşürde (1974) geçmişe dönük olarak,

⁶⁶ Görgülü, a.g.e., Ekler kısmı.

1921 tarihli 1. İnönü Savaşı'na ait olan krokilerde Türk (Mavi) ve Yunan (Kırmızı) kuvvetleri bu yeni renk kabulleriyle gösterilmiştir. Sonuç olarak sözünü ettiğimiz 1952 öncesi ve sonrası askeri kaynaklardan Türk ordusunun dost-düşman kuvvetler renk skalasını tam tersine çevirdiğini anlıyoruz. Düşman kuvvetlere kırmızı renk ve tatbikatlarda da “kırmızı kuvvetler” yakıştırması yapılması, Nato bakışında kırmızı renginin “komünizm” ideolojisini çağrıştıran bir renk olması, “düşman kuvvetler” kategorisine bu rengin yakıştırılmasına neden olmaktadır. Oysa kırmızı renk Türk bayrağına hakim olan renktir. Soğuk savaşın geride kalmasına rağmen tatbikatlarda ve Milli Mücadele'ye ait askeri hareketlere ilişkin haritalarda kırmızı rengin “düşman kuvvetler” olarak kullanılmasına devam edilmesinin bizce bir anlamı kalmamıştır. Dost kuvvetlerin yeniden Türk bayrağının hakim rengi kırmızı ile işaretlenmesi ve 1952 öncesi geleneksel yaklaşıma dönülmesinin bizce zamanı gelmiştir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

Ahmet, Midillili; **Birinci İnönü Muharebesinin İç Yüzü**, Büyük Erkanıharbiye Reisliği Matbaası, Ankara 1930.

Alptekin, İrfan; **Harp Tarihi Notları**, Yedek Subay Okulu Basımevi, Ankara 1948.

Araş, Kasım; “İstiklal Savaşında Kocaeli Bölgesindeki Harekat”, **102 Sayılı Askeri Mecmua'nın Tarih Kısmı**, Sayı:43, 1. Eylül. 1936.

Atılhan, Cevat Rıfat; **Bütün Açıklığıyla İnönü Savaşları ve Hakiki Kahramanları**, Aykurt Neşriyat, 1968.

Görgülü, İsmet; **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

Hafif Çarpışmalar (Tarihsiz ve Künyesiz)

Harp Tarihi Ders Notları (Tarihsiz ve Künyesiz)

Kinross, Lord; **Atatürk, Bir Milletın Doğuşu**, Altın Kitaplar Yayınevi, 19. baskı, Kasım 2007.

Özdemir, Ali Ulvi; **Çöküşten Zafere Birinci Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda Cepheler**, Akıl-Fikir Yayınları, 3. Baskı, Temmuz 2017.

Selışık, Selahattin; **Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara 2006.

Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesinde 126 ncı Piyade Alayının Harekatı (7 Ocak 1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Tansel, Selahattin; **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, 2.Cilt, 3. Kısım, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921) Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1966.

BAŞKUMANDANLIK KANUNU'NUN KURTULUŞ SAVAŞI KAMUOYUNA YANSIMASI

Yaşar ÖZKANDAŞ*

Giriş

Yunanlar, Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde istediklerini elde edememesine rağmen Batı Anadolu üzerindeki isteklerinden vazgeçmemiştir. Bu arzularının gerçekleşmesi için Türk ordusunun tamamen yok edilmesi gerektiğini anlamışlardır. Yunanistan'da da teşkilatlanmakta olan Türk ordusunun bütünüyle dağıtılabileceğine dair inanç varlığını korumuştur. Yunanlar, bu ümitle yeniden birçok kişiyi silah altına alarak Anadolu ordusunu takviyeye devam etmişlerdir. Bütün planlarını Afyon ve Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma harekâtıyla Türk ordusunu Eskişehir gerisine düşürerek Ankara yolunu açmak üzere hazırlamışlardır.¹

Yunan ordusunun hazırlıkları devam ederken Yunan Kralı Constantine, mahiyetinde prensler ve müşavirler olduğu hâlde 11 Haziran 1921 tarihinde Atina'dan İzmir'e hareket etmiştir. İki gün sonra ise Yunan ordusunun "Bizans'a, Ankara'ya" nümayişleriyle İzmir körfezinin karşı tarafında karaya çıkmıştır. Aslında Londra'da toplanan İtilaf Devletleri temsilcileri Türk-Yunan mücadelesine son vermek üzere arabuluculuk teklifinde bulunmuştur. Ancak İngiltere'ye güvenen Yunanistan, "Sevres Muahedesiyle kabul edilen hukukun" savunulacağını ve bu antlaşmayı reddeden Türklerle yeni bir savaşa girmenin kaçınılmaz olduğunu belirterek 21 Haziran 1921 tarihinde İtilaf Devletleri'nin arabuluculuk teklifini reddetmiştir. İzmir'de bulunan Kral Constantine, Yunan

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Bingöl Üniversitesi, yozkandas@gmail.com

¹ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921- 15 Temmuz 1921)**, Cilt: II, Kısım: IV, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974, s.4.

birliklerini denetlemek ve yeni bir saldırı emrini vermek üzere 7 Temmuz'da cepheye hareket etmiştir.²

Bu sıralarda Türk kuvvetleri İnönü, Eskişehir, Afyon ve Kütahya arasındaki çizgide mevzilenmiştir. Silah ve mühimmat gereksinimleri açısından takviye edilmiştir.³ Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas'ın direktifiyle Yunanlılar, üç koldan kurulu kuvvetleriyle 10 Temmuz 1921 tarihinde Bursa, Uşak, Dumlupınar kesimlerinden; kuzeyden Eskişehir ve Kütahya, güneyden Afyonkarahisar ve Seyitgazi istikametinde taarruza geçmiştir.⁴ 13 Temmuz günü Afyon'u ve 17 Temmuz'da da Kütahya'yı işgal etmiştir. Bu durum üzerine Türk ordusu, Eskişehir doğusu-Seyitgazi hattına çekilmiştir.⁵

Muharebenin Türk kuvvetleri açısından kritik bir seyir alması üzerine Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal, 18 Temmuz 1921 tarihinde Karacahisar'daki Batı Cephesi karargâhına gelerek⁶ incelemelerde bulunmuştur. Sonra da Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya Yunan ordusuyla araya büyük bir mesafe koyabilmek için kuvvetlerin Sakarya'nın doğusuna değin çekilmesinin uygun olacağını belirten direktifini vermiştir.⁷

Yunan ordusu 19 Temmuz'da Eskişehir'i işgal etmiştir. Bunun üzerine cephe karargâhı Ağapınar'a nakledilmiştir. Daha sonra da cephe hattının bir kısım kuvvetle korunmasına karar verilerek yeni bir muharebeye hazırlanmak üzere Türk ordusuna bağlı birliklerin Sakarya'nın gerisine alınması uygun görülerek 23 Temmuz'da geri yürüyüşe geçilmiştir. 26 Temmuz'da ise Batı Cephesi'ne bağlı kıtalar bütünüyle Sakarya'nın doğusuna nakledilmiştir.⁸

Bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi içinde heyecan ve üzüntü yaratmıştır. Meclis, sorumlu aramaya yönelmiştir. Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi sorumluluğu üstlenmiştir. Ancak tartışmalar kesilmemiştir.

---

² Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s.99-100.

³ Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1973, s.327, 328.

⁴ **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)**, Cilt: II, Kısım: V, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995, s.2.

⁵ Zeki Sarıhan, **Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt: IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, 604,611.

⁶ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s.268.

⁷ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Cilt: II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s.812.

⁸ Kazım Özalp, **Millî Mücadele I 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985, s.184, 185.

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın bütün sorumluluğu yüklenerek ordunun komutasını üzerine alması istenmiştir. 5 Ağustos 1921 tarihine kadar devam eden tartışmaların sonunda Meclis, Mustafa Kemal Paşa'yı Türk ordusunun başkumandanlığı görevine getirmiştir.⁹

Bu bildiri, sonrasındaki gelişmeleri etkilemesi bakımından hayati bir öneme sahip olan ve Meclisin 5 Ağustos 1921 tarihli oturumunda kabul edilen “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun*”un dönemin kamuoyuna nasıl yansıdığını ve bu çerçevede Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra Anadolu'daki hâletiruhiyeyi incelemeyi amaçlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlık Görevine Getirilmesi

Türk ordusuna bağlı birlikler, 25 Temmuz 1921 tarihinde Sakarya nehrinin doğusunda toplanmıştır. Ankara'dan Polatlı'daki Batı Cephesi karargâhına giden Mustafa Kemal Paşa, ordunun durumu hakkında izahat alarak Meclise çekmiş olduğu telgrafla Yunan ordusunun Eskişehir yakınlarında durdurulduğunu, askerî bakımdan durumun ümit verici olduğunu bildirmiştir. Böylece Ankara'daki telaş ve kuşkuyu dizginlemeye çalışmıştır. 27 Temmuz günü cephe karargâhına ulaşan Meclis Heyeti de milletvekillerine bir telgraf çekerek “*Ordumuz düşmana kesin vuruş yapmaya inançlıdır.*” sözleriyle kuşku ve telaşa lüzum olmadığını anlatmak istemiştir.¹⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisininin 30 Temmuz 1921 tarihli gizli oturumunda İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa, Yunan ordusunun Eskişehir'i işgal etmesinden sonra Batı Cephesi'ndeki gelişimler hakkında milletvekillerini bilgilendirmek üzere söz almıştır. Türk ordusuna ait hayati derecede önem arz eden lojistiğin kurtarıldığına; bütünüyle esir edilmiş bir birliğin bulunmadığına ve ordunun çok önemli bir kısmının zayıf vermeden geri çekildiğine değinerek “*Eskişehir'in işgali bizi sulha icbar edemez.*” demiştir.¹¹

Fevzi Paşa, bu açıklamalarının yanı sıra Yunan ordusunun Türk ordusuna arzu ettiği muharebeyi kabul ettirmeye çalıştığını ancak Türk kuvvetlerinin “*mahirane hareket-i askeriye ile*” Yunan ordusunun bu hareketini boşa çıkardığını belirtmiştir. Sözlerinin devamında da “*Ordumuz düşmanın arzu*

⁹ Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

¹⁰ Mahmut Goloğlu, **Millî Mücadele Tarihi IV 1921-1922 Cumhuriyete Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s.188.

¹¹ **T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları**, Devre 1, C.II, 57. Birleşim, s.16.

ettiği yerde değil, bizim arzu ettiğimiz yerde düşmanı katî muharebeye çekecek ve orada darbei katîyeyi vuracaktır.” demiştir.¹²

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 1 Ağustos 1921 tarihinde cephelelerdeki son durum hakkında bilgi veren bir tamim yayımlayarak Türk ordusunun Eskişehir’in doğusunda yeni mevzilere çekildiğini, varlığını ve savaş kabiliyetini koruduğunu ve zamanı geldiğinde Yunan ordusuna karşı kesin bir darbeyi indirmeye hazır olduğunu ifade etmiştir. Bu amaç doğrultusunda Meclis ve hükümetin “*ordunun maddeten ve manen*” takviyesi hususunda çalıştığını, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin de faaliyetini aynı gaye doğrultusunda sürdürmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra cephe hattında bulunan subay, er ve şehit ailelerine karşı sorumluluğun yerine getirilmesini, bakaya durumda olanların cephe sevk edilmesini ve her türlü olumsuz yayının önlenerek halkın aydınlatılmasını istemiştir.¹³

Batı Cephesi’nde incelemelerde bulunarak Ankara’ya dönen milletvekilleri Meclisin 2 Ağustos 1921 tarihli oturumunda izlenimlerini anlatmışlardır. Konya Milletvekili Vehbi Bey, ordunun “*muntazam ve kemali âzim ve sebat ile*” varlığını koruduğunu söylemiştir. Daha sonra söz alan Mersin Milletvekili Selahaddin Bey, Türk ordusunun arzu edilen neticeyi alacağına inancının tam olduğunu beyan etmiştir. Sözlerinin devamında ise Meclisin, ordunun ihtiyacının hızla karşılanabilmesi için bütün millî kaynakları seferber edecek adımlar atmasını istemiştir.¹⁴

Aynı gün gerçekleşen gizli birleşimde söz alan Sinop Milletvekili Rıza Nur ise ordunun lojistik açıdan karşı karşıya bulunduğu eksikliklere değinmiş, Müdafaa-i Milliye Bakanlığına dair eleştirilerini sıralamış, söz konusu Bakanlığın bütün isteklerinin Meclis tarafından karşılanmasına mukabil istenilen neticenin elde edilemediğini vurgulamıştır. Konuşmasının devamında milletin duygularının “*zafer neşesiyle*” harekete geçirilmesinin mücadelenin geleceği açısından önemine dikkat çekerek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinin güçlendirilmesini vurgulamıştır. Oturumun son konuşmasını yapan İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey ise bütün olumsuzluklara karşın ümitvar bir konuşma yapmıştır. Yunan ordusu Ankara’ya ulaşırsa dahi Türk milletinin “*hür*

---

¹² **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. XI, 57. Birleşim, s.368.

¹³ **Atatürk’ün Tamam Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.410-411.

¹⁴ **T.B.M.M Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. XI, 59. Birleşim, s.400-402.

ve *müstakil*” yaşamaya alışık olduğunu belirterek “*dâvanın*” bitmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁵

Türkiye Büyük Millet Meclisinin çatısı altında devam eden tartışmalar, bütün ümitvar açıklamalara, beyanlara rağmen kesilmemiştir. Özellikle muhalifler, “*Ordu nereye gidiyor, ulus nereye götürülüyor? Bu gidişin elbet bir sorumlusu vardır, o nerededir? Onu göremiyoruz! Bugünkü acıklı ve korkunç durumun gerçek etmenini ordunun başında görmek isterdik.*” diyerek ima yoluyla Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa’yı hedef almışlardır.¹⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisinin 4 Ağustos 1921 tarihli gizli oturumunda söz alan Mersin Milletvekili Salahaddin Bey, “*Efendiler bizi zafere nail edecek kimdir?*” sorusunu sormuş ve sonra da Meclis Başkanı’nın “*kumandayı idare*” etmesinin en doğru yol olduğunu söylemiştir.¹⁷ Salahaddin Bey’in bu düşüncesi Meclisin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. Mustafa Kemal Paşa’dan yana olanlar ile ona muhalif olanlar aynı noktada buluşmuştur. Yunan ordusunun durdurulamayacağına inanan muhalifler bu sayede Mustafa Kemal Paşa’nın tasfiye olacağını düşünerek bu görüşe olumlu yaklaşmışlardır. Meclisin büyük bir kesimi ise Mustafa Kemal Paşa’nın Ankara’yı hedefleyen bir Yunan taarruzunu durdurabileceğine inandığı için onun Başkomutan olarak ordunun başına geçmesini içtenlikle istemiştir.¹⁸

Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, konuşma ve tartışmaların tamamlanmasından sonra kendisine gösterilen ilgiye “*Başkumandanlık meselesi münasebetile rüfekamızın hakkımda gösterdiği itimad ve teveccühe teşekkür ederim.*” sözleriyle karşılık vermiştir. Daha sonra da Başkomutanlık hususunda başkanlık katına “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine*” cümlesiyle başlayan bir önerge vermiştir. Burada “*ordunun maddî ve manevî kuvvetini azamî süratte tezyit ve ikmal ve sevk u idaresini bir kat daha tarsin için*” üç aylık bir süreyi kapsayacak şekilde “*Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin haiz olduğu salâhiyeti, fiilen istimal etmek şartıyla*” Başkumandanlık görevini kabul edebileceğini belirtmiştir.¹⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın 4 Ağustos 1921 tarihli söz konusu önergesinden bir gün sonra yani 5 Ağustos’ta Meclis,

---

¹⁵ T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C.II, 59. Birleşim, s.132,134, 143.

¹⁶ Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s.815.

¹⁷ T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C.II, 61. Birleşim, s.159.

¹⁸ Falih Rıfıkı Atay, Çankaya, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2020, s.350.

¹⁹ T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C.II, 62. Birleşim, s.164.; Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s.816.

meseleyi sonuca bağlamak üzere gizli oturumla toplanmıştır. Burada Mersin Milletvekili Salahaddin Bey, “Başkumandan unvanı yerine ‘Başkumandan Vekili’ denilmesi”nin daha uygun olacağını belirleterek önerenin mevcut hâline karşı çıkmıştır. Daha sonra söz alan Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey ise “Meclisin bütün salâhiyetinden maksat nedir?” sorusunu sorarak çekincelerini belirtmiştir.²⁰

Mustafa Kemal Paşa, bu eleştiriler karşısında “padişah ve halifeler tarafından tevcih olunagelmış köhne bir unvanı takınamayacağını” ifade ederek “Başkumandanlık” unvanında ısrarcı olmuştur. Bunu yanı sıra aynı ısrarını bütün emir ve tebligatlarının hızla ilgili makamlara iletilebilmesi ve kayıtsız şartsız emir verebilmesi için Büyük Millet Meclisinin “salâhiyeti”nin kendi üzerinde toplanması noktasında da sürdürmüştür.²¹ Kimi milletvekilleri verilecek yetkilerin Meclisi baskı altına almak ya da kimi üyelere karşı bir çeşit baskı yapmak için araç olarak kullanılabilmesinden kaygılı olduklarını belirtmeleri üzerine de Mustafa Kemal Paşa, bu kuşku ve duraksamaları giderecek açıklamalarda bulunarak yasaya konuyla ilgili bağlayıcı hükümlerin eklenmesinin uygun olacağını belirtmiştir.²²

Türkiye Büyük Millet Meclisi, uzun ve şiddetli tartışmalar karşısında Mustafa Kemal Paşa’nın kararlı ve ısrarlı bir duruş sergilemesi neticesinde 5 Ağustos 1921 tarihli oturumunda 144 sayılı “Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Musatafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun”nu kabul etmiştir.²³ Böylece Meclis, kendi manevi kişiliğinde saklı olan başkumandanlık görevini kendi başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya vermiştir. Başkumandan, ordunun maddi ve manevi gücünü olabildiğince yükseltmek, sevk ve idaresini daha da güçlendirmek konusunda Meclisin buna ilişkin yetkilerini Meclis adına üç ay süreyle kullanabilecekti.²⁴

Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık Kanunu’nun kabulü üzerine yaptığı konuşmada “Meclisi âlinin şahsiyet-i maneviyesinde müteccelli ve mündemiç olan başkumandanlık vazifesini fiilen ifa etmek üzere bendenizi memur etmiş olduğunuzdan dolayı arzı teşekkür ederim.” demiş ve sözlerinin devamında Türk milletini esir etmek emelinde olan düşmanların mağlup edileceğine dair

---

²⁰ T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C.II, 62. Birleşim, s.164,165.

²¹ Gazi Mustafa Kemal, a.g.e., s.818.

²² Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001, s.514.

²³ **Kanunlar Dergisi**, C.I, 169.

²⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, 250.

“emniyet ve itimadı”nın bir an olsun sarsılmadığını ifade etmiştir.²⁵ Yine aynı gün ordu ve millete yayımladığı beyannamede Türk milletinin en büyük gayesinin Yunan ordusunu “*anayurdumuzun harimi ismetinde boğarak naili halas ve istiklâl olmak*” olduğunu belirtmiş ve bu gayenin gerçekleşmesi için de “*Muktazi her şey yapılacaktır.*” demiştir.²⁶

Başkumandanlık Kanunu’nun Basındaki Yankıları

Başkumandanlık Kanunu’nun kabul edilmesine giden sürecin başlangıcını teşkil eden Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra geniş çaplı bir bölgenin Yunan ordusunun eline geçmesi durumunu Millî Mücadele kamuoyunun nasıl değerlendirdiğine baktığımızda Hâkimiyet-i Millîye gazetesi 1 Ağustos 1921 tarihli nüshasında “*Fevzi Paşa Hazretlerinin Beyanâtı*” başlığı altında Batı Cephesi’ndeki son durumu aktarmıştır. Burada Fevzi Paşa’ya atıfla Yunan kuvvetlerinin alan üstünlüğünü sağladığı bir anda Türk ordusunu muharebeye zorlama planlarının boşa çıkartıldığını belirtmiştir. Bu haberin hemen devamında “*Yunanlılar İtirafata Başladılar*” başlığı altında ise Yunan basınında Türk ordusunun maharetli kumandalar tarafından idare edilmesi nedeniyle ordularının ileri harekâtından istenilen neticenin alınmadığının yazıldığını aktarmıştır.²⁷

Millî Mücadele’nin İstanbul’daki sesi olan İkdâm gazetesi de Hâkimiyet-i Millîye gibi Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonraki durumu değerlendirirken Türk kamuoyunun moral motivasyonunu en üst noktada tutmaya özen göstermiştir. Gazetenin 1 Ağustos 1921 günlü sayısında Türkiye Büyük Millet Meclisinde gerçekleşen oturumlara değinilerek Anadolu’nun, Yunanistan’ın öne sürdüğü şartlarla barış yapmamakta kararlı olduğunu ve mücadeleye bütün şiddetiyle devam edeceğini yazmıştır. Bunun yanında genel bir durum değerlendirmesi yapan “*Vaziyet*” başlıklı köşe yazısı Yunan ordusunun istediğini elde edemediğini ve Türk kuvvetlerinin çok büyük bir kısmının kendini muhafaza ederek düzenli bir şekilde güvenli mevzilere çekildiğini ifade etmiştir. Devamında ise İngiliz basınının Türk ordusunun bütünüyle imha edildiği şeklindeki haberlere mesafeli ve şüpheli yaklaştığı vurgulanmıştır.²⁸

Benzer bir yayım çizgisini Tevhîd-i Efkâr gazetesi de takip etmiştir. Gazetenin 2 Ağustos günü yayımlanan nüshasındaki “*Şimdi Ne Olacak*” başlıklı

²⁵ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Cilt: I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.187, 188.

²⁶ **Atatürk’ün Tamım Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.412-413.

²⁷ **Hâkimiyet-i Millîye**, 1 Ağustos 1921.

²⁸ **İkdâm**, 1 Ağustos 1921.

köşe yazısı; Yunan ordusunun millî kuvvetleri tamamen imha ederek Türk milletini kendine boyun eğdirmek amacıyla bütün kuvvetlerini ateş hattına sürmüş olsa da istediği neticeyi elde edemediğini vurgulamıştır. Yunan taarruzunun sonuçlarının Kuva-yı Milliye'yi sadece biraz ricate mecbur etmekten ibaret kaldığını belirtmiştir.²⁹

Türkiye Büyük Millet Meclisinin çatısı altında devam eden sert ve şiddetli tartışmalara mukabil Millî Mücadele'den yana olan gazeteler Eskişehir-Kütahya muharebeleriyle ilgili Anadolu'nun moralini yüksek tutacak ve oldukça gerçekçi görünen yayınlar yapmaya sonraki günlerde de devam etmiştir. Hâkimiyet-i Millîye gazetesi 3 Ağustos günü yayımlanan sayısında Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Ağustos günü yayımladığı tebliğine tam sayfa yer verirken hemen devamında Yunan ordusunun yaşanan çarpışmalarda çok büyük zayıf verdiği dikkat çekmiştir.³⁰

Hâkimiyet-i Millîye gazetesi bir gün sonra yayımlanan sayısında ise Meclisin 2 Ağustos günü gerçekleşen çalışmalarına değinmiştir. "*Kahraman Ordumuza İtimad*" başlıklı haberde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında toplanan Meclisin, Batı Cephesi'nden dönen milletvekillerinin izlenimlerini dinlediği aktarılmıştır. Milletvekillerinin verilen bilgilerden büyük bir memnuniyet duyduğu ve zaferin kazanılacağına içten bir inanç beslediği bildirilmiştir.³¹

4 Ağustos 1921 tarihli İkdam gazetesi ise Fevzi Paşa'nın açıklamasını haberleştirmiştir. "*Mustafa Fevzi Paşa'nın Beyanâtı*" manşetiyle verilen haberde Fevzi Paşa'nın Büyük Millet Meclisinde gerçekleşen olağanüstü oturumda yaptığı konuşmada Türk ordusunun komuta kademesinin bütün kuvvetleri emniyetli bir şekilde istenilen mevzilere çektiğini ifade ettiği yazılmıştır.³²

Buraya kadar izah edilmeye çalışıldığı gibi Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra basın üzerinde durduğu, vurguladığı ve altını ısrarla çizdiği ana konu Yunanistan'ın Türk ordusuna ve Ankara hükümetine çok fazla bir şey kaybettiremediği olmuştur. Kurtuluş Savaşı basınında söz konusu gelişmelerin işlendiği günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık görevine getirilmesi konusu da gündemde yerini almaya başlamıştır. Konuyla ilgili ilk haberler Hâkimiyet-i Millîye ile Açıksöz gazetelerinin sayfalarında görülmüştür. Hâkimiyet-i Millîye gazetesinin 6 Ağustos 1921 tarihli sayısı "*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Dün Büyük Millet Meclisi Tarafından*

---

²⁹ **Tevhîd-i Efkâr**, 2 Ağustos 1921.

³⁰ **Hâkimiyet-i Millîye**, 3 Ağustos 1921.

³¹ **Hâkimiyet-i Millîye**, 4 Ağustos 1921.

³² **İkdam**, 4 Ağustos 1921.

Başkumandanlığa İntihab Edildiler” manşetiyle çıkmıştır. Haberin devamında Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandanlık görevine getirilmesinin “*ordu ve millete yeni bir ruh, yeni bir kuvvet vereceği*” ifade edilmiştir. İlerleyen satırlarda ise “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Musatafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun*” neşredilmiştir.³³

Açıksöz gazetesinin 6 Ağustos günü yayımlanan nüshası da Mustafa Kemal Paşa’nın bir fotoğrafına da yer vererek Türkiye Büyük Millet Meclisinin 5 Ağustos günü kabul ettiği bir kanunla başkumandanlık görevinin Mustafa Kemal Paşa’ya tevcih edildiğini yazmıştır. Söz konusu haberin devamında kabul edilen kanunun içeriğine dair bilgi verilmiştir.³⁴ Gazetenin bir gün sonraki 7 Ağustos günlü sayısında ise Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandanlık görevine seçilmesinden sonra Mecliste yaptığı konuşmaya yer verilmiştir. Haberde “*Büyük Kumandanımız*” ifadeleriyle anılan Mustafa Kemal Paşa’nın, Türk milletini esir etmek isteyen düşmanları “*mağlup edeceğimize dair olan emniyet ve itimadım bir dakika olsun sarsılmamıştır.*” dediği aktarılmıştır.³⁵

Aynı tarihli Açıksöz gazetesi Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandanlık görevine getirilmesinin Müdafaa-i Hukuk Grubu’ndaki yansımalarına, bu kararın grupta nasıl yankılandığına değinmiştir. Bu çerçevede Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandan seçilmesinden sonra Edirne Milletvekili ve Müdafaa-i Hukuk Grubu ikinci başkanı Şeref Bey’in Mecliste yaptığı konuşmayı sayfalarına taşımıştır. Şeref Bey konuşmasında “*Vatanımızı istilâ eden düşman yalnız Türk milletini böyle bir kütle-i vahide halinde karşısında gördükçe eriyecek, düşecek ve Türk milletinin çelik gibi azim ve imanı hain düşmanı denize dökecektir.*” demiş ve konuşmasını “*Sen en büyük milletin büyük reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri; milletin senin omuzlarına yüklettiği bu muazzam yükü, bu zafer âlemini, bu milletin al bayrağını, ilerilere sen götüreceksin.*” cümleleriyle sürdürmüştür.³⁶

Hâkimiyet-i Millîye gazetesi 7 Ağustos 1921 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa’nın büyük bir fotoğrafı ile Başkumandanlık Kanunu’nun kabulü üzerine Türk ordusu ve milletine yayımlanmış olduğu beyannameyi neşretmiştir. Bu haberin hemen yanındaki sütunda ise “*Hamle*” başlıklı köşe yazısında Başkumandanlık Kanunu üzerine bir değerlendirmede bulunulmuştur. Söz konusu olan köşe yazısına göre Yunan ordusu “*kahredilmedikçe*” Anadolu halkının felah bulmayacağı anlaşılmıştır. Bu amaç için Türk milleti canını ve kanını ve “*varını*

³³ **Hâkimiyet-i Millîye**, 6 Ağustos 1921.

³⁴ **Açıksöz**, 6 Ağustos 1921.

³⁵ **Açıksöz**, 7 Ağustos 1921.

³⁶ **Açıksöz**, 7 Ağustos 1921.

yoğunu cepheye dökmeğe memnuniyetle hazırlanmıştır.” Türk milleti iki yıldır bütün dünyanın hayretler içinde izlediği bir mücadele vermiştir. Yunan ordusunu İnönü’de iki defa tepelemiştir. Ancak Yunan ordusu bir defa harekete geçmiştir. Daha öncekiler gibi *“bunu da kırmak, bunu da ezmek ve Türk hakkını, mutlaka, mutlaka muzaffer etmek lazımdır.”* Bunun bir arzu değil, *“hayatın, tarihin”* bir *“zarureti”* olduğu anlaşılmıştır. Bu uhdenin bir ifadesi olarak Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal Paşa’yı başkumandanlık görevine getirmiştir. İki sene evvel milletin başına geçerek *“istiklâl cidâlini açan Türk kahramanı”* bugün de memleketinin bütün kaynaklarını kullanmak salahiyetiyle Türk ordusunun başına geçmiştir. Türk milleti, bütün muharebelerinden başarıyla çıkan *“millet re’isi”* nin bu mücadelesini de muvaffakiyetle bitireceğine, düşmana *“Anadolu’yu ebediyen haram edeceğine”* samimi olarak inanmıştır.³⁷

Söz konusu bu köşe yazısının karşı sütununda ise Ruşen Eşref Bey, *“Azim ve İman”* başlıklı bir yazı yayımlamıştır. Burada Türk milleti ile Mustafa Kemal Paşa arasında mutlak bir özdeşlik kurmuştur. Ruşen Eşref’in anlatımına göre Türk milleti *“düşmanı ezmeye mahkûm”* olmuştur. Bu gaye içinde azmi ve imanı tamdır. *“İsmet Paşa’dan Mehmetçiğe kadar her Türk çocuğunun”* mücadelesinde bu azim ve iman görülmüştür. Türk milletin ortaya çıkan iman ve azmi kendisine başkumandanlık görevi verilen Mustafa Kemal Paşa’da toplanmıştır. Mustafa Kemal, *“bugün her zamandan ziyade Türk azmini, Türk imanını şahsında”* toplamıştır. O, milletini, milleti de onu Çanakkale günlerinden, Erzurum, Sivas ve Ankara günlerinden tanımıştır. Milleti onun hizmetine girmiş, o da milletine *“hâdim”* olmuştur.³⁸

Hâkimiyet-i Millîye gazetesi 9 Ağustos 1921 tarihinde de Başkumandanlık Kanunu ile ilgili haberler vermeye devam etmiştir. *“Cephelerden Gelen Tebrik Telgrafları”* başlıklı haberde Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandanlık görevine getirilmesinin cephelerde ve cephe gerilerinde *“müstesna bir sürurla karşılandığı”* yazılmıştır. Haberin devamında başta Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa olmak üzere Mirliva Yusuf İzzet Paşa’dan Grup Kumandanı Mehmed Arif Bey’e, Kastamonu Havalisi Kumandanı Muhiddin Bey’den Kolordu Kumandanı Mirliva Kâzım Bey’e birçok komutanın tebrik telgraflarına yer verilmiştir. Bunun yanı sıra Konya ve Elâzığ gibi şehirlerin belediye başkanlıklarından ve Müdafaa-i Hukuk derneklerinden de başkumandanlık katına kutlama telgraflarının gönderildiği belirtilmiştir.³⁹

³⁷ Hâkimiyet-i Millîye, 7 Ağustos 1921.

³⁸ Ruşen Eşref, “Azim ve İman”, Hâkimiyet-i Millîye, 7 Ağustos 1921.

³⁹ Hâkimiyet-i Millîye, 9 Ağustos 1921.

İstanbul basını Başkumandanlık Kanunu ile ilgili gelişmeleri Anadolu basınına göre birkaç gün gecikmeli olarak sayfalarına taşımıştır. İkdâm gazetesi konuyla ilgili gelişmeleri ancak 9 Ağustos 1921 tarihli nüshasında okuyucularına duyurabilmiştir. Gazetenin söz konusu tarihli sayısı “*Anadolu Ordusunun Umum Başkumandanı: Mustafa Kemal Paşa*” manşetiyle çıkmıştır. 6 Ağustos günlü Anadolu Ajansı’na dayanılarak verilen haberde Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa’nın, şark, garp ve merkez orduları arasında bir komuta birliğinin sağlanabilmesi amacıyla Meclis tarafından başkumandanlık görevine getirildiği ifade edilmiştir. Bu haberin hemen altında ise Mustafa Kemal Paşa’nın “*Bu Dakikadan İtibaren Başkumandanlık Vazife-i fiilîyesine Başlıyorum*” sözleri başlık yapılmış ve devamında da Mustafa Kemal Paşa’nın “*ittifak-ı ârâ*” ile seçildiği vurgulanmıştır.⁴⁰

10 Ağustos 1921 tarihli İkdâm gazetesi Başkumandanlık Kanunu hakkında bilgi vermeye devam etmiştir. Bu çerçevede “*Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun*”u tam sayfa yayımlarken⁴¹ bir gün sonraki sayısında ise Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandan seçilmesinden sonra yapmış olduğu açıklamaların Türk milleti üzerindeki tesirlerine değinmiştir. Haberde Mustafa Kemal Paşa’nın beyanatlarının matbaada basılarak Ankara halkına dağıtıldığı ve çok büyük bir ilgiyle karşılandığı yazılmıştır. Başkumandanlık katından yapılan açıklamaların gerek Meclis gerek hükümet ve gerekse de Türk halkı üzerinde çok olumlu tesirler yaptığına değinilerek “*taze bir hava*”nın esmeye başladığı belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın başkumandanlığa tevcihinin kamuoyu tarafından mutlak bir zaferin habercisi gibi algılandığı vurgulanmıştır. İkdâm gazetesi bu haberin devamında Başkumandanlık Kanunu’nun yurt dışındaki yansımalarına da değinmiştir. Atina kaynaklı bir habere atıf yaparak İngiliz basınında Türk ordularına başkumandan seçilen Mustafa Kemal Paşa’nın “*geniş bir programa malik*” olduğunun belirtildiğinin ve millî kuvvetlerin Anadolu’yu yalnızca Mustafa Kemal Paşa’nın komutasında “*tahlis*” edeceğine Ankara’nın büyük bir inanç beslediğinin yazıldığını ifade etmiştir.⁴²

Tevhîd-i Efkâr gazetesi de İkdâm gazetesi gibi Başkumandanlık Kanunu’yla ilgili gelişmeleri 9 Ağustos 1921 tarihinde sayfalarına taşımıştır. “*Millet Meclisi’nde Mühim Bir Celse*” başlığı altında Türkiye Büyük Millet Meclisinin 5 Ağustos 1921 tarihli oturumu hakkında ayrıntılı bir bilgilendirme yapılmış ve Müdafaa-i Hukuk Grubu ikinci başkanı Şeref Bey’in heyecanlı bir

---

⁴⁰ İkdâm, 9 Ağustos 1921.

⁴¹ İkdâm, 10 Ağustos 1921.

⁴² İkdâm, 11 Ağustos 1921.

konuşma yaptığına değinilmiştir. Yine Anadolu Ajansı'na dayandırılarak verilen haberde Türk ordusuna ait muhtelif birliklerin tek bir komuta altında birleştirilmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın oy birliği ile başkumandan seçildiği ifade edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve getirilmesinde daha önceki askerî başarılarının özellikle Çanakkale'deki başarılarının etkili olduğu vurgulanmıştır. Haberin altında ise “*Mustafa Kemal Paşa Kimdir ve Nasıl Yetişmiştir?*” başlığı altında kısa bir hayat hikâyesi verilmiştir.⁴³

Tevhîd-i Efkâr, 11 Ağustos günü yayımlanan sayısında “*Mustafa Kemal Paşa'nın Başkumandanlığa İntihabı Anadolu'nun Azm ve İmanını Takviye Etti*” başlığı altında Anadolu'da cephe gerisinin hiçbir zaman Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandan seçildiği gün gibi kuvvetli olmadığı yazılmıştır. Söz konusu olan gelişmenin Anadolu'da halk ve ordu üzerinde moral motivasyon açısından çok büyük bir tesir meydana getirdiği vurgulanmış ve Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da Millî Mücadele gibi bir harekâtı başlatan millî bir kahraman olarak betimlenmiştir.⁴⁴

Sonuç

Batı Cephesi komutanlığı Kütahya-Eskişehir muharebelerinden sonra Sakarya nehrinin batısında küçük bir birlik bırakarak asıl kuvvetleriyle 25 Temmuz 1921 tarihinde nehrin doğusuna çekilmiştir. Bu durum yurтта çok büyük bir moral bozukluğuna yol açmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin çatısı altında uzun ve şiddetli tartışmaların yaşandığı oturumlar gerçekleşmiştir. Görüşmeler Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık yetkisini üzerine alması noktasında düğümlenmiştir. Böylece Meclis, Kurtuluş Savaşı'nın seyri içindeki en kritik kararlardan birini alarak Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı üç ay süreyle başkomutanlık görevine atamıştır.

Türk kuvvetlerinin büyük bir kısmının Sakarya nehrinin doğusuna çekilmesi ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık görevine atanması Kurtuluş Savaşı kamuoyunda oldukça geniş bir yer bulmuştur. Açıksoz, Hâkimiyet-i Millîye, İkdam ve Tevhîd-i Efkâr gazeteleri öncelikle Kütahya-Eskişehir muharebelerinin hemen ardından oluşan panik havasını dağıtmaya yönelik bir yayım çizgisi izlemiştir. Başta Meclis Başkanı Mustafa Paşa ve Heyeti Vekiller Reisi Fevzi Paşa olmak üzere sivil ve askerî yetkililerin konuyla ilgili açıklamalarına yer vererek Türk ordusunun savaş kabiliyetini

---

⁴³ **Tevhîd-i Efkâr**, 9 Ağustos 1921.

⁴⁴ **Tevhîd-i Efkâr**, 11 Ağustos 1921.

koruduğunun altını çizmişlerdir. Kurtuluş Savaşı basının söz konusu yayın çizgisini izlediği günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık görevine getirilmesiyle ilgili haberler de gazete sayfalarında görülmeye başlamıştır. Basın, Başkumandanlık Kanunu'nu Yunan ordusunun yarattığı tehlikeyi durduracak bir dinamik olarak değerlendirmiştir. Benzer bir düşüncenin sadece gazete sütunlarındaki değerlendirmelerle sınırlı olmadığını ve bu hususun mutlak bir gerçeklik olduğunu Türk milletinin kanunun kabulünden sonra yaşadığı sevinci sayfalarına yansıtarak vurgulamaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Kanunlar Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları

Sürelî Yayınlar

Açıksöz

Hâkimiyet-i Millîye

İkdam

Tevhîd-i Efkâr

Kitap ve Makaleler

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt: 1. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamam Telgraf ve Beyannameleri I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Atay, Falih Rıfki, **Çankaya**, Pozitif Yayınevi, İstanbul 2020.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 1973.

Erikan, Celâl, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001.

Goloğlu, Mahmut, **Millî Mücadele Tarihi IV, 1921-1922 Cumhuriyete Doğru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

Kemal, Gazi Mustafa, **Nutuk**, Cilt: 2., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

Özalp, Kâzım, **Millî Mücadele I, 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

Sarıhan, Zeki, **Türk Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt: IV., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt IV., Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1991.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi, Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne**, 2.Kitap., Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921- 15 Temmuz 1921), Cilt: II, Kısım: IV., Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1974.

Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1921), Cilt: II, Kısım: V., Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

EK 1

— 169 —

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkanlık tevchihine dair kanun

No.
144

BİRİNCİ MADDE — Millet ve memleketin mukadderatına bilfiil vazülyed yegâne kuvveti âliye olan ve âzasından her birinin Kanunu Esasî ve Teşkilâtî Esasiye kanuniyle hukuk ve masuniyeti teşriiyesi tabiatıyla mahfuz ve şahsiyeti mâneviyesi Başkumandanlığı haiz bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi kuyudu âtiye ile Başkumandanlık vazifei fiiliyesine kendi reisi Mustafa Kemal Paşayı memur eylemiştir.

İKİNCİ MADDE — Başkumandan ordunun maddi ve mânevi kuvvetini âzami surette tezyit ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna mütaallik salâhiyetini Meclis namına fiilen istimalle mezundur.

ÜÇÜNCÜ MADDE — Müşarünileyhe balâdaki mevat ile mevdu sıfat ve salâhiyet üç ay müddetle mukayyedir. Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından evvel dahi bu sıfat ve salâhiyeti refedebilir.

DÖRDÜNCÜ MADDE — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'iyüliceradır.

BEŞİNCİ MADDE — İşbu kanunun icrasına Türkiye Büyük Millet Meclisi memurdur.

5 ağustos 1337 ve 2 zilhicce 1339

	<i>Tarih</i>	<i>No.</i>	<i>Makam</i>
<i>Büyük Millet Meclisi Riyasetinden tebliği</i>	: 5 ağustos 1337	593 594	<i>Başkumandanlığa</i> <i>İcra Vekilleri Heyeti Riyasetine</i>
<i>Meclis zabıt ceridelerindeki müzakerat fihristi</i>	<i>Cilt</i>	<i>Sayfa</i>	
<i>İşbu kanunun alâkadar olduğu diğer kanunlar</i>	: 12	17,18,20:21	
		: 160,189,229,245	

MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İTTİHÂD-I ANÂSİR VE VATANDAŞLIK ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Kemal YAKUT*

Giriş

Ünlü anayasa hukukçusu ve Türkiye siyasi tarihiyle ilgili çığır açıcı çalışmalarıyla tanınan Tarık Zafer Tunaya, 1918-1922 yıllarını kapsayan Mütareke Dönemi'nde "Osmanlı" adını taşıyan bir devletin varolup olmadığını kesinlikle tartışmalı olduğunu savunmaktadır. Kısaca İstanbul Hükümeti olarak adlandırılan siyasal iktidarın Trakya ve Anadolu'da nereye kadar ve ne oranda etkili olduğunu tespit etmek güçtür. Ancak şu da vurgulanmalı ki, siyasi, hukuk, eğitim ve kültür gibi kurumlar varlığını devam ettirmiştir. Hatta son dönemlerde yapılan bazı akademik yayınlarda Osmanlı kurumlarının yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı, kurumların ıslâhı için kanun ve nizamnâmeler çıkartıldığı tespit edilmektedir¹. Daha da önemlisi yeni kurulan siyasi parti ve cemiyetlerin siyasi programlarında ülkenin içinde bulunduğu çıkmazla ilgili arayışlar sözkonusudur. Yayımlanan gazete ve dergiler de bu arayışın önemli bir parçası durumundadır. Dönemin siyasi aktörleri, parti ve cemiyetleri², gazeteci ve aydınları, başta ittihad-ı anâsır, ittihad-ı İslâm, vatan, milliyet, hakimiyet-i milliye, saltanat ve hilafet, vatandaşlık gibi kavramları yeniden ele aldı, yeniden yorumladı.

Mütareke Dönemi bir yanıyla çok etnik yapıyla, çok dinli Osmanlı Devleti'nin çöküşünü ve son anlarını içerirken öte yanıyla da ülkenin kurtuluşu

---

* Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi, kyakut@anadolu.edu.tr

¹ Esra Yakut, **Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye Maarif ve Hilafet (1918-1922)**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020, s.31-280.

² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi**, C.2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.51-637.

için birçok çözüm yolunun ortaya atılmasını bünyesinde barındırıyordu. Öne çıkan çözüm yolları arasında manda ve himaye, bölgesel kurtuluş ve tam bağımsızlıkçı düşünce sayılabilir³. Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğindeki milli direniş, kendi içerisinde hem yeni bir egemenlik anlayışına hem de yeni bir devlete doğru evrilmekteydi.

Bu çalışmamızda, özellikle İstanbul'un siyasi çevrelerinin ve aydınlarının ittihad-ı anâsır ve vatandaşlık üzerine ne düşündüklerini ortaya koymaya çalışacağız.

Tanzimat'tan Meşrutiyet'e İttihad-ı Anâsır ve Vatandaşlık Anlayışının Gelişimi

Osmanlı Devleti, 19. yüzyıla ülkede baş göstermeye başlayan etnik ve dinî ayrılıkçı hareketlerle mücadele ederek girmek zorunda kaldı. Avrupa'da devrimler çağı olarak nitelendirilen bu süreçteki liberal ve milliyetçi akımlar çok uluslu ve çok dinli imparatorlukları tehdit etmekteydi. Osmanlı üst düzey yöneticileri II. Mahmud'tan -özellikle de- Tanzimat'tan itibaren ayrılıkçı hareketleri önlemek ve yapılması planlanan reformları başarıya ulaştırmak üzere Osmanlılık fikrini ortaya attı. Osmanlılık, ülke sınırları içerisinde yaşayan farklı etnik ve dinî grupları ortak imparatorluk ideâli etrafında toplamayı ve siyasi bir Osmanlı milleti inşa etmeyi amaçlamaktaydı. Karpas bu amacı, "Padişahın kullarını devletin vatandaşlarına dönüştürme" olarak nitelendirmektedir⁴. Vatandaşlık kavramı "din ü devlet" kavramının önüne geçerek yeni dönemin ve reformların anahtar kavramı oldu. Selçuk Akşin Somel, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi 1839-1913" adlı kapsamlı makalesinde Osmanlılık siyasetinin üç referans noktasının olabileceğini öne sürmektedir: "Birincisi, devlete ve devletin zirvesindeki kuruma, partiye veya hükümdara bir kutsallık atfederek dinsel ve etnik farklılıklar üstü bir sadakat odağı oluşturmak. İkincisi üzerinde yaşanan ortak toprak parçasına bir kutsallık atfetmek suretiyle "vatan sevgisi" söylemini kullanmak, böylelikle toplumu ortak bir paydada birleştirebilecek bir yurtseverlik duygusu yaratmak. Üçüncüsü,

---

³ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997; Bülent Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 1998.

⁴ Kemal H. Karpat, "Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak", **Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye'si**, Der. Kemal H. Karpat, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s.24.

dinsel ve etnik farklılıkları aşkın bir üst kimlik yaratmak yoluyla laik bir ulus tasarımını gündeme getirmek”⁵.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının siyasal dili etnik unsurların ve dini toplulukların birliği ve eşitliği üzerine kuruluydu. Özellikle eğitim ve hukuk alanında yapılan reformları bu siyasal dilin tezâhürü olarak değerlendirmek gerekir. Bir anayasa ilan edilerek “unsurların” parlamento da temsil edilmesi Osmanlıcılığın diğer can alıcı özelliğini içermektedir.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yanısıra, 23 Ocak 1869’da yürürlüğe giren Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunu ile 23 Aralık 1876’da ilan edilen Kanun-u Esasi metinleri ittihâd-ı anâsırın gerçekleştirilmesi doğrultusunda hazırlanmış temel hukuki metinler olarak kabul edilmektedir. Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunu, her ne kadar kapitülasyonlardan dolayı Müslüman olmayan tebaanın gayri meşru olarak yabancı tâbiyyetine geçmesini önlemek amacıyla yürürlüğe konulduğu ifade edilmişse de⁶, aslında vatandaşlık ilişkisinde İslam ilkelerinden ayrılınması ve Müslüman ve Müslüman olmayanların bu kanuna tabi tutulmaları önemli bir yer tutmuştur⁷. Kanunun ilgili 9. Maddesi⁸ ve genel ruhu 1876 Kanun-ı Esasi’yi etkilemiştir. Tâbiyyet-i Osmaniye Kanunu 1851 tarihli Fransız Vatandaşlık Kanunu’ndan yararlanılarak hazırlanmıştı ve ilk kez bir İslâm ülkesinde zimmîlerin Müslüman gibi vatandaş sayılmasını öngörmüştü. Müslüman olan da Müslüman olmayan da aynı İslâm devletinin vatandaşı sayılacaktı⁹.

Yeni Osmanlılar Hareketi de ittihâd-ı anâsır savunuyordu ve İmparatorluktaki unsurların eşitliğini, karşılıklı uyumunu meşrutî bir düzen içerisinde tasavvur ediyordu. Bu hareketin en etkili aydınlarından biri olan Namık Kemal, Tanzimat Fermanı’na özellikle Islahat Fermanı’na itirazı vardı. Namık Kemal’e göre gayr-i Müslim unsurlara imtiyaz vermek yerine meşrutî düzen kurulmalıydı. Böylece ayrılıkçı hareketler önlenebilirdi. Namık Kemal’in ittihad-ı anâsır düşüncesinde farklı dinsel ve etnik unsurların yanyana, ama

---

⁵ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.91-92.

⁶ Cihan Osmanoglu, **Tanzimat Dönemi İtibariyle Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, Legal Yayıncılık, İstanbul 2004, s.195-198.

⁷ Osmanoglu, **a.g.e.**, s.199.

⁸ “Osmanlı topraklarında ikâmet eden herkes Osmanlı tebaası olarak kabul edilir. Ecnebilik iddiasında bulunanlar bunu ispat etmek zorundadır.” bkz. İbrahim Serbestoğlu, **Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti’nde Tabiiyet Sorunu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014, s.69.

⁹ Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.150.

birbirinden ayrı yaşaması yerine unsurların tamamının bütünleşmiş tek halk haline gelmesi anlayışı bulunmaktadır. Unsurların siyasal hakları eşit bir biçimde güvence altına alınmalıydı. Eğitim herkese açık olmalıydı. Dahası hukuksal eşitlik, çıkarda ortaklık ve ortak vatan ittihâd-ı anâsır anlayışının özünü oluşturmaktaydı. Namık Kemal'e göre vatan, Osmanlı Devleti'nin tüm topraklarını kapsamalıydı. Bu rastgele bir toprak değildi ve uğruna can verilecek topraktı¹⁰. Namık Kemal, "Tabiiyyet-i Osmaniye" yazısında Tanzimat Fermanı'nın Osmanlılıkla çelişen yönlerine dikkat çekti. Askerlik görevinden ve bazı vergilerden muaf tutulan bu kesimin varlığını eşitliğe aykırı gördü. Hatta bazı gayr-i Müslim kişilerin yabancı devletlerin himayesine girmesini ve kapitülasyonlardan yararlanmasını eleştirdi¹¹.

Osmanlılık düşüncesinin etkisiyle hazırlanmış ve bu düşüncenin toplum ve devlet mekanizmasına yön vermesi istenilen en önemli siyasi-hukuki belge 1876 Kanun-ı Esasisi'dir. Kanun-ı Esasi'nin 8. Maddesinde "Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâ-istisna Osmanlı tâbir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir" denilerek farklılıklardan arındırılmış ortak bir Osmanlı kimliğine işaret edilmiştir¹². Kanun-ı Esâsi'nin çeşitli maddelerinde de Osmanlı kimliğinin ve vatandaşlığının güçlendirilmesine yönelik hükümler bulunmaktadır. Örneğin, Kanun-ı Esasi'nin 17. Maddesinde, "Osmanlıların kâffesi huzur-ı kanunda ve ahvâl-ı diniyye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezâifinde mütesavidir" biçiminde bir anlayışa yer verilmişti. 19. Maddesinde sadece liyakatın esas alınacağını, 9. Maddesinde tüm Osmanlı vatandaşlarının kişi özgürlüğüne sahip olduğu, 10. Madde de kişi özgürlüğünün her türlü taarruzdan masun olduğu, hiçkimsenin kanunun tayin ettiği yöntem dışında cezalandırılmayacağı ilan edilmişti¹³.

II. Abdülhamid'in mutlakiyet rejimine karşı mücadele eden Jön Türkler, Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması ve Meclis-i Mebusan'ın açılması konusunda hemfikirdirler. Ancak Osmanlılık konusunda bazı nüanslara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Ünlü pozitivist Ahmed Rıza, Osmanlıcılığa göz kırpmakla birlikte "Osmanlı" terimini "Türklük" biçiminde tasavvur ediyordu¹⁴. Toleransın

¹⁰ Mustafa Tarhan Yılmaz, **Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi (1868-1869)**, Gece Kitaplığı, İstanbul 2015, s.190-192.

¹¹ Yılmaz, **a.g.e.**, s.194.

¹² Suna Kili, A.Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri "Senedi İttifaktan Günümüze, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları**, Ankara 1985, s.32.

¹³ Kili, Gözübüyük, **a.g.e.**, s.32-33.

¹⁴ Somel, **a.g.m.**, s.108.

İmparatorluğun parçalanmasına yol açtığına inanıyordu ve bu tutumun milliyetçilik akımlarını teşvik ettiğini belirtiyordu¹⁵. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin dört kurucusundan biri olan Dr. Abdullah Cevdet, "Osmanlılığın Türk olmaktan daha üstün sayılması gerektiğini" savunmuştu. Arnavut milliyetçisi İsmail Kemal Bey ve Ermeni milliyetçileri ise Osmanlıcılığı araç olarak görmüşlerdir¹⁶. Öte yandan Şura-yı Ümmet dergisi 10 Nisan 1902'de yayınladığı programda Osmanlı kimliğine güçlü bir vurgu yapmıştı: "Osmanlı anasır-ı muhtelifesi arasında ihtisasat-ı vatanperveraneden mütevellit bir ittihad-ı samimi vücuda getirmek, Müslim ve gayr-i Müslim teb'a-yı Osmaniye'nin siyaseten tevhid-i efkârına çalışmak"¹⁷. Jön Türklerin popüler liderlerinden biri olan Prens Sabahaddin Bey ise, adem-i merkezîyet yönetim modelini savunmuş ve İmparatorlukta yaşayan farklı etnik unsurların birleşmesini istemişti. Bu etnik unsurların özgürlük isteklerine adem-i merkezîyet çerçevesinde sıcak yaklaşmıştı.

II. Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908'de ilan edilmesiyle birlikte ittihad-ı anâsır veya Osmanlıcılık düşüncesi yeni bir evreye girdi. Meşrutiyet'in ilânı üzerine ilk günlerde yapılan gösterilerde farklı etnik ve dini gruplar birlik görüntüsü vermişlerdi. Ancak yanıtlanması gereken sorular vardı. "Hürriyetin ilânıyla" eşitlik ve özgürlük kazanan farklı etnik unsurlar arasında kalıcı birlik nasıl sağlanacaktı? Müslüman Türkler (millet-i hakime) iktisadi açıdan nasıl kalkınacaktı? Eğitim ve hukuk kurumları başta olmak üzere başlıca kurumlarda reformlar nasıl ve hangi stratejiye dayalı olarak yapılacaktı?¹⁸ Her ne kadar Osmanlı İttihad ve Terâkki Cemiyeti 1908'de yayınladığı siyasi programında, Kanun-ı Esasi'nin 108. Maddesinde belirtilen tevsi-i mezuniyet (yetki genişliği) idare usulünün uygulanması için kanunlar çıkarılacağını vaad etmişse de¹⁹, pratikte merkezîyetçi-Türkçü bir siyaset izlemiştir. İttihad ve Terâkki Cemiyeti'nin muhalifi olan Osmanlı Ahrar Partisi, insanların hür ve hukuk-ı beşer nokta-ı nazarından eşit olarak doğduklarını, hak ve özgürlüklere sahip olduklarını belirttiikten sonra Osmanlıların ülkenin kalkınması için bazı görevleri olduğunu savunmuştu. 1 Eylül 1908 tarihli siyasi programı Osmanlıcı siyasi bir dilin egemen olduğu bir metindir. Prens Sabahaddin'in ideolojisinin baskın olduğu metnin 14. Maddesinde "Osmanlıların mebus intihabında, memuriyetlere

¹⁵ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.138.

¹⁶ Somel, a.g.m., s.108.

¹⁷ Mardin, a.g.e., s.184.

¹⁸ Somel, a.g.m., s.109

¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.66

taininde cins ve mezhep tefrik edilmiyerek mücerred ehliyet ve liyakatleri nazar-ı dikkate alınacağı gibi anâsır-ı Osmaniyenin adilâne bir surette bu hakka nailiyetleri hususuna itina (edileceği) ve bilumum Osmanlılar ahz-ı asker kanununa tabi (bulunacağı) ilan edilmişti²⁰.

Meşrutiyet yılları boyunca Osmanlıcı, Türkçü ve İslamcı yazar ve siyasi figürler arasında “kavmiyet” konusunda sert tartışmalar yaşandı. Balkan Savaşlarından sonra Osmanlıcılarla Türkçüler arasındaki yol ayrımı daha da netleşti²¹. İttihâd-ı anâsır veya Osmanlıcılık büyük yara aldı, 1914 Rum göçü ve 1915 Ermeni Tehciri ittihad-ı anâsır düşüncesini büyük ölçüde rafa kaldırdı.

Mütareke Dönemi’nde İttihâd-ı Anâsır ve Vatandaşlık Üzerine Tartışmalar

Mütareke Dönemi’ne girildiğinde başta ittihad-ı anâsır kavramı olmak üzere millet, milliyetperverlik, Osmanlılık ve Türkçülük gibi kavramlar etrafında yeni bir tartışma başlatıldı. İmparatorluğun parçalanması riski karşısında adeta panik havası içerisinde yapılan bu tartışmalar, zaman zaman üstü örtülü zaman zaman da açık şekilde yürütüldü. Wilson İlkeleri aydınların sarıldığı bir can simidi niteliğine büründü. Özellikle ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkına sahip olduğu (self-determinasyon) ilkesi hem Türk aydınlarının hem de Rum ile Ermenilerin umut besledikleri bir ilke oldu. Tanin gazetesi daha Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmadan önce Wilson’un 12. maddesine sarılan yayın organlarındandı: “Türk milleti kendi hukukunu diğer milletlere tanıttığı andan itibaren kendisi de diğer milletlerin aynı hukukunu tanıtmak mecburiyet-i tabîyyesindedir. İşte Vilson’un on ikinci maddesi, Türkiye’da sakin diğer milletlerde de serbesti-i inkişâf hukukunun te’minini bundan dolayı tazmin etmektedir. (...) Milliyet esâslarının her yerde gittikçe kudret ve nüfuzunu arttırmakda olduğu son asırda muhtelif milletlerden mürekkeb devletlerin bekâ-yı hakimiyeti, dahilinde bulunan milletlerden her birinin inkişâf ve terâkki ve serbest bir surette hakimiyet haklarını teslim eylemekle kaimdir. (...) Bu nokta-ı nazardan gerek Türkiye dahilinde bulunan milletlerin serbest surette inkişâf hakkını ihrâz eylemeleri ve gerek Çanakkale boğazının beyn-el-milel te’minat altında her devletin ticaret-i sefainine küşade bulunması şerâiti, Türkiye için gayr-i kabil kabul şartları add edilemez. Hususıyla Vilson’un diğer

---

²⁰ Tunaya, **a.g.e.**, C.1, s.155-157.

²¹ Osmanlıcılarla Türkçüler arasındaki tartışmalara ilişkin örnekler için bkz. **Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik**, Haz. Mehmet Kaan Çelen, Haluk Kayıcı, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2014.

şartlarıyla küçük milletlerin hukuku taht-ı te'mine alınacak ve kuvvetin istibdadına nihayet verilerek her millet, aile-i milel dahilinde, serbestçe ve müsavi bir surette terakki için çalışabilecek olduktan sonra, asırlardan beri arzuladığımız bu nimete ermek için bazı fedakârlıkları ihtiyar etmekde elbette tereddüd edemeyiz”²².

Mütareke Dönemi'nin ilk aylarında farklı etnik ve dini aidiyetleri olan aydınlar Osmanlı Devleti'nin geleceğinin nasıl şekilleneceği, barış görüşmelerinde nasıl bir strateji izleneceği konusunda hummalı bir tartışmanın içerisine girmişlerdi. Basın ve Meclis-i Mebusan (21 Aralık 1918'e kadar) söz konusu tartışmaların ana zeminini oluşturmuşlardı. Rum ve Ermenilerin yanısıra bazı Türk aydınları ile siyasi figürler de İttihadcılarının savaş boyunca izlediği ittihad-ı anasır politikasını, Rum ve Ermeni tehcirini eleştirdi ve İttihad ve Terâkki Cemiyeti'nin sorumluluğunun altını çizdi. İlk büyük tartışma Osmanlı Devleti'nin savaşta yenildiğinin artık kesinleştiği 1918 yaz aylarında yapıldı. Halide Edip'in 30 Haziran 1918'de Vakıt gazetesinde yayımladığı “Evimize Bakalım, Türkçülüğün Faaliyet Sahası” adlı makalesiyle başladı. Halide Edip bu makalesinde, Türkçülüğün nazari kısmının en geniş anlamıyla Türklerin birliğine muhtelif yollardan ulaşmayı içeren bir fikir ve maksatlardan oluştuğunu belirtti ve bu yolların ikiye ayrıldığını öne sürdü.

Birincisi; Türklük alemini yalnız Müslüman Türklerden ibaret farz eden,

İkincisi; Müslüman, Müslüman olmayan Fin, Macar, Umûmi Turanilerin birleştirilmesi²³.

Halide Edip, bunlardan hangisinin doğru olduğunu sorar ve yaşanan son hadiseler ile savaşın yıkıcı etkilerinden dolayı, “Türkçülüğün faaliyet sahasının tabii olarak Genç Türkiye” olacağı kanaatine ulaşmıştır. Halide Edip, “kendi evimiz, yani Türkiye baştan başa karma karışık ve felâket içindedir” diyerek, Genç Türkiye'nin bugün bütün evladlarının hizmet ve muhabetine muhtaç olduğunu belirtmektedir. Ve şu tespiti yapmaktadır: “Genç Türkiye'nin haricine kudretin hizmetine götüren her Genç Türk kendi anasının evinin hakkından almış götürmüş demektir”²⁴. Halide Edip'in Pan Turanist eğilimden vazgeçişini ifade eden bu makalesi, başta Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü olmak üzere Türkçüler arasından itirazlar yükseldi. Ziya Gökalp Yeni Mecmua'nın 51. sayısında “Türkçülük ve Türkiyacılık adlı makalesinde Halide Edip'i Osmanlı

²² “Cihan Sulhunde Türkiye”, **Tanin**, 8 Teşrin-i Evvel 1334/1918, No:3527, 1.

²³ Halide Edip, “Evimize Bakalım, Türkçülüğün Faaliyet Sahası”, **Vakit**, 30 Haziran 1334/1918 No:252, 1.

²⁴ Halide Edip, “Evimize Bakalım, Türkçülüğün Faaliyet Sahası”, 1.

sınırları dışındaki Türk topluluklarına sırt çevirmekle suçladı. Ziya Gökalp Türk ve “Türkiyalı” terimleri üzerine geniş açıklamalar yaptı: “(Türk) kelimesiyle (Türkiyalı) kelimesi arasında büyük fark vardı; her Türkiyalı, Türk değildir, aynı zamanda her Türk de Türkiyalı değildir. Demek ki bu iki tabir arasında (umum hususi minvech) vardır. (Türkiyalı) kelimesi devletimizin ismidir; (Türk) kelimesi milletimizin adıdır. Ben tabiiyetim itibarıyla Türkiyalıyım, harsim itibarıyla da Türküm. (...) yabancı memlekette tabiiyetle milliyet aynı şey itibar edilir²⁵. Ziya Gökalp, Avrupa’dan karşılaştırma yaparak Türk ve “Türkiyalı” terimlerden yola çıkmış ve Türkçülüğün başka bir şey, “Türkiyacılığın” ise başka şey olduğunu öne sürmüştür. Bu iki cereyan arasında ortak noktalar olmakla beraber, mahiyet itibarıyla farklı oldukları görüşündedir. İmparatorluğun son on yılına damga vuran ünlü ideolog Ziya Gökalp, Halide Edip’e karşı görüşünü şu satırlarla somutlaştırdı: “Fihakika, bizde de (Türkiyacılık) katiyen ihmâli caiz olmayan mübrem bir vazifedir. Memleketimiz, yüzbinlerce yardımcı elin cân-sipârâne ihtimamlarına muhtaç! Bu inkârı mümkün olmayan bedihi bir hakikatidir. Fakat, bu vazife ve gayenin ayrı adı, ayrı bir hususiyeti vardı. Buna (Türkiyacılık) denildiği gibi (vatancılık) namı da verilir. Namık Kemallerin, Tevfik Fikretlerin mefkûresi olan vatanperverlik işte bu maksada müteveccihdi. Fakat, Türkçülük bu hususi gayeyi mukaddes tanımakla beraber, buna bir de (Türkçülük) namıyla daha umumi bir mefkûre ilâve ettiler. Türkçülerin vücuda getirdiği yenilik de bundan ibâret değil midir?”²⁶ Fuad Köprülü ise, Osmanlı’daki Türklerin hudut dışındaki Türk topluluklarına derin ve sarsılmaz bir bağ ile bağlı olduğunu belirtti. Türkçülüğün dinî ve lisanî aynı olan bütün Türkleri bir millet add ederek bütün o dağınık kitleler arasında harsî bir vahdet oluşturmaya çalışan bir cereyan olduğunu öne sürdü. Ve Türkçülerin siyasi hudutlarının bir milleti parçalamayacağına inandıklarını, hangi tabiiyette olursa olsun Türklerin arasında bir fark görmediklerini ve kendilerini bütün Türk milletinin bir ferdi gördüklerini açıkladı. Şu tespiti yaptı: “Binaenaleyh ‘Türkçülüğün faaliyet sahası’ mevzu’ı bahsi olunca herhalde Akdeniz’den Çin’e kadar bütün Türklerin yaşadıkları bil-umûm yerlerine buna dahil olduğu artık anlaşılmalıdır. Çünkü Türkçülüğün esâsı Osmanlı hududunun ister haricinde ister dahilinde olsun, Türkleri birbirinden hiçbir suretle ayrılmamak ve Türk milletinin –mahali menfaatinin fevkinde– umumi bir menfaati olduğuna inanarak ona çalşmak demektir.

---

²⁵ Ziya Gökalp, “Türkçülük ve Türkiyacılık”, **Yeni Mecmua**, Cild:2, Sayı:51, (4 Temmuz 1918), 482.

²⁶ Ziya Gökalp, “Türkçülük ve Türkiyacılık”, s.482.

Türk alemi bugün bütün evladlarının hizmet ve muhabbetine muhtaçtır. Bazı yanlış, hatalı kanaatlerin sevkiyle Türk aleminin muhtelif yerlerinde –kendi kuvvetlerini yalnız kendi sahasına hasır etmek- tarzında muzırr ve ‘hodgamlık’ zuhur edecek olursa, Türkçülüğün ilk vazifesi bunun yanlışlığını anlatmak olmalıdır. Bugün İstanbul’dan Kaşgar’a kadar bütün Türk gençliği düstûr olarak şunu kabul etmelidir: birimiz hepimiz için ve hepimiz birimiz için! Çünkü istikbalin büyük Türk dünyası bundan başka bir suretle kurulamaz”²⁷. Fuad Köprülü’nün dikkat çeken diğer bir tespiti de Türk teriminin bir ırk unvanı olmadığını, bir millet adı olduğunu ifade etmesidir²⁸. Bu tartışmaya Ağaoğlu Ahmet de katıldı ve Halide Edip’in öne sürdüğü yeni anlayışı eleştirdi. Halide Edip’in vâsi’ Turancılıktan Türkiyacılığa evrilmesini şaşkınlıkla karşıladığını belirten Ağaoğlu Ahmet, bu tartışmanın çıkmasına şu gerekçenin etkili olduğunu iddia etti: “Hiç şüphe yokdur ki bu bahsin açılmasına bizim Azerbaycanla temasa gelmiş olmamız sebep olmuştur. Azerbaycan Turancılık, Türkçülük yolunun bir merhalesidir.

Bize deniliyor ki Azerbaycan gibi uzak yerler ile meşgul olursak biz de kendi yurdumuz kendi ocağımızı unutulmuş ve sönmüş olur. Ne kadar muhterem ve mukaddes endişeler”²⁹.

Verdiğimiz birkaç örnekten de anlaşılacağı gibi Mütareke döneminde ilk polemik Türkçülüğün sınırları konusunda yaşandı ve bu alanda yeni bir anlayışın ipuçları verildi.

Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra oluşan yeni siyasi iklim sonucunda, ittihâd-ı anâsır yani Osmanlılık Mütareke döneminin heyecan uyandıran kavramlarından biri değildir. Ancak bazı yazarlar, siyasi parti ve cemiyetler çekingen bir biçimde bu kavramın üzerinde durdu. Siyasi parti ve cemiyetler, siyasi programlarında ittihâd-ı anâsıra yer vermişlerdi. Bu partiler çoğu kez 1876 Kanun-ı Esasisi’nde siyasi ve hukuki çerçevesi çizilen Osmanlılığı ele almışlardı. Örneğin Mütarekeden hemen önce kurulan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası (Ekim 1918), “Osmanlılar(ın) hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun hukuk ve vezâifte müsavi” olduğunu, “Kanun-ı Esâsi’nin millete verdiği hukuk(un) tamamen muhafaza (edileceğini) ve

---

²⁷ Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Türkçülüğün Gayeleri”, **Vakit**, 16 Temmuz 1334/1918, No:266, 1.

²⁸ Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Türkçülüğün Gayeleri”, 1.

²⁹ Ağaoğlu Ahmed, “Türkçülük–Türkiyacılık”, **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Ağustos 1334/1918, No:13457, 1.

hürriyetperverlik esâsâtına sadık (kalınacağıını)” vaad etti³⁰. Aynı tarihlerde kurulan Radikal Avam Fırkası ise, “Osmanlılık vücudunun her uzvu fırka için mukaddestir. Ve her taarruzdan masundur” dedikten sonra Osmanlı vatandaşlarına yönelik ayrıntılı bir çerçeve çizmiştir. Bunlar;

“a- Devlet-i âliyyenin tamamîyet-i mülkiyesini son derecede gözetmek ve bütün aksamının ittihadına hâlel gelmemek şartı ile “milîyet prensipleri” dairesinde idâresini temin eylemek,

b- Umum Osmanlıların vezâif ve imtiyazatta kat’i surette müsavi olmalarını temin etmek,

c- Osmanlıları tam manasile “Hürriyet-i hakikiye”ye nail eylemek,

d- Anasır-ı muhtelif-i millette ahenk ve imtizacı idame etmek”³¹.

Mütareke döneminde Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sorumlu tutulan ve bu nedenle Kasım 1918’de kendini fesh etmek zorunda kalan İttihad ve Terakki Partisi yerine Teceddüt Partisi kuruldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin mirası üzerine kurulan yeni parti programında Osmanlılık kimliğine yer verildi. Şu çerçeve çizildi:

“a- Osmanlılar, hangi din ve mezhep ve millete mensup olursa olsunlar hukuk ve vezaifte eşittirler.

b- Her milletin, dinî, edebî, ilmî istiklâli olacak ve milletler arasında müsavât-ı kamile cari bulunacaktır.

c- Memleket dahilinde müstamel olan lisanların istimali herkes için ihtiyaridir. Lisân-ı resmiden gayr-i lisân istimaline lüzum hissedilen yerlerde mahkeme ve belediye ve nahiyeler umuruna müteallik hususat için bir kanun tedvin kılınacaktır”³².

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti ve Ahâli İktisat Fırkaları da bu siyaseti programlarına taşımışlardır. Ancak parti ve cemiyetlerin programlarında yer verdikleri Osmanlılık kimliğinin ve ittihâd-ı anasırın dönemin siyasi iklimi içerisinde karşılık bulduğunu söylemek zordur. Türkçüler, uzun süreden beri Osmanlıcılığın başarısızlığı üzerinde durmuşlardı. Fuad Köprülü, Osmanlıcılığı tarihsel bir analize tuttu. O’na göre Osmanlı terimi bir devlet, yani bir siyasi heyet adıydı. Bu terim Tanzimatçıların ifade ettiği gibi “dinde, lisanda ve netice

---

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi**, C.2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.76.

³¹ Tunaya, **a.g.e.**, C.2, 86-87.

³² **A.g.e.**, s.103.

olarak müşterek bir millet unvanı” değildi. Osmanlılık demek Türklüğün, Araplığın, Rumluğun, Ermeniliğin v.s. toplu heyeti demektir. Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti’nin herşeyden evvel bir Türk-İslâm saltanatı olduğunu belirtmişti. Merkezinde Türklük ve İslâmlık vardı. Devletin arazisi, etnografya açısından başlıca ikiye ayrılmaktaydı. Birincisi düşman işgali altında bulunan Arap memleketleri, ikincisi ise Trakya ve Anadolu’dan mürekkep Türk vilâyetleri idi. Türk vilâyetlerini de şöyle değerlendirmiştir: “Türkler ve dinî ve vatanî hisleri itibariyle Türklerden hiçbir suretle tefrik edemeyeceğimiz, Kürtler, Lazlar, Çerkezler gibi İslâm kavimlerin büyük ve kat’i ekseriyeti haiz olduğu bu kısımda gayr-i Müslim olarak Rumlar, Ermeniler, Yahudiler vardır”³³. Fuad Köprülü, “Türkçülerin Osmanlılık telâkkisi(ne) hem hadiselerin hakikatine mutabık ve hem de Wilson’un istediği kadar hürriyetçi” olduğu inancındadır³⁴.

İttihâd-ı anasır ve vatandaşlık konusunda en ilgi çekici değerlendirmeler liberal görüşleriyle tanınan Ahmed Emin (Yalman) Bey’den gelmişti. Daha Mütareke’den önce yeni bir vatandaşlıktan söz etmiş ve bu vatandaşlığın temelinde “menfaat-i umumiye”nin olduğunu belirtmişti. Hükümetin 1918 yılındaki dahili istikraz girişiminin Türk, Rum ve Ermeni gazeteciler tarafından etraflıca ele alınması, Ahmed Emin Bey’i bu konu hakkında değerlendirmeler yapmaya yöneltmişti. O’na göre müşterek menfaatleri olan vatandaşlar arasında din, lisan, ırk farklılıkları sözkonusu edilemezdi. Birlikte yaşama, sorumluluk ve paylaşma ön plana çıkmalıydı. Ancak Osmanlı’da böyle bir vatandaşlık gelişmemişti ve bunun için de “terbiyeye” ihtiyaç vardı. Ülkenin “müdrük ve münevver sınıflarına düşen vazife (ise), vatandaşlık terbiyesinin tamiminin” sağlanması için müştereken çalışmaktı³⁵. Ahmed Emin, ekonomik açıdan güçlü gayr-i Müslim Osmanlı vatandaşlarının ülkenin umûmi menfaatlerini düşünmeye alışık olmadıkları kanaatindeydi.

Ayrıca gayr-i Müslim Osmanlı vatandaşlarının vatandaşlık terbiyesi görmedikleri, vatandaşlık rabitalarını güçlü bir şekilde hissetmedikleri ve ülkenin işlerini kendilerine mal etmedikleri eleştirisini de yöneltmiştir³⁶. Vatandaşlık bağının mutlaka sağlanmasını önerir: “Asırlarca bir arada yaşayan ve daima bir arada kalacak olan vatandaşları birbirine takarrüb etmek, aralarında hakiki bir itimad husule getirmek, yanlarındaki müşterek menfaatleri, müşterek rabitaları, müşterek hak ve vazifeleri hepsine tanıtmak, her türlü ihtilafların ve hususiyetlerin fevkinde bir kanun hükümeti te’sis(nin) ne demek olduğunu

³³ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Osmanlılık Telâkkisi”, **Aksam**, 23 Teşrin-i Evvel 1334/1918, 1

³⁴ Köprülüzade Mehmed Fuad, “Osmanlılık Telâkkisi”, 1.

³⁵ Ahmed Emin, “Yeni Vatandaşlık”, **Vakit**, 19 Nisan 1334/1918, No:180, 1.

³⁶ Ahmed Emin, “Vatandaşlık Rabitaları”, **Vakit**, 18 Ağustos 1334/1918, No:298, 1.

herkese öğretmek pek yüksek, pek asil bir vazifedir. Bu vazife bilhassa matbuata düşer”³⁷.

Ahmed Emin’in vatandaşlık üzerine değerlendirmelerine başta Neologos gazetesi olmak üzere İstanbul’da yayımlanan Rumca gazeteler tepki gösterdi. Amacın Patrikhane’nin etkinliğinin azaltılması olduğu ileri sürüldü. Ahmed Emin, ülkede genel bir vatandaşlık fikrinin oluşturulması için bir neslin geçmesi gerektiği fikrindedir. O’na göre din, hars ve lisan her anâsır için özel bir niteliğe sahipti, bu nedenle ortak noktaların bulunması gerekliydi. Bunların birincisi kanun sahasıydı ve “memleketle kanunun hiçbir zümre farkı tanımaksızın bil-cümle münasebetleri müsavi bir suretle tedvir etmesine ve umuma mahsus sıhhatî, irfanî, servetî ve ictimai münasebetleri umumi bir murakebe altında bulundurmasına mütavakıf” olmasına vurgu yapıldı. İkinci ortak nokta iktisat alanıydı ve vatandaşlar arasında bir iktisadi tesanütten söz edilmektedir. Üçüncü alan da terbiye idi. Ahmed Emin, Amerika Birleşik Devletleri’ni örnek vermektedir: “Amerika’da görüyoruz ki dünyanın muhtelif köşelerinden gelen insanlar din, hars ve lisan hakkındaki hususiyetlerini muhafaza etmekle ve bunların muhafazası için müesseseler vücuda getirmekle beraber müşterek terbiye vasıtaları sayesinde az zamanda mükemmel bir Amerika vatandaşı haline gelmektedirler”³⁸.

ABD’de üniversite eğitimi almış olan Ahmed Emin, liberal devlet öğretisini savunmakta ve içerisinde bulunulan kaos ortamında Osmanlı Devleti’ne laik devleti önermektedir.

Barış görüşmelerine hazırlık yapılırken devlet ve din işlerinin birbirinden ayrılmasının, İtilaf Devletleri üzerinde olumlu etki bırakacağı kanaatindedir. Şöyle bir devlet ve vatandaş tasavvur etmektedir: “Din, ırk, lisan, fikir ve ictihad farkı tanımaksızın bil-cümle vatandaşlara siyenen muamele eden, münasebat-ı umumiyenin her vakit için kabil-i itimad kanunlar dairesinde cereyan etmesini te’mine çalışan, her vatandaşa aynı inkişâf ve terâkki fırsat ve imkânını veren, bütün vatandaşların sıhhi, iktisadî ve ictimai nokta-ı nazardan insanlığa yakışmaz diye telâki olunan bir asgari seviyenin fevkinde bir mevcudiyete sahip olmasını bir gaye diye bilen ve bu seviyenin dunûnda kalanlara el uzatan bir devlettir”³⁹.

Mütareke Dönemi’nde İmparatorluğu bir bütün olarak ayakta tutma ve kurtuluşu sağlamanın yollarının arandığı bir ortamda birçok sorun da gündeme

³⁷ Ahmed Emin, “Vatandaşlık Rabitaları”, 1.

³⁸ Ahmed Emin, “Vatandaşlık Gayesi”, **Vakit**, 30 Ağustos 1334/1918, No:308, 1.

³⁹ Ahmed Emin, “Sulh Hazırlığı 1”, **Vakit**, 21 Teşrin-i Sani 1334/1918, No:388, 1.

getirilmişti. Bunlardan biri de İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminde yaşanan Ermeni Tehciri'ydi. Sulh hazırlığının önemli önkoşullarından biri anâsır arasındaki ilişkilerdi ve bu sorun soğuk kanlıkla ele alınmalıydı. Ahmed Emin'e göre, sulh hazırlığı bağlamında anâsır siyaseti iki strateji izlenerek oluşturulmalıydı. Birincisi maziye tasfiye etmek, ikincisi ise istikbâli bina etmektir. Vakıf gazetesi başyazarına göre maziye tasfiye etmenin üç noktası vardı. Bunlar;

“1- Amerikalıların ve diğer İtilaf devletlerine mensup bi- taraf ve adil zevâtın iştirakiyle tahkik komisyonları teşkil ederek Ermeni mesâilinde medeni nokta-ı nazardan cürmü sabit olanları, Müslüman olsun Ermeni olsun bulup cihan medeniyetini memnun edecek bir suretle cezalandırmak.

2- Tehcir edilen Ermeni ve Rumların yurdlarına iâdesi ve istirahatlerinin te'mini meselesiyle işigali tamamıyla Amerika Salib-i Ahmerine tevdi etmek.

3- Tehcir edilenlerin mal ve mülkünü gasıblardan alarak iâde ve zayi' olanları tazmin etmek”⁴⁰.

Başyazar, anâsır arasındaki ilişkiyi güçlendirmek ve devlete bağlılığını sağlamak üzere beş öneride bulunmaktadır. Bu aynı zamanda devletin yeniden yapılandırılması anlamına gelmekteydi. Birincisi, vatandaşlar arasındaki müsavatsızlığın zedelenmemesi; devletin bütün vatandaşların hukukunu gözetmesi ve bütün anâsırın katılımıyla “işgörür” bir kuvvet oluşturulması. İkincisi, “Din, hars, fikir ve icthad hususunda istedikleri yola gitmekte bütün vatandaşlar(ın) serbest “olması; devlet, “hakk-ı bekâsi” ve “hukuk-ı umumiye” ile “kuvve-i icraiye” gibi işlerle ilgilenmesi. Üçüncüsü, yerel yönetimde ahaliye geniş hak ve yetkiler tanınması; toplanan vergilerin ise büyük bir kısmının yerinde harcanması. Dördüncüsü, azınlıkların nüfus oranlarına göre seçme ve seçilme haklarının güçlendirilmesi ve buna ilişkin Kanun-ı Esâsi'ye hükümler konulması. Beşincisi ise yabancı mütehassısların görevlendirilmesi ve bunlara geniş yetkilerin verilmesi⁴¹.

Mütareke Dönemi'nin ilk aylarında ABD mandasını ve anâsırın eşitliğini savunan Ahmed Emin Bey, yer yer Rum ve Ermeni aydınlarının tepkileriyle karşılaşmıştı. Bunun temel nedeni Ahmed Emin Bey'in “milliyetperverlik” meselesine de değinmesiydi. İttihad ve Terâkki Cemiyeti'nin müfrid bir milliyetperverlik izlemesi nedeniyle kitlelerin bu kavrama karşı tepki gösterdiğini belirten Ahmed Emin Bey, milliyetperverliğin modasının

⁴⁰ Ahmed Emin, “Sulh Hazırlığı 2”, **Vakıf**, 22 Teşrin-i Sani 1334/1918, No:389, 1.

⁴¹ Ahmed Emin, “Sulh Hazırlığı 2”, 1.

geçmediğini öne sürdü. O'na göre, "İttihad ve Terâkki'nin hakiki milliyetperverlikle hiçbir alakası yoktu. İttihad ve Terâkki birtakım iptidai ve cahilâne hislere ve birtakım fırka münakaşalarına milliyetperverlik namını vererek memleketi milli menafi'n icâb ettirdiği yolun tamamıyla aksine sürüklemiştir. Memleketin en müstahsil anasırı olan Ermeniler hakkında imhâ fikirleri beslemek milliyetperverlik değildir"⁴². Fakat Ahmed Emin, Türkçülük denilen milli cereyanın da İttihad ve Terakki Cemiyeti döneminde geliştiğini, ancak, bunun İttihad ve Terâkki Cemiyeti'yle ilgisi olmadığını iddia etti. Türklerin "dini tesanüdden başka milli bir tesanüd sahibi olmak istemeleri(nin)", son yıllarda milliyet düşüncesinin gelişmesinde etkili olduğunu vurguladı. Mütareke ortamında milliyetperverliğin ifrâtkârlıklardan tecrid edilerek, diğer milliyetlere geniş bir hoşgörü sağlanmasının İmparatorluğun geleceği açısından daha uygun olacağı görüşündedir⁴³. İstanbul'da yayımlanan İngilizce bir Rum gazetesi, Ahmed Emin'in anâsırın liberal değerler çerçevesinde birarada yaşaması fikrinin aldatmaca olduğunu iddia etti ve bunun dar bir Türk milliyetperverliğinin asimilasyon politikasından başka bir şey olmadığını belirtti⁴⁴. Ahmed Emin Bey, eleştirilere milliyet kavramına yüklediği anlamı açıklayarak cevap verdi: "Yirminci asırda milliyet hiçbir zaman kan rabitası, manasına gelemmez. Bu kelimenin medlûlü siyasi ve ictimâî bir irtibatır. Bu asırda cebri vasıtalarla başkalarını temsile kalkışan herhangi bir anâsır, kendi kuyusunu kazmakdan başka bir şey yapmış olamaz. Biz bir gaye-i emel beslemekle beraber hayalâta kapılarak kendimizi aldatmağa taraftar değiliz. Bugün şüphe kabul etmez bir hakikatdır ki gayri Türk anâsırların kasm-ı küllisi memleketin mevcudiyetine aleyhdardır"⁴⁵. Bu noktada kan ve din bağı yerine siyasi tesanüd, yeni siyasi vatandaşlık kavramı kullanmaya başladı⁴⁶. Yusuf Akçura, Türk kelimesinin Fransızca'da din ve ırk gözetmeksizin vatandaşlık rabitasını ifade ettiğini ileri süren düşüncesi, Ahmed Emin tarafından da benimsenmiş gibidir. Türk kelimesinin ırk, lisan harsa delâlet ettiğini belirtti⁴⁷.

Mütareke Dönemi'nde anâsır sorununa değinen kişilerden biri Ahmed Cevad'tır. Akşam gazetesi yazarı, "Avrupa'da ekâlliyetlerin hukukunu zayıf etmemek, fırkaların ve milliyetlerin sesini susturmamak için en müessir çare

⁴² Ahmed Emin, "Milliyetperverlik Siyasi Bir Moda mıdır?", **Vakit**, 10 Şubat 1335/1919, No:468, 1.

⁴³ Ahmed Emin, "Milliyetperverlik Siyasi Bir Moda mıdır?", 1.

⁴⁴ Ahmed Emin, "Anasır Siyaseti", **Vakit**, 12 Şubat 1335/1919, No:470, 1.

⁴⁵ Ahmed Emin, "Anâsır Siyaseti", 1; Kenan Özkan, "Mütareke Döneminde "Milliyet" ve "Anasır" Kavramı Üzerine Tartışmalar", **Belgi**, Sayı:15, (Yaz 2018/1), s.705

⁴⁶ Ahmed Emin, "Siyasi Vatandaşlık -3", **Vakit**, 29 Teşrin-i Evvel 1335/1919, No:715, 1.

⁴⁷ Ahmed Emin, "Siyasi Vatandaşlık -3",1.

olarak temsil-i nisbi” olduğunu, Osmanlı Devleti’nde nisbi temsilin uygulanmasını önermiştir⁴⁸.

Osmanlı İmparatorluğu’nun işgali ve topraklarının paylaşılması tasarılarının havada uçuştığı bir süreçte Türk olmayan unsurların Osmanlı yönetimi çatısı altında tutulması arayışı gündemin ilk sıralarında yer almıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması’nın yürürlüğe konulmasından hemen sonra Rum ve Ermeni halklarının liderleri başta olmak üzere Kürt ve Çerkez gibi Müslüman halklardan da talepler yükseldi. Bu dönemin özelliklerinden biri Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen Rum ve Ermeni tehcirinin etraflıca ele alınması ve Ermeni tehciri konusunda Divan-ı Harb-i Örfi’de yargılamaların yapılmasıdır. Tehcir davasına basında geniş yer verildi ve İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin milliyet meselesi ile azınlıklara yönelik politikası sert bir eleştiriye tabi tutuldu⁴⁹. Ermen tehciri ve sorumlularının yargılanması başta İngiltere olmak üzere İtilaf devletlerinin de ele aldıkları bir konuydu. Manchester Guardian gazetesinde yer alan bir başyazıda Mondros Ateşkes Antlaşması’nda Ermenilerin korunmasına ilişkin bir hükmün yer almaması eleştirildi. Gazete Ermenilerin Türklerin elinden kurtarılması ve yurtlarına geri dönüşlerinin sağlanması için barış antlaşmasına kadar beklemeye gerek olmadığını açıklamış ve Mütareke Antlaşması’nda buna ilişkin bir hükmün bulunmamasını imzacı devletler için bir “leke” olarak değerlendirmiştir⁵⁰. Londra serbest Kilise Kongresi de Ermeni vilayetlerinin Türklerin elinde bırakılmasından dolayı Lloyd George’a bir protesto telgrafi göndermişti. Ahmed Emin Bey, Kafkasya’da bağımsız bir Ermenistan Devleti’nin kurulmasından yanadır. O’na göre, “Ermeni anâsırını gayr-i mesul bir vaziyetten kurtarmanın yegâne çaresi, kendilerini ev sahibi etmektir”⁵¹. Yazar, konuyu biraz daha derinleştirdi ve somut önerilerde bulundu: “Rusya’daki Ermenistan hududunda bir tashih-i hudud yaparak oradaki mültecileri iskân etmek ve memleketin sair taraflarında bulunan Ermenilere bundan sonra kendilerine ait bir yurda malik olduklarını, isteyenlerin oraya gidebileceklerini, geri kalanların müsavi hukuka haiz Osmanlı vatandaşı vaziyetinde bulunacaklarını ve bir zümre halinde istisnaî bir vaziyet işgal edemeyeceklerini söylemek”⁵². Bunun sonucu Ermenilerle uzlaşma olacaktı.

---

⁴⁸ Özkan, a.g.m., s.701.

⁴⁹ **Techir ve Taktıl” Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terâkki’nin Yargılanması (1919-1922)**, Der. Vahakn N. Dadrian-Taner Akçam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

⁵⁰ “Mütareke Hakkında İngiltere’de Şikayetler, Ermeniler Hakkında Mütarekede Bir Madde Olmamasından Dolayı Galeyan”, **Vakit**, 6 Kanun-ı Evvel 1334/1918. No:403,1.

⁵¹ Ahmed Emin, “Kafkasya Siyasetimiz ve Ermeniler”, **Vakit**, 3 Eylül 1334/1918, No:312,1.

⁵² Ahmed Emin, “Ekâlliyyetleri Himaye”, **Vakit**, 26 Ağustos 1335/1919, No: 654, 1’den aktaran Özkan, a.g.m., s.706.

Ermeniler “ev sahibi yapılıncı siyasi tahrikler” yerine kültürel ve iktisadi işlerle uğraşacaklardı, böylece ülkenin kuzey – doğu sınırları güvence altına alınacaktı. Dahası Osmanlı vatandaşı Ermeniler üzerinde de olumsuz propaganda yapamayacaklardı⁵³.

Bu dönemin anâsır meselesinin önemli ayaklardan biri de Rumların durumuyla ilgilidir. Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce Meclis-i Mebusan’daki Rum mebuslar hükümetten on talepte bulundu. Bunlar; göç ettirilmiş Rum ahalinin yerlerine iade edilmesi, emvâl ve emlakın iade edilmesi, öğretimin serbest olması, din ve millî a’dât ve içtihadı aykırı kanunların lağv edilmesi, Rum mekteplerinin Türk mekteplerle eşit hukuka sahip olması, Rumların ülke yönetiminde görev alması, müessesât-ı milliye ve hayriyenin iade edilmesi, siyasi mahkumların ve asker kaçaklarının aff edilmesi, çağın ihtiyaçları ışığında Rumların gelişimine olanak sağlanması ve dini meselelere müdahale edilmemesidir⁵⁴.

İstanbul’daki Rum kiliselerinde yapılan ayinlerde Rumların Yunanistan’a ilhak talebinin dile getirilmesi ve bu isteğin Anadolu’daki bazı kiliselerde de tekrarlanması Osmanlı Hükümeti tarafından tepkiyle karşılandı. Rumlar, asırlardan beri boyunduruk altında yaşadıklarını ve artık Wilson Prensiplerine dayanarak bağımsız olmak istediklerini açıklamışlardı⁵⁵. İzmir’in işgali günlerinde de Osmanlı Rumlarının topluca Yunan tabiiyetine geçmeye karar verdikleri gazetelere yansımıştı⁵⁶.

Mütareke’nin sıcak günlerinde Rumların ayrılıkçı fikirlerine rağmen Ahmed Emin vatandaşlık hukuku üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur: “Osmanlı vatandaşı sıfatıyla Rum vatandaşlarımıza düşecek vazife, müsavi hukuka haiz vatandaş sıfatıyla memleket işlerine karışmak hususundaki haklarını ileri sürmek ve bu hakkın kati’ bir surette tahakkuk etmesine çalışmaktır. Münevver fikirli Rumlar bu yolu tutacak olurlarsa gerek münevver fikirli Türkler ve Ermeniler ve sair anâsırla mensubiyeti arasında pek çok refik-i mesai bulabilirler”⁵⁷. Anâsır arasında uyumun sağlanamaması halinde Rumlar ile Makedonya’daki Türklerin mübadelesini önerir⁵⁸.

⁵³ Ahmed Emin, “Kafkasya Siyasetimiz ve Ermeniler”, 1.

⁵⁴ “Rum Mebuslarının Mukarreratı”, **Vakit**, 16 Teşrin-i evvel 1334/1918, No: 352, s.2.

⁵⁵ “Rumların İltihak Talebi”, **Vakit**, 17 Mart 1335/1919, No:503,1.

⁵⁶ “Rumlar ve Yunan Tabiiyeti”, **Vakit**, 17 Mayıs 1335/1919, No:503,1.

⁵⁷ Ahmed Emin, “Rumluk ve Vatandaşlık”, **Vakit**, 23 Teşrin-i evvel 1334/1918, No:359, 1.

⁵⁸ Ahmed Emin, “Ekâliyetleri Himaye”, 1; Özkan, a.g.m., s.706.

Musevilerden bazılarının Osmanlılık kimliğine aykırı eğilimlerde bulunması ünlü Profesör Avram Galanti tarafından tepkiyle karşılandı. Nesim Ruso'nun Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı ziyaretinde Wilson ilkelerinden söz etmiş ve Musevi Meclisi'nin dahili nizamnamesinin değiştirileceğini belirtmiştir⁵⁹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ittihâd-ı anâsır alanında dikkat çekici çatışma konularından biri Kürt meselesi oluşturmuştur. Osmanlı merkezi iktidarına karşı 1880'lerden itibaren gelişen ve çoğu kez özerklik taleplerini içeren hareket, Mütareke Dönemi'ne gelindiğinde büyük bir mesâfe kaydetmişti. Kürt hareketi Paris Konferansı öncesinde ve sırasında somut talepler ortaya koydu. Uzun süreden beri muhalif kimliğiyle tanınan ve İttihadcılarla mücadele halinde olan Şerif Paşa, Mütareke Dönemi'nde birkez daha parladı. Paris Barış Konferansı'nda Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin gönderdiği Kürt delegasyonuna başkanlık yaptı. Ermeni delegasyonu başkanı Bogos Nubar ile 20 Kasım 1919'da yaptığı antlaşmada “Birleşik Bağımsız Ermenistan” ve Bağımsız bir Kürdistan”ın oluşturulması fikrini savundu⁶⁰. Şerif Paşa'nın Paris Barış Konferansı'ndaki faaliyetleri ve Ermeni temsilcilerle yaptığı ittifak bazı Kürt aşiretleri tarafından tepkiyle karşılandı. Kaskanlı ve Badil aşiret reisleri Sadarete gönderdikleri telgrafta saltanat ve hilafet makamına bağlı olduklarını bildirdiler⁶¹. Şerif Paşa'nın Bugos Nubar'la ittifak yapması, Kürt aşiretlerinin Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki milli harekete destek vermesini kolaylaştırdı⁶². Erzurum'daki Kürt aşiret reisleri tarafından Matbuat Müdüriyeti Umumiyesine gönderilen telgrafta, yedi asırdan beri Anadolu'nun doğusunda nüfusun yarısını oluşturan Kürtlerin Türklerden ayırt etmenin mümkün olmadığı bildirildi. 3 Kasım 1919'da İleri gazetesinde yer alan bir makalede, “Kürdlerle Kuva-yı Milliye arasında hiçbir münasebet yoktur” şeklindeki değerlendirmeye karşı çıkıldı ve Anadolu hareketine destek verileceği açıklandı: “Mülk ve Milletimizin mevcudiyeti tehlikeye girdiği zamanda saltanat uğrunda hilâfet-i muazzama-yı Osmaniye etrafında toplanmakta olan Kuva-yı Milliye ile

⁵⁹ “Musevilerin Talepleri”, *Vakit*, 12 Mart 1335/1919, No: 498, 1; “Osmanlı Musevileri”, *Vakit*, 22 Mart 1335/1919, No:508, 1.

⁶⁰ İsmail Göldaş, *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul 1991, s.268; Naci Kutluay, *İttihat Terâkki ve Kürtler*, Fırat Yayınları, İstanbul 1991, s.122.

⁶¹ “Kürdlerin Sadakati”, *Vakit*, 30 Teşrin-i Sâni 1335/1919, No:743, 2; “Kürdlerin Sadakati”, *Vakit*, 11 Kanun-ı evvel 1335/1919, No: 754, 2.

⁶² Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Çev. Nilay Özok, Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.143.

yekvücut olarak çalışmayı gereği gibi takdir etmiş ve bu husus için Kürdler bütün mevcudiyetleriyle Kuva-yı Milliye ile çalışacaklardır⁶³.

Mütarekede, Kürtlerin saltanat ve hilâfet makamıyla ilişkisinin boyutu, özerklik veya bağımsızlık talepleri ve ittihâd-ı anâsır anlayışı basında geniş yer aldı. Ahmed Emin Bey, “Kürdlerin inkişaf-ı harsî, iktisadî ve içtimaiyelerine aid esbabın” hazırlanması kanaatindedir⁶⁴. Dersim eski Mebusu Lütfi Fikri (Düşünsel) Bey, barış antlaşması imzalanıncaya kadar Kürdlerin Osmanlı Devleti’nde ayrılmaması gerektiğini açıkladı⁶⁵. O’na göre Kürtlerin– Kürtlüğün bütün makbul ve meşru mutalebat-ı milliyeleri” karşılanmalıydı⁶⁶. Ahmed Emin gibi Lütfi Fikri Bey de Kürtlere özerklik verilmesi taraftarıdır. Anadolu hareketine muhalif tavrıyla bilinen Refi’ Cevad (Ulunay), Kürt veya Kürdistan meselesinin eskiden beri süregelen bir siyasi mesele olmadığını, Harb-i Umûmiden sonra ortaya çıktığını belirtti. Kürt meselesini siyasi bir boyut almasında İttihadçılar suçladı: “Ma’lum olduğu üzere Kürdler câmia-ı Osmaniyenin en cerî, en kuvvi, bir anâsırını teşkil eder. Kürdler liva-yı İslâmiyeti i’tilâ ettiren milliyet cereyanı başladığı ve birçok yerlerde esef-i engîz bir şekl aldığı halde bile Kürdler o mukaddes rabita-ı maneviyenin te’siriyle Osmanlılıktan bir ayrılık arzusu duymamışlardı”⁶⁷. Refi’ Cevad, ulusların gelişmek istemelerinin bir hak olduğunu, buna karşı çıkmamanın ise Ortaçağ zihniyeti olduğunu açıkladı. O’na göre, hükümet Kürdlerin tenvirine çalışmamış, fikren büyük bir sıçrama yapmasına imkan tanımamıştı. Hükümet, Türk unsurunu nasıl ihmal etmişse Kürtleri de öyle ihmal etmişti. Halbuki Kürtler, Osmanlıların işgören güçlü kullarıydı. Eskiden “Türklük diye feryad edenler bugün Kürdler camîa-ı Osmaniyeden ayrılma” ihtimali karşısında endişeye kapılmışlardı. Refi’ Cevad, milliyet cereyanlarının Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike oluşturduğu inancındadır⁶⁸.

Çerkes toplumu da Kürt milleti gibi milliyet cereyanının farklı noktalarında konumlanmıştı. II. Meşrutiyet döneminden itibaren Çerkes Teavün Cemiyeti ve Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti gibi hayır amaçlı örgütler kurulmuştu⁶⁹. Mütareke ortamında özerklik ve bağımsızlık yanlısı Çerkes Cemiyeti

---

⁶³ “Kürdlerin Sadakati”, **Vakit**, 24 Kanun-ı Evvel 1335/1919, No:766, 2.

⁶⁴ Ahmed Emin, “Ekâlliyetleri Himaye”, 1.

⁶⁵ Nesim Şeker, “Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de “Milliyet” Arayışları ya da “Anasır Meselesi”, **İmparatorluktan Cumhuriyet’e Türkiye’de Etnik Çatışma**, Der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, 163.

⁶⁶ Şeker, a.g.m., s.163.

⁶⁷ Refi’ Cevad, “Kürd Meselesi”, **Alemdar**, 1 Mart 1336/1920, No:440-2740, 1.

⁶⁸ Refi’ Cevad, “Kürd Meselesi”, 1.

⁶⁹ Tunaya, a.g.e., C.2, s.606-607.

oluşturulmuştu. Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti bunlardan biriydi. Cemiyet, Yunan koruyuculuğu altındaydı⁷⁰. Çerkesler arasında Anzavur ayaklanması başta olmak üzere işgalcilerle işbirliği içerisinde bulunanlara tepki gösterenler bir hayli fazlaydı. Osmanlı saltanat ve hilâfet makamına bağlılık açıklamaları yapılmıştı. Aşağıdaki pasaj bunlardan biridir: “Çerkesler ne zaman Türklerden ayrı milli bir şekilde bu memleket için bir siyaset ta’kip etmişlerdir(...) Katiyen te’min ederim ki hiçbir Çerkes bu memlekette siyasi bir Çerkeslik düşünmemiştir”⁷¹. Akşam gazetesinde Biga ve çevresinde Anadolu hareketini kırmaya yönelik gerçekleştirilen Çerkes hareketinin eleştirilmesine anında karşılık verildi ve gazetenin başyazarının “Kuva-yı Milliye’ye iltihak etmiş Çerkeslerden haberi” olmamakla suçlandı. Çerkeslerin İslâm kardeşliğini milliyetten daha yüksek tuttuğu belirtildi⁷².

Kısa Bir Değerlendirme

Mütareke dönemi sadece işgal ve devlet yetmezliğinin yaşandığı bir dönem değil, aynı zamanda Osmanlı toplumunu oluşturan çeşitli etnik ve dini grupların ortak bir kimlik altında mı yer alacakları yoksa özerklik ya da bağımsızlık yolunda mı ilerleyeceklerini tartışıldığı bir dönemdi. İmparatorluk’ta yer alan çeşitli etnik ve dini grupların İttihad-ı anasırın şemsiye altında toplanıp toplanamayacakları belirsizdi. Gayr-i Müslimlerin ayrılıkçı eğilimleri ve gayr-i Türk unsurların ise aralarında Osmanlı yönetimine “sadakat” ile özerklik veya bağımsızlık arasında farklı yaklaşımlarda bulunması Osmanlılık kimliğinin başarılı olmayacağını göstermişti.

KAYNAKÇA

Kıtap ve Makaleler

Ağaoğlu, Ahmed, “Türkçülük–Türkiyacılık”, **Tercüman-ı Hakikat**, 19 Ağustos 1334/1918, No:13457.

Ahmed Emin, “Yeni Vatandaşlık”, **Vakit**, 19 Nisan 1334/1918, No:180.

Ahmed Emin, “Vatandaşlık Rabitaları”, **Vakit**, 18 Ağustos 1334/1918, No:298.

Ahmed Emin, “Vatandaşlık Gayesi”, **Vakit**, 30 Ağustos 1334/1918, No:308.

Ahmed Emin, “Sulh Hazırlığı 1”, **Vakit**, 21 Teşrin-i Sani 1334/1918, No:388.

Ahmed Emin, “Sulh Hazırlığı 2”, **Vakit**, 22 Teşrin-i Sani 1334/1918, No:389.

---

⁷⁰ Tunaya, **a.g.e.**, C.2, s.607.

⁷¹ Ç. Merşan, “Türklük, Çerkeslik Olur mu?”, **Alemdar**, 13 Mart 1336/1920, No:452-2752, 1

⁷² Ç. Merşan, “Türklük, Çerkeslik Olur mu?” 1.

- Ahmed Emin, “Milliyetperverlik Siyasi Bir Moda mıdır?”, **Vakit**, 10 Şubat 1335/1919, No:468.
- Ahmed Emin, “Anasır Siyaseti”, **Vakit**, 12 Şubat 1335/1919, No:470.
- Ahmed Emin, “Siyasi Vatandaşlık -3”, **Vakit**, 29 Teşrin-i Evvel 1335/1919, No:715.
- Ahmed Emin, “Kafkasya Siyasetimiz ve Ermeniler”, **Vakit**, 3 Eylül 1334/1918, No:312.
- Ahmed Emin, “Rumluk ve Vatandaşlık”, **Vakit**, 23 Teşrin-i evvel 1334/1918, No:359.
- Bozkurt, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- Cihan Sulhunde Türkiye, **Tanin**, 8 Teşrin-i Evvel 1334/1918, No:3527.
- Ç. Merşan, “Türklük, Çerkeslik Olur mu?”, **Alemdar**, 13 Mart 1336/1920, No:452-2752.
- Güneş, İhsan, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.
- Gökalp, Ziya, “Türkçülük ve Türkiyacılık”, **Yeni Mecmua**, Cild:2, Sayı:51, (4 Temmuz 1918).
- Göldaş, İsmail, **Kürdistan Teâlî Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul 1991
- Halide Edip, “Evimize Bakalım, Türkçülüğün Faaliyet Sahası”, **Vakit**, 30 Haziran 1334/1918 No:252.
- Karpat, Kemal H, “Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”, **Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye’si**, Der. Kemal H. Karpat. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Kili, Suna-Gözübüyük, A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri “Senedi İttifaktan Günümüze, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.**
- Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Türkçülüğün Gayeleri”, **Vakit**, 16 Temmuz 1334/1918, No:266.
- Köprülüzade Mehmed Fuad, “Osmanlılık Telâkkisi”, **Akşam**, 23 Teşrin-i Evvel 1334/1918.
- Kutluay, Naci, **İttihat Terâkî ve Kürtler**, Fırat Yayınları, İstanbul 1991.
- “Kürdlerin Sadakati”, **Vakit**, 30 Teşrin-i Sâni 1335/1919, No:743.
- “Kürdlerin Sadakati”, **Vakit**, 11 Kanun-ı evvel 1335/1919, No: 754.
- “Kürdlerin Sadakati”, **Vakit**, 24 Kanun-ı Evvel 1335/1919, No:766.
- Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)**, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Modern Türk Düşüncesinde Milliyetçilik**, Haz. Mehmet Kaan Çelen, Haluk Kayıcı, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul 2014.
- “Musevilerin Talepleri”, **Vakit**, 12 Mart 1335/1919, No: 498.
- “Osmanlı Musevileri”, **Vakit**, 22 Mart 1335/1919, No:508.
- Osmanoğlu, Cihan, **Tanzimat Dönemi İtibariyle Osmanlı Tâbüyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, Legal Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Özkan, Kena., “Mütareke Döneminde “Milliyet” ve “Anasır” Kavramı Üzerine Tartışmalar”, **Belgi**, Sayı:15, (Yaz 2018/1): 694-727.
- Özoğlu, Hakan, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, Çev. Nilay Özok, Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005.

- Refi' Cevad, "Kürd Meselesi", **Alemdar**, 1 Mart 1336/1920, No:440-2740.
- "Rum Mebuslarının Mukarreratı", **Vakit**, 16 Teşrin-i evvel 1334/1918, No: 352.
- "Rumların İltihak Talebi", **Vakit**, 17 Mart 1335/1919, No:503.
- "Rumlar ve Yunan Tabiiyeti", **Vakit**, 17 Mayıs 1335/1919, No:503.
- Serbestoğlu, İbrahim, **Osmanlı Kimdir? Osmanlı Devleti'nde Tabiiyet Sorunu**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2014.
- Somel, Selçuk Akşin, "Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi (1839-1913)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, C.1, Ed. Mehmet Ö. Alkan, s.91-92, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Şeker, Nesim, "Türklük ve Osmanlılık Arasında: Birinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de "Milliyet" Arayışları ya da "Anasır Meselesi", **İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Etnik Çatışma**, Der. Erik Jan Zürcher, s.157-175, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Tanör, Bülent, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul 1998.
- "Techir ve Taktıl" Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları İttihad ve Terâkki'nin Yargılanması (1919-1922)", Der. Vahakn N. Dadrian, Taner Akçam, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.1, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1988.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler, Mütareke Dönemi**, C.2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Yakut, Esra, **Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye Maarif ve Hilafet (1918-1922)**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2020.
- Yılmaz, Mustafa Tarhan, **Namık Kemal ve Hürriyet Gazetesi (1868-1869)**, Gece Kitaplığı, İstanbul 2015.

İSTANBUL'UN DÜŞMAN İŞGALİNDEN KURTULUŞUNUN MİZAH BASININA YANSIMASI

Hüseyin KALEMLİ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olup 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak¹ savaştan çekilmesinden sonra İtilaf Devletleri 13 Kasım 1918'de İstanbul'u fiilen, 16 Mart 1920'de de resmen işgal ettiler. İşgal dönemi içerisinde şehrin askeri ve idari kontrolünü ele geçirdiklerinde birçok haksız uygulamaya başvurdular.² Bu tür işgal ve haksız uygulamalar sadece İstanbul ile sınırlı kalmadı. Anadolu'nun diğer birçok bölgesi de aynı şekilde İtilaf Devletlerince işgal edildi. Buralarda da çeşitli haksız uygulamalar gerçekleştirildi.

İtilaf Devletlerinin bu işgalleri gerçekleştirdikleri ve haksız uygulamalara başvurdıkları süreçte Anadolu'da farklı bölgelerde bunlara karşı milli direniş hareketleri ortaya çıkmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkması ile Milli Mücadele Hareketi açısından daha ciddi bir adım atıldı. Takip eden süreçte 21-22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'nin yayımlanması, 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919'da Erzurum Kongresi ve 4-11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin toplanması ile Milli Mücadele yolunda önemli

---

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, huseyinkalemligmail.com

¹ Mondros Mütarekesi hakkında geniş bilgi için bakınız: Tolga Başak, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim - 30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

² İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgal etmeleri hakkında geniş bilgi için bakınız: Abdurrahman Bozkurt, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

kararlar alındı.³ Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri kararları doğrultusunda 12 Ocak 1920'de Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanması ile devam eden devre İtilaf Devletlerinin 16 Mart 1920'de İstanbul'u resmen işgal edip Osmanlı Mebusan Meclisini basmaları ve Meclis'in 18 Mart'ta kendisini feshetmesinin ardından 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılması ile yeni bir şekil aldı.⁴

TBMM'nin açılmasından sonra Milli Mücadele Hareketi daha organize bir biçimde yürütüldü. İlk önce TBMM Hükümeti orduları Doğu Cephesi'nde Ermenilere karşı önemli başarılar kazandılar. Yine bu süreçte Güney Cephesi'nde Fransızlara karşı ciddi bir mücadeleye girilerek önemli neticeler elde edildi. Elde edilen başarılarla Doğu ve Güney Cepheleri kapandı. TBMM Hükümeti tarafından Doğu Cephesi'nde Ermenilere, Güney Cephesi'nde Fransızlara ve İtalyanlara karşı mücadele edilirken Batı Cephesi'nde de doğrudan doğruya Yunanlılara karşı dolaylı olarak da bütün İtilaf Devletlerine karşı büyük bir mücadele verilmekteydi. Nihayetinde TBMM Hükümeti ordularının Büyük Taarruz Harekatı ile Yunan ordularını mağlup edip Anadolu'dan atması ile Batı Cephesi'nde de büyük bir kazanım elde edilmiş oldu. Askeri başarılar beraberinde siyasi başarıları da getirdi.⁵

Milli Mücadele Hareketinin Doğu, Güney ve Batı Cephelerinde askeri açıdan başarıya ulaşıp düşmanların Anadolu'dan atılmalarının ardından Türk orduları işgal altındaki Doğu Trakya'yı da kurtarmak, Yunan birliklerini buradan da atmak için Boğazlar bölgesine doğru yöneldiler. Böylece İtilaf Devletleri orduları ile TBMM Hükümeti orduları Boğazlar bölgesinde karşı karşıya geldiler.⁶ Bu arada taraflar arasında yürütülen diplomatik müzakereler sonucunda Mudanya Mütarekesi görüşmeleri başladı. 3-11 Ekim 1922 tarihlerinde yapılan görüşmeler olumlu bir biçimde sonuçlandı. 11 Ekim'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. Taraflar arasında herhangi bir çatışma

---

³ Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı, Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri hakkında bilgi için bakınız: Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

⁴ TBMM'nin açılması hakkında geniş bilgi için bakınız: Yavuz Aslan, **TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920 - 30 Ekim 1923)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

⁵ Milli Mücadelede cepheler hakkında geniş bilgi için bakınız: **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

⁶ Boğazlar bölgesinde TBMM Hükümeti orduları ve İtilaf Devletleri orduları arasında yaşanan kriz hakkında geniş bilgi için bakınız: David Walder, **Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.

yaşanmadı.⁷ Yunan birlikleri mütareke hükümleri gereğince işgal altında bulundurdıkları Doğu Trakya'yı boşalttılar.⁸

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ile her ne kadar Doğu Trakya işgalden kurtuldu ise de İtilaf Devletlerinin İstanbul ve Boğazlar bölgesindeki işgalleri devam etti. Mütareke hükümleri gereğince İtilaf Devletleri taraflar arasında bir barış antlaşması imzalanıncaya kadar buraları kontrol altında tutmayı sürdüreceklerdi. Bu evrede 20 Kasım 1922'de TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında Lozan Barış Görüşmeleri başladı. Görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesildi ve taraflar tekrar 23 Nisan 1923'te bir araya geldiler. Yapılan müzakerelerin ardından 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalandı. TBMM Hükümeti'nin 23 Ağustos 1923'te sözleşmeyi onaylaması ile de antlaşma yürürlüğe girdi. Lozan Barış Antlaşması'nda TBMM Hükümeti ile İtilaf Devletleri arasında sınırlar, boğazlar, borçlar, kapitülasyonlar, azınlıklar ve işgal altındaki Türk topraklarının boşaltılması gibi meseleler ele alındı ve çözümlendi.⁹

Bu çalışmada Temmuz 1923'ten başlanarak son yirmi gününde Lozan Barış Antlaşması müzakerelerinin seyri, barış antlaşmasının imzalanması ve bunun İstanbul'da yarattığı etki, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u boşaltmaları, Türk birliklerinin İstanbul'a girişleri mizah basınındaki "*Karagöz gazetesi – Akbaba dergisi*" bazı karikatürler ile yazıların gözünden ele alınmakta ve değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Özellikle karikatürler ve bunlarla beraber verilen yazılarla konu değerlendirmeye çalışılmaktadır.

Lozan Barış Antlaşması'nın İmzalanmasının Mizah Basınına Yansımaları

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde 1923 Temmuz ayına gelindiğinde taraflar birçok konuda anlaşmaya varmışlardı. Ancak halen daha üzerinde mutabakata varılamayan konular da bulunmaktaydı. Bunlar da senetler meselesi ve işgal altındaki Türk topraklarının boşaltılması meseleleriydi. İtilaf Devletleri temsilcileri bu konularda Türk tarafında karşı diretiyorlardı. Bundan dolayı

---

⁷ Mudanya Mütarekesi hakkında geniş bilgi için bakınız: İsmail Eyyupoğlu, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

⁸ Doğu Trakya'nın TBMM Hükümeti'ne devir teslimi hakkında geniş bilgi için bakınız: Veysi Akın, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

⁹ Lozan Barış Antlaşması hakkında geniş bilgi için bakınız: M. Cemil Bilsel, **Lozan**, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920 - 1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 75-252.

özellikle bu hususlarda taraflar birbirleri ile birtakım anlaşmazlıklar yaşamaktaydılar. Bunun için Temmuz ayına girildiğinde konferans o hale gelmişti ki, artık herkes kendi kendisine ve birbirlerine ne beklediğini soruyor, geriye kalan bu meselelerin niçin halledilmediklerini merak ederek, “Acaba başka bir maksat mı var? Yoksa konferansı yine dağıtmak mı istiyorlar?” şüphesine düşüyordu.¹⁰

Temmuz ayına girildiğinde konferansta genel hava bu şekilde iken durum mizah basınına da yansımaktaydı. 4 Temmuz’da yayımlanan Karagöz gazetesinde konferans ile ilgili süreç dokuz aylık hamile bir kadına benzetilmekte ve konu bunun üzerinden anlatılmaya çalışılmaktaydı. Konu hakkında çizilen karikatürde “Konferans” ismi verilen ve içinde bulunduğu yatakta doğum sancıları çeken kadının bir elini Türk temsilcisi İsmet Paşa tutmuş, arkasında diğer İtilaf Devletleri temsilcileri gerekli malzemelerle beklemekteydiler. Yatağın başında duran Hacivat ve Karagöz bu durumla ilgili kendi aralarında konuşurlarken Mudanya Mütarekesi’nden itibaren devam eden sürece de atıfta bulunarak görüntü hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktaydılar:

“Konferansın Ağrısı Tuttu

“Hacivat - Mudanya Mütarekenamesi hatırında ya Karagöz. Tam dokuz ay oldu. Şimdi on günlerin içindeyiz!

Karagöz - Onun için berikileri telaş aldı ya! Harbi mi doğuracak, sulh mü diye dokuz doğuruyorlar!”¹¹

Aslında burada biraz da İtilaf Devletleri temsilcilerinin sulhun gerçekten sağlanıp sağlanamayacağı, bu konuda bir neticeye varılıp varılamayacağı hususunda birtakım endişeler taşıdıkları mizahi bir dille anlatılmaya çalışılmaktaydı. Daha önce konferansın kesildiği süreç düşünüldüğünde durumun ne olup olmayacağı da muamma olduğundan böyle bir yorumda bulunulmaktaydı.

¹⁰ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Hazırlayan: Hulüsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 478.

¹¹ **Karagöz**, 4 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1596, s. 1.

9 Temmuz tarihli Akbaba dergisinde görüşmelerde bu son pürüzler hakkında bir takım ilerlemeler sağlanmış olmasından dolayı olsa gerek meseleye daha pozitif bir biçimde yaklaşılmaktaydı. Gazetede çizilen karikatürde İsmet Paşa falcı bir kadına fâl baktırmaktaydı. İsmet Paşa'nın falına bakan kadın kendisine gönlündeki muradının olacağını söyleyerek durum hakkında şöyle demekteydi:

“Sulhun Falı

Falçı - Gönlündeki muradın olacak, olacak ama on günde mi desem, on ayda mı desem, on yılda mı desem!...¹²

Görüşmeler açısından 10 Temmuz'a kadar çıkan bu iki karikatüre bakıldığında bunlar üzerinden sürecin sona doğru yaklaşmakta olduğunun tahmin edildiğinin söylenmesi yerinde olur. Bir tarafta dokuz ayın sonuna doğru doğum sancısı çeken hamile bir kadın üzerinden diğer tarafta falcı kadının sulhun imzalanabileceği söyleminden böyle bir tahminde bulunulabilir.

11 Temmuz tarihli Karagöz gazetesinde yayımlanan karikatürde “Konferans” ismi verilen kadın doğum yapmış ve “Sulh” isimli bir çocuk dünyaya getirmiştir. Karikatürde İsmet Paşa ayak ayaküstüne atmış diğer İtilaf Devletleri temsilcileri ile kadın ve çocuğun yattıkları yatağın karşısında oturmakta idiler. Yunan temsilcisi ise ayakta durmaktaydı. Karagöz İsmet Paşa ve İtilaf Devletleri temsilcilerine içecek ikram etmekte iken Hacivat da kadın ve çocuğun yattığı “Maşallah” yazılı yatağın başında beklemekteydi. Durum “Müjdeler, Doğurdu” başlıklı bir yazı ile de değerlendirilmekteydi.¹³

Aynı günlü Karagöz gazetesindeki bir başka karikatürde İsmet Paşa ve İtilaf Devletleri temsilcileri birer ata binmişler, atlarla “Sulh Mâniası” şeklinde

¹² Akbaba, 9 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 62, s. 4.

¹³ Karagöz, 11 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1598, s. 1.

tasarlanmış bir engeli atlamaktaydılar. Ön tarafta İsmet Paşa ve Yunan temsilcisi gitmekteydiler. Onları izleyen Hacivat ve Karagöz kendi aralarında şu sözleri söylemekteydiler:

“Hacivat - Venizelos’la at başı giderlerken son mâniayı ilk atlayan yine bizimki oldu.

Karagöz - Türk süvarisi akında da birincidir! Emin ol Hacivat, eğer İzmit’teki süvarimiz zorlu olmasaydı biz bu yarışta kazanamazdık!’¹⁴

14 Temmuz tarihli Karagöz gazetesinde yer alan karikatürde İsmet Paşa ve diğer İtilaf Devletleri temsilcileri bir salonda toplanmışlardı. Ortada bir masa bulunmakta ve üzerinde “Muahede” yazılı bir metin yer almaktaydı. Masanın etrafında toplanan temsilcilerden İsmet Paşa’nın elleri arkasında iken diğer İtilaf Devletleri temsilcileri ellerinde tuttıkları kalemlerle ayakta durmaktaydılar. Bu esnada Karagöz sırtını yaslayarak salonun kapısını kapatmış, Hacivat sağ elinde tuttuğu anahtarla birbirleri ile konuşmakta idiler ve antlaşmanın imzalanması hakkında şöyle demekteydiler:

“Hacivat - İmzayı atmadan şunları salıverme Karagöz!

Karagöz - Onlarda zaten bırakıp gitmeye niyet yok! Birbirlerine pek ısındılar da ayrılamıyorlar aha işte kâğıt işte kalem imzayı atan çıkar dışarı!’¹⁵

16 Temmuz tarihli Akbaba dergisinde ise barış antlaşmasının imzalanmasının yakın olduğu dile getirilmekteydi. Akbaba dergisinin karikatüründe temsil ettiği “Sulh” ve “Gazeteci” telefonda konuşmaktaydılar. Konuşmalarında şöyle seslenmekteydiler:

¹⁴ Karagöz, 11 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1598, s. 4.

¹⁵ Karagöz, 14 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1599, s. 1.

“Gazeteci - Alo, alo, neresi?

- İstanbul!

- Her iş bitti; sulh iki gün sonra geliyor!

Sulh - Alo, alo, neresi?

- Ahiret!

- İşim bitti, iki gün sonra geliyorum!”¹⁶

17 Temmuz akşamına

gelindiğinde taraflar aralarında anlaşmışlar barış antlaşmasının imzalanması bir gün meselesini almıştı.¹⁷ Ancak muhtemelen yaşanan son gerginliklerden kaynaklı olsa gerek 18 Temmuz tarihli Karagöz gazetesinde yer alan karikatürde yine “Konferans” isimli kadın ile “Sulh” isimli çocuğa yer verilmişti. Onlar üzerinden mesele anlatılmaya çalışılmıştı. Karikatürde İsmet Paşa elleri göğsünde olduğu halde diğer İtilaf Devletleri temsilcileri ile yatakta yatmakta olan kadınla çocuğa sırtlarını dönmüşlerdi. Yunan temsilcisi ise kadın ve çocuğa bakmaktaydı. O arada Karagöz kadın ve çocuğu başlarında bekleyen kötülüklerden korumaya çalışırken Hacivat da onlara içecek bir şey vermekteydi. Hacivat ve Karagöz birbirleri ile kendi aralarındaki konuşmada şu ifadeleri kullanmaktaydılar:

“Lohusanın Son Sancısı

Hacivat - Aman Karagöz, nöbet pek fena sardı, çocuğa da havale gelecek diye korkuyorum.

Karagöz - Artık korkma Hacivat! Kadın pek çekti ama artık bu son sancısıdır. Onu da çok şükür savuşturdu. Şimdi bir buzlu limonata ver de ötekileri de müjdele!”

¹⁶ Akbaba, 16 Temmuz 1339, / 1923, Numro: 64, s. 1.

¹⁷ Ali Naci Karacan, Lozan, Hazırlayan: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 518-520.

Yine karikatürün altında “*Kıymayın, Yazıktır!*” başlıklı yazı ile de sulh yavrusu üzerinden bir değerlendirmede bulunulmaktaydı.¹⁸

Aynı günlü Karagöz gazetesinde bir tarafta İsmet Paşa elleri arkasında durmakta diğer tarafta karşısında dizilmiş olan İtilaf Devletleri temsilcileri ellerinde tuttıkları balonların üzerinde “*Armstrong*”, “*Regie Generale*”, “*Turkish Petroleum*” yazılı olduğu halde beklemekteydiler. Yunan temsilcisi de elinde bir çanta ile onların tersi istikamete gitmekteydi. Bir anlamda konferanstaki son tartışmalar üzerine İsmet Paşa’nın burada onlara karşı üstünlüğü ve Türk isteklerinin kabul edilmesi durumu anlatılmaktaydı. Bu durumla ilgili onlara bakarak değerlendirme yapan Hacivat ve Karagöz gördüklerini şu şekilde yorumlamaktaydılar:

“*Devletler - Paşam; al şu çiçekleri de artık bize de müsaade et gidelim.*”

*Karagöz - Uğurlar olsun çelebiler! Ama şunu vaktiyle yapsaydınız da herkes bu sıkıntıyı çekmeseydi ya!..*¹⁹

Neticede bu aşamada herşey bitmiş iş sadece imza meselesine kalmış olduğundan bu durum da Karagöz gazetesinde karikatürlere konu edilmişti. 21 Temmuz tarihli Karagöz gazetesinde yer alan karikatürde İsmet Paşa ve diğer İtilaf Devletleri temsilcileri hepsinin olmasa da üzeri bayraklarla donatılmış bir dünya küresinin etrafında toplanmışlardı. Kürenin içerisinde bulunan Hacivat ile Karagöz iki taraflı olarak bunların üzerlerine çiçekler atmaktaydılar. Çiçekleri atarken temsilcilere şöyle seslenmekteydiler:

¹⁸ Karagöz, 18 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1600, s. 1.

¹⁹ Karagöz, 18 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1600, s. 4.

“Hacivat: - Efendiler yaptığınız işten dolayı bütün dünya namına size teşekkür ederiz.

Karagöz: - Ve bir daha da başımıza böyle işler açıp yıllarca kâinata ateş vermemenizi ihtar ederiz!”²⁰

23 Temmuz tarihli Akbaba dergisindeki karikatürde durum bir düğün şeklinde tasvir edilmekteydi. Çizilen karikatürde önde Yunan temsilcisi, arkasında İsmet Paşa sol eli kılıcında olduğu halde yanında omuzları kanatlı gelin elinde bir zeytin dalı ile yürümektedirler. Diğer itilaf temsilcileri arkadan gelinliğin ucunu tutmuşlar, kol kola neşeli bir biçimde onları takip etmekteydiler. Karikatürde bu duruma karşı “Gelin Alay - Allah'ını seven maşallah desin!...” denilmektedir.²¹

Lozan Barış Antlaşması'nın 24 Temmuz'da imzalanmasından sonra da aynı şekildeki karikatürlerin yayımlanması devam edildi. 25 Temmuz tarihli Karagöz gazetesindeki karikatürde İsmet Paşa ve İtilaf Devletleri temsilcileri bir arada yolda yürümektedirler. İsmet Paşa yeni doğmuş “Sulh” çocuğunun içinde olduğu arabayı sürmekteydi. Onları arkadan gözetleyen Hacivat ve Karagöz bu durumla ilgili olarak antlaşmanın önemine atıfta bulunarak konu hakkında birbirleriyle şu değerlendirmede bulunmaktaydılar:

“Hacivat - Dokuz yıllık emek, dokuz aylık rahmetle doğan yavruyu arabada değil el üstünde taşımalı!

Karagöz - Evet, bu yavru yüzbinlerce insanın kanından dünyaya geldi. Bütün dünya kıymetini bilmeli, yoksa yedi iklim yedi ülkeyi yedi yıl daha kan götürür!”²²

²⁰ Karagöz, 21 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1601, s. 1.

²¹ Akbaba, 23 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 66, s. 1.

²² Karagöz, 25 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1602, s. 1.

Bugünlerde bu gazetelerde işlenen bir diğer konu ise barış antlaşmasının imzalanmasının İstanbul’da yarattığı coşku ve heyecandı. Taraflar barış antlaşmasının imzalanması hususunda birbirleri ile anlaşır anlaşmaz bu durum ilgili gazetelerde de yer almaya başladı. 21 Temmuz tarihli Karagöz gazetesinde yer alan karikatürde on yıldır devam eden savaş halinin bitmesinden dolayı duyulan memnuniyet dile getirilmekteydi. Karagöz ile Hacivat çaldıkları davulla halkı şenliğe çağırırmaktaydılar.

Halkı şenliğe çağıran karikatürde şu ifadelerle yer verilmekteydi: *“On yıldır cepheye çağıran davul bugün şenliğe çağırıyor!”*

*Karagöz - Dokuzundan doksan dokuzuna kadar muayyenli muayyensiz, silahlı silahsız, saçlı saçsız, yarın şenlik için toplanacaaak!”*²⁵

Aynı günlü Karagöz gazetesinde barış antlaşmasının imzalanacağı günün Kurban Bayramı’na rast gelmesi de bu anlamda farklı görülmekteydi ve *“Sulh bu hafta içinde imza ediliyor. On yıldan beri ilk defa sevinçli bir Kurban Bayramı karşılıyor.”* ifadesi kullanılmaktaydı.²⁶

23 Temmuz tarihli Akbaba dergisinde ise *“Sulh Bayramı”* başlıklı yazıda, *“Nihayet sulh oldu. Dokuz seneden beri ilk defa sulh içinde bayram yapacağız. Sevinmekte haklıyız. Fakat her ihtimale karşı bu neşenin humarını çekmemek için ihtiyatlı davranmak münaşıptir. ...”* ifadelerine yer verilmekteydi.²⁷

26 Temmuz tarihli Akbaba dergisindeki karikatürde bir baba çocuğunun elini tutmuş yürümekteydi. Bir taraftan iki itilaf askeri sırtlarında birer çuval ve süngü takılı silahları ile yürürlerken diğer tarafta iki kişi birinin sırtında bir koyun diğerinin elinde

²⁵ **Karagöz**, 21 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1601, s. 4.

²⁶ “Tebliğ-i Hususi: Keyfimize Bakacağız”, **Karagöz**, 21 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1601, s. 4.

²⁷ **Akbaba**, 23 Temmuz 1339 / 1923 / Numro: 66, s. 1.

kova gitmekteydiler. O esnada çocuk ve babanın arasında şu konuşma geçmekteydi:

“ *Kurban Bayramı* ’nda

- *Kurban Bayramı bugün mü başlıyor, baba?*

- *Hayır, bugün bitiyor, oğlum!*”²⁸

Tabii bu gazete ve dergide barış antlaşmasının imzalandığı günün bayrama rast gelmesinden duyulan sevinç dile getirilip bu durum iki bayram şeklinde değerlendirilse de diğer taraftan İstanbul’da azınlıkların kendi sevinçlerine ortak olmaları da yadırganmaktaydı. Aslında böylesi bir yadırgama tavrı azınlıkların mütareke dönemi içerisinde İtilaf Devletleri temsilcilikleri ile iş birliği halinde olmaları, Türklere karşı onları tahrik etmeleri ya da bunlar gibi sebeplerden dolayı yaşanan olumsuzluklardan kaynaklı idi. Şimdi İstanbul’da kontrolün tekrar Türk tarafına geçiyor olmasından dolayı azınlıkların Türklerin sevinçlerine ortak olmalarına sıcak bakılmıyordu.²⁹

Bu konu hakkında 28 Temmuz tarihli Karagöz gazetesindeki karikatürde azınlıkların İstanbul’da değişen siyasi durum karşısında aldıkları vaziyete dair değerlendirmelerde bulunulmaktaydı. Karikatürde azınlık cemaat liderleri ve bazı temsilcileri kucaklarında Mustafa Kemal Paşa’nın fotoğrafı ve omuzlarında Türk bayrakları olduğu halde yürümekteydiler. Onları kenardan izleyen Hacivat ve Karagöz de işgal döneminde sergiledikleri tavırlarla tamamen farklılık gösteren bu durumla ilgili şu yorumu yapmaktaydılar:

“*Hacivat - Keşif efendiler, Sakarya’da Yunan kurşunlarıyla yaralanan, şehit kanlarıyla yıkanan şu bayraklarımız omuzlarınıza ağır gelmiyor mu acaba!?*”

²⁸ **Akbaba**, 26 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 67, s. 1.

²⁹ Konu hakkında geniş bilgi için bakınız: Hülya Toker, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006; Hüseyin Kalemli, “İstanbul’un İdaresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Yönetimine Geçişi Sürecinde Azınlıklar”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Mütareke Özel Sayısı, Cilt: XVIII, Sayı: Özel, 2018, s. 221-256.

Karagöz - Onu sorma. Asıl Ayasofya'da Kral Konstantin'e Bizans tacı giydirmeye hazırlanırken bizim Zafer Bayramımıza nasıl karışıyorlar onu sor da bakalım ne cevap verecekler!"³⁰

Azınlıkların bu durumu 30 Temmuz tarihli Akbaba dergisindeki bir karikatürde de konu edilmekteydi. Beyoğlu'nda bir binanın yüzü tamamen Türk bayrakları ile donatılmış camekânda Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafı bulunmaktaydı. Azınlıklar onun önünde şapkalarını çıkarmış saygıyla eğilmekte ve kendisini selamlamaktaydılar. Karikatürün üzerinde şöyle yazılmaktaydı:

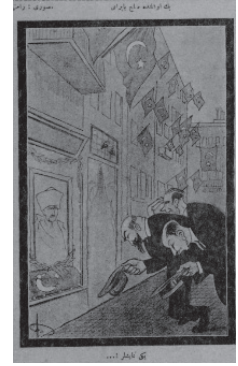
"Beyoğlu'nda Sulh Bayramı

*Yeni nümayişler!..."*³¹

Barış heyecanı sürerken artık bunun çok uzamaması gerektiği de düşünülmekte herkesin işine gücüne dönmesi istenilmekteydi. 1 Ağustos tarihli Karagöz gazetesindeki karikatürde Karagöz'ün ağzından konuya dikkat çekilmekte ve kutlamaları sürdüren halka durumla ilgili şu duyuru yapılmaktaydı:

*"Karagöz - Seferberliğe paydos, muharebeye paydos, fakat şenliğe, eğlenceye de paydos! Bugünden itibaren yedisinden yetmişine kadar eli ayağı tutar bütün millet iş başına!"*³²

Aynı duyurunun altında *"Bundan Sonra!"* başlıklı yazıda da sulh yapıldı diye yatılmaması gerektiği, gece gündüz çalışmasının zorunluluğu üzerinde durulmaktaydı. Aksi takdirde Avrupalıların karga gibi kokuya gelecekleri, bir miskinlik gördüler mi milletin sırtına binecekleri şeklinde anlatımlarda bulunulmaktaydı.³³

³⁰ **Karagöz**, 28 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1603, s. 4.

³¹ **Akbaba**, 30 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 68, s. 1.

³² **Karagöz**, 1 Ağustos 1339 / 1923, Numro: 1604, s. 1.

³³ **Karagöz**, 1 Ağustos 1339 / 1923, Numro: 1604, s. 1.

Barış antlaşması hakkında çizilen karikatürlerde Sultan Mehmet Vahidettin ile Damat Ferit'e de yer verilmekteydi. Mesela 25 Temmuz tarihli Karagöz gazetesinde bir karikatürde Sultan Mehmet Vahidettin ve Damat Ferit de bulunmaktaydılar. Karikatürde “*Sulh ve Zafer*” bir güneş gibi doğmuşken Sultan Mehmet Vahidettin ve Damat Ferit bir balkonda karşılıklı olarak ayakta durmuş konuşmaktaydılar ve Sultan Mehmet Vahidettin sol elini “*Sulh ve Zafer*” güneşine doğru kaldırmış bunu göstererek Damat Ferit'e bir şeyler söylemekteydi. Karagöz de balkonun alt tarafından onlara bakarak söylediklerini dinlemekte ve kendisine karşılık vermekteydi. Tarafların aralarındaki konuşma şu şekilde cereyan etmekteydi:

“*Vahideddin ve Damadı - Bu güneş doğduktan sonra bize daha başka gün doğmaz!*”

Karagöz - Bu ebedi güneş size göz açtırmayacak! Hem nenize lazım. Siz zaten yarasalar, baykuşlar gibi geceden hoşlanırsınız!”³⁴

Aslında daha Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan hatta görüşmeler başlamadan önce Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından alınan kararla 1 Kasım 1922’de saltanat makamının kaldırılmasından sonra Sultan Mehmet Vahidettin İstanbul’da bulunan İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington’a müracaat etmiş ve onun aracılığı ile 17 Kasım 1922’de İstanbul’dan ayrılmıştı.³⁵ Yine Damat Ferit de zaten ondan daha önce Milli Mücadele’nin başarıya ulaşması ile İstanbul’da kalmayı kendisi açısından tehlikeli gördüğünden 21 Eylül 1922’de İstanbul’u terk etmişti.³⁶ Yani Lozan Barış Antlaşması’nın imzalandığı tarihlerde her ikisi de İstanbul’da değillerdi. Ama onlara da gazetede bir yer açılmıştı.

³⁴ Karagöz, 25 Temmuz 1339 / 1923, Numro: 1602, s. 4.

³⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a Lozan’dan Cumhuriyet’e*, Cilt: I-II, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007, s. 188-189.

³⁶ Cevdet Küçük, "Damat Ferid Paşa (1853-1923)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 8. Cilt, s. 439.

İtilaf Devletleri Birliklerinin İstanbul’u Boşaltmalarının Mizah Basımına Yansıması

24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Barış Antlaşması 23 Ağustos’ta TBMM Hükümeti tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Lozan Barış Antlaşması’nın TBMM Hükümeti tarafından onaylandığının İstanbul’daki İtilaf Devletleri temsilcilerine bildirilmesinin ardından aynı gün akşamı İtilaf Devletleri kabul edilen Tahliye Protokolü çerçevesinde İstanbul’u ve Boğazlar bölgesini boşaltmaya başladılar. İki taraf arasında üzerinde uzlaşarak yapılan Tahliye Protokolüne göre İtilaf Devletleri altı hafta içerisinde buraları boşaltacaklardı ve boşalttıkları yerleri Türk tarafına teslim edeceklerdi. Altı hafta boyunca boşaltma faaliyetlerini sürdüren İtilaf Devletlerinin son birlikleri 2 Ekim 1923’te Türk bayrağını selamlayarak İstanbul’dan ayrıldılar. 6 Ekim 1923’te TBMM Hükümeti orduları İstanbul’a girdiler. Böylece İstanbul İtilaf Devletleri işgalinden kurtuldu. İstanbul’un esaret altındaki acı günleri son buldu.³⁷

Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanmasından sonra İstanbul’da genel anlamda hava değişmekle birlikte İtilaf Devletlerinin şehri boşaltacak olmalarının psikolojisi daha ilk günlerden halka yansımaya başlamıştı. Onun için henüz tahliye başlamadan bununla ilgili karikatür ve yazılar hem Karagöz gazetesinde hem de Akbaba dergisinde görülmeye başlandı. 23 Ağustos tarihine kadar bu konuda çeşitli yazı ve karikatürler çıktı. Örneğin 6 Ağustos tarihli Akbaba dergisinde yer alan bir karikatürde itilaf askerleri, mebuslar ve memurlar, gayr-i faaller, tahliye edilen İstanbul temaları işlenmekteydi ve birbirinden farklı olarak şu açıklamalar bulunmaktaydı:

“İstanbul Tahliye Ediliyor

İlk kafile: Onlar! Mebuslar, memurlar vesaire.. Gayr-i faaller... Tahliye edilen İstanbul!”³⁸

8 Ağustos tarihli Karagöz gazetesinde yayımlanan “Tahliye Türküsü” isimli türküde de şu ifadelere yer verilmekteydi:

“Tahliye Türküsü

Çok dumanlı bir sabahı İstanbul’a girdiler,

³⁷ İstanbul’un İtilaf Devletleri işgalinden kurtuluşu hakkında geniş bilgi için bakınız: Bülent Bakar, “Esareten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul’u Tahliyesi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)**, Güz 2009, Sayı: 23, s. 13-58.

³⁸ **Akbaba**, 6 Ağustos 1339 / 1923, Numro: 70, s. 3.

Beyoğlu'nda bayrak açıp muratlarına erdiler,
!!!

*İstanbul'da Türk yüreği günlerce kan ağladı,
Türk anası, Türk yavrusu hep karalar bağladı!
Türk bayrağı unutuldu ne bayraklar çekildi,
Türk oğlunun yarasına tuzla biber ekildi,
Bunu yapan yerli idi yabancılar değildi,
Ahbarların çalımından geçilmezdi burada,
Dostla düşman kâbil değil seçilmezdi burada,*

!!!...

!!!....

!!!!!

*Gün oldu ki Türk evladı geçemedi karşıya,
Gün oldu ki Türk kadını çıkamadı çarşıya!
Türk yılmadı Anadolu'da birden bire uyandı,
Yedi cephe düşmanların kanı ile boyandı,
Çok geçmeden İstanbul'da alla beyaz donandı,
Kahpe Bizans bu seferde önümüzde eğildi,
Patrikhane kapısına Türk bayrağı çekildi!
İşte bugün İstanbul'un tahliyesi başlıyor,
Münafıklar gece gündüz başlarını taşıyor,
Pek çoğu da yüreğine Türk sevdası aşıyor,
Bundan sonra bir Türk şehri olacaktır İstanbul,
Siyaseti ticarete bulacaktır İstanbul!"³⁹*

Aynı şekilde 8 Ağustos'ta Karagöz gazetesinde yer alan karikatürde ise hem itilaf askerleri hem de İstanbul nazeninleri ele alınmaktaydı. Karikatüre göre İstanbul'un İtilaf Devletleri birlikleri tarafından boşaltılacak olması şehirdeki nazeninleri de kaygılandırmaktaydı. Onlar da İtilaf Devletleri askerlerinin İstanbul'dan ayrılmaları durumunda ne yapacaklarını düşünmekteydiler. Karikatürde biri pencereden bakan diğer ikisi kapının önünde duran üç nazenin görülmekteydi. Kapının önünde duran iki nazenin birbirleri ile konuştukları esnada biri kaygısını ifade ederken diğeri ona teselli olacak şekilde değişen duruma binaen açıklama yapmakta ve şu şekilde bir cevap vermekteydi:

³⁹ "Tahliye Türküsü", **Karagöz**, 8 Ağustos 1339 / 1923, Numro: 1606, s. 1.

“Giderlerken

- Ah vire çici kamu, giderlerse ne yapazayız!

- Merak koyma kayımini onlar gidezek denizden, başka müsteri gelezek karadan!”⁴⁰

O günlerde İstanbul sokaklarında dolaşan Türk jandarmaları da karikatürlere konu edilmekte ve 15 Ağustos tarihli Karagöz gazetesinde bir bölük jandarma süngüleri takılı olduğu halde silahları ile nizami bir biçimde caddeden geçerken azınlık cemaat liderlerinin ve diğer ileri gelenlerinin onlara karşı yaptıkları tezahürat gösterilmekteydi. Bu esnada bazıları şapkalarını havaya atarken bazıları da buldukları balkonlardan Türk bayrağı sallamaktaydılar. Onları takip eden Hacivat ile Karagöz de şu yorumda bulunmaktaydılar:

“Hacivat - Bir bölük İstanbul jandarması çorbacıları divane etti yahu!

Karagöz - Bir ay sonra İstanbul sokaklarından beş kolordunun geçtiğini görünce ne yapacaklar acaba!”⁴¹

23 Ağustos tarihli Akbaba dergisinde yer alan karikatürde bir itilaf askeri ve azınlıklardan onunla birlikte olmuş bir kadın ele alınmıştır. Bunların yaşadıkları ilişkiye atıf yapılan karikatürde kadın hamile olarak önde yürürken kucağında da bir çocuk taşımaktaydı. Bir eli ile de arkasından gelen başka bir çocuğun elini tutmaktaydı. Bu çocukta askerin bacağına elini atmıştı. Diğer yandan asker de sırtında çantası, silahı olduğu halde boynuna bir başka çocuk almış, bir de peşinden gelen diğer bir çocuğun elini tutmuş beraber gitmekteydi. Yani ikisi toplam dört çocuk ile yürümektedirler. Bunlar aralarında birbirlerine şöyle diyorlardı:

⁴⁰ Karagöz, 8 Ağustos 1339 / 1923, Numro: 1606, s. 4.

⁴¹ Karagöz, 15 Ağustos 1339 / 1923, Numro: 1608, s. 1.

“Gidiyorlar

Eleni - Cumbul, evde başka çocuk unutmadık ya?..”⁴²

İtilaf Devletleri birliklerinin İstanbul’dan ayrıldıkları süreçte şehirde hava da değişmeye başlamıştı. 29 Ağustos tarihli Karagöz gazetesinde verilen karikatürde arkada sokakta itilaf askerleri sırtlarında süngülü silahları ile giderlerken yola bakan bir lokanta işyerinin kapısına iki Türk bayrağı asılmış yan tarafta da büyük bir Türk bayrağı bulunmaktaydı. Kapının önünde bir kadın elleri göğsünde durmaktaydı. Kapının üst tarafında da “*Anadolu Lokantası*” yazmaktaydı. İşletmeci de merdivene çıkmış onun biraz alt tarafında “*Avrupa Birahanesi*” yazısını silmekteydi. Böylesi bir hareket tarzı da işgal dönemi ve sonrası süreç içerisinde azınlıkların tavır değişikliklerini ortaya koymaktaydı. Bu durumu gören Hacivat ve Karagöz de ona seslenerek şöyle demekteydiler:

“Hacivat - Sil bakalım Hacı Barbasil gidene aғam, gelene paşam değil mi?!

Karagöz - Hem çabuk sil Kirya gelen paşam dört yıldır yüreğinizde biriken fesat tohumlarını temelinden silecek ha!”⁴³

Tahliye faaliyetleri sürerken 1 Eylül tarihli Karagöz gazetesinde durum bir karikatür çerçevesinde bir yıl öncesiyle mukayese edilerek değerlendirilmekteydi. Burada bir yıl öncesinden ele alınan konu 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi idi. Bir tarafta 1922 yılı 31 Ağustos’unun elleri kılıçlı Türk süvari birliği önünde korkuyla kaçan Yunan kuvvetleri tasvir edilirken diğer tarafta İstanbul’daki işgal

⁴² **Akbaba**, 23 Ağustos 1339 / 1923, Numro: 75, s. 1.

⁴³ **Karagöz**, 29 Ağustos 1339 / 1923, Numro: 1612, s. 4.

kuvvetlerinin 1923 yılı 31 Ağustos’unda ellerinde çantalarla şehirden rahatça ayrıldıkları gösterilmekteydi. Bu arada bir tarafta korku ve panik diğer tarafta bir rahatlık söz konusuydu. Her iki durumu da gözlemleyen Hacivat ile Karagöz aralarında konu hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktaydılar:

“İki (31) Ağustos’un Tarihi

Karagöz - 338 / 1922 kaçıışı 339 / 1923 gidişi.”⁴⁴

İki taraf açısından değerlendirildiğinde karikatürlere göre Yunanlılar Anadolu maceralarında büyük bir hezimet yaşamışlardı. Ancak onları Anadolu macerasına sürükleyenler aksine oldukça rahat hareket etmekteydiler.

Bunun ardından da karikatürler yayımlanmaya devam etmekteydi. Yine itilaf askerleri ve nazeninler konu edilmekteydi. 13 Eylül tarihli Akbaba dergisindeki karikatürde İstanbul’dan ayrılan bir itilaf askeri arkasında bir çocuk duruyor olduğu halde ilişki yaşadığı nazenine sarılmış öpmekte ve ona şöyle demektedir:

“Eski şarkının yeni medlülü

Sen sağ olasın sevdiceğim ben de selamet.”⁴⁵

Aynı zamanda 17 Eylül tarihli Akbaba dergisinde “İngiliz ve Fransızlar Giderken” başlığı ile verilen yazıda da, İngiliz ve Fransız askerlerinden birçoğu giderken burada terk ettikleri dildadeleri ve hatıraları için hüngür hüngür ağlıyorlarmış. Hele bazıları biz buranın havasına, suyuna ve bilhassa Kibar Ali sigara kağıdına alıştık. Şimdi gittiğimiz yerde tütünün lezzetini bulamayacağız diye meyus oluyorlarmış denilmekteydi.⁴⁶

Tahliye esnasında İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa tarafından General Harington şerefine tertip edilen bir bahçe eğlencesi düzenlenmiş ve bu eğlenceye diğer itilaf temsilcileri ile devlet mümessilleri de katılmışlardı. 26 Eylül tarihli Akbaba dergisinde bu durumla ilgili bir karikatüre şu şekilde yer verilmişti:

⁴⁴ Karagöz, 1 Eylül 1339 / 1923, Numro: 1613, s. 1.

⁴⁵ Akbaba, 13 Eylül 1339 / 1923, Numro: 81, s. 2.

⁴⁶ Akbaba, 17 Eylül 1339 / 1923, Numro: 82, s. 4.

“General Harington şerefine Selahattin Adil Paşa tarafından tertip edilen bahçe eğlencesi intibaatından.

1 - Selahattin Adil Paşa 2 - Leydi Harington 3 - General Harington 4 - General Mombelli 5 - General Perrio? 6 - İhsan Paşa 7 - Madam Hanseleşî? 8 - İran Sefiri İshak Han 9 - Amiral Bristol'ün Yaveri 10 - İzzet Melih Bey 11 - Bulgar Mümessili General Martof 12 - Kumandan Voner? 13 - Belçika Sefiri Mişod Duvel? 14 - Matmazel Mişod Duvel? 15 - Bir dans sahnesi.⁴⁷

26 Eylül tarihli Karagöz gazetesi de bu bahçe eğlencesi vesilesiyle Selahattin Adil Paşa'nın karikatürünü yayımlamıştı. Karikatürde “Beykoz Parkı'ndaki bahçe eğlencesi münasebetiyle: Selahattin Adil Paşa” ibaresine yer verilmekteydi.⁴⁸

Bunların dışında 29 Eylül tarihli Karagöz gazetesindeki “Abanoz'un Tahliyesi” başlıklı yazıda işgal dönemine ait süreç ele alınmaktaydı. İstanbul'da İtilaf Devletleri askerlerinin yaşam biçimlerine yer verilmekteydi. Yazıda şu ifadeler kullanılmaktaydı:

“Yarımdan sonra İstanbul sokaklarında ilaç için ecnebi askeri bulunmayacak! Bu günü beklemekten hepimiz dokuz doğuruyorduk! Şimdi dert dökecek değiliz ya! İstanbul'un tahliyesi Frenk kırması, insan bozması beş on kopil bozuntusundan başka hepimizi sevindirdi. Ecnebi askerleri mütareke yıllarında İstanbul'da müthiş bir mirasyedi hayatı sürdürdüler. Çünkü hepsinin cebi dolu idi. Bir İngiliz askeri ayda yedi İngiliz lirası aylık alıyordu. Bizim para ile altmış beş lira kadar tutar. ... Onun için neferinden zabıtine, generaline kadar hepsi memleketlerinde süremedikleri sefayı burada sürdürdüler. En güzel yerlerde oturdular. Yediler, içtiler, keyif ettiler.”

⁴⁷ Akbaba, 24 Eylül 1339 / 1923, Numro: 84, s. 1.

⁴⁸ Karagöz, 26 Eylül 1339 / 1923, Numro: 1620, s. 3.

Aynı yazıda bu cümlelerden sonra söz İstanbul'daki eğlence hayatına getirilmekte, eğlence hayatı ile birlikte Rumlar, Beyaz Ruslar ve itilaf askerlerinin birbirleriyle birliktelikleri şöyle değerlendirilmekteydi:

“Galata ve Beyoğlu’ndaki Rum birahaneleri, çalgılı kahveleri yetişmedi ama Rus haraşoları imdada yetişti. Moskoşlar Frenk usulü eğlence icadında Rumlara taş çıkarttılar. Öyle balözler, barlar açtılar ki içeri giren mest olup kalıyordu. İşte bu sırada Rus haraşolarıyla Abanoz, Ziba, Timonu yadigârları arasında müthiş bir rekabet başladı. İngiliz, Fransız askerleri aftosların cilvesiyle haraşoların işvesi arasında bir müddet çalkandılar. Doğrusu her iki tarafında kokotlukta dilbazlıkta liyakati gün gibi aşikârdı. Fakat moskoş haraşoları ne kadar olsa daha medeni çıktılar. Kendilerini ağır sattılar. Hâlbuki haftalarca kovuşlarda, gemilerde nöbetçilik edip oktan fırlayan yay gibi Beyoğlu’na atılan azılı neferler için böyle naz ve niyaz vız gelirdi. Binaenaleyh bu rekabet Abanoz, Ziba ve Timoni sokakları yadigârlarının kati galebesiyle neticelendi. ...”

Yazının devamında da Abanoz’un tahliyesi anlatılırken işgal dönemi ve tahliyeden sonraki durumu hakkında bir kıyaslama yapılmakta ve şu gözleme yer verilmekteydi:

“İşgalin en koyu sıralarında idi. Bir pazar akşamı ne var ne yok diye Abanoz’dan geçmiştım. Donanma gecesi gibi fenerle donanan o meşhur sokak kışla meydanına benzemişti. Yedi buçuk milletin askerlerinden grup grup kafîleler kapıları tutmuşlar, sıraya dizilmişler nöbet bekliyorlardı. Pencerelelerden türlü tonda Rumca şarkı sesleri geliyor. Sokaktan da kapı tarafından cevap veriliyordu. Ara sıra bir kapı açılıyor yedisi, sekizi dizi kol olmuş çıkıyor. Yine yedisi, sekizi sırf harp nizamında içeri hücum ediyordu. Hesap ettim, her nefer bir İngiliz lirası bıraksa, bir aftosta bu rağbete, bu müşteriye göre yirmi dört saatte en aşağı on iki ziyaret kabul etse yüz liradan fazla kar bırakıyor. Temettuuunu, ‘mama’ hakkını, oda kirasını çıkar, cebine sıvır ya günde altmış lira giriyor. Geçen gün tesadüfen oradan yine geçiyordum. Ses yok, kimse yok, şenlik yok! Anladım ki ‘Abanoz’da tahliye edilmiş! Fakat burasını teslim alacaklar nerede acaba!”⁴⁹

29 Eylül tarihli Karagöz gazetesinde ayrıca “Açlıkla ‘Namus’un Hududu!” başlıklı yazıda tahliye sonrasında neler yapılması gerektiği üzerinde

---

⁴⁹ “Karagöz’ün Monoloğu: ‘Abanoz’un Tahliyesi’”, **Karagöz**, 29 Eylül 1339 / 1923, Numro: 1621, s. 3.

durulmaktaydı. Geleceğe yönelik görüşlerin belirtildiği bu yazıda bu konudaki düşünce şöyle dile getirilmekteydi:

“İki gün sonra İstanbul’dan ecnebi askerlinin en son neferleri gemilerine binip gidecekler. Bunlar şimdiye kadar istiklalimize muhalif olarak ne yaptılarsa elleriyle düzeltip öyle gidiyorlar. Fakat zannetmeyelim ki kendi arzularıyla bu işleri yaptılar. Hayır, Sakarya’da başlayıp İzmir’de nihayet bulan o akın bütün bu olan biten şeylerin esrarı oldu. İşgal zamanında bizim ne adliyemiz, ne polisimiz, ne posta ve telgrafımız, ne de hükümetimiz memlekette iş görebiliyordu. Ecnebler mahkeme de yaptılar, polis de yaptılar, posta ve telgraf da yaptılar. Çünkü onlar bizim mahkemelerimize, polisimize ve postamıza itimad etmiyorlardı. Ve doğrusunu söylemek lazım gelirse Avrupa’nın (kendi aralarında olmak şartıyla) mahkemeleri de, polisleri de, postaları da bizden çok üstündür. Askerlikte büyük kudretimiz sayesinde istiklalimize muhalif olan bu ecnebi teşkilatını kaldırdığımız gibi onların son neferlerini de süngümüz altında memleketlerine teşyii ettik!

Fakat şimdi övünmemeliyiz. Bizim mahkemelerimiz de, polisimiz de, postamız da ıslaha muhtaçtır. Mahkemeler halkın sürünmesine mahsus bir işkence yeri olmamalı. Polis halka korku ve emniyetsizlik veren bir komite olmamalı. Postane verilen emanetlerin akıbetinden endişe edilen bir batakhane olmamalı. Bunların hepsi paraya mütevakkıf şeylerdir. Çünkü bizde çok namuslu memur vardır. Fakat aç bir adam nihayet bir dereceye kadar namusunu muhafaza eder. Onu geçince artık çalması bile meşrudur. İşte hükümet bu hesapla işini görmelidir.”⁵⁰

Karagöz gazetesi savaş döneminde İstanbul’da haksız kazanç sağlayanları da gündemine almakta ve bunları bir Nasrettin hoca fıkrasına konu ederek anlatmaktaydı. Önce Nasrettin Hoca’nın “Mum Söndü!” fıkrası verilmekte sonunda da şu ifadeler kullanılmaktaydı:

“Nasrettin Hocanın kadını gebe kalmış! Vakti tamam olmuş ağrılar başlamış, son günleri yaklaşmış. Nihayet bir gece yarısı doğum alametleri baş göstermiş. Hoca hemen konuya komşuya, ebeye gebeye haber göndermiş! Hepsini koşmuşlar! O zamanın aklına göre kurşun dökücüler, çeyrekleyici kadınlar yeni müşterilerini peşinden peylemek için koşarlar. Ebe artık son dakikanın geldiğini anlar. Kadında sancıların biri gider bini gelir. Ebe odadaki lüzumsuz

---

⁵⁰ “Tebliğ-i Hususi: Açlıkla ‘Namus’un Hududu!”, **Karagöz**, 29 Eylül 1339 / 1923, Numro: 1621, s. 4.

kimseleri dışarı çıkarır. Bu sırada hocanın sipsivri yatağın başucunda durduğunu görünce ona da:

- Hoca Efendi ayıptır. Haydi sen de dışarı çık! der. Fakat Hoca aldırmaz:
- Bir yere kııldamam! der:
Bakarlar ki hoca çıkmayacak:
- Dışarı çıkmıyorsun, bari işe yara derler.
Al eline şu (mum)u da bize ışık göster.
Hoca mumu eline alır. Ebe vazifesine başlar. Bin feryat içinde çocuğun başı görünüp kolaylıkla da kurtulunca herkeste sevinç çılgılığı kopar. Fakat ebe çocuğun ardından sonu almaya uğraşırken ikinci bir çocuğun geldiğini görüp ağızından kaçırınca hoca elindeki (mum)a:
- Püf! dediği gibi söndürür.
Zifiri karanlıkta kadınların ayyuka çıkan feryatları arasında hoca haykırır:
- Elbette söndüreceğim ya, ışığı gördükçe gelenlerin arkası kesilmeyecek!

Kıssadan Hisse: Mütareke yıllarında İstanbul’u para çıkarılacak Afrika müstemlekesi zannederek dünyanın dört tarafından gelen binlerce anaforcu kan emici tüccar bozuntusu herifler de İstanbul’da ecnebi mumları sönmeye çil yavrusu gibi dağıldılar!”⁵¹

2 Ekim’de İtilaf Devletlerinin son birlikleri İstanbul’dan ayrılınca ertesi gün 3 Ekim tarihli Karagöz gazetesindeki şiir şeklindeki yazıda şu değerlendirmelere yer verilmekteydi:

“Son ecnebi askerleri İstanbul’dan çekildi,
Son zaferin neşeleri her tarafa ekildi,
Türk bayrağı İstanbul’un her yerine dikildi,
Bugün artık biz bizeyiz şu memleket bağında,
Milletimiz kurtulmuştur çalışacak çağında!
....”

Yazının devamında da bundan sonra hemen çalışıp çabalamaya başlanılması, yoklukla mücadele için ne lazımsa onun yapılması gerektiği, prensinde, paşanında, sultanında parası olan kişi olduğu üzerinde durulmaktaydı.⁵²

4 Ekim tarihli Akbaba dergisinde ise “Müttefikler Giderken” başlığı ile verilen yazıda itilaf askerlerinin İstanbul’dan ayrılışları hakkında şu yorumda bulunulmaktaydı:

⁵¹ “Fıkra: Mum Söndü!”, **Karagöz**, 3 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1622, s. 2.

⁵² “Paşa’da Biz Sultan da!”, **Karagöz**, 3 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1622, s. 1.

“Dikkat ettim, Fransızların, İtalyanların oldukça sakin, tabii tavırlarına rağmen İngilizlerde şaşkınlık asarı vardı. Onlar girdikleri yerden çıkmaya alışık olmadıklarından:

- Sahiden gidiyor muyuz?

Der gibi etraflarına bön bön bakıyorlardı. Bana öyle geliyor ki Dolmabahçe’de yapılan bütün merasim İstanbul’un tahliye edildiğine İngilizleri inandırmak içindi. Fakat yine inanamadan gittiler.

Müttefiklerin böyle merasim ile rahat rahat çıkıp gitmesi Yunanistan’ın o feci halini gözümün önüne getirdi:

Yunan ordusu Anadolu’yu nasıl terk etti? Onlar İstanbul’dan nasıl ayrılıyorlar?..

Beyoğlu’nda Yunan muhabbetiyle kalpleri çarpan Rum delikanlılarına beyan-ı taziyet etmenin sırasındır. Bir zaman ‘müttefiklerimiz!..’ diye güvendikleri bu ordudan ellerinde birkaç yüz veled-i gayr-i meşrudan başka bir yadigar kalmadı. ...

Bugün Beyoğlu tatlı su Frenklerinin haline acımak değilse bile gülmek kabil olmuyor. Müttefikler nam ve hesabına Yunanistan bir hayli dayak yedikten sonra işgal ordusu nazik bir misafir tavrıyla İstanbul’dan çekilip gitti.

İşte Avrupa medeniyeti ve siyasi dostluğunun şiarı budur!”⁵³

3. Türk Birliklerinin İstanbul’a Girişlerinin Mizah Basımına Yansıması

İtilaf Devletlerinin son birliklerinin 2 Ekim’de Türk bayrağını selamlayarak İstanbul’dan ayrılmalarından sonra Türk ordu birliklerinin İstanbul’a gelmeleri hakkındaki hazırlıklar da yapılmaya başlanmıştı. Bu durum daha o günden değişik şekillerde gün gün mizah basımına da yansdı. Konuyla ilgili olarak 3 Ekim tarihli Karagöz gazetesinde “İstanbulullulara” başlığı ile yayımlanan duyuruda “Yarın ordumuz İstanbul’a girecek, artık İstanbul’un havasında ecnebi kokusu kalmamıştır. Dört yıl kerhen kokladığımız o meşum havayı neşeli mızıkalarıyla dağıtıp kaçırın bu orduyu tebrik edelim!” ifadelerine yer verilmekteydi.⁵⁴

⁵³ Akbaba, 4 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 87, s. 1.

⁵⁴ Karagöz, 3 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1622, s. 2.

4 Ekim tarihli Akbaba dergisi farklı yazı ve karikatürlerle bu durumu anlatmaktaydı. Karikatürde oldukça gösterişli bir Türk askeri sırtında çantası, elinde silahı ile bir ayağını bir dünya küresinin üzerine koymuş durmaktaydı. O esnada mütareke döneminde işgal İstanbul’unda İtilaf Devletleri askerlerinin burada bulunmasından memnun olan azınlıklardan bir kişi de onun ayağını öpmekteydi. Karikatürde şöyle denilmekteydi:

*“Ordumuz İstanbul’a girerken.
İstikbal.”⁵⁵*

4 Ekim tarihli Akbaba dergisindeki bir başka karikatürde de önlerindeki kumandanlarının peşi sıra Türk askerleri sırtlarında çantaları, omuzlarında süngülü silahları olduğu halde nizami bir biçimde yürümekteydiler ve onlarla ilgili konuşan iki nazenin aralarında şöyle demektedirler:

*“Herkes bir şeye seviniyor!
- Seni çok şen görüyorum, yoksa sevgilin mi geldi?..
- Hayır, hasret kaldığım bıyıklı erkeklere kavuşuyorum!..⁵⁶*

Yine 4 Ekim tarihli Akbaba dergisinde “Ordumuz Geliyor” başlıklı şiirle de durumdan duyulan sevinç anlatılmakta ve ordunun İstanbul’a gelişi coşkulu bir biçimde şu şekilde dışa vurulmaktaydı:

*“Ordumuz Geliyor
Ordumuz geliyor, açınız yolu,
İçinde yiğitler, arslanlar dolu!
Ordumuz geliyor selama durun,
Üsküdar’a altın bir köprü kurun!
Arslanlar geçerken ey zenginler, siz:
Yollara çiçekler, güller serpiniz!
Ordumuz geliyor, dideler ruşen,
Bakınız şimdiden her taraf gülşen!..
İstanbul hep neşe sürür içinde,*

⁵⁵ Akbaba, 4 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 87, s. 1.

⁵⁶ Akbaba, 4 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 87, s. 3.

*Sema bile başka bir nur içinde!..
Hoş geldin ey şanlı gazanfer ordu,
Baş eğdi önünde senin her ordu!
Ordumuz geliyor, açınız yolu,
İçinde yiğitler, arslanlar dolu!”⁵⁷*

Türk birliklerinin İstanbul’a girişleri 6 Ekim tarihli Karagöz gazetesinde tasvir edilirken askerler nizami bir halde sırtlarında çantaları omuzlarında silahları olduğu halde yolda yürümekteydiler. Süngülerinin ucuna birer gül takılıydı. İlkokul çağındaki kız çocukları ellerindeki gülleri onlara vermekteydiler. Erkek çocuklar ise ellerinde bayraklarla arkalarından yürümekteydiler. Hacivat ve Karagöz de bu durumu gözlemlemekteydiler ve Karagöz konuyla ilgili şu düşüncesini dile getirmekteydi:

“Dört yıllık hasretliler

*Karagöz - Kıymetli arslanlar,
İstanbul’un bu yavrucakları sizi
kendileri gibi güzel çiçekler ile
karşıyorlar. O çiçekleri alınız ki biz
o çiçekleri dört yıldır kanlı
gözyaşlarımızla suladık!”⁵⁸*

6 Ekim tarihli Karagöz gazetesindeki “Süngünün Sözleri!” başlıklı bir şiirde de, duruma dair şöyle denilmekteydi:

“Süngünün Sözleri!

*On beş yıldır silahımız sağa sola saldırdı,
Askerimiz süngüsünü on millete daldırdı,
Yere düşen bayrağını bir hamlede kaldırdı,
Bu cihanda kuvvetsizin okunmuyor fermanı,
Hep sırtına biniyorlar kesilince dermanı!
Haklarımız, namusumuz süngümüzle alındı,
Bayrağımız bu kuvvetle üstümüzde salındı,
Mızıkalar bu kudretle her tarafta çalındı,
Yoksa bizi pamuk gibi atmışlardı devletler,
Şu garipçe başımızı salacaktı elenler!*

⁵⁷ **Akbaba**, 4 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 87, s. 4.

⁵⁸ **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1623, s. 1.

*Dikkat edin İstanbul'a girdi bugün ordumuz,
Birden bire neşelendi cefa çeken yurdumuz,
Süngüleri görür görmez hep döküldü kurdumuz,
Bastığımız topraklara demir gibi basarız,
Al beyazlı bayrakları her yerlere asarız!
Dikkat edin ahbarlara çıkardılar şapkayı,
Aftosları hiç sormayın unuttular cakayı,
Şaka maka zannederken anladılar kakayı,
Burunları çok kırıldı düşünceye daldılar,
O havalı başlarını kasvete saldılar!
Anladık ki kuvvet varken Rum, Ermeni mum olur,
Hep Yunanlı geçinenler iki günde Rum olur,
Biz kuvvetsiz göründük mü Rum, Ermeni kum olur,
Ahalimiz çalışmalı, ticareti almalı,
Hükümet de kuvvetini her tarafa salmalı!"⁵⁹*

6 Ekim'de Karagöz gazetesinde yine "Ey Beyoğlu" başlıklı şiirde de işgal dönemi içerisinde burada yaşananlar ele alınmakta ve bununla ilgili durum şöyle dile getirilmektedir:

*"Ey Beyoğlu
Tam dört yıl çektik, gâvur cefası,
Ciğere işledi kâfir ezası,
Onlara yaradı boğaz sefası,
Bağrımız yanmıştı düşman elinden!*

...
*Çarşıya, pazara haraç bağlandı,
Müslüman yüreği kanla dağlandı,
Bu feci hallere dört yıl ağlandı,
Kurtulmak isterdik düşman elinden!*

...
*Sevap görürlerdi Türk'ün kanını,
Almak isterlerdi onun canını,
Türkoğlu vermedi eski şanını,
Hakkını aldı ya düşman elinden!*

...
*Rum'a, Ermeni'ye itibar vardı,
Türkoğlu Türklere buralar dardı,*

⁵⁹ "Süngünün Sözleri!", **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1623, s. 1.

*Velakin süngümüz göğüsleri yard,
Kurtulduk tamamen düşman elinden!*

...

*Beyoğlu Beyoğlu ey hain ocak,
Yaptığın ihanet hep kucak kucak,
Kaçarsın şimdi de bak bucak bucak,
Vururum seni de elbet belinden!”⁶⁰*

Karagöz gazetesinde ayrıca Hacivat ve Karagöz arasındaki muhavere de İstanbul’un kurtuluşu meselesi ele alınmakta ve bununla ilgili bir takım değerlendirmelerde bulunulmaktaydı. Bu değerlendirmede hem İstanbul’un işgalden kurtuluşu ile ortaya çıkan sevince atıf yapılmakta hem de azınlıkların durumlarına değinilmekteydi. Geçmişte yaşananların da unutulmaması gerektiği söylenilerek şu ifadeler kullanılmaktaydı:

“Hacivat - Eee artık Allah günahlarımızı affetti. İçimizden fesatlar çıktı, aramıza şehametli ordumuz girdi. Ahbarların burnu kırıldı, aftosların süngüsü düştü. Patrikhane kiliseye döndü. ...

Karagöz - Orasını bilmem. Fakat bu günkü İstanbul’un sevinci bir sene evvelki İzmir zaferinin pek tabii bir neticesidir. Bu günkü sevinmeler, çırpınmalar vakia haklıdır fakat bu sevinçlerin biz anasını, babasını gördük! Bunlar artık yavrusu gibi kaldı.

Hacivat - Bunca sene bunaldık yahu! Bu da bir bahanedir. Millet doya doya düşman gitti, ordu geldi diye sevinisin işte!

Karagöz - Benim tecrübem çoktur Hacivat. Millet sevinisin, eğlensin, hakkıdır. Fakat bizim millet biraz kendinden geçti mi artık bütün çektiğini unuttur. Düşmanların şu İstanbul’da yaptıkları rezaletleri çoğumuz unuttu bile! Hangi millet ki kinini, intikamını, unuttur o çabuk avlanır! ...”⁶¹

Karagöz gazetesinde bu arada İstanbul’un kurtuluşu hakkında çeşitli yazılar da yer almaktaydı. “Fener Ne İdi, Ne Oldu? Bundan Sonra Ne Olması Lazım!” başlıklı yazıda hem işgal dönemi ile ilgili hem de o anki durumla ilgili uzun bir değerlendirme yapılmaktaydı. Değerlendirmede azınlıklar olarak Rum, Ermeni ve Yahudilere de yüklenilmekteydi. Yazıya bakıldığında şu yoruma yer verilmekteydi:

---

⁶⁰ “Beyoğlu”, **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1623, s. 2.

⁶¹ “Muhavere”, **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1623, s. 2.

“Biz Türkler çok saf yürekli insanlarız. İçimizde fesat yoktur. Ve herkesi de kendimiz gibi biliriz. Bu huyumuz biz kuvvetli iken fenalığımızı, zararını belli etmemiştir. Fakat büyük harpten sırtüstü yerde çıkınca ne budala olduğumuzu, ne kadar aldatıldığımızı anladık! ‘Tebaa-i Sadıka’ dediğimiz yadigârların bayraklarını açıp gövdemizin üstünde tepindiklerini görünce aklımız başımıza geldi. Geldi ama iş işten geçmişti. Ermenisi, Rumu ve hatta hatta Yahudisi hep birden başkaldırdılar. Boğazdan içeri giren ecnebi zırhlıları bize ıstırap ve ceфа, onlara da neşe ve sefa getirdi. İstanbul’un en kuytu yerlerindeki Karamanlı Rum bakkalları bile Yunan bayrağı astılar. Ermenicesini adam akıllı konuşamayan karga burun ahbarlar Arguvani Ermeni bayrakları açtılar. General ‘Antranik’in Türk yavrularını keserken okuduğu şarkıyı okudular. Türk’ün bu mağlubiyetinden neşe duymak isteyen Yahudiler bile Beni İsrail’in mavi müselseli beyaz yıldızlı bayrağını meydana çıkarıp pencerelerine astılar. İstanbul, bizim kan kustuğumuz gecelerde bu üç millet sevincinden hop hop kalktı. Beyoğlu’nda Fransız süvarilerinin yularını tutup öpen Rum kızları bir fesli ile karşılaşınca umacı görmüş kopil gibi tiksiniyorlardı. Karga burun ahbarlar kendilerine adeta Amerikan tebaası sıfatını vermiş gibi pabuçlarını burnumuza sokuyorlardı. Kulaklarımızı tırmalayan sesler hep Venizelos marşı, Ayasofya şarkısı, Antranik’in koşması idi. İşte bunlar Cenab-ı Hakk’ın bize ibret olsun diye musallat ettiği mikroplardı. Bunlar öyle yılanlardı ki yıllarca koynumuzda büyümüştük. Ve onlar bizi ısırmak için öyle bir gün bekliyorlardı. Hepsini azdıran bir ocak, hepsini zıvanadan çıkararak bir yatak vardı. Rumlar Fener Patrikhanesinin diplomat papazlarından derslerini almışlardı. Ermeniler aralarına giren komitacı ahbarlardan vaaz dinlemişlerdi. Planları mükemmeldi. Ecnebler onları himaye edecek ve onlar rahat rahat bizi ezip intikam alacaklardı. İşte yıllarca bu toprakta beslediğimiz çıyanlar bize böyle mukabele ediyordu. Bereket ki Türk’ün sırasına göre merhametli ve masum olan kalbi, sırasına göre de yaman bir arslan kesilir! Nihayet doğruldu, kalktı ve bir hamlede ortalığı şapa oturttu! Şimdi temizlik zamanındayız! Fener’deki patrikhane öyle bir hale girmelidir ki oraya giren bir Rum ancak dini ile meşgul olsun! (Bizans)’ın son toprağı gibi daima günlük ve sakız kokan o meşum çanı altına Türk’e suikast yapamayacak ruhani papazlardan başka kimse girmemelidir. Ve Rum cemaati iman etmeli ki kendini politika fesadına teşvik edenler onun canına susamıştır. Çünkü biz artık aramızda diplomat tebaa istemiyoruz. Atina’da bir Türk yaşatmayan Yunan hükümetine karşı biz İstanbul’da Yunanlılık sevdası taşıyan bir Rum yaşatmayız! Bu pek samimi, pek açık, pek doğru bir itiraftır. Bunu böyle bilmeli, aksi halde feneriyle, kilisesiyle,

papazıyla, aftosuyla bu cemaati aramızda yok bilmeli! Çok çektik yeter! Size de yazık olmasın bize de!”⁶²

Bu eleştirilerin yanında Karagöz gazetesinde Fener Rum Patrikhanesi bir karikatürle de konuya dahil edilmekteydi. Karikatürde Papa Eftim bir fenerin içerisine sokulmuş elindeki süpürge ile camlarını temizlemekteydi ve arkasında duran Hacivat ve Karagöz kendisini izlemekteydiler. Karagözün kendisine mevcut durumuyla ilgili söylediği şu ifadelere yer verilmekteydi:

“Fener Patrikhanesi Temizlenirken

Karagöz - Aferin Papa Eftim Efendi, şurasını temizle, papaz kıyafetindeki politika simsarlarından ayıkla, uslu akıllı bir papaz gibi gir içine otur! Yoksa bu feneri temelinden söndüreceğim ha!”⁶³

Yapılan uyarıların ardından bir de bu dönem içerisinde İstanbul’daki azınlıkları zorla göç ettirme düşüncesi içerisine girenler olduğu belirtilmekte ve onlara karşı “*Tehdit Mektupları*” başlıklı yazıda şu şekilde ihtarda bulunulmaktaydı:

“İstanbul’un tahliyesi sıralarında ‘İntikam Cemiyeti’ imzasıyla bazı Rum ve Ermenilere mektuplar geldiğini ve bu mektuplarda ‘Canını kurtarmak istersen bir haftaya kadar İstanbul’dan çık git!’ dendiğini haber aldık, polis de bu işe vakıf oldu. Tabii bu mektupları yazarlar hakkında tahkikat yapıyor, bu fırsatla söylemek isteriz ki böyle mektuplar yazmak herhalde akıllıca bir iş değildir. Çirkin bir harekettir. Milletimizin şerefini kıracak bir harekettir. Bu mektupları yazarlar eğer İstanbul’da Rum ve Ermeni hakimiyet-i iktisadiyesini kaldırmak istiyorlarsa Rum ve Ermenilere karşı tehdit mektubu yazacak yerde şiddetli bir ticaret propagandası, kuvvetli bir iktisat teşkilatı yapımlar hem daha semere verir hem de çok dürüst bir hareket olmuş olur. Rakipsiz ticarete terakki edemez.”⁶⁴

⁶² “Fener Ne İdi, Ne Oldu?”, **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1623, s. 3.

⁶³ “Fener Patrikhanesi Temizlenirken”, **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1623, s. 4.

⁶⁴ “Tehdit Mektupları”, **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1623, s. 3.

Karagöz gazetesinde yine nazeninler de konu edinilmekte ve *Galata Nazeninleri*” başlıklı yazıda bir değerlendirme yapılırken bu durumla ilgili şu yoruma yer verilmekteydi:

“Büyük harbin sonunda Alman İmparatoru teslim bayrağını açınca onun tarafını tutanlar da hemen silahları attılar. İşte bu eyyamda İstanbul’da keyf eden meşhur Fon ‘Sanders’ ile yanındaki zabıtları, neferleri Galat’a rıhtımından bir gemiye binip savuşuyorlardı. İşte o geminin Galata rıhtımından kalkarken hali hala gözümün önündedir. Almanlar dört sene İstanbul’da kaldıkları müddetçe pek çok Rum, Ermeni, Yahudi kızlarıyla iş pişirmişlerdi. Harbin sonu falso çıkıp Almanlar buradan taşı tarağı toplayıp gemilere atlayınca bütün pişmiş aşlara su katılmış oldu. Menfaat hususunda hinoğlu hin olan Almanlar vakitlerini hoş geçirmek için her birisi bir dost tutmuş, hem keyif etmiş hem de rahat bir aile hayatı sürmüştü. Böyle birden bire hareket emri alınca tabii eşyalarını topladıkları gibi gemiye can attılar. Fakat dört senedir gönül verdikleri ahbar ve aftos nazeninlerini öylece bıraktılar. Koca Alman gemisi Galata rıhtımından kalkarken yüzlerce Rum, Ermeni ve Yahudi kadını iki gözleri iki çeşme kucaklarında veletleri, ellerinde mendilleri çırpınıp duruyorlardı. Hatta vapur kalkarken aşkının hiç aldırış etmeyip güvertede piposunu içtiğini gören bir Rum kızı kendisini kaldırdığı gibi denize atmıştı. Onlar gitti, bereket versin bu gönül satıcılarına çabuk müşteri çıktı. Bu sefer de İngiliz, Fransız, İtalyan askerleri geldi. Aşağı yukarı dört sene de bunlar kaldı. Galata ve Beyoğlu’nun Almanlardan kalma ne kadar nazenini varsa hepsi yeni gelenlere devroldu. Bunlar daha keyifli yaşadılar. Çünkü memlekette kendileri adeta efendi gibi yaşıyorlardı. Felek bu! Dönek mi dönek! Bir müddet de böyle sürdü. Nihayet onların da kışında teneke çalmak zamanı geldi. Bizim ordu gelmeden sıvışmak için herifler verilen mühletten iki gün evvel kışı kırdılar. Bunların gidişi de Galata’nın gönül pazarını alt üst etti. Geçen salı gemiler giderken İstanbul rıhtımlarında ayılıp bayılan aftos ve ahbar dişilerinin haddi, hesabı yoktu! Bu gönül bezirgânları daha eskiden bizim Mehmetçiklere musallat olurlardı. Hele bahriyeli laz uşakların, o ateş gibi yavuz delikanlıların koltuklarında bir çift tayin ekmeği ile geçtiklerini gördüler mi:

Tık tık! Camı vururlar. Gel, gel burda iserde gel be delikanlı! Ah senin isün ölüyorum! Diye cilve yapar, içeri davet ederlerdi.

Mehmetçik pencereden tayini yahut iki paket asker tütününü verir, kapıdan da kendisi girer, cünbüşe dalardı.

Almanlar da hasisti. Lakin İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar hele hele Amerikalılar bunlara çok yüz verdiler. Adeta paraya, keyfe boğdular. Analarının

karnından yedi milletin keyfini getirmek için doğan bu nazeninler içinde çocukları olan da varmış! Acaba dünyanın hangi hesap bilen, yahut hangi âlem doktoru bu çocukların babası hangi millettendir anlayıp söyleyebilecek! Yemeğin türüsünü, dondurmanın çeşitlisini bilirsiniz ama çocuğun karışığını iştmediniz değil mi? İşte bu yosmalar onu da icat ettiler. Bir Galata, Beyoğlu şurfıntısının karnı yedi dükkân süprüntüsüyle dolup taşı. Hepsinin en aşağı yedi milletin nesnesi karıştı. Sel ağzı kum tutmaz derler ama balıkta yumurtlamak için en kıyıt körfezleri ararmış! Böyle hamsiden, uskumrudan baba torike kadar çeşit çeşit balığın uğradığı bir körfezde elbet biraz havyar kalır! Değil mi ya!”⁶⁵

Karagöz gazetesinde bu nazeninlerle ilgili verilen karikatürde de onların itilaf askerleri ile yaşadıkları gönül ilişkisi neticesinde hamile kalışları ve karınlarında onlardan taşıdıkları çocuklar hakkında kinayeli bir biçimde şöyle bir yorumda bulunulmaktaydı:

“Daha Tahliye Etmemişler

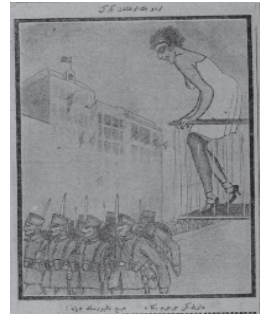
Mama - Aman yarabbi, bunlar birer ikişer tane asker saklamışlar. Ya meydana çıkarsa ne yapacağım.

Karagöz - Merak etme, merak etme, onların tahliye müddetine daha epey vakit var gibi görünüyor!”⁶⁶

8 Ekim tarihli Akbaba dergisinde Türk ordusu düzenli bir halde Beyoğlu’ndan geçerken bunu anlatmak için çizilen karikatürde binaların duvarları Türk bayraklarıyla süslenmişti. Halk toplanmış coşkulu bir şekilde askerleri selamlamaktaydı. Bu arada balkona çıkmış bir nazenin de askerlere seslenerek dikkatlerini çekmek istemekte ve onlara şöyle demektedir:

“Ordu Beyoğlu’ndan Geçerken

Darıldın mı cicim bana, hiç bakmıyorsun bu yana!”⁶⁷

⁶⁵ “Karagöz’ün Monoloğu: Galata Nazeninleri”, **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1623, s. 3.

⁶⁶ “Daha Tahliye Etmemişler”, **Karagöz**, 6 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1623, s. 4.

⁶⁷ **Akbaba**, 8 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 88, s. 2.

Diğer taraftan bununla beraber aynı tarihli Akbaba dergisinde Türk askerinin gerçek sevdiğine kavuştuğu da karikatürle gösterilmekteydi. Bu konuda çizilen ayrı bir karikatürde Mehmetçik gerçek sevdiğine kavuşmuştu ve ikisi birbirlerine özlemle sarılmışlardı. İkisinin birbirine karşı olan özlemini dile getiren karikatürün üzerinde ise dörtlük şeklinde şu ifadeler yer almaktaydı:

“Şükür Kavuşturana!
Sevda, o gizli bir ok, Kavuşmanın tadı yok.
Görünmez kanatmadan! Ayrılık tatmadan!”⁶⁸

10 Ekim tarihli Karagöz gazetesinde de benzer bazı karikatür ve yazılar çıktı. Örneğin bu günlü Karagöz gazetesindeki karikatürde Şükrü Naili Paşa'nın önünde duran üç Rum ve Ermeni papazı omuzlarında Türk bayrakları olduğu halde ona saygılarını sunmaktaydılar. Hacivat ve Karagöz de onların bu tavırlarını gözlemlerken geçmişe dair bir mukayesede bulunuyorlardı. İkisinin aralarında da duruma dair şu diyalog geçiyordu:

“Unutmadık!

Rum ve Ermeni Papazları - Allah
ömrünüzü sevk etsin, devletimizi büyük
etsin, düşmanlarımızı perişan etsin!

Karagöz - Harington'a, Franchet
d'Espérey'e, hatta mahud Kefalonyalı
Yunan Generali Yuvovano?'ya da
söylediniz bu lafları değil mi?
Dilinizden şu politikayı bırakıp da
cemaatinizin dini ile meşgul olsanız
fena mı a dört yüzlü keşişler!”⁶⁹

Karagöz gazetesindeki bir başka yazıda da yine azınlıklara gönderme yapılmaktaydı. “Bir Hatıra! Beyoğlu'nun Bugünkü Şaklabanlılığı Papulas Ordusunun Kılıcından Çok Tehlikelidir” başlıklı yazıda şu düşünceler ileri sürülmekteydi:

“Marmara enginlerinde ecnebi zırhlıları göründü. Taksim'de 'Milli Ajans'dayım! Sokaklarda tersine bir hareket var. Hükümet takım takım asker

⁶⁸ Akbaba, 8 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 88, s. 1.

⁶⁹ “Unutmadık!”, Karagöz, 10 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1624, s. 1.

gezdireyor. Buna rağmen Beyoğlu Caddesi yarım saat içinde şapkalılarla doldu. Türk'ün can çektiğini görmek için Beyoğlu halkı feslerini atıp sokaklara fırlamışlardı! Muharebenin dört yılında kuzu gibi elimizde otlayan bu halk birden bire kurt kesilmişlerdi.

İki gün sonra idi. İngiliz drednotlarından biri Galata rıhtımına yanaşmış 35 lik toplarını Yeni Camii' e çevirmişti. En cahil bir Türk neferinin bile aklı ererdi ki rıhtıma yanaşmış bir drednotun atacağı otuz beşlik bir top hiç şüphesiz Çatalca'ya doğru uzak bir yere düşebilirdi. Fakat topunun büyüklüğünü bize göstermek için Avrupa'nın bu en akıllı milleti drednotlarını rıhtıma yanaştırmıştı.

Galiba bir hafta sonra idi. Beyoğlu artık 'Türkiye' namında bir hükümetin haritasında olduğunu unutmuş bir müstakil Bizans İmparatorluğu olmuştu. Geçen gün demir firkanın ayaklarına çiçekler atan, Beyoğlu Caddesi'ni iki geçeli Türk bayraklarıyla donatan cemaat Beyoğlu'na geçen 'Franchet d'Espérey' ordusunu yerlere serdikleri halılar üstünden yürütüyorlar. Rum, Ermeni, Yahudi kızları bir ellerinde Fransız, İngiliz, Yunan bayrakları, bir ellerinde çiçekleri ile Fransız generalinin üzengisini öpüyor, başlara yeni konan şapkalar bu kendine fatih süsü veren Frenk generaline hürmet için havaya yükseliyordu!

Hiç unutmam! Yağmurlu, soğuk bir hava idi. Karşımdaki Fransız hastanesini Hilal-i Ahmer'den teslim alan Fransızlar kendi bayraklarını direğe çekmek için çalışıyorlardı. Bayrak direği ıslak, direğin ucundaki makara bozulmuş, işlemiyordu. İndirilmişti. Fakat mintarafillah Fransız bayrağı bir türlü çekilmiyordu.

Sokakta yağmura rağmen bir alay Rum, Ermeni kopili toplanmış, çekilecek bayrağı alkışlamak için sabırsızlanıyorlardı. Fransız bahriye neferleri bayrağı asamadılar. Islak direğe tırmanan düşüyordu. Fakat Frenkten fazla Frenk, düşmandan fazla düşman Rum ve Ermeni kopilleri buna tahammül edemediler, derhal birkaçı soyundu, Fransız bayrağını çekmek için o yağmurda direğe tırmandılar. Üçü, dördü düştü. Düşenlere bakanlar soyunup tırmanıyorlardı, nihayet içlerinden biri tepeye kadar çıktı. Makarayı düzeltti ve bayrak çekildi. O dakikada caddeyi dolduran binlerce kopil hep bir ağızdan haykırdı:

Zito! Viva!

O gün son defa Beyoğlu'ndan İstanbul'a geçiyordum. Bugün tünele kadar iki taraflı kırmızı, beyaza donanan o cadde, baştanbaşa mavi olmuştu. Bugün camekânına Türk kızının esaret zincirlerini çözen bir Türk askeri şeklini koyan

büyük bir mağaza aynı camekânını Yunan bayrağıyla kaplamış ortaya Venizelos'un resmini koyup iki tarafına da iki mum yakmış, Aya Venizelos!'un timsalini yapmıştı!

Bunları yapan eller İstanbul'dan gitmiş degillerdir! Üç yıl içinde evini, dükkânını, şapkasını, fesini, dilini, kalbini değiştirmek hokkabazlığını gösteren bu kopol sürüsü yine Beyoğlu'nda sakindir. Ve bugün bizi avlamak için öyle tatlı sesle, öyle güler yüzle, öyle güzel gözle bizi mest etmeye uğraşıyorlar ki çoğa varmadan hepsini hepsini unutacağız!

Türk milleti, Türk ordusu! İyi bil ki bu güler yüzler, bu tatlı sözler Papulas ordusunun kılıcından daha tehlikeli ve daha korkunçtur!”⁷⁰

Örneğin bugün de Hacivat ile Karagöz'ün aralarındaki başka bir muhavere de şöyle bir diyalog geçmekte idi:

“Karagöz - En babayiğitleri bile İstanbul'a yerleşmeyi tasarlamış ona göre İstanbul'a beş on yıllık cephanesini mühimmatını getirip yığmıştı, hey gidi günler hey!”

Hacivat - Ecnebi ordularının böyle süt dökmüş kedi gibi eşyalarını toplayıp sessizce sıvışmaları, bizim kahramanların borazanlarını mızıklarını öttüre öttüre İstanbul'a girmeleri üç yıl evvel kimin aklından geçirdi!”⁷¹

11 Ekim'de Akbaba dergisinde verilen karikatürde de Türk tarafının galip gelmesi ile yerli ve yabancı ister istemez hepsinin bu anlamda Türklüğe karşı teşebbüslerinin başarısız olduğu ve nihayetinde Türklüğün onlara üstünlük sağladığı belirtilecek ve bu durum şöyle tasvir edilecekti:

“Başlarına Külahımızı Geçirdik

Ordu geldikten sonra tatlı ve acı su Frenkleri”⁷²

⁷⁰ “Bir Hatıra! Beyoğlu'nun Bugün ki Şaklabanlığı Papulas Ordusunun Kılıcından Çok Tehlikelidir”, **Karagöz**, 10 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1624, s. 3.

⁷¹ “Muhavere”, **Karagöz**, 10 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 1624, s. 2.

⁷² **Akbaba**, 11 Teşrin-i evvel / Ekim 1339 / 1923, Numro: 89, s. 4.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından İtilaf Devletlerinin Anadolu'daki işgallerine karşı verilen Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ve İtilaf Devletleri ile Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması yakın dönem Türkiye tarihi içerisinde askeri ve siyasi açıdan oldukça ayrı bir yere sahiptir. Özellikle dönem açısından bakıldığında Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile Osmanlı Devleti döneminden kalan birçok sorun halledilmiş ve İtilaf Devletleri ile eşit şartlarda bir barış antlaşması imzalanmıştır. Lozan Barış Antlaşması'nın diğer hükümleri ile birlikte önemli hükümlerinden birisi de barış antlaşması görüşmelerinin devam ettiği sırada işgal altında bulunan İstanbul ve Boğazlar bölgesinin İtilaf Devletleri tarafından tahliye edilmesinin kararlaştırılmasıydı. Bu bağlamda hem Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması hem de barış antlaşması onaylandıktan sonra İstanbul'un tahliyesi meselesi uzun süre değişik açılardan farklı şekillerde mizah basınının da konusu oldu.

Bu çalışmada mizah basınından seçilen Karagöz gazetesi ve Akbaba dergisinde Temmuz 1923'ten başlanarak Lozan Barış Antlaşması'nın son günleri, barış antlaşmasının imzalanması, İtilaf Devletlerinin İstanbul'u boşaltmaları, Türk ordusunun İstanbul'a girişi ve bu süreçte şehirde ortaya çıkan hava ele alınmıştır. Her ikisi açısından da genel olarak bakıldığında barış antlaşmasının imzalanacak olmasını oldukça farklı karikatürlerle ele almışlar ve bu durumu yeni doğan bir çocuğa ya da genç bir kıza / geline benzetmişlerdir. Özellikle her ikisine karşı da oldukça nazik davranılması üzerinde durmuşlardır. Ayrıca sulhun imzalanmasının zor bir sürecin arkasından geldiğine, Türk tarafının İtilaf Devletlerine karşı başarısına dikkat çekmişlerdir. Sulhtan sonra İtilaf Devletlerinin Türk tarafı ile anlaşmak için gösterdiği çaba üzerinde durmuşlardır.

Mizah basınına yansıdığı şekli ile barış antlaşmasının imzalanması ile İstanbul'da büyük bir sevinç yaşanmış, bu kutlamalar birkaç gün sürmüştür. Barış Antlaşması'nın imzalandığı gün ile Kurban Bayramı'nın da aynı zamana denk gelmesi sevinci daha fazla arttırmıştır. Sonrasında hem sulh hem de bayram dolayısıyla yapılan kutlamaların artık bir kenara bırakılıp herkesin işine gücüne dönmesi istenilmiştir. Diğer taraftan Sultan Mehmet Vahidettin, Damat Ferit Paşa, azınlıklar olarak Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, nazeninler, itilaf askerleri çeşitli şekillerde bu süreçle ilgili olarak mizah basınında işlenmişlerdir. Bu bağlamda Sultan Mehmet Vahidettin ve Damat Ferit Paşa sulh güneşi doğduğu için artık kendilerine güneş doğmaz şeklinde tasvir edilmekteydiler. İtilaf Devletleri askerleri bölük bölük veya ayrı ayrı İstanbul'u terk ederken

gösterilmektedirler. Tabii onlar anlatılırken belki de bu noktada üzerinde en fazla durulan konu İstanbul'daki azınlıklar idi. İşbirlikçi azınlıkların mütareke dönemi içerisinde İtilaf Devletleri askerlerini bir kurtarıcı olarak görmeleri, onlarla beraber hareket etmeleri Türk halkı adına oldukça zor süreçlerin yaşanmasına sebebiyet verdiğinden Devletleri İstanbul'dan ayrılırken onlar kendilerini sahipsiz kalmış gibi hissedeceklerdi. Bu yüzden de tekrardan Türk hakimiyetine geçen İstanbul'da yeni sürece ayak uydurmaya çalışacaklar ve Türklerin sevinçlerine ortak olmaya çalışacaklardı. Durum bu şekilde olunca ortaya koydukları hareket tarzı mizah basınında ele alınacak ve bazen sert bir dille de yadsınacaktı. Azınlıklarla birlikte bazen beyaz Ruslar da hareket biçimleri noktasında mizah basınında kendilerine yer bulacaklardı.

Mizah basınında Türk ordu birliklerinin İstanbul'a girişi ise coşkulu bir şekilde anlatılacak bu durum hem karikatürlerle gösterilecek hem de yazılan şiir tarzı yazılarla dile getirilmeye çalışılacaktı. İstanbul'da halkın Mehmetçiğe karşı duyduğu özlem ve gösterdiği sevgi anlatılacaktı. Bu bağlamda sadece Türk halkının değil aynı zaman da azınlıkların ya da İstanbul nazeninlerin bakışları da mizahi olarak ortaya konulmaktaydı. Onların da Türk askerleri ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmekteydi.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Akbaba

Karagöz

Kitap ve Makaleler

Akın, Veysi, **Trakya'nın Türklere Devir Teslimi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996.

Aslan, Yavuz, **TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920 - 30 Ekim 1923)**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Bakar, Bülent, "Esareten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahlîyesi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)**, Güz 2009, Sayı: 23, ss. 13-58.

Başak, Tolga, **Türk ve İngiliz Kaynaklarıyla Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim - 30 Kasım 1918)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2013.

Bilsel, M. Cemil, **Lozan**, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1998.

Bozkurt, Abdurrahman, **İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2014.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyet'e**, Cilt: I-II, Yayına Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2007.

Eyyupoğlu, İsmail, **Mudanya Mütarekesi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002.

- Kalemlî, Hüseyin, “İstanbul’un İdaresinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Yönetimine Geçîşi Sürecinde Azınlıklar”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Mütareke Özel Sayısı, Cilt: XVIII, Sayı: Özel, 2018, ss. 221-256.
- Karacan, Ali Naci, **Lozan**, Hazırlayan: Hulûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Küçük, Cevdet, "Damat Ferid Paşa (1853-1923)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, 8. Cilt, ss. 436-439.
- Soysal, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, I. Cilt (1920 - 1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Token, Hülya, **Mütareke Döneminde İstanbul Rumları**, Genelkurmay ATASE ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- Walder, David, **Savaştan Sonra Çanakkale Olayı (1922)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.